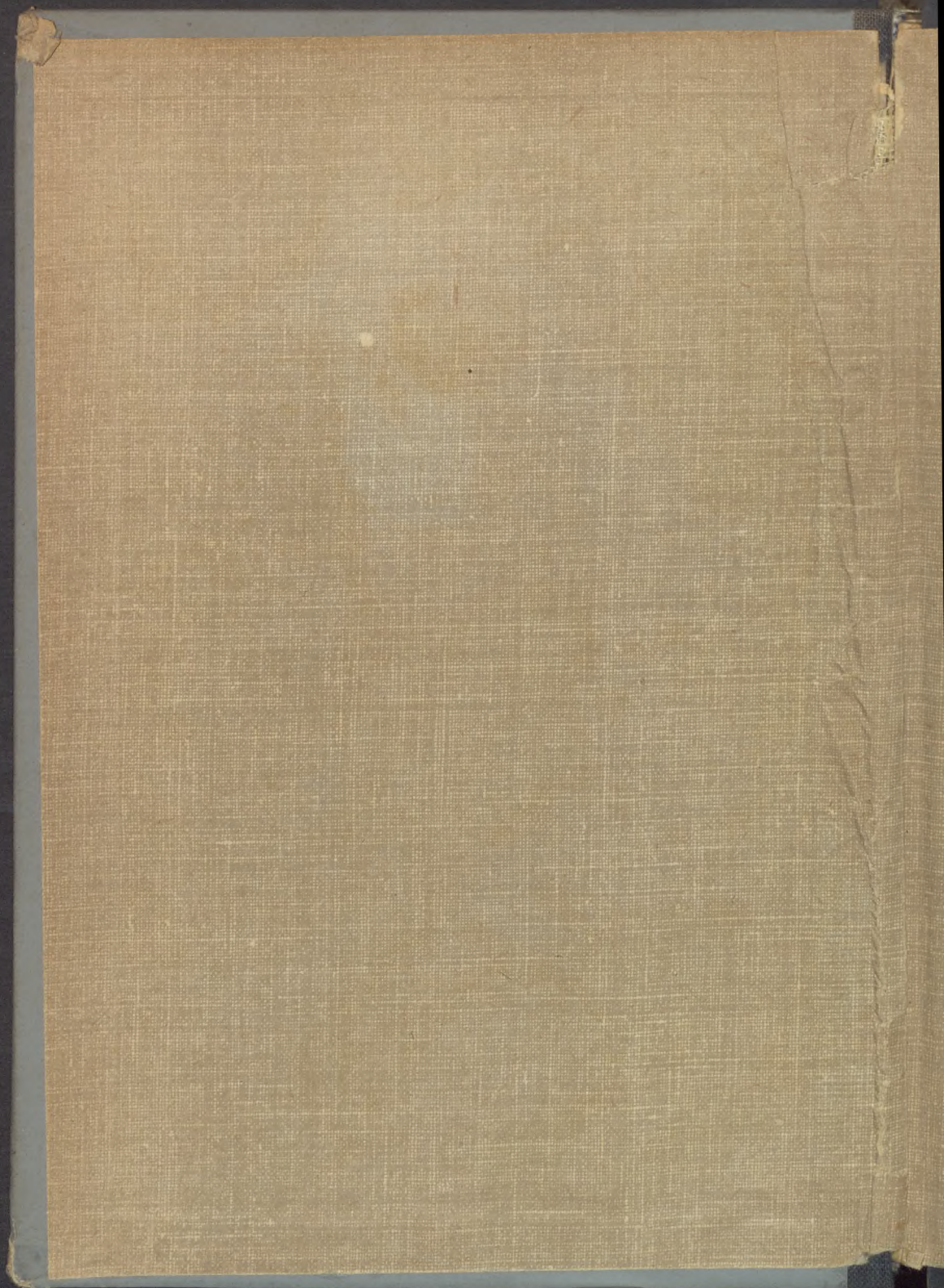

M
173.311 OSZK

.....

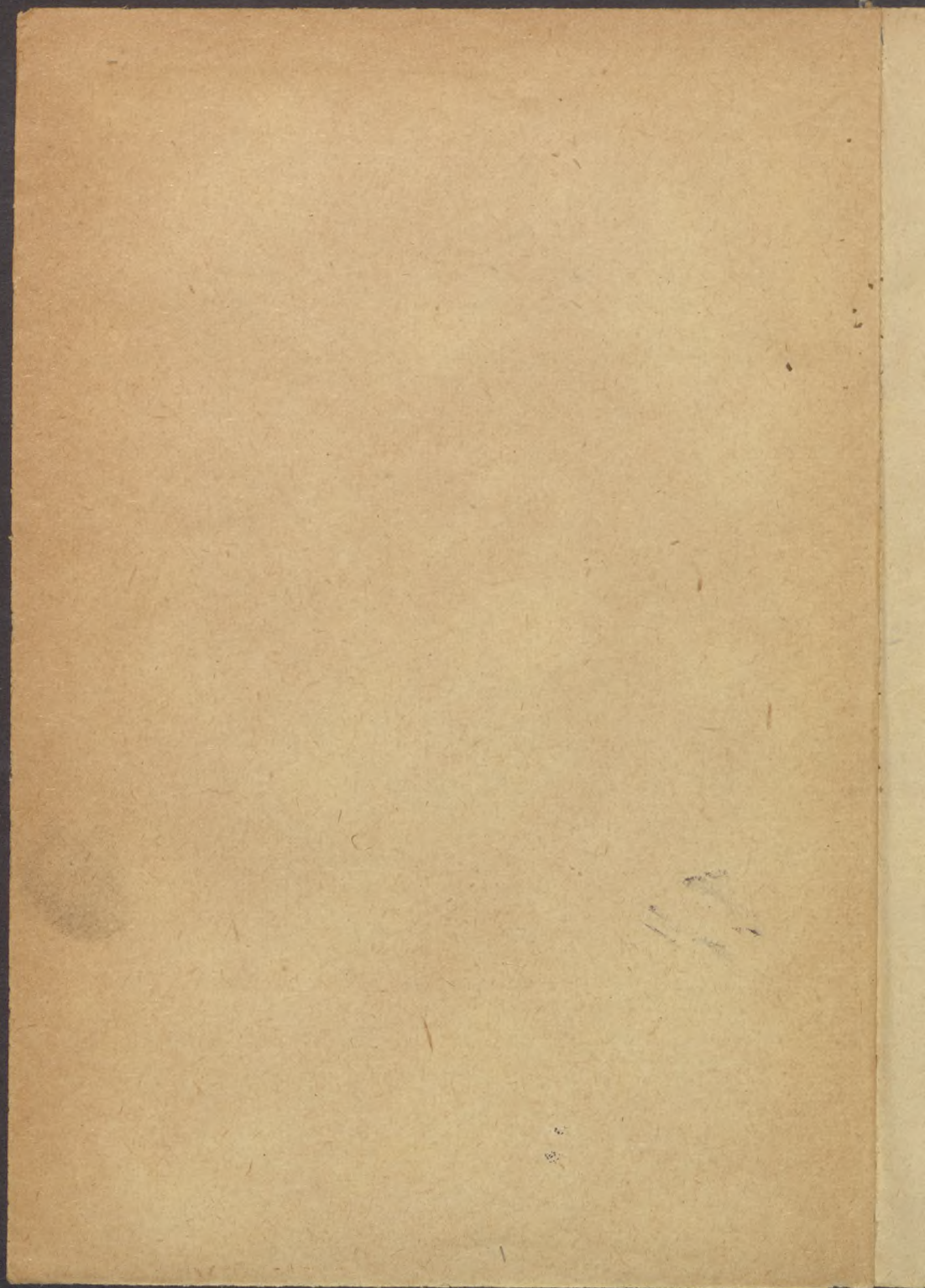

5160

DOCTOR FAUSTUS

5160

HERVÁTH KÁROLY
könyv- és papírkereskedő
Budapest, VIII. Baross-u. 91.

1012.
N A G Y E L B E S Z É L Ő K

NYUGATI IRODALOM

A M E R I K A I R E G É N Y

5160.

T H O M A S M A N N

DOCTOR FAUSTUS

FORDÍTOTTA:
GÁSPÁR ENDRE

5160

A T H E N A E U M

HORVÁTH KÁROLY
könyv- és papírkereskedő
Budapest, VIII. Deák-utca 21.

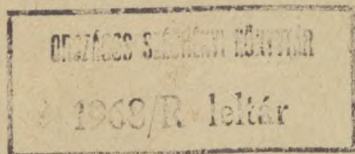
A mű eredeti címe:
DOKTOR FAUSTUS

*

A borítólapot REPCZE JÁNOS tervezte

M 173 311

FELELŐS KIADÓ: SOLT SÁNDOR IGAZGATÓ

480692. — ATHENAEUM, BUDAPEST

FELELŐS: GORSZKY TIVADAR IGAZGATÓ

*Lo giorno se n'andava e l'aere bruno
toglieva gli animai che sono in terra
dalle fatiche loro, ed io sol uno
m'apparecchiava a sostener la guerra
sì del cammino e sì della pietate,
che ritarrà la mente che non erra.
O Muse, o alto ingegno, or m'aiutate,
o mente che scrivesti ciò ch'io vidi,
qui si parrà la tua nobilitate.*

Dante, Inferno, II. ének

I.

Teljes határozottsággal állítom, hogy igazán nem személyemet óhajtom előtérbe tolni, mikor a felejthetetlen Adrian Leverkühn életéről szóló beszámolómat, a sorstól oly rettenetesen meggyötört, felmagasztalt és lesújtott drága férfiúnak és genialis muzsikusnak ezt az első és bizonyára nagyon ideiglenes életrajzát néhány szóval vezetem be magamról és körülményeimről. Csupán az a feltevés késztet erre, hogy az olvasó — helyesebben a leendő olvasó, mert hiszen ebben a pillanatban még a legesekélyebb kilátás sínes arra, hogy ez az írásom nyilvánosságra kerülhet, ha ugyan valamely csoda által nem jut ki ebből a mi sokfelől fenyegetett európai erődítményünkől, hogy a kívüllevőknek elvigye egyedülvalóságunk titkainak egy fuvallatát — legyen szabad előlről kezdenem: csak mert számolok azzal, hogy az olvasó valamelyes tájékoztatást fog kívánni az író kilétéről és mivoltáról, vezetem be ezeket a közléseket néhány szűkszavú megjegyzéssel saját egyéniségemről, elkészülve természetesen arra, hogy éppen ezzel ültetem el a kétséget az olvasó lelkében, vajjon jó kezekben van-e, vagyis egész valómnál fogva alkalmas vagyok-e arra a feladatra, amelyhez talán inkább szívem vonz, mint valamely arra jogosító belső rokonság.

Újra átolvasom a fenti sorokat és kénytelen vagyok bizonyos nyugtalanságot és akadozó lélekzétvételt megállapítani róluk. Ez azonban nagyon is jellemzi azt a lelkiállapotot, amelyben ma, 1943 május 27-én, Leverkühn halála után két évvel, tehát két évvel azután, hogy a mély éjszakából a legmélyebbe ment át, az Isar melletti Freisingben régi kis dolgozószobámban leülök, hogy hozzáállassak Istenben boldogult — ó csak így volna! — Istenben boldogult szerencsétlen barátom életleírásához — jellemzi ez, mondom, azt a lelkiállapotot, amelyben szorongatóan keveredik a közlés szívdobogtató vágya és a tökéletlenségtől való mély félelem. Teljességgel mérsékelt és, bízvást mondhatom, egészséges, humánusan temperált, összhangra.

és észszerűsége igyekvő természet vagyok, a »latin ármádia« tudósa és coniuratusa, nem minden kapcsolat nélkül a szépművészetekkel (viola d'amorén játszom), de a szónak amaz akadémiai értelmében vett muzsafi, aki szereti magát a német humanisták utódának tekinteni az »Epistolae obscurorum virorum«, a Reuchlinok, Dornheimi Crotusok, Mutianusok és Eobanus Hessusok korából. A démonit, amilyen kevéssé bátorodom az emberéletre gyakorolt hatását tagadni, mindenkor határozottan lényemtől idegennek éreztem, ösztönösen kirekesztettem világképemből és soha a leghalványabb hajlandóságot sem éreztem arra, hogy vakmerően társuljak a lenti hatalmakkal, őket elbizakodottságomban éppenséggel felidézsem vagy nekik, ha a maguk jószántából kísértőn közelednek hozzám, akár csak kisujjamat is nyújtsam. Ennek az érzületemnek eszményi, de külső jólétemet érintő áldozatokat is hoztam már, amennyiben habozás nélkül idő előtt lemondtam szívemnek kedves tanári hivatásomról, mikor kiderült, hogy az történelmi fejlődésünk szellemével és igényeivel nem egyeztethető össze. Ebben a tekintetben meg vagyok magammal elégedve. De abban a kétségemben, vajjon szabad-e magamat igazában hivatottnak éreznem az itt kitűzött feladatra, erkölcsi egyéniségemnek ez a határozottsága vagy ha úgy tetszik korlátoltsága csak még jobban megerősít.

Még csak éppen hogy kezembe vettem a tollat az imént, mikor máris olyan szót írtam le vele, amely titokban bizonyos zavart idézett elő bennem: a »geniális« szót, felejthetetlen barátom zenei géniuszáról szólván. Ám ez a »géniusz« szó mértékenfelülisége mellett is minden bizonnyal nemes, harmónikus és humánusan egészséges hangzású és jellegű, s a magamfajta embernek, ha még oly távol áll is attól az igénytől, hogy saját lényével részese legyen ennek a magasabb szférának és valaha is divinis influxibus ex alto szerencséltesse, nem igen lehet észszerű oka arra, hogy visszariadjon tőle, hogy ne örömteljes felnézéssel és tisztelő bizalmassággal beszéljen róla és ehhez képest cselekedjék. Ez a látszat. És mégsem tagadható, nem is tagadták soha, hogy e sugárzó magasságban a démoni és észszerűtlen elem nyugtalanító szerepet játszik, hogy közte és a lenti birodalom között mindig valami halk borzadályt keltő kapcsolat áll fenn és hogy éppen ezért a bátorító jelzők, melyekkel felruházni próbáltam, a »nemes«, »humánusan egészséges« és »harmónikus« jelzők nem igen illenek rá, még akkor sem — némi szomorú elszántsággal teszem ezt a megkülönböztetést — még akkor sem, ha tiszta és igaz, Istentől adományozott vagy ránckmért géniuszról van szó, nem pedig szerzettéről és vészthozóról, természetes képességek bűnös és beteges lobogásáról, egy szörnyűséges adás-vételi szerződés végrehajtásáról...

Itt megállok, és a művészi gyarlóság és fegyelmezetlenség megsegyenítő érzése fog el. Adrian bizonyára aligha engedte volna meg

például valamelyik szimfóniájában az efféle téma ennyire időelőtti felvetődését — legfeljebb finoman elrejtett és alig-alig tapintható módon csak messziről éreztetne volna. De lehet, hogy elszólásom az olvasóra csak homályos, kérdéses célzás hatását teszi és csupán nekem magamnak tűnik fel indiszkréciónak és otromba ajtóstulberohanásnak. Az olyan embernek, mint én, nagyon nehezebbé esik és szinte léhaságnak érzi, hogy egy ennyire lelkéhez nőtt és körmére égett tárggyal szemben a komponáló művész álláspontjára helyezkedjék és annak játékos megfontoltságával kezelje. Innen elhamarkodott rátérésem a tiszta és tisztátalan génusz közötti különbségre, amely különbség fennállását elismerem, de csak hogy mindjárt utána megkérdezzem magamtól, vajjon *jogosan* áll-e fenn. Valójában az élmény olyan megfeszített, olyan csökönyös gondolkodásra kényszerített erről a problémáról, hogy néha döbbenetesen olybá tűnt, mintha a nekem sajátlagosan rendelt és illő gondolati síkon túllendülve, bennem magamban is természetes képességeim »tisztátalan« fokozódása menne végbe...

Ismét megállok, mert eszembe jut, hogy a génuszról és *mindenképen* démoni befolyás alatt álló természetéről csak azért kezdtem beszélni, hogy megmagyarázzam azt a kételyemet, vajjon megvan-e bennem a kellő lelki rokonság feladattal. Hadd hozzam fel tehát e lelkiismereti kétség ellen, ami érv rendelkezésemre áll. Megadattott nekem az, hogy életem sok évét egy geniális embernek, e lapok hősének bizalmas közelségében töltsem el, gyermekkorom óta ismerjem, tanúja legyek fejlődésének, sorsának és a szerény segítő szerepében részem legyen alkotó munkájában. Shakespeare vígjátékának, a »Felsült szerelmesek«-nek a Leverkühn pajkos ifjúkori művében felhasznált szövegkönyvi átdolgozása tőlem származik, és a »Gesta Romanorum« groteszk operaszvitjének, valamint a »Theológus Szent János Jelenései« című oratóriumnak szövege is kissé az én részvételemmel készült. Ez az egyik pont vagy már egyik is, másik is. Továbbá azonban birtokában vagyok olyan írásoknak, felbecsülhetetlen értékű feljegyzéseknek, melyeket az elköltözött még egészséges napjaiban, vagy, ha nem szabad így mondanom, viszonylag és jogi értelemben egészséges napjaiban végrendeletileg reám és nem másra hagyott: előadásomban ezekre fogok támaszkodni, sőt az a szándékom, hogy kellő válogatásban egyet-mást közvetlenül ideiktassak belőlük. Végőleg és először pedig — és ez az igazolás még mindig a legdöntőbb volt, ha nem az emberek, hát Isten szemében: szerettem őt — szerettem iszonyattal és gyöngédséggel, könnyűrejtéssel és odaadó csodálattal — és nem sokat kérdeztem, hogy legkevésbé is viszonzza-e ezt az érzésemet.

Nem viszonzotta, nem ő. A hátrahagyott szerzeményvázlatok és naplóoldalak reámtestálásában baráttan tárgyilagos, szinte azt mon-

danám, kegyes és engem mindenesetre megtisztelő bizalom fejeződik ki lelkiismeretességem, kegyeletem és korrektségem iránt. De szeretett-e? Kit szeretett ez az ember egyáltalán? Valamikor egy nőt — talán. Végezetül egy gyermeket — mondjuk. Egy könnyűfajsúlyú, mindenkit megnyerő fickót és férfit minden időben, akit aztán, alighanem éppen azért, mert vonzódott hozzá, elküldött magától — és pedig a halálba. Kinek tárta fel szívét, kit bocsátott be valaha életébe? Ilyesmi Adriannál nem volt. Az emberi odaadást elfogadta — szinte esküdni mernék, gyakran anélkül, hogy csak észre is vette volna. Közömbössége akkora volt, hogy alig eszmélt rá valaha, mi megy végbe körülötte, milyen társaságban van, és az a tény, hogy csak nagyon ritkán szólította nevén, akivel beszélt, azt gyaníttatja velem, hogy nem is tudta az illető nevét, holott annak igazán joga volt az ellenkező feltevésre. Olyan szakadékhöz hasonlítanám magányát, amelyben az irányában tanúsított érzések hangtalanul és nyomtalanul merültek el. *Hidegség* vette körül — és milyen különös érzéssel használok ezt a szót, amelyet egy szörnyűséges összefüggésben egyszer ő is leírt! Egy-egy szónak az élet és a tapasztalás olyan hangsúlyt adhat, amely teljességgel eltávolítja mindennapos értelmétől és olyan rémületes nimbust ruház rá, amelyet senki sem ért meg, hacsak nem ismerte meg legborzalmasabb jelentésében.

II.

Nevem dr. phil. Serenus Zeitblom. A névjegyleadásnak ezt a furcsa késedelmességét magam is rosszallom, de mint az már lenni szokott, közléseim irodalmi menete mindaddig a pillanatig nem engedte sorát ejtenem. Életkorom hatvan év, mert az 1883. esztendőben születtem, mint négy testvér közül a legidősebb, a Saale melletti Kaisersaschernben, Merseburg kormányzósági kerületében. Leverkusen is egész kisdíákságát ebben a városban töltötte, úgyhogy közelebbi jellemzését elhalaszthatom addig, míg annak leírásához jutok. Mint-hogy személyes életpályám általában sokszor összefonódik a mesterével, jó lesz, ha mindkettőről összefüggően számolok be, hogy ne essem az elébevágás hibájába, amelyre az ember, ha tele van a szíve, úgysí mindig hajlamos.

Hadd jelezsek itt csak annyit, hogy a féltudós középosztály mérsékelt magasságában jöttem világra, mert atyám, Wolgemut Zeitblom, patikus volt — egyébként a legelső a városban: volt még egy második gyógyáruüzlet is Kaisersaschernben, de az sohasem örvendett akkora közbizalomnak, mint »A Boldog Hírnökökhöz« címzett Zeitblom-féle gyógyszertár és mindig nehéz helyzete volt vele szemben. Családunk a város kis katolikus községéhez tartozott,

míg a lakosság többsége természetesen a lutheránus hitvallást követte, és kivált anyám jámbor leánya volt egyházának és lelkiismeretesen teljesítette vallási kötelességeit, apám viszont, alkalmasint már csak idő híján is, hanyagabbnak mutatkozott e tekintetben, de azért a legkevésbé sem tagadta meg a hittestvéreivel való csoportszolidaritást, melynek tudvalevőleg politikai jelentősége is volt. Említésre méltó, hogy plébánosunk, Zwilling egyháztanácsos mellett a város főabbija, névszerint dr. Carlebach is látogatta a laboratórium és a patika fölött lévő fogadó helyiségeinket, ami protestáns házakban nem igen lett volna lehetséges. A római egyház embere előnyösebb külsővel dicsekedhetett. De az én főként talán apám kijelentéseim alapuló benyomásom ma is az, hogy a kis és hosszúszakállú, sipkás-fejű talmudista tanultságban és vallási éleselméjűségben messze felülmulta máshitű kartársát. Alighanem ez az ifjúkori tapasztalatom, de zsidó köröknek Leverkühn művei iránti jószímatú befogadókészsége is teszi, hogy éppen a zsidókérdésben és annak kezelésében sohasem tudtam egészen egyetérteni Vezérünkkel és főembereivel, aminek ugyancsak része volt az aktív tanárságról való lemondásomban. Igaz, a szóbanforgó fajtának olyan példányai is kerültek utamba — csak Breisacher müncheni magántudósra kell gondolnom —, akiknek zavaróan ellenszenves mivoltára kellő helyen némi fényt szándékozom vetni.

Ami mármost katolikus származásomat illeti, ez természetesen formálta és befolyásolta benső mivoltomat, de az életnek ebből a színezettségéből sohasem származott ellentmondás humanista világnézetemmel, a »legszebb művészetek és tudományok« iránti szeretetemmél, mint hajdanában mondták. Egyéniségemnek e kétfajta eleme között mindig teljes volt az összhang, mint az nehézség nélkül megőrizhető, ha valaki, mint én, óvárosi környezetben nő fel, amelynek visszaemlékezései és építészeti emlékei messze visszanyúlnak az egyházszakadás előtti időbe, az egységes kereszténység világába. Kaisersaschern ugyan a reformáció hazájának kellős-közepén fekszik, annak a lutheri vidéknek szívében, amelyet olyan városnevek írnak körül, mint Eisleben, Wittemberg, Quedlinburg, de Grimma, Wolfenbüttel és Eisenach is — ami viszont tanulságos a lutheránus Leverkühn belső élete szempontjából és összefügg eredeti tanulmányszakával, a theológiával. De én a reformációt hídhoz hasonlítanám, amely nemcsak a skolasztikus korból vezet át szabadon gondolkodó világunkba, hanem ugyanúgy vissza is a középkorba — és pedig talán mélyebben vissza, mint a derűs műveltséget kedvelő, az egyház kettéválásától érintetlenül maradt keresztény-katolikus hagyomány. Jómagam igazában abban az arany légkörben érzem magam otthonosan, amelyben a Szűzanyát a »Jovis alma parens« névvel illették.

Hogy még tovább rögzítsem itt a legszükségesebbeket életemből, szüleim módot adtak nekem arra, hogy gimnáziumunkat látogassam, ugyanazt az iskolát, amelyben két osztállyal alattam Adrian is folytatta tanulmányait és mely a 15. század második felében történt alapítása óta még kevéssel ezelőttig »A Közönséges Élet Szerzeteseinek Iskolája« nevét viselte. Csak e név túltörténelmi és modern fülnek enyhén kómikus hangzása miatti feszélyezettségében tette le az iskola ezt a nevet és nevezte magát a szomszédos templom után Bonifác-gimnáziumnak. Mikor a jelen század elején elhagytam, habozás nélkül a klasszikus nyelvek tanulmányozásába fogtam, melyekben már tanulókoromban bizonyos fokig kitüntettem magam és ezt folytattam a giesseni, jénai, lipcsei és, 1904-től 1906-ig, a hallei egyetemen, tehát ugyanabban az időben, és pedig nem véletlenül ugyanabban az időben, mikor Leverkühn is ott tanult.

Itt, mint máskor is gyakran, nem állhatom meg, hogy elhaladóban ne találjam gyönyörűségemet az ófilológiai érdeklődés bensőséges, szinte titokzatos összefüggésében a szépség és emberi értelem méltósága iránti elevenen szeretetteljes érzékkel, — amely összefüggés már abban is megnyilvánul, hogy az antik nyelvek tárgykörét »humanioráknak« mondják, de abban is, hogy a nyelvi és humánus lelkesedés lelki összetartozását a nevelés eszméje tetőzi be és a pedagógusi elhivatás szinte magától értetődően adódik a nyelvtudósiból. A természettudományos reáliák embere lehet oktató, de sohasem olyan közvetlen értelemben nevelő, mint a bonae literae művelője. Szerintem ama másik, talán bensőségesebb, de csodálatosan tagolatlan nyelv, a hangoké (ha szabad így neveznünk a zenét) ugyancsak nem foglaltatik benne a pedagógiai-humánus szférában, noha jól tudom, hogy a görög nevelésben és általában a Polis nyilvános életében segítő szerepe volt. Inkább azt mondanám, hogy minden logikus és erkölcsi szigora ellenére, amelynek köntösét szereti magára öltetni, egy olyan szellemvilághoz tartozik, amelynek az ész és emberi méltóság dolgában való feltétlen megbízhatóságáért bizony nem tenném tűzbe a kezem. Hogy ennek ellenére szívből vonzódok hozzá, egyike azoknak az ellentmondásoknak, amelyek, akár sajnáljuk, akár örülünk neki, elválaszthatatlanok az emberi természettől.

Ennyit erről, mert kívülesik tárgyunkon. De talán nem is esik kívül, mert a kérdés, hogy vonható-e éles és biztos határ a szellem nemesen pedagógiai világa és ama szellemvilág között, amelyhez nem közeledhetünk veszedelem nélkül, nagyon is és éppenséggel tárgyamhoz tartozik. Az emberinek melyik területe, még ha a legtisztább, érdemesen legjobb szándékú is, egészen hozzáférhetetlen a lenti hatalmak befolyása számára, sőt hozzátehetjük, nélkülöz-

heti teljesen a velük való termékenyítő érintkezést? Ez a még annak szájából sem illetlen kérdés, akinek személyes lényétől minden démoni merőben idegen, annak a csaknem másféléves olasz- és görögországi tanulmányutamnak bizonyos pillanataiból maradt vissza bennem, amelyet jó szüleim az államvizsga letétele után tettek számomra lehetővé: mikor az Akropolisról lenéztem a Szent Utcára, amelyen a sáfrányszalaggal díszített és Iacchus nevét kiáltó mystesek vonultak, majd mikor magának a beszentelésnek helyén, az Eubuleus körzetében állottam a sziklaktól körülvelt plutói hasadék szélén. Akkor sejlett fel bennem az életérzésnek az a teljessége, amely az olymposi görögség iniciatórikus áhítatában fejeződik ki a mélység istenei előtt, és felsőosztályú növendékeimnek gyakran jelentettem ki később a katedráról, hogy a kultúra igazában az éjszakai szörnyűségesnek kegyes és elrendező, mondhatnám zsongító bevonása az istenek tiszteletébe.

A huszonötéves ifjú ember, erről az útvjáról hazatérve, állást kapott szülővárosa gimnáziumában. Ugyanabban az iskolában, ahol tudományos kiképzésemet nyertem és ahol most néhány évig szerény fokozatokon láttam el a tanítást latinból, görögből és történelemből is, mielőtt századunk tizenkettedik esztendejében átléptem a bajor közoktatási szolgálatba és ettől kezdve Freisingben, amely város lakóhelyem maradt, gimnáziumi tanári minőségben, de egyúttal mint a theológiai főiskola magántanára is a mondott tanszakokban két évtizednél tovább kielégítő munkásságot fejtettem ki.

Korán, nem sokkal Kaisersaschernbe történt kinevezésem után, megházasodtam. Erre a lépésre a rendszeretet és az emberi életbe való erkölcsi beilleszkedés óhaja bírta rá. Helene, szül. Ölhafen, derék nőm, aki még ma is gondját viseli hanyatló éveimnek, egy Zwickaiban, a Szász Királyságban működő idősebb szak- és kartársam leánya volt és még ha mosolyra indítom is vele az olvasót, megjegyzem, hogy az üde gyermek keresztnéve, Helene, ez a drága hang, nem kis szerepet játszott választásomban. Az ilyen név emelkedettséget jelent, amelynek tiszta varázsa nem marad hatás nélkül az emberre, még ha viselőjének külseje e magas kívánalmakat csupán szerény polgári mértékben teljesíti is és ezt is csak átmenetileg, az ifjúság gyorsan illanó csábjánál fogva. Leányunk is, aki már régen frigyben él egy derék emberrel, a Bajor Váltóbank regensburgi fiókjának cégvezetőjével, Helene névre hallgat. Kívüle kedves nőm még két fiút adott nekem, úgyhogy az apaság örömeiben és gondjaiban emberhez illően, ha józan határok között is, részem volt. Bizony meg kell adnom, hogy egy időpontban sem volt egyik gyermekem sem különösebben elbűvölő. Olyan gyermeki szépséggel, mint a kis Nepomuk Schneidewein, Adrian unokaöccse és

későbbi szemefénye, egyikük sem dicsekedhetett, én vagyok az utolsó, aki ezt állítja. — Két fiam ma, az egyik polgári állásban, a másik a haderő kötelékében szolgálja Vezérét, és ahogyan a hazai hatalmasságoktól való elidegenült helyzetem általában bizonyos úrt teremtett körülöttem, ezeknek a fiatal embereknek a csöndes szülői házzal való kapcsolata is vajmi lazának mondható.

III.

A Leverkusühnök rangosabb kézművesekből és gazdákból álló nemzetsége részben Smalkaldiában, részben a szász tartományban virágzott a Saale mentén. Adrian szűkebb családja több nemzedék óta az Oberweiler községhez tartozó Buchel nevű tanyán lakott, Weissenfels közelében és erről az állomásról, ahová Kaisersaschernből háromnegyedórás vonatkozás után lehetett eljutni, csak odaküldött járművel elérhetően. Buchel akkora kiterjedésű parasztbirtok volt, hogy tulajdonosának a nagygazda rangját adta meg, mintegy ötven hold szántóval és réttel, egy hozzátartozó közbirtokossági vegyes erdővel és tágas, kényelmes fiókozatos faházzal, melynek alapépítménye azonban kő volt. A pajtákkal és marhaistállókkal nyitott négyszöget alkotott, melynek közepén, számomra felejthetetlenül, egy hatalmas, júniusban pompásan illatozó virágoktól borított, zöld paddal körülvett öreg hárs állott. Az udvaron közlekedő szekereknek a szép fa kissé útjában állhatott, és hallottam, hogy a várományos fiú ifjú éveiben gyakorlati okokból apjával szemben mindig kivágatásáért szállt síkra, hogy utóbb, mikor már ő volt az úr a tanyán, ő vegye védelmébe fiának követelődésével szemben.

Hányszor árnyékolhatta be zsenge gyermeki szendergéseit és játékait ez a hársfa a kis Adriannak, aki az 1885-ös esztendő virágzási szakában a Buchel-tanya felső emeletén született, mint a Leverkusühn-házaspár, Jonathan és Elsbeth második fia. Bátyja, Georg, aki most kétségtelenül a gazda ott, öt évvel volt idősebb nála. Egy Ursel nevű leánytestvér ugyanilyen időköz elteltével következett. Mivel Leverkusühnek kaisersascherni baráti és ismerősi köréhez az én szüleim is hozzátartoztak, sőt a két ház között régtől fogva különösen szívélyes jóviszony állott fenn, a jó évszakban sok vasárnap délutánt töltöttünk a gazdaságban, ahol a városiak hálásan élvezték a föld nyájas adományait, melyekkel Leverkusühnné kedveskedett nekik, az egészséges, rozsból és búzából sült kenyeret édes vajjal, az arany lépesmézet, az ízes tejeles földiepret, a kék tálakban megáludt, rozskenyérrel és cukorral beszórt tejet. Adrian vagy — mint nevezték — Adri első gyermekségének éveiben a nagyszülők még

ott éltek nyugalomban, míg a gazdaság már egészen a fiatalabb nemzedék kezében volt és az egyébként tisztelettel meghallgatott nagyapó már csak a vacsoraasztalnál hallatta fogatlan szájú tanácsait. Ezeknek az ősöknek, akik csaknem egyidőben haltak meg, alig maradt bennem valamelyes képe. Annál világosabban látom gyermekeikét, Leverkühn Jonathanét és Elsbethét, noha ez a kép változó és gyermek-, tanuló-, majd diákeveim folyamán fiatalosságából azzal a hathatós észrevétlenséggel siklott át fáradtabb fázisokba, amelynek mestere az idő.

Jonathan Leverkühn a legjobb német fajtából való ember volt, az a típus, amellyel városainkban ma már alig találkozunk és minden bizonnyal nem azok között, akik emberfajtánkat, hiába, gyakran mégis mehökkentő handabandázással képviselik a világ előtt. Arcvonásait mintha régmúlt idők vésték volna, úgyszólván itt a vidéken őrződtek és maradtak fenn a harmincéves háború előtti német idők-ből. Ez a gondolatom volt, mikor felcseperedőben már félig látásra kiművelt szemmel figyeltem. Kevéssé elrendezett, sárgás-szőke haj hullott boltozatos, erősen kettéosztott, halántékán kidudorodó erű homlokába, lógott divatjamultán hosszan és vastagon nyakába és ment át jólformált kis fülénél göndör szakállába, amely szőkén nőtte be állkapcsát, állát és az ajka alatti bemélyedést. Ez az alsóajk némileg erősen és kereken állt ki a rövid, könnyedén lecsüngő bajusz alól mosolyával, amely módfelett vonzó összhangban volt a kék szem kissé erőltetett, de ugyancsak félig mosolygó, könnyű félősségben elmélyült tekintetével. Orra vékony-nyergű és finoman hajló volt, a szakálltalan arcresz a pofacsontok alatt árnyékosan elmélyült, még kissé sovány is. Inas nyaka többnyire fedetlen volt, és nem kedvelte a módis városi öltözetet, amely nem is vált előnyére külsejének, de különösen nem illett kezéhez, ahhoz az erős, napbarnította, szikár, enyhén szeplős kézhez, amellyel a bot fejét fogta, ha a faluba ment a községházára.

Orvos talán észrevette volna tekintetének bizonyos fátyolos fáradtságán, halántékának bizonyos túlérzékenységen a migrénes hajlamot, amely valóban kínozta is Jonathant, de csak kisebb mértékben, nem többször, mint egyszer havonta, szinte anélkül, hogy munkájában megzavarta volna. Szerette pipáját, egy félhosszú, kupakos porcellánpipát, amelynek sajátos levelesdohány-aromája a megáporodott szivar- és cigarettafüstnél sokkal kellemesebben határozta meg az alsó helyiségek légkörét. Ehhez elalvás előtt egy korsó merseburgi sört szeretett lehajtani. Téli estéken, mikor odakünn behavazottan pihent az ősi birtok, gyakran olvasgatott, kiváltképpen egy testes, préselt disznóbőrbe kötött és bőrcsattal zárható öreg bibliát, amely 1700 táján nyomattatott hercegi privilégiummal Braunschweigban és nemcsak doktor Luther Márton »nagyelméjű«

előszavait és széljegyzeteit foglalta magában, hanem mindennemű sommázásokat, párhuzamos helyeket és az egyes fejezeteket magyarázó történelmi és erkölcsi versezeteket is bizonyos David von Schweinitz úrtól. A könyvről az a monda járta, helyesebben az a biztos hír szállt róla apáról fiúra, hogy Braunschweig-Wolfenbüttel ama hercegkisasszonyának tulajdona vala, ki is Nagy Péter fiához ment nőül. Utóbb azonban holt hírét költötte magának, úgyhogy temetését is megtartották, miközben ő Martinique szigetére szökött és ott egy franciával házasodott össze. Hányszor nevetett Adrian, akinek lelke szomjuhozta a kómikumot, később is még ezen a történeten, valahányszor apja, fejét a könyvből felemelve, szelíden mély tekintetével elbeszélte, hogy aztán, nyilván nem zavartatva a szent nyomtatvány kissé botrányos eredetétől, visszatérjen Herr von Schweinitz verses kommentárjaihoz vagy »Salamonnak a zsarnokokhoz intézett bölcsességéhez«.

Ennek az olvasmánynak vallásos irányzatához azonban egy másik is járult, amelyet bizonyos korok úgy jellemeztek volna, hogy »az elementumokról való spekulálás« szándékából fakadt. Másszóval: szerény méretekben és szerény eszközökkel természet-tudományos, biológiai, sőt fizikai és vegytani tanulmányokat folytatott, melyekhez apám alkalomadtán laboratóriumából származó anyagokkal járult hozzá. A fenti avitt és gáncstól nem ment megjelölést azért választottam e fáradozásaira, mert némi misztikus vonás volt bennük észlelhető, olyan, hogy hajdanta garabonciáskodás gyanújába keverte volna. Hozzáteszem egyébként, hogy mindig tökéletesen megértettem a lélekhívő, vallásos korok bizalmatlanságát a természet titkainak kifürkészésére irányuló szenvedély jelentkezésével szemben. Az istenfélelem csak libertinus tilosban-járást láthatott ebben, nem törődve az abban rejlő ellentmondással, hogy valaki Isten alkotását, a természetet és az életet erkölcsileg kifogásolható műnek tekintse. A természet túlságosan tele van bosszantóan a mágikusba játszó teremtményekkel, kétértelmű rigolyákkal, félig burkolt és furcsán a bizonytalanságba mutató utalásokkal ahhoz, hogy a határait erőnyesen tisztelő jámborság ne látott volna merész túllépést a vele való foglalkozásban.

Ha Adrian apja este fellapozta exotikus lepkékről és tengeri állatokról szóló színes ábrájú könyveit, mi, fiai és én, még Leverkühnné is sokszor néztünk bele azokba füles karosszéke bőrhuzatú háta fölött, ő pedig ujjával mutatta nekünk az ott ábrázolt nagyszerűségeket és ritkaságokat: ezeket a színskála minden éji és sugárzó színében ellibegő, a legválasztékosabb iparművészeti ízléssel mintázott és formált trópusi papiliókat és morphosokat — a fantasztikusan túlzott szépségükben efemer életet élő rovarokat, amelyek közül egyesekben a bennszülöttek a maláriát hozó gonosz szellemeket

látják. A leggyönyörűbb szín, amely rajtuk látható, egy álomszép azürkék, mint Jonathan elmondta nekünk, tulajdonképpen nem igazi és valóságos szín, hanem csak a szárnyukon lévő pikkelycsekék finom rovátkái és más felszíni alakulatai idézik elő, ez a kis alkotmány, amely a fénysugarak legművészebb törésével és a legtöbbnek kikapcsolásával a mi szemünkhöz már csak a legtündöklőbb kék fényt engedi eljutni.

— No nézd, — hallom még ma is. Leverkühnné hangját — szóval ez csak ámitás?

— Ámitásnak nevezed az ég kékjét? — válaszolta férje, miközben hátrafelé felnézett hozzá. — Pedig azt a festőanyagot sem tudod megnevezni, amelyből az jön.

Valóban, mialatt ezt írom, úgy érzem, mintha most is ott állanék Elsbeth asszonnyal, Georggal és Adriannal apjuk széke mögött és követném ujjait a látomásokon át. Üveg szárnyú rovarok voltak itt láthatók, amelyeknek szárnyain semmi pikkely nincs, úgyhogy halvány üveg-színűeknek és csak a sötétebb erek hálójával átszötteknek látszanak. Az egyik ilyen áttetsző meztelenségben a lombok szürke árnyékát kereső pillangónak Hetaera esmeralda volt a neve. Hetaera szárnyain csak egyetlen ibolya- és rózsaszínű sötét színfolt van, mely által, mert különben semmi sem látható belőle, röptében szélről sodort virágsziromhoz hasonlít. — Volt ott még egy leveli lepke is, amelynek felül telt tónusú színháromságban pompázó szárnyai alsó oldalukon észvesztő pontossággal levélhez hasonlítanak, nemcsak alakjukban és erezésükben, hanem kis tisztátlanságok, utánzott vízcseppek, szemölcsös gombaképződmények és egyéb ilyenek legaprólékosabb mímelésével is. Ha ez a furfangos jószág felcsapott szárnyakkal letelepedik a lomb közt, a környezetéhez való hasonulásnál fogva úgy eltűnik, hogy legmohóbb ellensége sem képes ráakadni.

Nem eredménytelenül igyekezett Jonathan ennek a raffináltan a részletfogyatékokossáig menő védőutánpótlásnak láttán megilletődését reánk is átplántálni. »Hogyan csinálja ezt az állat?« kérdezgette. »Hogyan csinálja a természet az állaton keresztül? Mert hiszen ezt a furfangot mégsem tulajdoníthatjuk az állat saját megfigyelésének és számításának. Bizony, bizony, a természet pontosan ismeri a lombot, nemcsak tökéletességében, hanem a maga kis mindennapos hibáival és formátlanságaival együtt és bohókás kedvességből megismétli annak külsejét egy más területen, e lepkefajta szárnyának alsó oldalán, hogy más teremtményeit elvakítsa vele. De vajjon miért részesül éppen ez ebben a ravasz előnyben? És amilyen célszerű az ő szempontjából, hogy nyugvó helyzetben hajszára hasonlít egy falevélhez — hol marad a célszerűség éhes üldözői, a gyíkok, madarak és pókok szempontjából, holott ezeknek rendeltetett táp-

lálékul, de ha akarja, minden éleslátásukkal sem tudják kifürkészni? Ezt azért kérdezem tőletek, mert nem akarom, hogy ti kérdezzétek tőlem.»

Ha tehát ez a pillangó a maga védelmére ilymódon láthatatlanná válhatott, csak tovább kellett lapozni a könyvben és olyanokat ismert meg az ember, amelyek legszembetűnőbb, mondhatnám tolakodó, messzeható láthatóságukkal érték el ugyanezt a célt. Nemcsak hogy különösen nagyok voltak, hanem kivételesen parádés színűek és mintázatúak is, és mint Leverkühn apó hozzátette, ebben a látszólag kihívó ruhájukban tűntető lassúsággal repültek, ezt a lassúságot azonban nem szabad szemtelenségnek mondanunk, inkább valami szomorúság tapadt hozzá, útközben sohasem bújtak el és egyetlen állat sem vetett rájuk ügyet, sem majom, sem madár, sem gyík. Miért? Mert undorítóak voltak. És mert feltűnő szépségükkel és ráadásul röptük lassúságával éppen ezt adták hírül. Nedvük olyan visszataszító szagú és ízű volt, hogy ha előfordult egy félreértés, egy tévedés, a valamelyikük fellakmározására készülő lény a rosszullét minden jelével köpte ki ismét a falatot. Élvezhetetlenségük azonban az egész természetben közismert, és így biztonságban vannak — szomorú biztonságban. Legalább is mi Jonathan széke mögött azt kérdeztük magunktól, nincs-e ebben a biztonságban valami megbecstelenítő, ahelyett, hogy örvendetesnek nevezhetnők. De mi volt az egésznek a következménye? Hogy más lepkefajták körmönfontan ugyanazt a figyelmeztető parádét öltötték magukra és szintén az érinthetatlenség lassú libegésével szállottak mélabús biztonságú útjukon, jóllehet igenis élvezhetőek voltak.

Adriannak e közlések nyomán támadt vidámsága, nevetése, amely valósággal rázta és könnyeket sajtolt ki szeméből, rám is átragadt és nekem is hangosan kacagnom kellett. Leverkühn apó azonban ráncszólt, hogy »pszt!«, mert ő azt akarta, hogy mindezt félénk áhítattal nézzük, ugyanazzal a titokzatos áhítattal, amellyel ő nézte például a kibetűzhetetlen ákombákomot bizonyos puhányok kagylóján, miközben még nagy négyyszögletes nagyítóját is használta és időnként nekünk is rendelkezésünkre bocsátotta. Igaz, ezeknek a lényeknek, tehát a tengeri csigáknak és kagylóknak látása szintén nagyjelentőségű volt, kivált ha Jonathan kalauzolásával vettük sorra az ábrákat. Hogy mindezek a pompás biztonsággal és merész, de ugyanakkor finnyás formai ízléssel kivitelezett fonadékok és boltozatok rózsás bejárataikkal és sokidomú falazataik szivárványos fayance-pompájával kocsonyás lakóik saját művei — legalább is, ha ragaszkodunk ahhoz az elgondoláshoz, hogy a természet maga hozza létre magát és nem folyamodunk a Teremtő eszméjéhez, akit azért mégis csak furcsa dolog leleményes iparművésznek és a zománccfazekasság becsvágyó mesterének elképzel-

nünk, pedig seholsem ennyire közeli a kísértés, hogy okoskodásunkba bekapcsoljunk egy mesterségét értő közbeeső Istent, a Demiurgost — szóval azt akarom mondani: hogy mindezek a pompás házak maguknak az általuk védett puhányoknak termékei, a legcsodálatbajtöbb gondolat volt.

— Ti, mikor lettetek — szolt Jonathan hozzánk —, belül szilárd csontvázat kaptatok a fejlődésben, mint azt könnyen megállapíthatjátok, ha megtapintjátok könyökötöket vagy bordáitokat. Ez a váz ad hústoknak, izmaitoknak tartást, ezt hordozzátok magatokban, ha ugyan nem helyesebb azt mondani, hogy ez hordoz benneteket. Itt azonban fordítva áll a dolog. Ezek a lények kifelé vetítették szilárdságukat, nem mint vázat, hanem mint házat, és szépségüknek bizonyára éppen az az oka, hogy ez a szilárdság nem belül, hanem kívül való.

Mi fiúk, Adrian és én, az öreg ilyen megjegyzései közben, mint ez a látható dolgok hiúságáról szóló, ámuló félmosollyal néztünk egymásra.

Ez a külesztétika néha ármányos volt; mert bizonyos kúpcsigák, elbűvölően aszimmetrikus, erezett halványrózsaszínbe vagy fehérfortos mézbarnába mártott jelenségek, mérges harapásukról voltak hírhedtek — és egyáltalán, a Buchel-tanya gazdája szerint, bizonyos rossz hírűség vagy fantasztikus kétértelműség nem volt távoltartható az életnek ettől az egész csodálatos szektorától. A szemléleti mód különös ambivalenciája mindig megmutatkozott abban a nagyon különböző felhasználásban, amely a parádés lényeknek jutott osztályrészül. Így a középkorban a boszorkányműhelyek és aranysínáló műhelyek állandó berendezéséhez tartoztak és mérgek és bűvitalok tartására alkalmas edényeknek számítottak. Másfelől és ugyanekkor azonban az istentiszteletnél ostyák és ereklyék kagylószekrényeiül szolgáltak, sőt úrvacsora-kelyhekül is. Mennyi minden találkozik itt — mérge és szépség, mérge és varázslat, de varázslat és liturgia is. Ha nem is gondoltuk ezt végig, Jonathan Leverkühn magyarázatai mégis bizonytalanul éreztették velünk.

Ami mármost azt az ákombákom-írást illeti, amely mindig nyugtalanította, az egy mérsékelt nagyságú újkaledóniai kagyló héján volt látható fehér alapon halvány vörösesbarna színben. A szinte ecsettel megrajzolt betűk a széleken tiszta vonalornamentikába mentek át, de a domborulat legnagyobb részén gondos komplikáltságukban határozottan közlés céljaira szolgáló jeleknek tűntek fel. Emlékezetem szerint erősen hasonlítottak ősi keleti írásokhoz, pl. az ó-arameus duktushoz, és apám valóban hozott is barátjának a nem rosszul felszerelt kaisersascherni városi könyvtárból régészeti könyveket, amelyek lehetővé tették az összehasonlító kutatást. Ezek a tanulmányok természetesen nem vezettek sikerre vagy csak

olyan kusza és értelmetlen eredményeket adtak, hogy semmire sem lyukadtak ki. Jonathan ezt némi elszontyolodással ismerte el, mikor a talányos ábrát mutogatta nekünk. »Bebizonyosodott annak lehetlensége«, mondta, »hogy megtaláljuk ezeknek a jeleknek nyitját. Ez bizony így van, kedveseim, sajnos. Kivonják magukat a megértés alól és fájdalom, ez aligha fog megváltozni. De ha azt mondom, hogy 'kivonják magukat', ez ellentétét jelenti annak, hogy 'feltárulnak', mert hogy a természet ezt a titkos írást, melynek kulcsával nem rendelkezünk, csak merő cicomául festette ennek a teremtményének házára, azt ugyan senki sem hiteti el velem. A cicoma és a jelentés mindenkor együtt haladtak, a régi írások is díszül, de egyúttal közlésre is szolgáltak. Ne mondja nekem senki, hogy itt nem közlés történik! Hogy ez a közlés hozzáférhetetlen, ebbe az ellentmondásba belemélyednünk is gyönyörűség.«

Meggondolta-e vajjon, hogy amennyiben itt valóban titkos ábécéről lenne szó, a természetnek saját, önmagából kitermelt szerves nyelvvel kellene bírnia? Mert melyik ember-kifundálta nyelvet használt volna arra, hogy kifejezze magát? Én már akkor, gyermekkoromban világosan felfogtam, hogy az emberen kívüli természet alapján illiterátus, és az én szememben éppen ebben áll ijesztő titokzatossága.

Igen, Leverkühn apó nagy spekuláló és töprengő volt, és mondtam már, hogy kutató hajlama — ha lehet kutatásról beszélünk ott, ahol igazában csak álmodozó szemlélődésről volt szó — mindig egy meghatározott irányba tolódott, a misztikus vagy sejtelmesen fél-misztikus irányba, amelybe a természetest firtató emberi gondolat nézetem szerint szinte kényszerűen terelődik. Valakinek az a merész vállalkozása, hogy a természettel laboráljon; tüneményeket csikarjon ki belőle, »megkísértse«, amennyiben kísérletek által leleplezi munkáját — ez a vállalkozás meg éppen hogy közel áll a boszorkánysághoz, sőt már bele is vág és már maga is a »Kísértő« műve, ez volt legalább is a régebbi korok meggyőződése, igen tiszteletreméltó meggyőződése, ha engem kérdeznek. Szeretném tudni, milyen szemmel nézték volna annakidején a wittenbergi férfiút, aki, mint Jonathantól hallottuk, százegynéhány esztendővel ezelőtt feltalálta a látható zene kísérletét, amelyet néha mi is láthattunk. Adrian apjának kevés fizikai készüléke között ott volt egy kerek, szabadon lebegő, csak közepén csapon nyugvó üveglap, ezen játszódtott le a csoda. A lemezre ugyanis finom homok volt szórva, és Jonathan egy régi csellóvonóval, amelyet felülről lefelé végighúzott a szélén, rezgésbe hozta, mire a felbolygatott homok bámulatosan precíz és sokszerű alakzatokban és arabeszkekben tolódott és rendeződött el. Ez a látható akusztika, amelyben ingerlően társult a világos és talányos, a törvényszerű és csodálatos, nekünk kisfiúknak nagyon tetszett, de bemutatására nem

utolsó sorban azért is sokszor kértük a kísérletezőt, hogy ezzel örömet szerezzünk neki.

Hasonló gyönyörűsége telt a jégvirágokban, és téli napokon, mikor ezek a kristályos lerakódások belepték a Buchel-ház parasztian kis ablakait, félórahosszat el tudott merülni szabad szemmel és nagyítóüvegén keresztül azok szerkezetébe. Mondhatnám, hogy mindez rendjén lett volna és napirendre lehetett volna térni fölötte, ha a képződmények illő módon a szimmetrikusan figurális, szigorúan matematikus és szabályos határain belül maradnak. De hogy bizonyos mókás szemtelenséggel a növényi életet utánózzák, a legtetszetősebb páfrányfonadékokat, füveket, virágkelyheket és csillagokat mímelik, hogy a maguk jeges eszközeivel a szerves világban műkedvelősködnék, ezen Jonathan képtelen volt magát túltenni és úgyszólván helytelenítő, de ugyanakkor csodálattal teljes fejcsóválásának nem volt vége, se hossza. Vajjon, így hangzott kérdése, ezek a fantazmagóriák a növényi formáknak *elő-* vagy *utó-képződései-e*. Sem ezek, sem azok, felelte bizonyára önmagának, hanem párhuzamos képződmények. A teremtő álmú természet itt is, ott is ugyanazt álmodja, és ha utánzásról szó lehet, ez csak kölcsönös. Tekintsük-e a mező valóságos gyermekeit mintáknak csak azért, mert valóságuknak szerves mélysége van, a jégvirágok pedig pusztá jelenségek? De hiszen megjelenésük nem kevésbé komplikált anyagi összjáték eredménye, mint a növényeké. Ha jól értettem házigazdánkat, őt az élő és az úgynevezett élettelen természet egysége foglalkoztatta, az a gondolat, hogy bünt követünk el a természet ellen, ha túlságosan éles határt vonunk e két terület között, holott a valóságban összemosódnak és igazában nincsen olyan elemi sajátság, amely teljességgel csak az élőlényeket illetné meg és melyet a biológus nem figyelhetne meg az élettelen mintán is.

Hogy milyen meghökkentően kísértének bele egymásba valóban a területek, a »falánk csöpp« példája mutatta, amelyet Leverkühn apó több ízben szemünk előtt etetett meg. Egy bármely folyadékból, paraffinból vagy illóolajból vett csöpp — nem emlékszem már határozottan, hogy ez mi volt, de kloroform lehetett — a csöpp, mondom, nem állat, mégcsak egészen kezdetleges sem, nem is amőba és nem tételezi fel róla az ember, hogy étvágya van, meg tudja ragadni táplálékát, megtartja a nekivalót és kilöki magából a neki nem valót. A mi csöppünk azonban pontosan ezt cselekedte. Elkülönítve függött egy pohár vízben, ahol Jonathan gyaníthatóan valami finom fecskendővel elhelyezte. Ezután a következőt tette. Egy apró üveg-pálcikát, igazában csak üvegfonálkát, amelyet sellakkal kent be, egy csipesz két hegye közé fogott és odavitte a csöpp közelébe. Ő csak ennyit tett, minden egyebet a csöpp végzett el. Felületén egy kis dudort formált, egy befogadó púphoz hasonló, ezzel vette fel magába

hosszában a pálcikát. Közben ő maga is hosszúra nyúlt, körtealakot vett fel, hogy zsákmányát egészen magába zárja és az végeivel ne nyúljon fölébe, aztán pedig, mindenkinek szavamat adom rá, miközben lassanként újból kigömbölyödött és először tojásalakot öltött, az üvegpálcika sellak-mázát kezdte lelakmározni és kis testében elosztani. Mikor ezzel készen volt, újból visszatért gömbalakjához, a tisztára nyalt odanyújtó szerszámtól haránt széleihez továbbította és visszaadta a környező víznek.

Nem állíthatom, hogy szívesen néztem ezt, de megengedem, hogy lenyűgözött, ahogyan Adriant is lenyűgözte, noha neki az ilyen mutatóványok közben mindig nevethetnékje volt és csak az apai komolyságra való tekintettel gyúrta le. A falánk csöppet jobb híján még kómikusnak találhatta valaki; érzésem szerint azonban egyáltalán nem állott ez bizonyos hihetetlen és kísérteties természeti képződményekről, amelyeket Adrian apja a legkülönösebb tenyészetben tudott előállítani és melyek megtekintését nekünk ugyancsak engedélyezte. Soha ezt a látványt nem fogom elfelejteni. A kristallizációs edény, amelyben mutatkozott, háromnegyedrészen könnyen nyálkás vízzel, tudniillik hígított vízüveggel volt megtöltve és homokos fenekéről különféle színű növények groteszk kis egyvelege iparkodott felfelé, kék, zöld és barna sarjadványok kusza vegetációja, amelyek algákra, gombákra, tapadó polipokra, majd zuzmókra, kagylókra, gyümölcstorzsákra, kis fákra vagy faágakra, itt-ott még éppenséggel végtagokra emlékeztettek — ennél különösebb valami sohasem került a szemem elé: nem annyira tagadhatatlanul csodálatos és megzavaró képe tette azzá, mint inkább mélységesen szomorú volta. Mert ha Leverkühn apó megkérdezett bennünket, mi a véleményünk a dologról és mi bátortalanul azt válaszoltuk, hogy ezek alighanem növények, így felelt: »Nem, nem azok, csak úgy tesznek. De azért ne becsüljétek kevesebbre! Éppen hogy így tesznek és tőlük telhetően erre iparkodnak, minden tiszteletet megérdemel.«

Kiderült, hogy ezek a növénytörzsek merőben szervetlen eredetűek voltak és olyan anyagok segítségével állottak elő, melyek a Boldog Hírnökökhöz címzett gyógyszerárból származtak. Az edény fenekén a homokot Jonathan, mielőtt új vízüvegoldatot öntött bele, különféle kristályokkal szórta be, ha nem tévedek, krómsavas kálival és rézszulfáttal, és ebből a vetésből fejlődött ki egy közönségesen »ozmotikus nyomásnak« nevezett fizikai folyamat termékeként az a szálanalomraméltó tenyészet, amelynek gondozója nyomban még sürgetőbben apellált rokonszenvéünkhöz. Bemutatta ugyanis nekünk, hogy az életnek ezek a búbanatos utánzói fényszomjasak, vagy, mint az élettan mondja, »heliotropikusak«. Kitette nekünk az akváriumot a napfényre, de úgy, hogy három oldalról beárnyékolta, és lám, rövidesen az egész kétes pereputty az üvegedénynek a fényt bocsátó

lapja felé hajlott, miközben a gombák, a phallikus polipkarok, fászkák és algafüvek a félig kiformált végtagokkal együtt olyan sóvár vágygal igyekeznek a fény és öröm felé, hogy valósággal odakapaszkodnak és hozzátapadnak az üveglaphoz.

— Pedig halottak — mondta Jonathan és könnyek tolultak szemébe, miközben Adriant, mint láttam, rázta a visszafojtott kacagás.

Kiki döntse el magában, hogy az ilyesmi kacagni- vagy sírni-való-e. Én csak ennyit mondom: az efféle boszorkányságok egyegyedül a természetben vannak, jelesen az embertől csínytevően megkísértett természetben. A humaniorák méltóságteljes világában az ilyen rontástól biztonságban vagyunk.

IV.

Minthogy az előbbi fejezet úgyis kelleténél hosszabbra nyúlt, helyes lesz, ha újat kezdek, hogy közben néhány szóval a Buchel asszonyának, Adrian édesanyjának képe előtt is hódoljak. Meglehet ugyan, hogy a hála, melyet az ember gyermekkora iránt érez, hozzá pedig az ízletes étkek, amelyeket élénk adott, megdicsőítik ezt a képet, mégis azt mondom, hogy soha életemben nem találkoztam vonzóbb nővel, mint Elsbeth Leverkühn volt, és egyszerű, szellemileg merőben igénytelen személyéről azzal a tisztelettel szólok, amelyet az a meggyőződés támaszt bennem, hogy a fiú génusza sokat köszönhetett az anya vitális rátermettségének.

Ha örömömre szolgált, hogy férjének szép ó-német profilját nézhetem, Leverkühnné igen-igen kellemes, sajátos szabású és arányaiban tiszta megjelenésén nem kevésbé szívesen nyugodott tekintetem. Apolda környékéről származván, barnás típusú volt, mint az német földön olykor előfordul, de azért a megfogható genealógia nem ad alapot római vérkeveredés feltételezésére. Sötét bőrszínéből, elválasztott fekete hajából és csendes, nyájas nézésű szeméből ítélve olasznak tarthatta volna akárki, ha ennek nem mondott volna ellent arcalkatának bizonyos német nyersége. Ez az arc rövid tojásdadformájú volt, kissé hegyesen végződő állal, nem éppen szabályos, könnyedén benyomott, némileg felemelt orral és békés, érzékiség és élesség nélkül metszett szájjal. A füleket félig befedő haj, amelyről már szoltam és mely felcseperedésem közben lassan ezüstbe csavarodott, feszesen le volt simítva, hogy tükrözött és a homlok feletti választék láthatóvá tette a fehér fejbőrt. Mindamellet — nem mindig, tehát nyilván nem szándékolta — egy-egy laza fürt nagyon bájosan hullt le füle előtt. A gyermekkorunkban még tömött tincs parasztosan tarkója köré fonódott és ünnepnapokon színes hímzésű szalag volt belefűzve.

A városias öltözködés éppoly kevésbé volt hozzáillő, mint férjéhez; úriasszonyos dolgok nem álltak neki jól, annál kitűnőbbben azonban a falusiasan félkosztümszerű ruha, amelyben ismertük, az erős, akkor sajátkészítésűnek nevezett szoknya, hozzá egyfajtajú beszegett pruszlik, melynek szögletes kivágása szabadon hagyta a némileg tömzsi nyakat és a mell felső részét, amelyen egyszerű, könnyű aranyékszer feküdt. A barnult, serénységhez szokott, de nem durva és nem is túlápolt kezeken, a jobbot díszítő hitvesi karikával, valami olyan mondhatnám emberileg igaz és megbízható volt, hogy gyönyörűséggel nézte őket az ember, nemkülönben a határozott léptű, nem nagy és nem túlságosan kicsi lábat a lapossarkú kényelmes cipőben és a zöld vagy szürke gyapjúharisnyában, amely a jólformált bokára simulott. Mindez kellemes volt. De a legszebb mégis hangja volt, ez a melegfekvésű mezzoszoprán, amelynek nyelvkezelése, kissé thüringiai színezetű hangképzésével rendkívül megnyerő volt. Nem mondom, hogy »behízelgő«, mert ebben volna valami szándékos és tudatos. A hang varázsa belső zeneiségből származott, amely egyebekben rejtett maradt, mert Elsbeth nem törődött a zenével, úgyszólván nem vallott mellette színt. Előfordult, hogy a lakószoba falidíszéül szolgáló régi gitáron egészen mellel megpendített néhány akkordot és egy dal egyik-másik töredék-strófáját dúdolta hozzá, de voltaképpeni éneklésbe nem bocsátkozott, noha fogadni mernék, hogy itt a legpompásabb anyag lett volna kiképezhető.

Annyi bizonyos, hogy sohasem hallottam kedvesebb beszédet, pedig mindig csak a legegyszerűbb és legtárgyilagosabb dolgokat mondta; és nézetem szerint van jelentősége annak, hogy Adrian fülét ez a természetes és ösztönös ízléstől vezetett hang érintette anyailag az első óráktól fogva. Szememben ez is egyik magyarázata a hihetetlen hangérzéknek, amely műveiben megnyilatkozik, ha közeli is az ellenvetés, hogy Georg bátyja ugyanezt az előnyt élvezte, de az semminő befolyással nem volt élete alakulására. Georg egyébként jobban hasonlított apjukhoz, míg Adrian fizikumában több volt anyjából — amivel ugyan meg az nem vág egybe, hogy apjuk migrénes hajlamát Adrian örökölte, nem Georg. De a drága halott egész habitusa sok részletével együtt: a barnás archbőr, a szem vágása, a száj és áll formája, mindez anyai részről származott, különösen láthatóan addig, amíg simára borotválkozva járt, tehát mielőtt az őt erősen idegenszerűvé tevő bajuszt növesztette, ami csak a későbbi években történt. Az anyai szívárványhártya koromfeketése és az apának azúrkekje az ő szemében árnyékos kék-szürke-zölddé keveredett, kis fémes pettyekkel és rozsdaszínű gyűrűvel a pupillák körül; és számomra mindig lelki bizonyosság volt, hogy a szülői szemek közötti ellentét és ezeknek az ő szemében történt keveredése tette ízlését ebben a vonatkozásban oly ingataggá, úgyhogy egész

életében nem tudta eldönteni, a fekete szem tetszik-e neki másnál jobban vagy a kék. De mindig a szélsőség, a pillák közötti kátrányos csillogás vagy a világoskék vesztegette meg.

Elsbeth asszony befolyása a Buchel cselédségére, amely gazdaságilag nyugodt évszakokban nem volt éppen számos és csak aratás idején szaporodott fel a környéken lakó paraszti népből, a lehető legjobb volt, és ha jól láttam, tekintélye ezeknél az embereknél még nagyobb volt, mint férjéé. Néhányuk képe még szemem előtt van: Thomas béres alakja például, ugyanazé, aki bennünket a weissenfeldi pályaudvaron a lovakkal várni és oda kivinni szokott, egy félszemű, kiváltképen csontos és nagy, de ugyanakkor felül púppal megvert emberé. Ezen a púpon gyakran lovagoltatta meg a kis Adriant, és a mester még később is gyakran biztosított róla, hogy nagyon használható és kényelmes ülés esett rajta. Emlékszem még továbbá egy Hanne nevű szolgálóra, egy lötyögő mellű és csupasz, mindig trágáslábú nőszemélyre, akivel Adrian kisfiúkorában még közelebből tárgyalandó okból ugyancsak jó barátságban volt, és a tehenészet irányítójára, Luder asszonyra, egy főköttős özvegyre, akinek szokatlanul méltóságteljes arca részben a neve elleni tiltakozást fejezte ki, emellett azonban azon is alapult, hogy értett egy elismerten kiváló köménymagos sajt elkészítéséhez. Ha nem a háziasszony maga, mindig ő vendégtelt meg bennünket a tehenistállóban, ezen a jóságos tartózkodási helyen, ahol a fejőszéken guggoló cseléd ujjai alatt csordult poharakba nekünk a langyos és habzó, a hasznos állat szagát árasztó tej.

Bizonyára nem merülnék bele ezekbe az aprólékos emlékezősekbe a falusi gyermekkorra az azt környező egyszerű erdei és mezei, tavi és dombi színtérrel, ha nem éppen Adrian gyermekkori világa, szülőháza, ősi tája vett volna körül engem is annyiszor vele együtt. Ebbe az időbe nyúlik vissza tegeződésünk is, bizonyára ő is keresztneveimen nevezett ebben az időben — nem hallok már, de elképzelhetetlen, hogy a hat- és nyolcéves fiú ne hívott volna engem is éppúgy Serenusnak vagy egyszerűen Serennek, mint én őt Adriannak. Az időpont nem állapítható meg, de alighanem már korai tanulóéveinkben hagyta abba a tegezést és szólított, ha egyáltalában megszólított, családi nevemen, míg nekem merőben faragatlanságnak és képtelenségnek tűnt volna, hogy ezt hasonlóval viszonzzam. Így volt — és csak az hiányzik, hogy az a színe legyen a dolognak, mintha panaszkodni akarnék. Csak említésre méltónak véltem, hogy én őt Adriannak hívtam, ő ellenben engem, ha nem tért ki egyáltalában a név használata elől, Zeitblomnak hívott. Hagyjuk tehát ezt a furcsa tényt, amelyhez teljesen hozzászoktam és térjünk vissza a Buchel-házra!

Barátja és az enyém is a tanya kutyája, Suso volt, — különösen erre a névre hallgatott — egy kissé vedlett kopó, amely ha az ennivalóját hozták, szélesen vigyorgott, de idegenek számára egyáltalában nem volt veszélytelen és a napközben kunyhójához és tálaihoz láncolt kutya sajátságos életét folytatta, csak csendes éjszakán kóborolva szabadon az udvaron. Együtt néztük a sertésöl latyakos nyüzsgését, régi cselédtörténetekre gondolva, hogy ezek az ármányos, szőkepillájú, kék szembogarú és emberszín szalonna-testű tisztátalan ápoltak alkalomadtán kisgyermeket zabálnak, arra kényszerítve torkunkat, hogy utánozzuk nyelvük nuk-nukját és figyelve az újszülött malacok szopását az emse csecsén. Együtt szórakoztunk a baromfinép pedáns, méltóságosan mérsékelt hangoktól kísért és csak némelykor hisztérikusan kitörő életét a drótkerítés mögött és tartózkodó látogatásokat tettünk a ház mögötti méh-lakások táján, ismervén a nem elviselhetetlen, de lüktető fájdalmat, ha e szorgoskodók egyike az ember orrába tévedt és oktalanul úgy érezte, hogy szűrnia kell.

Emlékszem a konyhakert ribiszkéire, amelyeknek szárát áthúztuk az ajkunkon, a mezei sóskára, amelyet kóstolgattunk, bizonyos virágokra, amelyek nyakából egy csöppnyi finom nektárt tudtunk szívni, a makkokra, amelyeket hanyattfekve az erdőben rágesáلتunk, a bíborszínű, napmelegítette szederbogyókra, amelyeket az útszéli bokrokról szedtünk és amelyek fanyar nedve oltotta gyermeki szomjunkat. Gyermekek voltunk — nem önérzékenységből, hanem reá való tekintettel, az ő sorsára gondolva s a neki-rendelt felemelkedésre az ártatlanság völgyéből zord, sőt riasztó magasságokba, indít meg így a visszapillantás. Élete művészet volt, és mert nekem, egyszerű embernek megadatott, hogy olyan közelről lássam, lelkem minden emberi élet és sors iránti érzéke az emberi létnek erre a külön formájára összpontosult. Ez számomra, hála Adrian iránti barátságomnak, minden sorsalakulás paradigmája, a klasszikus alkalom a megilletődöttségre attól, amit növekedésnek, fejlődésnek, elrendelésnek nevezünk — és lehet, hogy valóban az is. Mert noha a művész világéletében közelebb, hogy ne mondjam hívebb marad gyermekkorához a gyakorlati valóságban specializálódott embernél; noha elmondható róla, hogy emettől eltérően tartósan megmarad a gyermek álmodozóan tiszta emberségű és játékos állapotában, mégis az érintetlen elindulástól fejlődése kései, nem is sejtett stádiumaig útja végtelenül hosszabb, kalandosabb, a szemlélő számára megrázóbb a polgári emberénél, és ez utóbbinál félig sem olyan megkönnyeztető gondolat, hogy ő is volt gyermek valaha.

Egyebekben nyomatékosan kérem az olvasót, hogy amit itt annyi érzéssel elmondtam, teljességgel az én, az író számlájára írja és azt ne gondolja, hogy Leverkühn szellemében mondtam. Régi-

módi ember vagyok, aki megállt bizonyos, nekem kedves romantikus nézeteknél, amelyek közé a művészség és polgáriság pathetizáló ellentéte is tartozik. Adrian az olyan kijelentésnek, mint a fenti, hűvösen ellentmondott volna — ha ugyan nem restelte volna az ellentmondás fáradságát. Mert neki a művészetről és művészségről fölöttébb józan, sőt, reaktív módon éles nézetei voltak és a »loco-sgásnak«, amelyet a világ egy időben űzött, olyannyira ellensége volt, hogy még a »művészet« és »művész« szavakat sem szerette hallani, mint az arcán világosan látható volt, ha elhangzottak. Ugyanígy volt az »ihlet« szóval, amelyet társaságában éppenséggel kénytelenek voltunk kerülni és azzal a másikkal helyettesíteni, hogy »ötlet«. Gyűlölte és gúnyolta ezt a szót — és itt kénytelen vagyok kezemet felemelni az írásom fölé helyezett itatóspapírról hogy elfedjem vele szememet, miközben erre a gyűlöletre és gúnyra gondolok. Ez is, az is túlságosan gyötrelmes volt ahhoz, hogy csupán szellemi és korbéli változások személyes hatásának számítsom. Holott ezeknek is volt benne szerepük és emlékezem, már diákkoromban mondta egyszer nekem, hogy a tizenkilencedik század módfelett kedélyes kor lehetett, mert soha még az emberiségnek nem volt ilyen keserű elszakadnia az előző kor nézeteitől és szokásaitól, mint a most élő nemzedéknek.

A tóról, amely fűzektől körülvéve, mindössze tíz percnnyire volt a Buchel-háztól, futólag már megemlékeztem. »Tehenes-teknőnek« nevezték, alkalmasint hosszúkás alakja miatt és mert a tehének szerettek partjaihoz menni inni. Nem tudom, miért, de feltűnően hideg vize volt, úgyhogy nekünk csak a délutáni órákban volt szabad benne fürödnünk, ha a nap már jó ideje süttött rá. Ami a dombot illeti, ódáig már félórás — szívesen vállalt — séta volt. A halomnak bizonyára nagyon régóta, de minden érthető ok nélkül, »Sionhegy« volt a neve és téli napokon, melyek azonban csak ritkán láttak odakünn, ródlizni lehetett rajta. Nyáron árnyékos juharfáinak koszorújával »tetején« és az ott községi költségen felállított nyugvópaddal levegős, áttekinthető tartózkodási hely volt, melyet nyári délutánokon estebéd előtt a Leverkühn-családdal együtt gyakran élveztem.

Most azonban kénytelenítő szükség számomra, hogy megjegyezzem a következőket. A táji és otthoni keret, amelybe Adrian később, érett ember korában helyezte életét, mikor tudniillik Felső-Bajorországban, a Waldshut melletti Pfeifferingben Schweigestillék házában volt állandó szállása, a legkülönösebb hasonlósági és ismétlődési viszonyban állott gyermekkorához, más szóval: későbbi napjainak színtere furcsa imitációja volt ama gyermekkorinak. Nemcsak mert Pfeifferingben (vagy Pfefferingben, az írásmód nem egészen biztos) ugyancsak volt egy községi paddal díszített domb, amelyet ugyan nem »Sionnak«, hanem »Római buckának« hívtak; nemcsak mert ott

is volt egy tó és pedig körülbelül ugyanolyan távolságban a gazdaságtól, mint a »Tehehes-teknő«, csak itt »Kapocs-tó« volt a neve és ugyancsak nagyon hideg vize volt. Nem, a ház, az udvar és a családi viszonyok is döbbenetesen ugyanazok voltak, mint a Buchelben. Az udvaron fa nőtt, szintén kissé forgalmi akadályul és kegyeletből megkímélten — nem hárs, hanem szilfa. Megengedem, voltak jellegzetes különbségek is a Schweigestill-ház és Adrian szülői házának építési stílusa között, lévén amaz régi zárdai épület, vastag falakkal, mély boltozatos ablaknyílásokkal és kissé dohos folyósokkal. De a gazda pipájának dohányszaga itt is épúgy átítatta az alsó helyiségek levegőjét, mint ott és ez a gazda és felesége, Schweigestillné, szintén »két öreg« volt, azaz : hosszúképű, kissé szófukar, nyugalmasan elmélkedő parasztember és már élemedett korú, némileg terebélyes, de arányos termetű, eleven, energikus mozgású nő, feszesen lesimított hajjal és formás kézzel-lábbal — egyebekben pedig felnőtt fiúgyermekük is volt, névszerint Gereon (nem Georg), egy, a gazdaság dolgaiban nagyon haladott gondolkodású, új gépek iránt érdeklődő fiatalember és egy későn született leány, Clementine. A ház kutyája Pfeifferingben is tudott nevetni, ha nem hívták is Susónak, hanem Kaschpernek, legalább is eredeti nevén. Erről az »eredetiről« ugyanis a ház szállóvendégének egyéni nézetei voltak és tanúja voltam annak a folyamatnak, hogy befolyására a Kaschperl név lassanként pusztá emlékké foszlott és végül már a kutya maga is szívesebben hallgatott a »Suso« megszólításra. Második fiú nem volt, ami azonban az ismétlődést inkább megerősítette, mint gyöngítette ; mert ki lett volna ez a második fiú ?

Magam erről az egész kiütköző párhuzamról sohasem beszéltem Adriannal ; nem tettem régebben és ezért későbbben sem volt rá kedvem ; de tetszeni sohasem tetszett nekem. Az ilyen legrégibeket visszaállító lakhelyválasztás, ez a legelsőnek átéltekbe, a gyermekkorba vagy legalább is annak külső körülményeibe való rejtőzködés ragaszkodást mutathat, de valami szorongatót árul el egy ember lelki életéről. Leverkühn esetében annyival is megdöbbenőbb volt ez, mert sohasem tapasztaltam, hogy a szülői házhoz való viszonya különösen bensőséges vagy érzelmi hangsúlyú lett volna és már korán, látható fájdalom nélkül szakadt el tőle. Vajjon csak pusztá játék volt-e hát ez a mesterséges »visszatérés« ? Nem hinném. Engem az egész inkább egy ismerősömről emlékeztet, aki robusztus külseje és szakállassága ellenére olyan mimóza-lelkű volt, hogy ha megbetegedett — és a betegeskedésre hajlama volt — csak gyermekorvossal kezeltette magát. Ehhez járult, hogy a doktor, akire rábízta magát, olyan kicsi volt, hogy a felnőtt praxis a szó betűszerinti értelmében nem lett volna hozzámért és éppen ezért csak gyermekorvos lehetett.

Tanácsosnak véltem annak megállapítását, hogy ez a gyermek-orvosról és pacienseről szóló anekdota annyiban elkalandozás, hogy sem az egyik, sem a másik nem fog többé egyáltalán előfordulni ezekben a feljegyzésekben. Ha ez hiba és ha már kétségtelenül az is hiba volt, hogy az elébevágás hajlamának engedve, már itt megemlékeztem Pfeifferingről és Schweigestillékről, mégis arra kérem az olvasót, tudja be az ilyen rendszertelenséget a felindulásnak, amely ennek az életrajzírói vállalkozásomnak kezdete óta — és pedig nemcsak az írás óráiban — uralkodik rajtam. Hiszen már jó sok napja dolgozom ezeken a feljegyzéseken, de hogy mondataimat igyekszem egyensúlyban tartani és gondolataimnak szabatos kifejezést találni, ne tévessze meg az olvasót *afelől*, hogy az állandó felindulás állapotában vagyok, mely még rendszeren ma is igen szilárd kézírásom reszketésében is mutatkozik. Egyébiránt bízom abban, hogy akik olvasnak, ezt a lelki megrázkódtatást idővel nemcsak hogy meg fogják érteni, hanem huzamosabban tőlük maguktól sem lesz idegen.

Elfelejtettem említeni, hogy Schweigestillék házában, Adrian későbbi tartózkodási helyén, bizonyára nem meglepő módon, ugyancsak volt egy lötyögő mellű és mindig trágyás mezítlábú istállólánny, aki a buchelbeli Hannehoz úgy hasonlított, ahogyan éppen az egyik istállószolgálgáló hasonlít a másikhoz és az ismétlődésnek ebben az esetében Waltpurgis névre hallgatott. De itt nem róla beszélek, hanem eredetijéről, Hanneről, akivel a kis Adrian azért volt jóbarátságban, mert szeretett énekelni és velünk gyermekekkel is énekgyakorlatokat szokott tartani. Eléggé sajtáságos: amitől a széphanjú Elsbeth Leverkusén valamelyes szegénylősségből tartózkodott, ez az állatszagú teremtes módfelett szabadon gyakorolta és kornyikáló hangon ugyan, de jó hallással esténként a padon a hárs alatt mindenféle nép-, katona-, sőt, utcadalt énekelt nekünk, jobbadán érzéstől csepegő vagy borzongós darabokat, melyeknek szövegét és dallamát csakhamar elsajátítottuk. Ha aztán vele énekeltük, terche ment át, amelyből, ahogyan éppen jött, alsó kvintbe vagy alsó sextbe ugrott és átengedte nekünk a felsőhangot, miközben osztatentatív és fülbetűnően a másodikat tartotta meg magának. Közben, nyilván, hogy a harmónikus kedvtelés kellő méltánylására buzdítson bennünket, egészen úgy szélesre húzta nevető száját, mint Suso, ha elemózsiáját nyújtották neki.

Bennünket: vagyis Adriát, jómagamat és Georgot, aki már tizenhárom éves volt, mikor öccse és én nyolcadik és tizedik évünkben jártunk. Ursel húgoeskájuk mindig kicsi volt ahhoz, hogy részt vegyen ezekben a gyakorlatokban, de már közülünk, a négy énekes közül is, bizonyos értelemben számfölötti volt egyik a vokális zenének annál a fajtájánál, amelynek fokára Hanne szolgáló vaktában való

együtténeklésünket emelte. Ugyanis kánonokra is megtanított bennünket — természetesen, a gyermekek között legszokottabbakra: »Ó, be édes este táján«, »Ha csendül az ének« és a kakukról és számárról szóló dalra és az alkonyi órák, amelyekben ezzel szórakoztunk, azért maradtak nekem olyan jelentős emlék — vagy helyesebben: az emlékezés rájuk azért tett szert később fokozott jelentőségre, mert amennyire tanúságtételeim visszanyúlik, ezek hozták barátomat először kapcsolatba a pusztá egyszerűségű daléneklésnél valamivel művészibb mozgásszerkezetű »zenével«. Itt időbeli kapcsolódás volt, utánzó bevágás, amelyre az adott pillanatban Hanne szolgáló oldalbalökése szólította fel az embert, ha az éneklés már folyt, a dallam bizonyos pontig már elhangzott, de még nem fejeződött be. Itt a dallami alkotóelemek különféle rétegezésű jelenléte volt, amely által azonban nem zürzavar állott elő, hanem az első frázis egy második énekes által való utánaéneklése pontról pontra igen tetszetősen illeszkedett az elsőől énekelte folytatáshoz. Ha azonban ez az elsőnek előlhaladó — feltéve, hogy az »Ó, be édes este táján« kezdetű darabról volt szó — eljutott az ismételt »Szól a harang«-hoz és elkezdte az ezt érzékeltető »bim-bam-bum«-ot, ez nemcsak basszusmozgást képezett a »Nyugovóra« szövegű részhez, ahol a második éppen tartott, hanem az »Ó, be édes« kezdetéhez is, amellyel egy új oldalbalökésre a harmadik énekes lépett be a zenei időbe, hogy abban, mikor a melódia második stádiumát elérte, felváltta őt az újonnan kezdő első, aki az alaphangúan hangfestő bim-bam-bumot átengedte a másodiknak — és így tovább. A negyedikünkre jutó hang szükségképpen egybeesett egy másikéval, de a kettőzöttséget azzal igyekezett színezeni, hogy az oktávéban brum-mogott vagy már az első előtt, úgyszólván hajnal előtt rázendített a hátterező harangozásra és ezt, illetőleg a dallam előbbi stádiumait trillázva körüljáró la-la-lát fáradhatatlanul gyakorolta az ének egész tartama alatt.

Igy azonban időben mindig eltávolodtunk egymástól, miközben mindegyikünk dallambeli jelenléte örömdetes viszonyult a másikéhoz, és amit létrehoztunk, kellemes szövődéket, egy hangtestet képezett, ami az »egyidejű« ének nem volt; olyan szerkezetet, melynek hangzása tetszett nekünk, anélkül, hogy természetét és okát tovább tudakoltuk volna. Nyilván a nyolc- vagy kilencéves Adrian sem tette ezt. Vagy talán a rövid, inkább gúnyos, mint csodálkozó nevetés, amelyet hallatott, amikor az utolsó bim-bam elhalt az esti léghen és amelyet később is oly jól ismertem nála — vajjon azt jelentette-e ez a nevetés, hogy rájött ezeknek a dalocskáknak a nyitjára, mely egyszerűen abban áll, hogy dallamuk kezdete a szekvencia második hangját képezi és a harmadik rész mindkettőnek basszusul szolgálhat? Egyikünk sem volt tisztában azzal, hogy itt az istálló-

szolgáló kalauzolásával egy viszonylag már nagyon magas zene kultúrfokon mozogtunk, az utánzó többszólamúság területén, melyet a XV. századnak kellett felfedeznie, hogy nekünk megszerezze ezt a kedvtelést. De ha visszagondolok Adrian említett nevetésére, utólag úgy találok, hogy volt benne valami a tudásból és mókás beavatottságból. Ez mindig meg is maradt nála, később gyakran hallottam tőle, ha mellette ültem hangversenyen vagy színházban és valamilyen művészi trükk, egy szellemes, a tömegtől fel nem fogott folyamat a zenei felépítésben, egy finom lelki célzás a dráma dialógusában frapánsan hatott rá. Akkoriban még egyáltalán nem illett korához, de már egészen az volt, mint felnőtt éveiben. Abban állott, hogy egy kis levegőt lökött ki a száján és orrán, ugyanekkor pedig visszaszegte fejét kurtán, hűvösen, sőt ócsárlóan, vagy legfeljebb úgy, mintha azt akarná mondani: »Ez jó, fura, érdekes, mulatságos!« — De szemei közben sajtóságon felfigyeltek, keresőn a távolba néztek és fényesen pettyezett homályuk mélyebbre árnyékolódott.

V.

Izlésem szerint az éppen lezárt fejezet is nagyon megnyúlt és igen ajánlatosnak találom, hogy az olvasó kitartó türelme felől tudakozódjam. Nekem magamnak minden szó égetően érdekes, amit itt leírok, de mennyire óvakodnom kell attól, hogy ezt kívülálló részvételének biztosítékául tekintsem! Igaz, nekem sem volna szabad elfelejtenem, hogy nem a pillanatnak és nem olyan olvasók számára írok, akik Leverkühnről még semmit sem tudnak, tehát nem is kívánhatják, hogy közelebbiek tudjanak meg róla; hanem hogy ezeket a közléseket olyan időpont számára készítem elő, mikor a közfigyelem előfeltételei egészen mások — bízást mondhatom, kedvezőbbek lesznek és ennek a megrázó életnek részletei, akármilyen ügyesen vagy ügyetlenül adják elő, válogatás nélküli érdeklődésre számíthatnak.

Ez az időpont akkor fog eljönni, mikor minden tágassága mellett szűk, fojtóan elhasznált levegővel telt börtönünk kinyílik, másszóval, mikor a most tomboló háború így vagy úgy véget fog érni — és mennyire elborzadok ennek az így vagy úgynak leírása közben magamtól és a szörnyű kényszerhelyzettől, amelybe a sors a német lelket kergette! Mert hiszen igazában csak az »ügy« van eszemben, csupán azzal számolok és abban bízom állampolgári lelkiismeretem ellenére. A sohasem szünetelő nyilvános tájékoztatás oly mélyen beleverte tudatunkba egy német vereség megsemmisítő, borzalmasságukban végleges következményeit, hogy kénytelenek vagyunk jobban félni tőle, mint bármitől a világon. Mégis van valami, amitől mi néhányan önmagunktól is kriminálisnak érzett pillanatokban, mások azonban

szabadon és permanensen jobban félnek a német vereségnél is és ez a német győzelem. Alig merem megkérdezni magamtól, melyikhez tartozom e két kategória közül. Talán egy harmadikhoz, amely ugyan folyton és tiszta öntudattal, de mégis egyúttal folytonos lelkiismereti gyötrelmek között áhítja a vereséget. Ohajom és reményem kényszerül ellene lenni a német fegyverek győzelmének, mert az betemetné, talán száz évre is a tilalom és felejtés átkával borítaná el barátom művét, úgyhogy elmulasztaná saját korát és csak egy későbbiben jutna történelmi megbecsüléshez. Ez az én kriminalitásom külön indítóoka és benne néhány szétszórt emberrel osztozom, akiket tíz ujjamon kényelmesen összeszámolhatnék. Úgyde lelki helyzetem csak speciális változata annak, amely a túlméretezett butaság és alantas érdek eseteit kivéve, egész népünknek osztályrészül jutott, és nem vagyok ment attól a hajlandóságtól, hogy ennek az osztályrésznek különös, soha nem tapasztalt tragikumot tulajdonítsak, jöllehet tudom, más nemzeteket is ért már az a sors, hogy a maguk és mindenki jövője érdekében államuk bukását kívánták. Ám a német jellem becsületességére, hűségére, hűség- és odaadás-szükségletére való tekintettel mégis meggyőződéseim, hogy a dilemma a mi esetünkben páratlan módon kiéleződött, és nem tudom legyűrni magamban a keserű haragot azokkal szemben, akik egy jó népet olyan lelkiállapotba döntöttek, amely annak, biztos érzésem szerint, nehezebbére esik, mint bármely másiknak és éktelenül kiforgatja önmagából. Elég elgondolnom, hogy fiaimat egy szerencsétlen véletlen megismertetné ezekkel a feljegyzéseimmel, minek következtében kénytelenek lennének engem minden lágy szívű kímélet spártai megtagadásával feljelenteni a Gestapónál, máris látom a konfliktus feneketlenségét, amelybe belesodródtunk.

Teljességgel tudatában annak, hogy a fentiekkel már megint aggasztóan előre megterheltem ezt az új fejezetet, melyet pedig rövidebbnek szántam, nem fojthatom el magamban a lélektani gyanút, hogy egyenesen keresem a késedelmeket és kitérőket, vagy legalább is titkos készséggel ragadom meg az ilyenekre nyíló alkalmat, mert az eljövendőktől félek. Tanújelét akarom adni becsületességemnek az olvasó előtt, mikor ideiktatom azt a sejtésemet, hogy azért teketóriázom, mert titokban visszariadok a feladattól, amelyet a kötelesség és szeretet unszolására vállaltam. De semmi, még saját gyöngeségem sem gátolhat abban, hogy teljesítését folytassam — visszatérek tehát ahhoz a megjegyzésemhez, hogy az istállólánnyal való kánonénelésünk hozta Adriant, tudtommal, először kapcsolatba a zene birodalmával. Természetesen tudom, hogy serdülő gyermekkorában szüleivel az oberweileri falusi templom vasárnapi istentiszteletein is résztvett, amelyekre egy fiatal zenész szokott jönni Weissenfelsből, hogy a kis orgonán játssza a prelúdiumot a község énekéhez, azt kísérje és

a híveknek a templomból való kivonulását is tétova rögtönzésekkel lássa el. Ez alkalmakkor azonban én szinte sohasem voltam jelen, mert többnyire csak az istentisztelet befejezése után érkeztünk a Buchel-tanyára, és csak annyit mondhatok, hogy soha egy szót sem hallottam Adriantól, amelyből arra következtethettem volna, hogy ifjúi lelkét bármennyire is megfogták amaz adeptus teljesítményei, vagy hogy ennek híján a zene tüneménye a maga mivoltában egyáltalában felötlött neki. Amennyire látom, akkor még és több évig azután is, minden figyelmet megtagadott tőle és önmaga előtt is titkolta, hogy akárminő köze van a hangok világához. Én ebben lelki tartózkodást látok; a lélektani magyarázat is jogosult, mert valóban csak tizen-négy éves kora táján, tehát a kezdődő férfiasodás és a gyermeki ártatlanság állapotából való kilépés idején, nagybátyja kaisersascherni házában kezdett a maga szakállára zongorán kísérletezni a zenével. Egyebekben ez volt az az idő is, mikor öröklött migrénje rossz napokat kezdett okozni neki.

Georg bátyjának jövőjét világosan megszabta az, hogy ő a gazdagság örököse és elejétől fogva teljes összhangban is élt ezzel a rendeltetésével. Hogy a másodszülött fiúból mi lesz, a szülők számára nyílt kérdés volt, amelyet a tőle tanúsított hajlamoknak és képességeknek kellett eldöntenie; és különös módon igen hamar befészkelte magát övéinek és valamennyiünknek fejébe az a gondolat, hogy Adrian minden bizonnyal tudós lesz. Hogy milyen tudós, még sokáig kérdéses maradt, de már a kisiú egész erkölcsi habitusa, kifejezőmódja, formai határozottsága, sőt még tekintete és arckifejezése is például atyámban sohasem hagyott kétséget afelől, hogy a Leverkühn-törzsnek ez a hajtása »valami nagyobbra« hivatott és nemzetségének első tanult embere lesz.

Ennek az eszmének keletkezésére és megszilárdulására döntő volt az a, szinte azt mondhatnám, fölényes könnyűség, amellyel Adrian a szülői háznál kapott elemi iskolai oktatást magába fogadta. Jonathan Leverkühn nem küldte gyermekeit a falusi népiskolába. Azt hiszem, ebben a tekintetben nem annyira társadalmi öntudata volt döntő, mint az a komoly óhaja, hogy gondosabb nevelésben részesítse őket, mint a községi oktatásban az oberweileri zsellérgyermekekkel együtt kaphattak volna. A tanító, egy még fiatal, vézna ember, aki sohasem tudta leküzdeni a Suso kutyától való félelmét, délutánonként, hivatali teendői végeztével, télen Thomas szánkójában, őradásra jött a Buchelbe és a tizenhárom éves Georgot szinte minden ismeretre megtanította már, amelyre ennek további kiképzéséhez szüksége volt, mikor a nyolcéves Adrian elemi oktatását kezébe vette. Most azonban már ő, Michelsen tanító, volt a legelső, aki hangosan és bizonyos izgalommal jelentette ki, hogy a fiúnak, »az Isten szerelmére«, a gimnáziumba kell mennie és az egyetemre, mert ilyen tanulékony

és gyors felfogású fejet ő, Michelsen, még nem látott, és gyalázat volna, ha nem tennének meg mindent, hogy ennek a tanulónak megnyissák az utat a tudomány csúcsai felé. Így vagy hasonlóan, mindenestre kissé képezdésen fejezte ki magát és még az »ingenium« szót is használta, részben bizonyára, hogy fitogtassa ezt az ily kezdeti teljesítményeknél eléggé furcsán hangzó szót, mely azonban nyilván ámuló szívéből fakadt.

Ezek az órákon én sohasem voltam jelen és csak hallomásból tudok róluk, de könnyen el tudom képzelni Adrianom magatartását, amely egy még ugyancsak kamaszos praeceptor számára, aki megszokta, hogy tananyagát serkentő dícséret és elkeseredett gáncs közben plántálja bénán igyekvő és berzenkedő fejekbe, néha bizony eléggé sértő lehetett. »Ha már mindent tudsz«, hallom alkalomadtán az ifjú ember hangját, »el is mehetek«. Persze, a helyzet nem az volt, hogy növendéke »már mindent tudott«. De viselkedésében volt valami ilyesmi, egyszerűen, mert itt annak a gyors, különösképpen fölényes és előresiető, egyszerre biztos és könnyű felfogásnak és elsajátításnak esete forgott fenn, amely a tanítóba csakhamar belefojtja a dícséretet, mert érzi, hogy az ilyen fej veszélyezteti a szív szerénységét és fölöttébb könnyen döllyre csábítja. Az abécétől a mondat-tanig és a nyelvtanig, a számsortól és a négy alpművelettől a hármasszabályig és az egyszerű arányszámításig, a kis versek betanulásától (betanulás itt nem is volt, mert Adrian a verseket rögtön a legpontosabban felfogta és tudta) a fejből való írásbeli fogalmazásig a földrajz és honisme feladott kérdéseiről — mindig ugyanaz történt: Adrian félfüllel figyelt, elfordult és olyan képet vágott, mintha ezt akarná mondani: »Jó, jó, ez világos, elég már, tovább!« A pedagógikus lélek számára ebben van valamilázító. A fiatalember bizonyára sokszor esett abba a kísértésbe, hogy rászóljon: »Mi jut eszedbe! Igyekezzél már!« De mikor nyilvánvalóan nem volt semmi szükség arra, hogy igyekezzék?

Mint mondtam, a leckeórákon sohasem voltam jelen; de kénytelen vagyok feltételezni, hogy barátom a Michelsen úrtól vele közölt tudományos adatokat következetesen ugyanazzal a le sem írható mozdulattal fogadta, amellyel a hársfa alatt válaszolt arra a tapasztalatra, hogy kilenc ütem horizontális dallam, ha hármassával vertikálisan egymás fölébe kerül, egy összhangzó hangtestet adhat. Tanítója tudott valamiképp latinul, megtanította rá, aztán kijelentette, hogy az — akkor tízéves — fiú ha nem a quartára, de a quintára bizonyosan érett. Az ő dolga ezzel befejeződött.

Így hát Adrian 1895 húsvétján elhagyta szülői házát és a városba jött, hogy a Bonifác-gimnáziumba (tulajdonképpen a Közöséges Élet Szerzeteseinek iskolájába) járjon. Nagybátyja, apja testvére, Nikolaus Leverkühn, Kaisersaschern egy tekintélyes polgára, késznek nyilatkozott arra, hogy házába fogadja.

VI.

Ami a Saale melletti szülővárosomat illeti, ám tudja meg róla a külföldi, hogy Halletől kissé délre Thüringia irányában fekszik. Majdnem azt mondtam, hogy *feküdt* — mert a hosszú távollét a multba toltta számomra. De tornyai még most is ugyanazon a helyen emelkednek, és nem tudok róla, hogy építészeti képe a légiháború viszonytagságaitól mindeddig bármely kárt szenvedett volna, ami történelmi szépségei miatt a legnagyobb mértékben sajnálatos is lenne. Ezt bizonyos hidegvérrel fűzöm hozzá, mert népünk egy nem csekély részével, még a legsúlyosabban érintettekkel és hajléktalanná lettekkel is osztozom abban az érzésben, hogy csak azt kapjuk, amit magunk mértünk másokra, és ha szörnyűbben lakolnánk, mint vétkeztünk, ám csengjen fülünkbe az a szó, hogy aki szelet vet, vihart arat.

Sem Halle maga, sem Lipcse, a Tamás-templom karnagyának városa, sem Weimar vagy akár Dessau és Magdeburg nincsenek tehát messze; de Kaisersaschern, a vasúti csomópont, 27.000 lakosával mindenképpen elég magának és mint minden német város, történelmi különméltséggel bíró kultúrközpontnak érzi magát. Különféle iparokból táplálkozik, így gép-, bőr-, textil-, gépalkatrész- és vegyszerüzemekből, valamint malmokból, és kultúrtörténeti múzeuma mellett, amelynek egyik termében torz kínzóeszközök láthatók, igen becses könyvtára is van 25.000 kötettel és 5000 kézirattal, köztük két alliteráló varázsigével, amelyek néhány tudós szerint a merseburginál is régebbiek, de egyébként szövegükben eléggé ártatlanok, mindössze egy kis esővarázslatra törekszenek fuldai tájnyelven. — A város a tizedik században, majd ismét a tizenkettediktől a tizennegyedikig püspöki székhely volt. Kastélya és dómja van, ez utóbbiban látható III. Ottó császár síremléke, Adelheid fiáé és Theophano férjéé, aki az Imperator Romanorum és Saxonius nevet viselte, de nem mert szász akart lenni, hanem abban az értelemben, ahogyan Scipio vette fel az Africanus melléknevet, tehát mert legyőzte a szászokat. Mikor az 1002-ik esztendőben a szeretett Rómából való kiűzetése után belehalt bánatába, porhüvelyét Németországba hozták és a kaisersascherni domban helyezték nyugalomra — nagyon ízlése ellenére, mert mintapéldánya volt a német önutálatnak és egész életében szegyenletesen szenvedett németsege miatt.

A városról, amelyről azért mégis inkább beszélek mult időben, hiszen itt ifjúkori élményeim Kaisersaschernjéről van szó — a városról az a mondandóm, hogy légkörileg, de már külső képében is még akkor is sok volt a középkoriság. Az ódon templomok, a hűségesen konzervált polgári házak és pajták, a látható gerendázatú és kiugró emeletű építmények, a csúcsos tetejű kerek tornyok egy falban, a macskakövekkel kirakott, körülfásított terek, a községháza

a maga gótika és renaissance között lebegő építészeti stílusával, harangtoronnyal magas fedelén, alatta loggiákkal és két további csúcsos toronnyal, amelyek erkélyt képezve a homlokzaton végig a földszintig folytatódtak — az ilyesmi az életérzést megszakítatlan kapcsolatba hozza a multtal, mi több, mintha homlokán hordaná az időtlenség híres formuláját, a skolasztikus nunc stansot. A hely azonossága, amely ugyanaz, mint háromszáz, mint kilencszáz évvel előbb, ellenszegül az idő folyamának, amely elmegy fölötte és sokat folytonosan megváltoztat, míg több más — képszerűen döntő dolgok is — kegyeletből, jámbor daczból az idővel szemben és reá való büszkeségből, emlékül és méltóságára való tekintettel fennmarad.

Ennyit csak a városképről. De a levegőben még mindig ott volt valami az emberi életnek abból az alkatából, amilyen a 15. század utolsó tizedeiben volt, a végéhez közeledő középkor hisztériájából, valami lappangó lelki epidémiából: különös ezt mondani egy okosan józan modern városról (de nem volt modern, régi volt, és a régiség jelenné lett mult, mult, amely csak a jelen fölé rétegetőzik) — ha merész állításnak hangzik is, elgondolható volt, hogy hirtelen kitör itt egy gyermek-kereszteshadjárat, egy vitustánc, valamely »Hänselein« látnoki-kommunista prédikációja a világiasság máglyáival, a feszület csodatetteivel és a nép misztikus körmenetével. Ez természetesen nem történt meg — hogyan is történhetett volna? A rendőrség a korrall és rendjével való egyetértésben nem engedte volna meg. És mégis! Mi mindent nem nézett el napjainkban a rendőrség — ismét egyetértésben a korrall, amely éppen az ilyesmit újra nagyon is megengedi. Hiszen a kor maga is titokban vagy egyáltalában nem is titokban, hanem nagyon tudatosan, különösen öntelt tudatossággal, amely kétségeket támaszt az élet valódiságában és egyszerűségében és talán egészen hamis, vészes történelmiséget termel — mondom, a kor maga is hajlik vissza azokba a korszakokba és lelkesen ismételi meg jelképes cselekedeteket, melyekben van valami sötét, az újkor szellemét arcul csapó, így könyvégetéseket és más effélét, amit jobb lesz szóval nem érintenem.

Egy város ilyen ősi-neurotikus aláaknázotttságának és titkos lelki készségének ismertetőjelei a nagyszámú »eredeti alakok«, különcök és ártalmatlan fél-elmebetegsgek, akik falai között élnek és a régi építményekhez hasonlóan úgyszólván a helység képéhez tartoznak. Ezek kiegészítői a gyermekek, a »purdék«, akik utánuk mászkálnak, kicsüfolják őket és babonás rémülettel szaladnak előlük. A »vénasszonyok« bizonyos típusa bizonyos korban minden további nélkül boszorkánygyanús volt: ez a gyanú egyszerűen egy hátrányosan festői külső eredménye volt, amely azonban maga is már csak e gyanú hatására fejlődött ki igazán és tökéletesedett a népi képzeteknek megfelelővé — kicsivé, vénné, görnyedtté, alatonmos arcúvá, csepegő szeművé,

horgas orrúvá, vékony ajkúvá, fenyegetően felemelt mankójúvá, lehetőleg macskákkal, bagollyal, beszélő madárral társalkodóvá. Kaisersaschernben mindig több példány élt ebből a típusból, akik közül a legnépszerűbb, legkicsúfoltabb és legrettegettebb a »Pince-Liza« volt, azért ilyen nevezetű, mert a Kis-Sárgacsatorna mellett egy pincelakásban tanyázott — egy öregasszony, akinek magatartása annyira alkalmazkodott a közhiedelemhez, hogy a vele való találkozásor, különösen ha a fiatalság éppen sarkában volt, míg csak csatarászó szitkaival el nem kergette, még az erre nem hangoltat is archaikus borzadály fogta el, pedig bizonyosan semmi rossz nem volt rajta.

Ime egy oktalán szó, amely napjaink tapasztalataiból származik. A felvilágosodás barátja előtt a »nép« szóban és fogalomban magában mindig van valami archaikus nehezitelés, mert tudja, hogy elég a tömeget »népnek« szólítani, ha elmaradt és gonosz dologra akarja csábítani valaki. Mi minden történt már szemünk előtt vagy nem éppen szemünk előtt a »nép« nevében, ami Isten vagy az emberiség vagy a jog nevében nem igen történhetett volna. — Mindamellet tény, hogy a nép mindig nép marad, legalább is lényének egy meghatározott rétegében, éppen az archaikusban, és hogy a Kis-Sárgacsatorna lakói és szomszédai, akik a választáson szociáldemokratára szavaztak, ugyanakkor képesek voltak arra, hogy egy anyóka szegénységében, akinek nem telt földfeletti lakásra, ördögösséget lássanak és közeltekor gyorsan összeszedjék gyermekeiket, megóvandó őket a bosszorkány rontó pillantásától. Ha az ilyen asszonyokat újra megégetnék, mint az a megokolás némi módosulásával ma már egyáltalában nem esik kívül az elgondolhatóság körén, ők a városi tanács rendeletére emelt sorompók mögött állának és szájukat tátnák, de valószínűleg nem lázadnának fel. — A népről beszélek, de az ősi népies réteg valamennyiünkben megvan, és hogy egészen kimondjam, amit gondolok: a vallást nem látom a legalkalmasabb eszköznek arra, hogy biztos zár alatt tartsa. Ez véleményem szerint csak az irodalom érheti el, a humanisztikus tudomány, a szabad és szép ember eszménye.

Hogy visszatérjek Kaisersaschern élő furcaságaira, volt ott még például egy meghatározatlan korú férfi, aki minden hirtelen kiáltásra afféle rángatózó táncot volt kénytelen végrehajtani felhúzott láb-bal, miközben mintegy bocsánatkérően szomorú, csúnya fintorral mosolygott az utcagyerekekre, akik kurjogatva üldözték. — Továbbá egy viseletében egészen időszerűtlen, Mathilde Spiegel nevű nőszemély fodros uszályal és »fladusokkal« — amely nevetséges szó a francia flûte douce kicsavarása és eredetileg nyilván »hízélgést« jelent, itt azonban egy különös hajviseletet és hajdísz jelölt — egy nőszemély, aki kifestve, de távol minden ledérségtől, mert ahhoz határozottan tökéletlen volt, atlasztakarós mopszlik kíséretében kótyagos

fennhéjázással járkált a városban. Végül pedig egy kegydíjas bíborvörös bibircsókos orral és vastag pecsétgyűrűvel mutatoujján. Igazi neve Schnalle volt, a gyermekek azonban csak »Tüdelüt«-nek hívták, mert tikje volt és ezt az értelmetlen trillázó hangot tette hozzá minden kimondott szóhoz. Szeretett kimenni a pályaudvarra és ha tehervonat indult, az utolsó kocsi hátsó fedélülésén ülő embert felemelt pecsétgyűrűs ujjal óvta: »Nehogy leessen onnan, nehogy leessen onnan, tüdelüt!«

Erzem annak méltatlan voltát, hogy ideiktatom ezeket a bizarr visszaemlékezéseket; de a bemutatott alakok, úgyszólván közintézmények, módfelett jellemzőek voltak városunk lelki képére, Adrian életkeretére az egyetemre való távozásig, kilenc ifjúkori éven át, melyek az enyéme is voltak és melyeket mellette töltöttem; mert noha koromnak megfelelően két osztállyal jártam fölöttem, az iskolai előadás szüneteiben a fallal körülvett udvaron többnyire együtt voltunk mindkettőnk társaitól távol, délután is láttuk egymást tanulószobánkban, akár ő jött át a Boldog Hírnökökhöz címzett gyógyszer-tárba, akár én látogattam meg őt nagybátyjánál a Parókia-utca 15 számú házban, melynek félemeletét a széltejben ismert Leverkusén-féle hangszerraktár foglalta el.

VII.

Csendes vidék volt, Kaisersaschern üzletnegyedétől, a Piacutcától, a Szatócs-sortól félreeső, járdátlan, zezugos sikátor a dóm közelében, ahol Nikolaus Leverkusén háza úgy vált ki, mint mind közt a legtekintélyesebb. A megtörött és erkélyszerűen kiépített tető helyiségeit leszámítva is háromemeletes polgári ház a 16. századból származott, és még a tulajdonos nagyapja vette. Az első emeleten a bejárat kapu fölött öt ablaka volt, a másodikon azonban csak négy spalettával csukható, mert a lakószobák még csak ott voltak és kívül, a dísztelen, festetlen alsóépület fölött kezdődött a faékítmény. Még a lépcső is csak a köves pitvar fölött meglehetősen magasan fekvő félmelet fordulója után szélesedett, úgyhogy a látogatók és vevők — és ilyenek gyakran máshonnan is jöttek, Halleből, Lipséből — eléggé fáradtságos úton voltak kénytelenek felkapaszkodni óhajuk céljához, a hangszerraktárhoz, amely ugyan, mint mindjárt bemutatni szándékozom, valóban megért egy kis lépcsőmászást.

Nikolaus, aki özvegy volt, mert felesége fiatalon elhalt, Adrian odaköltözéséig egyedül lakta a házat egy már begyökeresedett házvezetőnővel, Butze asszonnyal, egy cselédlánnyal és egy fiatal bresciai olasszal, akinek neve Luca Cimabue volt (valóban a trecento Madonna festőjének családi nevét viselte) és segédje és tanítványa

volt a hegedűkészítésben, mert Leverkühn nagybácsi hegedűt is gyártott. Rendezetlenül lógó hamuszínű haja és szakálltalan, rokon-szenvesen kidolgozott arca volt, amelynek pofacsontjai erősen kiállottak; továbbá hajlott, kissé lelógó orra, nagy, kifejező szája és igyekvő szívjósággal, de okossággal is néző barna szeme. Otthon mindig magasan zárt redős futa iparoszubzonyban volt látható. Azt hiszem, a gyermektelen férfi örömmel fogadta be fiatal atyja-fiát túlságosan tágas házába. Azt is hallottam, hogy a tandíjat a Buchel-tanyán élő öccsével fizettette ki, a szállásért és ellátásért azonban semmit sem vett el. Adriannal, akire határozatlan vára-kozással nézett, mindenben saját fiaként bánt és nagy öröme szolgált, hogy ez családiásan kiegészítette az asztalánál étkezőket, akik eddig csak a már említett Butze asszonyból és patriarchális szokás szerint segédjéből álltak.

Hogy ez a fiatal talián, egy barátságos, kellemesen tört nyelvet beszélő fiatalember, akinek otthon bizonyára ugyancsak lett volna alkalmja a szakmájában való további kiképzésre, Kaisersaschernbe vetődött Adrian nagybátyjához, meglephette volna az embert; de oka azokban az üzleti kapcsolatokban volt, melyeket Nikolaus Leverkühn minden irányban, nemcsak a hangszerkészítés német központjai, mint Mainz, Braunschweig, Lipese és Barmen felé tartott fenn, hanem külföldi, londoni, lyoni, bolognai, sőt, newyorki cégekkel is. Innen mindenünnen hozatta szimfonikus portékáját, melyből, mint hírlett róla, nemcsak minőségileg elsőrangú, hanem megbízhatóan teljes, a bárhol nem egykönnyen kaphatót is magában foglaló készlete volt. Így nem is kellett egyéb, mint hogy valahol a Birodalomban Bach-ünnepségre készüljenek, amelynek stílusos előadásaihoz oboa d'amoré-re, a zenekarokból már régen eltűnt mélyebb oboára volt szükség és az öreg Parókia-utcai házban bizonyára bevásárlólátogatást tett egy odautazó muzsikos, aki biztosra akart menni, de aztán ki is próbálhatta ott helyszínén az elégikus hangszert.

A raktár a félemelet helyiségeiben, ahonnan gyakran volt hallható a legkülönbébb hangszínekben ilyen, az oktávákön átfutó próbajáték, pompás, csábító, mondhatnám kulturálisan elbűvölő látványt nyújtott, amely az akusztikus képzeletet bizonyos belső zajlásra ingerelte. A zongora kivételével, amelyet Adrian nevelő-atyja a szakmai iparnak engedett át, kitergetve feküdt ott minden, ami cseng és bong, ami horkan, harsan, bűg, zörög és dörömböl — egyébként azonban a billentyűs szerszám is mindig képviselve volt a kedves, üvegharangzongora, a celesta képében. Üveg mögött függöttek, vagy múmiakoporsók módjára a lakó alakjára formált tokokban beágyazva feküdtek itt a hol sárgára, hol barnára lakkozott bájos hegedűk, karcsú kápájukon ezüsttel átfont vonóikkal a fedelek tar-

tójában — olaszok, melyeknek tiszta formatökélye a szakértőnek elárulhatta cremonai eredetüket, de tiroliak, németalföldiek, szászok, mittenwaldiak is és a Leverkühn saját műhelyéből valók is. A daloló cselló, amely tökéletes alakját Antonio Stradivarinak köszönheti, hosszú sorban állott itt, de előde, a hathúrú viola da gamba, amely régebbi darabokban még mellette is becsülésnek örvend, szintén mindig megtalálható volt, akárcsak a brácsa és a hegedű másik testvére, a viola alta, aminthogy az én saját viola d'amorém is, amelynek hét húrján egész életemben eljátszogattam, a Parókia-utcából származik. Bérmaajándék volt szüleimtől.

Több példányban állott itt a violone, az óriáshegedű, a nehezen mozgatható, fejedelmi recitativóra képes nagybögő, melynek pizzicatója zengőbb a felhangolt üstdobütésnél és amelytől nem várná el az ember flageolet-hangjai fátyolos varázsát. Éppígy többszörösen megvolt párja, a fafuvók között, a hozzá hasonlóan tizenhatlábas kontrafagott, amely tehát nyolc hanggal mélyebben szól, mint hangjegyei jelzik, hatalmasan megerősíti a basszusokat és kisebb testvére kétszeres méreteibe van építve, a scherzós fagotttá, amelyet azért neveznek így, mert basszushangszer igazi basszusi erő nélkül, sajátságosan gyöngye hangú, mekegő, torzítókedvű. De hogy milyen takaros volt görbített fuvókával, amint billentyűs-emeltyűs mechanikájának díszében ragyogott! Egyáltalában, milyen helyes látvány volt a pásztorsípoknak ez a serege technikai kifejlődésüknek ezen a messziről elért magas fokán, minden formájukban felajzva a virtuóz ösztönét: mint bukólikus oboa, mint szomorú dallamokhoz értő angolkürt, mint sokbillentyűs klarinét, amely a mély chalumeau-regiszterben olyan kísértetiesen komor hangú, feljebb azonban a pazar jóhangzás ezüsfényében tud tündökölni, mint basszettekürt vagy mélyklarinét.

Ez mind bársonyban pihent Leverkühn bácsi fundusában, hozzá a különféle rendszerű és különféle kivitelű harántsípok, puszpáng-, grenadil- vagy ébenfából, elefántcsont fejrésszel, vagy egészen ezüsből készítve, rikoltó rokonuk, a piccolo-fuvola mellett, amely az orkeszter-együttesben áthatóan képes tartani a magasságot és lejteni a lidércek körtáncában, a tűzvarázsbán. Hát még a rézhangszerek csillogó kara a takaros trombitától, amelyen szemmel látni a hangos jelzést, a hetyke dalt, az olvatag kantilénát, a romantika kedvencén, a bonyolult ventilkürtön, a karesú és hatalmas puzónon és a cornet á piztonon keresztül a nagy bassztuba alapozó súlyosságáig. Még idevágó múzeális ritkaságok, például egy pár szépen csavart, bikaszarv módjára jobbra és balra görbített bronz lure is rendszerint látható volt Leverkühn raktárában. De gyermekszemmel nézve, ahogyan a visszagondolásban ma ismét látom, a legtréfásabb és legpompásabb az ütőhangszerek hiánytalan tárlata volt — mert

olyan dolgok, amelyeket az ember valamikor a karácsonyfa alatt a gyermekkor játékszerei és könnyű álomjósága alakjában ismert meg, itt méltóságosan szolid, felnőtteknek való kivitelben kínáltak a szemnek. A kisdob is milyen másnak mutatkozott itt, mint a tarka fából, pergamentből és zsinagból eszkábált gyorsan elhasznált holmi, amelyet hatéves korunkban ütögettünk! Itt nem volt nyakbaakasztható. Bélhúrral kifeszített alsó bőrével zenekari használatra kényelmesen rézsútos helyzetben háromlábú fémállványra volt rácsavarva és a mieinknél szintén előkelőbb fabotok hívogatóan állottak ki az oldalsó karikákból. Ott volt a harangjáték, amelynek gyermeki formáján a »Repülve jött egy madárka« dallamát próbálgattuk ki: itt elegáns záros szekrényben, kettősével és megrezegtethetően fekve a nehezítő léceken sorakoztak a kínos gonddal összehangolt fémlapok, melyeknek dallamos megütésére a fedél bélelt belsejében tartott keces kis acélkalapácsok szolgáltak. A xylophon, amelyet mintha arra találtak volna ki, hogy a csontvázak temetői táncát lopja a fülbe éjféli kimenő órájukban, itt sokpalcikás kromatikában volt jelen. A nagydob abroncsolt óriás hengere is itt volt, amelynek bőrét nemezzel párnázott verő dübörögteti és a rézüstdob, amelyből még Berlioz tizenhat darabot épített fel zenekarában — a Nikolaus Leverkühnnél megkapható gépdobot még nem ismerte, amelyet a játékos egy fogással könnyen alkalmazhat a hangnemek megváltoztatásához. Még ma is sokat gondolok a rakoncátlanságra, amelyet kísérletezés közben azzal műveltünk, hogy Adrian vagy én — nem, biztosan csak én voltam — a verőket a dobok táncoltattuk, míg a jó Luca fel- vagy lefelé állította a hangolót, úgyhogy a legkülönösebb glissando, siklódübürgés lett belőle! Vegyük mindehhez még a módfelett érdekes réztányérokat, amelyeket csak kínaiak és törökök tudnak készíteni, mert az ő titkuk, hogyan kell az izzó bronzot kalapálni és hogyan tartja a zenélő annak belső lapjait összeverés után diadalmasan a közönség felé a magasba; a dübürgő tam-tamot, a cigányos tamburint, az acélpálca alatt felcsendülő, nyitott szögletű triangulumot: a mai cimbalmokat, a belül üres, kézben csattogó kasztanyétákat. Gondolja el valaki, hogyan nyúlik ennek az egész komoly vigasságnak fölébe az Erard-féle pedálhárfa pompázatos aranyépítménye, és meg fogja érteni, milyen mágikus vonzóerőt gyakoroltak a nagybácsi eladótermei, a hallgatók, de száz alakban üzenő harmónia e paradicsoma reánk fiúkra.

Reánk? Nem jobb lesz, ha csak magamról beszélek, a magam elbűvöltségéről, gyönyörűségéről — alig merem barátomat belevonni, ha ezekről az érzésekről beszélek, mert akár csak azt fitogtatta, hogy neki, a házifiúnak, mindez megszokott mindennapiság, akár jellemének általános hűvössége fejeződött ki benne, de az egész nagyszerűség láttára megőrizte szinte vállvonogató közönyét és ámuló

felkiáltásaimra többnyire csak rövid nevetéssel válaszolt és olyan kijelentésekkel, hogy »Igen, csinos« vagy »Fura jószág«, vagy »Hogy az emberek mit ki nem találnak«, vagy »Szebb ilyet árulni, mint süvegcukrot«. Néha, mikor padlásszobájából, ahonnan vonzó kilátás nyílt a város tetőinek tömkelegére, a kastély tavaára, a régi víztoronyra, az én — hangsúlyozom, mindig az én — kívánságomra némi, nem éppen tiltott tartózkodásra lementünk a raktárba, a fiatal Cimabue hozzánk szegődött, részben hogy, mint gyanítom, felügyeljen ránk, részben, hogy a maga kellemes módján a cicerone, a vezető és magyarázó szerepét játssza. Tőle hallottuk a trombita történetét: hogy valamikor több egyenes fémesből golyókapcsolással kellett összeállítani, mielőtt megtanulták azt a művészetet, hogy hajlítsák a sárgaréz csöveket, de ne törjék össze, amennyiben először szurokkal és kolofóniummal, később pedig ólommal öntötték ki, amelyet aztán tűzön ismét kiolvasztottak. Máskor meg a túl-
okosoknak arról az állításáról értekezett, hogy egészen mindegy, milyen anyagból készül a hangszer, fém-ből-e vagy fából, mégis úgy szól, ahogyan alakjához és nagyságához képest szólnia kell és hogy a fuvola fából vagy elefántcsontból, a trombita sárgarézből vagy ezüsből készül-e, semmit sem jelent. Mestere, mondotta, Adrian signor zioja, aki hegedűkészítő létére ért az anyag, a fafajták, alakk jelentőségéhez, vitatja ezt és vállalkozik arra, hogy megmondja egy fuvola hangjából, miből készítették — erre egyébként ő, Luca, szintén bármikor kész. Aztán kis, formás olasz kezeivel megmutatta nekünk a fuvola mechanizmusát, amely az utolsó százötven évben, a híres virtuoso, Quantz óta hatalmas változásokon és javításokon ment át: mind az erősebb szavú Böhm-féle hengerfuvoláé, mind a régi kúpalakúé, amely lágyabban szól. Megmutatta a klarinét applikatúráját is, a hétlyukú fagottét tizenkét zárt és négy nyitott állentyűjével, amelynek hangja olyan könnyen összeolvad a kürtökével, megmagyarázta nekünk a hangszerek hangterjedelmét, kezelését és más ilyesmit.

Utólag nem fér hozzá kétség, hogy Adrian az akkori előadást, akár tudatosan, akár nem, legalább annyi érdeklődéssel követte, mint én — és több haszonnal, mint amennyit nekem adatott merítenem belőle. De jelét semmiképpen sem adta és egy rezdüléssel sem árulta el azt az érzését, hogy mindehhez köze van vagy valamikor köze lesz. A Lucához intézendő kérdéseket rámbízta, sőt még odébb is ment, valami mást vett szemügyre, mint amiről szó volt és egyedül hagyott engem a segéddel. Nem állítom, hogy alakoskodott és nem felejttem el, hogy a muzsikának akkor még alig volt számunkra más, mint ez a merőben testi valósága Nikolaus Leverkühn szertárában. Futólag ugyan már kapcsolatba kerültünk a kamarazenével: hetenként vagy kéthetenként gyakorolták Adrian nagybátyjánál, alkalom-

adtán az én jelenlétemben is, de minden bizonnal nem mindig az övében. Résztvevői a dóm organistája, Wendell Kretzschmar úr, egy dadogó ember, aki kevéssel azután Adrian tanítója lett, továbbá a Bonifác gimnázium énekmestere voltak, velük játszott a nagybácsi válogatott kvartetteket Haydntól és Mozarttól, miközben ő maga játszotta a prímhegedűt, Luca Cimabue a másodikat, Kretzschmar úr a csellót és az énektanító a brácsát. Férfias szórakozások voltak ezek, melyek közben a söröspohár mindenki mellett ott állott a földön, a játékosok szájában szivar füstölgött és a játékot gyakran szakították félbe a hangok zengése közben különösen szárazaknak és idegenszerűeknek ható közbeszólások, vonókopogtatás és az ütemek visszaolvasása, ha a résztvevők, csaknem mindig az énekmester hibájából, eltávolodtak egymástól. Igazi hangversenyt, szimfónikus zenekart sohasem hallottunk, és aki akarja, ebben is elégséges magyarázatát találhatja Adrian nyilvánvaló közönyének a hangszerek világával szemben. Ő maga mindenesetre akárci számára elégségesnek vélte és maga is annak tekintette. Szóval azt akarom mondani: e mögé bújt, elbújt a zene elől. Soká, sejtő csökönyösséggel rejtőzött így ez az ember sorsa elől.

Egyébként még senki sem gondolt arra, hogy Adrian ifjú személyét bárminő gondolati kapcsolatba hozza a zenével. Az a felfogás, hogy tudósnak kell lennie, belefészkelte magát mindenki fejébe és állandó igazolást talált gimnáziumbeli fényes teljesítményeiben, elsőtanulói mivoltában, amely csak a magasabb osztályokban, úgy a felső secundától fogva, mikor már tizenötéves volt, rendült meg kissé a migrén miatt, amely ekkor kezdett kifejlődni és megakadályozta abban a kevés tanulásban, amelyre szüksége volt. Mégis könnyűszerrel megbírkózott az iskola követelményeivel — de már a »megbirkózott« kifejezés is helytelen, mert semmi fáradságába sem került, hogy eleget tegyen nekik, és ha tanulói kiválósága nem szerezte meg neki a tantestület gyöngéd szeretetét — aminthogy nem szerezte meg, gyakran megfigyeltem, inkább bizonyos ingerültség volt megállapítható, sőt az az óhaj, hogy minél több kudarcot valljon — ennek oka nem annyira az volt, hogy elbizakodottnak tartották — illetve mégis, annak tartották, de nem mintha az lett volna a benyomásuk, hogy teljesítményei túlságosan elbizakodottá teszik — ellenkezőleg, nem volt eléggé elbizakodott, és gögje éppen ebben állott, mert ez érezhetően az ellen irányult, amivel minden erőfeszítés nélkül elkészült, tehát a tananyag ellen, a különféle szakismeretek ellen, melyeknek hagyománya a tanerők méltóságát és kenyérkeresetét adta és amelynek túlságosan tehetséges hanyagsággal való letudását érthető módon nem szívesen látták.

Jómagam sokkal szívélyesebb viszonyban voltam velük — nem csoda, hiszen nemsokára nekem is hivatásszerűen hozzájuk kellett

tartoznom és ez a szándék már akkor komolyan jelentkezett nálam. Én is jó tanulónak mondhattam magam, de ez csak azért voltam és lehettem, mert az ügy iránti tisztelő szeretet, különösen a régi nyelvek és klasszikus költők és írók iránti szeretet serkentette és feszítette meg erőmet, míg viszont rajta minden alkalommal észrevehető volt — úgy értem : nem titkolta előttem, és én joggal tartottam tőle, hogy a tanárok előtt sem marad titok —, milyen közömbös, úgyszólván mellékes volt neki az egész iskolabajárás. Ez gyakran aggasztott — nem pályáján való boldogulása miatt, amelyet könnyű felfogása biztosított, hanem mert azt kérdeztem magamtól, mi hát az, ami *nem* közömbös és *nem* mellékes neki. A »fő dolgot« nem láttam, aminthogy valóban felismerhetetlen volt. Ezekben az években az iskolai élet az élet maga, ezt helyettesíti, érdeklődési köre az a látókör, amelyre minden életnek szüksége van, hogy értékeket fejlesszen ki, amelyeken, bármily viszonylagosak is, beigazolódik a jellem, a képességek. Ez azonban emberileg csak akkor lehetséges, ha viszonylagosságukat nem ismerjük fel. Azt hiszem, az abszolút értékekben való hit, akármennyire ábránd is, mégis feltétele az életnek. Barátom azonban olyan értékekhez mérte képességeit, melyeknek viszonylagossága előtte nyilvánvalónak látszott, holott nem volt látható a vonatkoztatásnak az a lehetősége, amely ezeket az értékeket csökkentette volna. Rossz tanuló elég van. Adrian azonban egyedülálló jelenség volt : a rossz tanuló az *eminens képében*. Mondom, engem aggasztott ez ; de ugyanakkor mennyire imponálónak, mennyire vonzóknak is tűnt fel előttem, mennyire erősítette irányában való odaadásomat, amelybe ugyan — vajjon megértik, miért ? — valami fájdalom, valami reménytelenség is vegyült.

Megengedem, volt egy kivétel az irónikus lebecsülés szabálya alól, amellyel az iskola adományaival és igényeivel szembenállott. Ez szembetűnő érdeklődése volt egy tárgy iránt, amelyben én kevéssé váltam ki, a matematika iránt. Saját gyengeségem ezen a területen, melyet csak a filológiára való készséges rátermettségem tett valamennyire jóvá, világossá tette előttem, hogy a kiváló teljesítmények valamely téren természetszerűleg a tárgy iránti rokonszenvből fakadnak, és ezért igazi jótétemény volt számomra, hogy ezt a feltételt legalább itt barátomnál is megállapíthattam. Hiszen a matézis mint alkalmazott logika, amely mégis a tiszta és magas elvontságban marad, sajátos közbeneső helyet foglal el a humanisztikus és a realisztikus tudományok között, és Adrian beszélgetés közben adott magyarázataiból, hogy ez a tárgy milyen örömet okoz neki, az tűnt ki, hogy ezt a közbülső helyet egyszersmind emeltnek, dominálóknak, egyetemesnek, vagy, mint ő fejezte ki magát, »az igaznak« érezte. Szívbeli öröm volt, hogy ő valamit »az igaznak« jelentett ki, horgony volt és támasz, az ember nem egészen hiába kérdezte magától, hogy

mi a »fő dolog«. »Haszontalan fráter vagy«, mondta nekem akkor, »hogy ezt nem szereted. Nincs annál jobb, mint rendbeli viszonyokat nézni. Minden a rend. Levél a Rómabeliekhez, 13: „Ami Istentől van, abban rend van.“ Elpirult, és én rábámultam. Kiderült, hogy vallásos.

Nála mindennek előbb »ki kellett derülnie«, rajtakapni kellett mindenben, meglepni, tetten érni, belenézni a kártyáiba — ilyenkor elpirult, miközben az ember legszívesebben a homlokára ütött volna, hogy már régesrég nem vette észre. Azon is, hogy a köteles és kényszerű mértéken túl foglalkozott algebrával, önszorgalomból használta a logaritmustáblát és ült másodfokú egyenletek fölött, mielőtt még azt kívánták volna tőle, hogy hatványra emelt ismeretleneket megtaláljon, azon is csak véletlenül kaptam rajta, és előbb fitymálólág akart beszélni róla, csak aztán fanyalodott a fenti kijelentésekre. Egy másik felfedezés, hogy ne mondjam: leleplezés már megelőzte ezt; ezt már fentebb említettem: a klaviatúra, az akkordika, a hangnem-szélrózsa, a kvintkör titkos, autodidakta kiókumlálására vonatkozott és arra, hogy ezeket a harmónikus leleteket kottaismeret nélkül, ujjrakás nélkül mindenféle moduláció-gyakorlatokra és ritmikusan eléggé határozatlan melódikus képződmények felépítésére használta. Mikor felfedeztem, tizenhetedik évében járt. Miután egy délután hiába kerestem szobájában, egy kis harmónium előtt találtam, amely a lakott emelet egyik átjáró szobájában állott, meglehetősen kevés figyelemre méltatva. Vagy egy percig álltam az ajtónál és hallgattam, de nem volt ínyemre ez az állapot és beléptem, megkérdeztem, mit művel. Elengedte a fújtatókat, levette kezét a billentyűkről és nevetve elpirult.

— A tétlenség — mondta — minden bűn kezdete. Unatkoztam. Ha unatkozom, néha elbabrálgatok és kontárkodok itt. Az öreg taposóláda olyan elhagyatva áll itt, pedig minden szerénysége mellett benne van minden. Nézd csak, milyen furcsa — azaz hogy persze nincs benne semmi furcsa, de ha az ember először jön így rá, furcsa, hogyan függ össze minden és vezet vissza önmagába.

És leüött egy akkordot, csupa fekete billentyűket, fisz, aisz, cisz, hozzá adott egy e-t és ezzel leleplezte a fisz-durnak tűnő akkordot, hogy a há-durhoz tartozik és pedig mint annak ötödik vagyis domináns foka. Az ilyen összecsengésnek, jegyezte meg, önmagában nincs hangneme. Minden csak viszony, és a viszonylat alkotja a kört. Az á, amely, miközben a giszbe való feloldódást kikényszeríti, a há-ból az é-durba vezet át, továbbvitte, így érkezett el az á-n dé-n és gé-n keresztül a cé-durhoz és a feloldó jellel ellátott hangnemekhez, miközben bemutatta nekem, hogy a kromatikus skála tizenkét hangja közül mindegyikre ráépíthető egy saját dur vagy moll hangsor.

— Egyébként ezek mind régi dolgok — mondta. — Már régebben feltűntek nekem. Idefigyelj, hogy lehet szebben csinálni! — És modulációkat kezdett nekem bemutatni távolabbi hangnemek között, az úgynevezett terc-rokonság, a nápolyi szekszit kihasználásával.

Nem mintha néven tudta volna nevezni ezeket a dolgokat, de ismételte:

— Minden csak viszony. És ha még közelebbi néven akarsz nevezni, úgy hívják, hogy »kétértelműség«. — Hogy ezt a szót igazolja, lebegő hangnemű akkordsorokat játszott, bemutatta, hogy az ilyen sor tonális lebegésben marad a cé- és gé-dur között, ha kihagyjuk belőle az f-et, amely a gé-durban fisz lenne; hogy a fület bizonytalanságban hagyja affelől, cé- vagy f-durnak értsük-e, ha kikerüljük a há-t, amely f-durban bé-vé fokozódik le.

— Tudod, mi az érzésem? — kérdezte. — Hogy a zene a rendszerre lett kétértelműség. Vedd ezt a hangot vagy amaszt. Értheted így és értheted a viszonyhoz képest amúgy, felfoghatod alulról nézve magasabbnak vagy felülről nézve feloldottnak és ha ravasz vagy, tetszés szerint hasznot húzhatsz a kétértelműségből. — Egyszóval elvben úgy látszott, hogy ismeri az enharmónikus kicserélhetőséget és megsejtett bizonyos fogásokat is, hogyan kell vele kitérni és az átértelmezést modulációra felhasználni.

Miért voltam meglepődöttnél is több, megindult és egy kicsit ijedt is? Arca tüzelt, mint még soha, iskolai feladatoknál, még algebránál sem.

Kértem ugyan, fantáziáljon nekem még egy kicsit, de szinte megkönnyebbülésnek éreztem, mikor azzal utasított el, hogy »Eh, badarság!« De milyen megkönnyebbülés volt ez? Felvilágosíthatott volna arról, milyen büszke voltam Adrian általános közönyére és milyen világosan éreztem, hogy a »Milyen furcsa« ezt a közömbösséget aláreccá tette. Megsejtettem egy bimbózó szenvedélyt — Adrian egy szenvedélyét! Örülnöm kellett volna? Ehelyett valamiképen megszégyenítő és aggasztó volt nekem.

Most már tudtam, hogy ha azt hitte, nem hallgatja senki, a zenével játszogatott és a hangszer hozzáférhetőségénél fogva ez nem maradhatott sokáig titok. Egy este nevelőapja így szólt hozzá:

— Hát öcsém, amit ma hallottam tőled, azt nem elsőízben gyakoroltad.

— Hogy érted ezt, Niko bácsi?

— Ne játszd az ártatlant! Hiszen te muzsikálsz.

— Micsoda kifejezés!

— Nagyobb butaságokra is rámondták már. Ahogy az f-durból az á-durba átmentél, az egészen körmönfont volt. Kedvedre való az ilyesmi?

— Ugyan, bácsi.

— Nos hát, nyilván. Mondok neked valamit. Állítsuk azt az öreg ládát, hisz úgyse néz rá senki, a te szobádba. Legyen kéznél, ha éppen kedved támad.

— Ez szörnyen kedves tőled, bácsi, de igazán nem éri meg a fáradságot.

— A fáradság oly csekély, hogy az élvezet talán még mindig nagyobb. Még egyet, öcsém. Zongoraórákat kellene vened.

— Úgy gondolod, Niko bácsi? Zongoraórákat? Nem tudom, de ennek olyan felsőbb-leányiskolás íze van.

— Felsőbb lehet, azért még nem kell, hogy leányiskolás legyen. Ha Kretschmarhoz jársz, ilyen lesz. Régi barátunk, nem fogja rólunk lehúzni a nadrágot érte, te pedig alapot kapsz a légváraidhoz. Beszélni fogok vele.

Adrian szószerint elmondta nekem ezt a beszélgetést az iskola udvarán. Ettől fogva hetenként kétszer órát vett Wendell Kretschmartól.

VIII.

Az akkor még fiatal, harmincon inneni Wendell Kretschmar német-amerikai szülőktől született Pennsylvania államban és otthon kapta zenei kiképzését. De már régen visszahúzta valami az óvilágba, ahonnan valamikor nagyszülei kivándoroltak és ahol magának és művészetének gyökerei voltak. Vándorélete során, melynek állomásai és tartózkodási helyei ritkán tartottak egy-két évnél tovább, hozzánk jött Kaisersaschernbe orgonistának — csak epizód volt ez, melyet más hasonlók előztek meg (mert előbb már a Birodalom és Svájc kis városi színházainál működött mint karmester) és mely után továbbiak következtek. Zenekari darabok szerzőjeként is fellépett és előadatta egy »Márványszobor« című operáját, amelyet több színházban játszottak szép sikerrel.

A jelentéktelen külsejű, kismovésű, kerek koponyájú, nyírott bajszú ember, akinek nevetni szerető barna szeme hol révült, hol ugráló tekintetű volt, igazi nyereséget jelentett volna Kaisersaschern szellemi és kulturális életében, ha egyáltalában lett volna ilyen élet. Orgonajátéka tanult és kitűnő volt, de az ember egy keze ujján megszámlálhatta volna azokat, akik a község tagjai közül méltányolni tudták. Mindazonáltal az ingyenes délutáni templomi hangversenyek, melyeken Michael Praetorius, Froberger, Buxtehude és természetesen Sebastian Bach orgonadarabjain kívül mindenféle furcsa és zsánerszerű szerzeményt adott elő a Händel és Haydn virágkora közötti időből, meglehetősen tömeget vonzottak és én is rendszeresen meghallgattam őket. Teljes kudarcot vallottak viszont, legalább kívülről nézve, azok az előadások, melyeket a »Közjátékonysági Tár-

saság» termében egy idényen át fáradhatatlanul tartott és magyarázatokkal kísért a zongorán, valamint krétaábrákkal az állótáblán. Sikerük elsősorban azért nem volt, mert a lakosságnak elvileg nem volt kedve előadásokat meghallgatni, másodszor pedig, mert tetejében tárgyai is kevéssé népszerűek, inkább szeszélyesek és távolesők voltak és harmadszor, mert dadogása meghallgatásukat izgalmas és kockázatos utazássá tette, részben aggasztó, részben nevetésre ingerlő volt és alkalmas arra, hogy a figyelmet egészen elterelje a szellemi tartalomtól és szorongóan feszült várakozássá változtassa a legközelebbi görcsös elakadásra.

Különösen súlyos és mintaszerűen kifejtett dadogás volt az övé — tragikus is, mert nagy, torlódó gondolatokban gazdag ember volt és szenvedélyes híve a beszéd útján való közlésnek. Kis hajója szakszonként gyorsan és szökdécselve siklott is tova a vizeken, azzal a félelmetes könnyedséggel, amely a bajt szeretné eltagadni és elfeledtetni; de időről-időre óhatatlanul, mindenkitől joggal állandóan előrelátottan, eljött a szirtrefutás pillanata és kőpadra feszítve, vörösre duzzadó arccal állott ott: akár, mert egy sziszegő hang gátolta, amelyet szélesre rántott szájjal, egy gőzt kibocsátó mozdony zaját utánózva tartott ki, vagy egy ajakhanggal való birkózás közben arca felfúvódott és ajkai rövid, hangtalan robbanások pukkanó sortűzét adták le, akár egyszerűen csak azért, mert lélegzésén hirtelen éktelenül akadozó rendetlenség vett erőt és tölcseralakú szájjal levegő után kapkodott, mint a szárazra került hal — igaz, nedves szemével nevetett hozzá, mintha ő maga derűs oldaláról fogná fel a dolgot, de ez nem mindenki számára volt vigasz és alapjában nem lehetett a közönségtől rossznéven venni, hogy kerülte ezeket a felolvasásokat, akkora egyöntetűséggel, hogy néha valóban csak egy féltucat hallgató élénkítette a nézőteret, tudniillik szüleimen, Adrian nagybátyján, a fiatal Cimabuen és mi kettőnkön kívül csak a felsőbb leányiskola néhány növendéke, akik az előadó gátlásai közben nem mulasztották el a kuncogást.

Ez kész lett volna arra, hogy a terem és világítás költségeit, melyeket a beléptidíjak korántsem fedeztek, saját zsebéből fizesse ki, de apám és Nikolaus Leverkühn elintézték az elnökségnél, hogy a hiányt a társaság fedezze, helyesebben, mondjon le a teremdíjról azzal a megokolással, hogy az előadások művelődési szempontból fontosak és a köz hasznára szolgálnak. Ez barátságos kedvezmény volt, mert a közhasznúságról vitatkozni lehetett volna, már csak azért is, mert a közönség elmaradt, ami azonban, mint mondtam, részben a választott tárgyak túlságos szakszerűségére is visszavezethető volt. Wendell Kretzschmar annak az elvnek hódolt, amelyet ismételten hallottunk először az angol nyelven formálódott szájából, hogv nem a mások érdeklődése a fontos, hanem a magunké, tehát az,

hogy *felkeltsük* az érdeklődést, ami csak akkor történhetik meg, akkor azonban biztosan meg is történik, ha az ember maga a legalaposabban érdeklődik valami iránt és így, mikor arról beszél, minden bizonnyal bele fog vonni másokat is ebbe az érdeklődésbe, átlátnálja rájuk s ily módon egy addig nem is létezett, nem is sejtett érdeklődést *kreál*, ami sokkal kifizetődőbb, mint egy már fennállónak kedvezni.

Nagyon sajnálatos volt, hogy közönségünk alig adott neki alkalmat elmélete kipróbálására. Nálunk keveseknél, akik lábainál ültünk az öreg terem tátongó ürességében a számozott székeken, tökéletesen bevált, mert olyan dolgokkal kötött le bennünket, amelyekről sohasem hittük volna, hogy ennyire felkelthetnék figyelmünket, és a végén még borzasztó dadogása is csak buzgalma izgatóan érdekfeszítő kifejezésének hatott. Gyakran mindnyájan vigasztalóan integettünk felé, ha bekövetkezett a baj, és az urak közül egyik-másik néha még megnyugtatóan és biztatóan oda is szólt, hogy »Úgy, úgy«, »Jó, jó« vagy »No, sebaj«. Aztán derűsen bocsánatkérő mosollyal feloldódott a bénulás és egy darabig megint csaknem biztonságos folyékonyssággal ment tovább a dolog.

Hogy miről beszélt? Nos, Kretzschmar képes volt egy egész órát annak a kérdésnek szentelni, hogy »miért nem írt Beethoven az opus 111 zongoraszonátához harmadik tételt« — és a tárgy kétségtelenül érdemes a megvilágításra. De gondolja csak el valaki, hogy a plakátot felragasztják a »Közjótékonsági« házán, közlésteszik a kaisersascherni »Vasutas Ujságban«, aztán mondja meg, milyen mértékben kelthette fel az általános kíváncsiságot. Az emberek egyszerűen nem akarták tudni, miért van az opus 111-nek csak két tétele. Nekünk, akik elmentünk az előadásra, természetesen nagy gazdagodást jelentett az este, jöllehet a szóbanforgó szonátáról mindaddig semmit sem tudtunk. De hát az előadáson megismertük és pedig nagyon pontosan, mert Kretzschmar a rendelkezésére álló igen silány pianinón (zongorát nem engedélyeztek neki) kiválóan, ha kongó hangon is, bemutatta nekünk, közben pedig nagyon behatóan boncolgatta lelki tartalmát, leírva az életkörülményeket is, melyek között — két másikkal együtt — megíródott, és kausztikus elmésséggel emlékezve meg a mester saját kijelentéséről, hogy miért mondott le itt egy harmadik, az elsőnek megfelelő tételről. Famulusának ugyanis idevágó kérdésére azt felelte, hogy *nem ért rá*, így hát inkább kissé hosszabbra nyújtotta a másodikat. Nem ért rá! És hozzá még ezt »hidegvérrel« mondta. A kérdezőnek ebben a válaszban rejlő lebecsülését nyilván nem vették észre, de a kérdés jogossá tette. És most az előadó Beethoven állapotát írta le az 1820-as év körül, mikor feltartóztathatatlan sorvadásban szenvedő hallása egyre jobban pangott és kitűnt már, hogy többé nem képes saját művei előadásait vezényelni.

Elmondta nekünk, hogyan terjedt el egyre jobban a hír, hogy a nagy-névű szerző végkép kiírta magát, alkotóereje kimerült és mivel nagyobb munkára képtelen, az öreg Haydnhoz hasonlóan már csak skót dalok feljegyzésével foglalkozik, mert néhány év óta már nem került a piacra jelentősebb mű, amelyen az ő neve állott volna. Közben azonban a mester ősz utóján Mödlingből, ahol a nyarat töltötte, visszatért Bécsbe, leült és együltében, jóformán fel sem nézve a kottapapírról, leírta három zongora-szerzeményét és ezt pártfogójának, Brunswick grófnak értésére is adta, hogy megnyugtassa őt elmeállapota felől. Kretzschmar ezután a c-moll szonátáról beszélt, melyet, igaz, nem könnyű megérteni, mint kerek és lelkileg elrendezett művet s a korabeli kritikának és barátoknak kemény esztétikai dió is volt. Aminthogy, mondotta, ezek a barátok és bámulók a csodált mestert egyszerűen képtelenek voltak követni a csúcson túl, amelyre érett korában emelte a klasszikus szimfóniát, a zongoraszonátát, a vonósnégyest, és az utolsó korszak műveinek megjelenésekor nehéz szívvel a bomlás, az önmagától való eltávolodás, a már nem otthonosba és biztonságosba való kisiklás folyamata, szóval egy plus ultra előtt állottak, amelyben már nem tudtak egyebet látni, mint már azelőtt is megvolt hajlamok elfajulását, a töprengés és spekuláció végletét, az aprólékos-ság és zenei lelkiismeretesség túltengését — néha olyan egyszerű tárgyra alkalmazva, mint amilyen a szonátánk második részét alkotó roppant variációs tétel arietta-témája. Igen, ahogyan ennek a tételnek száz sorson, a ritmikus kontrasztok száz világán átmenő témája önmagán túlnő és végül is szédítő magasságokban vész el, amelyeket földöntúlinak lehetett nevezni vagy elvontnak — éppúgy nőtt túl Beethoven művészvolta is önmagán : a hagyomány lakható vidékeiről a riadtan utána néző emberi szemek előtt a már teljességgel csak személyes szférába emelkedett fel — egy abszolút-ságában fájdalmasan izolált, hallásának elhalása miatt még az érzéki világtól is izolált Én, magányos fejedelme egy szellem világnak, amelyből már csak idegenszerű borzongás hatolt el még a legkészségesebb kortársakhoz is és melynek elrémitő üzeneteiben már csak pillanatokra, csak kivételesen tudtak eligazodni.

Eddig helyes, mondta Kretzschmar, másfelől azonban csak feltételesen és elégtelen módon igaz. Mert a merő személyiség eszméjével a korlátlan szubjektivitás és radikális harmónikus kifejező akarat eszméjét szoktuk összekapcsolni, ellentétben a polifónikus objektivitással (kifejezést adott annak az óhajának, hogy véssük jól eszünkbe ezt a különbséget : harmónikus alanyiság, polifónikus tárgyiasság) — és ez az egyenlet, ez az ellentét itt, mint a mester késői műveinél általában, semmiképen sem helytálló. Az igazság az, hogy Beethoven pályája közepén sokkal szubjektivebb, hogy ne mondjuk, sokkal »egyenibb« volt, mint a végén ; akkoriban sokkal inkább azon

volt, hogy a személyes kifejezés minden konvencionálist, formaságot és sallangot, amilyennel tele van a zene, felemésszen, beleolvasszon a szubjektív dinamikába. A késői Beethoven viszonya a konvencióhoz, mondjuk az öt utolsó zongora-szonátában, a formanyelv minden egyszerisége, sőt irtózatos nagysága ellenére egészen más, sokkal engedékenyebb és lágyabb. Az alanyiságtól érintetlenül, megmásítatlanul, a konvenció a későbbi művekben gyakrabban lép fel, olyan csupaszságban vagy, azt lehetne mondani, felfuvalkodottsággal, el-éntelenedéssel, amely viszont megint borzadályosabban és fenségesebben hat minden személyes merészségnél. Ezekben az alkotásokban, mondta az előadó, az alanyiség és a konvenció új kapcsolatba lép egymással, olyan kapcsolatba, melyet a halál szab meg.

Ennél a szónál Kretzschmar hevesen dadogni kezdett; a kezdő hangon fennakadva, nyelve úgyszólván gépfegyvertüzelést végzett ínynén, miközben állkapcsa és álla velevacogott, míg csak nyugvópontot nem találtak abban a magánhangzóban, amelyből a mondani-való kitalálható volt. De mikor a szót felismerték, mintha mégsem lett volna arra alkalmas, hogy kivegyék a szájából és, mint máskor gyakran tették, joviálisan és segítségre készen odakiáltásuk neki. Ezt most ő maga akarta létrehozni és meg is tette. Ahol a nagyság és a halál társul, jelentette ki, ott a konvencióhoz hajló tárgyiasság áll elő, amely fenségében maga mögött hagyja a legúrhatnámabb szubjektivizmust, mert benne a csak-személyes, amely pedig már maga is egy tetőpontjára emelt tradíció túlhaladása, még egyszer túlnó önmagán, amennyiben nagyságosan és kísértetiesen belép a mítosz, a kollektívum világába.

Nem kérdezte, hogy megértjük-e, és mi sem tettük fel magunknak ezt a kérdést. Ha véleménye szerint csak az volt a fő, hogy halljuk, mi teljesen osztoztunk a nézetében. Az elmondottak megvilágításában kell, folytatta, szemügyre vennünk azt a művet, amelyről ezúttal elsősorban beszél, az opus 111. jelzésű szonátát. Aztán odaült a pianínóhoz és fejből eljátszotta nekünk az egész szerzeményt, az első tételt és a titáni második tételt, úgy, hogy közben állandóan belekiabálta kommentárjait saját játékába és, hogy kellően figyelmessé tegyen bennünket a vonalvezetésre, közben demonstratív lelkesedéssel énekelt is, amiből mindből együtt egy részben magával ragadó, részben kómikus és a kis hallgatóságtól ismételten derűltséggel fogadott spektakulum lett. Mivel ugyanis nagyon kemény billentése volt és a fortéban igen hangosan játszott, ordítania kellett, hogy közbevetett magyarázatai félig-meddig hallhatók legyenek és kénytelen volt torkaszakadtából énekelni, hogy az előadottakat vokálisan is aláhúzza. Szájával utánozta azt, amit keze játszott. Bum, bum-vum, bum-srum, srum, kiabálta az első tétel dühösen felharsanó kezdő akcentusai közben és magas fejhangon énekelte a dallamos kedvességű

részeket, amelyek a darab viharosan felkorbácsolt egét néha szinte gyöngéd sugarakkal világítják meg. Végre ölébe tette kezét, egy pillanatra megpihent és ezt mondta: »Most jön.« Aztán következett a variációs tétel, az »adagio molto, semplice e cantabile«.

Az arietta-téma, amelynek idilli ártatlanságához mintha semmi-képen sem illenék hozzá az a sok kaland és sors, amelyre rendeltetett, nyomban jelentkezik és kifejeződik tizenhat ütemben, egy motívumra visszavezethetően, amely első felének végén rövid lélek-teli kiáltáshoz hasonlóan bontakozik ki — három hang csupán, egy nyolcad, egy tizenhatod és egy pontozott negyedhang, olyanféleképpen skandálva, mint »Ég-azúr« vagy »Szív-keserv« vagy »Ég-veled« vagy »Egy-koron« vagy »Zöld-mező« — és ez minden. Hogy a következőkben ezzel a szelíd kijelentéssel, ezzel a bánatosan csendes formulázással ritmusban, harmóniában, ellenpontban mi történik, hogy mestere mivel áldja meg és mire kárhoztatja, milyen éjszakákba és fényentúlásokba dönti és emeli, milyen kristályos szférákba, ahol fény és forróság, nyugalom és önkívület egy és ugyanaz, mindez messzeesőnek, csodálatosnak, idegenszerűnek és túláradóan egyszerűnek nevezhető, de mindezzel mégsem nevezzük néven, mert igazában nincs neve; és Kretzschmar serény kezekkel eljátszotta nekünk mindezeket a roppant változatokat, miközben dühödten hozzáénekelte: »Dim-dada« és hangosan beleszólt: »A trilla-láncok!« kiáltotta. »A fioritúrák és kadenciák! Hallják az épen hagyott konvenciót? Itt — már — nem a nyelv — tisztul meg a — sallangtól, hanem a sallang — szubjektív — megszabottsága — látszatától — a művészet — látszata hull le — végül — a művészet mindig — leveti a művészet látszatát. Dim-dada! Hallják kérem, hogy nyomja el itt — a melódiát — az akkordok fugasúlya! Statikus lesz, monoton — kétszer dé, háromszor dé egymásután — az akkordok teszik — Dim-dada! Tessék csak figyelni, mi történik itt —.«

Fölöttébb nehéz volt, egyszerre figyelni kiabálására és a nagyon bonyolult zenére, amelybe belekeverte. Mindnyájan nagy erőfeszítéssel megkíséreltük, kezünket térdünkre téve előrehajoltunk, miközben felváltva kezét és száját néztük. A tétel jellegzetessége éppen a basszus és diszkant, a jobb- és balkéz nagy távolsága, és eljön egy pillanat, egy szélsőséges helyzet, mikor a szegény motívum mintha egyedül és elhagyatva lebegne egy szédítően tátongó szakadék fölött — sápadt fenségű folyamat, melyet csakhamar riadt eltörpülés, félénk rémület követ nyomon, mintegy amiatt, hogy ilyesmi történhetett. De még sok minden történik mielőtt elkövetkezik a vég. De mikor elkövetkezik a vég és miközben elkövetkezik, valami más megy végbe, valami, ami ennyi düh, állhatatosság, ádázság és fellengzés után szelídségében és jóságában teljességgel váratlan és meglepő. A sokat átélt motívummal, amely búcsút vesz és közben ízig-

vérig búcsú létére a búcsúzás kiáltásává és intésévé válik, ezzel a dé-gé gével könnyű változás történik, egy kis dallami kiszélesítést nyer. Egy kezdő cé után a dé előtt ciszt vesz magába, úgyhogy most már nem úgy skandalódik, hogy »Ég-azur« vagy »Zöld-mező«, hanem úgy, hogy »O-te égazúr«, »Zöld — füves mező«, »Ég — legyen veled«; és ez a csatlakozó cisz a legmeghatóbb, legvigasztalóbb, legfájdalmasabban kiengesztelő cselekedet a világon. Olyan, mint egy bánatosan szerető simogatás a hajon, az arcon, egy csendes, mély tekintet utolszor a szembe. Megáldja az objektumot, a szörnyen hányatott megformáltságot a maga lenyűgöző emberre-váltságában, szívére teszi a hallgatónak örök búcsúzásul, hogy könnyek gyűlnek tőle a szemébe. »Most fe-lejtsd a kint!« halljuk. »Égből — jött e kegy.« »Álom — volt csupán.« »Gondolj — vágyva rám.« Aztán megszakad. Gyors, kemény triolák sietnek egy tetszőleges végső fordulathoz, amellyel sok más darab is záródhatna.

Kretzschmar ezután már nem tért vissza a pianinótól a pódiumra. Felénk fordulva ott ült tovább a forgószéken, ugyanabban a tartásban, mint mi, előrehajolva, két térde közé szorított kezekkel, így fejezte be néhány szóval előadását arról a kérdésről, miért nem írt Beethoven az opus 111-hez harmadik tételt. Csak meg kellett hallgatnunk a darabot, mondtá, hogy magunk is válaszolhassunk a kérdésre. Harmadik tétel? Új kezdés — ez után a búcsú után? Visszatérés — ilyen elválás után? Lehetetlen! Az történt, hogy a szonáta a második tételben, ebben a fantasztikus tételben, elvezette önmagát végéhez, visszatérést nem ismerő végéhez. És ha azt mondja, hogy »a szonáta«, akkor nemcsak ezt, a c-mollban írottat gondolja, hanem a szonátát egyáltalán, a műfajt, a hagyományos művészeti formát: ez maga jutott itt végéhez, végére, betöltötte sorsát, elérte célját, amelyen túl nincs semmi, elmúlik és megszűnik, búcsút vesz — a cisztől dallamosan vigasztalt dé-gé gé motívum búcsúintése ebben az értelemben is búcsú, a darabhoz hasonlóan fenséges búcsú, búcsú a szonátától.

Ezzel Kretzschmar gyöngé, de hosszantartó tapstól kísérve távozott, és mi is indultunk kifelé, nem kevésbé elgondolkozva, új élményekkel tele. A legtöbben, mint az már lenni szokott, miközben kabátjukat és kalapjukat vették és elhagyták a házat, az este emlékeztetőjét dudolták elfogódottan, a második tétel témaképző motívumát a maga eredeti és búcsúvevő alakjában, és a távolabbi utcákban, ahová a hallgatók elszéledtek, az éjszakaian csendes és visszhangos kisvárosi utcákon, még soká csengett az »Ég-veled«, »Ég — legyen veled«, »Égből — jött e kegy«.

Nem ez volt az utolsó eset, mikor a dadogót Beethovenről hallottuk. Csakhamar újra beszélt róla, ezúttal »Beethoven és a fuga« címen. Erre a témára is jól emlékszem még és magam előtt látom a hirdetést,

nagyon jól megértve, hogy akárcsak a másik, ez sem volt alkalmas életveszélyes tolongás előidézésére a »Közjótékonyági« termében. A mi kis csoportunknak azonban ez az este is a leghatározottabb élvezetére és nyereségére szolgált. Ugyanis, ezt hallottuk itt, a vakmerő újító irigyei és ellenfelei mindig azt állították, hogy Beethoven nem tud fugát írni. »Hiába, ezt nem tudja«, mondták és közben jól tudták, hogy mit mondanak vele, hiszen ez a becsült művészeti forma akkor még nagy tiszteletben állott és egy zenész sem számíthatott kegyelemre a zenei törvényszék előtt, nem tett eleget a megbízó hatalmasságok és a korabeli nagy urak kívánalmainak, ha a fugában is nem tett ki derekasan magáért. Így Esterházy herceg kivételes barátja volt ennek a mesterformának, de a C-dur misében, amelyet Beethoven az ő számára írt, a szerző nem jutott túl a sikertelen nekigyürkőzésen egy fugához, ami márcsak társadalmilag is udvariatságság, művészileg azonban megbocsáthatatlan fogyatékoság volt és a »Krisztus az Olajfák hegyén« egyáltalán minden fugásított munka híján volt, noha az itt is a legnagyobb mértékben helyén lett volna. Olyan gyöngé kísérlet, mint az opus 59 harmadik kvartettjének fugája nem volt alkalmas annak az állításnak megcáfolására, hogy a nagy férfiú rossz ellenpontoszó — amely állításban a mértékadó zenei világot az Eroica és az A-dur szimfónia allegrettojának fugásított helyei csak még inkább megerősítették. És erre a D-dur csellószonáta, az opus 102 zárótétele, az »allegro fugato«! A kiabálás és öklörázás, beszélt el Kretzschmar, nagy volt. Az egészet az élvezhetetlenségig homályosnak kiáltották ki, de legalább is húsz ütemen át, mondták, olyan botrányos zűrzavar uralkodik, — főként túlerősen színezett modulációk következtében — hogy ezzel akár le is zárhatják az aktákat Beethovennek a szigorú stílusra való képtelenségét illetően.

Félbeszakítom beszámolómat, csak mert utalni akarok arra, hogy az előadó itt olyan dolgokról, ügyekről, művészeti viszonyokról beszélt, amelyek még egyáltalában nem estek a mi látókörünkbe és csak folytonos veszélyben forgó beszéde által bukkantak fel árny-szerűen annak peremén; hogy nem ellenőrizhettük őt másként, mint saját magyarázatos előadásaiából a pianofortén és szavait a gyermekek sötétben felbolygatott fantáziájával hallgattuk, akiknek számukra érthetetlen meséket mondanak, melyek azonban gyöngé szellemüket mégis sajátosságosan álomszerű és sejtelmes módon gazdagítják és fejlesztik. »Fuga«, »ellenpont«, »Eroica«, »a túlszínezett modulációk előidézte zűrzavar«, »szigorú stílus« — mindez alapján még csak zizegő mese volt nekünk, de olyan örömmel és olyan tágra-nyílt szemekkel hallgattuk, mint gyermekek hallgatják az érthetetlen, igazában még egészen nem nekik való dolgokat — sokkal több gyönyörűséggel, mint amennyit a legközelebbi, megfelelő, a hozzájuk mért ad nekik. Hinné-e valaki, hogy ez a tanulás legintenzívebb és leg

büszkébb, talán legelőbbrevivő módja — az anticipáló tanulás, a magát a tudatlanság nagy útszakaszain túltevő tanulás? Mint pedagógusnak nem illik érte síkraszállanom, de hiába, tudom, hogy az ifjúság minden másnál jobban szereti, és azt hiszem, az átugrott tér idővel magától be is töltődik.

Beethovennek tehát, így hallottuk, az volt a híre, hogy nem tud fugát írni és most az volt a kérdés, mennyi az igazság ebben a kaján híresztelésben. Ő nyilván azon volt, hogy megcáfolja. Többízben tett bele ezután következő zongoraszerzeményeibe fugákat, és pedig háromszólamúakat: a Hammerclavier-szonátába éppúgy, mint abba, amely asz-durból indul. Egyszer hozzátette: »Némi szabadsággal«, annak jeléül, hogy a szabályokat, amelyek ellen vétett, nagyon jól ismeri. Hogy miért hanyagolta el őket, hogy önkényességből-e, vagy mert nem tudott velük elkészülni, vitás kérdés marad. Aztán persze, aztán következett az opus 124 nagy fuga-nyitánya, következtek a Missa solemnis Glóriájának felséges fugái, végül mégis annak bizonyítékául, hogy a nagy bírkózó ezzel az angyallal vívott küzdelmében is felül maradt, még ha derékban bénán került is ki a harcból.

Kretschmaregy rémtörténetet beszélt el nekünk, amely roppantul kiolthatatlan képet vésett emlékezetünkbe ennek a harenak szent súlyosságáról és a sanyargatott alkotó személyéről. 1819 nyarának közepén volt, akkor, mikor Beethoven Mödlingben a Hafner-házban a Missán dolgozott, nagy kétségbeeséssel, mert minden tétel hosszabbra sikerült a tervezettnél, úgyhogy az elkészülés határideje, a következő évnek az a márciusi napja, amelyre Rudolf főherceg olmtüzi érseki beiktatása ki volt tűzve, semmiképpen sem látszott betarthatónak — akkor történt, hogy két barátja és híve kereste fel egy délután és már a házba beléptükkor szörnyű dolgokat tudtak meg. Aznap reggel ugyanis a mester két cselédlánya kereket oldott, mert az előző éjszakán egy óra tájban ádáz, az egész házat álmából kirántó jelenet játszódott le. A ház ura este késő éjszakáig a Credóval robotolt, a fugás Credóval és kisebb gondja nagyobb volt a vacsoránál, amely a tűzhelyen állott, ahol a két hasztalanul várakozó szolgálót kimerültségében végtére elnyomta az álom. Mikor tehát a mester a tizenkettedik óra után és egy előttenni akart, a cselédek alvó, az ételeket pedig kiszáradt és elszenesedett állapotban találta és emiatt a leghevesebb, az éjszakai házat annál kevésbé kímélő haragra lobbant, mert ő maga saját hangosságát nem hallotta. »Nem tudtok egy óra hosszat fenn lenni velem?«, mennydörögte folyton. Pedig öt-hat óra is volt és a megbántott leányok virradatkor odébbálltak, magára hagyva a zabolátlan gazdát, aki tehát ma nem ebédelt, egyáltalán tegnap dél óta semmit sem vett magához. Ehelyett odabenn dolgozott szobájában a Credón, a fugás Credón — a tanítványok a zárt ajtón át hallották, hogyan dolgozott. Énekelte, üvöltötte, toporzékolta

a Credót — olyan szörnyűségesen megrázó volt a süketet hallani, hogy az ajtónál hallgatódzók ereiben megfagyott a vér. De mikor nagy megszeppenésükben éppen távozni akartak, hirtelen felpattant az ajtó és keretében ott állott Beethoven — milyen külsővel? A legborzalmasabbal! Elhanyagolt ruhában, olyan zilált vonásokkal, hogy az ember elémúlt tőlük, hallgatódzó szemeiben kusza távolsággal meredt rájuk, azt a látszatot keltve, mintha élet-halálharcot vívott volna az ellenpont valamennyi ellenséges szellemével. Előbb zagyvaságokat dadogott, aztán panaszos zsörtölődésben tört ki a nála folyó szép gazdálkodás miatt, hogy mindenki elszaladt tőle, hogy éhezni hagyják. Igyekeztek lecsillapítani, az egyik öltözködésénél segített neki, a másik pedig szaladt, hogy a vendéglőben erejét visszaadó ételeket készíttessen neki... A Mise csak három évvel később készült el.

Mi nem ismertük, csak éppen hallottunk róla. De ki vonja kétségbe, hogy annak is művelő hatása lehet, ha valaki csak hall egy ismeretlen nagyságról? Persze, sok függ a módtól, ahogyan beszélnek róla. Wendell Kretzschmar felolvasásáról hazamenet az az érzésünk volt, hogy hallottuk a Missát, amely illúzióhoz nem kevésbé hozzájárult az ajtónyílásban álló kialvatlan és kiéhezett mester lelkünkbe vésett képe.

Ez volt Kretzschmar előadásában »Beethoven és a fuga«, és valóban anyagot adott nekünk némi beszélgetéshez hazamenet — anyagot arra is, hogy együtt hallgassunk és csendesen, melán elgondolkozzunk arról az újról, távoliról és nagyról, mely sokszor fürgén nekiiramodó, sokszor szörnyen megbicsakló beszéd alakjában hatolt lelkünkbe. Lelkünkbe, mondom, de természetesen csak az Adriáné jár eszemben. Amiről én hallottam, amit én magamba fogadtam, teljességgel irreleváns. Ami őt, mint az úton hazafelé és másnap az iskola udvarán kitűnt, főként impresszionálta, Kretzschmar megkülönböztetése volt a kultikus és kulturális korszakok között és az a nyilatkozata, hogy a művészet elvilágiasodásának, az istentisztelettől való elválásának csak felületi és epizódikus jellege van. A felső secunda növendékét láthatóan megfogta az a gondolat, amelyet az előadó ki sem mondott, de benne lángra lobbantott, hogy a művészet leválása a liturgikus egésztől, felszabadulása és felemelkedése a magányosan egyéni és kulturálisan öncélú fokára, olyan vonatkozástalan ünnepléységgel, olyan abszolút komolysággal, a szenvedés olyan pátoszával terhelte meg, amely Beethovennek az ajtó nyílásában való riasztó megjelenésében ölt képet és amely nem kell hogy a művészet maradandó sorsa, állandó lelki alkata legyen. Hallgassák meg csak ezt a fiatalembert! Még szinte minden reális gyakorlati tapasztalat nélkül a művészet terén, a légüres térben és koráven szavakkal fantáziált annak valószínűségéről, hogy a művészet mai

szerepét csakhamar vissza fogják vinni egy szerényebbre, boldogabbra, valamely magasabb közület szolgálatára, melynek nem kell éppen az egyháznak lennie, mint régente. Hogy tehát mi legyen, nem tudta megmondani. De hogy a kultúreszme történelmileg átmeneti jelenség, hogy újra beleolvadhat valami másba, hogy a jövő nem feltétlenül övé, ezt a gondolatot határozottan kihámozta Kretzschmar előadásából.

— De hiszen — vetettem közbe — a kultúra alternatívája a barbárság.

— Ugyan kérlek — mondta. — A barbárság csak azon a gondolati renden belül ellentéte a kultúrának, amelyet ez ad kezükbe. Ezen a gondolati renden kívül ellentéte valami egészen más is lehet, vagy egyáltalában nem ellentét.

Utánoztam Luca Cimabue-t, miközben azt mondtam, hogy »Santa Maria !« és keresztet vettem. Kurtán felnevetett.

Máskor így nyilatkozott :

— Ahhoz képest, hogy kultúrkorban élünk, mintha egy szemernyi túlságosan sokat beszélnének kultúráról. Nem gondolod? Szeretném tudni, vajjon kultúrával bíró korok egyáltalában ismerték, használták, emlegették-e ezt a szót. Szerintem a naivitás, tudatlanság, magától értetődés első kritériuma ennek a tőlünk így nevezett alkatnak. De belőlünk éppen ez hiányzik, a naivitás, és ez a hiány, ha lehet ilyenről beszélni, sok színes barbárságtól megóv bennünket, amely mindenképpen összefért a kultúrával, még a nagyon magas kultúrával is. Úgy értem: mi a civilizáció fokán állunk — ez kétségtelenül igen dicséretes állapot, de éppígy nem fér kétség ahhoz sem, hogy nagyon sokkal barbárabbnak kellene lennünk ahhoz, hogy ismét kultúráképesek legyünk. Technika és kényelem — ezzel *beszélünk* kultúráról, de nincs kultúránk. Van kifogásod az ellen, hogy muzsikánk homofón-melódikus alkatában a zenei civilizáció állapotát lássam — ellentétben a régi ellenpontos polifón kultúrával?

Az ilyen beszédekben, amelyekkel ingerelt és dühösített, sok nem volt egyéb ismétlésnél. De olyan módja volt a felszedettek elsajátítására és személyes visszaadására, hogy az az ismétlést, ha minden fiús önállótlanyságtól nem is, minden nevetségességtől mentessé tette. Sokat kommentálta — vagy kommentáltuk élénk párbeszéd formájában — Kretzschmarnak azt az előadását is, amelynek címe »A zene és a szem« volt — és mindenesetre nagyobb látogatottságot érdemelt volna. Mint a címből látható, előadónk itt művészetéről beszélt, amennyiben az a látás érzékéhez, vagy legalább ahhoz is fordul, amit, mint kifejtette, már azáltal is tesz, hogy felírják : tehát a feljegyzés, a hangjegyírás által, melyet a régi neumák, a vonalakból és pontokból álló rögzítés kora óta, mikor a hangmozgást csak hozzávetőleg jelezték, mindig és növekvő gonddal gyakoroltak. És fölöttébb

szórakoztatóan bizonyította — egyúttal hízelgően is, mert bizonyos inasi és ecsetmosói színvonalú zenei beavatottságot hitetett el velünk, hogy a zenészi műnyelv sok szólásmódja egyáltalában nem akusztikus, hanem vizuális, a hangjegyekre utaló eredetű; hogy az occhiali: pápaszem-basszusok kifejezést azért használjuk, mert a tört üstdob-basszusok, ezek a nyakukon párosával gerendákkal összekötött hangjegyek ókulárhoz hasonló képet adnak; vagy hogy bizonyos olcsó, lépcsőzetesen és egyenlő közökben egymás mellé sorakozó szekvenciákat (példákat írt a táblára) »vargafoltoknak« neveznek. Beszélt a feljegyzett zene pusztá képiségéről és biztosított bennünket arról, hogy a hozzáértőnek elég egy tekintetet vetnie az írásra, máris döntő benyomása van egy szerzemény szelleméről és értékéről. Így előfordult vele, hogy egy látogatására érkező kartársa, belépve a szobába, ahol éppen egy eléje terjesztett dilettáns kontármunka feküdt kinyitva az asztalon, már az ajtónál felkiáltott: »Az Isten szerelmére, hát ez meg micsoda szemét?!« — Másfelől leírta nekünk az elragadó élvezetet, melyet Mozart egy partitúrájának már optikus képe szerez a gyakorlott szemnek tiszta tagoltságával, a hangszer-csoportok szép elosztásával, a melódikus vonal szellemesen változatos vezetésével. Egy zeneileg egészen tapasztalatlan süket is minden bizonnyal gyönyörködne ebben a szépséges látványban, kiáltotta. »To hear with eyes belongs to love's fine wit«, idézte egy Shakespeare-szonettből és azt állította, hogy a komponisták mindenkorsokat belemesterkedtek kottaírásaikba, amit inkább az olvasó szemnek, mint a fülnek szántak. Ha például a polyfón stílus németalföldi mesterei a szólambonyolítás végtelen fortélyainak birtokában az ellenpontviszonyt úgy alakították, hogy az egyik szólam akkor is azonos legyen a másikkal, ha visszafelé olvassák, ennek ugyan nem sok köze volt az érzéki hanghoz; fogadni merne, hogy csak a legkevesebben vették észre a tréfát hallással, sokkal inkább a céhbeli szemére gondoltak itt. Így Orlandus Lassus a Kánai Menyegzőben hat szólamot használt a hat vizeskorsóra, ami látásra ugyancsak jobban utána-számolható, mint hallásra; és Joachim von Burck Szent János-passiójában az »egy szolgára«, aki Jézust arcul ütötte, csak *egy* hangjegy esik, a következő frázis, a »Vele két másik« két szolgájára azonban már *kettő*.

Még több ilyen pythagoreusi, inkább a szemhez, mint a fülhöz szóló, a fület úgyszólván rászédő tréfát említett, amelyekben a zene mindenha kedvét találta és kirukkolt azzal, hogy ezeket ő végső elemzésben e művészet bizonyos veleszületett érzékmentességének, sőt érzékellenességének tulajdonítja, az aszkézis titkos hajlamának. A zene valóban minden művészet közül a legszellemibb, ami már abból is kitűnik, hogy a forma és a tartalom benne jobban összefonódik, mint bármely másokban és végsőleg egy és ugyanaz. Mondják

ugyan, hogy a zene »a fülhöz szól«, de ezt csak feltételesen teszi, tudniillik annyiban, amennyiben a hallás, mint a többi érzékek, helyettesítő közeg és felvevő szerv a szellemiek számára. Meglehet, mondta Kretzschmar, a zenének az a legmélyebb vágya, hogy egyáltalában ne hallják, ne is lássák, ne is tapintsák, hanem, ha ez lehetséges volna, valahol az érzékeken és még a kedélyen is túl, a tiszta szellemiségben hallják és szemléljék. Ám az érzékek világához lévén kötve, másfelől meg a legerősebb, sőt magával ragadó érzékiességre kell törekednie, olyan Kundry, aki nem azt akarja, amit tesz és a gyönyör puha karjait fonja a balga nyaka köré. Leghatalmasabb érzéki megvalósulását mint zenekari zene éri el, ahol a fülön keresztül nyilván minden érzéket megindít és a hangok élvezeti birodalmát mákonyosan egybeolvasztja a színekével és illatokéval. Itt valóban a vezeklő nő, a varázslónő köntösében. De van egy hangszer, más szóval a zenei megvalósulás egy eszköze, amely által a zene ugyan hallhatóvá, de félig érzékietlen, csaknem elvont és ezért szellemi termékekéhez sajátosan illő módon hallhatóvá lesz, és ez a zongora, az a hangszer, amely a többiek értelmében egyáltalában nem is az, mert minden különállóság hiányzik belőle. Igaz, hogy szólót is lehet játszani rajta és a virtuozitás eszközévé tehető, de ez különleges eset és ha nagyon pontosan fogjuk fel, visszaélés. A zongora valójában egyenes és szuverén képviselője a zenének magának, a maga szellemi mivoltában, ezért is kell megtanulni. De a zongoratanítás nem volna szabad, vagy legalább is lényegében és elejétől végéig nem volna szabad, hogy egy külön készségre való oktatás legyen, legyen csak tanítás a —

— Zenére! — kiáltotta közbe egy hang a kisdéd közönség soraiból, mert a szónok ezzel az utolsó és addig már gyakran használt szóval egyáltalán nem tudott megbirkózni, hanem mammogva megrekedt a kezdő hangnál.

— Úgy van! — mondta felszabadultan, ivott egy korty vizet és távozott.

Most nézzék el nekem, hogy még egyszer felléptetem. Mert még egy negyedik felolvasás is fontos, amelyet Wendell Kretzschmar tartott nekünk, és valóban inkább elhagyhattam volna egyiket-másikat az eddigiek közül, mint ezt, mert hogy itt se beszéljek magamról, egyik sem tett Adrianra olyan mély hatást, mint éppen ez.

Címére már nem emlékszem teljes pontossággal. »Az elemiség a zenében« lehetett, vagy »A zene és az elemiség«, vagy »A zenei elemek«, vagy más efféle. Mindenesetre az elementáris, a kezdetleges, a legősibb eszméje játszotta benne a döntő szerepet; nemkülönben az a gondolat, hogy minden művészet közül éppen a zene, akármilyen történelmileg kialakult, nagyon bonyolult, gazdag és finom csodapéületté nőtt is a századok folyamán, sohasem tudott lemondani arról a jámbor hajlammról, hogy kegyelettel gondoljon legősibb álla-

potára és ünnepélyes igékkel idézze, szóval szertartásosan hódoljon elemeinek. Ezzel, mondotta, kozmikus hasonlatvoltát ünnepli, mert elemei úgyiszólván első és legegyszerűbb építőkövei a világnak, amely párhuzamosságot a közelmúlt egy filozófáló művésze — itt megint Wagnerről beszélt — okosan felhasznált, amennyiben a zene alap-elemeit kozmogónikus mítoszában, a »Nibelungok gyűrűjében« a világéival azonosította. Nála minden dolgok kezdetének megvan a maga zenéje: a kezdet zenéje ez és a zene kezdete is, a Rajna hullámszó mélyének esz-dur hármashangzata, a hét ósakkord, amelyekből mint őskori ciklopsi kőcsoportokból épül az istenek vára. Nagystílusú szellemességében a zene mítoszt egyszerre adta a világéval, amennyiben a zenét a dolgokhoz kötötte, ezeket pedig a zenében szólaltatta meg és ezzel az érzéki egyidejűség apparátusát teremtette meg — föltöttebb egyszerűen és jelentőségteljesen, ha végül talán kissé túlságosan elmésen is, ha összehasonlítjuk az elemiség bizonyos kinyilatkoztatásaival olyan tiszta zenészek művészetében, amilyen Beethoven és Bach, például ez utóbbi csellósztílusának előjátékában, ebben az ugyancsak esz-dur darabban, amely primitív hármashangzatokra épült. Megemlékezett Anton Brucknerről is, aki szeretett az orgonán vagy a zongorán *hármashangzatok egyszerű egymáshoz kapcsolásával* felülmúlni. »Van valami bensőségesebb, fenségesebb«, kiáltotta, »mint a pusztai hármashangzatok ilyen sora? Nem olyan-e ez, mint egy tisztító lelki fürdő?« — Ez a kijelentés, vélte Kretschmar, szintén érdekes bizonyíték a zene ama hajlandóságának, hogy újra belemerüljön az elementárisba és legrégibb kezdeteiben csodálja önmagát.

Igen, kiáltotta az előadó, ennek a különös művészetnek lényegéhez tartozik, hogy képes minden pillanatban előről kezdeni, a semmiből, már átélt kultúrtörténetének, az évszázadokon át kiküzdötteknek minden ismerete nélkül ismét felfedezni és újra nemzeni önmagát. Közben ugyanazokat a kezdetleges stádiumokat futja be, mint történelmi elindulásakor és rövid pályán, fejlődésének fő hegytömbjétől távol, egyedül és a világtól nem hallva, a legkülönösebb szépségcsodálatos magaslataira juthat. És itt elbeszélte egy történetet, amely a legbizarrabb és legelgondolkodtatóbb módon illeszkedett ezeknek a szemlélődéseinek keretébe. A 18. század közepén hazájában, Pennsylvaniában, egy jámbor német szekta virágzott, rítusukra nézve anabaptisták. A vezető, egyházilag legtekintélyesebb papok cölibátusban éltek és ezért a »magányos testvérek és nővérek« névvel tisztelték meg őket. Legtöbbjük a házasságtalansággal példásan tiszta és istenes, a munkában szigorúan szabályozott és a táplálkozásban egészséges, lemondással és erényességgel telt életmódot kötött össze. Településük kettő volt: az egyik, Ephrata nevezetű, Lancaster megyében, a másik pedig Franklin-megyében, ez Snowhillnek ne-

vezték és valamennyien tisztelettel néztek fel főnökükre, pásztorukra és lelkiatyjukra, a szekta alapítójára, egy Beissel nevű férfiúra, akinek jellemében benső istenszeretet egyesült a lelkeket irányító és embereken uralkodó vezető tulajdonságaival, rajongó vallásosság rámenős energiával.

Johann Conrad Beissel nagyon szegény szülőktől származott Eberbachban, Pfalzban és korán árvaságra jutott. A pékmesterséget tanulta és mint vándor mesterlegény kapcsolatba került pietistákkal és a baptista felekezet híveivel, akik szunnyadó hajlamokat ébresztettek fel benne, az igazság különös szolgálatának és a szabad hitbeli meggyőződésnek ösztönét. Ezáltal veszedelmes közelségébe jutott egy olyan körnek, amelyet arrafelé eretnekségnek tekintettek, úgyhogy harmincéves korában elhatározta, hogy elmenekül az óvilág türelmetlensége elől. Kivándorolt Amerikába, ahol különböző helységekből, Germantownban és Conestogában egyideig a takácsmesterséget folytatta. Ekkor azonban a vallásos elragadtatás új hulláma kapta el és követte a belső szózatot, hogy a vadonban remeteként teljesen magányos, nélkülöző és csak Istennel törődő életet folytasson. De mint már történni szokott, hogy éppen az emberektől való menekülés bonyolítja a menekülőt az emberi sorsokba, csakhamar seregestül vették körül bámuló követők és elkülönülésének utánczói és ahelyett, hogy a világtól elszakadhatott volna, észrevétlenül és egy csapásra fejévé lett egy községnek, amely gyorsan önálló szektává fejlődött, »A Hetedik Nap Újrakeresztelők«-nek szektájává, s ő ennek már azért is feltétlen parancsolója volt, mert tudatosan sohasem törekedett a vezérségre, hanem kívánsága és szándéka ellenére hívták meg arra.

Soha Beissel nem részesült említésreméltó kiképzésben, de az írást-olvasást a nyílteszű férfi magánúton megtanulta és minthogy lelkében hullámozottak a misztikus érzések és eszmék, úgy adódott, hogy főként mint író és költő gyakorolta vezéri tisztségét és táplálta övéinek szellemét: a tanító próza és a jámbor dalok egész áradata ömlött tollából a testvérek és nővérek épülésére csendes órákban és istentiszteletük gazdagítására. Nyelve fellengző és kriptikus volt, tele metaforákkal, homályos célzásokkal szentírási helyekre és valami erotikus szimbolizmussal. Egy értekezés a sabbathról, »Mystyrion Anomalias« és egy 99 »misztikus és rejteleműs mondásokból« álló gyűjtemény volt a kezdet. Nyomonkövette ezt egy sor himnusz, melyek ismert európai chorális dallamokra voltak éneklendők és olyan címek alatt jelentek meg nyomtatásban, mint »Isteni szeretet- és dicsangazatok«, »Jákob harci és tornázó tere« és »Sioni tömjén halma«. Ezek kisebb gyűjtemények voltak, amelyeket néhány évvel utóbb bővített és javított kiadásban az ephratai Hetedik Nap Újrakeresztelőinek hivatalos énekeskönyveként azon az édeskés és édesdeden

szomorú címen foglaltak össze, hogy »A magányos és elhagyatott gilicemadár, avagy a Keresztény Egyház daloskönyve«. Az újabb és újabb kiadásokban megjelenő standard-mű, amelyet a szekta együttlobogásra serkentett hívei, magányosok és házások egyaránt, férfiak és még inkább nők folyton gyarapítottak, címet is változtatott és egyszer úgy is nevezték, hogy »Paradicsomi Csodajáték«. A végén már nem kevesebb, mint 770 himnusz tartalmazott, köztük rengeteg szakaszból állókat is.

A dalok éneklésre voltak szánva, de hiányoztak hozzájuk a hangjegyek. Új szövegek voltak régi dallamra és a község éveken át így használta őket. Ekkor új ihlet és megpróbáltatás szakadt Johann Conrad Beisselre. A szellem arra készítette, hogy a költő és próféta szerepe mellé a zeneszerzőét is magához ragadja.

Rövid idő óta a zene egy ifjú felkentje élt Ephratában, bizonyos Ludwig úr, aki zeneiskolát vezetett és Beissel szeretett zeneóráin hallgatóként jelen lenni. Nyilván így jutott arra a felismerésre, hogy a zene a lelki ország kiszélesítésére és beteljesítésére olyan lehetőségeket kínál, amelyekről a fiatal Ludwig úr nem igen álmodott. A különös férfiú gyorsan határozott. Nem volt már a legfiatalabb, ötvenedik évén jócskán túl volt, de nekiállt, hogy saját, a maga külön céljaihoz felhasználható zeneelméletet dolgozzon ki, félreállította az énektanítót és maga vette az ügyet erősen kezébe — olyan sikerrel, hogy rövidesen a település vallási életének legfontosabb elemévé tette a zenét.

Az Európából hozott koráldallamok nagyrészt igen erőltetettnek, túlságosan bonyolultnak és mesterkéltnek találta ahhoz, hogy báránykáinak egészen megfeleljenek. Ő újra és jobban akart megcsinálni mindent és olyan zenét teremteni, amely jobban lelkük egyszerűségéhez szabott legyen és képessé tegye őket arra, hogy előadó tevékenységüket sajátyszerű, egyszerű tökélyre vigyék. Merész gyorsasággal eltökélt egy elmés és hasznos dallamelméletet. Elrendelte, hogy minden skálában »urak« és »szolgák« legyenek. Elhatározta, hogy a hármashangzatot minden adott hangnem melódikus közép-pontjának tekinti s az ezen akkordhoz tartozó hangokat mesterekké nevezte ki, a skála többi hangjait pedig szolgákká. Valamely szövegnek azokat a szótagjait, amelyeken a hangsúly volt, mindig egy mesterrel, a hangsúlytalanokat egy szolgálival kellett érzékeltetni.

Az összhangzatot illetően sommás eljáráshoz folyamodott. Akkord-táblázatokot készített minden lehetséges hangnemről, melyek segítségével kiki kényelmesen leírhatta dallamait négy- vagy ötszólamúan és ezzel a zeneszerzési düh valóságos áradatát idézte elő a községben. Csakhamar nem volt már a Hetedik Nap Újrakeresztelői között senki, sem férfi, sem nő, aki ilyen könnyítés mellett ne követte volna a mester példáját és ne szerzett volna zenét.

A ritmus volt az elméletnek az a része, melynek tisztázása még a fúrge eszű férfiúra várt. A leghatározottabb sikerrel végezte el. A kompozícióval gondosan követte a szavak esését egyszerűen azáltal, hogy hangsúlyos szótagokat hosszabb hangjegyekkel, hangsúlytalanokat rövidebbekkel látott el. Hogy a hangjegyek értékei között szilárd kapcsolatot létesítsen, nem jutott eszébe, és éppen ezáltal nagy hajlékonyságot biztosított metrumának. Hogy korának úgyszólván minden zenéjét hasonló hosszúságú visszatérő időmértékekben írták, tehát ütemekben, vagy nem tudta, vagy nem törődött vele. Ez a tudatlanság vagy nemtörődömség azonban minden másnál inkább kapóra jött neki, mert a lebegő ritmus néhány szerzeményét, különösen a prózaiakat, rendkívül hatásossá tette.

Ez a férfiú a zene talaját, ha már rálépett, ugyanazzal a nyakas-sággal művelte meg, mint amellyel minden célját követte. Az elméletre vonatkozó gondolatait összegyűjtötte és előszóként nyomatta ki a »Gilicemadár« könyvében. Szakadatlan munkával a »Tömjén halma« valamennyi versét ellátta hangokkal, sokat közülük kétszer-háromszor is és minden himnuszt megzenésített, amelyet maga valaha írt, azonkívül egy csomót azok közül, amelyek mindkét nembeli tanítványaitól származtak. Ezzel sem érve be, egy sor terjedelmes karéneket írt, melyek szövegeit közvetlenül a Bibliából vette. Ugy látszott, mintha arra készülne, hogy az egész Szentírást saját receptje szerint megzenésítse; mindenképpen olyan legény volt, aki fontolóra vehetett ilyen gondolatot. Csak azért nem jutott hozzá, mert ideje nagy részét kénytelen volt a létrehozottak végrehajtásának, az előadói kultúrának, az énektanításnak szentelni — és amit itt elért, az aztán már igazán rendkívüli volt.

Az ephratai zene, így mondta el nekünk Kretzschmar, túlságosan szokatlan, furesán agyafúrt volt ahhoz, hogy kívülvilág átvehessék és ezért gyakorlatilag feledésbe merült, mikor a Hetedik Nap német baptistáinak szektája már nem virágzott. De valamelyes mondaszerű emléke évtizedeken át fennmaradt és megközelítőleg elmondható, milyen sajátságos és megkapó volt ez az egész. A karból felszálló hangok finom hangszerzenét utánóztak és mennyei szelídség és jámborság érzését idézték fel a hallgatóban. Az egészet falzettben énekeltek és az énekesek közben alig nyitották ki a szájukat, csak ajkukat mozgatták a legesodálatosabb akusztikai hatással. Az ének ugyanis ezáltal fellendült az imaterem nem nagyon magas mennyezetéig, mintha a hangok, minden emberileg megszokottól eltérően, semminő ismert templomi énekhez nem hasonlóan, onnan szállának le és lebegnének angyalok módjára a gyülekezet feje fölött.

Apja, mint Kretzschmar elbeszélte, fiatal korában még gyakran hallotta, és még öreg napjaiban is könnyes lett a szeme, valahányszor övéinek mesélt róla. Abban az időben Snowhill közelében töltött egy

nyarat, és péntek este, a Sabbath beköszöntével egyszer átlovagolt oda, hogy hivatlan vendégként tanuja legyen a jámbor emberek ájtatosságának. Ettől fogva azonban mindig visszatért oda; minden pénteken, ha a nap lemenőben volt, ellenállhatatlan vágy unszolta, hogy megnyergelje lovát és három mérföldet lovagoljon, csak hogy hallja az éneket. Egészen leírhatatlan volt, semmi máshoz nem hasonlítható ezen a világon. Hiszen, ezek voltak az öreg Kretzschar szavai, ült ő eleget angol, francia és olasz operaházakban, de amit ott hallott, csak muzsika volt, a Beisselé azonban valami lélekbe hatoló hang, nem több és nem kevesebb, mint ízelítő a mennyországából.

— Fenséges művészet az, — ezzel zárta szavait az előadó — amely az időtől és benne saját főirányától mintegy eltávolodva, ilyen történelmet képes kifejleszteni és rejtett mellékúton ilyen sajátos gyönyörűséghez juttatja az embert!

Úgy emlékszem mintha tegnap lett volna, hogyan mentem Adrian-haza az előadás után. Noha nem sokat beszéltünk egymással, sokáig nem akaródzott elválni, és miután elkísértem nagybátyja házáig, ő visszajött velem a gyógyszerárig, mire megint én mentem vele a Parókia-utára. Ezt egyébként sokszor megtettük. Mindketten mulattunk Beisselen, ezen a szórakoztató tetterejű zugdiktátoron, és megállapodtunk abban, hogy zeneújítása erősen emlékeztet Terentiusnak arra a mondására, hogy: »Ésszel balgán cselekedni.« De Adrian magatartása a furcsa jelenséggel szemben mégis olyan jellemzően különbözött az enyémtől, hogy csakhamar jobban foglalkoztatott magánál a tárgynál is. Tőlem eltérően ugyanis ragaszkodott ahhoz, hogy a gúnyban fenntartsa magának az elismerés szabadságát — ahhoz a joghoz, mondhatnám előjoghoz, hogy megőrizzen bizonyos távlatot, amely magában foglalja a kifigurázással, a nevetéssel együtt a jóindulatú szemethúnyás, a feltételes helybenhagyás, a félbámulat lehetőségét is. Általánosságban én ezt az igényt az ironikus távolállásra, arra a tárgyilagosságra, melynek bizonyára kevésbé fontos az ügy, mint a szabad egyén tiszteletbentartása, mindig szertelen dölyf jelének éreztem. Az olyan fiatal embernél, amilyen Adrian akkor volt, ebben a magatartásban, ezt min lenki meg fogja engedni, van valami aggasztó és vakmerő és alkalmas arra, hogy lelkiüdvösségét feltse az ember. Az egyszerűbb szellemi alkatú társ szemében persze másfelől nagyon hatásos az ilyen, és mivel szerettem, gőgjét is vele szerettem — az is lehet, hogy őt miatta szerettem. Igen, alkalmasint úgy áll a dolog, hogy ez a dölyf legfőbb indítóoka volt a riadt szeretetnek, melyet világeletemben éreztem iránta.

— Hagyd — mondta, miközben kabátzsebünkbe dugott kézzel a gázlámpákat körül folyó téli ködben egyikünk lakásától a másikig ide-oda jártunk. — Hagyd a fickót békén, nekem tetszik.

Legalább volt benne rendszeret és az oktondi rend még mindig jobb, mint semmi rend.

— Csak nem akarsz — válaszoltam — komolyan védelmedbe venni egy olyan képtelen diktatórikus rendet, olyan gyermekes racionalizmust, mint az urak és a szolgák találmánya. Képzeld el, hogyan hangzottak ezek a Beissel-féle himnuszok, amelyekben minden hangsúlyos szótagra a hármashangzat egy hangjának kellett esnie!

— Mindenesetre nem érzelmesen, — felelte — hanem szigorú törvényszerűséggel és ez dicséretes. Vigasztalódj azzal, hogy a képzelőerőnek, amelyet te persze, magasan a törvény fölébe helyezel, bőséges tere maradt a »szolgahangok« szabad felhasználásában.

A szó nevetésre készítette, menet közben előrehajolt és lenevetett a nedves járdára.

— Kómikus, nagyon kómikus — mondta. — De egyet meg kell engedned: a törvény, minden törvény fagyasztóan hat, és a zenének annyi saját melege, istállói melege, hogy ne mondjam, jószágmelege van, hogy minden törvényes lehűtés hasznára válik — és maga is mindig óhajtotta.

— Ebben lehet valamelyes igazság — ismertem el. — De ez a Beissel mindent egybevetve, mégsem meggyőző példa rá. Elfelejtet, hogy teljesen szabályozatlan és az érzésnek átengedett ritmusa legalább is ellensúlyozta nála a dallam szigorúságát. Amellett olyan énekstílust talált ki, — fel a tetőre és szeráfi falzettben lefelé lebegve onnan — amely fölöttébb megkapó lehetett és bizonyára visszaadta a zenének azt a »jószágmeleget«, amelyet pedáns lehűtéssel előbb elvett tőle.

— Kretzschmar azt mondaná, — felelte ő — hogy aszketikus lehűtéssel. Aszketikussal. Ebben Beissel apónak nagyon igaza volt. A zene mindig lélekben előre vezetek megérzékesítéséért. A régi német-alföldiek Isten dicsőségére a legnyakatekertebb mutatványokra kényszerítették, hogy ha igaz, amit mondanak, csakúgy recsegett-ropogott, módfelett érzékmentesen és pusztán számtanilag kiokoskodottan. Ezeket a vezeklő gyakorlatokat azonban utóbb *énekeltették*, kiszolgáltatták az emberi hang csengő lehelletének, márpedig az mégis csak az elgondolható legistállóbb melegű hanganyag...

— Azt hiszed?

— Már hogyne hinném! Istállói melegben nem is hasonlítható semelyik szervetlen hangszerhanghoz. Lehet, hogy elvont az emberi hang — maga az elvont ember, ha úgy akarod. De ez körülbelül olyan elvontság, amilyen a lecsupaszított testé — szinte már pudendum.

Meghökken ten hallgattam. Gondolataim messze visszakalandoztak multunkba, multjába.

— Nesze, — mondta — itt a zenéd. — (Bosszantott ez a kifejezés-mód, mely az én nyakamba akarta varrni a zenét, mintha inkább

lett volna az én ügyem, mint az övé.) — Itt van neked az egész, ilyen volt mindig. Szigorúsága, vagy amit formája moralitásának nevezhetnél, mentségül kénytelen szolgálni hangzó valóságának csábjaiért.

Egy pillanatig az volt az érzésem, hogy én vagyok az idősebb, érettebb.

— Az életnek, — válaszoltam — hogy ne mondjam az Istennek olyan ajándékáról, amilyen a zene, nem volna szabad gúnyosan antinómiákat kimutatni, melyek csak lénye gazdagságáról tanuskodnak. Jobb, ha csak szeretjük.

— Te a szeretetet tartod a legerősebb indulatnak? — kérdezte.

— Ismersz erősebbet?

— Ismerek. Az érdeket.

— Ezen olyan szeretetet értesz, amelyből kivonták az állati meleget?

— Egyezzünk meg ebben a meghatározásban! — nevetett. — Jó éjszakát!

Újra Leverkusühnek házához értünk és ő kinyitotta a kaput.

IX.

Nem nézek vissza és óvatosságból nem számolok utána, hány lapot halmoztam az előbbi római szám és a most idebiggyesztett közé. A baj — a mindenestre egészen váratlan baj — megtörtént és hasztalan lenne miatta önvádakra és mentegetődzésekre adnom fejemet. A lelkiismereti kérdésre, vajjon nem lett volna-e egyszerűen úgy elkerülhető és elkerülendő, hogy Kretzschmar minden egyes előadását külön fejezetbe utalom, nemmel kell válaszolnom. Egy mű minden egyes részegységének bizonyos tartalmi súlyra van szüksége, bizonyos mérvű előbbrevivő jelentőségre az egész szempontjából, és ez a súly, a jelentőségnek ez a mértéke az előadásokat (amennyiben beszámoltam róluk) csak összességükben illeti meg, nem külön-külön.

De miért tulajdonítok nekik ilyen jelentőséget? Miért éreztem magam indíttatva arra, hogy ilyen részletesen adjak róluk számot? Ennek okát nem először mondom el. Az ok egyszerűen az, hogy Adrian mindezeket akkor hallotta, hogy értelmét felcsigázták, lelkében lera-kódtak és képzelőerejének olyan anyagot adtak, amely tápláléknak, vagy ingernek nevezhető, mert a képzelőerő szempontjából ezt a kettő ugyanaz. Így hát szükségképpen mindezek tanújává kellett tennem az olvasót; mert nem lehet életrajzot írni, egy szellemi lét felépítését ábrázolni anélkül, hogy azt is, akinek írunk, a tanuló fokára, az élet és művészet hallgatkozó, tanuló, egyszer közelbe néző, máskor sejtőn előrekalandozó kezdőjének fokára ne vezessük vissza. És ami sajátlagosan a zenét illeti, kívánságom és törekvésem az, hogy az olvasónak

úgyanúgy mutassam meg, ugyanolyan módon hozzam vele kapcsolatba, mint az felejthetetlen barátommal történt. Ehhez azonban tanítója beszédeit lebecsülhetetlen, sőt nélkülözhetetlen eszközöknek véltem.

Ezért állítom tréfából, hogy olyanokkal, akik a kétségtelenül monstruózus előadás-fejezetben az átugrás és átlapozás bűnébe estek, úgy kellene elbánni, mint Lawrence Sterne teszi egy képzelt női hallgatóval, aki közbeszólásával elárulja, hogy időnként nem figyelt, miért is a szerző visszaküldi egy korábbi fejezetbe, hogy epikai tudásának hézagait kitöltse. Később aztán, mikor már jobban tájékozódott, a hölgy ismét csatlakozik az elbeszélő közösséghez és vidám köszöntéssel fogadják.

Ez jut eszembe, mert Adrian a gimnázium legfelső osztályában, tehát mikor én már a giesseni egyetemen voltam, Wendell Kretschmar hatására angol magánórákat vett, holott ez a szak nem tartozik a humanista tananyaghoz, és nagy élvezettel olvasta Sterne írásait, különösképpen pedig Shakespeare műveit, melyeknek az orgonista meghitt ismerője és szenvedélyes tisztelője volt. Shakespeare és Beethoven voltak szellemi egén a mindent túlragyogó ikercsillag és nagy örömeire szolgált, ha tanítványának érdekes rokonvonásokat és egyezéseket mutathatott be a két szellemóriás alkotási elveiben és módszereiben — ami példa arra, mennyire túlment a dadogó nevelő hatása a zongoratanárén. Ebben a minőségben gyermeki alapismerteket kellett vele közölnie, és különös ellentétben állott ezzel, hogy ugyanekkor és úgyszólván mellékesen elsőízben hozta kapcsolatba a legnagyobb dolgokkal, nyitotta meg előtte a világirodalom országait, csábította kíváncsiságot keltő előzetes beszámolóival az orosz, angol, francia regény roppant térségeire, serkentette a Shelley és Keats, Hölderlin és Novalis lírájával való foglalkozásra, adta kezére olvasmányul Manzont és Goethét, Schopenhauert és Ekkehart mestert. Levelek útján és szóbelileg, ha az iskolai szünidőkben hazajöttem, Adrian engem is részeltetett ezekben a vívmányokban, és nem tagadom, hogy néha minden előttem ismert gyorsasága és könnyűsége ellenére gondot okozott nekem a túlterhelés, amelyet ezek a mégis csak korai ismeretek fiatal egyéniségének jelentettek. Kétségtelenül aggasztó többlet voltak a záróvizsgákra való előkészületekhez, amelyekről, természetesen, lekicsinylően beszélt. Sokszor volt sápadt — és pedig nemcsak olyan napokon, mikor az öröklött migrén zavaró nyomást gyakorolt rá. Szemmeláthatóan keveset aludt, mert olvasásra az éjszakai órákat használta fel. Azt sem mulasztottam el, hogy Kretschmarnak megvalljam aggodalmaimat és megkérdezzem, nem lát-e ő is Adrianban hozzám hasonlóan olyan embert, akit szellemileg inkább visszatartani kellene, mint előrelökni. De a zenész, hiába volt annyi idősebb nálam, mindenben a türelmetlenül ismeretszomjas, magát nem kímélő ifjúság pártfogó-

jának mutatkozott, amint hogy egyáltalán volt benne bizonyos idealista keménység és közömbösség a testtel és annak »egészségével« szemben, amelyet jócskán filiszteri, hogy ne mondjam, pipogya értéknek tartott.

— Hja barátom — mondta (és az érvelését akadályozó gátlásokat kihagyom) — ha maga egészség-párti, hát ennek a szellemhez és művészethez bizony nem sok köze van, sőt némi ellentétben is áll vele, mindenesetre az egyik sohasem törődött sokat a másikkal. Nekem nem az a dolgom, hogy a doktor bácsit játsszam, aki óvja a még nem nekivaló olvasmányoktól, mert neki magának világléteiben sohasem lennének valók. De nem is ismerek tapintatlanabb és brutálisabb dolgot, mint ha a tehetséges fiatalságot állandóan »éretlenségéhez« akarjuk szegezni és minden harmadik szavunk az, hogy »Erre még ráérsz!« Itélje meg ő maga! Lássa meg ő maga, hogyan boldogul. Hogy ez nem igen győzi várni, mikor bújhat ki ennek az ónémet fészeknek a tojáshéjából, nagyon is érthető.

Megkaptam én is, Kaisersaschern is. Bosszankodtam, mert a doktor bácsi álláspontját bizonyosan én sem osztottam. Hozzá nagyon jól láttam és megértettem, hogy Kretzschmar nem érte be zongoratanítással és egy speciális technika begyakoroltatásával, hanem magát a zenét is, ennek az oktatásnak célját, ha egyoldalúan és a forma, a gondolat és a műveltség más területeitől függetlenül gyakorolták, emberileg elsatnyító szakmaszerűségnek látta.

Valóban, Adriantól szerzett értesüléseim szerint zongoraórái Kretzschmar ódon szolgálati lakásában a dóm mellett felerészben filozófiáról és költészetről való beszélgetésben teltek el. Mindazáltal, ameddig még vele jártam iskolába, a szó szoros értelmében napról-napra követhettem haladását. Saját szakállára megszerzett ismeret-sége a billentyűkkel és a hangnemekkel természetesen gyorsította első lépéseit. Skálagyakorlása lelkiismeretes volt, de zongoraiskolát tudtommal nem használt, hanem Kretzschmar egyszerű kottájú karénekeket és — akármilyen különösen hangzott a zongorán — négyszólamú Palestrina-zsoltárokat játszattott vele, amelyek tiszta akkordokból állottak némi harmonikus feszültségekkel és kaden-ciákkal; hozzá, valamivel későbbben kis prelúdiumokat és fugettákat Bachtól, kétszólamú invenciókat ugyanattól, Mozart Sonata facilejét, Scarlatti egyteteles szonátáit. Amellett maga sem restelte a fárad-ságot, hogy kis darabokat, indulókat és táncokat írjon neki, részint hogy magában, részint hogy négykezesen vele játssza őket, miközben a zenei nyomaték a kíséretre esett, míg az első, a növendéknek szánt szólam könnyűségével megadta ennek azt az elégtételt, hogy vezető része van egy játékban, mely egészében magasabb technikai képzettségi fokon mozgott az övéénél.

Mindent egybevetve, volt ebben valami a hercegi nevelésből és emlékszem, hogy incselkedve használtam ezt a szót barátommal

folytatott egyik beszélgetésünkben. Arra is emlékszem, hogy a nála sajátos rövid nevetéssel elfordította fejét, mintha nem hallaná. Bizonyára hálás volt mesterének ezért az oktatási stílusért, amely számot vetett azzal, hogy a növendék, általános szellemi fejlettségét nézve, magasabban állott a kiképzésnek annál a gyermeki fokánál, amelyet ebben a későn elkezdett szakban elfoglalt. Kretzschmarnak semmi kifogása nem volt az ellen, sőt elősegítette, hogy az okosságtól szípkázó ifjú zeneileg is előresiessen és olyan dolgokkal foglalkozzék, amelyeket egy pedáns mentor haszontalanságnak minősített és eltiltott volna. Mert alig ismerte meg a hangjegyeket, máris elkezdett írni és a papíron akkordokkal kísérletezni. Az akkor kifejlődő hóbort, hogy folyton zenei problémákat gondoljon ki, amelyeket sakkrejtvényekként oldott meg, aggodalmat kelthetett, mert közeli volt a veszély, hogy a technikai nehézségeknek ezt a kigondolását és legyőzését már komponálásnak veszi. Így órákat töltött el azzal, hogy olyan akkordokat, amelyek együtt a kromatikus skála minden hangját magukban foglalták, összekössön, de úgy, hogy az akkordok kromatikusán nem tolódtak el és a kapcsolásnál nem volt zökkenő. Vagy azzal szórakozott, hogy igen erős diszsonanciákat szerkesztett és minden lehető feloldást talált ki hozzájuk, melyeknek azonban, éppen mert az akkord annyi ellentmondó hangot foglalt magában, semmi közülük nem volt egymáshoz, úgyhogy minden keserű hangzat bűvös pecsét módjára vonatkozásokot teremtett meg a legtávolabbi hangzatok és hangnemek között.

Egy nap a szimpla összhangzattan kezdő tanulója Kretzschmar vidulására elhozta neki a kettős ellenpont saját emberségéből tett felfedezését. Vagyis: két szimultán szólamot adott át neki, amelyek közül bármelyik lehetett felső vagy alsó szólam, tehát felcserélhetők voltak. — Ha a hármasra is ráötlesz — mondta Kretzschmar, — tartsd meg magadnak. Nem akarok tudni ezekről az elhirtelkedésekről.

Sok mindent megtartott magának és legfeljebb velem közölte megoldódott pillanatokban spekulációit, elmélyedését jelesen az egység, a felcserélhetőség, a függőleges és vízszintes felcserélhetőségének problémájába. Csakhamar az én szememben természetellenes készségre tett szert dallamvonalak kitalálásában, melyek hangjait egymás fölé állíthatta, szimultánná tehette, bonyolult harmóniákká hajtogathatta össze — és megfordítva, sokhangú akkordok lerögzítésében, melyek dallami vízszintesre voltak szétbonthatók.

Az iskola udvarán egy görög- és egy trigonometria-óra között, a zománcozott téglafal kiugrójához támaszkodva, beszélt is nekem ráérő idejének ezekről a mágikus szórakozásairól, az intervallum átalakításáról akkorddá, ami mindennél jobban foglalkoztatta, tehát a vízszintesnek függőlegessé, az egymásutániságnak egyidejűséggé

változtatásáról. Itt, mint állította, voltaképen az egyidejűség az elsődleges, mert a hang maga, közelebbi és távolabbi felsőhangjaival, akkord, a skála pedig csak a hangzat analitikus szétbontása vízszintes sorra.

— De a tulajdonképpen, több hangból álló akkorddal már mégis másként állunk. Az akkordot tovább kell vinned és mihelyt továbbviszed, átvezeted egy másikba, minden egyes alkatrésze szólammá lesz. Szerintem hangok akkordikus kapcsolásában sohasem volna szabad mást látnunk, mint a szólammozgás eredményét és az akkordot képező hangban a szólamot kellene tisztelnünk — az akkordot azonban *nem*, hanem meg kellene vetnünk szubjektív önkényessége miatt, míg a szólamvezetés menetével, tehát polifónikusan nem tudja magát igazolni. Az akkord nem a harmónikus élvezet eszköze, hanem önmagában vett polifónia és a hangok, amelyek alkotják, szólamok. De én azt állítom, hogy annál inkább azok és az akkord polifón jellege annál határozottabb, minél disszonánsabb. A disszonancia az akkord polifón méltóságának fokmérője. Minél erősebben disszonál egy akkord, minél több egymástól elütő és legdifferenciáltabb módon ható hangot tartalmaz, annál polifónabb és annál inkább van már az együttsenges időszerűségében minden egyes hangnak szólamjellege.

Jó darabig humorosan fatális fejbőlintással néztem rá.

— Belőled lesz valami — mondtam végre.

— Belőlem? — válaszolta, miközben szokása szerint elfordult.

— De hiszen a zenéről beszélek, nem magamról — ez egy kis különbség.

Erre a különbségre nagyon vigyázott és a zenéről csak mint idegen hatalomról beszélt, mint csodálatos, de őt személyesen nem érintő tüneményről, bíráló distanciával és némileg felülről beszélt róla — de beszélt róla és annál több mondanivalója volt, mert ezekben az években, az iskolában együtt töltött utolsó esztendőben és első egyetemi szemesztereim alatt zenei tapasztalata, zenei világirodalom-ismerete rohamosan bővült, úgyhogy a távolság a közt, amit ismert és a közt, amit tudott, a tőle hangsúlyozott megkülönböztetésnek mindenesetre bizonyos szembetűnőséget adott. Mert míg pianista minőségében olyan darabokkal próbálkozott, mint Schumann »Gyermekjelenetei« és Beethoven két kis szonátája, opus 45 és mint zenenövendék koráltémákat igyekvően úgy harmónizált, hogy a téma az akkordok közepére került, nagy gyorsasággal, sőt szinte túlhajsolt és túlterhelő módon inkoherens, de részleteiben intenzív áttekintésre tett szert a preklasszikus, klasszikus, romantikus és utóromantikus-modern termelés fölött — természetesen Kretzschmar útján, aki maga túlságosan szerelmes volt minden — de minden — hangban való alkotásba ahhoz, hogy ne áhította volna Adriánt, ezt a hallani tudó tanítványt, bevezetni ebbe az ábrázolással teljes, stílusokban,

nemzeti jellemvonásokban, hagyományos értékekben és személyes varázsbán, a szépségeszmény történelmi és egyéni módosulásaiban kimeríthetetlenül gazdag világba.

Aligha kell rámutatnom, hogy valakinek, aki Kaisersaschernben lakott, csak fölöttébb gyéren volt alkalma arra, hogy zenét hallgasson.

Nekünk, leszámítva a kamarazenei szórakozásokat Nikolaus Leverkusnnél és a dőmbeli orgonahangversenyeket, gyakorlatilag egyáltalában nem lett volna alkalmunk rá, mert városkánkba csak vajmi ritkán vetődött el egy vándorvirtuóz vagy egy máshonnan való zenekar karmesterestül. Itt jutott szerephez Kretzschmar és eleven játékaival, hacsak előzetesen és jelzésszerűen is olyan bőkezűen elégitette ki barátom részint tudattalan, részint be nem vallott tanulmánygyását, hogy a zenei élmény valóságos zuhatagáról beszélhetnénk, amely akkor zúdult ifjú fogékonyságára. Aztán a megtagadás és színlelés évei következtek, mikor sokkal kevesebb zenét fogadott magába, mint akkor, jöllehet sokkal kedvezőbb alkalom kínálkozott.

Természetesen azzal kezdődött a dolog, hogy mestere Clementi, Mozart és Haydn művein át érzékeltette vele a szonáta felépítését. De nem tartott soká és áttért a zenekari szonátára, a szimfóniára és a zongora elvontságában bemutatta az összehúzott szemöldökkel és nyitott ajkakkal hallgató, figyelő fiúnak az abszolút zeneköltés e leggazdagabb, érzékhez és szellemhez legsokrétűbben szóló megjelenési formájának különféle időbeli és személyes változatait, eljátszotta neki Brahms és Bruckner, Schubert, Robert Schumann és még újabb és legújabb szerzők hangszeres műveit, Csajkovszkij, Borodin és Rimszkij-Korszakov, Anton Dvorák, Berlioz, César Franck és Chabrier szerzeményeit, miközben hangos magyarázatokkal folyton arra serkentette tanítványa képzeletét, hogy a zongorai árnyéknak zenekari életet adjon: — Csellókantiléna! — kiáltotta. — Ezt gondolja elnyújtva! Fagott szóló! És a fuvola ezeket a fiuriturákat játsza hozzá! Dobpergés! Ezek a harsonák! Itt vágnak be a hegedűk! Nézzen utána a partitúrában! A kis trombita-fanfárt itt kihagyom, csak két kezem van!

Amit csak tudott, megtett ezzel a két kezével és gyakran adta hozzá a maga énekhangját is, kukorékolva és károgva, de nagyon elviselhetően, sőt magával ragadóan a kifejezés belső zeneisége és lelkes helyessége által. Ugrálva és egymás mellé rakva a végtelenségig elkalandozott, először, mert hihetetlenül sok volt a fejében és egyik dologról a másik jutott eszébe, de különösen azért, mert szenvedélye volt az összehasonlítás, a kapcsolatok feltárása, hatások kimutatása, a kultúra egybefonódó összefüggésének leleplezése. Öröme telt benne és órákat töltött vele, hogy jól megértesse tanítványával, hogyan hatottak a franciák az oroszokra, az olaszok a németekre, a németek

a franciákra. Megmutatta neki, mit vett Gounod Schumanntól, mit César Franck Lisztől, hogyan támaszkodik Debussy Musszorgszkijra és hol wagnerizál D'Indy és Chabrier. Hogy a pusztán kortárság hogyan hoz létre kölcsönös kapcsolatokat olyan különböző természetek között, mint Csajkovszkij és Brahms, ugyancsak tárgya volt ezeknek az oktató szórakozásoknak. Részeket mutatott be neki egyiktől, melyek éppúgy lehettek volna a másiktól is. Brahmsnál, akit igen nagyrabecsült, az archaikusra, régi egyházi hangnemekre való visszanyúlást demonstrálta és hogy ez az aszketikus elem hogyan lett nála egy komor gazdagság és sötét pompa eszközévé. Felhívta növendéke figyelmét arra, hogyan fordul, szembe a romantikának ebben a fajtájában, Bachra való hallható hivatkozással a szólamszerűség elve a módosítóan színessel és szorítja vissza. Az igazi szólam önállóság, az igazi polifónia mégsem ez, már Bachnál sem ez volt, pedig nála élnek a vokális kor ellenpont-művészetének hagyományai, mégis vérbeli harmónikus és sohasem volt egyéb — már mint a temperált zongora embere az volt, minden újabb harmónikus modulációs művészet ez előfeltételéé, és harmónikus ellenpontjának alapján nem volt több köze a régi vokális többszólamúsághoz, mint Händel akkordikus al frescójának.

Éppen ezek a megnyilatkozások voltak azok, melyeket Adrian füle sajátos élességgel hallott. A velem való beszélgetésekben gyakran kitért rá.

— Bach problémája — mondta — így szólt: »Hogyan lehetséges a harmonikus értelmű polifónia?« Az újabbnál a kérdés megfogalmazása kissé más. Itt inkább így hangzik: »Hogyan lehetséges az a harmónia, amely polifónia látszatát kelti?« Érdekes, de rossz lelkiismeretre mutat — a homofón zene rossz lelkiismeretére a polifóniával szemben.

Hogy ez a sok hallás egyre inkább vezérkönyvek elolvasására sarkalta, melyeket részint mestere magánygyűjteményéből, részint a városi könyvtárból vett kölcsön, mondanom sem kell. Gyakran kaptam rajta partitúrák tanulmányozásán és írásbeli hangszerelésen is. Mert az oktatásba beleszövődtek az egyes zenekari hangszerek regiszterterjedelméről szóló megjegyzések is (amely felvilágosításokra egyébként a hangszerkereskedő nevelt fia bajosan szorult rá), és Kretzschmar hovatovább rövid klasszikus zenedarabok, Schubert és Beethoven egyes zongoratólételeinek hangszerelésével bízta meg, nemkülönben dalok zongorakíséretének hangszerelésével. Ezeknek a gyakorlatoknak gyöngéit és hangzati tévedéseit aztán bebizonyította és kijavította. Ebbe az időbe esett Adrian megismerkedése a német műdal dicsőséges kultúrájával, amely csínyján száraz előzmények után csodálatosan kivirágzik Schubertben, hogy utána Schumannnál, Robert Franznál, Brahmsnál, Hugo Wolfnál és Mahlernél nemzetileg

valóban összehasonlíthatatlan diadalokat ünnepeljen. Gyönyörű találkozás! Boldog voltam, hogy jelen lehetek, részt vehetek benne. Olyan gyöngy és csoda, mint Schumann »Holdas éj«-e és másodkíséreteinek kedves szenzitivitása; ugyanannak a mesternek egyéb Eichendorff-szerzeményei, mint az a lélek minden romantikus veszélyét és fenyegetettségét idéző darab, amely ezzel az iszonytatóan morális intéssel végződik: »Jól vigyázz! Légy mindig éber!«; olyan lelet és találat, mint Mendelssohntól »A dalnak lenge szárnyán«, egy zenész megihletése, akit Adrian sokszor magasztalt előttem, valamennyi közül őt nevezvén a metrikusan leggazdagabbnak — milyen termékeny beszéd tárgy! Brahmsban, a dalszerzőben barátom mindenekelőtt a bibliai szövegekre szerzett »Négy komoly ének« sajátosan szigorú és új stílusát becsülte, különösen pedig az »Ó halál, he keserű vagy« vallásos szépségét. Schubert mindig szürkületes, a haláltól megérintett génuszát viszont ott kereste fel legszívesebben, ahol bizonyos csak félig meghatározott, de leküzdhetetlen magányra-rendeltetésnek találja meg legmagasabb kifejezését, mint Schmidt von Lübeck nagyszerűen emberkerülő »A hegyvidékről jöttem én«-jében és a »Téli utazás«-ban, ahol ez áll: »Mért megyek csak olyan úton, hol nem jár más senki sem«, ezzel a meg kell adni, szívbe hasító szakasznyitó verssel:

»Mért futok az emberektől,
Bárha lelkem büntelen —«

Magam hallottam, mikor ezeket a szavakat az utánuk következőkkel:

»Mily botor vágy kerget engem
A magányba szüntelen?«

a melódikus dikció éreztetésével mormolta magában, miközben máig el nem felejtett meghökkenésemre könnyek toluultak szemébe.

Hangszerelésén természetesen meglátszott az érzéki tapasztalat hiánya, és Kretzschmar mindenképen azon volt, hogy ezen segítsen. A Mihály-napi és a karácsonyi szünetben (a nagybácsi beleegyezésének megszerzése után) elutazott vele az éppen adódó operaelőadásokra és hangversenyekre nem távoli városokba, Merseburgba, Erfurtba, sőt Weimarba, hogy átélje annak hangbeli megvalósulását, amit csupán kivonatban sajátított el vagy legjobb esetben hangjegyképpen látott. Így fogadhatta szívébe a »Varázsfuvola« gyermekien ünnepélyes ezoterikáját, a »Figaro« fenyegető báját, a mély klarinéték démonikusságát Weber dicsőségesen emelkedett daljátékában a bűvös vadászról; a fájdalmasan komor kirekesztettség rokonalakjait, mint Hans Heilingét és a bolygó hollandiét, végül pedig a »Fidelio«

fenséges humanitását és testvériességét a nagy cé-dur nyitánnal, amelyet a zárókép előtt játszottak. Amennyire felismerhető volt, ez is volt aztán a legimponálóbb és legelgondolkodtatóbb minden közül, ami ifjúí fogékonyságát érintette. Napokig hordozta magával a künn átélt este után a »III. Leonóra« vezérkönyvét és olvasgatta jártában-keltében.

— Kedves barátom — valószínűleg nem vártak rám, hogy megállapítsam, de ez tökéletes zenedarab! Klasszicizmus — igen; egy vonás sem raffinált benne, de nagy. Nem mondom azt, hogy *mert* nagy, hiszen van raffinált nagyság is, de ez alapjában sokkal családiasabb. Mondd, mit tartasz te a nagyságról? Én úgy találom, van benne valami feszélyező, ha így állunk vele szemtől-szembe, próbára teszi a bátorságot — ki lehet-e tulajdonképen állni ezt a tekintetet? Az ember nem állja ki, hozzátapad. Tudd meg, egyre inkább hajlom arra a beismerésre, hogy van valami sajátságos ebben a ti zenétekben. A legnagyobb tetterő tanuságtétele — egyáltalában nem elvont, de tárgyatlan, tetterő a tiszta térben, az éterben — hol van ilyen még egy a világegyetemben! Mi németek átvettük a filozófiától azt a fordulatot, hogy »magánvaló« és naponként használjuk, úgyhogy közben nem is gondolunk sok metafizikára. Hanem itt megvan, az ilyen zene a magánvaló tetterő, maga a tetterő, csakhogy nem mint idea, hanem a maga valóságában. Figyelmeztetek, hogy ez jóformán már Isten fogalommeghatározása. Imitatio Dei — csodálom, hogy nem tiltották még be. Vagy talán be is tiltották. Legalább is meggondolandó — amivel csak azt akarom mondani, hogy »meggondolásra méltó«. Idenézz: a történetek, mozgásfolyamatok legenergiusabb, legváltozatosabb, leglenyűgözőbb sorozata, pusztán az időben, egyedül időtagozódásból, időbetöltésből, időszervezésből állva, történetesen beletolva a konkrét cselekményszerűségbe a kívülről jövő ismételt dobpergés-jellel. Mindez módfelett nobilis és nagy. Lefogottan szellemes és inkább józan, még a »szép« helyeken is — nem szípkázó és nem túlságosan pompás, kolorisztikusan sem nagyon izgató, csak éppen mesteri, kimondhatatlanul az. Hogy ezt mindet hogyan hozza és fordítja és állítja oda, hogyan vezet el egy témához és hagy el, old fel egy témát, hogy készül a feloldásban valami új, hogyan válik termékennyé a töltelékfigura, úgyhogy nincs egyetlen üres vagy lanya részlet, hogy a ritmus hogyan kapcsolódik át rugalmasan, lendül neki egy fokozásnak, fogad magába mindenfelől áramot, hangosodik fel magávalragadóan, tör ki zúgó diadalban, a diadalban magában, a »magánvaló« diadalban — ezt nem nevezném szépnek, mert a szépség szótól mindig egy kicsit fáztam, olyan buta képe van és az emberek valami csúnya bujaságot éreznek, mikor kimondják. De jó, a végletekig jó, nem lehetne jobb, talán nem is volna megengedhető, hogy jobb legyen.

Igy beszélt. Ez a beszédmod a maga szellemi önmegfigyelésből és könnyű lázállapotból álló vegyülékével leírhatatlanul meghatott: megható volt, mert észrevette a lázat benne és megütődött rajta, berzenkedve hallotta ki a tremolókat még fiúsan érdes hangjából és pirulva elfordult.

A zenei tudomásulvétel és izgult részvétel hatalmas árja zúdult akkor életébe, hogy aztán, legalább is látszólag, évekig mozdulatlanságba dermedjen.

X.

Utolsó iskolai évében, mikor a felsőprima tanulója volt, Leverkühn minden egyéb mellett elkezdte a nem kötelező és az én tárgyaim között nem is szereplő héber tanulását és ezzel elárulta hivatásbeli tervei irányát. »Kiderült« (szándékosan ismétlem ezt a szót, amelyet annak a pillanatnak elbeszélésekor használtam, mikor egy véletlenül elejtett szóval felfedte előttem vallásos benső életét) — kiderült, hogy theológiát akart tanulni. A záróvizsga közeledése döntést kívánt, fakultás-választást, s ő kijelentette, hogy már választott: kijelentette nagybátyja kérdésére, aki felhúzta szemöldökét és azt mondta, hogy »bravó!«, kijelentette önként szüleinek, akik még nagyobb tetszéssel fogadták és már előbb tudtul adta nekem, megsejtetvén velem, hogy ezt a studiumot nem a tényleges egyházi vagy lelkipásztori szolgálat előkészítésének, hanem az akadémiai pályán való elindulásnak fogja fel.

Ezt némileg az én megnyugtatómra szánhatta és meg is nyugtatott, mert hogy segédlelkésznek, esperesnek vagy akár egyházi tanácsosnak és főszuperintendensnek képzeljem el, nagyon ellenemre volt. Még ha legalább katolikus lett volna, mint mi! Könnyen elképzelhető felemelkedése a hierarchia fokain felfelé az egyházfejedelemségig szerencsésebb, hozzávalóbb kilátásnak tűnt volna előttem. De maga az a elhatározása, hogy a hittudományt választja hivatásául, úgyszólván megrázkódtatás volt nekem, és nagyon is azt hiszem, hogy elfehéredtem, mikor megtudtam tőle. Miért? Aligha tudtam volna megmondani, milyen más elhatározást vártam volna tőle. Igazában semmit sem tartottam számára eléggé jónak, vagyis minden fajtájú hivatás polgári, empirikus oldalát méltatlannak éreztem hozzá és hiába kutattam olyan után, melynek praktikus, iparszerű folytatását helyénvalónak találtam volna nála. A becsvágy, amelyet nevében éreztem, a legteljesebb volt, mégis átsajdult rajtam a rémület arra a belátásra, — arra a nagyon világos belátásra — hogy a maga részéről *gőgből* választott így.

Alkalomadtán megegyeztünk abban, jobbanmondva csatlakoztunk ahhoz a gyakran hallott nézethez, hogy a filozófia a tudományok

királynője. Megállapítottuk, hogy körülbelül olyan helyet foglal el közöttük, mint az orgona a hangszerek között. Áttekintí, szellemileg összefogja őket, valamennyi tudományszak eredményét világképpé rendezi és emeli, minden uralkodó és mértékadó, az élet értelmét feltáró szintézissé, szemlélő meghatározásává az ember helyzetének a világegyetemben. Elgondolkodásom barátom jövőjéről, a neki való »pályáról« mindig hasonló elképzelésekre vezetett. Sokoldalú törekvése, ha féltettem is tőle egészségét, kommentáló kritikától kísért tapasztalatszmja igazolta az ilyen álmokat. Csak a legegyetemesebbet, a fölényes polihisztor és bölcselő létformáját tartottam hozzávalónak és — ennél tovább nem vitt képzelőerőm. Most azt kellett megtudnom, hogy ő a maga részéről szó nélkül továbbment, hogy titokban, nem is mutatva semmi ilyesmit — mert elhatározását nagyon nyugodt, egyszerű szavakkal adta tudtomra — túltett baráti becsvágyamon és megszegényítette azt.

Van, ha úgy akarjuk, egy tudományszak, amelyben a filozófia, a királynő, maga is szolgálóvá, segédtudománnyá, akadémiai nyelven »melléktárggyá« lesz, s ez a theológia. Ahol a bölcsesség szeretete a legfelsőbb lény, az ős létforrás szemléletéig, az Istenről és isteni dolgokról szóló tanig emelkedik, ott, mondhatnók, elértük a tudományos méltóság tetőfokát, a megismerés legnagyobb és legelőkelőbb magasságát, a gondolkodás csúcsát; a lelkes értelem itt eljut legfenségesebb céljához. A legfenségesebbhez, mert itt a profán tudományok, például a magamé, a filológia, de vele a történelem és minden más is, pusztá segédeszközzé lesz a szentség megismerésének szolgálatában — egyszersmind pedig a legmélyebb alázattal követendő cél is, mert az Irás szava szerint ez »fölötte áll minden észnek« és az emberi szellem ezen a ponton kegyesebb, hívőbb kötöttséget vállal, mint amilyent akármilyen más tudós szakmai korlátozottság szab ki reá.

Ez járt eszemben, mikor Adrian közölte velem elhatározását. Ha a lelki önfegyelem bizonyos ösztöne bírja rá erre a döntésre, az a vágy, hogy hűvös és mindenütt otthonos, mindent könnyen felfogó, fensőbbiségétől elkényeztetett szellemét a vallásosság gátjai közé szorítsa és annak alárendelje, egyetértettem volna vele. Ez nemcsak titokban mindig meglevő, határozatlan aggodalmamat hallgattatta volna el, mélységesen meg is hatott volna, mert a sacrificium intellectus, amelyet a túlvilág szemlélő megismerése magával hoz, annál nagyobbra becsülendő, minél erősebb szellem hozza ezt az áldozatot. — Alapjában azonban nem hittem barátom alázatosságában. Büszkeségében hittem, amelyre a magam részéről is büszke voltam és alapjában nem kételkedhettem abban, hogy elhatározásának ez a forrása. Innen az öröm és aggodalom keveréke rémületemben, amely közlésére elfogott.

Látta zavaromat és nyilván annak tulajdonította, hogy egy harmadik személy, zenemestere jár eszemben.

— Biztosan azt hiszed, hogy Kretzschmar csalódást fog érezni — mondotta. — Tudom, szeretné, ha egészen Polyhymniának adnám magam. Különös, hogy az emberek a másikat mindig a maguk útjára akarják vonni. Nem járhatunk mindenkinek kedvében. De őt figyelmeztetni fogom rá, hogy a liturgián és a történeten keresztül a zene erősen belejátszik a theológiába — még gyakorlatibban és művésziben, mint a matematikai fizikába, az akusztikába.

Mikor azt a szándékát nyilvánította, hogy Kretzschmarnak mondja el ezt, voltaképpen nekem mondta, mint jól észrevettem és mikor újra egyedül voltam, újra meg újra átgondoltam a dolgot. Valóban az Istenről és istentiszteletről szóló tudományhoz való viszonyukban nemcsak a világi tudományok, hanem a művészetek is, köztük éppen a zene, kiszolgáló, segédeszközszerű jelleget öltenek és ez a gondolat összefüggésben volt bizonyos egymással folytatott vitáinkkal a művészet egyrészt nagyon hasznos, másrészt azonban lehangolóan terhes sorsáról, a kultusztól való elválásáról, kulturális elvilágiasodásáról. Egy világos volt előttem: pályaválasztásában szerepet játszott az a kívánsága, hogy a maga számára, hivatásbeli perspektívája szempontjából a zenét visszavigye arra a fokra, amelyet egykor, véleménye szerint, boldogabb időkben az istentisztelet keretében elfoglalt. Mint a profán tárgyakat, úgy a zenét is alatta akarta látni annak a területnek, amelynek ő maga hivatásosan szentelte magát és az én szemem előtt, véleménye megérzékítésével, amolyan barokkfestmény lebegett, óriási oltárkép, amelyen valamennyi művészet és tudomány a meghunyászkodó odaadás pózában hódolt a felmagasztosított hittudománynak.

Adrian hangosan nevetett látomásomon, mikor elmondtam neki. Pompás hangulatban volt akkoriban, fölöttébb tréfálkozó kedvben — érthető módon; hiszen a fészekből kirepülés és kezdődő szabadság pillanata, mikor az iskola kapuja bezárul mögöttünk, a város falai, amelyben felnevelkedtünk, kitárulkoznak és a világ nyitva van előttünk, bizonyára a legboldogabb vagy legizgalmasabban várakozásteljes az életben. Zenei kirándulásain Wendell Kretzschmarral a nagyobb környékbéli városokba Adrian néhányszor már előre kószoltgatott a künti világból; most rákerült a sor, hogy Kaisersaschern, a boszorkányok és különöck, a hangszerraktár és a dombeli császársír városa végleg elbocsássa és immár csak látogatóként járja újra utcáit, annak mosolyával, aki mást is ismer.

Igy volt? Igazán elengedte őt magától Kaisersaschern valaha? Nem magával vitte-e mindenüvé, ahová csak ment és nem az határozta-e meg őt, valahányszor ő hitte, hogy meghatároz? Mi a szabadság? Csak a közömbös szabad. Ami jellegzetes, az sohasem szabad, hanem

megszabott, determinált és kötött. Vajjon nem »Kaisersaschern« jutott-e kifejezésre barátomnak abban az elhatározásában, hogy teológiát tanul? Adrian Leverkühn és ez a város — bizony ez együtt teológiát eredményezett; utólag feltettem magamnak a kérdést, hogy mi mást vártam hát. Később a zeneszerzésnek adta magát. De akármilyen merész zene is volt az, amelyet írt — vajjon »szabad« zene volt-e, közkeletű zene? Nem volt az. Egy soha el nem szabadult ember zenéje volt, legtitkosabb geniálisan bizzarr szövevényéig, minden kriptai hangjával és lehellelével jellegzetes zene volt, kaisersascherni zene.

Említettem már, milyen jókedvű volt akkoriban, de hát hogyisne! Írásbeli munkáinak érettsége alapján elengedték neki a szóbeli vizsgát és ő minden támogatást köszönve búcsúzott el tanáraitól, akiknél az általa választott fakultás tisztelete elhallgattatta a titkos sértődöttséget, melyet lekicsinylő igyekezetnélkülisége keltett mindig bennük. Mégis a Közönséges Élet Szerzeteseinek tudós iskoláját igazgató érdemes pomerániai, név szerint dr. Stoientin, aki görögre, közép-felnémetre és héberre tanította, a magán búcsúaudiencián nem mulasztotta el, hogy néhány ilyenirányú intelmet intézzon hozzá.

— Vale — mondotta — és Isten áldja, Leverkühn! — Az áldás szívből fakad és akár ezen a nézeten van, akár nem, úgy érzem, jó hasznát veheti. Maga nagytehetségű ember s ezt tudja is — hogyan tudná? Azt is tudja, hogy ezeket a képességeket Ő bízta magára oda-fönn, akitől minden jön, hiszen Neki akarja őket áldozni. Igaza van: a természetes érdemek Isten érdemei rajtunk, nem a magunkéi. Csak ellenfele, aki maga is gőgje miatt bukott el, igyekszik velünk ezt elfelejtetni. Rút vendég ez és üvöltő oroszlán, megy és keresi, kit nyeljen el. Maga azok közül való, akiknek minden okuk meg van rá, hogy törvéteseitől tartsanak. Én itt ezzel most bókot mondok magának, az Isten jóvoltából valónak. Legyen az, barátom, alázatosan, ne daccal és konokul és gondoljon mindig arra, hogy az önteltség szintannyi, mint hűtlenség és hálátlanság minden kegy adományozójával szemben!

Igy a derék tanférfiú, aki alatt később még tanároskodtam a gimnáziumban. Adrian mosolyogva számolt be nekem a szónoklatról egyik erdőn-mezőn át vezető sétánkon, amelyet akkor húsvétkor sokat tettünk a Buchel-tanyáról. Mert az abiturium után a szünidő néhány hetét ott töltötte és jó szülei engem is meghívtak hozzá társaságul. Jól emlékszem arra a beszélgetésre, amelyet barangolás közben folytattunk Stoientin intelmeiről, különösen a »természetes érdemekről«, amely fordulatot kézfogó beszéde során használt. Adrian kimutatta, hogy Goethétől vette, aki szerette használni és gyakran beszélt »velünk született érdemekről« is, hogy ezzel a paradox szótársítással elvegye az »érdem« szótól erkölcsi jellegét és megfordítva, a természetest

és velünk születettet erkölcsönkívüli arisztokratikus érdemmé emelje. Ezért fordult a szerénység követelése ellen, amelyet mindig a természetből hátrányban részesítettek hangoztatnak és jelentette ki: »Csak a hitványak szerények.« Stoientin igazgató úr azonban Goethe mondását talán Schiller szellemében használta, aki a szabadságot mindennél többre tartotta és ezért erkölcsi különbséget tett tehetség és személyes érdem között, élesen elválasztotta egymástól a Goethénél elválaszthatatlanul egybefonódó érdemet és szerencsét. Ezt teszi az igazgató is, mikor a természetet Istennek nevezi és a velünk született tehetségeket Isten érdemeinek jelenti ki rajtunk, amelyeket alázattal kell hordoznunk.

— A németek gondolkodásában — mondta az ujdonsült teológus, egy fűszállal a szájában — van valami kétvágányú és megengedhetetlenül kombinatórikus, mindig ezt is, azt is akarják, mindent egyszerre. Érteneik ahhoz, hogy nagy egyéniségekben merészen kihamozzák az antithetikus gondolkodás és lételveket. De aztán összezagyválják, az egyik megállapításait a másik értelmében használják, mindent összedobálnak és azt hiszik, egy kaptafára húzhatják a szabadságot az előkelőséggel, az idealizmust a természet gyermekességével. Csakhogy ez alighanem lehetetlen.

— A helyzet az, hogy mindkettő megvan bennük — válaszoltam, — különben nem hámozták volna ki ennél a kettőnél. Gazdag nép.

— Zavaros nép — makacskodott — és másokat is megzavaró.

Egyébként ezekben a semmitől sem nehezített vidéki hetekben csak ritkán filozofáltunk így. Egészében inkább volt akkor kedve nevetésre és rakoncátlankodásra, mint metafizikai beszélgetésekre. A kórikum iránti érzékét, ilyen irányú kívánságát és azt a hajlamát, hogy nevéssen, sőt a könnyekig nevéssen, már előbb említettem és hamis képet adtam volna róla, ha az olvasó ezt a pajzánságot nem tudná összeegyeztetni jellemével. Humorról nem szeretnék beszélni; a szó kedélyesebben és mérsékeltebben hangzik fülünknek, semhogy ráillenék. Nevető kedvét inkább amolyan menekülésfélének éreztem, a rendkívüli képességekből származó életbeli komolyság enyhén orgiasztikus, nekem sohasem nagyon tetsző és biztonságos feloldódásának. Most a visszatekintés a befejezett iskolaévekre, mulatságos iskolatársi és tanári típusokra alkalmat adott arra, hogy szabad folyást engedjen ennek a hajlamának. Ehhez járultak a visszaemlékezések újkéletű művelődési élményekre, középnapyságú városokban látott operaelőadásokra, melyeknek tapasztalati anyagában nem hiányozhattak a burleszk elemek, tekintet nélkül az előadott mű magasztosságára. Így jó alany volt a kifigurázásra a »Lohengrin« egy pocakos X-lábú Henrik királya és a kerek fekete szájnylás lábzsákszerű szakállában, amelyből dörgő basszusát ömöltette. Adrian nem győzött mulatni rajta — és csak egy példa, talán nagyon is

konkrét példa szörnyű nevethetnékje indító okaira. Ez gyakran sokkal tárgyitalanabb volt, merő bolondéria és megvallom, mindig kissé nehezemre esett, hogy szekundáljak neki. Nem szeretem annyira a nevetést és valahányszor egészen átadta magát neki, kénytelen voltam egy történetre gondolni, melyet csak az ő szájából ismertem. Szent Ágostontól való, a De civitate Deiből és úgy hangzott, hogy Ham, Noe és Zoroaster atya, a mágus fia, az egyetlen ember volt, aki megszületésekor nevetett, ami csak az ördög segítségével történhetett. Nálam ez mindig felbukkanó kényszeremlékké vált, de nyilván csak járuléka volt más gátlásoknak, például hogy tekintetem, amelyet bensőleg reá irányítottam, túlságosan komoly és aggodalmas feszültségtől nem eléggé mentes volt ahhoz, hogy rakoncátlanságában igazán követhessem. De egyszerűen természetem bizonyos száraz és merev volta is esetlenné tett ezen a téren.

Később Rüdiger Schildknapp anglicistában és íróban, akivel Lipcsében ismerkedett meg, sokkal jobb társat talált ehhez a jókedvhez, úgyhogy erre az emberre kissé mindig féltékeny is voltam.

XI.

Halleban a Saale mellett a theológiai és filológia-pedagógiai hagyományok sokféleképpen összeszövődnek, mindenekelőtt August Hermann Francke történelmi alakjában. A városnak ez az úgyszólván védőszentje pietista nevelő volt, aki a 17. század végén, tehát kevéssel az egyetem alapítása után a híres »Francke-féle alapítványokat« létesítette, iskolákat és árvaházakat és személyében és tevékenységében az istenes érdeklődést a humanista és nyelvtudományi érdeklődéssel kötötte össze. Vagy a Casteinról elnevezett bibliai intézet, ez a legfőbb tekintély Luther nyelvi alkotásának revíziója terén, nem ugyancsak a vallás és szövegkritika között teremt-e kapcsolatot? Azonkívül Halleban abban az időben még egy kiváló latinista is működött, Heinrich Osiander, akinek lábainál nagyon vágytam ülni, mindezek tetejében pedig, mint Adriantól hallottam, D. Dr. Hans Kegel professzor egyháztörténeti kollégiuma szokatlan tömegű profán történelmi anyagot foglalt magában, amit én, aki első melléktárgyamnak tekintettem a történelmet, hasznomra óhajtottam fordítani.

Szellemileg jól igazolható volt tehát, hogy Jenában és Giessenben töltött két tanulmányi szemeszterem után elhatároztam, hogy elfogadom az Alma Mater Hallensis emlőjét, amelynek a képzelet számára még az az előnye is megvan, hogy azonos a wittenbergi egyetemmel, mert a napoleoni háborúk utáni ismételt megnyitásokor ezzel egyesítették. Leverkusén ott már egy féleve beíratkozott volt, mikor hozzácsatlakoztam és természetesen nem tagadom, hogy je-

lenlétének személyes oka erősen, sőt döntően hozzájárult elhatározásomhoz. Kevéssel megérkezése után, nyilván a magányosság és elhagyatottság bizonyos érzésének engedve, még fel is szólított arra, hogy jöjjenek hozzá Halleba és ha el is telt még néhány hónap, mielőtt hívásának engedtem, mégis rögtön kész voltam rá, sőt talán nem is kellett hozzá meghívás. Saját óhajom, hogy közelében legyek, lássam, mit csinál, milyen előmenetelt tesz és képességei hogyan fejlődnek az akadémiai szabadság levegőjében, ez az óhajom, hogy naponként érintkezhessem vele, felügyeljek rá, közelről szemmel tartsam, alkalmassint magában is elég lett volna, hogy hozzávezessen. De hozzájárultak ehhez, mint mondtam, tárgyi tanulmányi okok is.

Természetesen ifjúkoromnak azt a két évét, melyet Halleban barátommal éltem át és melynek menetét Kaisersaschernben és apai tanyáján töltött szünidők szakították meg, ezeken a lapokon csak éppoly csökkent képmásként tükröztethetem, mint tanulóéveit. Boldog esztendőik voltak ezek? Igen, mint magva egy szabadon törekvő, friss érzékekkel körütekintő és csűrökbe gyűjtő életszakasznak — és amennyiben egy gyerekkori társam mellett töltöttem, akihez ragaszkodtam, sőt akinek léte, fejlődése, életkérdése alapjában jobban érdekelt a magaménál. Ez egyszerű volt, nem kellett sok elmélkedést szentelnem neki, csak igyekvő munkával meg kellett teremtenem előre kijelölt megoldásának előfeltételeit. Az övé magasabb volt és bizonyos értelemben rejtélyesebb, olyan probléma, amelyen töprengeni a saját boldogulásomért való gond mindig elég időt és lelkierőt hagyott nekem; és ha habozom ezeknek az éveknél különben is mindig kérdéses »boldog« melléknevet engedélyezni, csak azért teszem, mert a vele való együttélés engem sokkal erősebben belevont az ő tanulmányi körébe, mint őt az enyémbe és mert a theológia levegője nem volt nekem való, nem éreztem benne biztonságban magamat, mert nyomottan és belső zavarral lélekzettem benne. Halleban, melynek szellemi tere évszázadok óta tele volt valóslási ellentétekkel, tehát azokkal a hitvitákkal, amelyek mindig annyira kárára voltak a humanisztikus művelődési ösztönnek — Halleban kissé úgy éreztem magam, mint egyik tudományos őszám, Crotus Rubianus, aki 1530 táján kanonok volt ott és akit Luther nem is nevezett másképp, mint »Crotus epikureusnak« vagy »a mainzi bíboros tányérnyalójának«. Ő mondta azt is, hogy »az ördög disznája a pápa« és mindenha mosdatlanszájú, jóllehet nagy ember volt. Mindig rokonszenveztem azzal a szorongással, amelyet a reformáció idézett elő a Crotushoz hasonló szellemeknél, mert az alanyi önkénynek az egyház objektív törvényeibe és rendjébe való betörését látták benne. Amellett a legpallérozottabb békeszeretet volt benne, szívesen hajlott okos koncessziókra, nem volt ellene a kehely megengedésének — és aztán persze éppen ez sodorta a legkínosabb helyzetbe,

jelesen a szürnyűsleges szigor, amellyel gazdája, Albrecht érsek az Úrvacsora mindkét szín alatt való élvezésének Halleban előfordult eseteit büntette.

Igy jár a türelmesség, a kultúra és béke szeretete a vakhit tüzei között. Hallenak volt először lutheránus szuperintendense: Justus Jonas, aki 1541-ben jött oda és azokhoz tartozott, akik Erasmus bánátára a humanista táborból átmentek a reformátoriba, mint Melancthon és Hutten is. De még keservebb volt a rotterdami bölcsnek az a gyűlölet, melyet Luther és övéi irányítottak a klasszikus studiumok ellen. Ezekből Luther maga elég kevésel rendelkezett, de sokan a hitbeli lázadás forrását látták bennük. Am ami akkor a világegyház kebelében végbement, az alanyi önkény felkelése a tárgyi kötöttség ellen, száz és egynéhány évvel később magában a protestantizmusban ismétlődött, mint a jámbor érzések és a benső mennyei öröm forradalma egy megkövesedett ortodoxiával szemben, amelytől, meg kell adni, akkor már egy koldus sem vett volna el egy falat kenyeret — tehát mint pietizmus, amely a hallei egyetem alapításakor az egész theológiai fakultást lefoglalta. Ez is, amelynek fellegvára a város még sokáig maradt, akárcsak egykor a lutheranizmus, egyházi megújulás volt, reformatori újjáélesztése a már halódó, általános közönybe hullott vallásnak. És a magamszörű ember joggal kérdezheti, vajjon egy már sírjába hanyatló intézménynek ezek a folyton visszatérő életmentései kulturális szempontból örvendetesek-e vagy a reformátorok nem tekintendők-e inkább visszaeső típusoknak és a szerencsétlenség küldöttjeinek. Hiszen aligha kétes, hogy az emberiség végtelen vérontástól és a legszörnyűbb önmarcangolástól kímélődött volna meg, ha Luther Márton nem állítja helyre az egyházat.

Ellenemre volna, ha a mondottak után egészen vallástalan embernek tartanának. Nem vagyok az, inkább Schleiermacher véleményét osztom, ezét a szintén hallei hittudóst, aki a vallást »a végtelenség iránti érzéknek és hajlamnak« definiálta és az emberben meglevő »tényállásnak« nevezte. Szóval, a vallás tudományának, szerinte, nem filozófiai tételekkel van dolga, hanem egy bensőleg adott lelki ténnyel. Ez az ontológiai istenbizonyítékra emlékeztet, amelyet mindig legjobban szerettem és mely egy legfőbb lény szubjektív ideájából következett annak objektív létezésére. Hogy ez a bizonyíték az ész szempontjából éppoly kevésbé áll helyt, mint a többi, Kant bizonyította be a legerélyesebb szavakkal. A tudomány azonban nem lehet hűtlen az észhez, és aki a végtelen és az örök rejtélyek iránti érzékből tudományt akar csinálni, két vadidegen szférát próbál az én szememben szerencsétlen és csak folytonos zavarba döntő módon erőszakkal társítani. A vallásosság, amelyet szívemtől korántsem érzek idegennek, bizonyára valami más, mint a pozitív és felekezetiileg kötött vallás. Nem jobb lett volna-e, ha a végtelen iránti emberi

fogékonyság »tényét« a jámbor érzésnek, a szépművészetnek, a szabad kontemplációnak engedik át, sőt akár az exakt kutatásnak, amely mint kozmológia, csillagászat, elméleti fizika a teremtés titka iránti mélységesen vallásos odaadással szolgálhatja ezt az érzéket — ahelyett hogy mint szellemi tudományt elkülönítették és dogmatikus épületeket fejlesztettek ki belőle, melyeknek hitvallói egy kötőszó miatt véres harcokat vívnak egymással? A pietizmus, természetesen, rajongó természetéhez képest éles határvonalat akart húzni jámborság és tudomány között és azt bizonygatta, hogy semminő mozgás, semminő változás a tudomány terén nem befolyásolhatja a hitet. De ez csalódás volt, mert a teológia önként vagy önkéntelenül mindig hatása alá került a kor tudományos áramlatainak, mindig saját korának gyermeke igyekezett lenni, holott a korok ezt növekvő mértékben megnehezítették neki és anachronisztikus szögletbe szorították. Van még egy olyan tudományág, amelynek pusztá neve mintha visszahelyezne bennünket a múltba, a tizenhatodik, a tizenkettedik századba? Itt nem használ az alkalmazkodás, az engedmény a tudományos kritikának. Ami ebből előáll, csak felemás korcsa a tudománynak és a kinyilatkoztatás hitének, az önmagáról való lemondás útja. Az ortodoxia maga követte el azt a hibát, hogy beengedte az észet a vallás területére, mikor észszerűen igyekezett bebizonyítani a hittételeket. A felvilágosodás nyomása alatt a teológiának alig volt más dolga, mint hogy védekezzen a rábizonyított elviselhetetlen ellentmondások ellen, és hogy ezektől szabaduljon, annyit fogadott magába a kinyilatkoztatásellenes szellemből, hogy az már szinte egyértelmű volt a hit feladásával. Ez volt az »észszerű istenesség« kora és a teológusoknak azé a remzedéké, amelynek nevében Wolf kijelentette Halleban: »Minden az észen, ezen a bölcsék kövén vizsgálendő meg«, egy nemzedéké, amely a Bibliának minden nem »erkölcsi megigazulásra« szolgáló mondatát elavultnak jelentette ki és kimondta, hogy az egyház és az egyházi tanítás történetében csak a tévedések vígjátékát látja. Mivel ez kissé messze ment, jelentkezett egy közvetítő teológia, amely igyekezett meglehetősen konzervatív középúton járni az ortodoxia és egy észszerűségével mindig elvadulásra hajló liberalizmus között. De a »megmentés« és a »feladás« fogalmai azóta is meghatározták a »vallás tudományának« életét és a teológia ennek a két egyformán kissé tengődést jelentő fogalomnak segítségével tengette életét. Konzervatív alakjában, kitartva a kinyilatkoztatás és a hagyományos írásmagyarázat mellett, igyekezett a bibliai vallás elemeiből »megmenteni« azt, ami megmenthető volt, másfelől pedig szabadelvűen elfogadta a profán történelemtudomány kritikus módszerét és legfontosabb tartalmait, a csodahitet, a christológia tetemes részét, Jézus testben való feltámadását és sok minden mást »feladott« a tudományos kritika nyomására.

Igen ám, de micsoda tudomány az, amely ilyen ingatag, kényszerű viszonyban áll az észhez és folyton az a veszély fenyegeti, hogy belehal a vele kötött kompromisszumokba? Az én véleményem szerint a »liberális theológia« fából vaskarika, *contradictio in adiecto*. Mivel igenli a kultúrát és kész a polgári társadalom eszményeihez illeszkedni, a vallásosságot az emberi humanitás funkciójává fokozza le és a vallásos génuszhoz oly lényegesen hozzátartozó önkívületet és paradoxont etikai progresszivitássá hígítja. A csak etikus nem meríti ki a vallásosságot és így történik aztán, hogy a tudományos és a tulajdonképpen teológiai gondolat újra elválnak egymástól. A szabad- elvű theológia tudományos fölénye, mondják erre, vitathatatlan ugyan, de teológiai helyzete gyöngé, mert moralizmusa és humanizmusa híján van az emberi lét démonikus jellegébe való betekintésnek. Művelt ugyan, de sekélyes és az emberi természet és az életbeli tragikum igazi megértéséből a konzervatív hagyomány alapján sokkal többet megőrzött, ezért a kultúrához is mélyebb, jelentősebb viszonya van a haladó polgári ideológiánál.

Itt világosan megfigyelhető a filozófia irracionális áramlatainak beszivárgása a teológiai gondolkodásba, lévén azok elméletének már régen fő tárgya a nem-elméleti, a vitális, az akarat vagy az ösztön. Ezzel egyidejűleg megfigyelhető a katolikus középkori filozófia tanulmányozásának feléledése, a neo-thomizmushoz és a neo-skolasztikához való fordulás. Ilymódon, persze, a szabadelvűségtől elhalványodott theológia ismét mélyebb és erősebb, sőt izzóbb színeket vehet magára; ismét jobban számolhat azokkal a régesrégi esztetikai képzetekkel, melyeket önkéntelenül nevéhez kapcsolunk. A civilizált emberi szellem azonban, akár polgárinak nevezzük, akár egyszerűen csak civilizáltnak vesszük, ezen a ponton nem védekezhet a rejtelmesség érzése ellen. Mert az élet filozófia szellemével, az irracionalizmussal kapcsolatba hozott theológia természete szerint abban a veszélyben forog, hogy demonológiává válik.

Mindezt csak azért mondom, hogy megmagyarázzam, mit értek azon a szorongáson, amelyet a Halleban való tartózkodás és az Adrian tanulmányaiban való részvétel keltett olykor bennem, az előadások, amelyeket vendégként mellette hallgattam, hogy halljam azt, amit ő hall. Megértést e szorongásom nem talált nála, mert ő ugyancsak szeretett velem elbeszélgetni teológiai kérdésekről, amelyeket az órán érintettek, a szemináriumban megtárgyaltak, viszont kitért minden beszélgetés elől, amely a kérdés legmélyéig ment és magára a theológiának a tudományok között elfoglalt problematikus helyére vonatkozott volna, tehát éppen azt kerülte, aminek, az én könnyen megbántott érzékenységem szerint, legelől kellett volna járnia. Ugyan- így volt egyébként az előadásokon is, és hasonló volt a helyzet a commilitonékkal, a »Winfried« keresztény diákegyesület tagjaival való

érintkezésben, amely egyesületbe külső okokból belépett és melynek néha én is vendége voltam. Erről talán még később. Itt csak azt akarom mondani, hogy ezek a fiatal emberek, részint hókaképpén jelöltszerű, részint parasztian robosztus, részint pedig disztíngvált alakok jó akadémiai környezetből való eredetük nyomaival — hogy ezek bizony theológusok voltak és ebben a minőségükben tisztessen istenes vidámsággal viselkedtek. De hogy valaki hogyan lesz theológus, hogyan jut eszébe a jelenkor szellemi körülményei között ezt a pályát választani, ha ugyan nem csak a családi hagyomány gépiességének engedelmeskedik, erről nem sokat beszéltek, és részemről kétségtelenül tapintatlan firtatás lett volna, ha e felől kérdezem őket. Az ilyen radikális kérdésfeltevés legfeljebb szeszől gátlástalanított lelki állapotban, kocsmázás közben lett volna helyén és kilátásos. De magától értetődik, hogy »Winfried« egyesületi testvéreinek megvolt az az érdemük, hogy nemcsak a párbajozást, hanem a »nyakalást« is megvetették, ennél fogva mindig józanok, azaz kritikailag felbolygató alapkérdések számára hozzáférhetetlenek voltak. Tudták, hogy az államnak és egyháznak lelkészi hivatalnokokra van szükségük, azért készültek erre a pályára. A theológia számukra adottság volt, amint-hogy valóban történelmi adottság is.

Kénytelen voltam beletörődni, hogy Adrian is ilyennek fogadta el, bár fájlaltam, hogy gyermekkorunkba nyúló barátságunk ellenére a behatóbb kérdezősködés nála éppoly kevéssé volt megengedett, mint commilitoneinél. Ebben mutatkozott meg, milyen kevéssé engedte magához az embert és milyen áthághatatlan határai voltak nála a bizalmasságnak. De nem mondtam-e, hogy pályaválasztását jelentősnek, jellemzőnek éreztem? Nem magyaráztam-e meg azzal a szóval, hogy »Kaisersaschern«? Gyakran folyamodtam ehhez a szóhoz, ha Adrian tanulmányi területének problematikája gyötört. Azt feleltem magamnak, hogy minkettőlünk bizonysodott, mennyire igaz gyermekei vagyunk annak az ódon német zugnak, ahol nevelkedtünk: én mint humanista, ő mint theológus; és ha szétnéztem új életkörümben, úgy találtam, hogy a szintér bővült ugyan, de lényegében nem változott.

XII.

Halle nem volt ugyan nagyváros, de a kétszázezernél mégis több lakosú nagy város újkori tömegforgalma ellenére sem vetette le hajdani méltósága bélyegét, legalább is nem a város központjában, ahol mindketten laktunk. Az én »odúm«, mint diákosan mondják, a Hansa-úton volt, egy kis utcácskában a Moritz-templom mögött, amely ugyanilyen elkallódottan kanyaroghatott volna akár Kaisers-

aschernben is; Adrian pedig a piactér egy csúcsos tetejű, polgári házában talált magának alkóvos szobát, ahol ott tartózkodása két esztendejében egy hivatalnok idősebb özvegyénél lakott albérlőként. A kilátás a térre nyílt, a középkori városházára, a Mária-templom gótikájára, amelynek kupolás tornyai között afféle Sóhajok-hídja vezetett, de befogta a szabadon álló »Vöröstornyot« is, egy ugyancsak gótstílusú nagyon érdekes építményt, a Roland-szobrot és Händel bronz emlékművét. A szoba nem volt több a rendesnél, a polgári pompa némi halvány érzékeltetésével egy vörös plüsterítő alakjában, a négyszögletes szobaasztalon, amelyen könyvek feküdtek és reggelenként tejeskávéját itta. A berendezést egy kikölesönzött pianinóval egészítette ki, amely tele volt kottákkal, részben magafirtakkal. Fölötte a falon rajzszöggel számtani metszet fel megerősítve, amelyet egyik ócskásboltban hajtott fel: úgynevezett mágikus négyszög, amilyen a homokóra, a körző, mérleg, soklap és más jelképek mellett Dürer »Melancholiá«-ján is látható. Az alakzat, mint ott, tizenhat arabs számjeggyel ellátott mezőre volt osztva, úgyhogy az 1 a jobb alsó, a 16 a bal felső mezőben volt található; és a mágia — vagy furcsaság — mindössze abban állott, hogy a számokból, akárhogyan adták össze, felülről lefelé, keresztben vagy átlósan, mindig az az összeg jött ki, hogy 34. Hogy ez a varázslatosan egyforma eredmény milyen elrendezési elven alapul, sohasem tudtam kisütni, de már a hangszér fölötti díszhely által, ahová Adrian helyezte a lapot, minduntalan magára vonta a szemet és, azt hiszem, hogy egyetlen látogatásom sem múlt el szállásán anélkül, hogy egy gyors pillantással keresztben, részsút felfelé vagy egyenesen lefelé a fatális egyezésről meg ne győződtem volna.

Lakásom és lakása között ugyanaz a futkározás volt, mint valamikor a »Boldog Hirnökök« és nagybátyja háza között; este, színházból, koncertből vagy a »Winfried«-egyesületből hazamenet éppúgy, mint reggel, ha egyikünk felszólalt a másikért, hogy együtt menjünk az egyetemre és elindulás előtt még összehasonlítsuk jegyzeteinket. Az első theológiai vizsga rendes tárgyául szolgáló filozófia volt az a hely, hol kettőnk tanterve magától találkozott és mindketten vettünk fel órákat Kolonat Nonnenmachernél, aki akkor a hallei egyetem egyik nagysága volt és sok lendülettel és szellemmel adott elő a Sokrates-előtti ion természetfilozófusokról, Anaximanderről és legrészletesebben Pythagorusról, sok aristotelesi befolyással, hiszen a pythagorasi világmagyarázatról jóformán csak a stagirita útján tudunk. Ott ültünk hát és jegyezve, időnként felnézve a fehérsörényű professzor szelíden mosolygó arcára, hallgattuk egy szigorú és jámbor szellem ősi kozmológiai elképzelését, aki alapszenvedélyét, a matematikát, az elvont arányt, a számot a világ keletkezésének és fennmaradásának elvévé emelte és tudón, beavatottan állván szemben a

mindenséggel, először nevezte azt nagy gesztussal »kozmosznak«, rendnek és harmóniának, a szférák érzékfölötti zengő intervallum-rendszerének. A szám és a számarány mint a lét és erkölcsi méltóság alkotó foglalata — fölöttébb hatásos volt, hogyan folyt össze itt ünnepélyesen a szép, az exakt, az erkölcsi a tekintély eszméjévé, amely a pythagoreusi szövetséget, a vallásos életmegújodás, a hallható engedelmesség és az »Autos épha« szigorú alárendeltségének ezoterikus iskoláját lelkesítette. Kénytelen vagyok tapintatlansággal vádolni magamat, mert az ilyen szavak közben önkénytelenül Adrianra néztem, hogy az ő arcából olvassak. Tapintatlansággá tudniillik az a feszengetés tette, az a bosszúsan piruló elfordulás, amellyel ő fogadta. Nem szerette a célzatos pillantásokat, határozottan vonakodott, hogy viszonzásukba bocsátkozzék és szinte megfoghatatlan, hogy én, pedig ismertem ezt a sajátosságát, nem mindig tudtam lemondani az ilyen utánanézésről. Ezzel eljátszottam annak lehetőségét, hogy utólag tárgyilagos elfogulatlansággal beszéljek vele dolgokról, amelyekkel néma ránézésem személyes kapcsolatba hozta.

Annál szebb volt, ha ellenálltam a kísértésnek és a tőle kívánt diszkrécióval jártam el. Milyen jól eltársalogtunk ilyenkor, Nonnenmacher előadásáról hazamenet, a halhatatlan, évezredekén át ható gondolkodóról, akinek közvetítő történelmi tudásából a pythagorasi világfelfogás ismeretét merítjük! Elbűvölt bennünket Aristoteles tanítása az anyagról és formáról: az anyagról mint a megvalósulása céljából forma felé törő potenciálisról, lehetségesről; a formáról mint a mozgató mozdulatlanról, amely szellem és lélek, a létező lelke, amely a jelenségek világában való önmegvalósítására, önbeteljesítésére hajtja; tehát az entecheiáról, amely az öröklét egy darabjaként hatja át életadón a testet, formálón nyilatkozik meg a szerkesztésben és irányítja működését, ismeri célját, felügyel sorsára. Nonnenmacher nagyon szépen és kifejezően beszélt ezekről a megérzésekről és Adrianon látszott, hogy rendkívül megindult. — Ha — mondta — a theológia kijelenti, hogy a lélek Istentől való, ez filozófiailag helyes, mert a lélek mint az egyes jelenséget alakító principium, minden lét tiszta formájának része, az örökké önmagát gondoló gondolatból ered, amelynek neve »Isten«... Azt hiszem, megérttem, mit akart mondani Aristoteles az entecheiával. Az egyes lény angyala az, életének géniusza, akinek tudós vezetésében szívesen bízunk. Amit imának nevezünk, igazában ennek a bizalomnak intő vagy könyörgő bejelentése. Imának pedig joggal mondjuk, mert alapjában Isten az, akihez szólunk vele.

Én csak ezt gondoltam magamban: bár a te angyalod okosnak és hünek bizonyulna!

Milyen örömet hallgattam ezeket az előadásokat Adrian oldalán. A theológiaiakból, amelyeket — nem rendszeresen — az ő kedvéért

látogattam, kétesebb élvezetem volt és csak azért vettem rajtuk részt vendégként, hogy ne legyek elvágyva attól, ami őt foglalkoztatja. A hittanhallgató tanrendjében az első években a hangsúly az exegetikus és történelmi szakokon van, tehát a bibliai tudományon, az egyház- és dogma-történeten, a hitvallástanon; a középső tengelye a szisztematika, tehát vallásfilozófia, dogmatika, etika és apologetika és végül következnek a gyakorlati tárgyak, tehát a liturgika, a hit-szónoklat, a katechetika, a lelkipásztorkodás és az ekleziasztika az egyházjoggal. De az akadémiai szabadság tág teret nyit a személyes hajlamnak és Adrian élt azzal a lehetőséggel, hogy a sorrendet fel is borítsa, amennyiben kezdettől fogva a rendszerező tárgyakra vetette magát — bizonyára általános szellemi érdeklődésből, amely ezekben találja meg leginkább számadását, de azért is, mert a szisztematikát előadó professzor, Ehrenfried Kumpf, a legzamatosabban beszélt az egész egyetemen és egyáltalában legtöbb hallgatója volt valamennyi évjárat diákjai, nemcsak a teológusok közül. Mondtam ugyan, hogy Kegelnél egyháztörténetet hallgattunk, de ezek ehhez viszonyítva száraz órák voltak és Kumpffal a monoton Kegel semmiképpen sem versenyezhetett.

Az előbbi mindenestül az volt, amit a diákok »vaskos« egyéniségre neveztek és én sem vonhattam ki magam az alól, hogy temperamentumát bizonyos mértékben csodáljam, de nagyon nem szerettem és sohasem tudtam elhinni, hogy rámenőssége gyakran Adriant is ne érintené kínosan, jóllehet nyíltan nem csúfolta ki. »Vaskos« már fizikailag is volt: nagy, testes, húsos férfi, párnás kezekkel, dörgő hanggal és a sok beszédétől kissé előrebígygyedt, fröccsentésre hajló alsóajakkal. Igaz, hogy Kumpf rendesen nyomtatott, egyébként saajtszerzeményű tankönyvből adta elő mondanivalóját; híret azonban az úgynevezett »ex-paukolásoknak« köszönhetette, amelyeket hátrántott császárkabáttal, függőleges nadrágzseibe dugott öklökkel, a széles dohogón ide-oda topogva szótt bele a felolvasásba és melyek eredetiségükkel, nyersségükkel, egészséges zabolátlanságukkal, hozzá festői stílusukkal rendkívül tetszetek a diákságnak. Szokása, hogy őt magát idézzem, az volt, hogy »beesületes német nyelven« vagy »jó régi németiséggel, minden kertelés és álorcázás nélkül«, tehát világosan és egyenesen mondja ki a dolgokat és »névén nevezze a gyereket«. »Lassanként« helyett azt mondta, hogy »lassudan«, »remélhetőleg« helyett azt, hogy »reményelhetően«, a Bibliáról pedig nem szólt másképpen, mint a »Testamentomban foglaltatott Szentírásról«. Ha valami nem volt rendben, azt mondta rá, hogy »átabotában van«, ha véleménye szerint valaki tudományos tévedésben leledzett, azt mondta: »Rossz dülön szánt«, a vétkes emberről ezt: »Él az öreg császár nyakán, mint a barom« és szerette az olyan mondásokat, hogy: »Aki tekézni akar, gurítson« vagy »Amiből csalán lesz, korán

kezd csípni», olyan felkiáltások, mint : ördögadta», »láncoslobogós !«, »beste lelke« vagy »a kurafi lelkét !« nem voltak ritkaság szájában és ez az utolsónak említett rendesen tetszésdobogást váltott ki.

Theológiai tekintetben Kumpf azt a kritikus, szabadelvű színezetű közvetítő konzervativizmust képviselte, amelyről már beszéltem. Fiatal korában, mint peripatetikus rögtönzéseiben elmondta, tüzes lelkesedéssel tanulmányozta klasszikus költészetünket és filozófiánkat és azzal kérkedett, hogy akkoriban Schiller és Goethe minden »fontosabb« művét betéve tudta. Akkor azonban rászakadt valami, ami a mult század közepének ébresztő mozgalmával függött össze és Pál üzenete a bűnről és elégtételről eltérítette az esztétikai humanizmustól. Csak aki teológusnak született, méltányolhat igazán ilyen szellemi sorsokat és damaszkuszi élményeket. Kumpf meggyőződött arról, hogy a mi gondolkodásunkban is törés van és megigazulásra van szüksége s éppen ezen alapult liberalizmusa, mert rávitte arra, hogy a dogmatizmusban a farizeusság intellektuális formáját lássa. Szóval pontosan ellenkező úton jutott el a dogma bírálatahoz, mint egykor Descartes, aki előtt megfordítva a tudat magabizonyossága, a cogitare jogszerűbbnek tűnt fel minden skolasztikus tekintélynél. Ez a különbség theológiai és filozófiai felszabadulás között. Kumpf a magát vidoran és egészséges Istenben való bizakodással hajtotta végre és »jó német szavakkal« reprodukálta előttünk hallgatók előtt. Nemcsak farizeusellenes, dogmaellenes volt, hanem metafizikaellenes is, merőben etikus és ismeretelméleti beállítottságú, az erkölcsileg megalapozott személyiség-eszmény hirdetője és kemény ellenzője a világ és a vallásosság pietista elválasztásának, ehelyett világiasan jámbor, egészséges élvezetre kész, a kultúra igenlője — jelesen a németé, mert minden alkalommal derék lutheránus szerzetű nacionalistának mutatkozott be és nem mondhatott egy emberről ádázabbat annál, mint hogy úgy gondolkozik és tanít, mint egy »széllel bélelt talián«. Ilyenkor dühtől vöröslő fejjel sokszor azt is hozzátette : »Fossa le az Ördög, ámen !«, amiért ismét nagy lábdobogás volt a köszönet.

Szabadelvűsége ugyanis, mivel alapja nem a dogmában való humanista kételkedés, hanem a gondolkodásunk megbízhatóságában való vallásos kétség volt, nemcsak a vastagnyakú kinyilatkoztatáshitben nem gátolta, hanem abban sem, hogy az Ördöggel módfelett bizalmas, noha természetesen neheztelő lábon álljon. Nem tudom és nem akarom kutatni, mennyire hitt az Ősellenség személyes létezésében, de meggyőződésem, hogy ahol egyáltalában theológia van — és pláne ahol olyan zamatos természettel kapcsolódik, mint az Ehrenfried Kumpf — az Ördög is hozzátartozik a képhez és erősen tartja kiegészítő realitását az Istené mellett. Könnyű azt mondani, hogy modern teológusok »jelképesen« fogják fel. Nézetem

szerint a theológia egyáltalában nem lehet modern, amit nagy előnyének lehet betudni; ami pedig a jelképiséget illeti, nem látom be, miért kellene a poklot jelképesebbnek venni a mennyországnál. A nép nem is tette ezt soha. Hozzá az Ördög drasztikus, trágáran humoros alakja mindig közelebb állott, mint a fenti fenség; már pedig Kumpf a maga módján a nép embere volt. Ha »a pokolról és annak szurdokáról« beszélt, amit szívesen tett — ebben az archaizáló formában, amelyben volt valami tréfa is, de meggyőzőbb is volt, mintha modern fordulatot használt volna, — az embernek egyáltalában nem volt az a benyomása, hogy jelképesen beszél, sőt határozottan az, hogy amit mond, azt »jó régi németiséggel, minden kertelés és álarcázás nélkül« gondolja. Ugyanez mondható az Ősellenségről magáról. Mondtam már, hogy Kumpf mint tudós, mint a tudomány embere, engedményeket tett a bibliai hiten gyakorolt racionális kritikának és legalább is ötletszerűen, a szellemi jóra valósság hangján sok mindent »feladott«. Alapjában azonban úgy látta, hogy a Hazugság Atyja, a Gonosz, kiváltképpen az emberi észben mesterkedik és ritkán engedte ezt szóhoz jutni, hogy utána ne vessen: — Si Diabolus non esset mendax et homicida! — nem szerette a Kártevőt egyenesen nevén nevezni, hanem kiforgatta és népiesen körülírta, vagy régiesen »urdung«-nak nevezte. De éppen ez a félig félénk, félig tréfás kerülgetés és kicsavarás kissé gyűlölködő elismerése volt a valódiságnak. A mellett egész tömeg velős és szokatlan megjelölése volt rá, mint »Szent Velten«, »Lóláb mester«, »Dicis-et-non-facis gazda« és »Fekete Gazsi«, amelyek ugyancsak mókásan fejezték ki erős egyéni és animózus viszonyát Isten ellenfelével szemben.

Mivel Adriannal leviziteltünk Kumpfnál, időről-időre meghívott bennünket házába és együtt vacsoráltunk vele, hitvesével és két kisattanóan vörösképi leányával, akiknek bevizezett farkoccai úgy voltak fonva, hogy részut ellálltak fejüktől. Egyikük mondta az áldást, miközben mi diszkréten tányérjaink fölé hajoltunk. Hanem aztán a házigazda sokirányú kifakadások után, melyeknek tárgya Isten és a világ, az egyház, a politika, az egyetem, sőt még színház és művészet is volt és melyekkel félreismerhetetlenül Luther asztali szónoklatait utánozta, hatalmasan nekilátott az evésnek-ivásnak, jelül és jó például arra, hogy a világi örömek és az egészséges kulturális élvezet ellen semmi ellenvetése; minket is ismételten serkentett, hogy tartsunk bátran vele és ne vessük meg Isten adományát, az üröcombot és Mosel nedűjét, aztán az édes tészta elfogyasztása után rémületünkre lekasztott a falról egy gitárt, hogy székét odébbtolva, keresztbe tett lábakkal, a húrok bongása közben dörgő hangon elénekeljen olyan dalokat, mint »A vándor vígan vándorol«, aztán »Lützow diadalmas vad rohama«, a »Loreley« és a »Gaudeamus igitur«. — »Kinek nem kedves asszony, bor, nóta, bolond biz' az meg-

születése óta» szintén nem maradhatott és nem is maradt el. Míg harsogta, szemünk előtt derékon fogta gömbölyű feleségét. Aztán párnás mutatóujjával az ebédlő egy árnyékos szögletébe mutatott, ahová az ebédlőasztal fölött lógó ernyős lámpának szinte egy sugara sem hatolt. — Nézzétek! — kiáltotta. — Ott áll a sarokban a turhamadár, a szátyár, a sanyarú, szomorú szellem és eszi magát, hogy szívünk Istenben vígadozik étek és dal közben! De rajtunk nem fog ki a főlator ármányos tüzes nyilaival! Apage! — dörögte, felkapott egy zsemlét és a sötét sarokba vágta. E kis csetepaté után ismét a húrokba kapott és azt énekelte, hogy »Ki vígan éli életét«.

Mindez kissé riasztó volt és biztosra veszem, hogy Adrian is annak érezte, noha büszkesége nem engedte meg neki, hogy tanárát nevetség tárgyává tegye. De minden ördöggel való viaskodás után az utcán nevetőrohamot kapott, amely csak lassan, eltérülő beszélgetések közben oldódott fel.

XIII.

Néhány szóval meg kell emlékezmem még egy tanári alakról, amely bizsergető kétértelműségével jobban eszembevesődött minden másnál. Ez Eberhard Schleppfuss magántanár volt, aki akkor két szemeszteren élt Halleban a venia legendivel, hogy aztán újra eltűnjék a színről, nem tudom, hová. Schleppfuss alig középnagyságú, cingartestű jelenség volt, fekete lebernyegben, amelyet felöltő helyett használt és nyakán fémláncoskával kapcsolt össze. Hozzá egyfajta puha kalapot viselt oldalt kunkorodó karimával, amelynek formája a jezsuitákéra hasonlított és amelyet, ha mi diákok az utcán köszöntöttük, nagyon mélyen leemelt, miközben azt mondta, hogy »Alázatos szolgája!« Véleményem szerint jogosan viselte nevét, mert egyik lábát húzta maga után, de ezt többen vitatták és magam sem tudtam megfigyelésemről teljesen megbizonyosodni, ha menni láttam, úgyhogy ehhez nem is ragaszkodom és benyomásomat inkább neve valamilyen tudatalatti szuggesztiójának tudom be — a feltevést kétórás kollégiumának jellege némileg valószínűsítette. Nem emlékszem, milyen címen hirdette a katalógusban. Tárgya szerint, mely persze kissé a levegőben lebegett, »valláspszichológiának« volt nevezhető — egyébként így is nevezte. Exkluzív természetű volt, nem vizsgai anyag, és csak maréknyi szellemi érdeklődésű vagy többé-kevésbé forradalmi beállítottságú diák látogatta, tíz-tizenkettőnél nem több. Egyebekben csodálkoztam, hogy nem voltak többen, mert Schleppfuss előadásában elég sok volt a kényes célzás ahhoz, hogy szélesebb kíváncsiságot keltsen. Csak éppen ez alkalommal beigazolódott, hogy még a sikamlós is elveszti népszerűségét, ha szellemmel társul.

Mondtam már, hogy a theológia természeténél fogva hajlik és meghatározott körülmények között mindig hajlania kell arra, hogy demonológiává legyen. Schleppfuss példa volt erre, ha nagyon haladott és intellektuális példa is, mert démonikus világ- és istenfelfogását lélektanilag világította át és ezzel elfogadhatóvá, sőt élvezetessé tette a modern tudományos gondolkodás számára. Hozzájárult ehhez előadásmódja, amely valóban olyan volt, hogy éppen fiatalembereknek imponálhatott. Egészen szabadon beszélt, világosan, fáradság és szünet nélkül, nyomdakész nyelven, könnyedén ironikus színezetű fordulatokkal — nem a katedráról, hanem valahol oldalt félülésben egy karfához dőlve, ujjai hegyét peckelt hüvelykkel összefonva ölében, miközben kétfelé választott szakálla fel-le mozgott s közte és hegyesre pödört bajusza között láthatóvá váltak éles szilánkfogai. Kumpf professzor parlagi ördöngössége gyermekjáték volt a pszichológiai valóság mellett, amelyet Schleppfuss kölcsönzött a Megrontónak, az Istentől való megszemélyesített elpártolásnak. Ő ugyanis, ha szabad magam így kifejeznem, dialektikusan felvette a káromlás tényét az istenibe, a poklot az empireumba, az elvetemültet a szentséges szükség és veszezületett velejárójának jelentette ki, ezt pedig állandó sátáni kísértésnek, szinte ellenállhatatlan kihívásnak a meggyalázásra.

Ezt a vallásos létformálás klasszikus korszakának, a keresztény középkornak, de különösen utolsó századainak életén mutatta be, mikor tehát teljes összhang uralkodott az egyházi bíró és a vádlott, az inkvizitor és a boszorkány között az Istenen elkövetett árulást, az Ördöggel való szövetkezést, a démonokkal való undok közösséget illetően. A lényeg ebben a legszentebből kiinduló káromlásinger volt, ez volt igazában minden, ahogyan megnyilatkozott például abban az elnevezésben, amelyet az elpártoltak adtak a Szent Szűznek: »A kövér némbere« vagy szertelenül közönséges közbeszólásokban, iszonyatos trágárságokban, melyeknek titkos kiejtésére miseáldozat közben az Ördög unszolta őket és melyeket dr. Schleppfuss összefont ujjhegyekkel szószerint ismételt — magam izlésbeli okokból tartózkodom ettől, de nem hányom szemére, hogy nem hajlott meg ő is az ilyesmi előtt, hanem tiszteletben tartotta a tudományt. De azért fureszállottam, hogy a diákok mindezt lelkiismeretesen beírták viaszosvászon füzeteikbe. Szerinte ez az egész, minden gonosz, még maga a Gonosz is szükséges folyamánya és elkerülhetetlen járuléka Isten szent létezésének; aminthogy a bűn sem önmagából áll, hanem gyönyörét az erény bemocskolásából meríti és nélküle gyökértelen volna; más szóval: abban az élvezetben áll, amelyet a *szabadság* biztosít, tehát a bűnözésnek már a teremtés tényében benne rejlő lehetősége.

Ebben bizonyos logikus tökéletlensége fejeződött ki Isten mindenhatóságának és mindennél nagyobb jóságának, mert volt valami,

amit nem tudott: hogy a teremtményt, tehát azt, amit magából kibocsátott és most rajta kívül volt, a bűnre való képtelenséggel ruházta fel. Ez azt jelentette volna, hogy a teremtménytől megvonja a szabad akaratot, hogy elfordulhasson Istentől — ami tökéletlen teremtés lett volna, sőt igazában nem is lett volna teremtés, Isten önmagából való kilépése. Isten logikus dilemmája abban állott, hogy képtelen volt teremtményének, az embernek és az angyaloknak egyszerre megadni a választás önállóságát, tehát a szabad akaratot és azt a tulajdonságot, hogy legyenek képesek ne vétkezni. A jámborság és erény tehát abban állott, hogy valaki a szabadságot, amelyet Isten a teremtménynek mint teremtménynek kénytelen volt megadni, jól használja, azaz hogy egyáltalán *ne* használja — ami persze Schleppfuss szájából megint kissé úgy hangzott, mintha a szabadságnak ez a fel nem használása bizonyos létfeltételt, létintenzitásban való csökkenését jelentené az Istenen kívüli teremtménynek.

Szabadság. Milyen különösen hangzott ez a szó Schleppfuss ajkáról! Igaz, volt valami vallásos hangsúlya, teológusként beszélt róla és pedig egyáltalában nem fitymálóan, ellenkezőleg, megmutatta, mekkora jelentősége lehet Istennél ennek a gondolatnak, ha inkább nyitva hagyta ember és angyal előtt a bűnt, mint hogy megvonja tőlük a szabadságot. Nos hát, a szabadság a született bűntelenség ellentéte, a szabadság annyit jelent, mint saját akaratából hű maradhatni Istenhez vagy a démonokkal tarthatni és miseáldozat közben borzasztóságokat mormolhatni. Ezt a fogalommeghatározást adja kezünkbe a vallápszichológia. Igen ám, de a szabadság más, talán kevésbé lelki és mégis nem lelkesedés nélküli jelentőséggel is bírt már a föld népeinek életében és a történelem harcaiban. Most is azt teszi, miközben ezt az életrajzot írom — az éppen most tomboló háborúban és, mint visszavonultságomban hinni szeretném, nem utolsó sorban német népünk lelkében és gondolataiban, melyben a legvakmerőbb önkény uralma alatt, életében talán először dereng fel annak tudata, miben áll hát a szabadság. Ennyire persze akkor még nem voltunk. A szabadság kérdése a mi diákéveinkben nem volt égető vagy nem látszott annak, és dr. Schleppfuss a szónak a kollégiuma keretébe illő jelentést adhatta, másokat pedig mellőzhetett. Csak lett volna az a benyomásom, *hogy* mellőzte őket és vallápszichológiai felfogásába belemélyedve, elfelejtkezett róluk! De nem felejtkezett el róluk, ettől az érzéstől nem tudtam szabadulni, és a szabadság általa adott teológiai meghatározásának apologetikusan vitázó éle volt »modernebb«, azaz laposabb és csupán közkeletű felfogások ellen, amelyeket hallgatói netalán hozzákapcsolhattak. Látjátok, mondta mintegy, a szó a miénk is, nekünk is rendelkezésünkre áll, ne higgyétek, hogy csak a ti szótáratokban fordul elő és a ti róla való felfogástok az egyetlen észszerű. A szabadság

mérhetetlenül nagy dolog, a teremtés feltétele, az, ami Istent megakadályozta abban, hogy felvértezzen bennünket a tőle való elpártolás ellen. A szabadság a bűnözés szabadsága, a jámborság pedig abban áll, hogy a szabadságot merő szeretetből Isten iránt, aki kénytelen volt nekünk megadni, ne használjuk fel.

Szóval ilyen kissé célzatos, kissé gonosz hatása volt az egésznek, ha nem értettem félre. Elég az hozzá, hogy engem irritált. Nem szeretem, ha valaki mindent magának akar, kiveszi ellenfele szájából a szót, kicsavarja és fogalomzavart idéz elő vele. Ma ez a legnagyobb merészséggel történik és legfőbb oka visszavonultságomnak. Bizonyos emberek ne beszéljenek szabadságról, ésről, humanitásról, tisztasági okokból tartózkodjanak ettől. De éppen Schleppfuss humanitásról is beszélt — természetesen »a hit klasszikus századainak« értelmében, amelynek szellemiségére pszichológiai fejtegetéseit alapította. Érezhetően azt igyekezett megértetni velünk, hogy a humanitás nem a szabad szellem találmánya, hogy ez az eszme nemcsak a szabad szellemé, hanem mindig volt és például az Inkvizíció tevékenységét a legmegindítóbb humanitás sugalta. Abban a »klasszikus« korban történt, mesélte, hogy bebörtönöztek, pörbe fogtak és elégették egy asszonyt, aki hat teljes évig közösködött egy inkubussal, még alvó férje mellett is, háromszor hetenként, jelesen azonban nagy ünnepeken. Az ördögnek olyatén fogadalmat tett vala, hogy hét év után testestül-lelekestül az övé leend. De csillagzata szerencsés vala, mert éppen a határidő letelte előtt Isten kegyéből az Inkvizíció kezébe esett és már a vallatás könnyebb fokain teljes és megindítóan bűnbánó vallomást tett, úgyhogy minden valószínűség szerint elnyerte Isten bocsánatát. Mivelhogy igen készségesen ment a halálba, annak kifejezett kijelentésével, hogy még ha szabadulhatna is, minden bizonynyal szívesebben választaná a máglyát, csak hogy a démon hatalmából kikerüljön. Ennyire utálatossá lett élete szennyes bűnének szolgátságában. És a kultúra milyen szép zártsága szólott ebből a harmónikus egyetértésből a bíró és vádlott között és mennyi meleg humanitás az afölötti örömből, hogy ez a lélek még a végső pillanatban tűz által kiszabadítható volt az ördög hatalmából és megszerezhető volt számára Isten bocsánata!

Ezt adta elő nekünk megszívlelésül Schleppfuss és ráirányította figyelmünket — nemcsak arra, hogy a humanitás mi is lehet, hanem arra is, hogy mi *voltaképen*. Egészen céltalan lett volna, ha itt egy más szót vesz a szabad szellem szótárából és vigasztalan *babonáról* beszél. Schleppfuss ezzel a szóval is rendelkezett a »klasszikus« évszázadok nevében, melyeknek az korántsem volt ismeretlen. Oktalan babonának csak az inkubussal pározó nő esett áldozatul, senki más. Mert ő elpártolt Istentől, elpártolt a hittől, ez pedig babona. Babona nem a démonokban és inkubusokban való hitet jelenti, hanem hogy

valaki dögletes módon társalkodik velük és tőlük várja azt, ami csak Istentől várható. A babona hiszékenységet jelent az emberi nem Ellen-ségének sугalmaival és bujtogatásaival szemben; e fogalom alá esik minden invokáció, varázsdal és idézés, minden mágikus vétség, bűn és gonosztett, a flagellum haereticorum fascinariorum, az illusiones daemonum. Így határozható meg a »babona« fogalma, így is határozták meg, és igazán érdekes, hogyan használhatja az ember a szavakat és gondolkozhatik velük!

Természetesen a rossz dialektikus kapcsolódása a szenttel és jóval jelentős szerepet játszott a theodicaeában, Isten igazolásában a rossznak a világban való meglétéért, amely Schleppfuss kollégiumában nagy teret foglalt el. A rossz hozzájárul a világ-egyetem tökéletességéhez, nélküle ez nem volna tökéletes, ezért engedte meg Isten, mert hiszen Ő tökéletes és ezért a tökéletest kell akarnia — nem a tökéletes jó értelmében, hanem a teljes sokoldalúság és a lét kölcsönös erősítése értelmében. A rossz sokkal rosszabb, ha a jó van, a jó sokkal szebb, ha rossz van, sőt — erről vitatkozni lehet — a rossz egyáltalában nem volna rossz, ha a jó nem volna, és a jó egyáltalában nem volna jó, ha a rossz nem volna. Ágoston legalább elment addig, hogy azt mondta, a rossznak az a feladata, hogy világosabban kidomborítsa a jót, amely annál inkább tetszik és annál szeretetreméltóbb, ha összehasonlítjuk arosszal. Itt ugyan a thomizmus közbelépett azzal az intelligenciával, hogy veszedelmes volna azt hinni, mintha Isten akarná, hogy a rossz megtörténjen. Isten sem ezt nem akarja, sem azt, hogy ne történjék rossz, hanem akarás és nem-akarás nélkül *megengedi* a rossz előfordulását s ez kétségtelen előnyére válik a tökéletességnek. De tévelygés azt állítani, hogy Isten a rosszat a jó kedvéért engedi meg; mert semmi sem tartható jónak, ha csak önmaga által, nem járulékosan nem felel meg a »jó« eszméjének. Mindazonáltal, mondta Schleppfuss, itt felvetődik az abszolút jó és szép problémája, a rosszhoz és rúthoz való vonatkozás nélküli jóé és szépé — az összehasonlítás nélküli minőség problémája. Ahol az összehasonlítás elesik, mondta, elesik a mérték és ott már nem lehet szó sem nehézségről vagy könnyűségről, sem nagyról vagy kicsiről. A jó és szép akkor minőség nélküli létté lényegtelenülne, amely nagyon hasonlít a nemléthez és talán nem is helyezendő ennek fölébe.

Mindezt beírtuk viaszosvászon-füzeteinkbe, hogy többé-kevésbé videron hazavigyük. Isten igazi igazolása a teremtés nyomorúságával szemben, fűztük hozzá Schleppfuss diktátuma után, abban a képességben áll, hogy a rosszból jót hozzon létre. Ez a tulajdonság Isten dicsőségére mindenképpen érvényesülésre tör, és nem nyilatkozhatnék meg, ha Isten nem engedte volna át a teremtményt a bűnnek. Ebben az esetben kimaradt volna a mindenségből az a jó, amelyet Isten a rosszából, bűnből, szenvedésből és vétkekből tud

alkotni s így az angyaloknak kevesebb okuk lett volna a dicsénekre. Igaz, hogy a történelem állandó tanulsága szerint fordítva is sok rossz támad jóból, úgyhogy Isten ennek elkerülésére kénytelen lenne a jót is megakadályozni és a világot egyáltalában nem hagyni, hogy legyen. Ez azonban ellentmondott volna teremtfői lényének, ezért kellett a világot úgy alkotnia, amilyen, tehát átítatva minden rosszal, részben démoni befolyásoknak engedve át.

Sohasem derült ki egészen, vajjon tulajdonképpen saját tudományos nézeteit adta-e elő nekünk Schleppfuss vagy csak a hit klaszszikus századainak pszichológiájával akart bennünket megismertetni. Bizonyára nem lett volna szabad theológusnak lennie, hogy az együtt-hangzásig ne viseltessék rokonszenvvel e pszichológia iránt. De amiért csodálkoztam, hogy felolvasása nem vonzott több fiatalembert, az volt, hogy valahányszor a démonoknak az emberi életben való hatalmáról volt benne szó, a nemiség mindig kiemelkedő szerepet játszott. De hogyan is lehetett volna másként? Ennek a körnek démoni jellege egyik legfőbb kelléke volt a »klasszikus pszichológiának»; számára ez a terület a démonok igazi zsibvására volt, az adott kiinduló pont Isten ellenfelének, az Ellenségnek és Megrontónak. Mert Isten nagyobb varázshatalmat adott neki a párzáson, mint bármely más emberi cselekedeten: nemcsak e művelet szerfölötti illetlensége miatt, hanem elsősorban azért, mert az első ősapa romlottsága így szállott át örökletes bűnként az egész emberi nemre. Az esztétikai ocsmányságban páratlan nemzési aktus az örökletes bűn kifejezése és közvetítője — csoda-e hát, hogy az ördögnek különösen szabad keze van benne? Nem hiába mondta az angyal Tóbiásnak: »Akik a gyönyörnek élnek, azok felett hatalma van a Gonosznak«. Mert a démonok hatalma az ember ágyékában van és erre gondol az evangélista, mikor ezt mondja: »Ha erősen vértezett védi palotáját, békességben marad, ami övé«. Ez természetesen nemileg értendő; a titokzatos szavakból mindig kihallható az ilyen jelentés, és éppen a jámborság éles füllel hallja ki belőlük.

Bámulatos csak az volt, milyen gyöngének bizonyult mindjegyben Isten szentjeinél az angyali őrizet, legalább is, amennyire a »békesség« jött számba. A szent atyákról írott könyvek tele voltak arról szóló beszámolókkal, hogy, ha ellenálltak is a hús vágyainak, az asszony áhítása mégis a hihetőnél többször kísértette meg őket. »Adatott nekem húsom ösztöke, Sátán angyala, aki ököllel üssön engem«. Ez a korinthusiaknak tett vallomás ilyen volt, és ha a levél-író talán másra is gondolt, eskorra vagy más effélére, — a jámborok mindenesetre a maguk módján értelmezték — végül is valószínűleg helyesen, mert ösztönük aligha csalódott, mikor az agy bántalmát sötét kapcsolatba hozta a nemiség démonával. Persze a kísértés, amelynek ellenállottak, nem bűn volt, hanem éppen csak az erény

próbáratétele. Mégis, a határ kísértés és bűn között nehezen vonható meg, mert vajjon amaz nem a bűn tobzódása-e már vérünkben és a bujaság állapotában nincsen-e máris sok odaadás a gonosz iránt? Itt ismét kiütközött a jó és rossz dialektikus egysége, mert a szentség megkísértés nélkül nem volt elgondolható és mértékét a kísértés borzasztósága adta meg, az ember potenciális bűnössége.

Hanem kitől indult ki a kísértés? Kit kellett érte átkozni? Könnyű volt azt mondani, hogy az ördögtől jön. Forrása ő, az átok azonban a tárgyat illette. A tárgy, a kísértő instrumentuma, az asszony volt. Persze ezzel egyúttal a szentség instrumentuma is volt, mert ez sem volt tomboló bűnök gyönyöre nélkül. De ezért csak keserű hálával fizettek neki. Sőt a különös és mélységesen jellemző az volt, hogy noha az ember mindkét alakjában nemi lény volt és a démoni lokalizálása az ágyékban inkább a férfira illett, mint a nőre, mégis a testiség és a nemi rabszolgaság egész átka a nőre hárult, úgyhogy rákerülhetett a sor erre a mondásra: »A szép asszony olyan, mint az aranykarika a disznó orrában.« Mennyi ilyent mondtak az asszonyról régtől fogva, mély meggyőződéssel! Ez a hús vágyának szólt általánosságban, amelyet azonosítottak az asszonnyal, úgyhogy a férfi érzékisége ugyancsak a nő számláját terhelte. Innen a szó: »Keserűbbnek találtam az asszonyt a halálnál, és még a jó asszony is alá van vetve a hús vágyainak.«

Megkérdezhettük volna: hát a jó férfi talán nem? És a szent férfi nem kiváltképpen? Igen, ez azonban az asszony műve volt, aki minden testiség képviselője volt a földön. A nemiség az ő területe volt, hogyisne állt volna tehát a femina, akinek neve részint fidesből, részint minusból jön, tehát a *kisebb hitű*, galádul bizalmas viszonyban a trágár szellemekkel, amelyek ezt a teret benépesítették, hogyisne lett volna egészen különösen gyanús a velük való társalkodásra, a boszorkányságra? Példa volt erre az a házas nő, aki férje bizalmasan szunnyadó jelenlétében egy inkubussal közösködött, és pedig évek során át. Igaz, hogy nemcsak inkubusok voltak, hanem szukkubusok is, és a klasszikus időkben egy elvetemült ifjú valóban élt is egy bálvánnyal, amelynek ördögi féltékenységét végül is tapasztalnia kellett. Mert néhány év multán inkább hasznossági okokból, mint igazi hajlamból házasságot kötött egy tisztességes nővel, nem állott azonban módjában őt megismerni, mert a bálvány mindig kettőjük közé feküdt. Ezért a nő érthető bosszúságában újra elhagyta s ő egész életében kénytelen volt a türelmetlen bálványra korlátozni magát.

Még sokkal jobban jellemezte azonban a pszichológiai tényállást Schleppfuss szerint az a korlátozódás, amely ama kor egy másik fiatal férfijére szakadt; mert egészen saját hibáján kívül, asszonyi boszorkányság által sujtotta őt, és végképpen tragikus volt az az

eszköz, amellyel ismét megszabadult tőle. Adriannal együtt folytatt tanulmányaim emlékéül hadd közöljem itt röviden ezt a történetet, amelyet Schlepffuss magántanár úr módfelett szellemesen részletezett.

Merssburghan, Konstanz mellett a XV. század végén élt egy Heinz Klöpfgeissel nevezetű, bodnärmesterséget folytató, tisztességes, daliás természetű és egészséges legény. Bensőséges, viszonzott vonzalom fűzte egy Bärbel nevű leányhoz, egy özvegy harangozó egyetlen leányához, akit nőül kívánt, de a párocska óhaja apai ellenállásba ütközött, mert Klöpfgeissel szegény volt és a harangozó azt követelte, hogy előbb rendes megélhetésű önálló mesterember legyen, mielőtt leányát neki adná. A fiatalok hajlandósága azonban erősebb volt türelmüknél és a párocskából már idő előtt egy pár lőn. Mert éjente, mikor a harangozó kongatni ment, Klöpfgeissel bemászott Bärbel ablakán és ölelkezéseik egyiküket másikuk szemében a világ legnagyobb szerűbb lényének tüntették fel.

Igy állottak a dolgok, mikor egy napon a bodnár más vidám legényekkel Konstanzba ment búcsúra, jókedvűen töltvén ott a napot, úgyhogy este nem fértek a bőrükben és elhatározták, hogy elmenniük egy lebuja amolyan nőkhöz. Klöpfgeisselnek nem volt ínyére a dolog, nem akart velük menni. De a legények pipogya mamlasznak csúfolták és cudar szavakkal illették, hogy talán bizony hiba van benne és nem is legény a talpán; mivel ezt megelégette, hozzá pedig az erős sörből sem ivott kevesebbet a többieknel, utoljára is beadta a derekát, azt mondta, hogy »Ohó, ezt másképpen tudom« és ment a bandával a fürtelem hajlékába.

Itt úgy esett, hogy csúnyául megszegyenült, hogy ennenmaga sem tudta, kicsodás képet vágjon magához. Mert minden várakozás ellenére a lotyónál, egy magyarföldi némbernél ugyancsak hiba volt benne és bizony sehogyan sem volt legény a talpán, mitől is éktelen bosszúságra gerjedt és igen megrémült. Mert a szajha nemcsak hogy kinevette, hanem rosszalón rázta fejét és azt mondta, bűzlik itt valami és nem istenes dolog ez, mert az ilyen természetű legényt, ha egyszerre csak kudarcot vall, bizony csak az ördög csikarhatja, aligha meg nem étették — meg ami efajta szólásmondás még van. Sok pénzt adott neki, hogy cimboráinak ne szóljon, és elszontyolodva tért haza.

Mihelyt csak lehetett, nem minden aggodalom nélkül, találkozót adott Bärbelnek, és miközben a harangozó kongatott, jóféln elváltak egymással. Így visszanyerte legénybecsületét és ugyan vigadhatott volna. Mert ezen az elsőn és egyetlenen kívül ki mással sem törődött, miért gondolt volna hát *magával*, hahogy nem nála? Da ama kudarc óta nagy nyugtalanság maradt lelkében és furdalta, hogy tegye magát próbára és egyszer, ha aztán újra nem is, csúfsá-

got tegyen párján. Ennek okából titokban szerét igyekezett ejteni, hogy kipróbálja magát és a leányzót is; mert valahányszor bizalmatlanság gerjedt benne maga ellen, mindannyiszor egy kis nagyongyöngé, de félős gyanú hárult arra is, akin szíve csüngött.

Úgy fordult mármost, hogy a potrohos szőlősgazda, egy betegeskedő ember pincéjében kellett a meglazult abroncsokat rászögeznie a dongákra és a gazda felesége, egy még kackiás menyecske vele ment le és nézte, hogyan dolgozik. Megsimogatta karját, odatette mellé a magáét összehasonlításul és olyan szemeket vetett rá, hogy semmiképpen sem tudta megtagadni tőle, amit pedig húsa, a szellem minden jószándéka mellett sem tudott elvégezni, úgyhogy kénytelen volt azt mondani neki, nem akaródzik, meg hogy a férje biztosan mindjárt jön le a lépcsőn és kereket oldott, adósa maradván a keserű gúnyal kacagónak azzal, amivel magabíró legény sohasem marad adós.

Nagy keservében immár semmit sem bízott magában és nemcsak magában, mert a gyanú, amely már az első balsikerkor befészkelte magát lelkébe, most már elhatalmasodott benne és immár nem kételkedett, hogy az ördög csikarja. Ezért hát, árva lelkének üdvössége és testének becsülete egykép kockán forogván, elment a paphoz és mindent elmondott neki a rácson keresztül annak fülébe: hogy meg van babonázva és nem tehetős hozzá, hanem akadályozva nagyon, kivéven egyetlen leányzónál és hogy ez miképpen történhetik és vajjon a vallás nem tudna-e ily galádság ellen anyai segédelmet.

Úgyde akkortájt és ama vidéken igenis elburjázott a boszorkányosság nyavalyája külön-külön hozzávák ledérségeikkel, bűnökkel és vétkekkel az emberi nem Ellenségének felbujtására és a felcséges Isten bosszúságára, úgyhogy a lelkipásztoroknak szigorú éberség köttetett lelkükre. A pap, aki jól ösmerte a gonosz praktikák e fajtáját, hogy férfiakat legjobb erejükben megbabonáztak, felsőbb helyre fordult Klöpfeissel gyónásával. A harangozó leányát elfogták, kihallgatták és igazán és szentül bevallotta, hogy szívbéli aggodalmában a legény hűsége felől, hogy más el ne üsse kezéről, mielőtt Isten és ember előtt övé leendett, egy banyától, foglalatosságára fürdősasszonytól, néminemű specifikumot kapott, amely keresztlő nélkül meghalt gyermek zsírából mondatott lenni s ezzel a zsírral, hogy biztosan megtartsa magának, ölelés közben suttyomban és megszabott ábra alakjában bekente Heinz hátát. Erre vallatóra fogták a fürdősasszonyt is, de az makacsul tagadott. Átadták a világi hatóságnak, rábízván olyan vallató szerszámok használatát, melyek az egyházhoz nem illők; és némely kénytelenítésre kiderült, ami várható volt: hogy a banya valóságosan megegyezett volt az ördöggel, ki is kecskelábú barát alakjában jelent meg neki és rávette, hogy ocsmány szidalmakkal tagadja meg az isteni személyeket és a ke-

resztényi hitet, ellátván őt ennek fejében tanácsokkal, hogy nemcsak ama szerelemért tudja készíteni, hanem másnemű vajákos szereket is, köztük egy zsírt, mellyel megkenve minden fa azonmód a levegőbe emelkedett az adeptussal. A környüllállások, melyekkel a Gonosz a vénasszonnyal kötött szerződést megpecsételte, csak egyenként kerültek napvilágra, ismételt kénytelenítésre, és hajmeresztők voltak.

A csak közvetve elcsábított leány sorsa illetéknép azon múlt, mennyire sínylette meg az ő lelki üdvössége is az elvetemült készítmény elfogadását és használatát. A harangozó leányának szerencsétlenségére a vénasszony azt vallotta, hogy a Sárkány mennél több hívó megtérítésével bízta meg, mert minden emberfiáért, akit szerez, rábírván őt adományainak használatára, nagyobb szilárdságot ad neki a Gyeheña tüze ellen, úgyhogy szorgos kerítómunka után aszbeszt-páncéllal fogja vértetni a pokol lángja ellen. — Ez törte ki a Bärbel nyakát. Nyilvánvaló volt annak szüksége, hogy lelkét megmentse az örök pusztulástól és teste árán ragadják ki az ördög karmaiból. Minekutána pedig a baj elharapódzásának elejét veendő, keserű szükség volt exemplum statuálására, a köztéren egymás mellett két cölöpön két boszorkányt égettek meg egyszerre, a vént és a fiatal. Heinz Klöpfgeissel, a megbabonázott, hajadonfővel és imát mormolva állott a bémész sokadalomban. Kedvesének füsttől elfojtott, rekedtségében felismerhetetlen kiáltozását a démon hangjának hallotta, amint kelletlen vijjogással szállt ki belőle. Ettől fogva megszűnt a rábabonázott csúf tehetetlenség, mert alig szenesedett el kedvese, máris visszanyerte bűnösen elorzott szabad rendelkező képességét férfi voltával.

Sohasem felejtettem el azt a Schlepffuss kollégiumának szellemére oly jellemző vérlázító történetet és sohasem tudtam igazán bele-törődni. Köztünk, köztem és Adrian között, valamint a »Winfried«-kör vitáin sok szó esett akkoriban róla; de sem nála, aki tanárait és a tőlük előadottakat illetően mindig tartózkodó és szófukar volt, sem fakultásbeli társainál nem sikerült akkora felháborodást keltenem, amekkora az anekdóta, jelesen pedig Klöpfgeissel miatti bosszúságomat kielégítette volna. Gondolatban még ma is mérgesen förmedek rá, elmondván őt a szó igaz értelmében gyilkosan tökkelt-üttötnék. Kellett a golyónak panaszt tennie? Kellett más nőknél kereskednie, mikor ott volt neki az az egy, akit szeretett, olyan nyilvánvalóan, hogy az a többiekkel szemben hideggé és »tehetetlenné« tette? Mit jelentett itt a »tehetetlenség«, mikor egynél megvolt neki a szerelem tehetése? Semmi egyebet, mint nemes nemi elkényeztetettséget és ha nem természetes, hogy a férfiasság nem akar megnyilatkozni szerelem híján, az meg éppenséggel természetellenes, ha a szerelem meglevő állapotában teszi ezt. Bizonyos, hogy Bärbel kötötte és »korlátozta« Heinzt, de nem az ördögi csodaszerrel, hanem

testi szépségével és a lenyűgöző akarattal, amellyel magához láncolta és felvértette minden más kísértés ellen. Hogy ezt a védelmet erejében, a legény természetére való hatásában a varázsír és a leánynak abban való hite lelkiileg erősítette, készséggel elfogadom, noha sokkal helyesebbnek és egyszerűbbnek tartom, ha a dolgot az ő oldaláról nézem és a szerelmeadta finnyásságot teszem felelőssé a gátoltságért, amely oly dőre megbotránkozást keltett benne. De hiszen ez a szempont is magában foglalja annak elismerését, hogy a lelkieknek bizonyos természetes csodaerejük van, az a képességük, hogy meghatározóan és másítóan hassanak a szervesre és testire — és magától értetődően a dolognak ez az úgynevezett mágikus oldala volt az is, amelyet Schleppfuss a Klöpfgeissel-esethez fűzött kommentárjaiban célzatosan kiemelt.

Tette pedig ezt quasi humanista értelemben, hogy kidomborítsa, mennyire magasztos elgondolásuk volt ama sötétnek mondott századoknak az emberi test nagyszerűségéről. Nemesebbnek tartották minden más földi anyag-összetételnél és lelki hatásra való megváltoztathatóságában előkelőségének, a testek hierarchiájában elfoglalt magas rangjának kifejezését látták. A félelem és harag lehűtötte és felhevítette, a bánattól lefogyott, örömeiben kivirult, pusztá gondolati undor előidézhette a romlott étel fiziológiai hatását, egy tányér földi eper látása csalánkiütéssel boríthatta az allergiás bőrt, mi több, betegség és halál is lehettek merőben lelki behatások következményei. De ha beláttuk a léleknek azt a képességét, hogy saját, hozzátartozó testének anyagát megváltoztassa, innen már csak egy, de szükségszerű lépés volt addig az emberiség gazdag tapasztalataival alátámasztott meggyőződésig, hogy idegen lélek is befolyásolhatja tudatosan és akaratosan, tehát varázslattal, egy idegen test állagát; más szóval: a mágia, a démoni befolyás és ráolvasás valósága ezzel bebizonyosodott és az úgynevezett babona birodalmából kivettünk olyan jelenségeket, mint mondjuk a szemmelverést, ezt a tapasztalati ténycsoportot, amely a baziliszk gyilkos tekintetének legendájában szűrődik le. Bűnös inhumanitás volna annak tagadása, hogy egy tisztátalan lélek pusztá nézésével, akár akarattal, akár önkéntelenül, ártalmas testi hatásokat tud előidézni másoknál, kivált kis gyermekeknél, akiknek finom szubstanciája különösen fogékony az ilyen szem mérge iránt.

Igy Schleppfuss a maga exkluzív — szelleménél és meggondolandóságánál fogva exkluzív — előadássorozatán. A »meggondolandó« szó kifejező és filozófiai értelmű. Egyszerre szólít fel arra, hogy bele-mélyedjünk valamibe és hogy kerüljük, tehát hogy mindenképpen óvatosan mélyedjünk valamibe bele, valamely dolog — vagy akár ember — meggondolásra érdemes és ártalmas voltának kettős megvilágításában.

Köszöntésünkbe, ha az utcán vagy az egyetem folyosóin találkozunk Schleppfuss-szal, beleadtuk egész tiszteletünket, amelyet előadásainak magas értelmi színvonala keltett bennünk óráról-óra, ő azonban még nálunk is mélyebben leemelte kalapját és azt mondta : »Alázatos szolgája !«

XIV.

Nem kenyerem a számok misztikája és mindig szorongva észleltem ezt a hajlamot Adriannál, akinél kezdettől fogva csöndesen, de világosan mutatkozott. Hogy azonban az előbbi fejezetre éppen a közönségesen félelemmel nézett és vészjtjóslónak tartott tizenhármasszámjegy esett, mégis önkénytelenül kedvemre való és szinte kísértésbe esem, hogy többnek tekintsem véletlennél. De hát ésszerűen szólva, mégis csak véletlenről van szó, és pedig azért, mert a hallei egyetemi élményeknek ez az egész sorozata alapján éppúgy természetes egységet alkot, mint fentebb Kretzschmar előadásai és mert csak a mindig nyugvópontok, bekezdések és újrakezdések után kutató olvasó kedvéért osztottam több fejezetre azt, aminek a magam, az író igazi benső meggyőződése szerint semmi igénye ilyen tagozódásra. Ha tehát rajtam állna, még mindig a XI. fejezetnél tartanánk és csak engedékenységére való hajlamom szerezte meg Schleppfuss doktornak a tizenhármasszámot. Nem sajnálom tőle — mi több, hallei diákéveink egész emlékmasszájának megadtam volna a tizenhármasszámot, hiszen már bevezetőben mondtam, hogy ennek a városnak theologiai levegője nem tett nekem jót és hogy hospitáló részvételem Adrian óráin olyan áldozat volt, amelyet sok viszolygással hoztam barátságunknak.

Barátságunknak? Helyesbítem : barátságomnak, hiszen ő egyáltalában nem ragaszkodott ahhoz, hogy mellette legyek, mikor Kumpfort vagy Schleppfust hallgatta, sőt hogy emiatt még a saját szakombeli előadásokat is elmulasszam. Egészen a magam jószántából tettem, mert ellenállhatatlan óhajom volt, hogy halljam azt, amit ő, tudjam, amit ő magába fogad, egyszóval *vigyázzak rá* — mert ezt mindig fölöttebb szükségesnek éreztem, ha céltalannak is. Sajátosan fájdalmas tudatkeveredést mondok ki ezzel : belső kényszer és céltalanságot. Tisztában voltam azzal, hogy olyan étellel van dolgom, amelyre vigyázni lehet, de megváltoztatni, befolyásolni nem és abban a törekvésemben, hogy állandóan szemmel tartsam, ne mozduljak el barátom mellől, sok volt annak előérzetéből, hogy egy napon az én feladatom lesz az életrajzi beszámolás ifjúságának benyomásairól. Mert hiszen világos, hogy a fenti dolgokra nem azért terjeszkedtem ki elsősorban, hogy megmagyarázzam, miért nem éreztem magam Halleban külö-

nösen jól, hanem ugyanabból az okból, amiért Wendell Kretzschmar kaisersascherni előadásait is olyan részletesen tárgyaltam: mert fontos és pedig szükségképpen fontos nekem, hogy az olvasót Adrian szellemi tapasztalatainak tanújává tegyem.

Ugyanebből az okból szólítom fel arra, hogy kísérjen el bennünket ifjú muzsafiakat társas vándorlásainkra, amelyeket jobb évszakokban Halleből tettünk. Mert mint Adrian földije és bizalmasa és mivel nem-theológus létemre határozott érdeklődést tanusítottam a hittudomány iránt, szívesen látott vendég voltam a »Winfried« keresztyén egyesület összejevetelein és ismételten részt vehettem ezeken a csoportosan tett és az istenadta szabad természet élvezetének szentelt vidéki utazásokon.

Ilyeneket a mi kettőnk részvétele nélkül is gyakran rendeztek; mert aligha kell mondanom, hogy Adrian nem volt nagyon buzgó egyesületi testvér és tagságát inkább csak markírozta, semhogy pontosan gyakorolta és benne felolvadt volna. Udvariasságból és hogy beilleszkedési szándékát igazolja, besoroztatta magát ugyan a »Winfried«-be, de különféle ürügyekkel, többnyire migrénjére való hivatkozással olykor nál többször maradt távol az összejevetelekről, amelyek itt a kocsmázást helyettesítették és huzamosabb idő után is oly kevésbé került az egyesület számszerint hetven tagjával frèret cochon-viszonyba, hogy még a barátságos tegeződés is nehezebb esett velük és közben nem egyszer elszólta magát. Mégis tekintélynek örvendett közöttük és a hallózásban, amely felharsant, valahányszor, mondhatnám kivételesen, elment egy ülésre Mütze vendéglőjének füstös különszobájába, volt ugyan némi gúny elkülönülése miatt, de ugyanakkor szinte vidámságból fakadt. Mert nagyrabecsülték jelenlétét a theológiai-filozófiai vitákon, amelyeket nem ő vezetett, de megjegyzéseivel gyakran érdekes irányba terelt és még ennél is jobban muzikalitását, amely igen hasznos volt, mert az obligát karénekeket hangzatosabban és felpezsdítőbben tudta kísérni zongorán a többiekénél, akik megpróbálták, és a gyülekezetet egy Baworinski nevű ülésvezető, egy hosszú, barna, többnyire leeresztett szemhéjai mögül kinéző és mintegy fityülésre csücsörített szájú fiatalember felszólítására szólószámokkal, egy Bach-toccatával, Beethoven vagy Schumann valamelyik tételével örvendeztette meg. De sokszor felhívás nélkül is odaült az ülésterem kongó zongorájához, amely egészen olyan volt, mint az a tökéletlen hangszer, amelyen Wendell Kretzschmar oktatott bennünket a »Közjátékonysági« termében, és szabadon kísérletező játékba mélyedt — főként az ülés megnyitása előtt, miközben a társaság létszámának kiegészülésére vártak. Felejtetetlen nekem az a mód, ahogyan belépett, futólag köszönt és néha még felöltőjét sem téve le, elgondolkodó arccal egyenesen a zongorához ment, mintha az volna idejövételének tulajdonképeni célja

és erős billentéssel, felhúzott szemöldökkel emelve ki az átmenő hangokat, a nyilván útközben átgondolt hangzatkapcsolatokat, előkészítéseket és feloldásokat kezdte próbálgatni. De volt ebben a zongorára való rárontásban valami támaszt és talajt keresés is, mintha aggasztaná a helyiség és akik benne mozogtak és mintha ott voltaképpen tehát önmagához menekülne a zavarbaejtő idegenség elől, amelybe belecsöppent.

Ha aztán tovább játszott, egy szilárd gondolaton csüggve, azt alakítva és formálgatva, a körülötte állók közül egyik, a kis Probst, egy szőke, félhosszú zsíroshajú tipikus lelkészjelölt rendesen megkérdezte:

— Mi ez?

— Semmi — felelte a zongorázó rövid fejcsóválással, amilyen-nel egy legyet szoktunk elhessegetni.

— Mi az, hogy semmi — firtatta amaz, — hiszen játszod?

— Fantáziál — magyarázta a hosszú Baworinski megértéssel.

— Fantáziál?! — kiáltotta Probst őszinte ijedelemmel és vizenyőskék szemeivel Adrian homloka felé sandított, mintha azt várná, hogy lázas hevülést fog ott látni.

Mind nevettek, Adrian is, miközben csukott kezeit a billentyűkön hagyta és fejét fölébe hajtotta.

— Ó, Probst, hogy te milyen borjú vagy! — mondta Baworinski. — Rögtönzött, hát nem érted? Most, ebben a pillanatban találta ki.

— Hogy tud ennyi hangot jobbról és balról egyszerre kitalálni — védekezett Probst. — És hogy mondhatja erről, hogy semmi, pedig játssza? Az ember nem játszhatja azt, ami nincs.

— Dehogy nem — mondta Baworinski szelíden. — Azt is lehet játszani, ami még nem létezik.

És még a fülembe cseng, hogyan tette hozzá egy zömök, homlokába lógó hajú fiatalember, Deutschlin, Konrad Deutschlin:

— Minden egyszer semmi sem volt, kedves Probst, ami aztán valami lett.

— Biztosíthatom... biztosíthatlak benneteket — mondta Adrian, — hogy igazán semmi sem volt, mindenképpen.

Fel kellett egyenesednie a nevetéstől meggörnyedt helyzetéből miközben arcán látszott, hogy nem érezte magát jól közben és feszélyezte a dolog. De emlékszem, hogy ezután hosszabb, semmiképpen sem érdektelen, főleg Deutschlintól vezetett vita következett az alkotó tehetségről, miközben kifejtették, milyen korlátokat állít e fogalom elé az adottságok egész sora, kultúra, hagyomány, utánzás, konvenciók, sablon, de végül aztán teológiaiilag mégis elismerték az emberi alkotó képességet mint az isteni léterő távoli tükröződését, mint a mindenható teremtető szózat visszhangját, a felülről jövő teremtető ihletet.

Egyébként, egészen melleleg mondvá, kellemes volt nekem, hogy profán fakultásról bebocsátott vendég létemre időnként, ha felszólítottak rá, én is hozzájárulhattam a szórakozáshoz viola d'amore-játékkal. A zene ugyanis nagy dolog volt ebben a körben, ha csak bizonyos, egyszerre elvi és elmosódó módon is: isteni művészetet láttak benne és azon voltak, hogy »viszonyuk« legyen hozzá, romantikusan áhitatos viszonyuk, mint a természethez — a zene, a természet és a vidám áhitat közelrokon és szabványos eszmék voltak a Winfried-egyletben és ha az imént »múzsafiakról« beszéltem, ez a hittanhallgatókra sokak szerint talán kevésbé illő szó éppen ebben az érületi kombinációban találja igazolását, a jámbor fesztelenség és a nyilt szemű szépségkeresés szellemében, amely a most tovább tárgyalandó kirándulásokat is meghatározta.

Négy hallei szemeszterünk folyamán kétszer vagy háromszor rendeztek ilyeneket in corpore, tehát úgy, hogy Baworinski mind a hetven embert felszólította reá. Ezeken a tömegvállalkozásokon Adrian és én sohasem vettünk részt. De egyes, egymásközt bizalmasabb csoportok is összeálltak ilyen vándorlásokra és így néhány jobb pajtással együtt mi ketten is ismételten útnak indultunk. A csoport tagjai voltak: az ülésvezető maga, a zömök Deutschlin, aztán bizonyos Dungersheim, Carl von Teutleben és még néhány fiatal-ember, akiknek neve Hubmeyer, Matthäus Arzt és Schappeler volt. Ezekre a nevekre emlékszem még és többé-kevésbé viselőik arcára is, ezek leírása azonban fölösleges.

Halle közvetlen környéke, ez a homokos síkság, táji szépség híján mellőzhető, de néhány óra alatt a vonat a Saale mellett felfelé a kedves thüringiai vidékre viszi az embert és ott, többnyire már Naumburgban vagy Apoldában (Adrian anyjának szülőhelyén), kiszálltunk a vonatból és hátizsákunkkal meg esőcsuklyánkkal, amúgy diákosan, az apostolok lován folytattuk utunkat napokig tartó meneteléssel, miközben falusi fogadókbán, gyakran a pusztta földön, egy erdő szélén leheverészve fogyasztottuk el elemózsiánkat és az éjszakát sokszor egy paraszttanya szalmás pajtájában töltöttük, hogy hajnalra kelve egy csöves kút vályujánál eszközöljük a reggeli tisztálkodást és felfrissülést. Az ilyen átmeneti életformában, városi és szellemi foglalkozású embereknek ebben az elruccarásában a kezdetleges vidékiességhez, a jó anyaföldhöz, abban a biztos tudatban, hogy úgyis csakhamar ismét vissza kell vagy szabad térniük onnan a polgári kényelem megszokott és »természetes« légkörébe: ebben az önkéntes visszacsavarásban és leegyszerűsítésben egykönnyen, sőt szinte szükségyszerűen van egy árnyalati mesterkéltég, pártfogósdí, műkedvelés és kómikum, amely tudatunktól korántsem volt egészen idegen és amelyre nyilván a jóindulatúan gúnyos vigyorgás is vonatkozott, amellyel nem egy paraszt mért végig bennünket, mikor szalmát kér-

tünk tőle, hogy rajta megháljunk. Ami ennek a vigyorgásnak némi jóakaratot, sőt helyeslést adott az fiatalságunk volt; és valóban azt mondhatni, hogy a fiatalság az egyetlen legitim híd a polgári és a természetes között, az a polgárság előtti állapot, amelyből minden diákromantika is származik, a tulajdonképpen romantikus életkor. Erre a formulára vezette vissza a mindig erős logikájú Deutschlin a kérdést, mikor elalvás előtt az éjjeli szállásunk egyik sarkában égő istállólámpa halvány fényéről pajtai beszélgetést folytattunk mostani életünk problematikájáról, hozzáfűzván azonban, hogy módfelett ízléstelen dolog, ha az ifjúság az ifjúságról vitázik: az az életforma, amely önmagát firtatja és kutatja, ezzel mint forma már fel is bomlik, mert igazi léte csak a közvetlenül és tudattalanul létezőnek van.

Ennek többen ellentmondtak; az ellentmondók Hubmeyer és Schappeler voltak és Teutleben sem értett vele egyet. Az volna csak a szép, jelentették ki, ha mindig csak az öregek beszélhetnének a fiatalságról és ez mindig csak mások szemléletének tárgya lehetne, mintha neki magának nem volna része az objektív szellemben. De része van, annyiban is, amennyiben róla magáról van szó és mint fiatalság kell, hogy szintén szólhasson a fiatalságról. Az a valami is létezik, amit életérzésnek neveznek és ami egybeesik az öntudattal, és ha az életformát már ez megszüntetné, lelkes élet egyáltalában nem volna lehetséges. A tompa tudattalanságban folyó pusztalét, az ichthyosaurus-lét nem több a semminél, manapság arra van szükség, hogy mindenki tudatosan megállja helyét és fejlett magabiztonsággal vállalja sajátos életformáját — úgyis elég soká tartott, míg az ifjúságot ilyennek ismerték el.

— Az elismerés azonban inkább pedagógiai részről, tehát az öregektől indult ki — hangzott Adrian megjegyzése —, mint a fiatalságtól magától. Ezt különben is nagyon engedékeny körünk, amely a gyermek századát is emlegeti és kitalálta a nőemancipációt, egy szép napon megajándékozta az önálló életforma jelzőjével, a fiatalság pedig természetesen mohón helyeselt.

— Nem, Leverkühn — mondta Hubmeyer és Schappeler, a többiektől is támogatva: ebben nincs igaza, legalább is nagyrészt nincs. Az ifjúság életérzése maga volt az, amely a tudatosulás segítségével érvényesült a világ ellenére, ha ez valamelyest kész is volt az elismerésre.

— Meghiszem azt — mondta Adrian. — Nagyon is kész volt rá. Ennek a kornak csak azt kell mondani: »Saját életérzésem van« és rögtön mélyen meghajlik előtte. Úgy ment ez az ifjúságnak, mint a karikacsapás. Egyébként senkinek sem lehet ellene kifogása, ha a fiatalság és a kor megérti egymást.

— Miért vagy olyan fásult, Leverkühn? Nem helyesled, hogy ma a fiatalság is hozzájut jogához a polgári társadalomban és elismerik a fejlődés életkorának külön méltóságát?

— Dehogy nem — mondta Adrian. — De maguk, illetve ti, azaz hogy mi abból a gondolatból indultunk ki...

Nevetés szakította félbe elszólása miatt. Azt hiszem, Matthäus Arzt szólalt meg:

— Ez valódi volt, Leverkühn. A fokozás jó volt. Először azt mondd nekünk, hogy »maguk«, aztán kinyögöd azt, hogy »ti«, és legeslegutoljára következik a »mi«, de ebbe már majdnem beletörök a nyelved, olyan nehezen csikarod ki magadból, te megátalkodott individualista.

Adrian tiltakozott a megjelölés ellen. Egészen hibás, mondta, ő egyáltalában nem individualista, mindenképen igenli a közöséget.

— Elméletileg talán — felelt Arzt — Adrian Leverkühn kizárásával, felülről lefelé. — A fiatalságról szintén felülről lefelé beszél, mintha nem tartozna közé és egyszerűen képtelen a bekapcsolódásra és beilleszkedésre, mert ami az alázatosságot illeti, hát arról bizony nem sokat tud.

De hiszen itt nem alázatosságról volt szó, védte ki Adrian a vágást, hanem ellenkezőleg, öntudatos életérzésről. És Deutschlin azt indítványozta, hogy hallgassák végig Leverkühnt.

— A többi nem fontos — mondta ez. — A kiindulási pont az a gondolat volt, hogy a fiatalságnak közelebbi viszonya van a természethez, mint a polgárilag érett embernek — tehát például a nőnek, akiről pedig a férfival összehasonlítva szintén azt állítják, hogy közelebb áll a természethez. Nem találom, hogy a fiatalság különösen bizalmas lábon áll a természettel. Sokkal inkább félénken és félszegen viselkedik vele, valójában idegenül. Természetes osztályrészéhez az ember csak az évek során szokik hozzá és lassan törődik bele. Éppen a fiatalság, tudniillik a magasabbrendű fiatalság, inkább megijed tőle, megveti, ellenségesen fordul vele szembe. Mert mi a természet? Erdő, mező? Hegyek, fák és tó, táji szépség? Ehhez véleményem szerint az ifjúságnak kevésbé van szeme, mint az idősebb, lehiggadtabb embernek. A fiatal egyáltalában nem alkalmas a nézésre és a természet élvezetére. Ő befelé tekintő, szellemi beállítottságú, az érzékitől elforduló, véleményem szerint.

— Quod demonstramus — mondta valaki, alkalmasint Dungersheim — mi vándorok itt a szalmában, akik holnap felfelé igyekezünk a thüringiai erdőben, Eisenach és a Wartburg felé.

— Véleményem szerint, ezt mondd mindig — vetette közbe egy másik. — Ezzel nyilván azt akarod mondani: tapasztalatom szerint.

— Azt vetitek a szememre, — felelte Adrian — hogy felülről beszélek az ifjúságról és magamat nem értem bele. Most meg egyszerre azt állítjátok, hogy azonosítom magammal.

— Leverkühnnnek — mondta erre Deutschlin — saját külön gondolatai vannak a fiatalságról, de nyilván ő is sajátos életformának látja, amely mint ilyen érdemel tiszteletet és ez a döntő. Én a fiatalság önmagyarázása ellen csak annyiban szoltam, amennyiben megbontja az élet közvetlenségét. De öntudat lévén, erősíti is a létet és ebben az értelemben, azaz hogy ebben a mértékben helyeslem. A fiatalság gondolata a mi német népünk előjoga és kiváltsága — a többiek alig ismerik, az önmagának értelmet adó fiatalság jóformán ismeretlen előttük, a német fiatalságnak lényegi hangsúlyú és a magasabb korosztályoktól méltányolt magatartásán, de még polgáriatlan viseletén is csodálkoznak. Ám csodálkozzanak. A német fiatalság éppen mint fiatalság a népszellemet magát képviseli, a német szellemet, amely fiatal és jövőbiztos — éretlen is, ha akarják, de mit jelent ez! A német tetteket mindig bizonyos roppant éretlenségből tették, nem hiába vagyunk mi a reformáció népe. Hiszen ez is az éretlenség műve volt. Érett az a firenzei reneszánsz-polgár volt, aki templombamenés előtt ezt mondta feleségének: »Gyere, tisztelegjünk a népszerű tévedés előtt!« De Luther eléggé éretlen, eléggé nép, német nép volt ahhoz, hogy elhozza az új, megtisztított hitet. Hol tartana a világ, ha az érettség az utolsó szó volna! Mi éretlenségünkben még sok megújodást, sok forradalmat fogunk ajándékozni neki.

Deutschlinnak ezekre a szavaira egy darabig hallgatás volt. A sötétben nyilván kiki a személyes és nemzeti fiatalság érzését hánytorgatta magában, ezt az *egy* pátozba olvadó fiatalságot. A »roppant éretlenség« kifejezésében legtöbbjük számára volt valami hízélgó.

— Csak azt tudnám, — hallom Adrian hangját, amint megtöri a csendet — hogyan vagyunk mi tulajdonképpen olyan éretlenek, olyan fiatalok, amilyeneknek mondasz, már tudniillik a nép. Utóvégre is ugyanonnan jövünk, ahonnan a többiek és talán csak történelmünk, hogy egy kicsit későn álltunk össze és alakítottunk ki magunkban közös öntudatot, vetíti elének ennek a különös fiatalságnak ábrándját.

— Mégis másképpen lesz — viszonzá Deutschlin. — A fiatalságnak a szó legmagasabb értelmében semmi köze a politikai történelemhez, egyáltalán a történelemhez. Metafizikai sajátság, valami lényegi, felépítés és elrendeltetés. Sohasem hallottál a német fejlődésről, a német vándorlásról, a német lényegiség örök útbánlevéséről? Ha úgy tetszik, a német az örök diák, az örök törekvő a népek között...

— És forradalmi — vetette közbe Adrian kurta nevetéssel — a világtörténelem vásári bűvésze.

— Nagyon szellemes vagy, Leverkühn. De én mégis csodálkozom, hogy te, a protestáns ilyen elmés lehetsz. Szükség esetén valaki

komolyabban is veheti azt, amit fiatalságnak neveznek. Fiatalnak lenni annyi, mint eredetinek lenni, közel maradni az élet forrásaihoz, felkelhetni és lerázhatni magunkról egy elvénhedt civilizáció bilincseit, merni azt, amihez másokban hiányzik az életbátorság, nevezetesen hogy újra alábukjunk az elementárisba. A fiatalság bátorsága a goethei meghalás és levés szelleme, a halál és újjászületés tudása.

— Olyan német dolog ez? — kérdezte Adrian. — Az újjászületés neve valamikor rinascimento volt és Olaszországban ment végbe. A »Vissza a természethez« pedig először francia jelszó volt.

— Az egyik kulturális megújulás volt, — válaszolta Deutschlin — a másik érzélgős pásztorjáték.

— A pásztorjátékból — erősködött Adrian — a francia forradalom lett, Luther reformációja pedig csak lerakódóhelye és etikai mellékutója volt a reneszánszsnak, alkalmazása a vallásosságra.

— A vallásosságra, most megmondtad. A vallásos pedig mindenestre valami más, mint archeológiai felfrissülés és kritikus társadalmi átalakulás. A vallásosság talán maga a fiatalság, a személyi élet közvetlensége, bátorsága és mélysége, az az akarat és képesség, hogy a lét természetességét és démoniségát, ahogyan Kierkegaard óta újra ráeszméltunk, teljes vitalitással tapasztaljuk és éljük át.

— És te a vallásosságot kiválóan német képességnek tartod? — kérdezte Adrian.

— Ebben a most meghatározott értelmében, ha lelki fiatalságot, spontaneitást, élethitét és düreri lovaglást jelent halál és ördög között — feltétlenül.

— És Franciaország, a székesegyházak földje, amelynek királyát legkeresztényibbnek mondták és ahol olyan theológusok születtek, mint Bossuet, mint Pascal?

— Az már rég volt. Franciaországot a történelem évszázadok óta Európa küldetésszerűen keresztényellenes hatalmává szemelte ki. Németországról ennek ellenkezője áll, ezt te is éreznéd és tudnád, Leverkühn, ha nem volnál éppen Adrian Leverkühn, azaz: a fiatalsághoz túlságosan hüvös, a vallásossághoz túlságosan okos. Okossággal az egyházban sokra viheti valaki, a vallásosság terén aligha.

— Köszönöm szépen, Deutschlin — nevetett Adrian. — Jó régi német nyelven, mint Ehrenfried Kumpf mondaná, kertesél nélkül megadtad nekem. Úgy sejtem, hogy én az egyházban sem fogom sokra vinni, de az bizonyos, hogy nélküle nem lettem volna theológus. Tudom, hogy közületek a legtehetségesebbek olvasták Kierkegaardot, az igazságot, az erkölcsi igazságot is, egészen a szubjektivitás világába helyezik és irtóznak a nyájbanéléstől. De én nem osztozhatom radikalizmustokban, amely egyébként nem lesz hosszúéletű, csak diákos kilengés — nem osztozhatom az egyház és kereszténység e kierkegaardi szétválasztásában. Az egyházban én még ma is, akár-

milyen elvilágiasodott és elpolgáriasult, a rend bástyáját látom, intézményt a vallásos élet objektív fegyelmezésére, szabályozására, gátak közé szorítására, mely nélkül ez az alanyiaszkodó züllés, a szellem-lakta kaosz martalékvá válna, a fantasztikus rémségek világává, démonikus tengerré. Aki az egyházat és vallást elválasztja, lemond arról, hogy a vallásosságot elválassa a tébolytól...

— No hallod! — szoltak többen. Hanem:

— Igaza van! — jelentette ki kereken Matthäus Arzt, akit a többiek »társadalomgyógyásznak« neveztek, mert szenvedélye a társadalmi kérdés volt, keresztényszociálista volt és gyakran idézte Goethe mondását, hogy a kereszténység politikai forradalom volt, amely kudarcot vallott és erkölcsi lett. Most, mondta ezúttal is, újra politikaivá kell lennie, azaz társadalmivá: ez a valódi és egyetlen eszköz a vallásosság fegyelmezésére, melynek elfajulási veszélyeit Leverkühn egyáltalában nem helytelenül ecsetelte. A vallásos szocializmus, a szociálisan megkötött vallásosság, ez az, ami kell, mert minden azon múlik, hogy megtaláljuk a helyes kötöttséget és a theonom kötöttséget a szociálissal kell egyesíteni, a társadalom tökéletesedésének Istentől kitűzött feladatához való kötöttséggel. — Higgyétek el, — mondta — csak az az egy fontos, hogy felnőjjön egy felelős ipari nép, egy nemzetközi iparos nemzet, amely egyszer majd igazi és valódi európai gazdálkodó társadalmat alkothat. Ebben benne lesz és csirájában már most is benne van minden alkotó impulzus nemcsak egy új gazdasági tervezet technikai megvalósítására, nemcsak a naturális életvonatkozások átfogó higienizálására, hanem új politikai rendszerek kialakítására is.

Úgy idézem e fiatalemberek beszédeit, ahogyan elmondták őket, abból a tudós zsargónból származó kifejezésekkel, melynek kényszeredettségre a legkevésbé sem eszméltek rá: sőt nagy gyönyörűséggel és kényelemmel használták, igen természetesen, amennyiben a legnyakatekertebben igényes dolgokat művészi igénytelenséggel dobálták egymás fejéhez. A »naturális életvonatkozások« és »theonom kötöttség« ilyen drágaságok voltak; egyszerűbben is meg lehetett volna mondani, de ez már nem az ő szellemtudományos nyelvük lett volna. Szerették felvetni a »lényegi kérdést«, sokat beszéltek a »szakrális térről« vagy a »politikai térről« vagy az »akadémiai térről«, a »strukturális elvről«, a »dialektikus feszültség viszonyáról«, a »létszerű egyenértékűségről« és így tovább. Deutschlin tehát, kezét feje mögött összekulcsolva, felvetette a lényegi kérdést Arzt gazdálkodó társadalmának genetikus eredetére vonatkozóan. Ez nem más, mint az ökonómikus ész és mindig csak ez képviseltetheti magát a gazdasági társadalomban. — Azzal végre is tisztában kell lennünk, Matthäus — mondotta — hogy az ökonómikus gazdasági szervezet társadalmi eszménye egy felvilágosodott autonóm

gondolkodás szülötte, tehát egy olyan racionalizmusé, amelyet az elmefölötti és alatti hatalom ereje még egyáltalában nem fogott meg. Azt hiszed, hogy az ember pusztá belátásából és eszéből kifejleszthetsz egy igazságos rendet, miközben az »igazságost« és »szociálisan hasznost« azonosítod, és ebből, úgy gondolod, új politikai rendszerek fognak kialakulni. De az ökonomiai tér egészen más, mint a politikai, és az ökonomiai hasznossági gondolkodástól a történelemre vonatkoztatott politikai tudathoz nincs közvetlen átmenet. Nem értem, hogyan kerülhette el figyelmedet ez. A politikai rend az államra vonatkozik, ez pedig nem a hasznosság szemszögéből meghatározott hatalom és uralmi forma, benne mégis más kvalitások fejeződnek ki, mint amelyeneket a vállalkozók érdekképviselői és a szakszervezeti titkárok ismernek, így például a becsület és méltóság. Az ilyen kvalitásokhoz kedvesem, az ökonomiai tér emberei nem rendelkeznek a szükséges létszerű egyenértékűségekkel.

— Ugyan, Deutschlin, mit beszélsz — mondta Arzt. — Mi modern szociológusok nagyon jól tudjuk, hogy az államot is hasznossági funkciók határozzák meg. Ilyen az igazságszolgáltatás, ilyen a közbiztonság garanciája. És különben is ökonomikus korban élünk, az ökonomiai jelleg egyszerűen a kor jellemző történelmi vonása, és az államon fikarcnyit sem segít minden becsület és méltóság, ha nem ért ahhoz, hogy az ökonomiai viszonyokat a maga erejéből helyesen felismerje és irányítsa.

Deutschlin ezt megengedte. De tagadta azt, hogy a hasznossági funkciók *lényegi* alapja volnának az államnak. Az állam igazolása fenségében, szuverenitásában van, amely tehát az egyesek értékelésétől függetlenül fennáll, mert — a Contrat social frázisaival éles ellentétben — megelőzi az egyedet. Az egyénfölötti összefüggésekben ugyanis ugyanannyi az ősi létszerűség, mint az egyedekben, és az ökonomus éppen azért nem érthet meg semmit az államból, mert transzcendentális megalapozásból nem ért meg semmit.

Mire von Teutleben ezt mondta :

— Mondhatom, nem hiányzik belőlem a rokonszenv az iránt a szociálisan vallásos kötöttség iránt, amelyet Arzt ajánl; minden bizonnyal jobb a semilyennél, és Matthäusnak nagyon igaza van, mikor azt mondja, hogy mindennél fontosabb a helyes kötöttség megtalálása. De hogy helyes, hogy vallásos és politikai legyen egyszerre, népinek kell lennie, és az én kételyeim arra vonatkoznak, hogy a gazdálkodó társadalomból kialakulhat-e egy új népiség? Nézzetek körül a Ruhrvidéken : ott láthattok emberi gyűjtő központokat, de egy új népiség sejtjeit sehol. Utazzatok egyszer személyvonaton Leunától Halleig! Munkásokkal fogtok találkozni, akik egészen okosan tudnak beszélni bérkérdésekről, de hogy közös tevékenységükből bárminő népi erőket merítettek volna, az nem állapít-

ható meg beszélgetéseikből. A gazdasági életben mindinkább a mez-
telen végesség uralkodik . . .

— De hiszen a népiség is véges — jelezte egy másik, nem mond-
hatom meg határozottan, hogy Hubmeyer vagy Schappeler volt-e. —
Mi theológusok nem mehetünk bele abba, hogy a nép örök. A lelke-
sednitudás igen szép tulajdonság és a hit szükséglete igen természe-
tes az ifjúságnál, de kísértés is, és ma, mikor a liberalizmus elhalóban
van, nagyon pontosan meg kell vizsgálnunk az új kötöttségek miben-
létét, amelyeket úton-útfélen ajánlgatnak, hogy valódiak-e, hogy a
kötöttséget létrehozó objektum tényleg valóságos-e vagy csak egy
mondjuk strukturális romantika terméke, amely nominalisztikus,
hogy ne mondjam fikcionalisztikus úton teremtem magának ideológiai
objektumokat. Az én véleményem, illetve aggodalmam az, hogy a
bálvánnyá emelt népiség és az utópikusan látott állam ilyen nomi-
nalisztikus kötöttségek és a kiállásban mellettük, tehát mondjuk
a Németország melletti kiállásban van valami semmire sem köte-
lező, mert nincs köze a személyi szubstanciákhoz és a minőségi
tartalomhoz. Ezt egyáltalán nem kérdezik és ha valaki azt mondja,
hogy »Németország!« és ezt jelenti ki a maga kötöttségének, egyál-
talan nem kell kimutatnia és nem kérdezi senki, még ő maga sem,
mennyi németiséget valósít meg voltaképpen személyi, így tehát minő-
ségi értelemben és mennyire van meg benne az a képesség, hogy egy
német életforma érvényesülését szolgálja a világon. Ez az, amit
én nominalizmusnak vagy még helyesebben nép-fetisizmusnak neve-
zek és ami véleményem szerint ideológiai bálványimadás.

— Jól van, Hubmeyer — mondta Deutschlin — ez mind helyes,
amit mondasz, és mindenesetre megengedem, hogy kritikával köze-
lebb vittel bennünket a problémához. Ellentmondtam Matthäus
Arztnak, mert nem kedvemre való a hasznossági elv eluralkodása az
ökonómiai térben; abban azonban teljesen egyetértek vele, hogy a
theonom kötöttségnek önmagában, tehát a vallásosságnak általános-
ságban van némi formalisztikus és tárgyatlan jellege, hogy empirikus
földi kitöltésre vagy alkalmazásra vagy beigazolódásra van szük-
ség, gyakorlati engedelmességre Isten iránt. Arzt a szocializ-
must választotta erre a célra, Carl Teutleben a népiséget. Ez a
két kötöttség, amelyek között ma választhatunk. Tagadom, hogy
túlkínálat van ideológiákban, mióta a szabadság szólamával egy
verebbet sem lehet megfogni. Tényleg csak ez a két lehetősége van
a vallási engedelmességnek és vallási megvalósulásnak: a szociális
és a nemzeti. De a balsors úgy akarja, hogy mindkettőben van
megfontolandó és veszélyes és pedig komolyan az. A népi hit-
vallás bizonyos, szerföltött gyakori nominalisztikus ürességéről és
személyi tartalom nélkülségéről Hubmeyer nagyon találóan nyilat-
kozott, és általánosítva hozzá lehetne még tenni, hogy éppenséggel

semmit sem ér, ha életfelfokozó objektiválódások mellett törünk lándzsát, mihelyt ennek a személyes életvitel szempontjából semmi jelentősége, csak ünnepélyes alkalmakra szól, amelyekhez én a meg-részegült halálos áldozatot is hozzászámítom. Az igazi áldozathoz két értékállomány és minőségi tartalom kell: az ügyé és az áldozaté... De vannak esetek, mikor a személyi tartalom, például németiségben, igen nagy volt és egészen önkénytelenül objektiválódott áldozat alak-jában is, viszont a népi kötöttség melletti kiállás nemcsak egészen hiányzott, hanem annak leghevesebb negációja volt az eset, úgyhogy a tragikus áldozat éppen a lét és a kiállás ellentmondásában állott... Ennyit ma estére a nemzeti kötöttségről. Ami pedig a szocialist illeti, ennek az a bibéje, hogy ha az ökonomiai térben minden a lehető legjobban szabályozva van, a lét értelemmel való megtöltésének és az életvitel méltóságának kérdése éppúgy nyitva marad, mint ma. Egy-szer majd bekövetkezik a föld egyetemes ökonomiai irányítása, a kollektívizmus teljes diadala — hát igen, azzal vége is lesz az ember viszonylagos bizonytalanságának, amelyet a kapitalista rendszer tár-sadalmi katasztrófajellege még meghagyott, más szóval: utolsó csökevénye is el fog tűnni az emberi élet veszélyeztetettségének, tehát egyáltalában a szellemi problematikának. Csak azt nem tudom, minek él az ember azután még...

— Szóval te azért tartanád meg a kapitalista rendszert, Deutschlin — kérdezte Arzt — mert ébren tartja az emberi élet veszélyezte-tettségének emlékét?

— Nem, erre nem gondolok, kedves Arzt — felelte Deutschlin bosszúsan. — De talán mégis csak szabad rámutatni a tragikus anti-nómiákra, amelyekkel tele van az élet.

— Azokra ugyan nem kell rámutatni sem — sóhajtott Dungers-heim. — Szörnyű baj ez és a vallásos ember kénytelen felvetni a kérdést, vajjon a világ valóban egy jóságos Isten egyedüli műve-e, nem inkább közös alkotása, nem akarom mondani, kívül.

— Én csak azt szeretném tudni — jegyezte meg Teutleben — hogy más népek fiatalsága is ugyanígy a szalmán fekszik és problé-mákkal és antinómiákkal vesződik-e.

— Aligha — felelte Deutschlin fitymálóan. — Azoknak szellemi-leg sokkal egyszerűbb és kényelmesebb a dolguk.

— Az orosz forradalmi ifjúságot — jegyezte meg Arzt — ki kel-lene venni. Ott, ha nem tévedek, fáradhatatlan diszkurzív izgalom van és átkozottul sok dialektikus feszültség.

— Az oroszoknál — mondta Deutschlin velősen — van mélység, de nincs forma. A nyugatnál van forma, de nincs mélység, mindaket-tővel együtt csak mi németek rendelkezünk.

— No hát, ha ez nem népi kötöttség! — nevetett Hub-meyer.

— Csak eszméhez való kötöttség — erősgette Deutschlin. — Én a követelésről beszélek. A kötelezettség a kivételes, korántsem a mérték, amelyben már teljesítjük. Nálunk »kell« és »van« között nagyobb úr táton, mint másoknál, mert a »kell« mértéktelenül fel-fokozott.

— A nemzeti szemponttól azonban jobb volna itt eltekinteni — szólt intón Dungersheim — és a problematikát általában a modern ember létével kapcsolatban kellene néznünk. A helyzet az, hogy mióta elveszett a közvetlen létbizonyosság, amely korábbi korokban az ember belehelyeztettségéből adódott készen talált totális keretekbe, szakrális bélyegű rendkeretekbe, melyeknek meghatározott intencionalitásuk volt a kinyilatkoztatott igazság irányában... hogy ezek szétesése és a modern társadalom létrejötte óta az emberekhez és a dolgokhoz való viszonyunk végtelenül reflektált és komplikált lett és nincs már egyéb problematikánál és bizonytalanságnál, úgyhogy az igazságra való törekvés könnyen végződhet rezignációban és kétségbeesésben. A felbomlásból mindenki új rendező erők első jelentkezéseit szeretné kihüvelyezni, noha meg kell adni, hogy ez a vágy nálunk németeknél különösen komoly és nagy és hogy a többiek nem szenvednek ennyire a történelmi sorstól, akár azért, mert erősebbek, akár azért, mert tompábbak...

— Tompábbak — döntötte el von Teutleben.

— Ezt mondod te, Teutleben. De ha mi most a történelmi és pszichológiai problematika élességét és tudatosságát nemzeti érdemünkül tudjuk be és az új totális keretekre való törekvést a német-séggel azonosítjuk, már úton vagyunk ahhoz, hogy beleessünk egy kétes valódiságú és kétségtelen önteltségű mítoszba, tudniillik a népi mítoszba a harcós típus strukturális romantikájával, ami nem más keresztény módra tálatlaturális pogányságnál és Krisztust a »meny-nyei seregek Urává« teszi. Ez azonban határozottan démonikus veszélyekkel járó álláspont...

— No és? — kérdezte Deutschlin. — Minden vitális mozgásban vannak rejtett démonikus erők a rendteremtő erők mellett.

— Ugyan nevezzük a dolgokat nevükön — sürgette Schappeler, de az is lehet, hogy Hubmeyer volt az. — A démonikus neve németül az, hogy ösztönök. És éppen arról van szó, hogy ma már az ösztönökkel is propagandát csinálnak mindenféle kötöttség-javaslat mellett, amennyiben még őket is bevonják az ügybe és a régi idealizmust ösztön-pszichológiával cicomázzák fel, hogy a sűrítettebb valóság megvesztegető benyomása álljon elő. Azért az ajánlat mégis lehet szélhámosság...

Ezekután csak azt mondhatom, hogy »és így tovább«, mert ideje, hogy e beszélgetés — vagy egy ilyen beszélgetés — lejegyzésének véget vessék. Igazában azonban nem volt vége vagy még sokáig

elhúzódott, késő éjszakáig, »kétpólusú magatartással« és »történelem-tudatos analízissel«, »időfölötti kvalitásokkal«, »ontikus természet-szerűséggel«, »logikus dialektikával« és »reáldialektikával«, tudakosan, igyekvően és határtalanul, hogy végül is füstbe menjen, jobban mondván alvásba, mert Baworinski, a vezető, mindenkit erre intett, tekintettel arra, hogy másnap — de már majdnem másnap volt — korán akartunk útnak indulni. Hogy a jóságos természet készséggel kínálta az alvást, hogy abba fogadja be és ringassa feledésbe a beszélgetést, hálát érdemlő tény volt, és Adrian, aki már régen nem szólt semmit, kifejezést is adott ennek néhány vaccolódás közben odavetett szóval:

— Igen, jóéjszakát. Szerencse, hogy ezt mondhatjuk. Vitakozni mindig csak elalvás előtt volna szabad, a készen váró álom fedezetével az ember háta mögött. Kínos dolog, szellemi beszélgetés után még éber érzékekkel járkálni tovább!

— Csakhogy ez menekülés — mormogta még valaki, aztán felhangzottak az első horkolások a pajtában, megbékélt megnyilatkozásai a vegetatívba való belemerülésnek, amelyből néhány óra elég volt ahhoz, hogy visszaadja a derék ifjúságnak rugalmasságát a hálásan léleklő és néző természetelvezetés egyesítésére azokkal az obligát theologiai-filozófiai vitákkal, amelyek szinte sohasem szakadtak meg és amelyekben egymásnak opponáltak és imponáltak, egymást kölcsönösen oktatták és sarkalták. Így június táján, mikor a thüringiai medencén áthúzódnó erős magaslatok völgyeiből a jázmin, a galagonya nehéz illata áradt, pompás vándorlás esett itt az ipartól szinte mentes, enyhén áldott, termékeny vidéken és fiókműves házakból álló nyájas falvain át; mikor aztán a földművelő vidékről a túlnyomóan állattenyésztő vidékre jutottunk és a fenyvesekkel és bükkfákkal benőtt hegygerinc legendás magaslati útján mentünk tovább, a Rennsteigon, amely a Werra völgyébe nyíló kilátásaival Frank-erdőtől Eisenachig, a Hörsel-városig halad, egyre szebb, jelentősebb, romantikusabb lett az egész és sem amit Adrian a fiatal-ságnak a természettől való elidegenüléséről, sem amit annak kívánatoságáról mondott, hogy szellemi viták után az alváshoz lehessen fellebbezni, nem látszott tipikus érvényűnek. Még róla magáról is alig állt, mert hacsak a migrén nem tette hallgataggá, élénk részt vett a napközben folytatott beszélgetésekben, és ha a természet nem csalt is ki belőle lelkes felkiáltásokat és ha bizonyos elmélázó tartózkodással nézte is, nem kétlem, hogy annak képei, ritmusai, magasszárnyalású dallamai mélyebben hatoltak lelkébe, mint akármelyik társába, és később a tisztá, feloldott szépség sok elsuhanása, ahogyan szellemi feszültségű műveiből kibontakozik, önkéntelenül ezeket a közös benyomásokat juttatta eszembe.

Igen, ezek élénk órák, napok és hetek voltak. A szabadban való élet oxigénesen üdítő hatása, a táj és történelem benyomásai lelkes-

déssel töltötték el ezeket a fiatal embereket és olyan gondolatok felé emelték tekintetüket, melyekben megvolt a diákkor fényűzése és szabad kísérletezése és melyek később a száraz, kenyérkereső életben, a filiszterség állapotában — ha lelkeszi filiszterség volt is — semmiképpen sem voltak többé felhasználhatók. Sokszor elnéztem őket theologiai-filozófiai vitáik közben és elgondoltam, hogy közülük nem egy ezt a Winfried-korszakot valaha élete legdúsabb fejezetének fogja érezni. Elnéztem őket és elnéztem Adriant — azzal a világosnál világosabb előérzettel, hogy ő minden bizonnyal nem fogja annak érezni. Ha én, aki nem voltam theologus, csak hospitáns voltam közöttük — ő, theologus létére még inkább az volt. Miért? Nem minden szorongás nélkül valami sorsszakadékot éreztem e nagyratörő ifjúság és az ő lénye között, éreztem az élvonal különbségét a jó, sőt kitűnő, de kóbor, próbálkozó diákosságból hovatovább a polgári életbe való bevezetésre rendelt átlag és a láthatatlan bélyeget viselő ember között, aki arra rendeltetett, hogy a szellem és problematika útját sohase hagyja el, hanem tovább járja, ki tudja hová, és akinek tekintete, akinek soha egészen testvériességgé nem oldódó magatartása, akinek gátlásai a »te« és »ti« és »mi« használatában velem s alkalmasint a többiekkel is éreztették, hogy maga is sejtette ezt a különbséget.

Már negyedik szemesztere elején némely jelekből arra következtettem, hogy barátom még az első vizsga előtt abba szándékozik hagyni theologiai tanulmányait.

XV.

Adrian kapcsolata Wendell Kretzschemarral sohasem szakadt vagy lazult meg. A hittudomány ifjú művelője minden szünidőben viszontlátta gimnázista éveinek zenei mentorát, ha Kaisersaschernbe ment, meglátogatta és elbeszélgetett vele az orgonista dómbeli lakásán, Leverkühn nagybácsi házában is találkozott vele és egyszerűen rávette szüleit, hogy hét végére hívják meg a Buchel-tanyára, ahol hosszú sétákat tett vele s rábírta Jonathan Leverkühnt, hogy mutassa be vendégének a Chladni-féle hangfigurákat és a falánk csöppet. A Buchel-tanya öregedő gazdájával Kretzschemar igen jó, Elisabeth asszonnyal ellenben már kevésbé elfogulatlan, noha semmiképpen sem feszült viszonyban volt, lehet, hogy azért, mert ez utóbbit elriasztotta dadogása, amely jelenlétében nyilván ezért, főként vele való közvetlen beszélgetés közben, rosszabbodott. Különös volt: hiszen Németországban a zene azt a népszerű tekintélyt élvezi, amelynek Franciaországban az irodalom örvend és senkit mifelénk nem hökkent, nem rémít meg, nem érint kellemetlenül, vagy készletlenzésre és gúnnyra az a tény, hogy valaki muzsikus. Meg vagyok

győződve arról is, hogy Elsbeth Leverkus Adrian idősebb barátját, aki hozzá még rendes javadalmazású tisztviselőként egyházi szolgálatban állott, a legnagyobb tisztelettel nézte. Mégis megfigyeltem az alatt a harmadfél nap alatt, mikor egyízben vele és Adriannal együtt voltam a Buchel-tanyán, hogy viselkedésében az orgonistával szemben volt valami kényszeredettség, tartózkodás, elutasítás, melyet a nyájasság nem leplezett egészen és melyet ez, mint mondtam, néhányszor már szinte szerencsétlenségig fokozódó dadogással viszonzott — nehéz megmondani, csak azért-e, mert érezte benne a kelletlenséget, a bizalmatlanságot vagy ahogyan nevezni akarjuk, vagy mert magától, spontánul a félelem és zavar meghatározott gátlásait keltette benne ennek az asszonynak egész mivolta.

Én a magam részéről nem kételkedtem abban, hogy a sajátságos feszültség Kretzschmar és Adrian anyja között ez utóbbira vonatkozott, hogy tárgya ő volt, és ezt azért éreztem, mert az itt folyó csendes küzdelemben én a magam érzéseivel középen állottam a két párt között és hol egyikhez, hol meg másikhöz hajoltam. Hogy Kretzschmar mit akart és miről beszélt Adriannal tett sétáin, világos volt előttem és saját vágyaim titokban támogatták. Igazat adtam neki, ha velem való beszélgetéseiben is határozottan, sőt erőteljesen hangoztatta tanítványának zenei, zeneszerzői hivatottságát. »Ő«, mondta, »a beavatottak komponáló szemével néz a zenére, nem a kívülállóéval, a határozatlanul élvezőével. Ahogyan feltár olyan motívum-összefüggéseket, amelyeket emez nem lát, ahogyan egy rövid szakasz úgyszólván kérdésre és feleletre való tagoltságát észreveszi, egyáltalában látja, belülről látja az egésznek a szerkezetét, megerősít ítéletemben. Hogy még nem ír, nem árul el produktív hajlamot és naívuul ifjúkori szerzeményekkel áll elő, csak becsületére válik; büszkesége akadályozza abban, hogy epigon zenét hozzon létre.«

Mindezzel kénytelen voltam egyetérteni. De éppily alaposan megértettem anyjának oltalmazó gondját is és gyakran a rábeszélő elleni ellenségesség szolidárisnak éreztem vele magamat. Sohasem felejték el egy képet, egy jelenetet a Buchel-ház nappalijában, mikor véletlenül négyesben ültünk együtt, az anya és fia, Kretzschmar és én, és Elsbeth a makogva és krákogva küszködő zenésszel való beszélgetés közben — mely pusztá társalgás folyamán Adrianról nem is esett szó — sajátságos módon magához vonta mellette ülő fia fejét. Szinte körülfonta karjával, de nem vállát, hanem fejét és fekete szemének tekintetét Kretzschmarra irányítva, kellemes csengésű hangján hozzá beszélve, mellére támasztotta Adrian fejét.

Egyébként nemcsak ezek a személyes viszontlátások tartották fenn a viszonyt a mester és tanítványa között, hanem egy eléggé gyakori, azt hiszem, kéthetenkénti levélváltás Halle és Kaisersaschern között, amelyről Adrian időről-időre beszámolt nekem és melynek

néhány darabja elem is került. Hogy Kretzschmar egy zongora- és orgonaosztály átvételéről tárgyalt a lipcsei Haase-féle magánkonzer-vatóriummal, amely akkor az ottani híres állami zeneiskola mellett növekvő tekintélynek kezdett örvendeni és azt a következő tíz évben, a kiváló pedagógus Clemens Haase haláláig állandóan növelte (ma már régen nincs jelentősége, ha ugyan még létezik) — már 1904 Mihálynap szünidejében megtudtam. A következő év elején aztán Wendell elhagyta Kaisersaschernt, hogy új állását elfoglalja, ettől fogva tehát a levélváltás Halle és Lipcse között folyt: Kretzschmar féloldalasan teleírott, nagy, merev, kapart és fröccsentett betűkkel tele lapjai és Adrian érdes, sárgás papíron egyenletes és kissé régies formájú, némileg cikornyás írással papírra vetett üzenetei, melyekről látható volt, hogy rondtollal készültek. Az egyik levél nagyon össze-szorítva és számjegyszerűen írott, apró beszúrással tele piszkozata-ba — én azonban már régen jól ismertem írásmódját és mindig nehézség nélkül olvastam minden kezevonását — szóval egy levél-piszkozatba betekintést engedett nekem és megmutatta Kretzschmar-válaszát is. Nyilván az volt vele a célja, hogy tervezett lépése ne legyen meg túlságosan, ha valóban eltökélné magát reá. Mert még nem tökélt el, sőt nagyon habozott, kételkedőn vizsgálta magát, mint írásából kitűnt, és nyilván azt óhajtotta, hogy én is adjak neki taná-csot — Isten tudja, hogy inkább intó vagy buzdító értelemben-e.

Meglepetésről részemről nem lehetett volna szó, ha egy napon befejezett tények előtt álltam volna. Tudtam, mi készül — hogy be-teljesedik-e, más kérdés volt; de az is világos volt előttem, hogy Kretzschmar Lipcsébe költözése óta esélyei jelentősen megnövekedtek.

Levelében, amely írójának azt a fölényes készségét árulta el, hogy kritikusan nézze magát és gúnyos töredelmével rendkívül meg-indító vallomásként hatott rám, Adrian kifejtette egykori mentorá-nak, aki ismét és még határozottabb formában az akart lenni, milyen kétségek tartják vissza attól az elhatározástól, hogy pályát változtasson és egészen a muzsika karjaiba vesse magát. Félig-meddig bevallotta, hogy a teológiában mint empirikus tanulmányokban csalódott — aminek okai természetesen nem ebben a tiszteletreméltó tudományban, nem is akadémiai tanáraiban, hanem benne magában keresendők. Ez már abból is kitűnik, hogy egyáltalán nem mondhatja meg, melyik más választás lett volna jobb, helyesebb. Olykor, ha az átnyergelés le-hetőségeit latolgatja, ezekben az években az is eszébe jutott, hogy áttér a matematikára, amely az iskolában mindig jó szórakozás volt szá-mára. (A »jó szórakozás« kifejezés szószerint leveléből származik.) De némi önmagától való megrémüléssel látja előre, hogy ez a tárgy is, ha magáévá teszi, hűséget fogad neki, azonosítja vele magát, igen hamar ki fogja ábrándítani, únni fogja, úgy belefárad és belesömör-lik majd, mintha bádog merőkanállal ette volna. (Erre a barokk

fordulatra is szószerint emlékszem leveléből.) »Nem hallgathatom el sem az úr, sem magam előtt«, írta, (mert noha a címzettet rendszeren csak magázta, néha beleesett ebbe a régieskedő megszólításba) »hogya apprendistájának istentől elrugaszkodott sora van, nem egészen hétköznapi, ennyire nem rejtőzöm el, de olyan, hogy inkább okot ad a szívbeli könnyőrejtettségre, mintsem hogy felragyogtassa a szemet.« Istentől csapongó elmét kapott és gyermekkorától fogva tetemesebb fáradság nélkül mindent felfogott, amit a nevelés nyújtott neki — igazában túlságosan könnyen ahhoz, hogy bármi is igazi tekintélyre tehetett volna szert szemében. Túlságosan könnyen ahhoz, hogy vére és agya egy tárgyért és az érte való fáradozás miatt igazán felhevülhetett volna. »Félek«, írta, »Barátom és Mesterem, hogy rossz fiú vagyok, mert nincs bennem melegség. Már pedig írva áll, hogy átkozottak és kiköpöttek azok, akik sem nem hidegek, sem nem melegék, hanem langyosak. Langyosnak ugyan nem mondanám magam, határozottan hideg vagyok — de magamról való ítéletemben függetlenséget kérek az áldást és átkot osztó hatalom ízlésétől.«

Aztán így folytatta :

»Nevetséges, hogy ezt mondom, de a gimnáziumban még legjobb volt, ott imígy-amígy még helyemen voltam, mert a felsőbb előiskola egymásután a legkülönbözőbbeket adja, negyvenöt percenként egymást váltják a szempontok, szóval nincs még hivatás. De már ez a negyvenöt szakmai perc is untig elég volt, unalmat keltett bennem — ami a leghidegebb dolog a világon. Legkésőbb tizenöt perc alatt a kisujjamban volt, amin a jó ember a fiúkkal még harminc percig rágódott ; az írókat előre olvastam, már otthon elolvastam őket és ha egy felelettel adós maradtam, csak azért volt, mert előre voltam, igazában már a következő órán, háromnegyed óra Anabasis sok volt a türelemnek ugyanabból és ennek jeléül jelentkezett a főszaggatás« (ezen migrénjét értette) — a főszaggatás sohasem elfáradás miatti fáradságtól ered, hanem csömörtől, hideg unalomtól, és kedves Mesterem és Barátom, mióta nem vagyok már szakmáról szakmára csapongó legényember, hanem összeházasodtam egy pályával, egy tanulmányszakkal, mindakettő együtt gyakran még cudarul rosszabbodott.«

»Nagy Isten, csak azt ne higgye, hogy úgy érzem, kár értem valamelyik pályán. Ellenkezőleg : kár a pályáért, amelyet választok, és ám lásson hódolatot — a zenének tett szerelmi vallomást, kivételes helyzetet vele szemben abban, hogy úgy érzem, különösen kár lenne érte.«

»Azt fogja kérdezni : „Hát a theológiáért nem volt kár ?“ — Azt vállaltam, nem annyira csak azért, bár azért is, mert a tudományok tudományát láttam benne, hanem mert megalázkodni akartam, meghajolni, fegyelmezni magam, büntetni hidegségem önteltségét,

röviden, contritio okából. A szőrcsuhára vágytam, a tuskés övvel alatta. Azt tettem, amit a hajdaniak, ha egy szigorú szerzet klastromának kapuján kopogtattak. Vannak képtelen és nevetséges oldalai ennek a tudományos kolostori életnek, de vajjon megérti-e? — titkos ijedelem óv attól, hogy feladjam, a Szentírást a pad alá tegyem és a művészetbe szökjem tőle, amelybe Ön vezetett be és amelyért mint pályáért, úgy érzem, egészen különösen kár lenne.«

»Hivatottnak tart erre a művészetre és azt adja értésemre, hogy ez a lekanyarodás az útról nem nagy. Lutheránus voltom igazat ad ennek, mert az a theológiában és a muzsikában szomszédos, közel-rokon szférákat lát és én a magam részéről a zenét amúgyis mindig a theológia és az oly igen szórakoztató matematika mágikus kapcsolatának éreztem. Item, sok van benne a hajdani alkimisták és bűvészek laborálásából és állhatatos iparkodásából, mely ugyancsak a theológia jegyében állott, de egyúttal az emancipáció és a szakadárság jegyében is — igenis szakadárság volt, nem a hittől, hanem a hitben; a szakadárság a hit ténye, és minden Istenben van és Benne történik, különösen a Tőle való elpártolás is.«

Idézeteim, ahol nem egészen szószerintiek, kis híján azok. Eléggé megbízhatom emlékezőtehetségemben, azonkívül sok mindent rögtön a pizkozat olvasása után lejegyeztem magamnak, főként a szakadárságról szóló részt.

Ezek után bocsánatot kért az elkalandozásért, amely nem is nagyon volt az, és áttért a gyakorlati kérdésekre, hogy milyen fajtájú zenei tevékenységet vegyen hát fontolóra, ha Kretzschmar sürgetésének enged. Elébe tárta, hogy szolista előadóművésznek eleve és bevallottan elveszett, mert: »Amiből csalán lesz, korán kezd csipni«, írta, és a hangszerrel nagyon is későn jutott kapcsolatba — még arra a gondolatra is, hogy hozzányúljon, amiből világosan kiderül az ezirányú ösztönös hajtóerő hiánya. Nem az a kedv unszolta a billentyűkhöz, hogy mesterükké váljon, hanem a titkos kíváncsiság magára a zenére, viszont mindenképpen hiányzik belőle a hangversenyző művész cigánytermészete, aki a zenén át és annak felhasználásával produkálja magát a közönség előtt. Ehhez lelki előfeltételek kellenek, mondotta, amelyek benne nincsenek meg: a vágy szeretetkicsérelésre a tömeggel, koszorúkra, hajbókolásra és csókdobálásra tapsvihar közben. — Kerülte azokat a kifejezéseket, melyek a dolgot igazában nevének nevezték volna, hogy tudniillik, még ha nem is késett volna el, túlságosan szégyenlős, büszke, merev és magányos lenne előadóművésznek.

Ugyanezek az ellenérvek állanak, folytatta, karmesteri pályájának útjában. Amilyen kevésbé való hangszerbohócnak, éppoly kevésbé érez hivatottságot ahhoz, hogy zenekar előtt álló pálcálengető frakkos primadonna legyen, a zene interpretáló nagykövete és

parádés helytartója a földön. Itt aztán mégis kicsúszott tollából egy szó azok közül, melyeket az imént mint tulajdonképen idevalókat használtam : emberkerülesről beszélt. »Emberkerülőnek« nevezte magát és ezt a szót nem dicséretnek szánta. Ez a tulajdonság, jelentette ki, a hiányzó melegség, rokonszenv, szeretet kifejezése — és nagyon kérdéses, vajjon az ilyen ember egyáltalában alkalmas-e arra, hogy művész legyen, tehát mégis csak kedvese és kedvelője a világnak. — Ha azonban ez a két cél, a szólistáé és a karmesteré, egyformán elesik — mi marad? Hát igen, a tulajdonképeni zene, a vele való elkötelezettség és eljegyzés, a hermetikus laboratórium, az aranycsináló műhely, a zeneszerzés. Csodálatos! »Kegyelmed fog bevezetni, Albertus Magnus, az elmélet titkos tudományába, és mondhatom, érzem és előre tudom, aminthogy eddig is már tapasztalatból tudom, hogy nem leszek egészen nehézfejű tanítvány. Minden csínját-bínját meg fogom érteni és pedig könnyen, mert elmém elébe siet, a talaj elő van készítve, nem egy magvat ápolgat már. Meg fogom nemesíteni a prima materiát, hozzáadván a magiszteriumot és szellemmel és tűzzel hajtván az anyagot sok szűk göreben és lombikon át a megtisztulásig. Gyönyörű munka! Nem ismerek érdekesebbet, titokzatosabbat, magasabbrendűt, mélyebbet, jobbat, amelynek kevesebb rábeszéléssel megnyerhető volnék.

»És mégis, miért óv egy belső hang : 'O Homo fuge' ? Nem tudok erre a kérdésre egészen pontos feleletet. Csak annyit mondhatok : félek attól, hogy eljegyezzem magam a művészettel, mert kétlem, hogy természetem — a tehetség kérdéséről itt nem is szólva — rátermett ennek teljesítésére, nem tulajdoníthatván magamnak azt a robusztus naívságot, amely, amennyire látom, többek között és nem utolsó sorban kell a művészethez. Ehelyett gyorsan telített értelem jutott osztályrészemül, amelyről bizvást beszélhetek, mert az égre és pokolra esküszöm, hogy fikarenyit sem hivalkodom vele ; és ez meg a vele kapcsolatos fáradékonyság és csömörre való hajlam (amelyet főszaggatás kísér) okozza félelmemet és gondomat, fog, és joggal fog, absztinenciára bírni. Látja, jó Mesterem, amilyen fiatal vagyok, eleget felfogtam a művészetből ahhoz, hogy tudjam — és nem volnék mesterem tanítványa, ha nem tudnám — mennyire túlmegy a sémán, a megállapodáson, a hagyományon, azon, amit egyik ember a másiktól tanul, a fortélyon, a ,hogy csinálják'-on, de azért tagadhatatlanul mindebből is jócskán van benne, és előre látom (mert az anticipálás, sajnos vagy szerencsére, szintén természetemhez tartozik), hogy az ízléstelenség, ami még a genialis műnek is alapváza, lehetőségét megadó szilárd állaga, hogy ami rajta közkinces és kultúra, a szép elérésének minden szokványa — hogy mindez feszélyezni fog, hogy pirulni fogok tőle, ellankadok, főszaggatást kapok, és pedig mielőbb.

»Micsoda balgaság és igényesség volna, ha azt kérdezném : „Érti ezt?” Mert hogyan ne értené ! A csellók egyedül intónálnak egy bána-
tosan méléző témát, amely jóra valóan, filozófikusan és fölöttébb
kifejezően vetik fel a kérdést a világ értelmetlenségéről, minden loholás
és hajsza és lőtás-futás és egymást-kínzás okáról. A csellók egy dara-
big bölcs fejcsóválással és sopánkodással terjeszkednek ki erre a rej-
télyre, és szónoklatuk egy meghatározott, jól megfontolt pontján
szélesen, vállat felhúzó és lebecsítő mély lélegzéssel rázendít a
fúvósok kara egy korálhimnuszra, amely megkapóan ünnepélyes,
pompásan harmonizált és a rezek minden degesz méltóságával és
szelíden lefékezett erejével harsog. Így tör előre a szonórikus dallam
egy csúcspont felé, amelyet azonban, az ökonómiai törvény értelmében
egyelőre még elkerül ; kitér előle, kihagyja, elteszi magának, meg-
torpan, még így is szép marad, de visszahátrál és helyet ad egy másik
tárgynak, egy dalszerűen egyszerűnek, tréfás-hetykén-népszerűnek,
látszólag parlaginak, amely azonban nagyon is talpraesett és a zene-
kari analízis és átszínezés mesterségének némi ismeretével bámula-
tosan sokértelműnek és szublimálhatónak bizonyul. A kis dallam
most egyideig okosan és kedvesen elgazdálkodik a szerző, szétbontja,
egyenként nézegeti és variálja, egy kecses alakzatot felvisz belőle közép-
hangzatfekvésekből a hegedű és a fuvola körének legbűvösebb csú-
csaira, ott még egy kicsit ringatózik és mikor a legbehízlelőbb, nos,
akkor újra a szelíd rész, az előbbi korálhimnusz ragadja magához
a szót, lép előtérbe, nem kezdi éppen előlről, nagy nekilendüléssel,
mint első ízben, hanem úgy tesz, mintha dallama egy ideje már újra
itt lett volna és folytatódik magasztosan ugyanazon csúcspont felé,
melytől az előbb bölcsen tartózkodott, hogy az „oh !”-hatás, az érzés
kiáradása annál nagyobb legyen, most, mikor dicsőségesen felhág rá
feltartóztathatatlan, a basszus-tuba harmónikus átmeneti hangjaitól
izmosan alátámasztott emelkedéssel, hogy aztán, mintegy méltóság-
teljes elégtétellel nézve vissza a véghezvittekre, tisztessen végigénekelje
magát.

»Kedves barátom, miért van nevethetnékem ? Lehet ennél több
tehetséggel felhasználni a hagyományt, megszentésíteni a fortélyt ?
Lehet ennél hozzáértőbben idézni fel a szépet ? És nekem, elvetemült-
nek nevethetnékem van, különösen a bombardók rőfögő támasz-
hangjai közben — vum-vum-vum-pang ! — Lehet, hogy ugyan-
akkor könny is van a szememben, de a nevetési inger erősebb nálam
— átkozott módon világeletemben nevethetnékem volt a legtitokza-
tosabban hatásos jelenségek közben és ez elől a túlzott kórikum
iránti érzék elől menekültem a theológiába, abban a reményben, hogy
csillapítja majd a bizsergést — de ott is csak egy tömeg borzasztó
kórikumot találtam. Miért van az, hogy minden úgy áll elem, mint
önnön paródiája ? Miért van önkéntelenül az az érzésem, mintha a

művészet minden eszköze és konvenciája *ma már csak paródiára volna jó?* — Ezek valóban szónoki kérdések — mégcsak az hiányoznék, hogy választ várjak rájuk. De Ön ezt a kétségbeesett szívet, ezt az érzéketlen fásultságot tartja zenéileg 'tehetségesnek' és hozzá, magához szólít engem, ahelyett, hogy inkább alázatosan kitartanom engedne a hittudomány mellett?»

Ez volt Adrian elhárító vallomása. Kretzschmar válasza sem fekszik előttem okmányként. Leverkühn hagyatékában nem volt feltalálható. Nyilván egy ideig megőrizte és magánál tartotta és valamelyik lakóhelyváltoztatás alkalmával, Münchenbe, Olaszországba, Pfeifferingbe való költözésekor elveszhetett. Egyébként csaknem olyan pontosan emlékszem rá, mint Adrian fejtegetéseire, ha akkor nem is készítettem jegyzeteket róla. A dadogó kitartott hívása, intelme és csábítása mellett. Adrian levelének, írta, egyetlen szava sem ingatta meg pillanatnyilag sem abban a meggyőződésben, hogy a sors őt, a levélíró, valójában a zenére rendelte, hogy arra vágyakozik, ahogyan az vágyakozik ő utána, csak félig gyáván, félig kacéran, jellemének és alkátának féligaz boncolgatásai mögé bújlik előle, ahogyan már a theológia, első képtelen pályaválasztása mögé is az elől bújt. Kényeskedés, Adri — és ennek büntetése az erősbödő fejfájás.' A kómikum iránti érzék, amellyel kérkedik vagy vádolja magát, sokkal jobban össze fog férni a művészettel, mint mostani mester-séges foglalkozásával, mert abban, ezzel ellentétben, hasznát veheti — egyáltalában a magáról elmondott visszataszító jellemvonásokat sokkal jobban felhasználhatja ott, mint hiszi vagy kifogásképpen elhitetni akarja. Ő, Kretzschmar, nyitva hagyja a kérdést, mennyiben van szó itt önrágalmazásról, amelynek célja az, hogy a művészet megfelelő megrágalmazását mentegesse; mert aki ezt a tömeggel való szerelmeskedésnek, csókdobálásnak, parádézásnak, érzésduzzasztó fújtatózásnak jelenti ki, enyhén félreismeri, és pedig tudatosan. Vele pedig az történik, hogy olyan tulajdonságokkal igyekszik menteni magát a művészettől, amelyeket ez éppenséggel megkíván. Ilyen, szakasztott ilyen emberekre van szüksége a művészetnek — és a tréfa, a képmutatón bújócskázó tréfa épp abban van, hogy Adrian ezt nagyon is jól tudja. A hüvöség, a »gyorsan telített értelem«, az ízléstelen megérzése, a fáradékonyság, a csömörré való hajlam, a megútálás képessége — mindez alkalmas arra, hogy a vele kapcsolatos tehetséget hivatássá emelje. Miért? Mert csak részben tulajdona a magánszemélynek, másrészt azonban egyénfölötti természetű és kifejezése egy kollektív érzésnek, hogy a művészet eszközei történelmileg elhasználtak és kimerültek, kifejezése azok meguntságának és új utakra való törekvésnek. »A művészet halad«, írta Kretzschmar, »és pedig az egyén által, aki terméke és eszköze a kornak és akiben a megkülönböztethetetlenlenség keverednek az egymás képét felöltő

tárgyi és alanyi indítóokok. A művészetnek az az életszüksége, hogy legyen forradalmi haladás és létrejöjjön valami új, rá van utalva a legerősebb szubjektív érzékre a még közkeletű eszközök avíttága, mondanivalóhiánya és lehetetlenné válta iránt, amellet, hogy lát-szólag legkevesebbé vitális tüneteket használ fel, a személyes fáradékonyságot és szellemi unottságot, a mindenben átlátó undort a »hogy csinálják«-tól, a dolgok önparódia alakjában való látásának átkozott hajlamát, a »kórikum iránti érzéket« — mondom: a művészet élet- és haladásvágya ezeknek a bágyatag személyes tulajdonságoknak álarcát veszi fel, hogy abban objektiválja, nyilatkoztassa, teljesítse ki magát. Hogy ez túlságosan sok metafizika? Semmivel sem több az éppen elégnél, csak éppen az igazság — az alapjában Maga előtt is ismert igazság. Rajta, Adrian, határozza el magát! Várok. Már húszéves, és még rengeteg mesterségbeli fortélyt kell elsajátítania, eléggé nehezeket ahhoz, hogy csábítsák. Jobb kánon-, fuga- és ellenpontgyakorlatoktól kapni főszaggatást, mint az istenbizonyítékok kanti cáfolatának cáfolatától. Legyen elég a theologiai szüzességből!»

»A szüzesség becses, de legyen anyaság,
Vagy parlag föld, melyen nem nő fű, sem virág.«

Ezzel az Angelus Silesiusból vett idézetből zárult a levél és mikor felnéztem belőle, szemem Adrian csalfainta mosolyával találkozott.

— A replika nem rossz, mit gondolsz? — kérdezte.

— De nem ám — feleltem.

— Tudja, hogy mit akar — folytatta — és cudar szégyen, hogy én magam nemigen tudom.

— Azt hiszem, te is tudod — mondtam. Mert levelében valóban sohasem láttam igazi elutasítást — de persze azt sem hittem, hogy »kényeskedésből« írta. A szó minden bizonnyal nem illik rá arra a törekvésre, hogy az ember egy lelkében élő elhatározást nehezzé tegyen magának, kételyekkel mélyítse el. Hogy az elhatározásra rá fog kerülni a sor, megindultan előre láttam, és az ezt követő beszélgetésnek mindkettőnk legközelebbi jövőjéről már ott volt az alján ez a szinte eltökélt elhatározás. Útjaink amúgyis elváltak. Súlyos rövidlátásom ellenére alkalmasnak találtak katonai szolgálatra és szolgálati évetem most szándékoztam letölteni Naumburgban, a 3. tábori tüzérezrednél. Viszont Adrian, aki valamely okból, cingársága vagy visszatérő fejfájásai miatt határozatlan időre mentesült a szolgálatról, azt tervezte, hogy néhány hetet a Buchel-tanyán tölt és ott, mint mondta, pályaváltoztatása kérdését megtanáskozza szü-leivel. Közben azonban kitalálható volt az a szándéka, hogy úgy fogja elébük tárni, mintha csak egyetemcséréről volna szó — bizonyos

értelemben magának is így tárta elébe. Azt fogja nekik mondani, hogy a zenével való foglalkozást »jobban előtérbe akarja tolni« és ezért felkeresi a várost, amelyben tanulóveinek zenei mentora működik. Csak azt nem mondta ki szóval, hogy hátat fordít a theológiának. De szándéka valóban az is volt, hogy újra beiratkozik az egyetemre és filozófiai előadásokat hallgat, hogy ebből a szakból doktoráljon.

1905 téli szemeszterének megnyitására Leverkusn Lipésébe ment.

XVI.

Hogy búcsúnk hűvös és külsőleg tartózkodó volt, mondanom is fölösleges. Egymás szemébe nézésre, kézszorításra alig került sor. Túlságosan gyakran mentünk már szét fiatal életünkben és találkoztunk ismét ahhoz, hogy ilyenkor szokás legyen köztünk a kézszorítás. Egy nappal előttem hagyta el Hallet, az estét még kettősen, Winfriedék nélkül töltöttük egy színházban: másnap reggel volt elutazandó, és úgy váltunk el az utcán, ahogy már százszor elváltunk — egyszerűen más-más irányba mentünk. Nem tudtam lemondani arról, hogy az istenhozzádott nevével együtt hangsúlyozzam — természetesen keresztnevével együtt, mint az nálam természetes volt. Ő nem tette ezt. »So long«, mondta mindössze — ezt a szólásmódot Kretschmarthól tanulta és csak csúfolódó idézetül használta, aminthogy általában kimondottan szerette az idézeteket, az emlékeztető szöszszerinti célzást valamire vagy valakire: hozzáfűzött még egy tréfát a rám várakozó gyöngyéletről és ment a maga útján.

Hogy az elválást nem vette túlságosan szigorúan, abban igaza is volt. Legkésőbb egy év múlva, ha katonai szolgálatomnak vége, itt vagy ott találkozunk kellett. Mégis többé-kevésbé egy fejezet, egy szakasz zárult le, s egy új kezdődött és ha ezt látszólag nem vette figyelembe — én némi megindult fájdalommal tudatosítottam magamban. Azáltal, hogy Halleban csatlakoztam hozzá, úgyszólván meghosszabbítottam iskolás éveinket; nem nagyon éltünk másképpen ott sem, mint Kaisersaschernben. Azt az időt, mikor én már az egyetemen voltam, ő pedig még a középiskolában, szintén nem hasonlíthattam össze a most bekövetkező változással. Akkoriban szülővárosunk és a gimnázium meghitt keretében hagytam őt és minden pillanatban újra hazaruccantam hozzá. Életünk, így tűnt fel előttem, csak most szakad szét, egyikünk is, másikunk is saját lábára áll és be kell végződnie annak, ami pedig nekem olyan szükségesnek (ha céltalannak is) látszott és amit újra csak ugyanazokkal a szavakkal jelölhetek meg, mint fentebb: nem fogom többé tudni, mit tesz és tapasztal ő, nem fogok mellette maradhatni, hogy

figyeljem, rajta tartsam szemem, hanem el kell mennem mellőle abban a pillanatban, mikor életének megfigyelése, akármennyire semmit sem változtathat rajta, a legkíváncsiabbnak tűnik fel előttem, tehát mikor elhagyja a tudós-pályát, »a pad alá teszi a Szentírást«, hogy az ő kifejezésével éljek és egészen a zene karjaiba veti magát.

Ez a nagyjelentőségű, érzésem szerint a sorsszerűség sajátos jellegét viselő elhatározás, úgyszólván a közbeeső idő eltörlésével, ismét közös életünk régmúlt pillanataihoz kapcsolódott. Olyan pillanatokhoz, amelyek emlékét szívemben hordoztam. Ahhoz az órához, mikor azon kaptam a fiút, hogy nagybátyja harmóniumán kísérletezik, sőt még tovább, kánon-éneklésünkhöz az istállólánnyal a hársfa alatt. Szívemet örömmel töltötte el ez az elhatározás — de aggódó szorongással is. Csak a húzódkodáshoz tudom hasonlítani ezt az érzést, amelyet gyermekkorában nagyon magasra lendülő hintán próbált ki az ember és amelyben a röpülés ujjongása és szorongása keveredik. A lépés jogossága, szükségszerűsége, helyesbítő jellege és hogy a teológia csak előle való kitérés, disszimuláció volt, mindez világos volt előttem, és büszke voltam arra, hogy barátom végre nem átallotta a kiállást igazsága mellett. Természetesen rábeszélésre volt szükség, hogy elszánja magát erre a kiállásra, és akármilyen rendkívüli eredményeket vártam is tőle — minden örvendező nyugtalanságom közepette megnyugtatót az a tudat, hogy a rábeszélésben nekem nem volt részem, legfeljebb csak bizonyos fatalista magatartással segítettem hozzá, olyan szavakkal, mint hogy: »Azt hiszem, te magad is tudod«.

Itt közlök egy levelet, amelyet Naumburgban való bevonulásom után kaptam tőle és amelyet olyan érzésekkel olvastam, amilyeneket egy anya szívében verhetnek fel gyermekének efajta tudósításai — csak az anyáknak illendőségből persze nem adják az ilyesmit tudtára. Mintegy három héttel előbb, mikor címét még nem ismertem, a Hasekonzervatóriumon keresztül írtam neki Wendell Kretzschmar kezéhez, beszámoltam neki új, mostoha életkörülményeimről és arra kértem legyen szíves és tájékoztasson ő is engem, még ha röviden is, hogy- és mintlétéről a nagyvárosban és tanulmányai rendjéről. Még csak azt bocsátom előre, hogy válaszának régies kifejezésmódja természetesen paródikus célzatú és célzás bizarr hallei tapasztalatokra, Ehrenfried Kumf nyelvi habitusára — egyúttal azonban egyéniségének kifejezése és önstilizálás is, saját belső formájának és hajlamának megnyilatkozása, amely módfelett jellemző módon alkalmazza a paródiát, mögötte rejtőzik el és teljesedik ki.

Ezt írta:

»Lipce, Purificationis hetének péntekjén, 1905,
a Petersstrasse 27. sz. házában.

Nagytekintetű, tudós, kedves és hozzám jószándékú Magister és Ballisticus!

Barátilag köszönjük Kegyelmed hozzánk való kedvességét és írását és hogy mostani daliás, dőre és nehéz körülállásairól, ugrálásairól, csutakolásáról, pucolásáról és durrogatásáról szemléletes és vajmi szívderítő hírt adott nekünk. Fölöttébb tetszésünkre volt mindez, különösképen az altiszt; aki minden regulázás és pocskondiázás mellett oly tetemes csodálkozással viseltetik Kegyelmed oskolázottsága és műveltsége iránt és akinek a kantinban minden versmértékeket lábak és morák szerint kellett felírnia, a szellemi nemesedés tetőpontjának tűnven előtte eme tudomány. Cserében, ha telik tőlem egy jeles facetiával és kutyacomoediával válaszolok, amely itt esett velem, hogy Neked is legyen ámulni és nevetni valód. Csak előbb még barátságos érzületemről és jóakaratomról szólok imitten és hogy reményelhetően vidám szívvel és örömezt tűröd el a páltzát, melytől is hamarost megszabadulandasz és végzetül is gombokkal és vállpánttal tartalékos őrmesteri rangban kerülsz ki onnan.

»E tájt az a módi: „Ki áldást az égtől vár, sok földet bejár, sose éri kár.” Itt a Pleisse, Parthe és Elster mellett mégis tagadhatatlanul másmilyen az élet és a zajlás, mintsem a Saale mellékén, lévén itt tél-túl nagy sokadalom nép egyben, hétszerházezernél több, ami már eleve bizonyos rokonszenvre és türedelemre hangolja az embert, ahogyan már a próféta Ninive bűnei iránt humorosan megértő és tudó szívvel mondja mentségül: „Ekkora nagy város, százezernél több benne az ember.” Ebből gondolhatod, hétszerházezernél meg pláne milyen elnézést kívánnak a dolgok, holottan vásárok idején, kik közül az ősziből még nekem újonnan jöttek is éppen kijutott, Európa minden vidékeiről, hozzá Persiából, Örményországból és más ázsiai földekről ugyancsak takarosán érkeznek jövevények.

»Nem mintha ez a Ninive szerfölött tetszenék nekem, minden bizonnyal nem honom legszebb városa, Kaisersaschern szebb, de hát könnyű neki szebbnek és méltóságosnak lennie, mikor csak az kell, hogy öreg és csendes legyen és nem zajlik benne a forgalom. Igaz, pompásan épült ez a Lipcse, mintha csupa drága építőkockából volna, és hozzá az emberek olyan ördögösen közönségesen beszélnek, hogy az ember minden bolt előtt visszahőköl, mielőtt valamire megalkuszik — mintha csak édesdeden alvó thüringiai nyelvünket hétszázszáz nagyszájúságra és gorombaságra formázták volna előretölt alsó állkapcával, iszonyatos, iszonyatos, de Isten ments, bizonnyal nem akarnak vele rosszat és öngúnnyal elegyítik, mint azt tehetik is a nagy világbéli zajlás mián. Centrum musicae, centruma a nyomdászatnak és a könyvárusságnak, messzehírű Univerzitással — mely egyébként építészetiileg szétforgácsolt: a főépület az Augustus terén van, a könyvtár a Posztások Csarnokában és a különb

különb fakultásokhoz külön kollégiumi épületek tartoznak, így a filozófiaihoz a Vörösház a Promenádon, a jogtudományihoz pedig a Collegium beatae Virginis, itt a Péterről nevezett utcán, ahol nyomban a főpályaudvarról jövet, első utamon a városba, illendő szállást és tanyát találék. Kora délután érkeztem, cók-mókomat otthagytam a raktárban, jöttem ide, mint akit vezetnek, olvastam a cédulát a csatornán, csengettem és azonmód megegyeztem a kövér, ördögi nyelvű szállásadónővel a két földszinti szoba dolgában. Utána még olyan bőven volt időm, hogy még aznap a megérkezés hevében megnéztem szinte az egész várost — csak éppen most igazán vezetett valaki, és pedig a hordár, aki iszákomat hozta el az indóházból: ebből adódván elvégre ama móka és mulatság, kiről is már szoltam és talán még többet is elmondandok.

»A clavicembalo miatt az asszonyosság ugyancsak nem teketóriázott; megszokták itt. Nem sokat dörömbölök vele a fejébe, merthogy mostanság főként elméletet tanulok, könyvekkel és írószerrel, a harmóniát és a punctum contra punctumot, egészen a magam szakállára, azaz, hogy amice Kretschmar felügyelete és regulája alatt, akihez amit gyakoroltam és csináltam, néhánynaponként elviszem jóvá- és rosszahagyásra. Nagyban örvendezett a jó ember, mikor jöttem és karjaiba zárt, hogy imígyen nem esalatkozott hozzá- való bizodalmban. A konzervatóriumról számomra tudni sem akart, sem a nagyról, sem a Hase-féléről, ahol tanít; nem nekem való légkör az, úgymond, hanem csináljam inkább úgy, mint Haydn apó, akinek sehol sem volt praeceptor, hanem megszerezvén magának a Fux-szerzette Gradus ad Parnassumot és néminemű azidőbeli zenét, kiváltkép a hamburgi Bachtól, abból tanulta meg derekasan a mesterségét. Köztünk szólva, az összhangzattan sok ásitást okoz nekem, viszontag az ellenpont mindjárt felpezsdít és nem győzők eleget hancúrozni ezen a csodálatos területen, jókedvű csökönyösséggel oldom meg a végeérhetetlen problémákat és már egész halom tréfás kánon- és fugatanulmányt összeírtam, jócskán dicséretet aratván értük mesteremtől. Ez produktív, képzeletet és találékony-ságot kívánó munka, holott a téma nélküli akkordokkal való dominózás vélekedésem szerint egy hajítófát sem ér. Nem lehetne mind-ezt a retardatiót, átmeneti hangokat, modulációt, előkészítéseket és feloldásokat sokkal jobban megtanulni in praxi, hallásból, tapasztalatból és rátalálásból, mint könyvből? Hanem egyáltalán és per aversionem bolondság az ellenpont és harmónia egész mechanikus elválasztása, állván a dolog úgy, hogy olyannyira szétválaszthatatlanul egybeszővődnek, hogy nem lehet külön tanítani ezt és azt, hanem csak az egészet, szóval muzsikát — ha ért hozzá valaki.

»Szóval szorgalmas vagyok, zelo virtutis, sőt szinte túlhalmozott és túlrakodott mindennel, mert az egyetemen még filozófia-

történetet is hallgatok Lautensacknál és a filozófiai tudományok enciklopédiáját, valamint logikát a híres Bermeternél. — Vale. Iam satis est. Ezzel ajánlom Kegyelmedet a jó Istennek, hogy óvja, minden más jámbor lelkekkel egyetemben. 'Alázatos szolgálja', hallottuk Halle városában. A mókával és mulatsággal és azokkal, amik között és Sátán között végbemennek, szertelenül kíváncsivá tettek: no de csak annyi volt, hogy az a bizonyos hordár első nap éjszakáig össze-vissza vezetett — kötél volt a fickó derekán, vörös sapka a fején réztáblával, lebernnyeggel, a beszéde meg ördögös, mint itt mindenkié, kipeckelt alsó állkapcával, véleményem szerint kissé mintha Schleppfuss urunkhoz hasonlított volna a kis szakállával, de még nagyon is hasonlított hozzá, ha meggondolom, hacsak nem azóta lett hozzá még hasonlóbb emlékezetemben — egyébként erősebb volt nála és kövérebb a szász sertől. Idegenvezetőnek mutatkozott be és igazolta is, hogy az, a réztáblájával és két-három angol meg francia mondattörmelékkel, azt is ördögien mondta ki, úgy, hogy peaudiful puinding és antiquidé exdrémement indéressant.

»Item, megegyeztünk, és a lator két óra hosszat mindent megmutogatott, mindenüvé elvezetett: a Paulus-templomhoz csodálatos gerezdes keresztfolyosójával, a Tamás-templomhoz, Johann Sebastianra való tekintettel és a Johannis-templomban levő sírjához, ahol a reformációs emlékmű is van és az új Posztóárus Csarnok. Az utcákon vidám élet volt, mert mint fentebb már mondtam, éppen tartott még az Őszi Vásár, és mindenféle zászlók és kendők függtek a házakon az ablakokból, szórmeárut és más portékát kellett szavakkal, nagy nyüzsgés is volt valamennyi utcán, jelesen a belső városban a régi városházánál, ahol a lator megmutatta nekem a király házát és Auerbach pincéjét és a Pleissenburg még álló tornyát — Luther vitatkozott itt Eck doktorral. Hát még a tolakodás és furakodás a szűk utcákon a piactér mögött, ódon meredek tetejű házakkal, fedett udvarokon és folyosókon át, csűrökkel és pincékkel végig, keresztül-kasul útvesztő módjára összekötve. És ez mind telistele áruval, és az emberek, akik ott tolonganak, exotikus szemmel néznek rád és olyan nyelveket beszélnek, hogy soha még olyan hangot se hallottál. Nagyon izgalmas volt, és az ember a világ erét érezte lüktetni testében.

»Lassan besötétedett, lámpák gyúltak, ürültek is az utcák, fáradt és éhes voltam. Most végezetül mutasson még egy vendégfogadót, ahol ehessem, mondom a vezetőnek. Jót? kérdezi és hunyorg. Jót, mondom, hacsak nem túlfant drága. Hát nem elvezet egy ház elé egy kis sikátorba a főutca mögött — a lépcső két oldalán sárgarézkorlát az ajtóig, ugyanolyan fényes, mint sapkáján a tábla, az ajtó fölött meg lámpa, ugyanolyan vörös, mint a lator sapkája. Jó étvágyat kíván, mikor kifizetem és elkotródik. Csengetek, az

ajtó magától felnyílik, és a folyosón egy kikent asszonyság jön elélem, mazsolaszín orcákkal, viaszsárga gyöngyfűzérral a tokáján és üdvözlő majdhogy nem leányzóik kellemmel, nagy örvendezéssel fuvalázva és édelegve, mintha régvárt vendég volnék, azzal több ajtófüggönyön át betessékel egy ragyogó terembe keretes tapétával, kristálycsillárral, falikarokkal a tükrök előtt és selyem-heverőkkel, nimfák ülnek rajtuk és a pusztai leányai, hatan vagy heten, mit mondjak, morphók, üvegszárnyúak, esmeraldák, hiányos, átlátszó öltözetben, tüllben, fátolszövetben és csillogókkal, kibontott hajjal, rövidre nyírt fürtökkel, púderes félgömbökkel, csatokkal a karjukon, és néznek rád várakozó, csillárfénytől tündöklő szemekkel.

»Rám néznek, nem rád. Hát nem egy lebujba vezetett az a lator, a szász seren hízott Schleppfuss! Állók és nem leplezem indulataimat, átellenben látok egy felnyitott zongorát, jóbarátomat, szaladok oda a szőnyegen át és álltomban leütök két-három akkordot, most is tudom, mi volt, mert a hangzat-tünemény éppen a fejemben motoszkált, moduláció h-durból c-durba, feltisztuló félhang-köz, mint a remete imájában a Bűvös vadász fináléjában, ahol a dob, a trombiták és az oboák bevágnak a Ckvartszekszt akkordján. Utólag tudom, de akkor nem tudtam, csak leütöttem. Hát odaáll mellém egy barna lány, spanyol kabátkában, nagyszájú, tömpeorrú, mandulaszemű, Esmeralda, simogatja karjával az arcom. Megfordulok, térdemmel odébb lököm a padot és rohanok vissza a szőnyegen a pokol házában, el a handabandázó bordélyosné mellett, végig a folyosón és le a lépcsőn az utcára, ujjal sem nyúlva a sárgaréz korláthoz.

»Igy esett hát velem ez a cafraság, hosszú lére eresztve, viszonzásul az ordibáló strázsamesterért, akit te tanítasz ars metrificandira. Ezzel pedig ámen és imádkozz érettem! Mindmostanig csak egy hangversenyt hallottam a Posztósok Házában, pièce de résistance-ként Schumann 3. szimfóniájával. Egy egykorú kritikus »átfogó világnézete« miatt dícsérte ezt a zenét, ami nagyon nem tárgyilagos fecsegésnek hangzik és a klasszicisták jócskán derültek is rajta. Pedig sok értelme volt, mert azt a helyzetbeli emelkedést jelzi, amelyet a zene és a zenészek a romantikának köszönhetnek. Ez szabaddította fel a zenét a mucsai szakmaiság és a helyieskedés köréből és kapcsolta össze a szellemi nagyvilággal, a kor általános művészi áramlatával — ezt sohase felejtjük el neki. Mindez a legutolsó Beethoventől és polifóniájából indul el, és rendkívül sokatmondónak találom, hogy a romantika, más szóval a pusztai zeneiségből az általános szellemiségbe kilépő művészet ellenfelei mindig Beethoven késői fejlődésének ellenfelei és sajnálói is voltak. Gondolkoztál-e már azon, milyen másképp, mennyivel szenvedőbben és jelentősebben hat a hang individualizálása legnagyobb műveiben, mint a régebbi zenében, ahol pedig több a hozzáértés? Vannak ítéletek, amelyek

mulattatnak riktó, az ítélkezőt agyonkompromittáló igazságaikkal. Händel mondta Gluckról: »A szakácsom többet tud nála az ellenpontról.« — szeretem ezt a kollégiális kifakadást.

»Sok Chopint játszom és olvasok róla. Szeretem alakjában a Shelleyre emlékeztetően szeráfit, létének sajátos, nagyon titokzatos burkoltságát, hozzáférhetetlenségét, kisikló kalandtalan voltát, a semmit tudni nem akarást, a tárgyi tapasztalat elutasítását, fantasztikusan finom és csábító művészetének magasztos beltenyészetét. Mennyire mellette, az ember mellett szól Delacroix mélységesen figyelmes barátsága, ahogyan ezt írja hozzá: »J'espère vous voir ce soir, mais ce moment est capable de me faire devenir fou«. Tisztelet, becsület a festészet Wagnerjének! De hiszen Chopinnél nem kevés van, amit Wagner nemcsak harmóniában, hanem általános lelkiségben nemhogy anticipál, hanem mindjárt túlhalad. Vedd a cisz-mollnotturnot, opus 27 No. 2, és a páros éneket, amely a cisz-dur deszdurral való enharmónikus elcseserélése után kezdődik. Elkeseredett széphangzásával minden Tristan-orgián túltesz — és pedig zongorai intimitásában, nem mint a bujaság tornája, egy romlottságában robusztus színházi misztika corridaszerűsége nélkül. Vedd mindennek-előtt a tonalitáshoz való irónikus viszonyát is, a vexatórikt, visszatartót, megtagadót, lebegőt, az előjel kigúnyolását. Messze megy, vidámítóan és megkapóan messze...«

A levél egy »Ecce epistola!« kiáltással zárul. Hozzáfűzve: »Magától értetődik, hogy ezt *rogtön megsemmisíted*.« Az aláírás egy kezdőbetű, a vezetéknevét, L, nem A.

XVII.

A kategórikus utasításnak, hogy semmisítsem meg levelét, nem tettem eleget — de ki rohatja fel ezt egy barátságnak, amely jogot formálhat a benne Delacroix Chopin iránti barátságáról használt »mélységesen figyelmes« jelzőre? Kezdetben azért nem fogadtam szót a felszólításnak, mert szükségét éreztem, hogy az először csak gyorsan átfutott írást újra meg újra nem annyira olvassam, mint nyelvkritikailag és lélektanilag tanulmányozzam, utóbb pedig úgy gondoltam, elmulasztottam a pillanatot megsemmisítésére; hovatovább dokumentumnak tekintettem, amelyhez szervesen hozzátartozott a megsemmisítő parancs is, úgyhogy éppen dokumentumszerűségével mintegy önmagát érvénytelenítette.

Annai kezdettől fogva biztos volt előttem: a záró meghagyás oka nem az egész levél volt, csak annak egy része, az úgynevezett facetia és kutyacomodia, a fatális hordárral való élmény. Igen ám, de hiszen ez a rész volt az egész levél; ennek kedvéért íródott —

Thomas Mann: Dr. Faustus

HORVÁTH KÁROLY
könyv- és papírkereskedő
Budapest, VIII. Eötvös-u. 91.

nem az én vidításomra; írója kétségtelenül tudta, hogy a »mókában« én semmi vidítót nem fogok találni; azért írta, hogy megsza-
baduljon egy megrázó benyomás terhétől, amire én, gyermekkori
barátja, mindenesetre egyedül voltam alkalmas. Minden más tol-
dalék volt, palástolás, ürügy, halogatás, majd ismét beszédes leplez-
getés zenekritikai észrevételekkel, mintha semmi sem történt volna.
Minden az *anekdota* irányában halad, hogy egy nagyon tárgyilagos
szót használjak; kezdettől fogva ez áll a háttérben, jelentkezik az
első sorokban, ezt tolják félre. Még elbeszéletlenül belejátszik a nagy
Ninivéről és a próféta szkeptikusan mentegető kijelentéséről szóló
tréfálkozásba. Szinte-szinte már elmondásra kerül ott, ahol először
fordul elő a hordár — és újra eltűnik. A levél látszólag végződik,
mielőtt rákerülne a sor elmondására — »Iam satis est« — és mintha
valósággal kiment volna az író fejéből, mintha csak Schleppfuss idé-
zett köszöntése juttatná ismét eszébe, úgyszólván »kutyafuttában«,
különös visszaentalással az apai lepkegyűjteményre, közli ugyan, de
úgy, hogy ez ne legyen a levél vége, hanem elmélkedéseket biggyeszt
hozza Schumannról, a romantikáról, Chopinről, melyeknek nyilván
az a céljuk, hogy elvegyék a súlyát, ismét elfelejtessék — vagy talán
helyesebben: amelyek büszkeségből úgy tesznek, mintha ez volna
a céljuk; mert nem hiszek annak a szándéknak valóságos fennfor-
gásában, hogy én, az olvasó ugorjam át a levél lényegét.

Igen különös volt nekem már második átolvasásra, hogy a fel-
vett stílus, Kumpf ó-németségének travesztíája vagy egyéni után-
zása csak addig tart, míg a kaland elbeszélésének vége, aztán nagy
nemtörődomséggel elejtődik, úgyhogy az utolsó oldalakból már
hiányzik, ezek nyelve mindenben modern színezetű. Nem úgy hat-e
ez, mintha az archaizáló hang elérte volna célját, mihelyt a tévútra
vezetés története papíron áll, aztán felhagynak vele, nem, mert a
mellébeszélő záró elmélkedésekhez nem illik, hanem mert a keltezés-
től fogva csak azért alkalmazták, hogy a *történet* ezen a hangon le-
gyen elmondható s ezáltal kapja meg a kellő légkört? De hát melyi-
ket? Megmondom, akármilyen kevésbé látszik alkalmazhatónak egy
bohóságra az a megjelölés, amelyre gondolok. A vallásos légkört. Egy
világos volt előttem: Adrian a vallásos elemmel való történelmi
rokonsága miatt választotta a reformáció nyelvét egy olyan levélhez,
melyben ezt a történetet akarta tudtomra adni. Hogyan írhatta
volna hozzá e játék nélkül azt, amit pedig hozzá kellett írnia: »Imád-
kozz érettem!«? Ime a legjobb példa arra, hogy az idézet fedezék, a pa-
ródia ürügy lehet. Valamivel előbb pedig ott áll egy másik szó, amely
már első olvasásra megdermesztett: humorizáláshoz ennek sincs köze,
egyértelműen misztikus, tehát vallásos bélyegű. Ez a »pokol háza«.

Az elemzés hűvössége, amelynek itt és már akkor mindjárt
alávettem Adrian levelét, keveseket fog megtévesztetni a valósá-

gos érzések felől, amelyekkel újra meg újra elolvastam. Az elemzésben szükségképen megvan a hűvösség látszata, még ha a mély megrázkódtatás állapotában gyakorolják is. Megrázkódtatásom azonban nagy volt, sőt magamon kívül voltam. Dühöm a fehérsőrön hízott Schleppfuss trágár csinyje miatt nem ismert határt — és az olvasó ebben ne lásson valami magamra jellemzőt, saját kényeskedésem jelét — kényeskedő sohasem voltam és ha Lipcsében engem vezettek volna orromnál fogva, értettem volna a módját, hogy jó képet vágjak hozzá — hanem lássa ezekben az érzéseimben Adrian emberi valójának és lényegének jellemzését, melyre persze a »kényeskedés« szó szintén a bárgyúságig nem illenék, mely azonban még a durvaságot is félénk tapintatra, oltalom és kímélet kérésére bírta volna.

Felindulásomban nem kis része volt annak, hogy a kalandot, hetekkel annak megtörténte után, egyáltalában közölte velem, ami különben feltétlen és tölem mindig tiszteletben tartott zárkózottságának áttörését jelentette. Akármilyen különösnek hangzik régi pajtáságunkra való tekintettel — a szerelem, a nemiség, a test területét beszélgetéseinkben soha személyes vagy intim módon nem érintettük, soha ez a fejezet másként nem játszott bele kölcsönös közléseinkbe, mint a művészet és az irodalom közegén át, a szenvedélynek szellemi téren való megnyilatkozásaihoz kapcsolódva és közben mindig tárgyilagos tudású kijelentések hangzottak el részéről, melyekben személye semmi szerepet sem játszott. Hogyan is ne ölelte volna magába ezt az elemet az olyan szellem, mint az övé! Hogy ezt tette, annak elég bizonyítéka volt néhány Kretzschmartól hallott tétel elismérlése az érzékiség meg nem vetendő voltáról a művészetben és nemcsak a művészetben; úgyszintén több megjegyzése Wagnerről és olyan spontán kijelentései, mint az, amely az emberi hang meztelenségére vonatkozott és annak szellemi kompenzációjára a legkiagyaltabb művészeti formák által a régi vokális zenében. Mind-ebben semmi szűzeskedés nem volt; a vágyak világának szabad és higgadt szemügyrevételéről tanúskodott. De az meg ismét nem *reám* volt jellemző, hanem *reá*, hogy ilyen beszédfordulatoknál mindig egy kis megrázkódtatást, meghökkenést, bensőmnnek valami halk összehúzódását éreztem. Emphatikusan szólva, mintha egy angyalt hallottam volna ilyenkor értekezni a bűnről: ennél sem kellene léhaságtól vagy szemérmetlenségtől, banális kedélyeskedéstől tartani a tárgyhoz való állásfoglalásában, és az ember mégis, *reá* való szellemi jogosultságának minden belátása mellett, sértődötten szinte meg szeretné kérni: »Hallgass, kedvesem! A te szád túlságosan tiszta és szigorú ezekhez a dolgokhoz«.

Valóban, Adrian ellenszenve sikamlós otrombaságokkal szemben tilalmazóan kifejezett volt és pontosan ismertem arcán a megvetően utálkozó és elhárító fintort, ha ilyesmi csak készülöben is volt. Hal-

leben, a Winfried-körben eléggé biztonságban volt efféle finnyássága elleni támadásoktól; a lelkészi illendőség — legalább a szóbeli — megakadályozta. Nőkről, asszonyokról, leányokról, szerelmi viszonyokról a commilitonék közt nem esett szó. Nem tudom, hogyan viselkedtek ezek a fiatal teológusok egyénenként ebben a kérdésben, hogy valóban mind szüzi tisztaságban vártak-e a keresztyén házasságig. Ami engem magam illet, bevallom, hogy beleharaptam az almába és akkor már hét-nyolc hónapja kapcsolatban állottam a nép egy gyermekével, egy kádár leányával — eléggé nehezemre esett, hogy ezt a viszonyt eltitkoljam Adrian előtt (valóban nem hiszem, hogy észrevette), ez idő után pedig szépszerével felbontottam, mert az ifjú teremtés alacsony műveltsége untatott és semmi más mondanivalóm nem volt társaságában annál az egynél. Nem annyira forróvérűség, mint kíváncsiság, hiúság és az a kíváncsiság, hogy átvigyem a gyakorlatba elméleti meggyőződésemet a nemi magatartás antik fesztelenségéről, késztetett arra, hogy belemenjek ebbe a kapcsolatba.

Adrian állásfoglalásából a kérdéses területtel szemben azonban éppen ez az elem hiányzott teljesen, a szellemes pajzánságé, amelyet én, ha talán kissé iskolásan is, a magam számára legalább is igényeltem. Nem akarok keresztyéni gátoltságról beszélni és a részben kispolgárian morális, részben középkorian bűnkerülő »Kaisersaschern« megjelölést használni. Ez csak nagyon hiányosan fedné a valóságot és nem lett volna elég ahhoz, hogy előidézze azt a szerető figyelmet, minden lehetséges sérülés gyűlöletét, amelyet magatartása keltett bennem. Ha »gáláns« helyzetben nem tudtam — és nem is akartam — őt magamnak elképzelni, ennek oka a tisztaság, szemérem, intellektuális büszkeség, hűvös ironia páncélja volt, amely körülvette és nekem szent volt — bizonyos fájdalmas és titokban megszegyenítő módon szent. Mert a gonosznak talán nem, de mindenki másnak fájdalmas és megszegyenítő gondolat, hogy a testi életnek nem adatott meg a tisztaság, hogy az ösztönt nem riasztja vissza a legszellemibb büszkeség sem és a legberzenkedőbb gőg is kénytelen adózni a természetnek, úgyhogy csak azt remélhetjük, ez az emberiv és ezzel állatíva alázkodás Isten akaratához képest a legkíméletesebben megszpített, lelkileg legemeltebb formában menjen végbe, a szerelmi odaadás, a tisztulást adó érzés leple alatt.

Hozzá kell-e tennem, hogy éppen erre olyan esetekben, mint barátomé, a legkevesebb remény van? A megszpítés, elleplezés, megnemesítés, amelyről beszéltem, a lélek műve, egy közbülső, közvetítő és erősen költői színezetű tényező, amelyben a szellem és ösztön kölcsönösen áthatja egymást és bizonyos felmagasztosultsággal békél össze — tehát egy sajátlagosan szentimentális élet-rétegé, amelyben, bevallom, a magam emberiv volta igen jól érzi magát, a legszigorúbb izlésnek azonban ellentmond. Olyan termé-

szeteknek, mint Adrian, nem sok »lelkük« van. A behatóan megfigyelő barátság győzött meg arról a tényről, hogy a legbüszkébb szellemiség a legközvetlenebbül áll szemben az állattal, a póré ösztönnel, a leghitványabbul ki van neki szolgáltatva; és ez az oka annak az aggódó szorongásnak, amelyet a magamfajtájú ember áll ki olyan természetektől, mint Adrian — és annak is, miért éreztem a levélben közölt átkozott kalandot olyan riasztóan szimbolikusan.

Láttam őt, ahogy az örömtanya szalonjának küszöbén áll és csak lassan eszmélve néz a pusztá várakozó leányaira. Láttam, hogyan megy vakon, akárcsak Mütze hallei vendéglőjének idegenségén át — ez a kép oly tisztán állt előttem — a zongorához és üt le rajta akkordokat, amelyekről csak utólag tud majd számot adni. Láttam, amint a tömpeorrú lány mellette — Hetaera esmeralda — két púderes félgömb a spanyol pruszlikban — csupasz karjával arcát simogatja. Heves vágy fogott el, hogy ott legyek, túl a téren, vissza az időben. Kedvem lett volna a boszorkányt térdemmel lökni el tőle, ahogyan ő lökte félre a zsámolyt, hogy utat nyerjen a szabadba. Napokig éreztem a lány testének érintését a magam arcán és közben irtózó ellenszenvvel tudtam, hogy az övé azóta ott ég. Ismét arra kell kérnem az olvasót, ne rám, hanem reá tekintse jellemzőnek, hogy képtelen voltam az esetet derűs oldaláról felfogni. Semmi, de semmi derűs nem volt benne. Ha bármilyen hozzávetőlegesen is sikerült az olvasónak fogalmat adnom barátságom természetéről, neki is éreznie kell ennek az érintésnek leírhatatlanul meggyalázó, gúnnyosan lealacsonyító és veszélyes voltát.

Hogy mindaddig nem »érintette« nőt, számomra megdönthetetlen bizonyosság volt és ma is az. Most a nő érintette meg őt — és ő menekült. Ebben a menekülésben sincs szikrányi kórikum sem, biztosíthatom róla az olvasót, ha netán hajlik arra, hogy ilyesmit keressen benne. Igaz, komikus volt ez az elszaladás, de a hiábavalóság keserűen tragikus értelmében. Az én meggyőződéseim szerint Adrian nem menekült el és minden bizonnyal csak nagyon átmenevőleg érezhette magát biztonságban. A szellem gögje elszenvedte a lélektelen ösztönnel való találkozás traumáját. Adriannak vissza kellett térnie arra a helyre, ahová az imposztor vezette.

XVIII

Beszámolóm, tudósításaim közben az olvasó ne kérdezze, honnan ismerem olyan pontosan a részleteket, holott nem voltam mindig jelen, nem állottam életrajzom halhatatlan hőse mellett. Tény, hogy ismételten hosszú ideig éltem tőle külön: így katonáskodásom éve-

ben, melynek letelte után azonban a lipcei egyetemen tovább folytattam tanulmányaimat és pontosan megismerkedtem ottani élet-körülményeivel. Így klasszikus tanulmányutam idején is, amely az 1908/9-es évre esett. Erről való visszatértemkor találkozásunk csak futólagos volt, mert már akkor az volt a szándéka, hogy elhagyja Lipsét és Dél-Németországba megy. Sőt ezt leghosszabb elválásunk időszaka követte, azok az évek, amelyeket rövid müncheni tartózkodás után, egyik barátjával, a sziléziai Schildknappal Olaszországban töltött, míg én a kaisersascherni Bonifác-gimnáziumban előbb helyettes tanárként dolgoztam, aztán végleges állásban gyakoroltam a tanári hivatást. Csak 1913-ban, mikor Adrian a felsőbajorországi Pfeifferingben telepedett le, én pedig Freisingbe költöztem, kerültem ismét közelébe. Igaz, hogy ezután már régen végzetessé festődött életét, fokozódóan izgult alkotását tizenhét éven át, az 1930-ban bekövetkezett katasztrófaig minden — vagy szinte minden — megszakítás nélkül láttam lejátszódni szemeim előtt.

Régen nem volt már kezdő a zenében, ebben a különösen kabballisztikus, egyúttal játékos és szigorú, leleményes és mélyértelmű mesterségben, mikor Lipsében ismét Wendell Kretzschmar vezetése, utasításai és felügyelete alá helyezte magát. Gyors, mindent röptében felfogó értelmétől tüzelt, legfeljebb előresiető türelmetlenségétől zavart haladása az örökölhetők terén, a zeneszerzés technikájában, a formatanban, a hangszerelésben, bebizonyította, hogy a kétéves theologiai epizód Halleban a zenéhez való viszonyát nem lazította meg, vele való foglalkozásában nem jelentett igazi megszakítást. Buzgó és sürített ellenpontgyakorlatairól levele közölt egyet-mást. Kretzschmar szinte még ennél is nagyobb súlyt vetett a hangszerelés technikájára és, mint már Kaisersaschernben, sok zongoradarabot, szonátátételt, sőt vonósnégyeseket hangszereltetett vele, hogy az eredményt azután hosszú beszélgetésekben vitassa meg vele, kimutassa és helyesbítse hibáit. Odáig ment, hogy egyes felvonások zongorkivonatának hangszerelésével bízta meg, olyan oparákból, amelyeket Adrian nem ismert, és Berlioz, Debussy és a német, az osztrák késői romantika hallásán és olvasásán okult tanítvány kísérleteinek egybevetése azzal, amit Grétry vagy Cherubini maguk alkottak, a mestert és tanítványt egyformán megneveltette. Kretzschmar akkor a »Márványszobor« című saját színpadi művén dolgozott, és ennek egyik-másik particello-jelenetét is adeptsának adta hangszerelésre, megmutatva neki, hogyan gondolja ő maga vagy mi a szándéka. Mindez bőséges vitákra adott alkalmat, melyekben magától értetődően a mester gazdagabb tapasztalata kerekedett felül, legalább egyszer azonban mégis az ujone intuiciója aratott győzelmet. Mert egy hangzatkombináció, amelyet Kretzschmar első pillantásra oktalannak és rossznak nyilvánított, végül neki magának is jellemzőbb-

nek tűnt fel annál, amit ő maga tervezett és legközelebbi összejövete-lükön kijelentette, hogy átveszi Adrian ötletét.

Ez nem volt annyira büszke a dologra, mint gondolható volna. A mester és a tanítvány zenei ösztöne és akarása alapján nagyon különböző volt. De hát a művészetben a törekvő szinte szükségszerűen egy nemzedékben tőle már félig idegenné vált hozzáértéstől kénytelen megkapni a mesterségbeli útmutatást. Ilyenkor csak jó, ha ez mégis kitalálja és megérti az ifjúság titkos tendenciáit, esetleg ironikusan kezeli, de óvakodik attól, hogy fejlődésének útjában álljon. Így Kretzschmar abban a magától értetődő, hallgatólagos meggyőző-désben élt, hogy a zene véglegesen a zenekari zenében érte el leg-magasabb megjelenési és hatásbeli formáját — amiben Adrian már nem hitt. Az ő húsz évének, nem úgy, mint még az idősebbeknek, a legmagasabbra fejlődött hangszertechnika kötöttsége a harmónikus zenei koncepcióhoz több volt történelmi belátásnál — nála úgy-szólván érzület lett belőle, amelyben összeforrott a múlt és a jövő ; és hűvös nézése a romantika utáni óriás zenekar túltengő hangszín-gazdagságára — az a vágya, hogy sűrítse és visszavigye ahhoz a szol-gáló szerephez, amelyet a harmónia előtti, polifón vokális zene korában játszott, a hajlandóság ehhez, tehát az oratóriumhoz, ahhoz a műfajhoz, amelyben a »Szent János Jelenései« és a »Doctor Faustus siralma« szerzője később a legnagyobbat és legmerészebbet alkotta — mindez nagyon korán megmutatkozott nála szóban és magatartásban.

Hangszerelési tanulmányai Kretzschmar vezetése alatt mind-azonáltal nem voltak kevésbé buzgóak, mert egyetértett vele abban, hogy az elért vívmányokat magunkévá kell tennünk, akkor is, ha nem tartjuk már fontosnak őket, és egyszer ezt mondta nekem : az a komponista, aki unja a zenekari impresszionizmust és ezért már nem is tanul hangszerezni, olyan fogorvosra emlékezteti, aki nem tanulja meg már a gyökérkezelést és harapófogóval dolgozó bor-bélyá fejlődik vissza, mert újabban felfedezték, hogy a halott fogak-tól izületi csúzt lehet kapni. Ez a furcsán előrángatott, de a kor szel-lemi helyzetét nagyon jellemző hasonlat ettől fogva gyakran hasz-nált kritikái idézet maradt köztünk és a legműértőbb gyökérbalzsamozással megtartott »halott fog« szóbeli szimbolumává lett a zene-kari paletta-túlfinomultság bizonyos késői termékeinek — beleértve a maga »Tengerragyogás« című szimfónikus fantáziáját is, amelyet még Lipcsében írt, Kretzschmar szeme előtt, egy Rüdiger Schild-knappal az Északi-tenger partjára tett szünidei utazása után és melynek félig nyilvános bemutatását Kretzschmar alkalomadtán kieszközölte. A raffináltan hangfestő darab bámulatos érzékről tanúskodik a meg-babonázó, a fülnek első hallásra szinte kibogozhatatlan hangvegyü-lékek iránt, és a képzett közönség a fiatal szerzőben a Debussy-Ravel-vonal nagytehetségű folytatóját látta. Nem volt az és a kolo-

risztikus-zenekari hozzáértésnek ezt a demonstrációját világegyetében éppoly kevéssé sorozta tulajdonképpen alkotásai közé, mint a csuklólázító és szépirás-gyakorlatokat, amelyeknek annak előtte szentelte magát Kretzschmar felügyelete alatt: a hat- és nyolcszólamú kórusokat, a háromtémájú fugát vonósötösre zongorakísérettel, a szimfóniát, melynek particellóját egyenként hozta el neki és hangszerezését vele beszélte meg, az a-moll csellószonátát a nagyon szép lassú tétellel, amelyeknek témájához egyik Brentano-dalában később viszsztatért. A hangoktól sziporkázó »Tengerragyogás« az én szememben figyelemreméltó példája volt annak, hogyan adhatja bele egy művész tehetsége legjavát olyasvalamibe, amiben titokban már nem hisz, ragaszkodva ahhoz, hogy kiválóságát olyan művészeti eszközökkel bizonyítsa be, amelyekről már tudja, hogy az elhasznátság határán vannak. »Tudós gyökérkezelés ez«, mondta nekem. »Streptococcus-áradással nem bírok«. Hogy a »hangfestmény«, a zenei »természeti hangulat« műfaját alaposan elintéztettnek tekintette, minden szava elárulta.

De hogy mindent megmondjak, már a hangszerral való kolorisztikus brillirozásnak ebben a hitnélküli nesterművében is volt titokban valami paródia, magának a művészetnek intellektuális kigúnyolása, amely Leverkühn későbbi műveiben olyan félelmetesen genialis módon előtérbe lépett. Sokan ezt kiábrándítónak, sőt visszataszítónak és felháborítónak találták, és akik így ítélték, még a jobbak, ha nem is éppen a legjobbak voltak. Az egészen felületesek csak ötletesnek és szórakoztatónak mondták. Valójában a paródia itt merész kitérés volt a meddőség elől, amellyel a szkepszis és szellemi szegénylősség, a banalitás területének gyilkos terjeszkedése iránti érzék fenyegetett egy nagy tehetséget. Remélem, helyesen mondom ezt. Bizonytalanságom és felelősségérzetem egyaránt nagy, mikor olyan gondolatokat igyekszem szavakba öltöztetni, amelyek elsődlegesen nem az enyéme, hanem csak Adriannal való barátságom sugallta őket nekem. Naívság hiányáról nem beszélnék, mert végsőleg a naívság ott van magának a létnek, minden létnek, még a legtudatosabbnak és legösszetettebbnek is legmélyén. A szinte kibékíthetetlen konfliktus a született lángész gátlása és alkotó ösztöne, a szemérmesség és szenvedély között — ez éppen az a naívság, amelyből az ilyen fajtájú művész él, a talaj művének bonyolultan jellemző növekedéséhez; és az a tudattalan törekvés, hogy a »tehetségnek«, a létrehozó impulzusnak megszerezze a szükséges csekély túlsúlyt a gúny, a góg, az intellektuális szégyenkezés gátlásai fölött — ez az ösztönös törekvés bizonyára már abban a pillanatban megmozdul és döntővé válik, mikor a mesterségbeli előtanulmányok a művészet gyakorlásához az első saját, bár még fölöttébb ideiglenes és csak előkészítő alkotási kísérletekkel kezdenek társulni.

XIX.

Erről a pillanatról beszélek, miközben belső remegéssel és összefacsarodó szívvel térek rá a végzetes eseményre, amely mintegy egy évvel azután ment végbe, hogy Naumburgban kézhez vettem Adrian idézett levelét, egy évnél kissé többel Lipcsébe érkezése és a városnak levelében leírt első megtekintése után — tehát nem sokkal azelőtt, hogy a katonaságból jövet újra csatlakoztam hozzá és külsőleg változatlanul, valójában azonban megbélyegzetten, a sors nyilától érten találtam ott. Úgy érzem, mintha Apollóhoz és a Muzsákhoz kellene folyamodnom, hogy sugallják nekem a legtisztább, legkíméletesebb szavakat ama történes elmondásához: kíméleteseket a finomlelkű olvasó, kíméleteseket halhatatlan barátom és nem utolsó sorban jómagam szempontjából, akire szinte súlyos személyes vallomásként hat, hogy beszámol róla. De az irány, amelyben ennek az invokációnak haladnia kellene, éppenséggel rádöbbsent az ellentmondásra a magam szellemi állapota és az elmondandó történet saját színezete között, mert ez utóbbi egészen más, a klasszikus műveltség derűjétől merőben idegen hagyományrétegekből származik. Feljegyzéseimet már annak a kétségemnek kifejezésével kezdtem, hogy a feladatra alkalas vagyok-e. A kétségem ellen ott felhozott érveket nem ismételtem meg. Legyen elég, hogy rájuk támaszkodva, tőlük erősítve, kitartok vállalkozásom mellett.

Mondtam már, hogy Adrian visszatért oda, ahová egy ripók küldönc elcipelte. Megállapítható ebből, hogy ez nem egyhamar történt: egy teljes esztendeig viaskodott szellemi büszkesége a kapott sebbel, és nekem mindig kissé vigaszomra szolgált, hogy behódolása a csupasz ösztönnek, amely alattomosan támadt rá, mégsem volt híján minden lelki takarónak és emberi megnemesítésnek. Én ugyanis ilyent látok a vágy minden, akármily durva *rögzítésében* egy határozott egyéni célhoz, ilyent a *választás* mozzanatában, még ha önkéntelen és tárgyától kierőszakolt is az. A szerelmi megtisztulás némi jele észlelhető, mihelyt az ösztön emberi arcot ölt, akármilyen névtelen és megvetendő is ez az arc. Már pedig világos, hogy Adrian egy határozott személy kedvéért tért vissza arra a helyre: annak kedvéért, akinek érintése ott égett az arcán, a kiskabátos nagyszájú »barna« kedvéért, aki a zongoránál odament hozzá és akit ő Esmeraldának nevezett; hogy őt kereste ott — és hogy nem találta meg már.

A rögzítődés, amilyen vészthozó volt, azt hozta magával, hogy második, önkéntes látogatása után ugyanúgy hagyta el ama helyet, mint az első önkéntelen után, előbb azonban kitudta a nő hollétét, aki megérintette. Úgyszintén magával hozta azt is, hogy zenei ürüggyel meglehetősen nagy utat tett, hogy vágyának tárgyához

jusson. Akkor, 1906 májusában volt ugyanis Grácban, Stájerország fővárosában, a komponista személyes vezetésével a »Salome« első osztrák előadása, melynek ősbemutatójára Adrian néhány hónappal előbb Kretzschmarral Drezdába utazott volt, és mestere, valamint Lipcsében időközben szerzett barátai előtt kijelentette, hogy ez ünnepélyes alkalommal újra hallani óhajtja a szépsikerű forradalmi művet, mely esztétikai légkörével egyáltalán nem vonzotta, de zenei-technikai tekintetben és hozzá főként mint egy prózai szöveggönyv megzenésítése természetesen érdekelte. Egyedül utazott, és nem állítható teljes biznysággal, hogy állítólagos szándékát keresztülvitte-e és Grácból Pozsonyba, esetleg Pozsonyból Grácba ment vagy a gráci tartózkodást csak elhitette és Pozsony, másképp Pressburg meglátogatására szorítkozott. Ugyanis az, akinek érintését magán viselte, egy ottani házba vetődött, miután előbbi kenyérkereső-helyét kórházi kezeltetés céljából el kellett hagynia; és ezen az új helyen talált végül rá a hajszolt férfi.

Kezem reszket írás közben, de csöndes, higgadt szavakkal elmondom amit tudok — miközben bizonyos fokig mindig vigasztal az a gondolat, amelyet már az imént szóhoz juttattam, a választás gondolata, az a gondolat, hogy mégis csak a szerelmi kötöttség egy neme érvényesült itt, ami e drága ifjúság egyesülésének a boldogtalan teremtséssel a lelkiség halvány fényét adta. Igaz, ez a vigasztaló gondolat elválaszthatatlanul kapcsolódik ahhoz a másik, annál borzasztóbbhoz, hogy a szerelem és méreg itt egyszersmindenkorra iszonyatos tapasztalati egységgé lettek: azzá a mitológiai egységgé, amelyet a *nyíl* testesít meg.

Nagyon is úgy látszik, mintha az örömléány szegény lelkében valami válaszolt volna az ifjú iránta tanúsított érzéseire. Kétségtelenül emlékezett akkori futólagos látogatására. Hogy hozzá közeledett és arcát csupasz karjával megsímogatta, talán alacsony gyöngédségű kifejezése volt annak, hogy fogékony volt az iránt, ami ezt a vendéget a megszokottaktól megkülönböztette. Megtudta tőle azt is, hogy az utat ide az ő kedvéért tette meg — és azzal hálálta meg neki, hogy *óvta őt testétől*. Adriantól tudom, hogy óvta; és vajjon nem jóleső megkülönböztetésnek mondható-e ez a leány magasabb emberi volta és posványba süllyedt, nyomorult használati tárggyá züllött fizikai része között? A szerencsétlen óvta az áhítózó »magától«, ime a szabad lelki felemelkedés aktusa szánandó fizikai léte fölé, az attól való emberi eltávolodás, a meghatódás és — engedesség meg nekem a szó — a szerelem aktusa. És jóságos egek, hanem szerelem volt az is, hát mi volt, micsoda konokság, az istenkísértő merény milyen akarása, a bűnhődés bűnnel együtt való vállalásának milyen ösztöne, a démoni fogantatásnak, természete halálosan feloldó chymikus megváltozásának milyen mélységesen rej-

telmes vágya idézte elő, hogy a figyelmeztetett fitymálta a figyelmeztetést és ragaszkodott e test bírásához?

Sohasem tudtam vallásos borzadály nélkül gondolni erre az ölelésre, melyben az egyik fél üdvösségét adta oda, a másik pedig megtalálta. Tisztító, igazoló, felemelő boldogság lehetett a nyomorult nőnek, hogy a távolról jött férfi minden veszély ellenére nem volt hajlandó lemondani róla és úgy látszik, hogy asszonyisága minden édességét összeszedte, hogy kárpótolja az ifjút azért, amit érte vállalt. A sors gondoskodott róla, hogy ne felejtse el a lányt; de önmagáért sem felejtette el őt soha, pedig nem látta többé viszont és neve — az, amelyet kezdettől fogva adott neki — rúnaszerűen, rajtam kívül senkiől észre nem vetten, ott kísért minden művében. Még ha hiúnak tartanak is érte — nem tagadhatom meg magamtól, hogy már itt fel ne hozzam azt a felfedezésem, amelyet egy napon hallgatólágosan igazolt. Leverkühn nem az első és bizonyára nem is az utolsó komponista, aki szeretett formula- és rövidítésszerű titokzatosságokat foglalni műveibe, tanújelül a zene veleszületett hajlandóságának bizonyos babonás, a számok misztikájához és a betűk szimbolikájához kapcsolódó műveletekre és eljárásokra. Így barátom hangszövedékeiben is feltűnően sokszor található egy öt- és hattagú hangjegysor, amely há-val kezdődik, esz-szel végződik, közbül váltakozó e-vel és á-val. Ez a sajátosságosan szomorú motivikus alapfigura sokféle harmonikus és ritmikus mezben jelentkezik nála, hol erre a hangra, hol amarra bízva, gyakran elcsereült sorrendben, mintegy tengelye körül forgatva, úgyhogy végig egyforma közök mellett a hangok egymásra következése más és más: először a még Lipcsében megzenésített tizenhárom Brentano-dal talán legszebbikében, a szívemarkoló »Oh drága lény, be rossz vagy« kezdetű darabban, ahol egészen uralkodó, aztán nevezetesen abban a késői művében, amelyben olyan páratlanul keveredik merészség és kétségbeesés, a Pfeifferingben írott »Doctor Faustus siralmá«-ban, ahol még inkább megmutatkozik az a hajlama, hogy a dallamközöket harmónikus egyidejűséggel is hozza.

Ez a hang-rejtjel, há e á e esz pedig ezt jelenti: Hetaera esmeralda.

Adrian visszatért Lipcsébe és vidám csodálattal nyilatkozott a nagyhatású operáról, melyet állítása szerint újra hallott, talán valóban újra hallott is. Még fülemben van, hogyan mondja szerzőjéről: »Micsoda művelt kuglizó cimbora! A burokban született forradalmár, hetyke és konciliáns. Avantgardizmus és sikerbizonyosság meghittebben voltak itt együtt. Egy csomó fenegyerekeskedés és disszonancia — aztán jóindulatú derékheadás, mely megbékíti a nyárspolgárt és megérteti vele, hogy nem kell azért meg-

ijedni... De találat, találat...» — Öt héttel a zenei és filozófiai tanulmányaihoz való visszatérés után egy helyi megbetegedés rábírta, hogy orvosi kezelést keressen. A szakorvos, akihez elment, névszerint Dr. Erasmi — Adrian a címjegyzékből kereste ki — nehéztestű, vörösképű és fekete hegyes szakállú ember volt, akinek láthatóan nehezeére esett a lehajlás, de nemcsak eközben, hanem máskor is, álltában puffogva fújta ki felbiggyedt ajkai közt a levegőt. Ez a szokása rossz lélekzésről tanuskodott, de lekicsinylő közömbösséget is fejezett ki, mint mikor valaki egy »Bah!«-hal tud le vagy próbál letudni valamit. A doktort tehát vizsgálat közben állandóan fújta, majd pöffögésének kissé ellentmondóan, kijelentette, hogy szükség van beható és meglehetősen hosszadalmas kezelésre, melyet rögtön meg is kezdett. Három nap egymásután jött hozzá Adrian kezelésre; ekkor Erasmi háromnapos megszakítást rendelt el és a negyedikre kérte magához. Mikor a páciens — aki egyébként nem szenvedett, közérzete egészen változatlan volt — a kijelölt órában, délután négykor újra eljött, valami egészen váratlan és ijesztő dolog történt.

Míg máskor mindig a magas harmadik emeleti lakás ajtaján kellett csöngetnie az óváros egy eléggé sötét házában, mire egy cseléd-lány bebocsátotta, ezúttal tárva-nyitva találta az ajtót, sőt a lakás belsejében levő ajtókat is. Nyitva volt a várószoba, ebben ismét a rendelő ajtaja, de nyitva szemben a nappaliba, egy kétablakos »szalonba« nyíló ajtó is. Csakhogy itt még az ablakok is tárva-nyitva voltak és a léghuzattól duzzasztott és emelgetett négy redőny felváltva röpködött a szobába és húzódtott vissza az ablaknyílásokba. A szoba közepén pedig ott feküdt Dr. Erasmi felemelt hegyes szakállával és mélyen lehúnyt szemhéjaival, kézelős fehér ingben, bojtos párnán a nyitott, két bakon álló koporsóban.

Hogy ez mint történt, hogy a halott miért feküdt ilyen egyedül és letakaratlanul a szélben, hogy a cseléd-lány hol volt, Dr. Erasmi felesége hol, és hogy a temetkezési vállalat emberei a fedél felcsavarása céljából nem tartózkodtak-e éppen a lakásban vagy talán átmenetileg hagyták el azt, mikor egy különös pillanat odahozta a látogatót, nem derült ki soha. Adrian, mikor Lipcsébe jöttem, csak zavarát ecsetelhette, amelyben a látvány után újra lement a harmadik emeletről. A doktor hirtelen halála után tovább hihetőleg nem is nyomozott, nem érdeklődött. Csak annyit jegyzett meg, hogy az örökös »Bah!« bizonyára már eleve rossz jel volt.

Titkos ellenkezéssel, az okatlan borzadály érzésével küzdve kell most számot adnom arról, hogy második választása hasonlóan baljós csillagzat alatt állott. Két napra volt szüksége, hogy az elszenvedett megrázkódtatásból felocsudjon. Ekkor ismét csak a lipcsei címjegyzéktől kérve tanácsot, bizonyos Dr. Zimbalistot választott kezelőorvosául. Ez a piactéren összefutó üzleti utcák egyikén lakott.

Lenn a házban vendéglő volt, fölötté zongoraraktár, a második emelet egyrészét pedig az orvos lakása foglalta el, akinek porcellán névtáblája már lenn a kapu mellett szembeötlött. A bőrgyógyász két várószobáját, melyek közül egyik női betegeknek volt fenntartva, cserepes növények, szobai hársfák és pálmák díszítették. Orvosi folyóiratok és lapozgatásra való könyvek, például egy illusztrált erkölestörténet, feküdtek az asztalon ott, ahol Adrian egyszer, majd még egy második ízben bebocsátásra várt.

Dr. Zimbalist kis szarukeretes pápaszemű ember volt, vöröses haja között homlokától tarkójáig húzódó ovális kopaszsággal és csak orrlukái alatt meghagyott bajuszkával, mint az a felsőbb osztályok közt akkoriban divatba jött s később egy világtörténelmi maszk tartozékává vált. Beszédmodora pongyola és férfiasan léha, trágár élcekre hajló volt. Képes volt arra, hogy a »Rheinfall von Schaffhausen« kifejezést a folyó nevében levő h kihagyásával a csunya baleset, a póruljárás, a »Reinfall« értelmében használja. De közben, mintha nem is érezte volna magát túlságosan jól. Egyik arcának szájszögletével együtt, egyidejű hunyorgatással való felfelé rándulásában volt valami kellemetlenül fanyar kifejezés, semmiért jót nem állás, zavar és baljóslatúság. Így rajzolta le nekem Adrian, és így látom őt magam előtt.

Ekkor a következő történt. Adrian kétszer volt kezelésen ennél a második orvosnál és még egyszer, harmadizben is elment hozzá. A lépcsőn felmenőben, az első és második emelet között találkozott azzal, akit felkeresni szándékozott; két vaskos termetű férfi között jött vele szemben, akik keménykalapjukat nyakszirtjukra tolták. Dr. Zimbalist lesütött szemmel jött, mint aki lépcsőmászás közben lépteit nézi. Egyik csuklóját pánt és láncocska kötötte össze egyik kísérőjével. Mikor felpillantott és megismerte betegét, fanyarul felrándította arcát, bólintott felé és ezt mondta: »Majd máskor!« Adrian, aki háttal a falhoz volt kénytelen utat engedni a három férfinak, elképedve hagyta, hogy elmenjenek mellette, egy darabig nézett a lépcsőn lefelé haladók után, aztán ő is követte őket. A ház előtt látta, amint egy ott várakozó kocsiba szálltak és gyors iramban elhajtattak.

Igy végződött az első megszakítás után Adrian kúrájának folytatása Dr. Zimbalistnál. Hozzá kell tennem, hogy ennek a második balsikernek rejtettebb okaival éppoly kevésbé törődött, mint első tapasztalatának különös velejárójával. Hogy Dr. Zimbalistot miért vitték el s hozzá éppen abban az órában, mikorra a doktor odarendelte, nem firtatta tovább. A kúrát azonban, mintegy megriadtan, nem kezdte meg újra, harmadik orvoshoz nem fordult. Annál is kevésbé, mert a helyi sérülés rövidesen további kezelés nélkül begyógyult és eltűnt, észlelhető másodlagos tünetek pedig, mint kife-

lenthetem és minden szakértői kétséggel szemben továbbra is állítom, egyáltalában nem jelentkeztek. Adrian egyízben Wendell Kretzschmar lakásán, akinek éppen egy kompozíciótanulmányát mutatta meg, olyan heves szédülési rohamot kapott, hogy tántorgott és kénytelen volt lefeküdni. A roham kétnapos migrénnel folytatódott, mely legfeljebb a rosszullét erősségében különbözött korábbi ilyen természetű bántalmaitól. Mikor a civiléletbe visszatérve, Lipcsébe mentem, barátomat életmódjában és lényében változatlanul láttam viszont.

XX.

Vagy mégsem? — Ha az egymástól távol töltött év alatt más nem is lett, még kimondottabban önmaga lett, és ez elég volt arra, hogy hatást tegyen rám, különösen mert kissé elfelejtettem már, milyen volt. Hallei hűvös búcsúnkat leírtam. Viszontlátásunk, amelynek előre végtelenül örültem, nem maradt el mögöttem ebben a minőségben, úgyhogy elképedve, egyszerre vidáman és elszomorodva, kénytelen voltam minden érzést lenyelni és visszaszorítani, ami túlsordult bennem. Hogy elém jön a pályaudvarra, nem vártam, hiszen nem is közöltem vele pontosan megérkezésem óráját. Egyszerűen lakására mentem, még mielőtt saját szállásomról gondoskodtam volna. Háziasszonya bejelentett, és én beléptem a szobába, miközben vidáman nevén szólítottam.

Íróasztalánál ült, egy lehúzás fedelű, fölébe rakott szekrényű szekreternél, és hangjegyeket írt.

— Halló, — mondta, fel sem nézve. — Mindjárt beszélhetünk. — És még néhány percig folytatta munkáját, rám bízva, hogy állani akarok-e, vagy kényelembe helyezkedni. Ne értse ezt senki félre, én sem értettem félre. Régi keletű bizalmasságunk bizonyítéka volt, együttélésünké, amelyet az egyéves elszakadás nem érinthetett. Egyszerűen olyan volt, mintha csak tegnap búcsúztunk volna el egymástól. Mégis kissé kiábrándított és megfagyasztott a dolog, de egyúttal felvidított is, ahogyan a jellegzetes felvidít. Már régen letelepedtem a könyvtartó asztal mellett álló egyik szőnyeganyaggal behúzott karnélküli karosszékbe, mikor töltőtollát becsavarta és odalépett hozzám, igazában rám sem nézve.

— A legjobb időben jössz — mondta és leült az asztal másik oldalán. — A Schaffgosch-négyes az opus 132-t játssza ma este. Eljössz?

Megértettem, hogy Beethoven késői szerzeményéről, az á-moll vonós-négyesről beszél.

— Elmegyek — válaszoltam — úgy, ahogy vagyok. Jó lesz hosszú idő multán újra hallanom a lydiai tételt, a »Felgyógyult hálaimáját«.

— Ezt a serleget én — mondta — minden toron ürítem. Könyves lesz a szemem tőle! — és az egyházi hangnemekről éa a ptolomaeusi hangrendszerekről kezdett beszélni, a »természetesről«, amelynek hat különböző hangzatjellegét a temperált azaz hamis hangolás kettőre, durra és mollra csökkentette, majd a helyes hangskála nagyobb modulálhatóságáról a temperálttal szemben. Ez utóbbit házi használatra szolgáló engedménynek nevezte, aminthogy a temperált zongora házi használatra szolgáló jószág, előzetes békeszerződés, még nem is másfél száz éves, amely jelentős dolgokat hozott létre, ó, nagyon jelentőseket, de azt ne higgyük valahogy, hogy az örökletnek szól. Nagy tetszéssel nyilatkozott arról, hogy csillagász és matematikus, Claudius Ptolomaeus, felsőegyiptomi származású alexandriai lakos volt az, aki minden ismert skála közül a legjobbat, a természetest vagy helyest felállította. Ez ismét, mondta, a zene és csillagászat közötti rokonságot bizonyítja, amelyet már Pythagoras kozmikus összhangelmélete is igazol. Közben visszatért a négyesre és annak harmadik tételére, idegen levegőjére, holdas tájára és az előadás roppant nehézségeire.

— Alapjában — mondta — a négy ember közül mindegyiknek Paganininek kell lennie, a mellett nemcsak a saját szólamát kell fölényesen tudnia, hanem a többi háromét is, különben nem megy semmire. Istennek hála, Schaffgoschékban meg lehet bízni. Ma már megy, de határán van az eljátszhatóságnak és a maga korában egyszerűen nem volt eljátszható. Számomra egy messze került ember könyörtelen közönyössége minden földi technikával szemben a legszívderítőbb dolog. »Mit bánom én a maga átkozott hegedűjét!« mondta valakinek, aki panaszkodott.

Nevettünk — és a különös csak az volt, hogy egyáltalában nem üdvözöltük egymást.

Egyébként, mondta, itt van még a negyedik tétel, a mindennél különb finálé a rövid indulószerű bevezetéssel és az első hegedű büszkén odavetett recitativójával, amely a lehetőség szerint megfelelően készíti elő a témát. »Bosszantó csak az, — ha nem akard örvendetesnek nevezni — hogy a zenében — legalább is ebben a zenében — olyan dolgok vannak, amelyekre a nyelv egész területén a legjobb akarattal sem kajtatható fel igazán találó jelző, még jelzőkombináció sem. Napok óta ezzel vesződöm — nem talál szabatos megjelölést ennek a témának szellemére, magatartására, gesztusaira. Mert sok gesztus van benne. Tragikusan merész? Dacos, hangsúlyos, a fennköltségig hajtott lendület? Ez mind nem jó. És a »gyönyörű!« természetesen csak bárgyú kapituláció. Végül is az ember a tárgyilagos utasításnál köt ki, annál az elnevezésnél, hogy allegro appassionato, ez még a legjobb.«

Igazat adtam neki. Este talán még eszünkbe jut valami, jegyeztem meg.

— Mielőbb látnod kell Kretzschmart — jutott eszébe. — Hol laksz?

Megmondtam neki, hogy ma valamelyik szállóban veszek ki egy szobát és holnap nézek utána valami megfelelőnek.

— Megértem, — mondta — miért nem bíztál meg vele, hogy keressek neked valamit. Az ilyesmit nem lehet másra bízni. A Café Centralban — tette hozzá — beszéltem az embereknek rólad és jövőteledről. Legközelebb be kell hogy vezesselek ott.

Az »emberek« egy fiatal entellektüelekből álló kört jelentett, amellyel Kretzschmar útján ismerkedett meg. Még voltam győződve, hogy körülbelül az volt a viszonya hozzájuk, mint a Winfried-testvérekhez Halleban, és mikor azt mondtam, igen örvendetes, hogy hamar kellő kapcsolatokat talált Lipcsében, ezt is felelte:

— Hát kapcsolatokat...

Schildknapp, a költő-és fordító, tette hozzá, még a legüdítőbb. De benne megvan az, hogy valami nem éppen fölényes önérzetből megbicsakolja magát, mihelyt észreveszi, hogy valamit akarnak tőle, szükség van rá, igénybe akarják venni. Olyan ember, mondta, akiben igen erős, de az is lehet, hogy kissé gyöngé érzék van a függetlenség iránt. De rokonszenves, szórakoztató és egyébként olyan szűkösen látják el pénzzel, hogy nagyon igyekeznie kell, ha meg akar élni.

Hogy mit akart Schildknapptól, aki mint fordító közeli viszonyban volt az angol nyelvhez és általában minden angolság nagy tisztelője volt, még azon az estén kiderült további beszélgetésünkből. Megtudtam, hogy Adrian operatárgyat keres és erre a célra már akkor, évekkel előbb, mintsem komolyan közeledett volna a feladathoz, kinézte magának a »Love's Labour Lost«-ot. A zenében is jártas Schildknapptól azt kívánta, hogy dolgozza fel neki a szöveget; de az részben saját munkái miatt, részben azért is, mert Adrian bajosan fizethetett volna neki előre, tudni sem akart a dologról. Nos, később én megtettem barátomnak ezt a szívességet és örömet gondolkodok vissza az első tapogatózó beszélgetésre, amelyet már azon az estén folytattunk erről a tárgyról. Megállapítottam, hogy a szóval való társulás, a vokális artikuláció törekvése egyre jobban uralkodik rajta: ebben az időben szinte kizárólag dalok, hosszabb-rövidebb énekek, sőt eposztöredékek megzenésítésével kísérletezett, egy Földközi-tengeri versgyűjteményből merítve anyagát, amely eléggé sikerült német fordításban foglalt magában provencei és katalán lírát a 12. és 13. századból, olasz költészetet, a Divina Commedia látnoki csúcspontjait, valamint spanyol és portugál darabokat. A zenei pillanathoz és az adepts éveihez képest itt-ott óhatatlanul érezhető volt Gustav Mahler befolyása. De már észrevétette magát egy-egy hang, maga-

tartás, tekintet, egy-egy saját útját járó dallam, amely idegenül és szigorúan tartotta saját vonalát és amelyen ma felismerhető az Apokalipszis groteszk látomásainak mestere.

Legvilágosabban jelentkezett ez annak a sorozatnak énekeiben, amelyeket a Purgatorióból, a Paradisóból vett és a zenéhez való rokonságuk iránti okos érzéssel választott ki: így abban a darabban, amely engem különösen megfogott és Kretzschmar helyeslését is elnyerte, ahol a költő a Venus-csillag fényében a kisebb fényeket — a boldogok lelkeit — egyiket gyorsabban, másikat lassabban, »isten-nézésük módjához képest« látja keringeni és ezt a szikrákhoz hasonlítja, amelyeket a lángban, a *hangokhoz*, amelyeket a dalban különböztetünk meg, »ha egyik a másik köré fonódik«. Bámulatba ejtett és elragadott a tűz szikráinak, az egymásbafonódó hangoknak visszaadása. Mégsem tudtam, hogy a fényben lévő fény e fantáziáit, vagy a tépelődő, inkább elgondolt, mint látott darabokat részesítem-e előnyben — azokat, ahol visszautasított kérdés minden, küzdelem a kifürkészhetetlenért, ahol »a kétely az igazság lábánál sarjad« és maga az Isten mélységébe néző kerub sem méri fel az örök elhatározás feneketlenségét. Adrian itt a félelmetesen kemény verssorozatot választotta, ahol az ártatlanság, a tanulatlanláság elkarhozásáról van szó és felbukkan a kérdés a megfoghatatlan igazságról, amely a jót és tisztát, csak éppen nem megkereszteltet, a hittől el nem értet a pokolnak adja át. Rá tudta magát kényszeríteni arra, hogy hangokba foglalja a mennydörgő választ, amely a teremtésbeli jónak a magában való jó előtti tehetetlenségét hirdeti, a jóét, amely mint az igazságosság forrása semmi miatt nem térhet el magától, amit elménk hajlandó igazságtalannak nevezni. Engem fellázított az emberinek ez a megtagadása egy hozzáférhetetlen abszolút eleve elrendelés kedvéért, ahogyan általában elismerem Dante költői nagyságát, de kegyetlenségre és tortúrákra való hajlama mindig visszataszított, és emlékszem, hogy megróttam Adriant, amiért rászánta magát ennek a nehezen elviselhető epizódnak megzenésítésére. Ez alkalommal történt, hogy olyan pillantással talákoztam szemében, amelyet addig nem ismertem nála és amely eszembe jutott, mikor azt kérdeztem magamtól, vajjon egészen igazam van-e azzal az állításommal, hogy egyéves elválásunk után változatlanul láttam viszont. Ez a tekintet, amely ezentúl sajátos volt nála, ha nem is volt észrevehető gyakran, csak időnként és sokszor minden különösebb ok nélkül, valóban valami új volt: ez a néma, fátyolos, majdnem sértően eltávolító, a mellett elmélázó és hideg szomorúságú tekintet a csukott száj nem barátságtalan, de mégis gúnyos mosolygásával végződött és azzal az elfordulással, amely viszont egyik régtől ismert mozdulata volt.

A benyomás fájdalmas volt és szándékosan vagy akaratlanul bántó. De csakhamar elfelejttem, mikor tovább hallgattam, figyel-

tem a megindító zenei dikcióra, melyet az az ember ad a Purgatorio-hasonlatnak, aki az éjszakában világot hord a hátán, de ez nem neki fénylik, hanem a mögötte levők útját világítja meg. Közben könny gyűlt szemembe. De még boldogabbá tett, hogy milyen sikerülten tolmácsolta a költő mindössze kilenc sorból álló beszédét allegorikus dalához, amely oly sötéten és fáradságosan szól és melynek semmi kilátása arra, hogy a világ megértse rejtett értelmét. Ezért alkotója arra kéri általa az embereket, hogy ha már mélységét nem is, legalább szépségét vegyék észre. »Nézzetek legalább arra, mily szép vagyok!« Ahogyan a kompozíció az első versek nehézségéből, művészi kuszaságából, idegenszerű fáradságából ennek a felszólításnak enyhe fénye felé törekszik és megható megváltását találja benne, már akkor rögtön bámulatraméltónak találtam és nem titkoltam örvendező helyeslésemet.

— Annál jobb, ha már ér valamit — mondotta; és az ezt követő beszélgetésekből kiviláglott, hogy a »már« nem ifjúkorára, hanem arra vonatkozott, hogy a dalszerzeményeket, akármilyen odaadással szentelte is magát az egyes feladatnak, egészében mégis csak előkészületnek tekintette egy zárt szó-hang-műhöz, amely szeme előtt lebegett és melynek éppen a Shakespeaere-vígjáték volt szolgálandó tárgyául. A szóval való szövetkezést, amely célja volt, elméletileg igyekezett felmagasztosítani. A zene és a nyelv, erősgette, összetartoznak, alapjában egyek, a nyelv zene, a zene nyelv, és külön-külön egyik mindig a másikra hivatkozik, utánozza a másikat, a másik eszközeit használja, egyik mindig a másik helyettesítőjeként érteti meg magát. Hogy a zene hogyan lehet mindenekelőtt szó, szószzerűen előre elgondolt és tervezett valami, azzal akarta elembe tární, hogy Beethovent megfigyelték, mikor szavakban komponált. »Mit ír ott a zsebkönyvébe?« kérdezték. — »Komporál.« — »De hiszen szavakat ír, nem hangjegyeket.« — Igen, így csinálta. Rendesen szavakban jegyezte fel egy szerzemény eszmemenetét, legfeljebb közben szórva el néhány hangjegyet. — Adrian látható lenyűgözöttséggel időzött ennél a pontnál. A művészi gondolat, mondta, egyáltalában saját különálló szellemi kategória, de egy kép, egy szobor első eszméje bajosan állhatott bármikor is szavakból — ami a zene és nyelv különleges összetartozásáról tanuskodik. Nagyon természetes, hogy a zene kigyúl a szón, a szó kitör a zenéből, mint az a Kilencedik Szimfónia végén történik. Végül mégis csak igaz, hogy az egész német zenei fejlődés Wagner szó-hang-drámája felé törekszik és abban találja célját.

— Egyik célját — mondtam én, rámutatva Brahmsra és arra, ami abszolút zene a »hátán hordott fénynek« jött, ő pedig annál könnyebben egyezett bele a megszorításba, mert amit távolról tervezett, a lehető legkevésbé wagneri, a természeti démoniától és a

mítikus pátosztól legtávolabb volt: az opera-buffa megújítása a művészi persziflázs és a művészin gyakorolt persziflázs szellemében, valami finnyáskodó játékosság, kigúnyolása az affektált aszkézisnek és annak az euphuismusnak, amely a klasszikus tanulmányok társadalmi gyümölcse. Nagy lelkesedéssel beszélt nekem a tárgyról, amely alkalmat nyújt arra, hogy a természetes otrombaságot a komikusan fenséges mellé állítsa és egyiket a másikkal tegye nevetségessé. Az ősi hősiesség, a szájhősködő etikett egy elhalt korszakból nyúlik át Don Armado személyében, akit joggal jelentett ki tökéletes opera-alaknak. És angolul idézett nekem sorokat a darabból, amelyeket nyilván mélyen szívébe zárt: az elmés Biron kétségbeesését azon, hogy hitszegően beleszeretett abba, akinek arcában szemek helyett szurokgömbök vannak; hogy nyöszörögni és imádkozni kénytelen valakiért, aki »Istenemre, ez jó lesz, még ha Argus volna is őre és eunuchja«. Aztán ugyanennek a Bironnak elítéltetését arra, hogy nyelve elmésségét egy évig nyöszörgő betegek fekhelyénél gyakorolja, és felkiáltását: »Ez nem lehet! Halállal küzdő szívre nem hat élc.« »Mirth cannot move a soul in agony«, ismételte és kijelentette, hogy ezt egy nap feltétlenül megzenésíti — ezt és a hasonlíthatatlan beszélgetést az ötödik felvonásban a bölcs bolondságáról, a szellemmel való menthetetlen, elvakult és lealacsonyító visszaéléséről, hogy a szenvedély bohócsipkáját díszíti vele. Ilyen mondások, jegyezte meg, mint az a két sor, amely szerint soha ifjúi vér nem lobban föl olyan balga kicsapongással, mint a dőreségbe esett komolyság, »as gravity's revolt to wantonness«, csak a költészet genialis magaslatain születnek.

Boldoggá tett csodálata, szeretete, noha a tárgyválasztás nem is volt ínyemre és mindig kissé szerencsétlen voltam a humanizmus kinővéseinek kicsúfolása miatt, amely utóvégre a dolgot magát is nevetségessé teszi. Ez később nem akadályozott abban, hogy elkészítsem neki a librettót. De mindjárt minden erőmmel igyekeztem lebeszélni arról a különös és szikrát sem praktikus szándékáról, hogy a darabot angolul komponálja mert ezt érezte az egyetlen helyesnek, méltónak, hivatalosnak, aztán meg a szójátékokra és a régi angol népi versre, a doggerel-rímre való tekintettel kötelezőnek is vélte. A fő ellenvetést, hogy az idegennyelvű szöveg művét a német operaszínpadon való előadás minden kilátásától megfosztja, nem fogadta el, mert általában nem volt hajlandó exkluzív, egyénien bizarr álmai számára kortársakból álló közönséget elképzelni magának. Barokk eszme volt, amely azonban mélyen gőgös emberkerülésből, kaisersascherni ó-német vidékiességből és kimondott érzelmi kozmopolitizmusból összetevődő lényében gyökeredzett. Nem hiába volt annak a városnak fia, ahol III. Ottó sírja állott. Ellenszenve a németiség iránt, amelyet megtestesített (egyébként ez az ellenérvés

hozta össze az anglista és angломán Schildknappal is), a világtól való begubódzó félenkség és a világ és messzeség iránti belső szükséglet két megjelenési formájában ágazott szét, amely szükséglet arra bírta, hogy csökönyösen idegennyelvű énekeket akarjon rátukmálni a német hangversenyteremre, illetve azokat az idegen nyelv által elvonja tőle. Valóban még lipsei évem alatt Verlaine és a neki különösen kedves William Blake eredeti verseit zenésítette meg. Ezeket a szerzeményeket évtizedeken át nem énekelték. A Verlaine-dalokat később Svájcban hallottam. Az egyik az a csodálatos költemény, amelynek zárósora »C'est l'heure exquise«, egy másik az ugyanilyen varázslatos »Chanson d'Automne«, egy harmadik az a fantasztikusan mélabús, tébolyítóan dallamos háromszakaszos vers, melynek kezdősorai ezek: »Un grand sommeil noir — Tombe sur ma vie«. A »Fêtes galantes« néhány kicsapongóan bolondos darabja is köztük van, a »Hé! bonsoir, la Lune!« és mindenekelőtt a gyászos, vihoggással viszonzott ajánlat: »Mourons ensemble, voulez-vous?« — Ami Blake különös költeményeit illeti, megzenésítette a rózsáról szóló strófákat, amelyeknek életét elpusztítja a karmazsin ágyába beférkőzött féreg sötét szerelme. Úgyszintén a »Poison Tree« félelmetes tizenhat sorát, ahol a költő könnyekkel öntözi, mosollyal és alattomos ármánnyal sugároztatja be haragját, úgyhogy fáján csábos alma nő, amely megmérgezi a tolvaj ellenséget: gyűlölője öröme reggelre holtan fekszik a fa alatt. A költemény gonosz egyszerűségét a szerzemény tökéletesen tolmácsolta. De még mélyebb benyomást tett rám mindjárt első hallásra Blakenak az a megzenésített dala, ahol arany kápolnáról álmodik, amely előtt sírók, gyászolók és imádkozók állanak és nem mernek belépni. Most felbukkan egy kígyó képe, amely szívós munkával kikényszeríti bejutását a szentélybe, teste nyálkás hosszát végighúzza a drága padlón és elér az oltárhoz, ahol mérgével köpi be a kenyeret és bort. »Igy«, végzi a költő kétségbeesett logikával, »ezért« és »erre«, úgymond, »egy ölbe mentem és lefeküdtem a disznók közé« — a látomás álomszorongását, a növekvő rémületet, a beszenyezés borzadályát, majd a vad lemondást a látványtól megbecstelenített emberségről Adrian zenéje bámulatosan megkapóan tolmácsolta.

De ezek későbbi dolgok, ha mind a Leverkühn lipsei éveiről szóló fejezetbe tartoznak is. A megérkezésem utáni estén tehát együtt hallgattuk meg a Schaffgösch-négyes hangversenyét. Másnap pedig meglátogattuk Wendell Kretzschmart, aki négy szemközt olyanokat mondott nekem Adrian haladásáról, hogy büszkévé és boldoggá tett. Semmitől sem fél kevésbé, mondotta, mint hogy valaha meg kell bánnia, hogy a zenéhez hívta. Nagy önfegyelme és finnyassága minden ízléstelenséggel és a közönségnek kényelmessel szemben meg fogja ugyan nehezíteni útját, külsőleg és belsőleg; de itt éppen ez

a helyes, mert csak a művészet adhat nehezéket egy életnek, amely különben facilitása miatt halálra unná magát. — Lautensacknál és a híres Bermeternél is beiratkoztam, örülve annak, hogy Adrian miatt nem kell már theológiát hallgatnom, és bevezettettem vele magam a »Café Central« körébe is, egy afféle bohém-klubba, amely a helyiség egy füstös különszobáját foglalta le magának, ahol a tagok délután ujságot olvastak, sakkoztak és a kulturális eseményeket beszélték meg. Konzervatoristák voltak, festők, írók, fiatal könyvkiadók, de szellemi érdeklődésű leendő ügyvédek is, aztán néhány színész, a nagyon irodalmi irányítású »Lipcei Kamaraszínház« tagjai stb. Rüdiger Schildknapp, az években sokkal előttünk járó, harmincon túli fordító, mint már említettem, ugyancsak a körhöz tartozott, és minthogy ő volt az egyetlen, akihez Adrian szorosabban csatlakozott, én is közelebbi kapcsolatba kerültem vele és sok órát töltöttem kettőjük társaságában. Hogy közben kritikus szemmel néztem arra, akit Adrian barátságára méltatott, attól félek, látható lesz a futólagos vázlaton, amelyet a továbbiakban adok egyéniségéről, noha igyekezni fogok és mindig igyekeztem igazságosan bánni vele.

Schildknapp közepes nagyságú sziléziai városban született, apja postatisztviselő volt, az alsóbbaknál magasabb állásban, amelyből azonban nem nyílt út a tulajdonképeni magasabb, akadémikusoknak fenntartott közigazgatási szolgálatba, a kormánytanácsosi légkörbe. Az ilyen álláshoz nem kell abiturium, sem jogi képesítés; néhány évi próbaszolgálat után a főtitkári vizsga letételével nyerhető el. Ez volt az idősb Schildknapp útja; és mivel jólnevelt és jó modorú, a mellett társadalmilag becsvágyó ember volt, de a porosz hierarchia vagy kizárta felsőbb köreiből, vagy, ha kivételesen bebocsátotta oda, megaláztatásokkal illette, meghasonlott sorsával és mogorva ember lett, duzzogó, aki elrajzolt életét rosszkedvvel torolta meg övéin. Fia, Rüdiger, nagyon szemléletesen festette le nekünk, a kómikumnak feláldozva a kegyeletet, hogy apja társadalmi elkeseredése hogyan mérgezte meg az ő, anyja és testvérei életét — annál érzékenyebben, mert az öregúr kultúrájának megfelelően nem goromba veszekedésben, hanem finom szenvedékenységgel, kifejező önsajnálás alakjában nyilatkozott meg. Így például asztalhoz ült, hogy mindjárt a gyümölcslevesnél, amelyben cseresznyék úsztak, erősen ráharapjon egy magra és megsértse egy fogkoronáját. »Látjátok«, mondta reszkető hangon, miközben karját kitárta, »így van ez, ez az én sorsom, így való hozzám, bennem van, így kell lennie! Már előre örültem ennek az ebédnek, volt egy kis étvágyam, az idő meleg, a hideg levestől egy kis felfrissülést vártam. Erre ennek kellett történnie velem. Jól van, láthatjátok, nekem nem adatott öröm. Lemondok a továbbiakról. Visszavonulok szobámba. Egészségeitekre az ebédet!« mondta elcsukló hangon és elment az asztaltól, tudván, hogy az ebéd

minden bizonnyal nem fog egészségünkre válni, mert mély levert-ségben maradtak ott.

Elgondolható, mennyire szórakoztatta Adriant az ilyen, ifjúi intenzitással átélt jelenetek bánatosan vidám elmondása. Közben mindig kissé fékeznünk és a tapintatos megértés határai közé kellett szorítanunk a nevetést, utóvégre is az elbeszélő apjáról volt szó. Rüdiger biztosított bennünket arról, hogy a családfő társadalmi alacsonyrendűsége többé-kevésbé valamennyiükre átragadt, ő maga is lelki törésként hozta magával a szülői házból; viszont éppen az emiatti hosszúság lehetett egyik oka, miért nem tette meg apjának azt a szívességet, hogy a maga személyében köszörülje ki a csorbát, meghíúsítván azt a reményét, hogy legalább fiában elérje a kormánytanácsosságot. Elvégeztették vele a gimnáziumot, aztán az egyetemre küldték. De még az asszesszori vizsgáig sem vergődött el, hanem az irodalomra adta fejét és inkább lemondott minden pénzbeli támogatásról otthonról, mint hogy apja hő, de neki nem tetsző óhajának eleget tegyen. Szabad ritmusú verseket írt, kritikai cikkeket és rövid elbeszéléseket gondos prózában, de részint gazdasági kényszerből, részint mert termelése nem volt éppen dúsán ömlő, tevékenységét főként a fordítás területére helyezte át elsősorban kedves nyelvéből, angolból, és nemcsak több kiadót látott el angol és amerikai szórakoztató szépirodalmi művek átültetésével, hanem egy müncheni luxus- és fureszaságkiadótól régi angol munkák, így Skelton drámai moralitásainak, Fletcher és Webster néhány darabjának, Pope bizonyos tanköltevényeinek lefordítására kért és kapott megbízást és kiváló német Swift- és Richardson-kiadásokat rendezett sajtó alá. Ezeket a műveket alapos bevezetésekkel látta el és az átültetést nagy lelkiismeretességgel, stílusérzéssel és ízléssel végezte, az önfejléséig iparkodva a tolmácsolás pontosságára, a nyelvi kifejezés szabatosságára és mindinkább áldozatául esve a reprodukció izgatóságának és fáradalmainak. Mindez azonban olyan lelki helyzetet idézett elő, amely más síkon apjáéra hasonlított. Mert úgy érezte, hogy önállóan alkotó írónak született és keserűen beszélt az idegen termékek kényszerű szolgálatáról, amelyben felörlődik és amellyel sértő módon beskatulyázzák. Költő akart lenni, meggyőződése szerint az is volt, és hogy a rüt kenyérkereset miatt közvetítő irodalmárságra fanyalodott, lekicsinylő bírálójává tette mások teljesítményeinek és mindennapos panaszkodásának tárgyául szolgált. »Ha nekem időm volna« mondogatta, »és dolgozhatnám, ahelyett, hogy gürcöl-nöm kell, majd megmutatnám én !« Adrian ezt hajlandó volt elhinni neki, én azonban, talán túlságosan keményen ítélve meg őt, akadályozottságában mindig végsőleg szívesen látott ürügyet gyanítottam, amellyel a valóságos és visszafojthatatlan teremtvő vágy hiányát szépítgette maga előtt.

Ennek ellenére sem szabad mogorvának képzelnünk őt; ellenkezőleg, nagyon jókedvű, sőt bolondos, kimondottan angolszász humorérzékkel megáldott ember volt, egészen az a természet, amelyet az angolok »boyish«-nak mondanak — mindig rögtön megismerkedett Albion minden fiával, aki turista, világgjáró vagy zenekedvelő minőségben Lipcsébe jött, tökéletes, lelki rokonságon alapuló alkalmazkodókészséggel beszélt velük nyelvükön, kedve és hajlama szerint talking nonsense, és igen mulattatóan tudta utánozni próbálkozásait németül, kiejtésüket, a társalgási nyelv kifejezésének túlságosan korrekt elhibázását, külföldieket jellemző gyöngéjüket a nagyon irodalmi »emez, amaz« névmás iránt, mikor például azt mondták, hogy »Szemlélje meg amaz embert«, holott csak azt akarták mondani: »Nézzé azt az embert!« Külsőleg is egészen olyan volt, mint ők — ugyan megjelenéséről még nem is mondtam semmit. Igen jó volt és a szegényes, mindig egyforma öltözködés ellenére, melyet viszonyai kényszerítettek rá, elegáns és sportszerűen úri. Markáns vonásai voltak, melyeknek valósággal nemes jellegét csak kissé szagztatott és ugyanakkor puha szájformája csökkentette némileg, amilyent sziléziaiaknál sokszor megfigyeltem. A magas, szélesvállú, keskeny csípőjű, hosszúlábú férfi nap mint nap ugyanazt a már jócskán viseltes bricseszt hordta, hosszú gyapjúharisnyát, vastkos sárga cipőt, durva vászoninget nyitott gallérral, e fölött pedig valami már elbizonytalanodott színű és túlságosan rövid ujjú kabátot. Viszont előkelően hosszú újjai és szépformájú ovális, ívelt körmei voltak, és egész külső megjelenése olyan elvitathatatlanul gentlemanlike volt, hogy szalonképtelen hétköznapi öltöztetésében is bátran elmehetett olyan társaságba, ahol uralkodott az estélyi ruha — a nőknek még így is jobban tetszett korrekt feketébe és fehérbe öltözött vetélytársainál, és az ilyen fogadásokon leplezetlen bámulattal vette körül a szépnem.

És mégis! Hiába minden! Akármennyire nem ártott a szegényes, banális pénzhiánnyal mentegetett burkolat gavallérságának, amely természetes igazságként átütött rajta és ellenére is érvényesült, másrészt meg ez az igazság részben ámitás és Schildknapp a szónak ebben a komplikált értelmében szemfényvesztő volt. Megjelenésének sportszerűsége félrevezető volt, mert egyáltalában nem sportolt, csak kivételesen sízett egy kicsit angoljaival telenként a »szász Svájcban«, de akkor is könnyen kapott véleményem szerint nem egészen ártatlan bélhurutot, mert barna arcszíne és széles válla ellenére egészsége nem állott a legerősebb lábon és még fiatalabb korában tüdővérzése volt, tehát hajlott a tuberkulózisra. Szerencséjének a nőknél megfigyelésem szerint nem felelt meg egészen az a szerencse, melynek ők örvendtek nála — legalább is egyénileg nem, mert összességükben osztatlan tiszteletét élvezték, tétova és átfogó tisz-

teletét, mely annyira a nemnek mint nemnek, az egész világ szerencselehetőségeinek szólt, hogy az egyesek inaktívnak, takarékosnak, tartózkodónak találták. Nyilván kielégítette, hogy annyi szerelmi kalandja lehetett volna, amennyit akart és a valósághoz való minden kötöttségtől mintha visszahőkölt volna, mert a potenciális meg-rablását látta benne. Az ő birodalma a potenciális volt, királysága a lehetőségek végtelen területe — ebben és ennyiben valóban költő volt. Nevéből arra következtetett, hogy elődei lovagok és fejedelmek kíséretében vágattak, és noha lovon sohasem ült, nem is kereste az alkalmat, hogy nyeregbe szálljon, született lovasnak érezte magát. Atavisztikus emlékezésnek, vérbeli örökségnek tudta be, hogy nagyon sokszor álmodott lovaglásról, és fölöttébb meggyőzően mutatta be nekünk, milyen természetes nála, hogy balkezeiben a gyeplőt tartja, jobbjaival pedig nyakára vereget a paripának. Legsűrűbben használt szólásmódja az volt, hogy »jó lenne«. Ez fejezte ki a lehetőségek bánatos latolgatását, melyeknek teljesülése előtt az elhatározásra való képtelenség állott. Jó lenne ezt meg azt tenni, ilyen meg olyan lenni, ezzel-azzal bírni. Jó lenne lipcei társadalmi regényt írni, jó lenne, ha tányérmosói minőségben is, beutazni a világot, fizikát, csillagászatot tanulni, egy kis birtokot szerezni s aztán már csak arca verejtékével művelni a földet. Ha egy gyarmatárüzletben egy kis kávé daráltattunk, képes volt kimenet elgondolkozó bólogatással kijelenteni: »Jó lenne, ha gyarmatárüzletem volna!«

Schildknapp függetlenségre való vágýáról már szóltam. Hiszen ez már a közhivataltól való undorában, szabad pályaválasztásában is kifejezést nyert. Viszont ugyanakkor sok gazdát szolgált és sok volt benne az éhenkórász élősdiből. De hát szűkös körülményei között miért ne hasznosította volna jó külsejét, társadalmi kedveltségét? Sokat hívatta meg magát, hol itt, hol ott evett lipcei családoknál, gazdag zsidóknál is, noha lehetett tőle antiszemita kijelentéseket hallani. Akik mellőzötteknek, nem érdemük szerint méltányoltaknak érzik magukat és hozzá nemes fizikumnak örvendenek, gyakran keresnek elégtételt a faji önérzetben. Az ő esetében csak az volt a különös, hogy a németeket sem állhatta, szilárdan hitt alacsonyrendűségükben a népek között és ezzel ismét azt okolta meg, miért szít akkor már inkább vagy akár mindjárt a zsidókhoz. Ezek pedig, a zsidó kiadófeleségek és bankárhölgyek fajuknak a német úri vér és hosszú láb iránt érzett mély csodálatával néztek fel rá és boldogan ajándékoztatták meg: a sportharisnya, öv, szvetter és sál rajta jobbadán ajándék volt s nem is mindig egészen felszólítás nélkül kapott. Előfordult ugyanis, hogy mikor egy hölgyet kísért shoppingolás közben, rámutatott valamire és kijelentette: »Hát pénzt, azt nem adnék érte. Legfeljebb ajándékba fogadnám el.« És elvette ajándékba, annak az embernek arcával, aki ugyebár megmondta, hogy pénzt

nem adna érte. Egyebekben maga és mások előtt azzal bizonyította be függetlenségét, hogy elvből nem volt hajlandó szívességet tenni — tehát ha másnak kellett tőle valami, bizonyosan nem volt kapható rá. Ha hiányzott egy vendég és kérték, hogy ugorjon be helyette, feltétlenül lemondott. Ha valaki biztosítani szeretne volna magának kellemes társaságát egy utazásra, egy orvosrendelte fürdőhelyi tartózkodásra, az elutasítás annál biztosabb volt, minél világosabban kívánta szórakoztató társalgását a másik. Így hártotta el magától Adrian óhaját is, hogy írjon neki szövegkönyvet a »Love's Labour Lost«-ból. Pedig nagyon szerette Adriant, őszintén csüggött rajta, és ez nem vette tőle zokon ellenkezését, egyáltalán a legnagyobb türelmet tanúsította gyöngéi iránt, amelyeken ugyan Schildknapp maga is nevetett, és sokkal hálásabb volt neki rokonszenves beszélgetéseiért, apjáról szóló történeteierért, angol hőbortjaiért, semhogy valamiért neheztelni tudott volna rá. Soha nem láttam annyit nevetni, mint Rüdiger Schildknapp társaságában. Ez a vérbeli humorista a legkisebb apróságból is pillanatnyilag ellenállhatatlan komikumot facsart ki. Így például tény, hogy a kemény kétszersült elharapása fülsikítító zajként hat az evőre és elzárja fülét a külvilágtól; Schildknapp tehát teázás közben bemutatta, hogy kétszersültető emberek társaságban egyáltalán nem értik meg egymást és társalgásuk kénytelen olyasmikre szorítkozni, mint: »Mi tetszik?«, »Mondott valamit?« és »Rögtön, kérem!« Hogy Adrian mekkorákat tudott nevetni, mikor Schildknapp saját tükörképével perelt! Tudniillik hiú volt — nem banálisan, hanem költői tekintettel a világ végtelen, az ő elhatározási képességét messze felülmúló boldogságpotenciáljára, amely miatt fiatal és szép szeretett volna maradni és bántotta arcának korai ráncképződésre, időelőtti megviseltségre való hajlandósága. Száján amúgyis volt valami öreges, és az egyenesen arra lenyúló, kissé lógó orral együtt, amelyet az ember még szívesen minősített volna klasszikusnak, előre vetítette Rüdiger aggkori képét. Ehhez járultak a homlokán húzódo redők, az orr és száj közötti barázdák és más mindenféle szarkalábak. Így hát ábrázatát bizalmatlanul a tükörlaphoz közelítette, sanyarú fintort vágott, hüvelyk- és mutatóujja közé fogta állát, fanyalogva simított végig arcán és jobbkezevel olyan kifejezően legyintett képe felé, hogy mi ketten, Adrian és én, hangos nevetésben törtünk ki.

Nem említettem még, hogy ugyanolyan színű szeme volt, mint Adriannak. Azt is mondhatnám, hogy figyelemreméltó találkozás volt: ennél és annál ugyanaz a szürke-kék-zöld keverékszín, sőt a pupillák körül is egyazon rozsdaszínű gyűrű volt megfigyelhető mindkettőnél. Akármilyen különösnek hangzik is, nekem mindig olybá tűnt, mintha Adrian Schildknapp iránti nevető barátságának köze volna szemük színének ehhez az egyformaságához — ami szinte

azonos volt azzal a gondolattal, hogy ez a barátság mély és ugyanakkor derűs *indifferencián* alapult. Szinte mondanom sem kell, hogy mindig vezetéknevükön szólították és magázták egymást. Ha nem is tudtam Adriant úgy elszórakoztatni, mint Schildknap — a gyermekkori tegeződés előnye enyém volt a sziléziaival szemben.

XXI.

Ma reggel, miközben jó feleségem, Helene reggelinket készítette és üde felsőbajorországi őszi nap kezdett kitisztulni az elmaradhatatlan hajnali ködökből, az újságban tengeralattjáró háborúnk szerencsés feléledéséről olvastam, melynek 24 órán belül nem kevesebb mint tizenkét hajó esett áldozatul, köztük két nagy utasszállító gőzös, egy angol és egy brazilai, 500 utassal. Ezt a sikert egy mesés tulajdonságokkal bíró új torpedónak köszönhetjük, amelynek megépítése a német technika nagy eredménye, és nem küzdhetek le magamban bizonyos elégtételt mindig tevékeny feltaláló szellemünk, még annyi visszaesés után is hajthatatlan nemzeti rátermettségünk láttán, amely még mindig teljes mértékben áll rendelkezésre a rezsimnek. Annak a rezsimnek, amely ebbe a háborúba vitt bennünket és ténylegesen lábunk elé kényszerítette ezt a földrészt, a német Európa kissé azért aggasztó, kissé mállatag és a világ számára úglátszik elviselhetetlen valóságával helyettesítve az európai Németország szellemi terét. Az önkéntelen elégtétel érzésébe ily módon minduntalan bele is keveredik az a gondolat, hogy az ilyen közbenső diadalok, mint az új elsüllyesztések vagy a megbukott olasz diktátor megszöktetésének önmagában pompás huszárcsínyje, immár csak csalóka remények ébresztésére szolgálhatnak és meghosszabbítására egy háborúnak, mely az értelmes emberek véleménye szerint nem nyerhető meg többé. Ezen a nézeten van freisingi theológiai főiskolánk feje is, Monsignore Hinterpförtner, mint nekem esti iddógálásunk közben négy szemközt, kertelés nélkül bevallotta — ez az ember semmiképpen sem hasonlít a szenvedélyes tudóshoz, aki körül a mult nyáron kegyetlenül vérbefojtott müncheni diáklázadás összpontosult, de világismerete nem enged meg neki ábrándokat, azt sem, amely a háború meg nem nyérése és elvesztése közötti különbségbe kapaszkodik, ily módon elpalástolva az emberek előtt az igazságot, hogy va banque-ot játszottunk és hogy világhódító vállalkozásunk kudarca elsőrendű nemzeti katasztrófát fog jelenteni.

Mindezt azért mondom, hogy emlékeztessem az olvasót arra, milyen kortörténeti körülmények között íródik Leverkühn élet-rajza és hogy észrevétessem vele, mennyire a megkülönböztethet-

lenségig egybeolvad folytonosan a munkámmal kapcsolatos felindulás azzal, amelyet a napi megrázkódtatások idéznek elő. Nem szórakozottságról beszélek, mert életrajzírói vállalkozásomtól a történetek, úgy látom, igazában nem tudnak eltéríteni. Mégis, és személyes biztonságom ellenére elmondhatom, hogy az enyémhez hasonló feladat huzamos előmozdítására ezek az idők bizony nem éppen alkalmasak. És minthogy ráadásul éppen a müncheni zavar-
gások és kivégzések közben hidegleléssel kezdődő influenzába estem, amely tíz napra ágyba döntött és a hatvanéves férfi szellemi és testi erőit még jó időre csökkentette, nem csoda, hogy a tavasz és nyár már előrehaladott őszebe fordult, mióta e közlemények első sorait papírra vetettem. Közben megértük tisztos városainknak a levegőből való elpusztítását, ami égbe kiáltana, ha nem a mi büntheres fejünkre zúdulna. De mert arra zúdul, a kiáltás megdermed a levegőben és mint Claudius király imája, »nem juthat az égig«. De milyen furcsán hat is a tőlünk felidézett rémtettek ellen felhangzó kulturális lamentálás azok szájából, akik egy világot megifjító, elvetemültségben tobzódó barbárság hirdetői és hozóiként léptek a történelem porondjára! Sokszor ért lélegzetelfojtóan közel cellámhoz az omlasztó, bomlasztó vész. Dürer és Wilibald Pirckheimer városának szörnyű bombázása nem volt már nagyon távoli esemény; és mikor a végítélet Münchenre is lesújtott, halványan és a ház falaihoz, ajtóihoz, ablaktábláihoz hasonlóan remegve ültem dolgozószobámban és — reszketeg kézzel írtam tovább a jelen életrajzot. Hiszen kezem amúgy is reszket közben, a tárgy miatt, így hát nem zavartattam magam attól, hogy a külső ijedtség a megszokott jelenséget még valamivel erősítette.

A remény és büszkeség ama nemével, amelyet a német erő-kifejtés kelt bennünk, megértük, mondom, haderőnk egy újabb rohamának elindulását az orosz hordák ellen, amelyek mostoha, de nyilván nagyon szeretett országukat védelmezik — egy offenzíváét, amely néhány hét múlva orosz támadásba csapott át és azóta véget nem érő, feltartóztathatatlan terepveszteségekhez vezetett, hogy csak a terepről beszéljünk. Nagy elképedéssel értesültünk amerikai és kanadai csapatok partraszállásáról Szicília délkeleti részén, Siracuza, Catania, Messina, Taormina elestéről, és a rémület és irigység vegyülékével tudtuk meg, azzal az átható érzéssel, hogy mi sem jó, sem rossz értelemben nem lennénk rá képesek, hogyan rázta le magáról egy nagy emberét az egyik ország, melynek szellemi helyzete még megengedi, hogy a botrányos vereségek és veszteségek sorából levonja a józanul megszokott következtetést és hogy kevéssel ezután megadja a világnak azt, amit tőlünk is követelnek, de amibe belemennünk a legmélyebb nyomor is túlságosan azent és drága lesz: a feltétel nélküli kapitulációt. Igen, mi egészen

más, a józanul megszokottnak ellentmondó, hatalmasan tragikus lelkű nép vagyunk, és szerelmünk a sorsé, minden sorsé, mihelyt az, még ha az eget az istenek alkonyatának pírjával felgyújtó pusztulás is!

A moszkoviták előnyomulása jövendő magtárunkban, Ukrajnában, és csapataink rugalmas visszahúzódása a Dnyepr-vonalra kísérte munkámat — illetve inkább ez kísérte az eseményeket. Néhány nap óta ennek a védelmi gátnak tarthatatlansága is beigazoltnak látszik, jöllehet Vezérünk odasietve hatalmas megálljt parancsolt a visszavonulásnak, kimondta a »Sztalingrád-pszichózis« találó feddő szavát és kiadta az utasítást, hogy a Dnyepr-vonalat minden áron tartani kell. Az árat, a minden árat, megfizettük, de hasztalan; és hogy az ujságokban olvasható vörös áradat merre-meddig ömlik meg, kalandos kicsapongásokra máris hajlamos képzelőerőnkre bízák. Mert hiszen a fantasztikum minden rend és előrelátás ellen való birodalmába tartozik, hogy Németország maga színterévé lehetne egyik háborúknak. Ezt 25 évvel ezelőtt az utolsó pillanatban meg tudtuk akadályozni, de fokozódóan tragikus-heroikus lelki helyzetünk ma már látszólag nem engedi meg, hogy egy elveszett ügyet abbahagyjunk, mielőtt az elképzelhetetlen nem válik valóra. Istennek hála, még hosszú út van a keletről ránk törő vész és honi virányaink között, és lehet, hogy kénytelenek leszünk ezen az arcvonalon még több fájdalmas veszteségbe beletörődni, hogy annál szivósabb erővel védhessük meg európai életterünket a német rend nyugatról jövő halálos ellenségeivel szemben. Szép Sziciliánk előzőnlése mindent bizonyított, csak azt nem, hogy az ellenség az olasz anya- és szárazföldön is megvetheti lábát. Szerencsétlenségre ez is lehetővé vált, és a mult héten Nápolyban a szövetségeseket támogató kommunista felkelés tört ki, minek folytán a város nem látszott többé német csapatokhoz méltó tartózkodási helynek, úgyhogy a könyvtár lelkiismeretes szétrombolása után s egy időzített bombának a főpostán történt hátrahagyásával, emelt fővel kiürítettük. Közben inváziós próbákról beszélnek az állítólag hajókkal ellepett csatornán, és a polgár azt a bizonyára meg nem engedett kérdést teszi fel magának, vajjon ami Olaszországban történt és idébb a félszigeten megtörténhetik, az Európa-erőd sérthetetlenlenségébe vetett előírással hit ellenére nem történhetik-e meg Franciaországban vagy bárhol másutt is.

Igen, Monsignore Hinterpförtnernek igaza van: elvesztünk. Azaz hogy elvesztettük a háborút, de ez többet jelent egy elvesztett hadjáratnál, ténylegesen azt jelenti, hogy *mi* veszünk el, a *mi* ügyünk és lelkünk, a *mi* hitünk és történelmünk. Vége Németországnak, vége lesz, megnevezhetetlen gazdasági, politikai, erkölcsi és szellemi, egyszóval mindent átfogó összeomlás körvonalai rajzolód-

nak ki — nem mondom, hogy kívántam azt, ami fenyeget, mert az a kétségbeesés, a téboly. Nem mondom, hogy kívántam, mert túlságosan mély bennem a részvét, a siralmas könyörület e boldogtalan nép iránt, és ha felkelésére és vak gerjedelmére gondolok, felzendülésére és fel-, ki- és áttörésére, a sokak szerint tisztító újrakezdésre, a tíz évvel ezelőtti népi újjászületésre, erre a látszólag szent kábulatra, amelybe ugyan hamis voltának figyelmeztető jelül sok ádáz durvaság, sok lebunkózó alávalóság, a meggyalázás, kínzás, lealázás sok piszkos öröme vegyült, és mely minden tisztánlátó ember előtt félreismerhetetlenül már magában hordozta a háborút, ezt az egész háborút — szívem összefacsarodik a hit, lelkesedés, történelmi felajzottság roppant befektetésétől, amelyet akkor hajtottak végre és most sohasem látott csődben fog elpuffanni. Nem, nem mondom, hogy kívántam — és mégis kívánnom kellett — és azt is tudom, hogy kívántam, ma is kívánom és szívesen fogom látni: gyűlöletből az ész vétkes megvetése, az igazságnak való bűnös renitencia, egy ponyvamítosz alantasan tobzódó kultusza, a züllöttnék egykori mivoltával való kárhozatos összetévesztése ellen, csepű-rágó elferdítése és nyomorult végkiárulása ellen minden réginek és igaznak, híven-meghittnek, ősi németnek, amiből pimaszok és hazugok észvesztő méregitalt kotyvasztottak nekünk. A szörnyűséges mámorért, melyet mi mindig mámorra vágyók ittunk belőle és amelyben a csalfa élettúltengés éveiben a soknál több gyalázatosságot követtünk el, — fizetni kell. Mivel? Már említettem a szót, a »kétségbeesés« szóval kapcsolatban kimondtam. Nem fogom megismételni. Kétszer nem győzi le az ember a borzadályt, amellyel amott fentebb, a betűk sajnálatos kibicsaklásával, leírtam.

* * *

Csillagok is üdítik az olvasó szemét és elméjét; nem kell, hogy mindjárt egy római számjegy erősebben elosztó újrakezdése legyen, viszont a fenti elkalandozásnak a jelenbe, abba, amit Adrian Leverkühn már nem ért meg, semmiképpen sem adhattam külön fejezet jellegét. A nyomdai képnek a kedvelt ábrával való tisztázása után inkább néhány Adrian lipcei éveivel foglalkozó további közléssel egészítem ki ezt a szakaszt, nem titkolván el magam előtt, hogy az ily módon, fejezetnek véve, nagyon egyenlőtlen színt kap, heterogén alkotórészekből látszik összetettnek — pedig elég volna, hogy már az előzővel nem volt több szerencsém. Ha újra elolvasom, mi minden jutott ott szóhoz: Adrian drámai óhajai és tervei, legrégibb dalai, nézésének az a szomorúsága, amelyet távollétünk alatt vett fel, Shakespeare vígjátékának szellemileg csábító szépségei, Leverkühn zenéje idegennyelvű versekre és félénk kozmopolitizmusa, hozzá a Café Central

bohémklubja, melynek megemlékezéséhez Rüdiger Schildknapp kifogásolható részletességgel megrajzolt arcképe csatlakozik — akkor joggal kérdezem magamtól, vajjon alkalmasak-e ilyen kusza elemek arra, hogy fejezeti egységet alkossanak. De nem emlékszem, hogy a fegyelmezett és rendszeres szerkesztéssel hibázásáért szemrehányást tehettem-e magamnak kezdettől fogva e munka közben. Mentségem is mindig ugyanaz. Tárgyam túlságosan közel áll hozzám. Általában nagyon hiányzik itt az ellentét, a pusztán különbség anyag és alakító között. Vagy nem mondtam már többször, hogy az az élet, amelyet itt tárgyalok, hozzám közelebb, drágább és izgatóbb volt a magaménál? A legközelebbi, legizgalmasabb, legsajátabb tárgy nem »tárgy«, hanem a *személy* — és ez nem olyan természetű, hogy művészi tagoltságot adjon. Eszem ágában sincs, hogy a művészet komolyságát tagadjam; de ahol komollyá válik valami, lenézzük a művészetet és nem vagyunk reá képesek. Csak ismételhetem, hogy a bekezdések és csillagok ebben a könyvben csupán az olvasó szemének tett engedmény, és ha rajtam állna, az egészet egyhuzamban és egyszuszra, minden beosztás, sőt minden behúzás és bekezdés nélkül írnám le. Csak nincs bátorságom, hogy ilyen tapintatlan nyomtatványt bocsássak az olvasóvilág szeme elé.

* * *

Mivel egy évet Adriannal éltem át Lipcsében, azt is tudom, hogyan töltötte ottlété többi három évét: életmódjának maradisága tudatja velem, amely gyakran merevségnek hatott és számomra kissé nyomasztó tudott lenni. Nem hiába fejezte ki abban a bizonyos levélben rokonszenvét Chopin »semmiről tudni nem akarása«, kalandtalansága iránt. Ő sem akart semmit tudni, látni, voltaképpen átélni sem, legalább is nem a szó manifeszt, külsőséges értelmében; változatosságra, új érzéki benyomásokra, szórakozásra, üdülésre nem törekedett és ami különösen ez utóbbit, az üdülést illeti, szeretett csúfolódni azokon, akik folyton üdülnek, barnítják és erősítik magukat — senki sem tudja miért. »Az üdülés«, mondta, »azoknak való, akiknek semmire sem jó.« Édeskevésé érdekelt az utazás is nézés, befogadás, »művelődés« céljából. Megvetette a szem örömeit és amilyen érzékeny hallású volt, olyan kevésbé érzett vágyat kezdettől fogva arra, hogy szemét a képzőművészet alkotásain képezze. A szem- és fül-ember típusa közti megkülönböztetést jónak és megdönthetetlenül helyesnek vallotta és határozottan a második csoporthoz számította magát. Ami engem illet, ezt a beosztást sohasem tartottam pontosan keresztülvihetőnek és igazában sohasem hittem el neki szeme zártságát és és makrancosságát. Igaz, Goethe is azt mondja, hogy a zene valami egészen velünk született belső dolog, aminek kívülről nincs szüksége

sok táplálékra és az életből kivont tapasztalatra. De van egy belső látás, van a vízió, amely valami más és átfogóbb a pusztá látásnál. Azonkívül mély ellentmondás van abban, hogy egy embernek az emberi szem iránt, amely pedig éppen csak a szemnek ragyog, olyan érzéke legyen, mint Leverkühnnek, közben pedig valóban elutasítsa a világ percepcióját a szerv útján. Elég Marie Godeau, Rudi Schwerdtfeger és Nepomuk Schneidewein nevét említenem, hogy érzékeltessem Adrian fogékonyságát, sőt gyöngeségét a szem, a fekete és kék szem varázsa iránt — de természetesen tisztában vagyok azzal, hogy hiba, ha az olvasót olyan nevekkal bombázom, amelyekkel most még semmit, de semmit sem tud kezdeni és amelyeknek testetöltése még a távol kódében van — olyan hiba, amelynek goromba nyilvánvalósága következtetést engedhet önkéntes voltára. De persze, mi megint az, hogy önkéntes! Teljes tudatában vagyok annak, hogy ezeket az üresen korai neveket kényszer nyomása alatt raktam ide.

Adrian gráci utazása, amely nem az utazás kedvéért történt, élete egyformaságának áttörése volt. Egy másik ilyen volt Schildknappal tett tengeri útja, melynek gyümölcsül tekinthető az egytételes szimfonikus szerzemény. Ezzel függött össze már most a harmadik ilyen kivétel: egy bázeli utazás, amelyet mestere, Kretzschmar társaságában tett, hogy jelen legyen a barokk szakrális zene néhány előadásán, melyeket a bázeli kamarakórus a Martin-templomban rendezett és melyeken Kretzschmarnak kellett játszania az orgonát. Monteverdi Magnificatját hallotta, Frescobaldi orgonatanulmányait, Carissimi egyik oratóriumát és Duxtehude egy kantátéját. E »musica riservata« hatása Leverkühnre, ezé az indulati zenéé, amely, ellenhatásul a németalföldiek konstruktivizmusára, a Biblia szavát bámulatos emberi szabadsággal, deklamatorikus kifejezési merészséggel kezelte és kíméletlenül ábrázoló hangszer-gesztikával ruházta fel — ez a hatás nagyon erős és tartós volt; levélben és élőszóval sokat beszélt nekem akkoriban a zenei eszközöknek erről a Monteverdinél feltörő modernségéről, utóbb sokat ült a lipcei könyvtárban is és Carissimi »Jephtá«-ját és Schütz »Dávid zsoltárai«-t kivonatolta. Ki ne látná késői éveinek quasi vallásos zenéjében, az Apokalipszisban és a Doctor Faustusban ennek a madrigalizmusnak stílusbeli befolyását? A végsőig menő kifejező akarat eleme mindig uralkodó volt benne, a fanyar rendért, a németalföldien lineárisírt való intellektuális lelkesedéssel egyetemben. Más szavakkal: hő és hideg egymás mellett érvényesültek művében és néha legihlettebb pillanataiban összezsaptak, az espressivo magával ragadta a szigorú ellenpontot, az objektív érzéstől füllött át, úgyhogy az izzó konstrukció benyomása támadt, amely hozzám minden másnál közelebb hozta a démonia eszméjét és mindig arra a tüzes ábrára emlékeztetett, amelyet a monda szerint Valaki a kölni dóm habozó építőmestere elé rajzolt a homokba.

Adrian első svájci utazásának összefüggése az azelőttivel, melynek célpontja Sylt volt, a következőben állott. A kulturálisan oly eleven és korlátlan kis országnak volt és van egy zenészegylete, amelynek rendezvényei közé úgynevezett zenekari olvasópróbák, lectures d'orchestre tartoznak — vagyis: a bíráló bizottságot képező elnökség fiatal zeneszerzőknek az ország egyik szimfónikus zenekarával és annak karmesterével próbaképpen bemutatattatja műveiket a nyilvánosság kizárásával és csak szakemberek előtt, hogy alkalmuk legyen alkotásaikat hallani, tapasztalatokat gyűjteni, képzelőerejüket a hangvalóságon pallérozni. Egy ilyen próbát csaknem egyidejűleg a bázeli hangversennyel, az Orchestre de la Suisse Romande tartott éppen és Wendell Kretzschmarnak összeköttetéseivel sikerült Adrian »Tengerragyogását« — egy fiatal német műve, ez kivétel volt — műsorra tűzteni. Adrian számára tökéletes meglepetés volt ez; Kretzschmar megengedte magának azt a tréfát, hogy ne közölje vele a tervet. Még akkor sem sejtett semmit, mikor mesterével Bázeltől Genfbe utazott a próbajátéokra. S ekkor felcsendült Ansermet pálcája alatt »gyökérkezelése«, az éjszakai csillogó impresszionizmusnak ez a darabja, amelyet ő maga nem vett komolyan, már írásakor sem vett komolyan és melynek kritikai előadása közben tükön ült. Komikus gyötrelmem a művésznek, ha tudja, hogy a hallgatóság olyan teljesítménnyel azonosítja, amelyen bensőleg már túl van és mely számára csak játék volt valamivel, amiben nem hitt. Szerencsére ezeken az előadásokon nem volt megengedve sem a tetszés, sem a nem-tetszés nyilvánítása. Privátim tudomásul vette a francia és német dicséreteket, kifogásokat, hibáztatásokat, tanácsokat, miközben az elragadtattaknak éppoly kevéssé mondott ellent, mint az elégedetleneknek. Egyebekben nem is értett egyet senkivel. Úgy egy hétig vagy tíz napig maradt Kretzschmarral Genfben, Bázelen és Zürichben és futólagos érintkezésbe került a városok művészköreivel. Sok örömet nem telhetett benne, nem is igen tudhatták, hogy mit kezdjenek vele, legalább is amennyiben jogot formáltak őszinteségre, közlékenységre, bajtársi nyíltságra. Egyeseket itt-ott talán megértően érintett féltékenysége, a magány, amely körülvette, lényének nagyfokú bonyolultsága — helyesebben, tudom, hogy ez előfordult és magától értetődőnek találom. Tapasztalatom szerint Svájcban sok a szenvedés iránti érzék, a róla való tudás, amely a mellett szorosabban kapcsolódik az óvárosi polgáriassághoz, mint a felfokozott kultúra más helyein, például az intellektuális Párisban. Itt titkos érintkezési pont volt. Másfelől az introvertált svájci bizalmatlanság a birodalmi némettel szemben itt a »világ« elleni német bizalmatlanság különleges esetével találkozott — akármilyen különösnek tűnik is, ha a szűk szomszédos államocskát a nagy és hatalmas, sok óriásvárosú Német Birodalommal ellentétben »világnak« nevezzük. A semleges, többnyelvű, francia

hatás alatt álló, nyugati levegőjű Svájc minden kicsinysége ellenére sokkal inkább »világ«, sokkal inkább európai talaj, mint az északi politikai kolosszus, ahol a »nemzetközi« szó már régen csúfnév és egy fennhéjázó vidékiesség elrontotta és megrekesztette a levegőt. Adrian belső kozmopolitizmusáról már beszéltem. De a német világpolgáriasság mindig valami más volt, mint a világiasság és barátom egészen olyan lélek volt, amely a világiasságtól elfogódottnak, tőle be nem fogadottnak érzi magát. Már néhány nappal Kretzschmar előtt visszatért Lipcsébe, ebbe a bizonyára világtartalmú városba, ahol azonban a világi inkább vendégségben van, mint otthon — ebbe a nevetségesen beszélő városba, ahol a vágy először érintette meg büszkeségét: olyan mély megrázkódtatás volt ez, olyan mély élmény, amilyent a világtól nem várt és amely, ha mindent helyesen látok, nem kevésbé hozzájárult ahhoz, hogy félénkké tegye vele szemben.

Adrian költözködés nélkül az egész ötödfél év alatt, amelyet Lipcsében töltött, megtartotta kétszobás lakását a Petersstrassen, a Collegium Beatae Virginis közelében, ahol a »mágikus négyzetet« ismét felszögezte a pianinó fölé. Filozófiai és zenetörténeti előadásokat hallgatott, a könyvtárban olvasott és kivonatolt és kompozíciós gyakorlatait Kretzschmarnak vitte megbírálásra: zongoradarabokat, egy vonósenekarra írt »hangversenyt« és egy fuvolára, klarinétre, baszettekürtre és fagottra szerzett kvartettet — azokat a darabokat említtem, amelyeket megismertem és amelyek meg is maradtak, noha sohasem jelentek meg. Kretzschmar azt tette, hogy megmutatta neki a lanya helyeket, tempókorrekturákat, egy-egy merevnek ható ritmus megélénkítését, egy-egy téma erősebb kidomborítását ajánlotta neki. Utalt egy elkallódott középhangra, egy basszusra, amely elfeküdt, ahelyett, hogy mozgott volna. Rátapintott egy átmenetre, amely csak külsőleg kapcsolt, nem szervesen adódott, kérdésessé tette a szerzemény természetes menetét. Igazában csak azt mondta, amit a tanítvány műértése maga is megmondott volna és már meg is mondott neki. A tanító az adeptus megszemélyesített lelkiismerete, amely megerősíti kétségeiben, megmagyarázza neki elégedetlenségét, sarkallja javítani vágyását. Alapjában azonban az olyan tanítványnak, mint Adrian, nem is volt szüksége korrektorra vagy mesterre. Tudatosan félkész dolgokat hozott neki, hogy elmondassa magának róluk, amit már maga is tudott — és aztán mulasson a műértésen, a tanárén, amely mindenben találkozott az övével — a műértésen — a hangsúly a szó második tagjára helyezendő —, amely a mű eszméjének volta-keppeni szószólója — nem egy mű eszméjéé, hanem magáé az opusé, önmagában nyugvó, objektív és harmónikus alkotásé egyáltalán — zártságának, egységének, szervességeinek managere, aki betapasztja a réseket, kitömi a hézagokat, létrehozza azt a »természetes menetet«,

amely eredetileg nem volt meg, tehát egyáltalában nem természetes, hanem művészi termék — röviden, ez a manager csak utólag és közvetve hozza létre a közvetlenség és szervesség benyomását. Az ilyen műben sok a látszat, sőt tovább mehetnénk és azt mondhatnók, hogy önmagában látszatszerű, mint »mű«. Az a becsvágya, hogy elhitesse, nem csinálódott, hanem keletkezett és kipattant, ahogyan Pallas Athene pattant ki cizellált fegyvereinek teljes díszében Jupiter fejéből. De ez csak áltatás. Soha még mű nem állott elő így. Hiszen munka, a látszatot célzó művészi munka — és ezek után kérdéses, vajjon tudatunk, megismerésünk, valóságérzékünk mai fokán ez a játék megengedett, szellemileg lehetséges, komolyan veendő-e még, vajjon mint mű, az autark és harmónikusan önmagában zárt képződmény áll-e még bármilyen legitím viszonyban társadalmi állapotaink teljes bizonytalanságával, problematikájával és harmóniátlanságával, vajjon minden látszat és éppen a legszebb, nem lett-e ma hazugsággá.

Mindez, mondom, kérdéses, vagyis megtanultam, hogy ezt kérdezzem magamtól, az Adriannal való érintkezésben, akinek éleslátása vagy, ha szabad ezt a szót képeznem, élesérzése ezekben a dolgokban a végsőkéig megvesztegethetetlen volt. A magam jóindulatától eleve idegenek voltak olyan belátások, amilyeneket ő beszélgetés közben odadobott észrevételek alakjában nyilvánított és nekem fájtak — nem sértett jóindulatom miatt, hanem ő miatta; fájtak, nyomtak, aggasztottak, mert életének veszélyes megnehezédését, tehetsége kifejtésében bénító gátlásokat láttam bennük. Egyszer ezt mondta:

— A Mű! Az csalás. Valami, amiről a polgár szeretné, ha volna még. Az igazság ellen és a komolyság ellen való. Valódi és komoly csak az, ami egészen rövid, a legnagyobb fokon konszisztens zenei pillanat...

Hogyan ne bántott volna ez, mikor tudtam, hogy ő maga is a Műre törekszik, egy opera megírását tervezi!

Máskor még ezt hallottam tőle:

— A látszatnak és játéknak ma már ellensége a művészet lelkiismerete. Le akar tenni arról, hogy látszat és játék legyen, megismerés akar lenni.

De ami le akar tenni arról, hogy definíciójával egybeessék, nem szűnik az meg egyáltalában? És hogyan akar élni a művészet mint megismerés? Emlékeztem arra, amit Halleből írt Kretzschmarnak a banális birodalmának terjedéséről. Kretzschmart ez nem ingatta meg a tanítványa hivatásába vetett hitben. De ezek az új, a látszat és játék, másszóval maga a forma ellen irányuló tételek a banális, immár megengedhetetlen körének olyan kibővítésére látszottak mutatni, hogy az már a művészetet általában elnyeléssel fenyegette. Nagy aggodalommal tettem fel magamnak a kérdést, milyen erő-

feszítésekre, intellektuális trükkökre, közvetettségekre és iróniákra lenne szükség, hogy megmentjük, újra meghódítsuk és eljussunk egy olyan műhöz, amely mint az ártatlanság travesztiája beismerné a megismerésnek azt az állapotát, amelyből kiharcoltuk.

Szegény barátom egy napon, illetve egy éjszakán rettenetes szájból, szörnyű segítőtől pontosabbakat hallott az itt érintett kérdésről. Az erről szóló jegyzőkönyv megvan és kellő helyen közölni fogom. Nekem igazában csak ez magyarázta és világította meg az ösztönös ijedtséget, amelyet Adrian kijelentései akkor keltettek bennem. Amit pedig fentebb az »ártatlanság travesztiájának« mondtam — hányszor ütközött ki sajátosan régesrégtől fogva műveiben! Ezekben is vannak, a legfejlettebb zenei fokon, a legnagyobb feszültségek háttere előtt, »banalitások« — természetesen nem érzelgős értelemben vagy a szemfüles kiszolgálásértelmében, hanem a technikai primitívség értelmében vett banalitások, tehát naivságok vagy látszat-naivságok, amelyeket Kretzschmar mester somolyogva elnézett nem közönséges növendékének: bizonyára azért, mert nem elsőfokú naivságokat látott bennük, ha szabad magamat így kifejeznem, hanem valami újságon és ízléstelenségen túlit, merészséget a kezdetlegesség mezében.

Csak így érthető meg a tizenhárom Brentano-dal is, melyekről e fejezet lezárása előtt még mindenképpen kell egy szót szólanom és melyek gyakran úgy hatnak, mint a fundamentális kigúnyolása és egyúttal feldicsőítése, a tonalitás, a temperált rendszer, az egész hagyományos zene fájdalmasan emlékező ironizálása. Hogy Adrian ezekben a lipcei években oly buzgón gyakorolta a dalszerzést, kétségtelenül azért történt, mert a zene lírai társítását a szóval előkészületnek tekintette a drámaira, amelyet tervezett. Valószínűleg azonban a kételyekkel is összefüggött, melyeket szelleme magának a művészetnek, az autonóm Műnek sorsa, történelmi helyzete felől táplált. Kétkedett a formában mint látszathoz és játékokban — így hát a dal kis lírai formája még a legelfogadhatóbbnak, legkomolyabbnak, legigazabbnak tűnhetett előtte; nyilván legjobban még ez felelt meg a tömörített rövidség elméleti követelésének. Amellett a dalok közül több, mint mindjárt a betűszimbólumos »Óh drága lány«, valamint a »Himnusz«, a »Víg zenészek«, »A vadász a pásztorhoz« és még néhány nemcsak hogy eléggé terjedelmes, hanem Leverkusen mindig azt is akarta, hogy valamennyit együtt egy egésznek, tehát Műnek fogják fel és kezeljék, mint amely egy meghatározott stílári koncepcióból, egy alaphangból, a kongeniális érintkezésből fakadt egy meghatározott, csodálatosan magasan és mélyen álmódzó költői szellemmel, és sohasem akarta megengedni egyes kiragadott darabok előadását, mindig csak a zárt ciklusét, a kimondhatatlanul kósza és kusza »Beköszöntő«-től a kísérteties zárósorokkal:

»Csillag s virág, szellem s köpeny,
Vágy, kin, idő meg végtelen«

a komor vértezetű és hatalmas záródarabig: »Tudok valakit .... neve Halál«. Ez a szigorú fenntartás egész életében redkívvül útjában állott a nyilvános előadásnak, kivált mert az egyik dal, a »Víg zenészek« teljes hangötösre íródott, az anya, a lány, a két testvér és a »korán lábát tört« fiú hangjára, tehát altra, szopránra, baritonra, tenorra és egy gyermekhangra, amelyek részint az együttesben, részint külön, részint kettősből (a két testvér duettjében) adják elő a ciklusnak ezt a negyedik számát. Adrian ezt hangszerelte elsők, helyesebben mindjárt vonósokból, fafúvókból és ütőhangszerekből álló kis zenekarra szerezte; a különös versben ugyanis sok szó van a sípokról, a tamburinról, a csengetyűkről és réztányérokról, a vidám hegedű-trillákról, amelyekkel a fantasztikusan bánatos kis csapat éjszaka, »ha nem tekint ránk földi szem«, a szobácskájukban szeretkezőket, az ittas vendégeket, a magányos leányt dalainak varázskörébe vonja. A darab szelleme és hangulata, zenéjének kísérteties vásáriassága egyúttal kedvessége és gyötröttsége egyedülálló. És mégis habozom, hogy ennek nyujtsam a pálmát a tizenhárom között, melyek közül több bensőségebb értelemben követeli a zenét ennél a szövegében is zenéről szólónál és mélyebb teljesüléséhez jut benne.

»Kígyószakácsné nagyanyó« — ez a másik dal, ez a »Mária, hol jártál látogatóba?«, ez a hétszeres »Oh jaj! Anyácskám, be fáj!« a beleélés hihetetlen művészetével idézi fel a német népdal legmeghittén-félősebb és legborzongósabb régióját. Mert az igazság az, hogy ez a sokattudó, igaz és okosnál okosabb zene itt szüntelenül gyötrődve verseng a népdalért. Ez mindig megvalósíthatatlan marad, van és nincs, töredékesen felhangzik, megcsendül, aztán újra eltűnik egy tőle lekileg idegen zenei stílusban, amelyből mégis minduntalan megszületni törekszik. Megkapó művészi látvány, nem kevesebb kulturális paradoxonnál, ahogyan a természetes fejlődési folyamat visszajára fordításával nem az elementárisból nő ki a megfinomult, a szellemi, hanem itt ez játssza az eredeti szerepét és az együgyű ebből iparkodik kiszakadni.

»Távoli csillag
Szent lege száll
S mint finom illat
Főmre szítál.«

Ez szinte a térben elveszett hang, kozmikus ózonja egy másik darabnak, ahol szellemek suhannak arany ladikokban az égi tapon és a csillogó dalok zengő sora alágyúruzik — felgomolyog.

»Nyájasan egybefonódik a Minden,
Gyászra, vigaszra füzért keze fon,
Pántot a fény ha von éjjeleinken,
Minden a létben örökre rokon.«

Annyi bizonyos, hogy szó és hang bármely irodalomban nagyon ritkán találta még és igazolta egymást úgy, mint itt. A zene itt önmagára fordítja tekintetét és lényét nézi. A hangoknak ez a gyászban-vigaszban egymásnak kezetadása, minden dolgoknak ez a változóan rokon egymásba szövődése és fonódása — ez a zene és Adrian Leverkühn annak ifjú mestere.

Kretzschmar, még mielőtt elhagyta Lipcsét, hogy első karmesterként a lübecki Városi Színházhoz menjen, gondoskodott a Brentano-dalok kinyomatásáról. A mainzi Schott vállalta bizományban, vagyis Adriannak Kretzschmar és jómagam segítségével (minketten hozzájárultunk) viselnie kellett a nyomdaköltségeket és tulajdonos maradt, de a bizományosnak a tiszta bevétel 20 százalékát biztosította nyereségrészesedésül. Pontosan ellenőrizte a zongorakivonat előállítását, érdes, nem szatinált papírt kívánt, negyedréti alakot, széles margót és hogy a hangjegyek ne legyenek túlságosan szorosan egymás mellett. Ragaszkodott továbbá a kotta elé tett megjegyzéshez, hogy a hangversenyeken és egyesületekben való előadás csak a szerző hozzájárulásával és csak egészben, mind a 13 darab tolmácsolása esetén jogosult. Ezt elbizakodottságul rótták fel és a zene merészségeivel együtt ez is hozzájárult, hogy megnehezítse a dalok útját a nyilvánosság felé. 1922-ben, nem Adrian, de az én jelenlétemben, felcsendültek a zürichi nagy zeneteremben a kiváló doktor Volkmar Andreae vezényletével, mikor is a »korán lábán tört« kisfiú szólamát a »Víg zenészek«-ben egy sajnos valóban nyomorék, kis mankón járó gyermek, a kis Jakob Nägeli énekelte csengetyűtisztaságú, leírhatatlanul szívbeható hangján.

Egyebekben és egészen mellesleg mondva, Clemens Brentano költeményeinek csinos eredeti kiadása, amelyre Adrian munkája közben támaszkodott, tőlem származó ajándék volt: Naumburgból hoztam neki a kis kötetet Lipcsébe. A 13 dal kiválasztása természetesen egészen az ő dolga volt; én a legcsekélyebb mértékben sem befolyásoltam. De elmondhatom, hogy a választás csaknem minden darabjában megfelelt kívánságaimnak, várákozásomnak. — Nem hozzám való ajándék, fogja mondani az olvasó; mert mi közöm volt nekem, mi köze volt igazában erkölcsiségemnek és műveltségemnek a romantikus költő mindenütt a gyermeki-népi hangból a kísérteties felé lebegő, hogy ne mondjam elfajuló nyelvi álmodozásaihoz? Erre csak azt válaszolhatom, hogy a zene bírt rá erre az ajándékra, a zene, amely olyan könnyű álmokban szendereg ezekben a versekben, hogy az avatott kéz leggyöngébb érintése elég volt felébresztéséhez.

XXII.

Mikor Leverkusen 1910 szeptemberében, tehát mikor én már megkezdtém a tanítást a kaisersascherni gimnáziumban, elhagyta Lipcsét, először ő is szülőföldjére ment, a Buchel-tanyára, hogy jelen legyen húga ugyanott megtartott esküvőjén, melyre szüleimmel együtt én is hivatalos voltam. Az akkor húszéves Ursula Johannes Schneidewein langensalzaai optikushoz ment nőül, egy kiváló emberhez, akivel egy barátnőjénél tett látogatása alkalmával ismerkedett meg Erfurt közelében, a bájos Salza városkában. A menyasszonyánál tíz-tizenkét évvel idősebb Schneidewein svájci eredetű ember volt, berni paraszttivadék. Mesterségét, a szemüvegcsiszolást hazájában tanulta meg, de valamilyen sorsfordulat a Birodalomba sodorta és a mondott helységben szemüveget és mindenféle optikai készülékeket árusító üzletet vásárolt, amelyet szerencsésen vezetett. Igen jó külseje volt és megőrizte kellemesen ható, tempósan méltóságteljes, sajátosan ünnepélyes hangzású maradék ónémet kifejezésekkel telt svájci beszéd-módját, amelyet Ursel Leverkusen már most kezdett eltanulni tőle. Ő is, ha szépség nem is, vonzó jelenség volt, arcvonásaiban apjához, magaviseletében inkább anyjához hasonló, barnaszemű, karcsú és nyájas természetű. A kettő együtt olyan pár volt, hogy a tekintet szívesen pihent rajtuk. 1911-től 1923-ig négy gyermekük született: Rosa, Ezechiél, Raimund és Nepomuk, csupa takaros apróság; a legkisebb, Nepomuk, azonban angyal volt. Hanem erről később, majd csak elbeszélésem vége felé.

A lakodalmas nép nem volt nagyszámú: a lelkész, a tanító, az oberweileri községi előjáró feleségestül; Kaisersaschernből rajtunk, Zeithlombokon kívül mindössze Nikolaus nagybácsi; Elsbeth asszony rokonai Apoldából; egy Leverkusnékkel barátságot tartó házaspár és leánya Weissenfelsből; továbbá Georg bátya, az agronómus és a gazdasszony, Luderné — ez volt az egész. Wendell Kretzschmar Lübeckből üdvözlő táviratot küldött, amely ebéd közben érkezett a Buchel-tanyára. Esti ünnepség nem volt. Kora délelőtt gyülekeztünk; a falu templomában történt esketés után pompás reggeli egyesített mindannyiunkat a lakodalmas ház szép rézholmival díszített ebédlőjében, kevéssel utóbb pedig az új házasságok az öreg Thomas-szal a weissenfelsi állomásra hajtottak, hogy onnan utazzanak Drezdába, míg a lakodalmas vendégek még néhány óra hosszatt együtt maradtak Luderné jó gyümölcslikőrjei mellett.

Adrian és én aznap délután a Tehenesteknőt megkerülő úton a a Sion-hegyre mentünk. Beszélnivalónk volt a »Love's Labour Lost« szöveggönyvvé való átdolgozásáról, amelyet vállaltam és melyről már sok beszélgetés és levelezés folyt köztünk. Siracuzából és Athénből megküldhettem neki a szcenáriumot és a német versek egyrészét,

melyekben Tieckre és Hertzbergre támaszkodtam és alkalomadtán, ha az összevonások szükségessé tették, lehetőleg stílszerűen a magaméból is hozzátettem egyetmást. Feltétlenül rendelkezésére akartam bocsátani legalább a librettó német változatát is, noha ő még mindig kitartott ebbeli szándéka mellett, hogy angolul komponálja az operát.

Láthatóan örült, hogy kijutott a szabadba a lakodalmas társaságból. Szeme fátyolozottsága mutatta, hogy fejfájása volt — egyébként különösképen a templomban és asztalnál ugyanaz a tünet volt megfigyelhető apján. Hogy ez az ideges bántalom éppen ünnepestélyes alkalmakkor, a megindultság és felindultság hatása alatt jelentkezik, érthető. Így volt az öregnél. A fiú esetében a lelki ok inkább az lehetett, hogy csak kényszerből és ellenkezéssel vett részt a leányság ez áldozati ünnepén, ahol ráadásul hűgáról volt szó. Kelletlenségét ugyan elismerő szavakba öltöztette az egyszerűségről és ízléses tapintatról, amivel az ügyet ezúttal kezelték és hogy nem voltak »táncok és népszokások«, mint mondotta. Dícsérte, hogy minden fényes nappal játszódtott le, az öreg pap esketési prédikációja rövid és egyszerű volt és az asztalnál nem tartottak célzatos beszédeket, biztonság okából semmilyen beszédet. Ha még a fátyolt, a szűzesség halotti köntösét és az atlasz temetési cipőt is mellőzik, még jobb lett volna. Különösen kedvezően nyilatkozott a benyomásról, amelyet Úrsel vőlegénye, azóta már férje, tett rá.

— Jó szem — mondta —, jó fajta, derék, intakt, rendes ember. Azzal a jogos büszkeséggel kérhette, nézhette, kívánhatta meg Urselt — kívánhatta meg keresztyén hitvesét, mint mi teológusok mondjuk — hogy a testi közösséget kiszedtük az Ördög markából, mikor szentséget csináltunk belőle, a keresztyén házasság sakramentumát. Valójában igen komikus a természetes bűnösségnek ez a megkaparítása a legszentebb számára pusztán a »keresztyén« jelző odabiggyesztésével — ami ugyan alapjában semmin sem változtat, De meg kell adni, a természetből gonosz nemiség megszelídítése a keresztyén házasság által okos megoldás volt.

— Nem szeretem hallani — feleltem, — hogy a természetet a Gonosz nyakába varrod. A humanizmus, a régi és az új, azt mondja erre, hogy az élet forrásainak megrágalmazása.

— Kedvesem, itt ugyan nincs sok rágalmaznivaló.

— Az ember ezzel — mondtam tántoríthatatlanul — a művek tagadójának szerepébe keveredik, a semmi szószólója lesz. Aki az Ördögben hisz, már övé is.

Kurtán felnevetett.

— Nem értesz tréfát. Teológusi minőségben beszéltem, tehát szükségképpen teológus módján is.

— Hagyd! — mondtam ugyancsak nevetve. — Te a tréfáidat rendesen komolyabban gondold, mint a komolyságot.

Ezt a beszélgetést a községi lócán folytattuk a Sion-hegy tetejének juharfái alatt, az őszi délután napfényében. Tény, hogy abban az időben már magam is jegyben jártam, noha az esküvőnek, sőt a nyilvános eljegyzésnek is véglegesítesemig kellett várnia, és szerettem volna neki Heleneről és szándékolt lépésemről beszélni. Elmélgései nem tették nekem éppen könnyűvé a dolgot.

— »És legyen a kettő egy test« — kezdte újból. — Nem furcsa áldás ez? Schröder lelkész szerencsére elengedte magának az idézetet. Így a mátkapár jelenlétében fölöttébb kínos hallani. De a szándék mindenképpen jó és pontosan az, amit megszeliítésnek nevezek. A cél nyilván az, hogy ily módon kimesterkedjék a házasságból a bűn, az érzékiség, egyáltalán a gonosz vágy elemét — mert hiszen vágy csak két testnél van, egynél nem, tehát, hogy a kettő egy test legyen, enyhe oktalanság. Másfelől nem győzi az ember csodálni, hogy az egyik test vágyik a másikra, — ez a tünemény — hát igen, ez a módfelett kivételes tünemény a szerelem. Természetesen érzékiség és szerelem semmiképpen nem választható el. A szerelmet úgy tisztázzuk legjobban az érzékiség vádjától, hogy megfordítva kimutatjuk a szerelem elemét az érzékiségben. Az idegen test vágya különben meglevő ellenállások legyőzését jelenti, melyeknek alapja az Én és Te, a Magunk és Mások idegensége. A hús — hogy megtartsam a keresztyén terminológiát — normálisan csak magának nem utálatos. Idegenhez nem akarja, hogy köze legyen. Ha aztán egyszerre az idegen lesz a vágy és gyönyör tárgya, az Én és Te viszonya olyan módon eltolódik, hogy az »érzékiség« üres szó arra. A szerelem fogalma nélkül nem boldogulunk még ott sem, ahol állítólag semmi lelki nincs a dologban. Hiszen minden érzéki cselekvés gyöngédséget jelent, adás a gyönyör elfogadásában, boldogság a boldogításban, szerelem kimutatása. »Egy test« két szerelmes sohasem volt, és a rendelkezés a gyönyörrel együtt a szerelmet akarja kiűzni a házasságból.

Szavai sajátosságosan megfogtak és megzavartak és óvakodtam attól, hogy oldalról ránézzek, pedig nagy volt a kísértés. Hogy az ember mit érzett, valahányszor érzéki dolgokról beszélt, fentebb már jeleztem. Így azonban még sohasem tárta fel magát és az volt az érzésem, mintha beszédmódjában volna valami idegenszerű közlékenység, egy szemernyi tapintatlanság önmagával s így hallgatójával szemben is, ami még jobban nyugtalanított, ha arra gondoltam, hogy mindezt migréntől megzavart szemmel mondta. Holott kijelentésének értelme mindenestül rokonszenves volt nekem.

— Helyes a bógés, oroszán! — mondtam a lehetőségig jókedvűen. — Ezt nevezem én kiállásnak a művek mellett! Nem, az Ördöghöz nincs közöd. Mert, ugyebár, tisztában vagy azzal, hogy sokkal inkább a humanista beszél belőled, mint a theológus?

— Illetve mondjuk, a pszichológus — felelte. — Semleges közép-réteg. De azt hiszem, ezek a legigazságszeretőbb emberek.

— És mi volna, — indítványoztam — ha egyszer csak úgy egyszerűen személyesen és polgári módon beszélénk? Azt akartam tudtadra adni, hogy szándékomban áll...

Megmondtam neki, mi áll szándékomban, beszéltem neki Heleneről, hogyan ismerkedtem meg vele, hogyan találtuk meg egymást. Ha szerencsekívánataát ezzel szívélyesebbé tehetem, mondtam, biztosíthatom, hogy esküvőmön a »táncok és népszokások« alól előre felmentem.

Nagyon felvidult.

— Remek! — kiáltotta — Házasodni szottyant kedved, te jó fiú. Micsoda derék ötlet! Az ilyesmi mindig meglepetésként jön, pedig igazán semmi meglepő nincs benne. Fogadd áldásomat! But, if you marry hang me by the neck, if horns that year miscarry!

— Come, come, you talk greasily — idéztem ugyanabból a jelenetből. — Ha ismernéd a lányt és frigyünk szellemét, tudnád, hogy nyugalمامat nem kell féltetni, hanem ellenkezőleg, minden a nyugalom és béke, a megállapodott és zavartalan boldogság felé mutat.

— Nem kételkedem benne — mondta — és nem kételkedem a sikerben.

Egy pillanatig mintha kísértésbe esett volna, hogy kezét szorítson velem, de elállott tőle. A beszélgetés egy darabig szünetelt, és mikor hazaindultunk, újra főtárgyunkra, a tervezett operára terelődött, nevezetesen a 4. felvonásnak arra a jelenetére, amelyenk szövegével élcelődtünk és amelyet többek között feltétlenül ki akartam hagyni. A szöcsata bizony megbotránkoztató, amellet dramaturgiai szempontból nélkülözhető. Összevonások mindenképpen elkerülhetlenek voltak. Vigjáték nem tarthat négy órahosszat — ez volt és maradt a legfőbb ellenvetés a »Mesterdalnokok« ellen. Adrian azonban nyilván éppen Rosaline és Boyet »old saying«-jeit, a »Thou can'st not hit it, hit, it, hit it,« satöbbit szemelte ki a nyitány kontrapunktikájához és egyáltalán minden epizódért alkudozott, noha nevetnie kellett, mikor azt mondtam, hogy Kretschmar Beisseljére emlékeztet és annak naiv buzgalmára, hogy a félvilágot zenére fogja. Egyébként tagadta, hogy a hasonlat bosszantaná. A humoros nagyrabecsülésből, amelyet már első hallásra érzett a zene fura újrakezdője és törvényhozója iránt, mindig maradt benne valami, úgymond. Akármilyen képtelenül hangzik, sohasem szűnt meg rágondolni és újabban még gyakrabban gondol rá, mint valaha.

— Emlékezz csak vissza, — mondta — hogyan védtem mindjárt akkor az úri és szolgahangokkal művelt zsarnoki gyerekességét az ellen a kifogásod ellen, hogy mindez bárgyú racionalizmus. Ami

ösztönösen tetszett nekem benne, maga is valami ösztönös, a zene szellemével naivan egybehangzó volt: az a komikus módon megnyilvánuló akarata, hogy valamiféle szigorú zenét szerkesszen. Más, kevésbé gyermekes síkon éppúgy szükségünk volna ma az ilyen emberekre, mint báránykáinak volt szükségük akkor rá — rendszerező úr kellene nekünk, az objektivitás és szervezés tanítómestere, aki eléggé geniális ahhoz, hogy a visszaállítás, sőt archaizmus elemét a forradalmival kapcsolja egybe. Jó lenne...

Kénytelen volt nevetni.

— Egészen úgy beszélek már, mint Schildknapp. Jó lenne! Mi minden nem lenne jó!

— Amit — vetettem közbe — az archaikus-forradalmi tanítómesterről mondasz, abban van valami nagyon német.

— Feltételezem, — válaszolta ő — hogy a szót nem dicséretképen, hanem csak kritikusan jellemző módon használod, ahogy illik. Amellett azonban valami időbelileg szükségessé tekinthető ki, valami orvoslással biztatót a szétrombolt konvenciók és minden objektív kötöttség felbomlásának korában, szóval, egy olyan szabadságban, amely kezdi a tehetséget ragya módjára megülni és a meddőség vonásait mutatni.

Erre a szóra megijedtem. Nehéz megmondani miért, de az ő szájából, egyáltalán vele összefüggésben, volt a szóban valami apprehenzió, valami, amiben az aggodalom sajátosságosan keveredett tisztelettel. Ez onnan eredt, hogy az ő közelében meddőség, a termékenység fenyegető megbénulása és fennakadása csak valami szinte pozitív és büszke ténynek, csak fensőséges és tiszta szellemmel karöltve volt gondolható.

— Tragikus lenne, — mondtam — ha a terméketlenség valaha is a szabadság eredménye volna. Hiszen a szabadságot mindig a produktív erők felszabadulásának reményében, annak kedvéért hódítjuk meg!

— Igaz — felelte. És egy ideig be is tölti, amit vártunk tőle. De hát a szabadság más szó arra, hogy szubjektivitás, ez pedig egy nap nem bírja ki tovább magával, előbb-utóbb kétségbeesik, nem hisz többé az önmagából teremtés lehetőségében és oltalmat és biztonságot keres az objektivitásban. A szabadság mindig hajlik a dialektikus átesapásra. Csakhamar felismeri a kötöttségben önmagát, önmaga törvény, szabály, kényszer, rendszer alá rendelésében teljesedik ki — abban teljesedik ki, más szóval: azért nem szűnik meg szabadság lenni.

— Véleménye szerint — nevettem. — Amennyire ő tudja! A valóságban azonban akkor mégsem szabadság már, éppoly kevésbé, mint ahogy a forradalomból született diktatúra szabadság még.

— Biztos vagy ebben? — kérdezte ő. — Különben ez már csúf politika. A művészetben mindenesetre a megkülönböztetlenségig összefonódik szubjektív és objektív, egyik a másikból ered és a másik jellegét veszi fel, az alanyi mint tárgyi csapódik le és a génusz újra spontaneitásra ébreszti — »dinamizálja«, mint mondjuk; egyszerre csak a szubjektív nyelvén beszél. A ma szétbomlasztott zenei konvenciók nem voltak mindenkor olyan nagyon objektívek, olyan különleg kiszabottak. Élő tapasztalatok kifejeződése voltak és mint ilyenek soká életfontos feladatot töltöttek be: a szervezés felelőse. A szervezés minden. Nélküle egyáltalán semmi sincs, legkevésbé művészet. Ekkor pedig az esztétikai szubjektivitás vette át a feladatot; vállalta azt, hogy a Művet magából, szabadon szervezi.

— Beethovenre gondolsz.

— Rá és a technikai elvre, amely által az úrhatnám szubjektivitás hatalmába kerítette a szervezést, tehát a kivített. A kivitelezés a szonáta egy kis része volt, a szubjektív megvilágítás és dinamika szerény menedékhelye. Beethovennél egyetemessé lesz, középpontjává az egész formának, melyet a szubjektív ott is abszorbeál, ahol konvencióként előre adott marad, hogy szabadon újra kitermelje. A variáció, tehát valami archaikus, maradványszerű eszközévé lesz a forma spontán újjáteremtésének. A variatív kivitelezés áttérjed az egész szonátára. Brahmsnál, mint tematikus munka, még áthatóbban és átfogóbban teszi ezt. Őt vedd példának arra, hogyan változik át a szubjektivitás objektivitássá! Nála a zene levet magáról minden konvencionális sallangot, formát és csökevényt és, úgyszólván, minden pillanatban újra létrehozza a mű egységét, a szabadságból. De a szabadság éppen ezáltal a hiánytalanul sokoldalú ökonómia elve lesz, amely semmi véletlent nem hagy meg a zenének és még a legszélsőbb sokféleséget is azonosan rögzített anyagokból fejleszti ki. Ahol semmi témátlan nincs már, semmi, ami ne igazolhatná magát mint valami mindig egyforma levezetése, ott szabad kompozícióról már alig lehet szó...

— De a régi értelemben vett szigorú kompozícióról sem.

— Régi vagy új, megmondom neked, mit értek én szigorú kompozíción. Minden zenei dimenzió teljes integrálását, indifferenciájukat egymással szemben a tökéletes szervezés által.

— Látod ennek módját?

— Tudod, — kérdezte vissza — hol voltam legközelebb a szigorú kompozícióhoz?

Vártam. A nehezen érthetőségig halkan és foga közt beszélt, mint szokása volt, ha fájt a feje.

— Egyszer a Brentano-ciklusban — mondta — az »Oh, drága lány«-ban. Ez egészen egy alapalakzatból, egy sokféleképpen variálható intervallum-sorból van levezetve, abból az öt hangból, hogy há-e-á-e-esz,

ez határozza meg és uralja a horizontálist és vertikálist, amennyire ez ilyen korlátozott hangjegyszámú alapotívumnál lehetséges. Olyan, mint egy szó, egy kulcs-szó, amelynek jelei mindenütt fellelhetők a dalban és azt egészen determinálni szeretnék. De a szó túlságosan rövid és önmagában igen kevésbé mozgékony. A hangtér, amelyet nyújt, túlságosan korlátozott. Innen kellene továbbmenni és a temperált félhang-ábécé tizenkét fokából nagyobb szavakat képezni, tizenkétbetűs szavakat, a tizenkét félhang meghatározott kombinációit és interrelációit, sorképzéseket, amelyekből a darab, az egyes tétel vagy egy egész többtétéles mű strikte levezetendő lenne. Az egész kompozíció minden hangjának melódikusan és harmonikusan igazolnia kellene viszonyát ehhez az előre megállapított alapsorhoz. Egynek sem volna szabad fellépnie, amely nem töltené be motivikus funkcióját az egész konstrukcióban. Szabad hang egy sem lenne többé. Ezt nevezném én szigorú kompozíciónak.

— Meghökentő gondolat — mondtam. — Ezt aztán igazán racionális végigszervezettségnek lehetne nevezni. Rendkívüli zárt-ságot és hangzást, valóságos csillagászati törvényszerűséget és helyességet érnénk el vele. De ha elgondolom — egy ilyen intervallum-sor változatlan lejátszása, ha még olyan változóan volna is letéve és ritmizálva, mégis elkerülhetetlenül a zene súlyos elszegényedését és pangását vonná maga után.

— Alighanem — válaszolta egy mosollyal, amely arra vallott, hogy elkészült erre az ellenvetésre. A mosoly az volt, amely erősen kidomborította anyjához való hasonlóságát, de azon az előttem jól ismert fáradságos módon jött létre, ahogyan a migrén nyomása alatt éppen sikerülhetett.

— Ilyen egyszerűen nem is megy. A variáció minden technikáját, a mesterkéltnek kikiáltottakat is, fel kellene venni a rendszerbe, tehát azt az eszközt, amely egyszer a kivitelezést uralomra segítette a szonáta fölött. Kérdezem magamtól, miért gyakoroltam olyan soká Kretzschmar keze alatt a régi ellenpont-fogásokat és írtam tele annyi hangjegypapírt megfordított fugákkal, rákokkal és megfordított rákokkal. Nos, mindez a tizenkéthangú szó leleményes módosítására lenne hasznosítható. Azonkívül, hogy alapsor, úgy is fel lehetne használni, hogy minden egyes intervallumát az ellenirányban levővel pótoljuk. Elkezdhetnők továbbá az alakzatot az utolsó hanggal és lezárhatnók az elsővel, aztán ezt a formát is megfordíthatnók, önmagában. Itt van neked négy modus, amely a maga részéről a kromatikus skála mind a tizenkét kiinduló hangjára transzponálható, úgyhogy a sor tehát negyvennyolc különböző formában áll rendelkezésre a kompozíciónak, és ami variációs tréfa még adódik. A kompozíció két vagy több sort használhat kiindulási anyagnak, a kettős és hármasszóra módjára. A döntő az, hogy benne minden

hangnak kivétel nélkül megvan a maga helyértéke a sorban vagy annak valamelyik levezetésében. Ez szavatolná azt, amit a harmónia vagy melódia indifferenciájának nevezek.

— Bűvös négyzet — mondtam. — De van reményed arra, hogy mindezt hallani is fogják?

— Hallani? — felelte ő. — Emlékszel bizonyos közjótékonyági előadásra, amelyet egyszer tartottak nekünk és amelyből kitűnt, hogy a zenében igazán nem kell mindent hallani? Ha »halláson« az eszközök részletekben való pontos megvalósítását érted, amely által a legmagasabb és legszigorúbb rend, egy csillagrendszer szerű kozmikus rend és törvényesség jön létre, akkor nem fogják hallani. De ezt a rendet hallani fogják vagy fognák és észlelése nem ismert esztétikai kielégülést szerezne.

— Nagyon érdekes — mondtam. — Ahogyan leírod, afféle komponálás előtti komponálásra lyukad ki a dolog. Az egész anyagelosztásnak és szervezésnek készen kellene lennie, hogy a tulajdonképeni munka megindulhasson és a kérdés csak az, hogy melyik a tulajdonképeni. Mert hiszen az anyagnak ez az elkészítése variáció útján történne és a variáció termékenysége, amelyet a tulajdonképeni komponálásnak lehetne nevezni, visszahelyeződne az anyagba — a komponista szabadságával együtt. Mikor munkához látna, már nem lenne szabad.

— A magaalkotta rend kényszere kötné, tehát szabad lenne.

— Hát igen, a szabadság dialektikája kifürkészhetetlen. De, mint a harmónia alkotója, bajosan lenne szabadnak mondható. Az akkordképzés nem a vakszerencse, a végzet dolga lenne?

— Mondd inkább, hogy a konstellációé. Minden akkordképző hang polifon méltóságát a konstelláció szavatolná. A történelmi eredmények, a diszsonancia megszabadítása feloldásától, a diszsonancia abszolúttá válása, mint az már a késői Wagner-kompozíció sok helyén fellelhető, minden egybehangzást igazolna, amely magát a rendszer előtt legitimálni képes.

— És ha a konstelláció a banálist eredményezné, a konszonanciát, a hármashangzat-harmóniát, az elhasználtat, a szűkített szeptimakkordot?

— Ez az elhasznált megújítása volna a konstelláció által.

— Itt konzervatív elemet látok utópiában. Nagyon radikális, de lazít a tilalmon, amelyet tulajdonképpen már kimondtak a konszonanciára. A variáció régies formáihoz való visszanyúlás hasonlót mutat.

— Az érdekes életjelenségeknek — felelte — mindig megvan ez a multból és jövőből álló kettős arcuk, mindig egyszerre progresszívek és regresszívek. Az életnek magának van ez a kétértelműsége.

— Nem általánosítás ez?

— Mié?

— Házi nemzeti tapasztalatoké?

— Csak semmi indiszkréciót! És semmi öngratulációt! Mindössze azt akarom mondani, hogy ellenvetéseid — ha ellenvetéseknek szántad őket — nem számítanak az ősi vágy teljesülésével szemben, hogy ami csak hangzik, rendező kézzel fogjuk össze és a zene mágikus lényegét emberi ésszé oldjuk fel.

— Humanista becsvágyamra akarsz hatni — mondtam. — Emberi ész! Amellett, hogy, bocsáss meg, harmadik szavad már az, hogy »konstelláció«. De hiszen az már inkább a csillagászathoz tartozik. A racionalításban, amely után kiáltasz, sok a babona — a hit a megfoghatatlanul és ködösen démoniban, amely a szerencsejátékban, a kártyavetésben és sorsolásban, a jelmagyarázatban van otthon. Fordítva, mint ahogy mondd, rendszered mintha arra volna való, hogy az emberi észet mágiává oldja fel.

Becsukott kezét halántékához emelte.

— Ész és mágia — mondotta — találkozik és eggyé válik abban, amit bölcseségnek, megszentelésnek hívnak, a csillagokban, a számokban való hitben...

Nem válaszoltam többet, mert láttam, hogy fájdalma vannak. Amúgy is az volt az érzésem, hogy amit mond, minden a fájdalom bélyegét viseli magán, annak jegyében áll, akármilyen szellemes és elgondolkoztató is. Ő maga látszólag nem töprengett tovább beszélgetésünkön; közönyös sóhajtása és dudorászása továbbcsúszott a közben erre vallott. Én azonban, természetesen, továbbfűztem gondolatainkat, ámulva és benső fejszóválással, egyebekben pedig annak csöndes latolgatásával, hogy gondolatokat adott esetben jellemezhet ugyan, de semmiképpen sem foszthat meg értéküktől az, hogy fájdalommal függenek össze.

A hazafelé vivő út hátralevő szakaszán keveset beszéltünk. Emlekszem, hogy néhány pillanatra megállottunk a »Tehenesteknő«-nél, néhány lépést tettünk oldalt a mezei útról és arcunkon a már leáldozó nap fényével a vízbe néztünk. Tiszta volt; látszott, hogy a talaj csak a part közelében lapos. Kis távolságra onnan már gyorsan zuhant a sötétbe. Középen, tudvalevőleg, nagyon mély volt a tó.

— Hideg; — mondta Adrian, fejével odaintve — túlságosan hideg most a fürdésre. — Hideg — ismételte meg egy pillanattal később, észrevehető borzongással, és indult tovább.

Még aznap este szolgálati teendők miatt vissza kellett térnem Kaisersaschernbe. Ő még néhány napig halogatta elutazását Münchenbe, amelyet lakóhelyül szemelt ki. Látom, hogyan szorít kezét bűcsúzáskor apjával — nem tudta, hogy utoljára —, látom anyját, amint megesókolja és talán ugyanúgy, mint akkor a nappaliban a Kretzschmarral való beszélgetés közben, vállára támasztja fejét. Ő és a sors nem akarta, hogy visszatérjen anyjához. Anyja jött el hozzá.

XXIII.

»Ki meg nem markolja, tovább sose tolja«, írta Kumpfot parodizálva néhány héttel később a bajor fővárosból, tudtomra adandó, hogy a »Love's Labour Lost« megzenésítését elkezdte és sürgősen kéri a még hiányzó szöveg elküldését. Áttekintésre van szüksége, írta, és több zenei kapcsolás és utalás céljából itt-ott előre akar dolgozni későbbi részekben.

A Rambergstrassen lakott, az Akadémiához közel, albérletben egy Rodde nevű brémai szenátor özvegyénél, aki ott két lányával együtt egy még új ház földszintjén foglalta el az egyik lakást. A csendes utcára nyíló szoba, mindjárt a bejárati ajtó mellett jobbra, amelyet átengedtek neki, tisztaságával és józanul családias bútorzatával nyerte meg tetszését és csakhamar egészen berendezkedett ott személyes holmijával, könyveivel és kottáival. Valamennyire mégis értelmetlen dísztagy volt benne a nagyméretű, diófakeretes metszet a bal oldalfalon. Egy régmúlt lelkesedésnek ez a hagyatéka Giacomo Meyerbeert ábrázolta a zongora mellett, amint ihletetten emelt tekintettel a billentyűkre vág, miközben operáinak alakjai körülötte lebegnek. A fiatal albérlőnek azonban ez az apoteózis nem is volt olyan nagyon ellenére, hozzá pedig, ha a nádszékekben dolgozóasztala, egy egyszerű, zöldhuzatos, kihúzó asztal mellett ült, hátat is fordított neki. Így hát helyén hagyta.

Egy kis harmónium, amely talán elmúlt napokra emlékeztette, ott állott a szobában szolgálatára. Minthogy azonban a szenátorné többnyire egy hátsó, a ház kis kertjére néző szobában tartózkodott és délelőtt a leányok is láthatatlanok voltak, a szalonban is rendelkezésre állott a zongora, egy kissé lejátszott, de lágyhangú Bechstein. Ez a letűzögetett zsölyékkal, bronz gyertyatartókkal, aranyozott, rácsos székekkel, brokátterítős szófaasztallal és egy 1850-ből származó, az Aranyszarvat és Galata látképét ábrázoló pompás keretű, erősen megfeketedett olajfestménnyel, szóval egy valamikor jómódú polgári háztartás megannyi nyilvánvaló maradványával berendezett szalon esténként nem ritkán szűkebbkörű társasélet színhelye volt, amelybe Adrian előbb vonakodva, aztán szokásból bekapcsolódott, hogy végül az adódó körülményekhez képest kissé a háziú szerepét játssza. Művészi vagy félművészi társaság találkozott itt össze, úgynevezett szalonképes bohémek, jólneveltek, de mégis szabadok, fesztelenek és eléggé mulattatók ahhoz, hogy megfeleljenek a várakozásoknak, amelyek Rodde szenátornét arra bírták, hogy lakóhelyét Brémából a délnémet fővárosba helyezze át. A háziasszony körülményei könnyen átláthatók voltak. A sötét szemű, úri modorú, elefántesontszínű bőrű és kellemes, még meglehetősen jól konzervált vonású, barna, csak kevésbé szürkülő és kacéran bodorított hajú

hölgy világeletében egy patriciusi társaság ünnepelt tagjaként reprezentált és egy sokcselédes, sok kötelezettségű háztartás élén állott. Férje halála után (akinek komoly képe hivatali díszben ugyancsak ott volt látható a szalonban) az erősen lecsökkent viszonyok és a megszokott keretek között egészen nem tartható helyzet a kimeríthetetlen és igazán valószínűleg soha ki nem elégült életkedv olyan vágyait szabadították fel benne, amelyek életének érdekesebb utójátékára irányultak emberileg melegebb légkörben. Fogadásait, így állította legalább ő, leányai érdekében rendezte, de meglehetősen nyilvánvaló volt, hogy elsősorban magát akarta élvezni és udvaroltatni akart magának. Legjobban kis, nem messzemenő sikamlósságokkal lehetett elszórakoztatni, célzásokkal a művészváros kedélyesen laza erkölcsére, pincérnőkről, modellekről és festőkről szóló anekdotákkal, amelyek hangos és kacéran érzeki nevetést csaltak ki belőle csukott szájjal.

Leányai, Ines és Clarissa, ezt a nevetést szemmelláthatóan nem szerették; hidegen rosszaló pillantásokat váltottak közben, melyekben a felnőtt gyermekek minden ingerlékenysége felismerhető volt az anyjuk lényében rejlő elintézetlenül emberivel szemben. A mellett legalább a fiatalabbik Clarissa esetében a polgáriság talajából való kitépetség tudatos, akart és hangsúlyozott volt. A magas, nagy és kozmetikával fehéritett arcú, kerek alsóajkú és kissé kifejtett állú szőke lány drámai színésznői pályára készült és órákat vett az Udvari és Nemzeti Színház apaszínésztől. Aranysárga haját merész elrendezésben viselte kerék-nagyságú kalapok alatt és kedvelte az excentrikus tollboákat. Egyebekben impozáns alakja nagyon jól elbírta ezeket a dolgokat és elmosta feltűnőségüket. Némi bizarrul nekrofil hajlam szórakoztatta benne a neki hódoló urakat. Ezekhez tartozott egy Izsák nevű kénsárga kandur, akivel gyászt viseltetett a meghalt pápáért, amennyiben fekete atlaszszalagot kötött a farkára. A halálfej jelképe ismétlődött szobájában, jelen volt valóságos fogvicsorító csontvázkészítmény, de bronz levélnyomó alakjában is, amely a mulandóság és a »gyógyulás« üreges szemű szimbóliumát egy fóliánszon fekvé ábrázolta. Rajta görög betűkkel Hippokrates neve állott. A könyv üres volt, sima alsólapját négy kis, csak nagyon gondosan és finom szerszámmal kiszedhető csavaroska tartotta. Mikor Clarissa később az üres könyvben őrzött méreggel öngyilkosságot követett el, Rodde szénátorné emléke nekem adta ezt a darabot és még ma is őrzöm.

Ines, az idősebb nővér, szintén tragikus tette rendeltetett. Ő képviselte — mondjam-e, hogy mindazonáltal? — a konzervatív elemet a kis családban, élete tiltakozás volt az elgyökértelenedés, a délnémetség, a művészváros, a bohémság és anyja esti vendéglátásai ellen, hangsúlyozottan visszafelé fordult a régihez, polgárihoz, apailag szigorúhoz és méltóságteljeshez. A benyomás azonban az volt, hogy

ez a konzervativizmus védelemül szolgál lényének feszültségei és veszélyes pontjai ellen, amelyekre másfelől meg szellemileg súlyt vetett. Alakra kecsesebb volt Clarissánál, akivel nagyon jól összefért, míg anyját csöndesen és észrevehetően elutasította. Nehéz hamvasszőke haj súlyosodott fejére, amelyet kinyújtott nyakkal és csucsorítva mosolygó szájjal ferdén előretolt. Orra kissé nyerges volt, halvány szemének tekintetét szinte elfüggönyözte szemhéja s ebben a bágyadt, gyöngéd és bizakodástalan tekintetben tudás és szomorúság volt, de egy szemernyi huncutság is. Nevelése nem volt több a legkorrektebbnél; két évet töltött egy előkelő, az udvartól is pártolt karlsruhei leányintézetben. Nem buzgólkodott egyik művészetben vagy tudományban sem, hanem a háztartásban igyekezett tevékenykedni, mint házileány, de sokat olvasott, rendkívül jól stilizált leveleket írt »haza« a multba, az intézeti igazgatónőhöz, egykori barátnőihez és suba alatt verseket is írt. Húga egy nap megmutatta nekem egy »Bányász« című versét, melynek első szakaszára még emlékszem. Így hangzott:

»A lélek-tárna bányásza vagyok,
Ki száll a mélybe csöndben, szenvtelen,
Hol méla fénnel át az éjjelen
A szenvedés, a nemes érc ragyog.«

A többit elfelejtettem. Csak az utolsó sor maradt még meg bennem:

»S nem vágyom már a boldogságra fel.«

Ennyit egyelőre a leányokról, akikkel Adrian az egy fedél alatt élők baráti kapcsolatába került. Mindkettő nagyrabecsülte ugyanis és anyjukat is befolyásolták abban az irányban, hogy értékelje, noha ő kevéssé művészinek találta. Ami a ház vendégeit illeti, előfordult, hogy néhány felváltva kiszemeltet, közöttük Adriant is, illetve ahogyan mondták, »albérlőnket, dr. Leverkühn urat« már vacsorára meghívták Roddeéknek a helyiséghez képest túlságosan monumentális és túlságosan gazdag faragású tölgyfatálaróval díszített ebédlőjébe; a többiek csak kilenc órakor vagy még későbbben jöttek zenélni, teát inni és csevegni. Clarissa kollégái és kolléganői voltak, egy-két recsegő r-rel beszélő tüzes fiatalember és jól előrehozott hangú kisasszonyok; aztán egy Knöterich nevű házaspár — a férj, Konrad Knöterich bennszülött müncheni, külsejére egy régi germánhoz, sugamberhez vagy ubiushoz hasonló — csak a sodrott hajtincs hiányzott fönn — meghatározatlan művészi foglalkozású férfiú — tulajdonképpen festő lett volna, de műkedvelő hangszerkészítő volt és nagyon vadul és

pontatlanul játszott csellón, miközben hevesen fújt az orrán keresztül — a nő, Natalia, barna, ugyancsak festészettel foglalkozó hölgy, karikákkal fülében és fekete, arcába hajló hajgyűrűcskékkal, egy kis exotikus spanyol keveredéssel; aztán egy tudós, dr. Kranich, numizmatikus és az érmemúzeum konzervátora, tiszta, erős és derűsen értelmes beszédű, de asztmatikusan fakó hangú ember; továbbá két festőbarát, a Szeccesszió tagjai, Leo Zink és Baptist Spengler — az egyik osztrák, Bozen vidékéről, társaságbeli technikáját illetőleg tréfacsináló, behízelt bohóc, aki enyhén elhúzott nyelven folytonosan magát és túlságosan hosszú orrát ironizálta, kissé faunszerű típus, aki a nőket közelülő kerek szemének valóban nagyon komikus nézésével nevetésre ingerelte, ami mindig jó kezdet — a másik pedig, Spengler, középnémetországi születésű, nagyon erős szőke bajszú, szkeptikus társaságbeli úr, vagyonos, keveset dolgozó, hypochondriás, olvasott, beszéd közben mindig mosolygó és szemével gyorsan hunyorgató. Ines Rodde módfelett nem bízott benne — hogy mennyiben, nem fejtette ki, de Adriannak úgy beszélt róla, mint őszintétlen és alattomos emberről. Ez bevallotta, hogy Baptist Spengler rá intelligensen megnyugtató hatást tesz és szívesen eltársalgott vele — viszont sokkal kevésbé engedett egy másik vendég barátkozási kísérleteinek, aki bizalmaskodón igyekezett zárkózottságán áttörni. Ez Rudolf Schwerdtfeger volt, tehetséges fiatal hegedűs, a Zapfenstösser-zenekar tagja, amely az udvari zenekar mellett jelentős szerepet játszott a város zenei életében és amelyben az elsőhegedűsök között dolgozott. Ez a drezdai születésű, de eredetére inkább alnémet, csinos, közép-termetű, szőke férfi a szász civilizáció simaságával, megnyerő jómodorával rendelkezett és egyformán jóindulatú és sikerekre vágyó lévén, buzgó szalonlátogató volt, aki minden szabad estéjét legalább egy, de többnyire két-három társaságban töltötte, boldogan átadva magát a flörtnek a szépnemmel, fiatal lányokkal éppúgy, mint érettebb nőkkel. Leo Zink és ő hüvös, néha kényes viszonyban voltak egymáshoz — gyakran megfigyeltem, hogy a szeretetreméltó emberek egymást nem igen állhatják és hogy ez ugyanúgy áll hódító férfiakra, mint szép nőkre. Nekem a magam részéről semmi kifogásom sem volt Schwerdtfeger ellen, sőt őszintén kedveltem és korai tragikus halála, amelyet a én szememben még külön babonás borzadás vett körül, szívem mélyéig megrendített. Ma is világosan látom még magam előtt a fiús tempójú fiatalembert, amint egyik vállát helyrerándítja a ruhában és közben egyik szájaszélét rövid fintorral lefelé húzza; további naiv szokása volt, hogy beszéd közben feszülten és mintegy felháborodva nézett az emberre: acélkék szemei közben valósággal belefúródtak a másik ember arcába, annak majd egyik, majd másik szemére állítódva be, miközben ajkát biggyesztette. Igen sok jó tulajdonsága volt, még ha nem is tekintette az ember tehetségét, amelyet

bele lehetett számítani szeretetreméltóságába. Nyíltság, tisztesség előítéletelnélküliség, művésziesség, irigységet nem ismerő közömbössége pénzzel és más javakkal szemben, röviden valami tisztaság jellemezte, amely — ismétlem — szép acélkék szemének kissé mindenestre buldogg- vagy mopszliszerűen formált, de fiatalosan vonzó arcából kiragyogó tekintetén is meglátszott. Gyakran muzsikált a szenátornéval, aki nem volt rossz zongorajátékos — amivel megint Knöterich köreit zavarta, akinek az volt a vágya, hogy esellőjét nyaggassa, mert a társaság sokkal szívesebben hallgatta Rudolf előadásait. Játéka tiszta és kultivált volt, nem nagy tónusú, de fülbemászóan jóhangzású és technikailag nem kevésbé kitűnő. Ritkán hallottuk Vivaldi, Vieuxtemps és Spohr bizonyos dolgait, Grieg cé-moll szonátáját vagy akár a Kreutzer-sonátát és César Franck darabjait kifogástalanabb tolmácsolásban. Amellett egyszerű lélek volt, nem érintette az irodalom, de adott szellemileg magasan álló emberek jó véleményére — nemcsak hiúságból, hanem mert komolyan súlyt vetett a velük való érintkezésre és általa emelkedni, tökéletesedni kívánt. Adrianra rögtön szemet vetett, udvarolt neki, miközben a hölgyeket valósággal elhanyagolta miatta, kikérte véleményét, azt akarta, hogy ő kísérje, amit azonban Adrian mindig elhárított, láthatóan iparkodott a vele való zenei és nem zenei beszélgetésre és — jelöl nem mindennapi nyíltságának, de gondtalan megértésének és természetes kultúrájának is — semmi hűvösség, tartózkodás, idegenség nem tudta kijózanítani, elszontyolítani és visszariasztani. Egyszer, mikor Adrian fejfájás és társasági kedv teljes hiánya miatt lemondott a szenátornénak és szobájában maradt, Schwerdtfeger egyszerre csak megjelent nála zsakettjében, hogy állítólag több vagy valamennyi vendég megbízásából rábeszélje, csatlakozzék mégis a társasághoz. Olyan unalmas nélküle... Ebben volt valami elképesztő, hiszen Adrian igazán nem volt az, aki a társaságot felvillanyozta. Azt sem tudom, meg lehetett-e akkor nyerni. De abbeli gyanúja ellenére, hogy csupán tárgya volt a megnyerő hatás egészen általános szükségletének, mégsem tudta kivonni magát bizonyos örvendő csodálkozás alól e kiábrándíthatatlan törleszkedés láttán.

Ezzel meglehetősen teljességgel felsoroltam a Rodde-szalón személyi állományát, csupa olyan alakot, akit a müncheni társaság sok más tagja mellett freisingi tanár koromban később magam is megismertem. Rövidesen ezekhez járult még Rüdiger Schildknapp is — aki Adrian példáját követve úgy találta, hogy jó lenne, ha nem Lipcsében, hanem Münchenben élne és aki rendelkezett annyi elhatározással, hogy e tanácsos lépést meg is tegye. A régebbi angol irodalomból készült fordításainak kiadója ugyanis itt székelt, aminek Rüdiger számára gyakorlati előnye volt; a mellett nyilván hiányolta is az érintkezést Adriannal, akit apjáról szóló történeteivel és olyanokkal,

mint »szemlélje meg amaz embert!« nyomban újra megneveltetett. Barátja lakásától nem messze, az Amalienstrasse egyik házának harmadik emeletén vett ki szobát és most ott ült, kivételesen levegőre szoruló természetével egész télen át nyitott ablakkal, köpenyben és pléddel betakarva asztala mellett és félig gyűlölettel telten, félig szenvedélyes rögzöttséggel, nehézségektől körülvéve és cigarettát pöfékelve birkózott angol szavak, mondatok és ritmusok pontos német megfelelőjéért. Rendesen Adriannal ebédelt a Hoftheater-vendéglőben vagy a belváros valamelyik pincei éttermében, de lipcsei összeköttetéseiivel csakhamar bejutott magánházakhoz is és elérte, hogy esti meghívásokon kívül itt-ott délre is várta egy teríték — például miután az úri szegénységétől elbűvölt háziasszonnyal shoppingolni ment. Ez történt vele kiadójánál, a *Radbruch & Co.* cég tulajdonosánál; ez Schlaginhaufenéknél, egy idősebb, tehetős és gyermektelen házaspárnál, amelynek — a férfi sváb származású magántudós volt, a nő müncheni lány — a Briennerstrassen volt kissé komor, de pompás lakása. Oszlopdíszes szalonjuk találkozóhelye volt egy művészekből és arisztokratákból álló társaságnak, miközben a háziasszony, született von Plausig, azt szerette legjobban, ha mind a két elem egy és ugyanabban a személyben egyesült, így például a királyi színházak főintendánsában, von Riedesel kegyelmes úrban, aki sokszor volt vendég itt. — Étkezett továbbá Schildknapp még *Bullinger* nagyiparosnál, egy gazdag papírgyárosnál, aki a Wiedenmayerstrassen a folyó mellett lakott egy magaépíttette bérház bel-etage-án; a Pschorr Sörfőzde Részvénytársaság egyik igazgatójának házában és még más helyeken.

Schlaginhaufenéknél Rüdiger Adriant is bevezette, aki ilymódon ott szófukar idegen létére felületesen és következmények nélkül összehatalkozott nemesi rangra emelt festőnagyságokkal, Tanja Orlanda Wagner-hősnővel, úgyszintén Felix Mottl-lel, bajor udvari hölgyekkel, »Schiller dédunokájával«, Gleichen-Russwurm úrral, aki kultúrtörténeti könyveket írt és olyan írókkal, akik egyáltalában nem írtak semmit, hanem csak mint beszélő irodalmárok társaságilag érdekesen tárulkoztak ki. Igaz, hogy itt ismerkedett meg azzal a Jeanette Scheurl nevű különösen bájos és bizalmat érdemlő hölgygel is, aki nála jó tíz évvel idősebb volt, leánya egy elhalt bajor közigazgatási tisztviselőnek és egy bénultan székéhez szögezett, de szellemileg élénk öreg nőnek, aki sohasem erőltette meg magát annyira, hogy németül megtanuljon: joggal, mert a frazeológiai hagyomány boldogságában vágányokon futó franciasága biztosította éppen a pénzt és a társadalmi helyzetet számára. A Botanikus Kert közelében Mme. Scheurl három leányával, akik közül Jeanette volt a legidősebb, meglehetősen szűkös lakásban lakott, amelynek teljességgel párisi hangulatú kis szalonjában rendkívül kedvelt zenés teákat adott. Kamaraénekese

és énekesnők standard-hangjai pattanásig betöltötték a szűk termeket. Gyakran kék udvari fogatok is állottak a szerény ház előtt.

Ami Jeanette-et illeti, ő regényíró volt. Minthogy nyelvek között nőtt fel, bájosan helytelen magánstílusban dámás és eredeti társaságbeli tanulmányokat írt, melyek nem voltak híján a lélektani és zenei vonzóerőnek és feltétlenül a magasabb irodalomhoz számítottak. Adrianra rögtön felfigyelt és hozzá szegődött, de Adrian is biztonságban érezte magát közelében, a vele való beszélgetésben. A mondén csunyaságú nő, akinek elegáns birkaarcán a paraszti és az arisztokratikus egészen úgy keveredett, mint beszédében a bajor tájnyelv a franciasággal, szerfölött intelligens volt, de ugyanakkor tele az öregedő lány naivul kérdezősködő gyanútlanásával. Volt szellemében valami repeső, furcsán kusza, amin ő maga nevetett a legkedélyesebben — egyáltalában nem úgy, ahogyan Leo Zink insznuálta magát öngúnnal, hanem egészen tiszta és felvidítható szívvel. Mindennek tetejében nagyon muzikális volt, zongorázott, lángolt Chopinért, írói érdeklődéssel fordult Schubert felé, az egykorú zene birodalmában nem egy rangos név viselőjével volt barátságban és elsőnek Mozart polifóniájáról és Bachhoz való viszonyáról cserélte ki gondolatait Adriannal. Ez sok éven át bizalmas ragaszkodással viseltetett iránta.

Egyebekben senki sem várhatja, hogy a tartózkodási helyéül választott város valóban befogadta őt légkörébe, valaha is a magáévá tette. Szépsége, a város képeinek monumentális, hegyipatakos vidékiessége, felszálltól kék alpesi ege bizonyára az ő szemének is kedves volt, erkölseinek állandó álarcosbált idéző fesztelensége bizonyára neki is megkönnyítette az életet. De szelleme — sit venia verbo! — bolondosan ártatlan hangulata, ez életvidám Capua érzéken dekoratív és farsangi művészetkedvelése az olyan mély és szigorú ember lelkétől, amilyen Adrian volt, csak idegen maradhatott — ez a város illett legjobban tekintetéhez, amelyet régtől fogva ismertem nála, a fátyolos, hideg és mélézón távoli tekintetehz, amelyre az a bizonyos mosolygó elfordulás következett.

Amiről beszélek, a késői régensség alatti München, mindössze négy évvel a háború előtt, melynek következményei utóbb kedélyesből kedélybeteggé változtatták és egyik komor groteszket a másik után termelték ki benne — ez a szép perspektívájú főváros, melynek politikai problematikája a fél-szeparatista népi katolicizmus és birodalomhívó életvidor liberalizmus közötti szeszélyes ellentétre szorítkozott — München a Feldherrnhalle zenés őrsegváltásával, műkereskedéseivel, dekorációs üzletpalotáival és edény-kiállításával, farsangi parasztbáljaival, vastag márciusi sör-mámorával, az Oktoberwiese többhetes óriás-búcsújával, ahol egy dacosan dárídós, de már régóta modern tömegüzemtől korrumpált népiesség szaturnáliái

zajlottak; München a maga multban megrekedt Wagner-imádatával, zártkörű kotériáival, melyek a Győzelmi Kapu mögött esztétikai estélyeket ünnepeltek, közjóindulatba beágyazott és komótos bohém-ségével. Adrian mindezt nézte, benne élt, ízlelgette a kilenc hónap alatt, amelyet ezuttal töltött Felső-Bajorországban, egy őszön, télen és tavaszon át. Művészünnepségeken, amelyekre Schildknappal járt, stílszerűen díszített termek hangulatkeltő homályában ismét találkozott a Rodde-kör tagjaival, a fiatal színészekkel, Knöterichékkel, Dr. Kranichhal, Zinkkel és Spenglerrel, a ház leányaival magukkal, együtt ült Clarissával és Inesszel Rüdiger, Spengler és Kranich, alkalmasint Jeanette Scheurl társaságában is egy asztalnál, ahonnan a Rodde-lányokat »nettül« táncba vitte az ünnepi kedvben úszó, a szellemi emelkedés szükségletéről ez egyszer teljesen elfelejtkező Schwerdtfeger, akár parasztleánynek öltözve, akár a 15. századbeli Firenze jelmezében, amely jól illett csinos lábszáraihoz és jócskán hasonlóná tette Botticelli pirossapkás ifjához. A »nett« jelző kedvenc szólásmódja volt; tartott arra, hogy minden nettül történjék és a nettséggel össze nem férő mulasztások ne forduljanak elő. Sok kötelezettsége és sürgős flört-érdeke volt a teremben, de kevésbé nettnek tartotta volna, ha egészen elhanyagolja a Rumbergstrassei hölgyeket, akikkel úgyszólván testvéri kapcsolatban volt és ez nettségre való törekvés olyan látható is volt sürgölődő közeledésében, hogy Clarissa gőgösen kijelentette:

— Jóságos Isten, Rudolf, csak ne vágna olyan glóriás Megváltó-képet, valahányszor idejön! Biztosítom, eleget táncoltunk és semmi szükségünk magára.

— Szükségük? — felelte vidám felháborodással kissé szájpaddalós hangján. — Hát az én szívbeli szükségletem, az egyáltalában nem számít?

— Fadatkat sem — mondta Clarissa. — Nem is szólva arról, hogy nagy vagyok magához.

És ment vele, büszkén feltartott csekély állával, melyen a kerek ajk alatt hiányzott a mélyedés. Máskor Inest kérte fel és az fátyolos tekintettel, szájesucsorítva követte a táncba. Egyébként a fiú nemcsak a két lányhoz volt nett. Ellenőrizte feledékenységet. Előfordult, kivált ha azok kosarat adtak, hogy egyszerre elkömolymodott és leült az asztalhoz, Adrian és Baptist Spengler mellé. Spengler mindig dominóban volt és vörös bort ivott. Hunyorogva, arcán az erős bajusz alatt egy gödröcskével éppen Goncourt naplójából vagy Taliani abbé leveleiből idézett és Schwerdtfeger szinte a megütődött figyelmesség kifejezésével fúrta tekintetét a beszélő arcába. Elbeszélgetett Adriannal a legközelebbi Zapfenstösser-hangverseny műsoráról. Mintha nem volnának sürgősebb érdekei és kötelezettségei jobbra-balra, kibővítést vagy magyarázatot kívánt valamihez, amit Adrian nemrég

mondott Roddeéknél zenéről, az opera helyzetéről vagy más ilyesmiről és neki szentelte magát. Karonfogta és az ünnepi tolongás szélén körülsétálta a termet, miközben farsangi tegezéssel élt, nem törődve azzal, hogy amaz nem viszonozza. Jeanette Scheurl közölte vele később, hogy mikor Adrian egy ilyen járkálásból visszatért az asztalhoz, Ines Rodde ezt mondta neki:

— Ne tegyen neki szivességet. Mindent akarna.

— Talán Leverkühn úr is mindent akarna — jegyezte meg Clarissa, kezébe hajtva állát.

Adrian vállat vont.

— Azt akarná — válaszolta —, hogy írjak neki egy hegedűversenyt, vidéken adná elő.

— Ne tegye! — mondta Clarissa tovább. — Csak szeretetreméltóságok jutnának eszébe, ha neki dolgozna.

— Túlságosan jó véleménye van simulékonyságomról — vágott vissza, és Baptist Spengler mekegő kacagása jutalmazta megjegyzését.

De elég Adrian részvételéről a müncheni élvezetekben! A közismert csodás, noha az idegenforgalomtól kissé nevetségessé lett környékre már télen ki-kiutazott Schildknapp társaságában és többnyire az ő unszolására, és keményen csillogó havas napokat töltött el vele Ettalban, Oberammergauban, Mittenwaldban. A tavasz beköszöntével ezek a kirándulások még gyakoribbak lettek a híres tavakhoz, a népszerű örült színházi kastélyaihoz és többször találmokra mentek kerékpáron (mert Adrian szerette a független kószálásnak ezt a járművét) a zöldelő vidékre és az éjt jelentős vagy szerény helyeken töltötték, ahogyan jött. Erről azért emlékszem meg, mert Adrian már akkor megismerte a később személyes életkeretétől választott helységet, a Waldshut melletti Pfeifferinget és Schweigestillék tanyáját.

Az egyébként szépségekben és látnivalókban szűkölködő Waldshut városka Garmisch-Partenkirchen vasútvonala mentén fekszik egy órányira Münchentől és a mindössze tíz perccel utána következő állomás Pfeiffering, ahol azonban a gyorsvonat nem áll meg. Elrobog a pfeifferingi templom itt még igénytelen tájból kiemelkedő hagymakupolája mellett. Adrian és Rüdiger látogatása a községben ezúttal merő rögtönzés és csak nagyon futólagos volt. Még csak meg sem szálltak Schweigestilléknél, mert másnap reggel mindkettőjüknek dolguk volt és esteledés előtt akartak visszatérni a vonattal Waldshutból Münchenbe. A városka főterén a vendéglőben megebédeltek és mint-hogy a menetrend több órát adott nekik, a fás országúton továbbmentek Pfeifferingbe, áttolták kerékpárjukat a falun, megmondatták maguknak egy gyerekkel a közeli Kapocs-tó nevét, egy pillantást vetettek a »Római bucka« fakoronás magaslatára és a láncos kutya csaholása közben, amelyt egy mezítlábas szolgáló »Kaschperl« néven

szólongatott, egy pohár limonádét kértek a tanya egyházi címerrel díszített kapuja alatt — nem annyira szomjúságból, mint inkább mert az épület tömör és jellegzetes paraszti barokkja rögtön szemükbe ötlött.

Nem tudom, mennyiben »vett észre« Adrian akkor valamit, hogy nyomban vagy csak lassanként utólag és emlékező távolból ismert-e rá bizonyos, más, de nem messzeeső hangnembe transzponált viszonyokra. Hajlom a feltevéshez, hogy felfedezése eleinte még nem tudatosult benne, csak később, talán álmában döbbsent rá. Annyi bizonyos, hogy Schildknappnak egy betűvel sem említette, amint hogy nekem sem beszélt soha a különös találkozásról. De természetesen tévedhetek. A tó és a domb, a hatalmas vén fa az udvaron — igaz, hogy szilfa — zöldrefestett körbefutó lócájával és más ehhez járuló részletek első tekintetre meghökkentően hathattak; talán nem is kellett hozzá álom, hogy kinyissa a szemét. Hogy pedig semmit sem szólt, ébenséggel semmit sem bizonyít.

Else Schweigestill asszonyság volt az, aki a ház kapujában természetesen a látogatók elé lépett, barátságosan meghallgatta őket és magas poharakban hosszúnyelű kanalakkal megkeverte nekik a limonádét. Szinte teremyszerű, bolthajtásos »szép szobában« balra a pitvartól szolgálta fel, afféle parasztszalomban hatalmas asztallal, a falak vastagságát mutató ablakmélyedésekkel és a szárnyas samothrakei Nike gipsz-szobrával a tarkán festett sifonéron. Egy barna zongora is állott a teremben. A család nem használja, jelentette ki Schweigestillné, miközben odaült vendégeihez; ők esténként egy kis szobában tartózkodnak rézsut szemben, mindjárt a bejáratú ajtó mellett. A házban sok a fölös hely; odébb ezen az oldalon még egy tekintélyes helyiség van, az úgynevezett apátszoba, alkalmasint arról elnevezve, hogy a valamikor itt tanyázó ágostonrendi barátok előljárójának szolgált dolgozószobául. Ezzel igazolta, hogy az udvar régebben kolostori tulajdon volt. Három nemzedék óta laknak benne Schweigestillék.

Adrian megjegyezte, hogy ő is faluról származik, de már régen városban él, érdeklődött, hogy mennyi föld tartozik a tanyához és megtudta, hogy kereken negyven napszám szántó és rét, azonkívül erdő. Az udvarral szemben az üres téren lévő alacsony épületek is a birtokhoz tartoznak. Valaha szolgáló barátok laktak ott, most majdnem mindig üresek és nem is igen lakható berendezésűek. Tavalyelőtt nyáron egy müncheni festőművész vette ki bérbe, aki a környéken, a waldshuti mocsárnál és egyebütt akart tájképezni és csinált is több csinos, de bizony kissé szomorú, szürke színekben festett látképet. Hármuk közülük kiállítottak az Üvegpalotában, ahol ő maga is viszontlátta és a Bajor Váltóbank egy Stiglmayer nevű igazgatója vásárolta meg. Talán az urak is festőművészek?

Meglehet, csak azért kezdett bérlőjéről beszélni, hogy kifejezze ezt a gyanúját és kitudja, kikkel van körülbelül dolga. Mikor megtudta, hogy egyikük író, másikuk pedig zenész, respektussal felemelte szemöldökét és kijelentette, hogy ez ritkább és érdekesebb. Festő annyi van, mint százszorszép a réten. Az urak rögtön komoly embereknek is hatottak rá, míg ellenben a festőművészek többnyire csélesap, léha népség, kevés érzékkel az élet komolysága iránt — nem a gyakorlati komolyságra, pénzkeresésre és ilyesmire gondol, hanem komolyságról beszélve inkább az élet nehéz, komor oldalára céloz. Egyébként nem akar igazságtalan lenni a festőművészek fajtájához, mert akkori bérlője például mindjárt kivétel volt a léhaság alól, csöndes, zárkózott, inkább nehézvérű ember volt — nem hiába festett olyan láphangulatokat és magányos erdei réteket a ködben, hogy az ember csodálja, miért választotta megvételre Stiglmayer igazgató úr egyiket, éppen a legkomorabbat: pénzember létére nyilván neki is van némi hajlama a mélabúra.

Egyenes derékkal, simán és erősen lehúzott barna, csak enyhén szürkülő hajjal, mely alól kilátszott fehér fejbőre, kockás konyhai kötényében kerek nyakkivágásában ovális melltüvel ült velük, kis, formás és dolgozós kezét, jobbján a sima jegygyűrűvel, összetéve azasztallapján.

Szereti a művészeket, mondta a közbevetett »halt« és »fei« és »gellen's ja?« tájnyelvi színezése ellenére tiszta kiejtésével, mert megértő emberek és a megértés az életben a legjobb és legfontosabb — a festőművészek vidámsága is csak azon alapszik valójában, mert van a megértésnek egy vidám és egy komoly fajtája és bizony még nem döntötték el, melyik ér többet. Lehet, hogy a leghelyénvalóbb egy harmadik: nyugodt megértés. A művészeknek persze városban kell élniük, mert ott van a kultúra, amellyel dolguk van; de igazában jobban valók lennének a parasztemberekhez, akik a természetben s ezért a megértéshez közelebb élnek, mint a városi polgárokhoz, akiknél vagy elsatnyult a megértés, vagy a polgári rend miatt kénytelenek elfojtani, ami bizony ugyancsak elsatnyulást jelent. Azért ő nem akar igazságtalan lenni a városiakkal szemben sem; mindig vannak kivételek, talán titkos kivételek és Stiglmayer igazgató úr, hogy megint őt említse, annak a szomorú képnek megvásárlásával sok megértésről tett tanuságot és pedig nemcsak művészi téren.

Ezután kávéval és kugliffal kínálta vendégeit, de Schildknapp és Adrian a még fennmaradó időt inkább arra akarták felhasználni, hogy egy tekintetet vessenek a házra és udvarra, ha lesz olyan szíves és megmutatja nekik.

— Örömet — mondta az asszony. — Csak kár, hogy Max (ez Schweigestill úr volt) künn van a földön Gereonnal, ez a fiúnk. Új trágyaszóró gépet próbálnak ki, Gereon szerezte be. Most már csak ériék be az urak velem.

Ezt ugyan nem lehet beérésnek mondani, feleltek amazok és átmentek vele a takaros házra, mindjárt elől megnézték a családi lakószobát, ahová legjobban beleette magát a mindenütt érezhető pipadohányszag; aztán az apátszobát is, egy rokonszenves, nem valami nagy és a ház külső építési stílusánál kissé régibb, inkább 1600-as mint 1700-as jellegű, deszkázatos helyiséget, szőnyegtelen deszkapadlóval és préselt bőrtapétával a gerendás mennyezet alatt, szentképekkel a laposan boltozott ablakmélyedések falain és ólomgyűrűbe foglalt táblákkal, amelyekbe tarka üvegfestésű négyszögek voltak beeresztve; falmélyedéssel, amelyben rézüst függött egy ugyanolyan medence fölött és faliszekrénnel, amelynek vaspántjai és lakatjai voltak. Egyik szögletben bőrpárnás lóca volt és szekrényszerűen ácsolt nehéz tölgyfaasztal nem messze az ablaktól, mély fiókokkal csiszolt lapja alatt. Ennek bemélyített középrésze volt és magasabb pereme, rajta faragott könyvtartóval. E fölött a gerendás mennyezetről óriás csillár lebegett, benne még viaszgyertya-csonkokkal, egy mindenféle szabálytalanul kiterébélyesedő, szarvakban, agancsokban és más fantasztikus képződményekben végződő reneszánsz-dísztagy.

A látogatók őszintén megdicsérték az apátszobát. Sőt Schildknapp elgondolkodó bólogatással kijelentette, hogy jó lenne itt letelepedni, itt élni, de Schweigestillnének kételyei voltak, nem lenne-e a hely túlságosan magányos egy írónak, ilyen távol az élettől és kultúrától. Az emeletre is felvezette vendégeit a lépcsőn, hogy megmutasson nekik néhányat a számos hálószoba közül, amelyek ott a fehérre meszelt, dohos levegőjű folyosón sorakoztak egymás mellett. Fekvőhelyek és szekrények voltak bennük, a teremben álló tarka sifonér stílusában és csak olyikban volt bevetve az ágy: paraszti módon felpúpozva, buggyos dunnával. Mennyi hálószoba! mondták mindketten. Igen, többnyire üresen áll valamennyi, felelte a háziasszony. Csak átmenetileg volt lakója egyik-másiknak. Két évig, még tavaly ősszel, egy Handschuchsheim bárónó élt itt, egy hölgy, akinek észjárása, mint Schweigestillné kifejezte, nem igen egyezett a többi emberekével, ez elől a visszásság elől keresett menedéket itt. Ő maga jól összefért vele, szeretett vele elbeszélgetni és nem egyszer sikerült elrugaskodott gondolatait vele magával kinevettetnie. Sajnos, ezeket már sem kiküszöbölni, sem fejlődésükben megakadályozni nem lehetett, úgyhogy a kedves bárónét végre is szakértői ápolásba kellett adni.

Schweigestillné már a lépcsőn visszajövet ezt beszélte és miközben kiléptek az udvarra, hogy az istállóba is vessenek egy tekintetet. Máskor, mondotta még korábban, egy legjobb társaságból való kisasszony lakott a sok hálószoba közül egyikben, itt hozta világra gyermekét — minthogy művészekkel beszélt, hát nevükön nevezheti a dolgokat, ha a személyeket nem is. A kisasszony apja magasrangú bíró volt odaát Bayreuthban és villamosautót szerzett magának, ez

volt a kísértések kezdete. Mert kocsivezetőt is szegődtetett hozzá, aki mindig a hivatalába vitte és a kisasszony fejbúbjáig beleszeretett ebbe a fiatalemberbe, akin igazán nem volt semmi különös, csak éppen jóképűen festett a sujtásos libériájában. A leány gyermeket kapott tőle és mikor ez nyilvánvalóvá vált, nagy volt a düh és kétségbeesés, a kéztördelés és hajtépés, az átkozódás, siránkozás és szidalom a szülőknél, hogy az ember szinte el sem hinné. Hát bizony megértés nem volt ott, sem falusi, sem művészi értelemben, hanem csak csúnya városi riadalom a társaságbeli tekintély miatt és a kisasszony igazándiból a földön fetrengett szülei előtt, könnyörgött és zokogott átkozódó öklük alatt és végül anyjával együtt elájult. A törvényszéki tanácselnök pedig egy nap megjelent itt és beszélt vele, Schweigestillnével: kis kecskeszakállas, arany szeműveges, a bánattól egészen lesújtott ember volt. Megállapodtak, hogy a kisasszony szép csendben itt fog lebabázni s aztán vérszegénység ürügyével még egy darabig itt marad. És mikor a kis főtisztviselő már indult, még egyszer megfordult és könnyekkel az aranykeretes szeművege mögött még egyszer kezet szorított vele ezekkel a szavakkal: »Köszönöm, kedves asszonyság, ezt a jóleső megértését!« De a megértést a porigszújtott szülők iránt gondolta, nem a kisasszony iránt.

Ez azután meg is érkezett, az istenadta, szegény mindig nyitva tartotta a száját és felhúzta a szemöldökét és miközben itt várt a nehéz órájára, sok mindent elmondott neki, Schweigestillnének, megvallotta neki hibáját és nem akarta vele elhitetni, hogy elcsábították — ellenkezőleg, Carl, a kocsivezető még azt is mondta neki, hogy: »Nem lesz ez így jó, kisasszony, hagyjuk inkább!« De ő csak nem bírt magával és mindig kész volt arra, hogy halállal lakoljon azért, amit tenni fog és ő úgy érezte, hogy ez az elszántság a halálra, ez mindent elintéz. De bátor is volt aztán, mikor rákerült a sor és világra hozta gyermekét, egy kislányt, a jó Kürbis doktor segítségével, aki körzeti orvos itt és neki egészen mindegy, honnan jön a gyerek, csak különben minden rendben legyen és keresztben ne feküdjék. Hanem bizony gyöngé maradt a kisasszony nagyon a szülés után, hiába volt a falusi levegő és a jó ápolás, arról sem tett le soha, hogy a száját nyitva tartsa és a szemöldökét felhúzza, amitől az arca még soványabbnak látszott és mikor egy idő múlva kis, magasállású apja eljött érte, ahogy meglátta, megint könnyek csillogtak az arany-pápaszeme mögött. A gyerek a Szürke Kisasszonyokhoz került Bambergbe, de attól fogva bizony már az anya is csak szürke kisasszony volt: szülei könyörületből egy kanárit és egy teknősbékát ajándékoztak neki, azokkal senyvedett szobájában a hektikától, amelynek csírája már mindig benne volt. Végre még elküldték Davosba, de úgy látszik, ez volt a kegyelemdőfés, mert ott majdnem mindjárt meghalt — ahogy kívánta és akarta és ha igaza volt azzal a felfo-

gásával, hogy a halálra való elszántság mindent előre kiegyenlített, akkor mindenért megfizetett és nem tartozott senkinek semmivel.

Meglátogatták a tehénistállót, benéztek a lovakhoz és a disznó-
ólba is vetettek egy pillantást, miközben a háziasszony egykori lakó-
járól, a kisasszonyról mesélt. A tyúkokhoz is elmentek és a ház mögé
a méhekhez, mire a két barát az elfogyasztottak árát kérdezte, de
a válasz az volt, hogy semmi. Megköszöntek mindent és visszakerék-
pároztak Waldshutba, hogy elérjék a vonatot. Egyetértettek abban,
hogy a nap nem vészett el és hogy Pfeiffering igen figyelemreméltó
hely.

Adrian megőrizte lelkében a helység képét, de az még hosszú ideig
nem szabta meg elhatározásait. El ugyan el akart menni, de messzebbre,
mint mindössze egy vasúti órányira a hegyek felé. A »Love's Labour
Lost« zenéjéből akkorára az előkészítő jelenetek zongoravázlata már
elkészült, de a munka megrekedt, a stílus parodisztikus mester-
ségessége nehezen volt huzamosan tartható, folyton megújuló excen-
trikus jókedvet kívánt és a messzeség, a környezetbeli nagyobb ide-
genség vágyát gerjesztette. Nyugtalanság vett rajta erőt. Unta családi
szobáját a Rambergstrassen, amely csak bizonytalan magányt nyuj-
tott neki, mert hirtelen beléphetett oda valaki, hogy társaságba hívja.
»Kereselek,« írta nekem, »belsőleg kutatok a világban és intést várok
egy hely felé, ahol jól beáshatom magam a világ elől és zavartalanul
társalkodhatom életemmel, sorsommal...« Különös, végzetes
szavak! Hogyne éreznék hideget a gyomrom táján, hogyne remegne
tollat tartó kezem, mikor arra gondolok, milyen társalkodáshoz,
milyen találkozáshoz és egyezkedéshez keresett tudva vagy tudatta-
lanul színteret?

Olaszország mellett döntött, ahová turista szempontból szokatlan
évszakban, éppen nyár beköszöntével, június vége körül indult.
Rüdiger Schildknappot rábeszélte, hogy utazzék vele.

XXIV.

Mikor 1912 nagyvakációjában fiatal hitvesemmel még Kaisers-
aschernből meglátogattam Adriant és Schildknappot abban a szabin
hegyi fészekben, amelyet tartózkodási helyükül választottak, a két
barát már a második nyarat élte át ott: a telet Rómában töltötték
és már májusban, mikor melegebbre fordult, újból felkeresték a
hegységet és ugyanazt a vendéglátó házat, ahol előző évben három
hónapos ott-tartózkodásuk alatt hovatovább otthonosan érezték
magukat.

Ez a hely Palestrina volt, a komponista szülőhelye, amelynek
ókori neve Praeneste, Dante pedig az *Inferno* 27. énekében Panestrino

néven emlékezik meg róla, mint a Colonna hercegek erős váráról — egy festőien a hegyhez simuló település, amelybe az alsó templomtérről egy házakkal beárnyékolt, nem éppen tiszta lépcsőzetes utca vezetett. Kis fekete sertésfajta szaladgált ott és az ugyancsak fel és lehaladó szélesen megrakott szamarak közül valamelyik könnyen a házak falához szoríthatta a figyelmetlen gyalogjárót terebélyes terhével. A helységen túl az út hegyi ösvényként vezetett tovább egy kapucinus kolostor mellett a domb tetejére a csak csekély romokban fennmaradt Akropolishoz, mely mellett egy ókori színház omladékai is feküdtek. Helene és én rövid ott-tartózkodásunk alatt többször felkapaszkodtunk ezekhez a méltóságos romokhoz, míg Adrian, aki tudvalevőleg »semmit sem akart látni«, hónapokig nem jutott túl a kapucinusok árnyas kertjén, kedvenc tartózkodási helyén.

A Manardi-ház, Adrian és Rüdiger szállása, a legtekintélyesebb volt a helységben és noha a család hattagú volt, nekünk, átutazó vendégeknek is minden baj nélkül fedelet adhatott. A lépcsős utca mentén álló masszív és komoly, csaknem palazzo- vagy kastélyszerű épület volt, becslésem szerint a 17. század második harmadából, gyér párkánydísszel a lapos és kevésbé kiugró zsindeyes tető alatt, kis ablakokkal és a korai barokk stílusában dekorált kapuval, amelynek deszkázatába a tulajdonképeni, húzócsengővel ellátott ajtó bele volt vágva. Barátainknak egy már szinte nagyon tágas lakóteret bocsátottak rendelkezésre, egy kétablakos, teremszerűen méretezett kőpadlós helyiséget, amely mint a ház minden szobája, árnyékos, hűvös, kissé sötét és szalmaszékeivel és lószórdíványaival egyszerűen berendezett szoba volt, de valóban olyan nagy, hogy benne két személy egymás háborgatása nélkül tekintélyes távolságban egymástól végezhette teendőit. Ebből nyílottak a tágas, noha ugyancsak igen egyszerűen berendezett hálószobák, melyek közül nekünk vendégeknek egy harmadikat nyitottak fel.

A családi ebédlő a vele szomszédos konyhával, amely még sokkal nagyobb volt amannál és amelyben a városkából érkező barátokat fogadták, komoran hatalmas kéményével, teleaggatva mesébe illő merőkanalakkal, valamint szeletelő villákkal és késekkel, melyek egy óriás evőeszközei lehettek volna, a rézedényekkel, tégelyekkel, tálakkal, tányérokkal, levesestálakkal és mozsarakkal megrakott polccal a felső emeleten volt. Itt tett-vett Signora Manardi, akit az övéi Nellának szólítottak — azt hiszem, Peronella volt a neve — egy római típusú termetes matróna, ívelt felsőajakkal. Nem volt nagyon sötét, csak jónézésű szeme és ezüsttel átszőtt, erősen lesimított haja volt gesztenyebarna ennek az arányosan telt, falusiasan egyszerű és dolgoz jelenségnek, aki kis, de munkához szokott, kettős özvegyi gyűrűvel díszített kezét gyakorta tette mozgékony, a kötény madzagjától szorosan körülfont jobb csípőjére.

Házasságából egy fiatal lánya maradt, a tizenhárom-tizennégy-éves Amelia, egy kissé bolondosságra hajló gyermek, akinek az volt a szokása, hogy evés közben a kanalat vagy villát ide-odamozgatta szeme előtt és közben kérdő hangsúllyal ismételtetett valamilyen szót, amely megragadt emlékezetében. Így egyszer valamikor egy előkelő orosz család lakott Manardiéknál, amelynek feje, a gróf vagy herceg, szellemlátó volt és a ház lakóinak időnként nyugtalan éjszakákat szerzett azzal, hogy pisztolyával lőtt ott járkáló szellemekre, amelyek hálószobájában meglátogatták. Ez az érthető módon elevenen megőrzött emlék magyarázta, hogy Amelia gyakran és csökönyösen megkérdezte kanalát: »Spiriti? Spiriti?« De már kisebb dolgokra is mélyértelműen tudott rámeredni. Előfordult, hogy egy német turista az olaszban hímnemű »melone«, dinnye szót német mintára nőneműnek használta és a gyermek most ingó fejjel, zavart szemmel a kanál mozgásait követve ült és ezt mormolta: »La melona? La melona?« Signora Peronella és testvérei ezt a nekik régen megszokott viselkedést nem látták és nem hallották és beérték azzal, hogy a láthatóan megütődött vendégre inkább megindultan és gyöngéden, mint bocsánatkérően, sőt szinte boldogan rámosolyogtak, mintha valami kedvességről volna szó. Helene és én is csakhamar hozzászoktunk Amelia tompa asztali elmélkedéseihez. Adrian és Schildknapp már egyáltalán nem vették tudomásul.

A háziasszony testvérei, akiket említettem és akik között ő korra mintegy a középső helyet foglalta el, a következők voltak: Ercolano Manardi ügyvéd, akit legtöbbször kurtán és nagy elégedettséggel l'avvocatónak neveztek, a különben falusiasan egyszerű tanulatlan család büszkesége, egy hatvanéves férfiú bozontos szürke bajusszal, akinek rekedten rikácsoló hangja nehezen indult neki, mint a számaré — és Sor Alfonso, a fiatalabb, mintegy negyvenötéves, akit övéi bizalmasan »Alfo« néven emlegettek, egy falusi gazda, aki, mikor a Campagnaba tett délutáni sétánkról hazatértünk, kis fülesén, majdnem földigérő lábbal, napernyő alatt, orrán kék védőszemüveggel kocogott haza a földekről. Az ügyvéd nyilván nem gyakorolta már mesterségét, hanem csak újságot olvasott, de azt állandóan, miközben forró napokon megengedte magának azt, hogy alsónadrágban üljön nyitott ajtó mellett. Ezzel magára vonta Sor Alfo rosszaságát, mert ez úgy találta, hogy a jogtudós — »quest'uomo«, mondta ilyen alkalmakkor — kelleténél fesztelenebbül viselkedik. Bátyja hátamögött hangosan kifogásolta a kihívó szabadosságot és ebbeli véleményében nem ingatták meg nővére csitító szavai, aki figyelmeztette, hogy az ügyvédnek a könnyű ruházkodást bővérűsége szabja meg és az a veszély, hogy a hőség folytán megüti a guta. Akkor legalább húzza be quest'uomo az ajtót, felelte Alfo, ahelyett, hogy ebben a szerföltött komótos állapotban teszi ki magát övéi és a distinti forestieri pillan-

tásainak. A magasabb műveltség nem igazolja ezt az elbizakodott hanyagságot. Tiszta sor volt, hogy a *contadino* bizonyos fokú animozitása érvényesült itt a család tanult tagja ellen mindenesetre jól választott ürüggyel, jöllehet — vagy éppen mert — Sor Alfo lelke mélyén osztozott valamennyi Manardi csodálatában az ügyvéd iránt, akiben afféle államférfiút láttak. De a testvérek világnézete is sokban eltérő volt, mert az ügyvéd inkább konzervatív, tekintélytisztelő érzületű ember, Alfonso ellenben szabadgondolkodó volt, *libero pensatore* és kritikus, hajlammal az engedetlenségre az egyházzal, királysággal és governóval szemben, amelyeket mindközönségesen botrányos romlottságúaknak ecsetelt. »Hai capito, che sacco di birbaccione?«, »Érted mekkora zsák zshiványság ez?« szokta kérdezni vádpontjai összegezéséül — sokkal pergőbb nyelvűen az ügyvédnél, aki a károgó tiltakozás néhány próbálkozása után bosszúsan visszavonult újságja mögé.

A három testvér még egy rokona, Nella asszony elhalt férjének testvére, Dario Manardi, egy szolid, szürkeszakállas, falusias külsejű, bottaljáró ember élt a családi házban jelentéktelen és beteges feleségével. Ezek azonban külön főztek, míg bennünket hetünket, a testvéreket, Ameliát, a két állandó vendéget és a látogató párt Signora Peronella a szerény ellátási összeggel arányban nem álló bőkezűséggel élelmezett romantikus konyhájából, fáradhatatlan kínálgatással. Mert ha már végigettünk egy tartalmas minestralt, énekesmadarakat polentával, scaloppinit marsalában, valamilyen ürü- vagy vaddisznóhúst édes melléklettel, hozzá sok salátát, sajtot és gyümölcsöt és barátaink a feketekávé mellé rágyújtottak jövedéki cigarettájukra, képes volt a buzdító indítvány vagy jó ötlet hangján megkérdezni: »Most pedig, signori — egy kis halat?« — Szomjunk csillapítására egy biborszínű falusi bor szolgált, amelyet az ügyvéd krákogás közben nagy kortyokban víz módjára ivott. Ez a termék tulajdonképpen erős volt ahhoz, hogy naponta kétszer asztali italnak legyen ajánlható, ahhoz pedig túlságosan jó volt, hogy vizezzük. Élvezésére a padrona ezekkel a szavakkal buzdított bennünket: »Igyanak! Igyanak! Fa sangue il vino.«

A délutánok szép sétákon, melyek közben sok kedélyes nevetés jutalmazta Rüdiger Schildknapp angolszász tréfáit, völgynek le, szederbokroktól szegélyezett utakon egy darabon kivittek bennünket a jól megművelt földekre, ahol olajfák voltak és szőlőfüzerek, kis parcellákra felosztott gyümölcsösök, falakkal bekerítve, amelyekben szinte monumentális bejáratú kapuk nyiltak. Mondanom sem kell, hogy engem, akit az Adriannal való ismételt együttlét úgyis megindított, mennyire boldoggá tett e klasszikus ég, amelyen ottlétünk heteiben egy báránnyel sem jelent meg, az antik hangulat, amely a vidék fölött feküdt és itt meg ott, egy kútperemben, egy festői

pásztor alakjában, egy kecskebak démoni Pán-fejében képszerűvé vált. Magától értetődik, hogy Adrian csak mosolygó bólintással és nem ironia nélkül osztozott humanista szívem elragadtatásában. Ezek a művészek csak kevésbé ügyelnek az őket körülvevő jelenre, amely nem áll közvetlen kapcsolatban a munka világával, amelyben élnek, nem is látnak benne mást, mint indifferens, az alkotást többé-kevésbé elősegítő életkeretet. — A városkába hazatérve felnéztünk a lemenő napra. Hasonlóan pompás esti égboltot még sohasem láttam. Olajos, sűrűn felrakott aranyréteg úszott, karmazsinnal körülvéve, a nyugati látóhatáron — egészen tűneményszerűen és olyan szépen, hogy a látvány a lelket egy kis elbizakodottsággal tölthette el. Mégis halkan ellenemre volt, mikor Schildknapp, a csodálatos képre mutatva, elkiáltotta, hogy »Szemléljék meg amazt!« és Adrian arra a hálás nevetésre fakadt, amelyet Rüdiger humorizálása mindig kicsalt belőle. Mert érzésem szerint felhasználta az alkalmat arra, hogy egyúttal mindjárt a magam és Helene megilletődésén és a természeti jelenség nagyszerűségén is neveljen.

A kolostor kertjéről a városka fölött, ahová barátaink minden reggel felkapaszkodtak mappáikkal, hogy külön-külön dolgozzanak, megemlékeztem már. A szerzetesektől engedélyt kértek, hogy ott tartózkodhassanak, és jószívuén meg is adták nekik. Mi is gyakran elkísértük őket a kertészileg kevésbé rendezett, málladozó fallal bekerített telek fűszeres illatú árnyékába, hogy ott a színhelyen diszkréten átengedjük őket teendőiknek és kettőjüknek láthatatlanul, ahogyan ők is láthatatlanok voltak egymás számára, elválasztva a leander-, babér- és rekettyebozótól, önállóan töltjük el a növekvően forró délelőttöt: Helene a horgolásával, én pedig egy könyv olvasásával, abban a kielégült és várakozással teljes tudatban, hogy Adrian a közelben előbbrehalad operája megzenésítésével.

A két barát lakótermében álló nagyon lehangolt asztalizongorán ottlétünk alatt egyszer — sajnos, csak egyszer — eljátszott nekünk a »Felsült szerelmesek nevezetű kellemetes és szívderítő commoedia« — ez volt a darab címe 1598-ban — befejezett és már válogatott zenekar számára hangszerelt részeiből több jellemző helyet és néhány összefüggő jelenetet: az első felvonást az Armado házában lejátszódóval együtt és egy sor továbbit, amit egyébként előre kidolgozott: különösen Biron monológjait, amelyek elejétől fogva különösen érdekelték, mind a versekben írottat a 3. felvonás végén, mind a ritmikusan kötetlent a negyedikben — they have pitch'd a toil, I am toiling in a pitch, pitch, that defiles —, amely a lovag mindig kómikus, a groteszk határára belül maradó, mégis igaz és mély kétségbeesésével, hogy egészen a gyanús black beautyé lett, dühösen féktelen öngúnyolásával — By the lord, this love is as mad as Ajax; it kills sheep, it kills me, I a sheep — zeneileg még jobban sikerült

az elsőnél. Részben azért, mert a gyors, szakadozott szójátéki tömörséggel mondott próza egészen különös bizarrságú hangsúlyötleteket sugallt a komponistának, részben azonban azért is, mert a zenében a jelentősen visszatérő és már ismert, a szellemes vagy mélyértelmű visszautalás mindig a legékeesszólóbban hatásos és mert a második monológban az elsőnek elemei pompásan idéződtek újra. Állott ez mindenekelőtt a szív elkeseredett önkáromlásáról a »bársony szemöldökű, szemek helyén két szurokgolyójú sápadt koboldba« való belebolondulásáért, aztán főként ezeknek az átkozott, szeretett szurok szemeknek zenei képeről: egy sötéten sziporkázó, a csellók és a fuvola hangjából kevert, félig lírikusan szenvedélyes, félig groteszk melismáról, amely a prózában azon a helyen, hogy »O, but her eye. — by this light, but for her eye I would not love her«, vadul karikírozottan visszatér, miközben a hangfekvés a szem sötétségét még mélyíti, de a villámló fény benne ezúttal éppenséggel a *kis* fuvolára van kiosztva.

Nem szenved kétséget, hogy Rosaline különösen hangsúlyozott, amellettszükségtelen, drámaian kevésbé igazolt jellemzése mint züllött, hűtlen, veszélyes néemberé — amely ábrázolást csak Biron szavaiban kapja, míg a vígjáték valóságában csak éppen merész és elmés — nem kétes, hogy ez a jellemzés a költőnek abból a kényszerű, műhibákkal nem törődő vágyából fakad, hogy személyes tapasztalatokat értékesítsen és azokért, ha illik, ha nem, költői bosszút álljon. Rosaline, ahogyan szerelmese nem győzi lerajzolni, a második szonett-sorozat sötét hölgye, Erzsébet udvarhölgye, Shakespeare szerelme, aki megesalta őt szép fiatal barátjával; és az a »darab rím és keserv«, amellyel Biron ama prózamonológ elmondására megjelenik a színpadon — »Well, she has one o' my sonnets already« — egyike azoknak, amelyeket Shakespeare ehhez a fekete-sápadt széphez intézett. De mi is ad Rosaline-nak jogot ahhoz, hogy a darab élesnyelvű és minden ízében jókedvű Bironjára alkalmazza bölcsességét:

»Ifjúi vér sem pezsdül oly vadul,
Mint a komoly, ha buja vágyra gyúl«?

Hiszen ő ifjú és egyáltalában nem »komoly« és korántsem az az ember, aki okot adhatna arra az elmélkedésre, hogy milyen siralmas, ha a bölcsök bolondokká válnak és egész szellemi erejüket arra fordítják, hogy a balgaságra látszólagos értéket ruházzanak. Biron Rosaline és barátnői szájában egészen kiesik szerepéből; nem Biron már, hanem Shakespeare a sötét hölgyhöz való boldogtalan viszonyában; és Adrian, aki a szonetteket, a költő, barát és szerelmes e fenekestül különös trióját angol zsebkiadásban mindig magával hordotta, művében kezdettől fogva arra törekedett, hogy Bironja jellemét

összhangba hozza azzal a neki kedves párbeszédreszlettel és olyan zenét adjon neki, amely — kellő arányban az egész mű karikizáló stílusával — »komolynak« és szellemileg jelentősnek, valóságosan egy megszégyenítő szenvedély áldozatának mutassa be.

Ez szép volt és nagyon megdicsértem. De mennyi ok volt a dícséretre és örvendező elképedésre különben is abban, amit eljátszott nekünk! Komolyan elmondható volna róla, amit a tudós szóbagarász, Holofernes magáról mond:

»Ez olyan tehetség, amellyel rendelkezem, egyszerűen! Bolondosan hóbortos ész, tele formákkal, alakzatokkal, idomokkal, tárgyakkal, eszmékkel, jelenségekkel, gerjedelmekkel, változásokkal. Ezek az emlékezet anyaméhében fogannak, a pia mater testében nőnek és az alkalom érlelő ereje szüli meg őket.« Delivered upon the mellowing of occasion. Csodálatos! Egészen mellékes, tréfás alkalommal a költő itt felülmúlhatatlanul teljes leírását adja a művészi szellemnek és önkéntelenül vonatkoztattuk ezt a leírást arra a szellemre, amely itt munkában volt, hogy Shakespeare szatirikus ifjúkori művét a zene nyelvére fordítsa.

Hallgassam-e el ezen a ponton egészen azt a kis személyes sértést vagy megbántódást, amelyet a darabban aszketikus kényeskedés színében megjelenő ókori stúdiumok kigúnyolása okozott nekem? A humanizmus karikatúrája nem Adrian, hanem Shakespeare hibája, és tőle származik a kibicsaklott eszmei rend is, amelyben a »műveltség« és »barbárság« fogalmai olyan különös szerepet játszanak. Amaz szellemi szerzetesség, az életet és természetet mélységesen megvető tudós túlfinomultság, amely az életben és természetben, a közvetlenségben, emberiességben és érzésben barbárságot lát. Biron maga, aki az Akademos-liget kényeskedő esküdtjei előtt sikraszáll a természetes mellett, megengedi, hogy »a barbárságért inkább szólott, mint a bölcsesség angyaláért«. Ez az angyal ugyan nevetségessé lesz, de megint csak nevetségessége által, mert a »barbárság«, amelybe a szövetségesek visszaesnek, a szonettes szerelem, amelyet hamis szövetségük büntetésül rájuk rónak, ugyancsak szellemesen stilizált karikatúra, szellemi persziflázs, és Adrian zenéje nagyon is jól gondoskodott arról, hogy az érzés végül ne vigye el szárazabban vakmerő megtagadásánál. Éppen a zene, gondoltam, legbelsőbb természeténél fogva hivatott lett volna arra, hogy az abszurd mesterkélttség köréből kivezessen a szabadba, a természet és emberiesség világába. De tartózkodott ettől. Amit Biron lovag úgy nevez, hogy »barbarism«, szóval éppen a spontán és természetes, nem ült benne diadalt.

Művészi szempontból fölöttébb csodálatraméltó zene volt az, amelyet barátom itt szőtt. Minden tömegszerűt lenézve, a partitúrát eredetileg csak a klasszikus Beethoven-zenekarra akarta kiírni és csupán a kómikusan cifra spanyol, Armado kedvéért vett bele a

zenekarba még egy pár kürtöt, három pozónt és egy basszustubát. De minden szigorúan kamarazenei stílusú volt, filigrán kidolgozottságú, okos hang-groteszk, kombinatórikusan humoros, a finom pajzanság ötleteiben gazdag, és a zenének az a kedvelője, aki a romantikus demokráciába és a morális hordószónoklatokba belefáradva, önmagáért való művészetet, becsvágy nélküli vagy csak a zártkörűség értelmében becsvágyó művészetet kívánt volna művészek és műértők számára, gyönyörűségét találándotta volna ebben a központját önmagában bíró, tökéletesen hűvös ezoterikában — amely azonban *mint* ezoterika a darab szellemében mindenféle módon önmagát gúnyolta ki és hajtotta túl, parodisztikusan, ami egy csöpp szomorúságot, egy szemernyi reménytelenséget kevert az elragadtatásba.

Igen, csodálat és szomorúság egészen sajátosan folyt egymásba ennek a zenének szemlélete közben. »Milyen szép!« mondta magának a szív — az enyém legalább is ezt mondta magának — »és milyen szomorú!« Mert a csodálat tárgya egy elmésen melanchólikus műfogás volt, egy heroikusnak nevezhető szellemi teljesítmény, egy végszükség, amely rakoncátlan travesztiaként viselkedett és melyet nem jellemezhetek másként, mint hogy a művészet soha fel nem oldódó és idegfeszítően nyaktörő játékának nevezem a lehetetlenség szélén. Éppen ez hatott elszomorítóan. De hát csodálat és gyász, csodálat és aggodás, nem szinte már a szeretet meghatározása ez? Fájdalmasan feszült szeretettel iránta és minden iránt, ami övé volt, hallgattam meg Adrian előadását. Nem sokat tudtam mondani; Schildknapp, ez a mindig jó, fogékony közönség, sokkal talpraesettebben és intelligensebben kommentálta a hallottakat nálam — aki még azután is, a pranzonál elfogódottan és befelé fordultan ültem Malardiék asztalánál, olyan érzésekkel eltelt, melyek elől és éppen hallott zene oly teljesen elzárkózott. »Bevi! Bevi!« mondta erre a padrona. »Fa sangue il vino!« És Amelia ide-odamozgatta a kanalat a szeme előtt, miközben ezt mormolta: »Spiriti? ... Spiriti? ...«

Ez az este már az utolsók egyike volt, amelyet jó hitvesem és én a két barát eredeti életkeretében töltöttünk. Néhány nappal később, háromhetes ottlét után, ismét ki kellett válnunk belőle, hogy hazautazzunk Németországba, míg amazok még hónapokig, ősz derekáig hívek maradtak az idillikusan harmónikus élethez a kolostori kert, a családi asztal, az olajos arannyal szegélyezett campagna és a köves lakószoba között, ahol az estéket lámpafénynél olvasással töltötték. Már tavaly egész nyáron ezt cselekedték, és téli életmódjuk a városban ugyancsak nem sokkal különbözött az ittenitől. A Via Torre Argentinában a Teatro Costanzi és a Pantheon közelében laktak a harmadik emeleten egy szállasadónőnél, aki reggelit és ebédet főzött nekik. Főétkezésüket egy szomszédos trattoriában kapták havi

átalányért. A palestrinai kolostori kert szerepét Rómában a Villa Doria Panfili játszotta, ahol meleg tavaszi és őszi napokon egy szépen formált kútnál, amelyhez időnként egy tehén vagy egy szabadon legelő ló jött inni, végezték munkájukat. Adrian ritkán hiányzott a városi zenekar délutáni hangversenyein a Piazza Colonnán. Hébe-korba az operában töltött egy estét. De rendesen dominót játszottak egy pohár forró narancspuncs mellett egy csendes kávéházi sarokban.

Más társaságuk nem volt — vagy úgyszólván alig volt, zárkózottságuk Rómában szinte ugyanolyan teljes lévén, mint künn a falun. A német elemet teljesen elkerülték — kivált Schildknapp feltétlenül elmenekült, mihelyt anyanyelvük egy hangja ütötte meg fülét. Képes volt arra, hogy újra kiszálljon az omnibuszból vagy a vasúti kocsiból, ha »germans« ültek benne. De magányos, azaz hogy kettős remeteéletük ottaniakkal való megismerkedésre is alig adott alkalmat. Kétszer hívta meg őket a tél folyamán egy meghatározatlan eredetű, művészetet és művészeket pártoló hölgy, Madame de Coniar, akihez Rüdiger Schildknapp Münchenből hozott ajánlólevelet. Plüs- és ezüstkeretes, sajátkezűleg ajánlott fényképekkel díszített lakásán a Corsón nemzetközi művész-sokadalommal találkozott össze, színházi emberekkel, festőkkel és muzsikussal, lengyelekkel, magyarokkal, franciákkal és olaszokkal is, akiket egyenként újra csakhamar elvesztettek szem elől. Schildknapp néha elvált Adriantól, hogy fiatal angolokkal, akiket a rokonszenv hajtott hozzá, malváziai kocsmákat keressen fel, kiránduljon Tivolibá vagy eukalip-tuszpálinkát igyék a Quattro Fontane trappistáinál és a fordítás idegölő nehézségei után üdülésképen nonsense-beszélgetést folytasson velük.

Röviden: a városban, akárcsak a hegyi városka magányában ők ketten a munkájuk gondjaiba nyakig elmerülő emberek világ-és emberkerülő életét folytatták. Így lehet legalább is kifejezni. És mondjam-e el már most azt is, hogy a Manardi-háztól való búcsúval számomra, bármennyire nem szívesen mentem el Adriantól ekkor és máskor, mégis a titkos megkönnyebbülés valamelyes érzése járt? Ha ezt kimondom, vállalom azt a kötelezettséget is, hogy érzésemet megokoljam, ez pedig bajosan lesz lehetséges, ha nem akarok emiatt magam és mások előtt kissé nevetséges színben feltűnni. Az igazság az, hogy bizonyos ponton, in puncto puncti, mint fiatal emberek szeretik mondani, a ház lakói között kissé kómikus kivétel voltam; úgyszólván kiríttam ebből a körből, és pedig férji minőségemben és életmódommal, mint aki lerótt a maga adóját annak, amit félig mentegőzve, félig magasztalva »természetnek« nevezünk. A lépcsős utcán lévő házkastélyban ezt egyébként senki sem tette. Kiváló özvegyünk, Peronella asszony évek óta özvegy, Amelia leánya pedig kissé együgyű gyermek volt. A Manardi-testvérek, az ügyvéd is, a

gazda is, megcsontosodott aggregények voltak, mi több, mindkettőről nagyon is elképzelhető volt, hogy sohasem érintett nőt. Ott volt még a szürke és szelíd Dario bátya kis, beteges feleségével, de az a kettő bizonyára csak a szó legkönyörületesebb értelmében kedveskedett egymással. És ott volt végül Adrian és Rüdiger Schildknapp, akik hónapról hónapra kitartottak a nekik is meghitté lett békésen szigorú körben, ugyanúgy élve, mint a fenti kolostor szerzetesei. Nincs ebben számomra, közönséges ember számára valami megszégyenítő és nyomasztó?

Fentebb szoltam már Schildknapp különleges viszonyáról a boldogságlehetőségek széles világához és arról a hajlamáról, hogy ezzel a kincsel fukarkodjon, miközben önmagával fukarkodott. Ebben életmódja kulcsát láttam, magyarázatául szolgált nekem annak a nehezen érthető ténynek, hogy képes volt erre az életmódra. Nem így Adrian — noha tudatában voltam annak, hogy a szűzesség közössége barátságuk, vagy ha ez túlságosan messzemenő szó, együttélésük alapja. Gyanítom, hogy nem sikerült az olvasó elől elrejteítem bizonyos féltékenységet a sziléziainak Adrianhoz való viszonya miatt; de értse meg azt is, hogy ez a féltékenység végsőleg ennek a közösségüknek, a megtartóztatás összekötő kapcsának szolt.

Míg Schildknapp, ha szabad így mondanom, potenciális nőcsábásként élt, Adrian viszont — ebben nem kételkedhettem — ama gráci, illetve pozsonyi utazás óta a szentek életét folytatta — mint azt addig is tette. Csakhogy én megmeredtem arra a gondolatra, hogy szűziessége azóta, amaz ölelés óta, futólagos megbetegedése és annak folyamán orvosi elvesztése óta már nem a tisztaság etosából, hanem a tisztátlanság pátozából fakadt.

Mindig volt lényében valami »noli me tangere« — ismertem benne ezt; vonakodása emberek túlságos kritikai közelségével, a mások légkörébe kerüléssel, a testi érintkezéssel szemben jól ismert volt előttem. A szó legigazibb értelmében a »vonakodás«, a kitérés, a tartózkodás, a distancia-tartás embere volt. Fizikai nyájasságok nyilván sehogyan sem fértek össze természetével; már kézszorítása is ritka volt és bizonyos sietséggel történt. Minden addiginál világosabban kiütözött ez a sajátossága újabb együttlétünk alatt, amellet, hogy én, bajosan mondhatnám meg, miért, úgy éreztem, mintha a »ne nyúlj hozzám!« a »három lépésnyi távolság!« bizonyos értelemben megváltoztatta volna értelmét, mintha vele nem annyira a más közeledését utasítaná vissza, mint inkább a magától látszott tartani és azt kerülni — amivel nyilván a nőtől való tartózkodása is összefüggött.

Csak az enyémhez hasonló buzgósággal megfigyelő barátság érezhette vagy sejtette meg a dolgok ilyenén jelentőségváltozását és Isten ments, hogy ez a megállapítás csökkentette volna Adrian

közelségének örömét! Ami vele végbement, megrendíthetett, de sohasem távolíthatott el tőle. Vannak emberek, akikkel élni nem könnyű, de elhagyni őket lehetetlen.

XXV.

Az okmány, amelyre ezeken a lapokon már több utalás történt, Adrian titkos feljegyzése, amelyet elköltözése óta magamhoz vettem és drága, félelmetes kincs módjára őrzök — íme itt van, itt közlöm. Eljött beiktatásának élettrajzi pillanata. Miután gondolatban hátat fordítottam önként választott, a sziléziaival megosztott refugiumának, ahol felkerestem, szavam elakad és az olvasó ebben a huszonötödik fejezetben közvetlenül hallja az övét.

Ha csak az övé volna? De ami előttem fekszik, párbeszéd. Valaki más, egészen más, szörnyűségesen más viszi főként a szót és az író kőpadlós termében csak azt veti papírra, amit amattól hallott. Dialógus? Vajjon valóban az-e? Háborodottnak kellene lennem, ha hinnék benne. És ezért nem tudom hinni azt sem, hogy lelke mélyén valóságosnak tartotta, amit látott és hallott, akár mikor hallotta és látta, akár utóbb, mikor leírta — a cinizmusok ellenére, amelyekkel a párbeszéd másik résztvevője meggyőzni igyekezett objektív jelenlétéről. De ha az nem volt, a látogató nem volt — pedig én visszaborzadnék az abban rejlő engedménytől, hogy létezését akár feltételesen és lehetőség formájában is elismerjem! — ijesztő gondolat, hogy a cinizmusok, csúfolódások és káprázatok is a megkísértett saját lelkéből jöttek...

Magától értetődik, hogy Adrian kéziratát nem szándékozom a nyomdász kezébe adni. Saját tollammal teszem át szóról-szóra saját kézírásomba a hangjegypapírról, amely tele van róva már régebben jellemzett kis és régimódián kacskaringós, sötét fekete rondtollvonásaival, mondhatnám szerzetesi írásával. A hangjegypapírt nyilván azért használta, mert pillanatnyilag nem akadt más a keze ügyébe, vagy mert a vegyeskereskedésben odalenn Szt. Agapitus templomterén nem volt neki tetsző papíros. Mindig két sor esik a felső ötvonalas rendszerre, kettő pedig a kíséret vonalaira, de a kettő közötti fehér tér ugyancsak végig két írott sorral van kitöltve.

Teljes határozottsággal nem tisztázható a leírás időpontja, mert az okmányon nincs keltezés. Ha meggyőződésem ér valamit, semmi esetre sem a hegyi városkában tett látogatásunk után vagy ottlétünk alatt keletkezett. Vagy egy korábbi szakaszából származik annak a nyárnak, melyből három hetet a két barátal töltöttünk, vagy már az előző nyáron jött létre, az elsőn, amelyet Manardiék vendégeiként ott töltöttek. Hogy odalátogatásunk idején a kézirat alapjául szolgáló

élmény már a múlté volt, hogy Adrian az itt következő beszélgetést akkor már lefolytatta, számomra bizonyosság; úgyszintén hogy annak írásba foglalása közvetlenül a jelenséghez kapcsolódva, gyaníthatóan másnap történt.

Leírom hát — és félek, nem lesz szükség arra, hogy további robbanások rázkódtassák meg cellámat, kezem anélkül is reszketni fog és betűim írás közben kibicsaklanak...

»Ha mit tudsz, hallgass. Hallgatok bezzeg, hacsak szégyenkezésből is és az embereket kímélendő, az ám, társadalmi tapintatból. Nagyszilárdsággal eltökéltem, hogy az elme tisztességes ellenőrzését végiglen nem hagyom meglazulni magamban. De láttam Őt, végre, végre mégis láttam; itt volt nálam a teremben, váratlanul és mégis miótától vártan itt volt látogatóban, derekasan kibeszéltem magam vele és most utána csak az furdal, hogy nem bizonyosodhatom meg, mitől remegtem az egész idő alatt, vajjon csak a hidegtől avagy Tőle. Elhitettem-e csak magammal vagy Ő velem, hogy hideg volt, hogy reszkethessek és bizonyosságom legyen felőle, hogy komolyan itt volt, külön magában? Mert hiszen mindenek tudják, hogy egy bolond sem reszket a maga agyrémétől, hanem hogy kedvére való az efféle és zavarodás és remegés nélkül áll vele szóba. Bolonddá tartott-e, imígyen elhitetvén velem a didergetős hideg által, hogy nem vagyok bolond és Ő nem agyrém, hanem félelemből és bárgyúságból remegek Előtte? Agyafurt ám Ő.

Ha mit tudsz, hallgass. Hallgatok hát magamnak. Idehallgatok mindent e muzsikás papírra, miközben cimborám in eremo, akivel nevetek, tőlem távol a teremben a kedves idegennek az otthonosan gyűlölt nyelvre való translációjával vesződik. Azt hiszi, komponálok és ha látná, hogy szavakat írok, azt gondolná magában, Beethoven is imígyen tőn.

Naphosszat feküdtem, szenvedő creatura, keserves főszaggatásommal a sötétben és többször ökrendtem és hánytam, mint nehéz rohamok közben szoktam, de estefelé váratlanul, szinte hirtelen jött a javulás. Nem adtam ki a levest, amit az asszonyosság hozott (po-veretto!), jókedvűen egy pohár vöröset is ittam utána (bevi, bevi!) és egyszerűen olyan biztos voltam magamban, hogy még egy cigarettára is rábátorodtam. Ki is mehettem volna, mint előző nap meg egyeztünk. Dario M. akart bennünket bevezetni, bemutatni, odalenni a főbb praenestinus polgárok clubjában, megmutogatni nekünk a szobákat, a billiárdot, az olvasótermet. Nem akartuk megbántani a jó embert, megígértük neki — de csak Sch. állt szavának, engem kimentett a roham. A pranzo után fanyalogva baktatott le Dario mellett az utcán a gazda és polgár urakhoz, én meg magamra maradtam.

Ültem egyedül itt a teremben, közel a bezárt spalettájú ablakokhoz, előttem a helyiség hossza, ültem a lámpánál és Kierkegaardot olvastam Mozart Don Juanjáról.

Hát egyszeriben csak érzem, hogy hasító hideg csap meg, mintha valaki ülne a téliesen meleg szobában és hirtelen kinyílna egy ablak a fagyra odakünn. De nem hátam mögül jött, ahol az ablakok vannak, hanem előlről támadt rám. Rezzenek fel a könyvből és nézek a terembe, látom, hogy Sch. bizonynyal már visszatért, mert immáron nem vagyok magamban: Valaki ül a homályban a lószőrdíványon, amely asztallal és székekkel együtt ott áll az ajtó közelében a helyiség közepén, ahol reggelenként fölöstökömölni szoktunk — ül a dívány sarkán keresztbetett lábbal de nem Sch., Valaki Más, kisebb nála, dehogy is olyan derék növésű és nem igazándi úr. Hanem a hideg folyton csak csapódik rám.

— Chi è costà? — kiáltom elszoruló torokkal és kezemet a szék karfájára támasztom, hogy a könyv ölemből földre esik. Felel rá a Másik nyugodt, lassú hangon, kellemes orrzöngéjű, szinte iskolázott hangon:

— Beszélj csak németül! Mondd csak ki kereken jó régi német-séggel, kertelés és álság nélkül. Megérttem én. Éppenséggel hogy az a kedves nyelvem. Sokszor nem is értek másképp, csak németül. Hanem hozd ki a felöltőd meg a kalapod és a plédet. Hideg száll rád. Dideregni fogsz, pedig nincs meghűlés idő.

— Ki szólít engem tenek? — kérdezem böszülten.

— Én — mondja. — Én, tisztesség ne essék. Persze úgy érted, mert te senkit nem tegezel, még humoristádat sem, a gentlemant, csakesupán gyermekkori játszótársadat, a hív lelket, aki keresztneveden szólít, de te őt nem? Törődj bele. Mi már csak úgy vagyunk egymással, tegezhetjük egymást. Meglesz? Hozol magadnak valami melegeget?

Meresztem a szemem a félhomályba, haragosan nézem. Amolyan cingár formájú ember, közel sem olyan nagy, mint Sch., de még nálam is kisebb — fülére húzott sportsapkával, a másik oldalon vörös haj áll ki alóla a halántékától felfelé, vörös a szempillája is kivörösödött szemén, kásás az arca, kicsit ferdén lekonyuló orr-heggyel; keresztben csíkos trikóingé fölött kockás zeke rövid ujjakkal, abból nyúlik ki a két tömpeujjú kéz; ellenszenvesen szoros nadrág és sárgás viseltes cipő, tisztítani sem lehet már. Vagány. Selyemfiú. És a hangja, a hanglejtése színészi.

— Meglesz? — ismétli.

— Elsőben is azt óhajtom tudni — mondom remegő önuralommal, — ki merészkedik ide behatolni és letelepedni nálam.

— Elsőben is — ismétli. — Elsőben is nem rossz. De te módfelett érzékeny vagy minden látogatással szemben, amelyet várat-

lannak ítélisz és nem kíváncsiaknak. Dejszen nem jövök én, hogy társaságba vigyelek, hízelgéssel rávegyegek, hogy csatlakozz a zenekedvelő körhöz. Hanem üzletről akarok veled beszélni. Hozod hát a holmid? Fogvacogás közben nem lehet beszélni.

Ültem még néhány pillanatig, nem fordítván el Róla tekintetem. És a hideg Tőle csak úgy árad felém, hasítóan, hogy védtelennek és mezítlennek érzem magam könnyű ruhámban. Megyek hát. Valóban felállok és megyek a legközelebbi ajtón át balra, ahol az én hálószobám van (a másik arrébb van, ugyanazon az oldalon) veszem ki az almáriomból a télikabátomat, amelyet Rómában viselek tramontánás napokon, el kellett hoznom magammal, mert nem tudom, hol hagyjam; felteszem a kalapom is, fogom az úti plédet és így felszerelve térek vissza helyemre.

Ő csak ott ül tovább a magáén.

— Az úr még itt van — mondom, miközben felhajtom kabátom gallérját és térdemre csavarom a plédet — még azután is, hogy elmentem és visszajöttem? Csodálom. Mert erősen sejdítem, hogy nincs is itt.

— Nincs? — kérdezte amúgy iskolázottan, orrzöngével. — Hogyan lehet az?

En: Mert fölöttébb valószínűtlen, hogy valaki estenden ideüljön hozzám, németül beszélve és hideget bocsátva magából, állítólag hogy üzletről tárgyaljon velem, amelyről mitsem tudok és mitsem akarok tudni. Sokkal valószínűbb, hogy betegség van nálam kitörőben és a hideglelést, amely ellen beburkolódzom, kábulatomban átruházom az úr személyére és csak azért látom, hogy a láz forrását lássam az úrban.

Ő, nyugodtan és meggyőzően, színészi nevetéssel: — Micsoda badarság! Micsoda intelligens badarságot beszélsz össze! Ez igazán az, amit jó régi szóval eszelősségnek hívnak. És milyen mesterséges! Okos mesterkéeltség, mintha az operádból lopták volna! Hanem mi itt nem muzsikát csinálunk, ebben a pillanatban. Hozzá meg pusztá hypochondria. Ne áltasd magad, kérlek, gyöngeséggel! Légy valamelyest büszke és ne mondj a szép eszednek rögtön istenhozzádot! Nem kórság van nálad kitörőben, hanem ama kis sérülés óta a legjobb ifjúi egészségben leledzel. Egyébként pardon, nem szeretnék tapintatlan lenni, mert mi az, hogy egészséges. No de így, kedvesem, nem tör ki a betegséged. Nyoma sincs nálad a láznak és semmi ok rá, hogy beléd álljon.

En: Továbbá mert minden harmadik szavával, amit mond, semmisségét leplezi le. Csupa olyan dolgot mond, ami bennem van és belőlem jön, nem az úrból. Kumpfot majmolja a szólásmódjaival, pedig nem úgy fest, mintha valaha is járt volna az Univerzitásra és mellettem ült volna a számárpádon. Beszél a szegény gentlemanról

és arról, akit tegeztek, még olyanokról is, akik viszonzatlanul tenek szoltottak. És az operáról is beszél tetejében. Honnan tudhatná mindezeket?

Ő (újra gyakorlottan és fejcsóválva nevet, mint aki pompás gyermekséget hall): Honnan tudhatnám? De hiszen látod, hogy tudom. És ebből akarod a magad csúfságára azt következtetni, hogy nem látsz jól? Ez annyi, mint fejetetejére állítani a logikát, ahogyan az univerzitásokon tanulják. Beavatottságomból azt olvasod ki, hogy nincs testi valóságom, pedig inkább azt következtethetnéd belőle, hogy nem csak valóságos vagyok, hanem az is, akinek ügyis tartasz már az egész idő alatt.

En: És kinek tartom az urat?

Ő (udvarias szemrehányással): Ugyan menj, hiszen tudod! Kár a nagy mímelésért, hogy úgy teszel, mintha nem vártál volna már régesrég. Éppúgy tudod, mint én, hogy viszonyunk utóvégre is megbeszélést sürget. Ha vagyok — és ezt most már, azt hiszem, elismered —, csak Egy lehetek. Vagy azzal, hogy ki vagyok, azt akarod kérdezni, hogy hívjak? De hiszen az Univerzitásról eszedben van még valamennyi furcsa csúfondáros név, első tanulmányaid idejéből, mikor a Testamentumokban foglaltatott Szentírást nem tetted még az ajtó elé és a pad alá. Betéve tudod mindet, válogathatsz bennük — jóformán csak ilyen nevem van, ilyen csúfondáros, azokkal birizgálják, hogy így mondjam, két ujjal az állam. Ez a tősgyökeres német népszerűségtől van. A népszerűséget ugye csak szíveli az ember, akkor is, ha nem kereste és lelke mélyén tudja, hogy félreértésen alapszik. Azért mindig hízelgő, mindig jólesik. Keress ki hát, ha mindenáron meg akarsz nevezni, holott javarészt nem szólítod az embereket néven, mert érdektelenségből nem is tudod a nevüket — keress ki a paraszti bizalmasságok közül egy szíved szerint valót! Csak egyet nem akarok és nem szeretek hallani, mert határozottan rossznyelvű pletyka és szemernyit sem illik rám. Aki azt mondja rám, hogy *Dicis et non facis*, az rossz dülön szánt. Ez is amolyan áll-alatt-birizgálás akar ugyan lenni, de rágalom. Megteszem én, amit mondok, tartom ígéretem az utolsó betűig, valósággal üzleti elv ez nálam, valahogy úgy, ahogy a zsidók a legmegbízhatóbb kalmárok, és ha csalásra került a sor, hát közmondásos, hogy engem szedtek rá, engem, aki tisztességben, becsületben hittem...

En: *Dicis et non es*. Szóval igazán higgyem el, hogy itt ül az úr előtt a díványon és kívülről beszél velem amúgy Kumpf módjára, jó régi népetséggel? Hogy éppenséggel itt talián földön látogat meg, ahol sohasem volt otthonos és egy csöppet sem népszerű? Micsoda képtelen stílszerűtlenség! Kaisersaschernben még jó képet vágtam volna hozzá. Wittenbergben vagy a Wartburgban, még Lipcsében is hihetőnek tartottam volna. De igazán nem itt, pogány-katolikus ég alatt!

Ő (fejesóválva és bánkódó nyelvcsettintéssel): T, t, t, mindig ugyanaz a kétkedés, ugyanaz a hiány önbizalomban! Ha bátor-ságod volna, hogy ezt mondd magadnak: „Ahol én vagyok, ott van Kaisersaschern’”, ugye hogy akkor rögtön rendjén volna minden és az aestheticus úrnak nem kellene tovább stílszerűtlenség miatt só-pánkodnia. Láncos-lobogós! Hát hiszen joggal beszélnél így, csak éppen nincs hozzá bátor-ságod vagy úgy teszel, mintha híján volnál. Önlebecsülés, kedvesem — és engem is lebecsülsz, ha ilyenténkép korlátozol és egészen vidéki németté teszel. Német ugyan vagyok, tősgyökeres is, ha akarod, de már csak a jobb régi módon, szóval szívbeli kozmopolita. El akarsz tagadni innen és nem veszed számba a régi német vágyat és a romantikus vándorösztönt a szép Itália földjére! Német az legyek, de hogy jó dűrieri módra egyszer én is fázzam a nap után, azt uraságod nem akarja meghagyni nekem — még akkor sem, mikor pedig azonkívül, a napot nem tekintve is, szép sürgős teendőim vannak itt, egy finom teremtetett creatura dolgában...

Itt olyan kimondhatatlan undor fogott el, hogy vadul össze-rázkódtam. Ám igazi különbség nem volt borzadásom okai között; lehetett egyszerre és egy füst alatt a hidegtől is, mert a Tőle jövő fagyos áram hirtelen olyan erős lett, hogy a felöltőn keresztül csontom velejébe hasított. Bosszúsan kérdeztem:

— Nem hagyná abba ezt a garázdaságot, ezt a fagyos áramot?!

Ő erre: Sajnos, nem. Sajnálom, de ebben nem lehetek szolgál-atodra. Nem tehetek róla, ilyen hideg vagyok. Hogy bírnám ki külön-ben és találnám otthonosnak, ahol lakom?

Én, önkéntelenül: A poklot gondolod és setét szurdokát?

Ő (nevet, mint akit csiklandoznak): Pompás! Nyersen és hun-cutul megmondtad! Van még sok csinos neve, tudós pátoszú, vala-mennyit ismeri az ex-theológus úr, mint career, exituum, confutatio, perniciēs, condemnatio és így tovább. De a bizalmas német és hu-moros elnevezések, hiába, nekem már csak azok a legkedvesebbek. Egyébként egyelőre hagyjuk még azt a helyet és mibenlétét! Látom az arcodon, hogy kérdezni készülsz felőle. De arra még nagyon rá-érünk, egy csepp sem égető — megbocsátod a tréfás fordulatot, hogy nem égető! — sok idő van még addig, bőséges, beláthatatlan idő — az idő a legjobb, atulajdonképpen, amit adunk és adományunk a homokóra — micsoda finom szűk kis köz, amin átsétál a vörös homok, olyan hajszálvékonyan szíváro-g, hogy a szem észre sem veszi a fogyást a felső üregben, csak egészen a végén, akkor látszik úgy, mintha gyors volna és gyors lett volna mindig — de az még olyan messze van és a köz olyan szűk, hogy szóra és rágondolásra sem érdemes. Csak éppen hogy a homokóra áll már s a homok, hiába, szitálni kezdett, erről szeretnék elbeszélgetni veled, kedvesem.

Én (jócskán gúnyosan): Mófefelett dürieri módra csinálja — előbb 'Hogy fádom majd a nap után' és most a Melancholia homok-órája. Az ármányos számnégyszet is következik? Mindenre elszántam magam és mindenhez hozzászokom. Hozzászokom szentelenségéhez, hogy tegez és azt mondja, hogy 'kedvesem', ami pedig különösen ellenemre van. Elvégre önmagamot is tegezem és alkalmasint ez magyarázza, hogy az úr is azt teszi. Állítása szerint én most a Fekete Gazsival társalgok — az Kaspar, szóval Kaspar és Samiel egy és ugyanaz.

Ő: Már megint kezdted?

Én: Samiel. Nevetni való! Hol van hát a cé-moll fortisszimód vonós tremolókból, fafúvósokból és harsonákból, amely mint leleményes mumus romantikus közönség számára, a szakadék fizs-molljából lép ki, mint te a szikládból? Csodálom, hogy azt nem hallom!

Ő: Hagyd abba. Sokkal derekabb hangszerünk is van, majd meghallod. Majd elhúzzák neked, ha megértél rá, hogy halld. Minden az érettség és az áldott idő kérdése. Éppen erről szeretnék veled szót érteni. De Samiel — a forma ostoba. Igazán kedvelem a népiest, de Samiel, ez bárgyúság, ezt a lübecki Johann Ballhorn korrigálta. Sammael az igazi alakja. És mit jelent Sammael?

Én (dacosan hallgatok).

Ő: Ha mit tudsz, hallgass. Becsülöm a diszkréciót, hogy rám bízod a lefordítást. »Méreg angyala«, ezt jelenti.

Én (fogaim közt, melyek csak nem akartak egymáson maradni): Igen, hát hogyne, olyan képe is van! Akár egy angyalnak, hajszára! Tudja milyen képe van? Ordenaré, az nem is szó rá. Nyeglesőpredéknek fest, hímdögnek, véres Ludewignek fest, ez az a forma, amelyben jónak találta, hogy meglátogasson — nem angyalé!

Ő (végignéz magán, szétterpesztett karokkal): Hogyan, hogyan? Hát hogyan is festek? Nem, igazán jó, hogy megkérdezed, tudom-e, hogyan festek, mert szentigaz, hogy nem tudom. Vagy nem tudtam, csak te figyelmeztetsz rá. Biztosíthatlak, semmi figyelmet nem fordítok külsőre, hogy úgy mondjam, rábízom. Merő véletlen, hogy hogyan festek vagy helyesebben, úgy csinálódik, úgy áll elő magától a körülmények szerint, hogy én még csak rá sem ügyelek. Alkalmazkodás, mimikri, hiszen tudod, természetanyánk maskarádéja és szemfényvesztése, mert annak mindig a szájaszögletében van a nyelve. Hanem te, kedvesem, az alkalmazkodást, amelyről ugyanolyan sokat és keveset tudok, mint a leveli pillangó, nem fogod magadra vonatkoztatni, tőlem pedig rossz néven venni! Meg kell engedned, hogy a másik oldalon sok illendő van benne — azon az oldalon, ahol beszerezted magadnak, pedig óvtak tőle, amiről azt a csinos dalt szerezted a betűszimbólummal — igazán elmésen csináltad, már szinte ihlettel:

»Hogy nékem akkor éjjel
A hús italt adád,
Elteltem metelyével...«

Kiváló.

»A mérges, mérges áspis
Sebemre rátapadt.«

Valóban tehetséges. Hiszen ez az, amit mi idejekorán felismerünk és amiért régtől fogva rajtad tartjuk szemünket — láttuk, hogy kimondottan kifizetődő eset vagy, szerfelett kedvező elrendezésű eset, amelyből, ha csak egy parányit teszünk alá a mi tűzünkől, csak egy parányi fűtést, szárnyalást és bódulatot tételezünk fel, valami ragyogó lesz. Nem Bismarck mondott olyasvalamit, hogy a németnek elég egy félüveg pezsgő, mindjárt eléri természetes színvonalát? Pontosan az az érzésem, mintha ilyesmit mondott volna. És pedig joggal. Tehetséges a német, de béna — elég tehetséges ahhoz, hogy bénaságán bosszankodjék és az ördögöt sem bánva, illuminációval kerekedjen fölébe. Te, kedvesem, jól tudtad, mi kell neked és a kerékvágásban maradtál, mikor elutaztál és beszerezted magadnak, salva venia, a kedves franciákat.

— Hallgass!

— Hallgass? Ejnye, ez már haladás részedről. Belemelegszel. Végre leteszel a harmadik személyű udvariasságról és tegezel, ahogyan illik olyan emberek közt, akik szerződtek egymással és megegyeztek most és mindenkorra.

— Hallgasson!

— Hallgassak? De hiszen már jócskán öt éve hallgatunk, egyszer mégis csak szót kell értenünk és tanácsot kell ülnünk az egész ügyről és az érdekes körülményekről, amelyek között leledzel. Persze hogy az ilyesmiről helyénvaló a hallgatás, de nem huzamosan mi kettőnk közt — mikor már áll a homokóra és a szűk kis közön szitálni kezd a vörös homok — ó, még csak éppen kezd! Szinte semmi még, ami odalent van, a fenti tömeghez képest — adunk mi időt, bőséges, beláthatatlan időt, amelynek végére gondolni sem kell, még soká nem, még azzal az időponttal, mikor elkezdhetne az ember a végre gondolni, mikor azt mondhatná, hogy »respice finem«, még azzal sem kell egyelőre törődni, lévén az mindenképpen ingatag, önkényre és vérmérsékletre bízott időpont és nem tudván senki, hová tegye és mennyire tolja ki a véghez mértén. Jó élc ez és pompás intézkedés: a pillanat bizonytalansága és tetszőlegessége, mikor itt az ideje, hogy a végre gondoljunk, mókásan elködösíti a pillanatot a kiszabott végre.

— Locsogás!

— Ugyan, neked sem lehet kedvedre tenni. Még pszichológiámmal is gorombáskodol — pedig te magad nevezted egyszer a honi Sion-

hegyen a pszichológiát csinos, semleges középértéknek és a pszichológusokat a legigazságszeretőbb embereknek. De bezzeg nem locsogok én, mikor az adott időről beszélek és a kiszabott végről, hanem szigorúan a tárgyhoz szólok. Mindenütt, ahol a homokóra áll és adott az idő, a végiggondolhatatlan, de határidős idő és egy kiszabott vég, helyünkön vagyunk mi a színen, zsendül a mi vetésünk. Idővel kereskedünk — mondjunk például huszonöt évet — belátható ez? Kellő mennyiség ez? De hiszen ezzel úgy élhet az ember kényérekedvére, mint a barom és ámulatba ejtheti a világot főfő szellemidézői ördöngösségekkel, kiskeddig elfeledheti minden bánaságát és nagy illumináltságában túlszárnyalhat magán, úgy, hogy még idegen sem lesz magához, hanem csak önmaga és az is marad, csak természetes színvonalára lendíti a félüveg pezsgő és mámoros önlévezettel minden gyönyörét ízelheti a szinte kibírhatatlan ömlésnek, hogy többkevesebb joggal meg lehet győződve, ilyen ömlés nem volt még évezredek óta, hogy bizonyos túlradó pillanatokban egyszerűen Istennek tarthatja magát. Hogy szabad az ilyennek az időponttal törődni, mikor itt az idő, hogy a végre gondoljon! De hát a vég bizony miénk, végül is miénk, ebben meg kell állapodni, nemcsak hallgatólag, ha még olyan hallgatagon megy is végbe, hanem szemtől-szembe és kifejezetten.

Én: Szóval időt akar nekem eladni?

Ő: Időt? Csak úgy időt? Nem barátocskám, az nem ördögi portéka. Azért nem érdemelnék meg azt az árat, hogy a vég a mienk. Hanem milyen fajta időt, az a kérdés! Nagy időt, veszett időt, egészen ördöngős időt, tele heje-hujával — meg közben természetesen egy kis nyomorúsággal is, sőt mélységes nyomorúsággal, ezt nemcsak hogy megengedem, még büszkén hangsúlyozom is, mert így való és illő ez, ez a művészmódi és természet. Ez tudvalevőleg mindig kissé hajlik a rendellenességre mindkét oldal felé, normálisan is egy kicsit túltengő. Így aztán az inga mindig messze kileng széles jókedv és melancholia közt, ez szokásos, úgyszólván még polgárian mérsékelt, norimbergi fajtájú ahhoz képest, amit mi szállítunk. Mert mi a legszélőbbet szállítjuk ebben az irányban: lendületeket szállítunk és megvilágosodásokat, az elrugaszkodás és eloldozottság, szabadság, biztonság, könnyűség, hatalmi és győzelmi érzés olyan átéléseit, hogy emberünk nem hisz érzékeinek — hozzászámítva ráadásul a kolosszális csodálatot a megalkotott iránt, amely még minden idegenről, külsőről való lemondásra is könnyen rávanné — az önimádat borzadályát, sőt az élvezetes iszonyét sajátmagától, mikor is úgy jelenik meg maga előtt, mint felséges szócső, mint isteni szörny. És közbe-közbe megfelelően mély, takaros mély az esés is — nemcsak az ürességbe és sivárságba és tehetetlen szomorúságba, hanem fájdalmakba is és rosszullétekbe — amelyeket egyébként már ismerünk,

mindig megvoltak, hozzátartoznak az alkathoz, csak éppen takarosan fokozza őket az illumináció és az a bizonyos szőrzacskó. Ezek olyan fájdalmak, amelyeket gyönyörűséggel és büszkén vesz magára az ember a roppant élvezetért, olyan fájdalmak, amelyeket a mesékből ismerünk, amilyeneket a kis hableány érzett, mintha késsel hasogatták volna a szép emberi lábszárait, mikor farok helyett szert tett reájuk. Hiszen ismered Andersen kis hableányát? Az volna jó párocska neked! Egy szavadba kerül és elhozom az ágyadba.

En: Nem tudsz hallgatni, kelekótya!

Ő: No, no, nem kell mindjárt gorombának lenni. Mindig azt akarod, hogy hallgassak. Nem vagyok a Schweigestill-családból. Egyébként Else anyó minden megértő diszkréció mellett írdatlan sokat fecsegett neked alkalmi vendégeiről. Viszont én aztán igazán nem hallgatni jöttem hozzád pogány idegenbe, hanem hogy négy-szemközt élőszóval megállapodjunk és erős kötést tegyünk teljesítményről és fizetségről. Bizony mondom, több mint négy éve hallgatunk már — pedig minden a legszebb, legválogatottabb, ígéretes mozgásban van és a harangfélig már kiöntve. Mondjam-e el neked, hogyan és hányadán vagyunk?

En: Úgy látszik meg kell hallgatnom.

Ő: Mellesleg kedvedre való is és örömet hallgatod. Sőt azt hiszem, nem is kicsinyég bizserget, hogy meghalld és nyüzsgőnél és prüsszőgnél, ha elhallgatnám előled. De igazad is lenne. Hiszen olyan jó otthonos-honos világ, ahol együtt vagyunk te meg én — takarosan otthon vagyunk benne, igazi Kaisersaschern, anno ezer-öttszázas jó ódon német levegő, kevéssel azelőttől, hogy Dr. Martinus jött, aki olyan paraszti jóviszonyban volt velem és zsemlett, azaz hogy tintásüveget dobált rám, szóval sokkal a harmincéves céció előtt. Emlékezz csak vissza, milyen vígan nyüzsgött a nép nálatok Németország közepén, a Rajna mellett és mindenütt, lelkes vigasságban és jócskán szűkülve, sejtelmesen és nyugtalanul — búcsújárás a szent vérhez Niklashausenbe a Tauber völgyében, gyermekhadak és vérző ostyák, éhinség, bocskorosok háborúja, fekete halál Kölnben, meteorok, üstökösök és csodajelek, stigmatizált apácák, keresztek, amelyek az emberek ruháján jelentek meg és felvonulás csodakeresztes leány-inggel zászló helyett a török ellen. Nagy idő, ördöngösen német korszak! Nem fog el valami jó érzés, ha rágondolsz? Akkor a jó plánéták összetalálkoztak a Skorpió jegyében, ahogyan Dürer mester nagytudományuan rajzolta vala a medicinás ábrán. Akkor jöttek a kedves kicsikék, az eleven csavarocskák népe kedves vendégeikül Nyugatindióból német földre, az ostoros rajongók — ugye hogy erre felfigyelsz? Mintha a kóbor vezeklők céhéről szólnék, a flagellánsokról, akik a maguk és mindenek bűnéért hasogatták a hátukat. De én a flagellátusokra gondolok, a láthatatlan apróságokra azok fajtájából,

amelyeknek ostoruk van, mint a mi sápadt Vénusunk, a spirochaeta pallida, az a jófajta. De azért igazad van, olyan meghitt középkori csengése van, mint ha ki azt mondja, flagellum haereticorum fascinariorum. Úgy ám fascináriusoknak ugyan bizonyulhatnak ezek a mi rajongóink, olyan jobb esetekben, mint a tiéd. Egyébként régen civilizálódtak és megszelídültek már és régi országokban, ahol sok századévek óta otthon vannak, nem csinálnak már olyan otromba kutyacommoediákat, mint azelőtt, nyitott fekéllyel és döglelettel és lerothadt orrokkal. Baptist Spengler festőművész sem úgy fest, mintha szőröshába bñjtatott tetemmel, amerre jár-kél, a kereplőt kellene lóbálnia.

Én : Hát Spengler is — úgy van ?

Ő : Miért ne? Vagy azt hiszed, csak te vagy úgy? Tudom, szeretnéd, ha a tiéd csak külön a tiéd volna és bosszant minden összehasonlítás. Kedvesem, az embernek mindig tömegestül vannak társai! Persze, hogy Spengler is esmeraldus. Nem hiába hunyorgat mindig olyan szégyenlősen és furfangosan a szemével és nem hiába nevezi Ines Rodde alattomos settenkedőnek. Bizony, Leo Zink, a faunus ficarius, mindig ép bőrrel menekült, de a derék, okos Spengler hamar póruljárt. Egyébként légy nyugodt és ne tékozz rá féltékenységet. Unalmas, banális eset, nem jön ki belőle semmi. Nem Python ő, akin szenzációs tetteket viszünk véghez. Egy szemernyi talán világosabb fejű, a szellemben részesülőbb lett a befogadás által és talán nem olvasná olyan örömet Goncourték naplóját és Galiani abbét, ha nem volna kapcsolata magasabb dolgokkal, nem volna meg a titkos emlékeztetője. Pszichológia, kedvesem. A betegség, pláne ha megbotránkoztató, elhallgatott, titkos, bizonyos kritikus ellentétet teremt a világgal, az élet átlagával, lázadóvá és irónikussá tesz a polgári renddel szemben és oltalomkeresésre készíti emberét a szabad szellemtől, könyveknél, gondolatoknál. De Spenglerrel aztán egyéb nincs. Azt az időt, amely adatott neki még olvasásra, idézgetésre, vörösbor-ivásra és lustálkodásra, nem mi adtuk el neki, szó sincs róla, hogy genializált idő volna. Megperzselődött, bágyadt, félérdekes világfi, semmi más. Egy darabig elvesződik a májával, veséjével, gyomrával, tüdejével és zsigerével, aztán egy szép nap rekedt lesz vagy cudarul süket és néhány év múlva egy szkeptikus tréfával az ajkán diestelenül elpatkol — hát aztán? Nem fontos, ez sohasem volt illumináció, felmagasztosulás és lelkesültség, mert nem agyi volt, érted, nem cerebrális — kicsikéink itt nem törődtek a nemes fentiekkel, nyilván nem csábította őket, nem következett be az áttétel a metafizikaira, metavenerikusra, metainfekciózusra...

Én (gyűlölettel) : Meddig fogok még itt ülni és fájni és leszek erre a túrhetetlen locsogásra hallgatni kénytelen?

Ő: Locsogásra? Kénytelen? Furesa nótára gyűjtsz. Ahogyan én látom, nagyon figyelmesen hallgatsz és csak azért türelmetlenkedel, mert többet akarsz tudni, mindent. Éppen az imént tudakozódtál nagy érdeklődéssel müncheni barátod, Spengler felől és ha nem szakítalak félbe, az egész idő alatt mohón faggatnál a pokolról és setét szurdokáról. Ne játszd, kérlek, a megzavart házigazdát! Nekem is van önérzetem és tudom, hogy nem vagyok alkalmatlan vendég. Röviden, a metaspirochaetosis, az a meningeális folyamat és biztosítalak, mintha a kicsikék közül némelyiknek határozott szenvedélye volna a fentiek iránt, különlegesen vonzódnak a fejkörnyékhez, a meninxekhez, a dura materhez, az agylebenyhez és a piához, amelyek a finom parenchymát védik belül, és mintha az első általános fertőzés pillanatától fogva szenvedélyesen arrafelé tódulnának.

Én: Illik az úrhoz, ahogy beszél. Ludewig, úgy látszik, medicinát tanult.

Ő: Nem többet, mint te theológiát, azaz: töredékesen és specialista módra. Vagy tagadod, hogy a legjobb művészetet és tudományt te is csak specialista műkedvelőként tanultad? Érdeklődésed tárgya — én voltam. Nagyon hálás vagyok érte. De hogyan is ne viseltetnék én, Esmeralda barátja és selyemfiúja, ahogyan magad előtt látsz, különleges érdeklődéssel az orvostudomány illető, idevágó, legközelebbi területe iránt és hogyan ne volnék ott speciálisan otthonos? Valóban állandóan a legnagyobb figyelemmel kísérem az utolsó kutatási eredményeket ezen a területen. Item, némely doctores azt erősgetik és esküdöznek égre-földre, hogy minden bizonnyal vannak a kicsikék közt agyspecialisták, a cerebralis körök kedvelői, szóval egy virus nerveux. De ők is az ismert dülön szántanak. Fordítva áll a dolog. Az agy sóvárog látogatásukra és várja sok reménységgel, mint te az enyémet, az hívja meg őket magához, vonzza oda, mintha alig győznék őket kivárni. Emlékszel még? A Filozófus, De anima: »A cselekvők cselekvései az előre diszponált szenvedőkön történnek.« Hát ez az, a diszpozíció a készség, a meghívás itt a fontos. Hogy egyes emberekben több a hajlam boszorkányságok végrehajtására, mint a többiekben és hogy mi az ilyeneket ki tudjuk keresni, arról már a Malleus érdemes szerzői megemlékeznek.

Én: Rágalmazó, nincs veled dolgom. Nem hívtalak ide.

Ő: Ó, ó, a kis ártatlan! Kicsikéim világot látott kliense nem tudott előre jöttömről? És orvosaidat is biztos ösztönnel kerested ki.

Én: A címjegyzékben találtam őket. Kit kérdeztem volna? És ki mondhatta volna meg előre, hogy cserben fognak hagyni? Mit csináltatok a két orvosommal?

Ő: Eltettük őket láb alól. De persze a te érdekedben tettük el láb alól a két kontárt. Éspedig a kellő pillanatban, nem korán és nem későn, mikor már kentefitéjükkel jó útra terelték a dolgot és ha hagyjuk, már csak elpuskázhatták volna a szép esetet. A provokációt megengedtük nekik — azzal punctum, el velük. Mihelyt specifikus kezelésükkel az első kutáneus jellegű általános infiltrációt kelően megszükitették és ezzel erőslökést adtak a felfelé való áttételnek, dolguk végeztével mehetek. A golyhók ugyanis nem tudják s ha tudják, nem változtathatnak rajta, hogy az általános kezelés a fenti, a meta-venerikus folyamatot erőteljesen gyorsítja. Ezeket ugyan a heveny stádiumok nem-kezeléseis eléggé gyakran elősegíti, egyezőval, akárhogy csinálják, úgy rossz. Semmi esetre sem tűrhettük tovább a kentefitével való provokációt. Az általános fertőzés visszafejlődésének szabad folyást engedhettünk, hogy a progrediencia odafenn szép lassan menjen végbe, hogy sok évnyi, évtizednyi szép szellemidéző időt biztosítsunk neked, egész homokórányi geniális ördögidőt. Ma, négy évvel a beszerzés után, szűk, kicsi és finoman körülrajzolt — de meglevő — odafönn nálad az a kis hely, a kicsikék fészke és munkaszobája, akik a likvor útján, úgyszólván vízi úton jutottak oda, a kezdődő illuminálás tanyája.

Én: Rajtakaptalak, tökfilkó? Elárulod magad és magad nevezd meg a helyet agyamban, a láz fészket, amely elemképráztat téged és amely nélkül nem volnál. Elárulod, hogy izgalmamban látlak ugyan és hallak, de csak nyivákolás vagy szememben!

Ő: Édes logika! Oktondi, megfordítva cipő lesz belőle. Nem annak a fenti pialis fészeknek vagyok én szüleménye, hanem a fészkek képesít rá, érted? hogy észrevégy, és nélküle persze nem látnál. Vajjon azért létezésem a te kezdődő mámorodhoz van-e kötve? Alanyiságodhoz tartozom-e már azért? Ugyan kérlek! Csak türelem, ami itt végbemegy és progrediál, még sokkal különb dolgokra fog téged képesíteni, sokkal különb akadályokat fog még ledönteni és bénaság és gátlás fölé lendülni veled. Várj Nagypéntekig, akkor már hamar itt a húsvét! Várj egy, tíz, tizenkét évig, míg az illuminálás, minden béna aggály és kétség világos kiesése csúcspontjára ér és meg fogod tudni, miért fizetsz, mi végett testáltad ránk testedlelled. Akkor sine pudore fakadnak majd a gyógyszerész-vetésből az ozmotikus palánták...

Én (felfortyanva): Fogd be a mosdatlan szád! Megtiltom neked, hogy apámról beszélj!

Ő: Ó, apád nincs is olyan rossz helyen a számban. Ismerte ő a dörgést, mindig szeretett az elementumokról spekulálni. A főszaggatást, a kis habléány hasgató fájdalmainak kiinduló pontját is tőle örökölted... Egyebekben mindent jól mondtam, az egész bűvészségben ozmózisról, likvordiffúzióról, proliferációs folyamatról

van szó. Itt a lumbálzsákod a lüktető likvoroszloppal benne, az felnyúlik a cerebrálisba, az agyhártyáig, amelyeknek szövetében a lopakodó venerikus meningitis halkán, csöndben végzi munkáját. De belülré, a parenchymába bezzeg nem tudnának bejutni kicsikéim, akárhogy vonzódnak is oda, akármilyen sóváran vonja is oda őket valami, ha nem volna a likvordiffúzió, az ozmózis a pia sejtmedvével, amely azt felhígítja, a szövetet felbontja és az ostorosoknak utat tör befelé. Minden az ozmózistól van, barátom, amelynek pajzán termékeiben oly korán találtad gyönyörűségedet.

Én: Nyomoruk megnevettetett. Szeretném, ha Schildknapp visszajönne, hogy vele nevezhetnék. Én is mesélhetnék neki apámról. Én is. Mesélhetnék neki a könnyekről apám szemében, mikor ezt mondta: »Pedig halottak!«

Ó: Mennydörgettél! Igazad volt, ha kinevetted könnyörületes könnyeit, nem is tekintve, hogy akinek természettől fogva a Kísértővel van dolga, mindig visszásan viszonylik az emberek érzéseihez és mindig nevetni szeretne, ha azok sírnak, sírni, ha nevetnek. Mit jelent hát a »halott« szó, mikor a növényzet olyan tarka sokféleségben burjánzik és hozzá még heliotropikus is? Mit jelent a »halott« szó, mikor a csöpp még olyan egészséges étvágyat tanúsít? Hogy mi beteg és mi egészséges, fiacskám, arról az utolsó szót ne engedjük át a nyárspolgárnak. Kérdés, ért-e az olyan jól az élethez. Ami a halál, a betegség után keletkezett, sokszor kapta már fel az élet és hagyta, hogy tovább és feljebb vigye. Elfelejtetted már, amit az Univerzitáson tanultál, hogy Isten a gonoszból jót hozhat létre és hogy az alkalmat erre nem szabad elsatnyulni engedni? Item, egy mindig kénytelen volt beteg és bomlott lenni, hogy a többiek ne kényszerüljenek többé rá. És hogy a bomlottság hol kezd betegség lenni, senki sem mondhatja meg egykönnyen. Ha valaki raptus közben a lap szélére írja: »Boldog vagyok! Magamon kívül vagyok! Ez aztán új és nagy! Az ötlet sistergő kéje! Arcom ízzik, mint a megolvadt vas! Örjögök és ti mind örjögenni fogtok, ha ez eljut hozzátok! Isten irgalmazzon akkor árva lelkeknek!« — bomlott egészség-e ez, normális bomlottság, vagy meninxeiben van baj? A polgár az utolsó, aki ezt megérti; mindenesetre sokáig nem tűnik fel neki semmi, hiszen a művészeknek mindig van valami hóbortjuk. És ha az a valaki másnap visszaestében ezt kiáltja: »Ó sivó sivatag! Kutyának való élet, mikor semmit sem tehetünk! Csak volna háború odakünn, hogy történnék már valami! Csak patkolhatnék el szépszerével! Irgalmazzon nekem a pokol, annak vagyok fia!« — szó szerint veendő ez vajjon? Az igazság az, amit a pokolról mond, vagy szóképp csak egy kis normális dürieri melancholia kifejezésére? In summa, mi csak azt szállítjuk nektek, amiért a klasszikus költő, a szerfölött érdemes, oly szépen hálálkodik isteneinek:

»Mindent megadnak a végtelen istenek
Kedveltjeiknek egészen :
Minden végtelen örömet,
Minden végtelen fájdalmat is egészen.«

Én : Csúfolódó hazug ! Si Diabolus non esset mendax et homicida ! Ha már meg kell, hogy hallgassalak, legalább ne beszélj nekem ép nagyságról és lassan lett aranyról ! Tudom, hogy a nap helyett tűzzel csinált arany nem valódi.

Ő : Ki mondja ezt ? Jobb tüze van a napnak, mint a konyhának ? És ép nagyság ! Ha csak hallok is róla ! Hiszel ilyesmiben, az ingenuumban, akinek semmi köze a pokolhoz ? Non datur ! A művész édestestvére a gonosztevőnek és az örültnek. Azt hiszed, létrejött valaha szívderítő mű, amelynek csinálója nem tanulta meg, hogy értsen a gonosztevő és a tébolyult életéhez ? Mi az, hogy beteges és egészséges ! Beteges nélkül az élet soha életében nem volt meg. Mi az, hogy valódi és nem valódi ! Országcsalók vagyunk mi ? Orrából húzzuk ki a semminek a jókat ? Ahol nincs semmi, az ördög sem megy semmire és nincs az a sápadt Venus, aki ebből valami okosat hoz ki. Mi nem teremtünk újat — az mások dolga. Mi csak világra segítünk és felszabadítunk. A bénaság és félénkség, a szüzi aggályok és kétségek mehetnek tőlünk a pokolba. Felvillanyozunk és eltakarítjuk némi kis inger-hyperaemiával a fáradságot — a kis és nagy, a magán-fáradságot és a kortól jövőt. Ez az, a korra nem gondolsz, nem gondolkozol történelmileg, mikor azt panaszlod, hogy ennek meg annak egészen kijutott az örömek és fájdalmak végtelenje, úgy, hogy nem állott ott a homokóra, nem nyujtották be végtére a számlát. Amit az az egy a maga klasszikus korában nélkülünk megkaphatott, manapság már csak mi adhatjuk. És mi jobbat kínálunk, csak mi kínáljuk az igazit és valódit — ez már nem a klasszikus, kedvesem, amit mi átéltünk, az az archaikus, az ősi, már régesrégen nem tapasztalt. Ki tudja ma még, ki tudta akár klasszikus korokban is, mi az ihlet, a valódi, régi, ősi lelkesültség, kritikától, béna megfontolástól, az ész élő ellenőrzésétől meg nem betegített lelkesedés, a szent önkívület ? Az ördögöt, azt hiszem, éppenséggel a bomlasztó kritika emberének mondják ? Rágalom — ismét rágalom, barátom ! Ezer mennykő ! Ha valamit gyűlöl, ha az egész világon valami nincs ínyére, a bomlasztó kritika az. Amit akar és megad, éppen az azon való diadalmas túlhaladás, a pompázatos aggálytalanság !

Én : Szájhős !

Ő : Hogyne ! Ha valaki a legdurvább félreértéseket maga körül inkább igazság-, mint önszeretetből helyreigazítja, rögtön nagyszájú. Nem engedem a számat betömni rosszindulatú szegénylősségedtől, mert tudom, hogy csak magadba fojtod indulataidat és ugyanolyan

gyönyörűséggel hallgatsz, mint a leányzó a templomban a Kísértő suttozását . . . Vedd csak például az ötletet — azt, amit ti így neveztek, száz-kétszáz év óta így neveztek — mert annak előtte ez a kategória éppoly kevésbé létezett, mint a zenei tulajdonjog és mi egymás. Szóval az ötlet három-négy ütem, ugyebár, nem több. A többi kidolgozás, kitartás. Nem igaz? Igen ám, de alaposan járatosak vagyunk az irodalomban és észrevevesszük, hogy az ötlet nem új, hogy nagyon is emlékeztet valamire, ami már Rimszkij-Korszakovnál vagy Brahmsnál előfordult. Mit tehet itt az ember? Megváltoztatja. De vajjon a megváltoztatott ötlet egyáltalában ötlet-e még? Vedd Beethoven vázlatkönyveit! Ott egy tematikus gondolat sem marad az, aminek Isten megteremtette. Átformálja és hozzáírja: »Meilleur!« Az isteni ihletben való csekély bizalom, annak csekély tisztelete fejeződik ki ebben a még mindig semmiképen sem lelkesült »meilleur«-ben. Az igazán boldogító, elrévítő, kétségtelen és hívő ihletet, azt az ihletet, amelynél nincs választás, nincs javítgatás és pepecselés, hanem minden úgy jön, mint a parancs a magasból, hogy a lépés akadozik és bukik, a sugalmazottat fejbűbjától lába hegyéig fennkölt borzadály reszketteti át és a boldogság könnye szakad szeméből — ezt Isten nem adhatja meg, mert Ő túlságosan sok teret enged az észnek, hanem csak az Ördög, az entuziazmus igazi gazdája.

Ezenközben az előttem ülő fickóval, utolsó beszéde alatt, valami történt: ha jól megnéztem, mintha megváltozott volna. Már nem Ludewig vagy hímdög alakjában ült ott, hanem, engedelmet kérek, valami jobbnak látszott, fehér gallér volt rajta máslis nyakkendővel, horgas orrán szarukeretes szemüveg, mögötte nedves-sötét, kissé kivörösödött szem fénylett — arca élesség és puhaság keveréke: orra éles, ajka éles, de állja puha, gödröcske benne, hozzá gödröcske még az arcán is — sápadt és boltos a homloka, amelytől felfelé a haj tünedezőben volt, de oldalt tőle sűrűn, feketén és gyapjasan állt el — közönséges újságokban művészetről, zenéről író entellektüel, teoretikus és kritikus, aki maga is komponál, már amennyire a gondolkozás megengedi neki. Mellé puha, sovány kezek, amelyek finoman esetlen gesztusokkal kísérik beszédét, olykor gyöngéden végigsimítják halántékán és tarkóján a tömött haját. Most ez volt a látogató képe a divány sarkán. Nagyobb nem lett; mindenekelőtt orrhangú, világos, tanultan jócsengésű hangja maradt ugyanaz, őrizte a folyékony megjelenés azonosságát. Hallom, ahogy beszél és látom tagolón mozogni elől széles, két csücskén biggyedt száját hiányosan borotvált felső ajka alatt:

— Mima a művészet? Zarándokút borsókon. Több kell manapság a tánchoz egy pár vörös cipellőnél és nemcsak téged szomorít az ördög. Nézd csak meg a kollégáid — tudom, nem nézed őket, feléjük sem nézel, ápolod az egyedülvalóság illúzióját és mindent magadnak

akarsz, a kor minden átkát. De azért csak nézd meg őket vigaszodra, az új zene többi úttörőit, már mint a becsületeseket, a komolyakat, akik levonják a tanulságot a helyzetből! Nem a folklorista és neoklasszikus azilistákról beszélek, akiknek modernsége abban áll, hogy megtiltják maguknak a zenei kitörést és több-kevesebb méltósággal az individualizmus előtti idők jelmezét hordják. Elhitetik magukkal és másokkal, hogy az unalmas érdekes lett, mert az érdekes kezdett unalmassá válni...

Nevetnem kellett, mert noha folyton dőlt rám a hideg, be kell vallanom, hogy átváltozása óta jobban éreztem magam társaságában. Ő is mosolygott, miközben csak zárt szájszögletei szorultak összebb, hozzá kissé behunyta a szemét is.

— Tehetetlenek ők is — folytatta —, de azt hiszem, te meg én többre tartjuk azok tiszteletreméltó tehetetlenségét, akik nem igyekeznek méltóságos álorca mögé rejteni az általános betegséget. Mert a kór általános és a becsületesek magukon éppúgy megállapítják tüneteit, mint a visszaesinálók. Nem kiapadással fenyeget-e a termelés? És amikomolyan veendő még papirosra kerül, fáradtságot és kedvetlenséget árul el. Külső, társadalmi okok? Hiány a keresletben — és mint a liberalizmus előtti korban, a termelés lehetősége nagyban függ a mecénási kegy véletlenétől? Helyes, de magyarázatnak nem elég. A komponálás maga lett nehéz, keservesen nehéz. Ahol a Mű nem fér már össze a valóságossággal, hogy akar ott valaki dolgozni? Pedig így van, barátom, a mestermű, az önmagán épülő alkotás a hagyományos művészethez tartozik, az emancipált művészet tagadja. A dolog azzal kezdődik, hogy a rendelkezési jog korántsem illet meg benneteket valamennyi valaha felhasznált hangkombináció fölött. Lehetetlen a szűkített szeptimakkord, lehetetlen bizonyos kromatikus átmeneti hangok. Minden jobb ember a tiltottak, az önmagukat eltiltók kánonját hordozza magában, az pedig jóformán magában foglalja a tonalitás, tehát minden hagyományos zene eszközeit. Mi lett hamis, mi lett elhasznált klisé, a kánon szabja meg. Tonális hangzatok, hármashangzatok mai technikai látókörű kompozícióban — túlszárnyalnak minden disszonanciát. Mint ilyenek esetleg használhatók — de óvatosan és csak in extremis, mert a megrázkódtatás rosszabb, mint régebben a legkeserűbb rosszhangzás. A technikai látókör a legfontosabb. A szűkített szeptimakkord helyes és kifejező az opus 111 elején. Megfelel Beethoven egész technikai színvonalának, ugyebár? A feszültségnek a legvégső nála lehetséges disszonancia és a konszonancia között. A tonalitás elve és annak dinamikája adja meg az akkordnak a fajsúlyát. Ezt a fajsúlyt elvesztette — egy történelmi folyamatnál fogva, amelyet senki sem fordít vissza. Hallgasd meg az elhalt akkordot — még elszórtságában is egy általános technikai fokot képvisel, amely a valóságosnak ellentmond. Minden

hangzat magában hordja az egészet, az egész történelmet is. De azért a fül felismerése, hogy mi helyes és mi hamis, megfellebbezhetetlen és közvetlenül ehhez az egy, önmagában nem hamis akkordhoz kötött, minden elvont vonatkozás nélkül az egész technikai színvonalra. Ime, az alkotás a helyességnek ezzel a követelésével lép fel a művésszel szemben — nem gondolod, hogy kissé szigorúan? Nem merül-e ki legközelebb egész munkája a produkció objektív feltételeiben rejlő adottságok végrehajtásában? Minden ütemben, amelyet valaki elgondolni mer, a technika foka problémaként áll elébe. Minden pillanat a technikát, az egész technikát kívánja tőle, hogy számot vessen vele és megtalálja az egyetlen helyes választ, amelyet minden pillanatban megenged. Odajutunk, hogy kompozíciói már csak ilyen válaszok, már csak technikai találósképek megfejtései. A művészet kritika lett — igen becsületes dolog, nem tagadja senki! Sok engedetlenség kell hozzá a szigorú engedelmességben, sok önállóság, sok bátorság. De az alkotni nem tudás veszélye — mit gondolsz? vajjon csak veszély-e még, vagy már kész faktum?

Elhallgatott. Nedves, kivörösödött szemekkel nézett rám a szemüvegen át, enyhe mozdulattal felemelte kezét és két középső ujjával megsimította haját. Szóltam én:

— Mire vár még az úr? Csodáljam meg a gúnyját? Sohasem kételkedtem abban, hogy meg tudja mondani nekem, amit tudok. A mód, ahogyan ezt teszi, fölöttébb célzatos. Mindezzel azt akarja értésemre adni, hogy szándékomhoz és munkámhoz senki mást nem használhatok és vehetek az egy Ördögön kívül. Mindazáltal nem tudja kizárni a spontán összhang elméleti lehetőségét saját szükségleteim és a pillanat, a »helyesség« között — egy természetes összhang lehetőségét, amelyből az ember fesztelenül és gondolattalanul alkotna.

Ő (nevetve): Hát ez aztán igazán nagyon elméleti lehetőség! A helyzet túlságosan kritikus ahhoz, kedvesem, hogy a kritikátlanság megbirkózzék vele! Egyébként visszautasítom a dolgok célzatos beállításának vádját. Semmi szükség már arra, hogy kedvéért dialektikus költségekbe verjük magunkat. Amit nem tagadok, az a bizonyos elégtétel, amelyet a »Mű« helyzete nagy általánosságban szerez nekem. Nagy egészében ellene vagyok a műveknek. Hogyan is ne találnék valamelyes örömet a gyengélkedésben, amely a zenei mű eszméjét megtámadta! Ne varrd a nyakába társadalmi állapotoknak! Tudom, hajlasz erre és sokszor mondogatod, hogy ezek az állapotok nem kínálnak semmit, ami eléggé kötelező és hiteles volna az autark Mű harmóniájának biztosítására. Ez igazi, de mellékes. A Mű prohibitív nehézségei benne magában rejlenek. A zenei anyag történelmi mozgása a zárt mű ellen fordult. Összezsugorodik az időben, nem akar kiterjeszkedni az időben, amely a zenei Mű tere, és üresen hagyja. Nem tehetetlenségből, nem a formaalkotásra való képtelenségből,

hanem a sűrités egy kérlelhetetlen imperatívusa, amely a fölöslegest tiltja, a frázist negálja, a cifrázatot szétszűzza, fordul az időbeli kiterjedés ellen, a Mű életformája ellen. Mű, idő és látszat, mindez egy, együtt esik prédájául a kritikának. Ez pedig nem tűri már a látszatot és a játékot, a fikciót, a forma öncélúságát, amely a szenvedélyeket, az emberi szenvedést cenzurázza, szerepekre osztja, képekbe viszi át. Ma már csak a szenvedésnek nem fiktív, nem játékos, torzítatlan és megdicsőítetlen kifejezése megengedett annak reális pillanatában. Tehetetlensége és nyomora úgy hozzánőtt, hogy a látszatjáték vele immár nincs megegedve.

Én (nagyon ironikusan): Megható, megható. Az Ördög pate-tizál. A semmirekellő Ördög erkölcsöt prédikál. Az emberi szenvedés szívéhez szól. Tisztelesség kedvéért beleudvarol a művészetbe. Jobban tette volna, ha nem említi ellenszenvét a művek iránt, mert így nem kívánhatja, hogy levezetéseiben ne ördögi acsarkodást lássak a Mű ellen.

Ő (sértődöttség nélkül): Maradjunk ennyiben. De alapjában véve velem együtt úgy találod, hogy sem érzelgősnek, sem rossz-májúnak nem lehet mondani, ha valaki elismeri az adott kor tényeit. Bizonyos dolgok ma már nem lehetségesek. Az érzések látszata mint kompozíciós műalkotás, a zene öncél-látszata lehetetlen és tarthatatlan lett — mint ami régesrégtfőfogva abban áll, hogy előre megadott, formulákba jegecesedett elemeket úgy használnak fel, mintha elengedhetetlenül ehhez az egy esethez tartoznának. Vagy vedd a fordítottját: az egyszeri eset úgy tesz, mintha azonos volna az előre megadott, meghitt formulával. Négy száz év óta minden nagy zene abban talált kielégülést, hogy ezt az egységet töretlenül elértnék lát-tatta — abban tetszelgett, hogy a konvencionális általános törvényt, amelyet ural, legsajátabb ügyével tévesztette össze. Hát ez, barátom, nem megy tovább. A cifrázat, a konvenció és az elvont általánosság kritikája egy és ugyanaz. Ami zsákmányul esik a kritikának, az a polgári műalkotás látszat jellege, amelyben a zenének része van, ha nem csinál is képet. Persze, minden más művészettel szemben az az előnye van, hogy nem csinál képet, de azért sajátlagos szándékainak a konvenció uralmával való fáradhatatlan békítgetésével mégis tehetségéhez mértén résztvett a magasabbrendű szélhámos-ságban. A kifejezésnek a kibékítő általános alá rendelése a zenei látszat legbensőbb alapelve. Ennek befellegzett. Az a követelés, hogy harmonikusan a különbsben bennefoglaltak gondoljuk az általánost, megcáfolja önmagát. Befellegzett az előzetes és kötelező érvényű konvencióknak, amelyek a játék szabadságát biztosították.

Én: Valaki tudhatná ezt és minden kritikán túl újra elismerhetné, Hatványozhatná a játékot, mikor játszana a formákkal, amelyekből, mint tudjuk, eltűnt az élet.

Ö: Tudom, tudom. A paródia. Pajzán úgy lehetne, csak ne volna olyan búval bélelt a maga arisztokratikus nihilizmusában. Sok bolondsággal és nagysággal kecsegteted magad ilyen csalafintaságok révén?

En (haragosan felelem): Nem én.

Ö: Kurtán-furcsán! De miért furcsán? Mert baráti lelkiismereti kérdéseket teszek fel négy szemközt? Mert megmutattam neked kétségbeesett szívedet és a szakértő belátásával szemed elé tárom a mai komponálás jóformán legyőzhetetlen nehézségeit? Azért mint szakértőt becsülhetsz. Utóvégre az Ördög mégis csak ért a muzsikához. Ha nem tévedek, az imént az esztétikába szerelmes keresztyén esztétikáját lapozgattad. Ez értette a dolgát és értette különleges viszonyomat ehhez a szép művészethez — a szerinte legkeresztyénibb művészethez — persze, negatív előjellel, mert a keresztyénség alkalmazta és fejlesztette ki, de démoni területként tagadta és kizárta — és most láthatod. Minden ízében teológiai ügy ez, a zene — akárcsak a bűn, akárcsak én. Ennek a keresztyénnek zene iránti szenvedélye igazi passzió, olyan, hogy megismerés és rögzíttség egyben. Igazi szenvedély csak a kétértelműségben és irónia alakjában van. A legfőbb passzió tárgya az abszolút gyanús.... Nem, zeneértő igazán vagyok, ezt rámhagyhatod. És most eldaloltam neked a szegény Judás panaszát a nehézségekről, amelyekbe a zene belebonyolódott, mint ma minden. Ne tettem volna? De hiszen csak azért tettem, hogy figyelmeztesselek rá, törj át rajtuk, emelkedj fölébük önmagad legszédítőbb csodálataig és alkoss olyanokat, hogy szent borzadály fogjon el közben.

En: Ez is kinyilatkoztatás. Ozmotikus növényeket fogok termeszteni.

Ö: Egykútya az! Jégvirágok vagy keményítőből, cukorból és cellulozéból valók — ez is, az is természet, csak az a kérdés, miért dicsérendő a természet leginkább. Az a hajlamod, barátom, hogy az objektív, az úgynevezett igazság felől kérdezősködd, a szubjektívet pedig, a tiszta élményt értéktelennek gyanúsítod, igazán nyárspolgári és leküzdeni való. Engem látsz, tehát vagyok neked. Érdemes kérdezned, vajjon vagyok-e valóban? Nem az-e a valóságos, ami valóságosan hat és az igaz nem az élmény és érzés-e? Ami felelem, ami erő- és hatalom- és uralomérzésedet fokozza, pokolba is, az az igazság — még ha erényes szemszögből tízszer hazugság volna is. Meghiszem azt, hogy az erőgyarapító valótlanság felér minden természetlen erényes igazsággal. És meghiszem azt, hogy a teremtető, lángészt adó betegség, a betegség, amely vágtaiban rugtat át minden akadályon, merész mámorral ugrat szikláról-sziklára, ezerszer kedvesebb az életnek, mint a gyalog botorkáló egészség. Soha butábbat annál nem hallottam, mint hogy betegségből csak betegség jöhet.

Az élet nem finnyás és a morálról fenét se tud. Elkapja a betegség merész termékét, elfogyasztja, megemészti és ahogy magáévá teszi, egészség lesz. Az életben való hatás faktuma előtt, barátocskám, a betegség és egészség minden különbsége semmivé lesz. Makkegészségesen fogékony fickók egész hordája és nemzedéke veti rá magát a beteg géniusz művére, a betegségtől genializáltéra, csodálja, magasztalja, éig emeli, viszi magával, átformálja magának, ráhagyja a kultúrára, amely nemcsak házisütésű kenyérből él, hanem különben a Boldog Hirnökökhöz címzett patika adományaiból és mérgeiből. Ezt mondja neked a Ballhorn nyomdájában el nem rontott Sammael. Kezeskedik neked nemcsak azért, hogy homokóra-éveid vége felé hatalom-és nagyságérzeted nemcsak a kis habléány fájdalmaait fogja legyőzni és utoljára is a legdiadalmasabb jóérzésig, ujjongó egészségtudatig, istenlényegiségig fokozódik — ez a dolognak csak szubjektív oldala, tudom, neked ez nem volna elég, nem tartanád szolidnak. Tudd meg hát: szavatolunk neked azért, hogy amit segítségünkkel létrehozol, hatni fog az életben. Vezetni fogsz, indulót dobolsz a jövőbe, a te nevedre fognak esküdni a fickók, akik bomlottságod után nem kénytelenek már bomlottak lenni. Egészségben fognak éledegni bomlottságodból és te bennük leszel egészséges. Érted? Nem elég, hogy át fogod törni a kor bénító nehézségeit — a kort magát, a kultúra korát, helyesebben a kultúra kultuszának korszakát töröd át és olyan barbárságra mersz majd vetemedni, amely kétszeresen az, mert a humanitás, a legelképzelhetőbb gyökerkezelés és polgári finomultság után következik. Hidd el nekem, az még a theológiához is jobban ért, mint egy kultusztól elhűtlenült kultúra, amely a vallásosságban is csak kultúrát látott már, csak humanitást, nem a végleletet, a paradoxont, a misztikus szenvedélyt, a fenekestül polgáriatlan kalandot. Remélhetőleg nem csodálkozol, hogy Szent Valentin beszél neked a vallásosságról? Terringettét! Hát ugyan ki beszéljen róla manapság? Talán csak nem a liberális teológus? Hiszen valósággal én vagyok az egyetlen, aki még megőrizte! Kiről ismered el a theológiai létezését, ha nem rólam? És ki akar theológiai létezni nélkülem? A vallásosság olyan bizonyosan az én szakmám, mint ahogyan nem a polgári kultúra szakmája. Mióta a kultúra hűtlen lett a kultuszhoz és magából csinált újat, nem is más már, mint hűtlenség és kurta ötszáz év alatt úgy beleun és belecsömörlik a világ mintha, salva venia, vas főzőüstökkel ette volna...

Ezen a ponton, sőt már valamivel előbb, már annál a köpködésnél, amellyel magáról mint a vallásosság őrzőjéről, az Ördög theológiai létezéséről nyilatkoztatott ki tanárosan folyékony szavakkal, észrevettem, hogy a fickó előttem a díványon újra más külsőt öltött. Nem a szemüveges zeneértő volt már, akinek képében egy darabig beszélt hozzám, igazából nem is a dívány sarkán ült már, hanem légèremment

félülésben lovagolt a kerek oldaltámlán, ölében egymásbadugott ujjhegyekkel és kétfelé mereven oldalra nyújtott hüvelykujjakkal. Állán kettéválasztott szakáll mozgott beszéd közben fel és le és nyitott szája fölött, amelyben kis éles fogak voltak láthatók, peckesen állt hegyesre pödrött bajuszkája.

Téli bebugyoláltságomban nevetnem kellett ezen a visszaváltozáson régismert alakjára.

— Alázatos szolgálja — mondtam. — Így már ismerem az urat, és fölöttébb udvariasnak tartom, hogy itt, ebben a teremben privátórát ad nekem. Ahogyan a mimikri most átváltoztatta, remélem, készen találom arra, hogy tudásszomjamat oltsa és szépecskén bebizonyítsa nekem szabad meglétét, nemcsak olyan dolgokra tanítván, amelyeket már magamtól is tudok, hanem végtére olyanokra is, amelyeket még csak tudni szeretnék. Sokat magyarázott már a homokóra-időről, amellyel kereskedik, a fájdalom-részletfizetésről is, amely közben rovandó le a nagy életért, a végről azonban még nem, arról még nem, ami azután jön, az örök törlesztésről. Kíváncsiságom ezt áhítja, és mióta itt gubbaszt, a kérdést sok beszéde közben még nem tárgyalta. Ha üzletet kötök, ne tudjam-e az árat, hogy milyen pénzben fizetem? Valljon színt! Milyen az élet Lólábmester házában? Mi vár azokra, akik szót értettek vele, a szurdék fenekén?

Ő (élesen és kicsuszamlón nevet): A perniciestől, a confutatiótól akarsz tudományt? Ez aztán kotnyelesség, tudákos ifjúi bátorság! Hiszen annyi idő van addig, beláthatatlan idő és előtte még annyi izgalmas történik, hogy más dologod lesz, mint hogy a végre gondolj, vagy akár csak a pillanatra ügyelj, mikor ideje már, hogy a végre gondolj. De nem tagadom meg tőled a feleletet és nem kell, hogy szépítsem, mert mit törődhetsz komolyan azzal, ami még olyan messze van? Csak éppen nem könnyű tulajdonképen beszélni róla — más szóval: valójában egyáltalában és semmiképen nem lehet róla beszélni, mert a tulajdonképeni nem vág egybe a szavakkal; sok szót lehet használni és szaporítani, de valamennyi csak helyettesítő, olyan nevek helyett, amelyek nincsenek, nem formálhatnak jogot arra, hogy megjelöljék azt, ami végleg nem jelölhető meg és szavakkal nem érzékeltethető. Ez a pokol titkos gyönyörűsége és biztonsága, hogy nem érzékeltethető, hogy meg van védve a nyelvtől, hogy éppen csak van, de nem kerülhet az újságba, nem tehető közzé, nem adható szóval senki kritizáló tudomására, mindezeknek a »földalatti«, »pince«, »vastag fal«, »hangtalanság«, »elfelejtettség«, »menthetetlenség« szavak csak erőtlen jelképei lévén. Hiába, kedvesem, az embernek be kell érnie szimbólumokkal, ha a pokolról beszél, mert ott minden megszűnik — nemcsak a jelző szó, hanem egyáltalában minden — sőt ez a főjellegzetessége, és ami a legnagyobb általánosságban mondható róla, egyúttal amit a jövevény ott elsőnek megtud és amit kezdetben

ügyszólván egészséges érzékeivel egyáltalában nem foghat meg és nem is akar megérteni, mert az ész vagy a megértés akármilyen korlátoltsága akadályozza benne, szóval mert hihetetlen, a fal fehérrel való hihetetlen, hihetetlen, noha mindjárt üdvözlésül tömör nyomatékkal közlik vele, hogy »itt minden megszűnik«, minden irgalom, minden kegyelem, minden kímélet, minden megmaradt tekintet arra a rimánságosan hitetlen kifogásra, hogy »De hiszen ezt nem és nem tehetitek egy lélekkel«: teszik és történik és pedig szóval való felelősségrevonás nélkül, lefojtott pincében, mélyen alatta Isten fülének és pedig mindörökkön. Nem, erről rossz beszélni, félre és kívül esik a nyelven, ennek semmi köze hozzá, nincs hozzá viszonya, azért nem is tudja kellően, milyen időalakot alkalmazzon rá és máshíján futurummal segít magán, mint ahol ez olvasható: »Ott léssen üvöltés és fogak csikorgatása.« Hát ezek, bizony csak a nyelv meglehetősen külsőséges szférájából felszedett szavak, de mégis csak erőtlen jelképek és nem állanak igazi viszonyban ahhoz, ami »léssen« — számadás nélkül, elfelejtettségben, vastag falak között. Az igaz, hogy a lefojtottság igen hangos, mértéktelenül és módfelett fület betöltően hangos lesz a virrogástól és kurrogástól, üvöltéstől, nyögéstől, ordítástól, gurgulázástól, sikongástól, jajveszékeltéstől, abajgatástól, könyörgéstől és kínkurjogástól úgy, hogy senki a saját nótáját nem fogja hallani, mert belefut az általánosba, a sűrű, súlyos pokoli viháncolásba és szegénydudorászásba, amelyet a hihetetlen és felelőtlen dolgok örök megtörténte csal ki. Ne felejtjük el közben a roppant kényőszörgést sem, amely belevegyül, mert a végtelen kín, melynek az elszenvetés csüörtörtököt mondása, összeomlás és ájulás nem szab határt, ehelyett csúfos élvezetté fajul, miért is azok, akiknek van némi intuitív megsejtésük, a »pokol kéjéről« beszélnek is. Ezzel azonban összefügg a gúny és a szélsőséges gyalázat eleme, amely a gyötrelmezhez kapcsolódik: mert ez a pokoli kéj, a véghetetlen elszenvetés fenéig szánszalmas kicsúfolásával ér fel és silány ujjalmutogatás és nyihogó röhej kíséri: innen az a tanítás, hogy a kárhozottaknak a kín mellett még a szegény és csúfság is kijut, sőt, hogy a pokol a teljesen kibírhatatlan, mégis örökké elviselendő szenvedés és kicsúfolás roppant kapcsolódásának tekinthető. Ott nyelvüket fogják harapni nagy fájdalomukban, de azért nem alkotnak közösséget, hanem egymás között tele vannak gúnnal és megvetéssel és dudorászás és nyőszörgés közben a legszenyesebb szitkokat szórják egymásra, miközben a legfinomabbak és legbüszkébbek, akik soha aljas szót nem vettek a szájukra, kénytelenek a legszenyesebbeket használni. Gyötrelmük és csúfos gyönyörük egy része abban áll, hogy a legszenyesebben gondolkodnak.

En: Engedelmet, ez az első szó, amelyet a kárhozottakra odalenn ráért szenvedések neméről mond. Szíveskedjék észrevenni, hogy

tulajdonképen csak a pokol hatásairól tartott nekem felolvasást, nem pedig arról, amit az elkárhozottak ott valójában és igazában várhatnak.

Ó: Kíváncsiságod gyermekes és indiszkrét. Ezt kiemelem, de nagyon is jól látom, kedvesem, mi rejlik mögötte. Kifaggatni igyekszel, hogy így elrémisszesd magad a pokoltól, Mert a visszafordulás és menekülés gondolata, úgynevezett lelki üdvösségedé, az ígértétől való elállásé ott lappang bokrodnak mögötte és azon vagy, hogy szert tégy az attritio cordisra, a szívbeli szorongásra az ottaniaktól, talán mert hallottál róla, hogy az ember ezáltal eljuthat az úgynevezett üdvösséghez. Közlöm veled, hogy ez a theológia rég lejártá magát. Az attritioelmélet tudományosan túlhaladott álláspont. Behizonyítottan szükséges a contritio, a tulajdonképeni és igazi protenstáns töredelem, amely nem csupán az egyházi rend szerinti aggodalomból való megbánást jelenti, hanem belső vallásos megtérést — és hogy te erre képes vagy-e, azt kérdezd magadtól, büszkeséged nem fog adós maradni a felelettel. Egyre kevésbé és kevésbé leszel képes és hajlamos arra, hogy leereszkedj a contritióig, mert a rendellenes élet, amelyet folytatni fogsz, nagy elkényeztetés, amelyből nem lehet csak úgy szépszerével visszatérni a középszerűen üdvöshöz. Ezért megnyugtatósdra kijelenthetem, hogy a pokol sem fog neked valami lényegesen újat adni, csak a többé-kevésbé megszokottat, büszkén megszokottat. A pokol alapjában csak a rendellenes élet folytatása. Hogy két szóval megmondjam: lényege, vagy ha úgy akarod, csattanója az, hogy lakóinak csak szélsőséges hideg és gránitot megolvasztó hőség között enged választást — a két állapot között menekülnek ordítva ide-oda, mert az egyikben a másik mindig mennyei balzsamnak látszik, de rögtön és a szó legpokolibb értelmében kibíráhatatlan. Neked ebben biztosan tetszeni fog a szélsőség.

Én: Tetszik. De közben óvok attól, hogy nagyon biztosra vegyen engem. Theológiájának bizonyos sekélyessége erre csábíthatná. Abban bízok, hogy büszkeségem meg fog gátolni a meneküléshez szükséges töredelemben és nem veszi számba, hogy van büszke töredelem is, Kainé, aki szilárdan hitte, hogy vétke nagyobb, semhogy valaha megbocsátható lenne. A contritio minden remény nélkül, a kegyelem és bocsánat lehetőségében való teljes hitetlenség, a bűnösnek az a sziklaszilárd meggyőződése, hogy elvetette a sulykot és maga a végtelen jószág sem elég bűnének megbocsátására — csak ez az igazi töredelem, és figyelmeztetem, hogy ez van legközelebb a megváltáshoz, ennek tud a jószág legkevésbé ellenállni. Nem vitathatja el, hogy a hétköznapi mérsékelt bűnös a kegyelem szemében csak mérsékeltlen érdekes. Esetében a kegyelmi aktusban nincs lendület, csak bágyadt tevékenység. A középszerűségnek egyáltalában nincs theológiai élete. Az üdvösséghez vezető igazi theológiai út az a feneketlen bűnösség, amely a menekülés minden reményét végleg kioltja.

Ö : Ravaszdi ! És honnan veszi a magadfajta az egyszerűséget, a reménytelenségnek azt a feneketlenségét, amely előfeltétele volna ennek a pokoli útnak az üdvösségre? Nem látod be, hogy a tudatos számítás a nagy bűnnek a jóságra gyakorolt ingerére a kegyelmi aktust a legnagyobb mértékben lehetetlenné teszi?

En : Pedig mégis csak ez a non plus ultra emeli legmagasabb fokára a drámai-theológiai létet, idézi elő a legelvetemültebb bűnt és ezáltal legvégső és legellenállhatatlanabb kihívását a jóság végtelenségének.

Ö : Nem rossz. Valóban elmés. És most kijelentem neked, hogy éppen ilyen fejek alkotják a pokol népességének zömét. Nem olyan könnyű a pokolba jutni ; régen helyszűke volna már, ha boldogboldogtalan odakerülne. De a te theológiai típusod, az ilyen mindentől elrugaszkodott jómadár, aki a spekulációra spekulál, mert a spekulálás már apai részről a vérében van — ahhoz már igazán nagy turpisság kellene, ha az ilyen nem lenne az Ördög.

Mialatt ezt mondja s már előbb is a fickó újra megváltozik, mint a felhők, és kijelentése szerint nem is tudja : most már nem a kanapé támláján ül, hanem újra a szögletben, a hímdög, a savós Ludewig sapkában, kivörösödött szemmel. És most mondja lassú, orrból jövő színészi hangján :

— Kedvedre való lesz, ha most véget vetünk ennek és befejezzük. Sok ráérő időt fordítottam arra, hogy megtanácskozzam veled az ügyet — reményelhetően elismered. De attraktív eset is vagy, őszintén megmondom. Eleitől fogva szemmel tartottunk, a gyorsjárású dölyfös fejedet, kitűnő ingeniumodat és memóriádat. Hittudományt tanultattak veled, mint nagyravágásuk kifőzte, de te csakhamar nem akartál már theológusnak neveztetni, hanem a pad alá titted a Testamentumokban foglaltatott Szentírást, ettől fogvást egészen a muzsika figuráira, caractereire és incantatioira adván fejedet, mely is nekünk nagy örömeinkre szolgált. Mert dölyföd az elementumokra áhítózkék és azokat legalkalmasabb alakjukban ott gondolád megkaphatni, ahol algebrai varázslat képében társul az arravaló okossággal és számítással és mégis egy füst alatt mindenkoron merészen az ész és józanság ellen irányul. De vajh mi nem tudtuk-e, hogy túlságosan okos és hideg és szemérmes vagy az elementumokhoz és nem tudtuk, hogy ezen bosszankodol és szégyenlős okosságod keservesen furdal? Ennek okából szándékosan úgy intéztük, hogy karjainkba fuss, nekünk azaz hogy kicsikénknek, az Esmeraldának, illetéknépen megszerezvén magadnak az illuminációt, az agynak amaz aphrodisiacumát, amelyre tested-lelked veszekedettül áhitozott. Egy szó mint száz, köztünk nincs szükség a négyes keresztútra az erdőben és bűvös körre. Mi már erős kötésben vagyunk — véreddel tettél róla tanuságot és kötelezted el magad nekünk és keresztséget nyertél

bennünk — ez a látogatásom már csak confirmatio. Időt vettél tőlünk, genialis időt, felemelő időt, teljes huszonnégy esztendő ab dato recessi, ennyit adunk neked. Ha ez eltelt és lepergett, ami beláthatatlan, mert az ilyen idő öröklét is — akkor elviszünk. Minek fejében viszontag ezalatt mindenben szót fogadunk és engedelmeskedünk neked és a pokol szolgálatodra lesz, csak mondj le mindenről, ami élő, minden mennyei seregekről és minden emberekről, mert ennek így kell lennie.

En (minden eddiginél nagyobb hidegtől megcsapva): Hogyan? Ez új. Mit jelentsen ez a záradék?

Ó: Lemondást jelent. Mi mást? Azt hiszed, a féltékenységek csak idefenn otthonos, a mélyben nem? Finom teremtetett creatura, te a mi eljegyzettünk vagy. Nem szerethetsz.

En (igazán nevetni vagyok kénytelen): Nem szerethetek! Szegény Ördög! Ostobaságod hírének akarsz becsületet szerezni és csengett akasztani magadra, mint egy macskára, hogy kötést és ígéretet olyan süppedő, olyan ingoványos fogalomra akarsz alapozni, mint a — szerelem? A gyönyört akarja eltüntetni az Ördög? Ha nem, a rokonszenvet is hozzá kell vennie, de még a caritást is, különben rászédik, mint a mesékben. Amit beszereztem és amiért szerinted elígérkeztem neked — mi más annak is a forrása, mondd, mint a szerelem, ha Isten engedelgyével előbb megmérgezted is? A kötésnek, amelyet állításod szerint egymással tettünk, nemkülönben köze van a szerelemhez, tökfél. Azt mondod, én akartam és mintha elmentem volna az erdőbe, a négyes keresztútra, a Mű kedvéért. De hiszen azt mondják, a Műnek magának is köze van a szeretethez.

Ó (orrán át nevetve): Do, re, mi! Biztosíthatlak, hogy pszichológiai furfangjaid nem fognak rajtam jobban, mint a teológiaiak! Pszichológia — ó jaj, még mindig azon lovagolsz? Hiszen az rossz, polgári tizenkilencedik század! A kor szörnyűségesen megunta, idestova vörös posztó lesz neki és egyszerűen fejbekólintják azt, aki pszichológiával zavarja az életet. Olyan időkben élünk, kedvesem, amelyek nem akarják, hogy pszichológiával zaklassák... Ezt csak mellékesen. Kikötésem világos és tisztességes volt, a pokol legitím buzgalma szabja meg. Tilos minden szerelem és szeretet, amennyiben melegít. Életed hideg legyen — ezért nem szabad embert szeretned. Mit is gondolsz? Az illumináció a végső pontig épségben hagyja szellemi erőidet, sőt időnként a fényességet önkívületig fokozza — ugyan mitől fogyjon el a végén, ha nem a kedves lélektől és a becses érzelmi élettől? Életed és az emberekhez való viszonyod általános lehűlése a dolgok természetében rejlik — azaz hogy már természetedben rejlik, mi nem rovnunk ki rád semmi, de semmi újat, a kicsikék nem csinálnak belőled újat és idegent, csak elmésen erősítenek és túlhajtának mindent, ami vagy. Vajjon nem előre kiképzett-e benned a hidegség,

akárcsak az apai főszaggatás, amelyből idővel a kis habléány fájdalmai lesznek? Hidegnek akarunk téged, hogy az alkotás lángjai se legyenek eléggé forrók felmelegítésedre. Azokba menekülsz majd életed hidegéből...

Én: És az égésből vissza a jégbe. Szemlátomást a poklot rendezitek be nekem előre itt a földön.

Ő: Az extravagáns létet, az egyetlent, amely büszke léleknek elég. Dölyföd bizonynyal soha nem fogja langyossal felcserélni akarni. Belevágsz? Egy munkával teli emberéletnyi örökléten át élvezheted. Ha kifogyott a homokóra, hatalmat akarok, hogy a magam módján kényemre-kedvemre bánhassak a finom teremtetett creaturával, vezethessem és használhassam mindenestül, testét, lelkét, húsát, véréát és minden javát mindörökkön...

És jött megint a feneketlen undor, amely már előbb elfogott egyszer és didergetett, a gleccserszerűen erősbödött fagyhullámmal együtt, amely a feszesnadrágú hímzőg felől dőlt rám. Elfeledkeztem magamról vad émelvényemben, ájulás volt szinte. Aztán hallottam, amint a dívány sarkában ülő Schildknapp hangja szól hozzám kedélyesen:

— Hát persze, hogy nem mulasztott semmit. Giornali és két billiárd, egy rund marsalai és a derék urak kígyót-békát mondtak a governóra.

Hát nem ott ülök nyári öltönyben lámpám mellett, térdemen a keresztyén könyvével! Nem lehet másként: felháborodásomban kétségtelenül elkergettem a dögöt és visszavittem a meleg holmit a másik szobába, mielőtt a cimbora megjött.

XXVI.

Vigasztaló érzés azt mondhatnom magamnak, hogy az olvasó az előbbi fejezet rendkívüli terjedelmét, mely a Kretzschmar előadásairól szóló szakasz nyugtalanító oldalszámát még tetemesen felülmúlja, nem fogja joggal az én hibámul felróni. A vele kapcsolatos követelés szerzői felelősségemen kívül esik és így nem zavarhat. Adrian írásának akármilyen egyszerűsítő átszövegezésére, a »párbeszédnek« (figyelmet kérek a tiltakozó macskakörmöknek, amelyekkel ezt a szót ellátom, természetesen nem titkolva el magam előtt, hogy csak egy részét vehetik el a benne rejlő borzadállynak) — szóval ennek a beszélgetésnek egyes számozott bekezdésekre való feloldására a közönség fáradékony befogadóképességének semminő meggondolása nem tudott rávenni. Sajgó kegyelettel voltam kénytelen egy meglevőt megismételni, Adrian hangjegypapíráról a magam kézírásába áttenni, s ezt nemcsak szóról-szóra, hanem, bizvást mondhatom, betűről-betűre

tettem — gyakran letéve a tollat, gyakran pihenésül félbeszakítva magam, hogy gondolatoktól rogyadozó léptekkel mérjem végig dolgozószobámat vagy homlokom fölébe kulcsolt kézzel a díványra vessem magam, úgyhogy, akármilyen különösen hangzik is, sokszor reszkető kezem valóban semmivel sem készült el gyorsabban ezzel a csak lemásolandó fejezettel, mint akármelyik korábbi saját fogalmazványommal.

Az értelmes és gondolkodó leírás (legalább is számomra, de ebben Monsignore Hinterpförtner is igazat ad nekem) csakugyan éppoly intenzív és időt emésztő foglalatosság, mint saját gondolataink papírra vetése és ahogyan az olvasó már több előző résznél alábecsülhette a napok és hetek számát, amelyeket halhatatlan barátom élettörténetének szenteltem, elképzelésében most is alkalmasint visszamaradt az időpont mögött, mikor a jelen sorokat írom. Megmosolyoghatja pedantériámat, de helyesnek tartom, ha közlöm vele, hogy mióta ezeket a feljegyzéseket elkezdtem, már csaknem egy év telt el és a legutóbbi fejezetek megfogalmazása közben eljött 1944 áprilisa.

Ezen a dátumon természetesen azt értem, amely a magam tevékenységét jelzi — nem pedig azt, amelyhez elbeszélésem eljutott, lévén ez utóbbi 1912 ősze, az előző háború kitörése előtti huszadik hónap, mert Adrian ekkor tért vissza Rüdiger Schildknappal Palestrinából Münchenbe és szállott meg a maga részéről egyelőre egy schwabingi penzióban (a Pension Gisellában). Nem tudom, miért köti le figyelmemet ez a kettős időszámítás és mi kényszerít rámutatnom : a személyes és a tárgyi idő kettősége, az, amelyben az elbeszélő mozog, és az, amelyben az elbeszéltek lejátszódnak. Valami egészen különös összeszővődése ez az időeknek, melyeknek egyébként még egy harmadik fajtájával is társulniuk kell : azzal az idővel, amelyet az olvasó valamikor a közöltek nyájas befogadására fog szánni, úgyhogy neki tehát már három időrenddel lesz dolga : a magáéval, a krónikáséval és a történelmivel.

Nem akarok még jobban belemélyedni ezekbe az okoskodásokba, melyek saját szememben is bizonyos izgult henyeség bélyegét hordják magukon és csak azt fűzöm hozzá, hogy a »történelmi« szó sokkal komorabb vehemenciával illik arra az időre, amelyben, mint arra, amelyről írok. A legutóbbi napokban Odesszáért tombolt a harc és a vesztegteljes ütközet azzal végződött, hogy a híres város a Fekete-tenger partján orosz kézre került, természetesen anélkül, hogy az ellenség megzavarhatta volna elszakadási műveleteinket. Erre bizonyára Szevasztopolban sem lesz képes, amely másik kézizálogunkat a nyilván fölényben levő ellenfél most készül elragadni tőlünk. Közben az erős sáncokkal övezett Európa-erődünk elleni szinte mindennapos légi támadások borzalma minden képzeletet felülmúl : mit használ, hogy az egyre nagyobb robbantó erejű romlást okádó szörnyek közül

Thomas Mann: Dr. Faustus

HORVÁTH KÁROLY
könyv- és kiad. kereskedő
Budapest, Vll. Baross-u. 91.

sok esik áldozatul hősiesség elhárításunknak? Ezrével sötétítik el a merészen egyesített világrész egét és egyre több városunk dől romokba. Lipcsét, amely Leverkusén fejlődésében, élete tragédiájában oly jelentős szerepet játszik, legutóbb egész súlyával érte: híres kiadói negyede, mint hallanom kell, már csak romhalmaz és felmerhetetlen szellemi és gazdasági vagyon lett prédájává a pusztulásnak — amely súlyos veszteség nemcsak minket németeket sujt, hanem a művelődni törekvő világot általában, ez azonban elvakultan vagy helyesen — nem merem eldönteni — nyilván hajlandó a dolognak ezt a velejáróját is vállalni.

Igen, félek, vészes vége lesz számunkra, hogy egy végzetes sugalmazású politika egyszerre szembeállított bennünket a legnépesebb, hozzá forradalmian lelkes hatalommal és a legóriásibb termelőképességűvel — hiszen úgy látszik, mintha az amerikai termelőgépezetnek nem is kellene a legnagyobb fordulatszámra rákapcsolnia, hogy megsemmisítő tömegű hadiszert dobjon ki magából. Hogy az elfajzott demokráciák ezeket a félelmetes eszközöket használni is tudják, el-
képesztő és kijózanító tapasztalat, mely naponként jobban leszoktat bennünket arról a tévedésről, hogy a háború német kiváltság és az erőszak művészetében a többiek csak műkedvelő kontároknak bizonyulhatnak. Kezdünk már (Monsignore Hinterpförtner és én sem vagyunk ebben többé kivételek) az angolszászok háborús technikájától valóban mindenre elkészülve lenni és az előzőlén feszült várakozása nő: a minden oldalról fölényes anyaggal és több millió katonával meginduló támadást európai erődünk — vagy mondjam inkább, hogy börtönünk, mondjam inkább, hogy tébolydánk? — ellen várjuk és csak a leghatásosabb leírások az ellenséges partraszállás ellen fogatosított intézkedésekről — amely intézkedések azt a célt szolgálják, hogy bennünket és a földrészt megóvják jelenlegi vezéreink elvesztésétől — képesek lelkileg ellensúlyozni a bekövetkezendőktől való általános borzadást.

Semmi kétség benne, az a kor, amelyben írok, sokkal hatalmasabb történelmi lendületű, mint amelyről írok, Adrian kora, mely őt csak küszöbéig hozta el ennek a mi hihetetlen korszakunknak és az az érzésem, mintha neki és mindazoknak, akik már nincsenek velünk és nem voltak velünk akkor, mikor ez az egész elkezdődött, utána kiálthatnánk, hogy »Jól jártatok!« és szívélyes jókívánságul azt, hogy »Nyugodjatok békében!« Adrian védettsége ezektől a napoktól drága nekem, becsesnek érzem és cserében azért, hogy ennek a védettségnek tudatában lehetek, szívesen vállalom a kor borzalmaival, amelyben továbblétezem. Olyan ez, mintha csak érte volnék és élnék, helyette, mintha én viselném a terhet, mely az ő vállait megkímélte, szóval mintha baráti szívességet tennék neki, mikor érte is magamra veszem az életet; és ez az elgondolás, amilyen ábrándos, sőt oktondi, jólesik

nekem, hízeleg annak a mindig bennem élő óhajomnak, hogy szolgáljak és segítsék neki, védjem őt — ennek a szükségérzetnek, amely barátom életében csak vajmi kevés kielégülést talált.

* * *

Mindig érdekesnek találtam, hogy Adrian tartózkodása a schwabingi penzióban csak néhány napig tartott és egyáltalában meg sem kísérelte, hogy a városban alkalmas állandó lakást kerítsen. Schildknapp már Olaszországból írt korábbi házigazdájának az Amalienstrassén és ismét biztosította magának a megszokott szállást. Adrian nem gondolt arra, hogy újból Rodde szenátornéhoz költözzék, vagy hogy egyáltalában Münchenben maradjon. Hallgatólagosan nyilván már régen eltökélte, hogy mit fog tenni — olyannyira, hogy terepszemle és megállapodás céljából már nem is tett előzetes utazást a Waldshut melletti Pfeifferingbe, hanem ehelyett csupán egy telefonbeszélgetést folytatott, azt is egészen röviden. A Gisella-penzióból felhívta Schweigestilléket — a vonal másik végén Else anyó személyesen válaszolt neki —, bemutatkozott, mint egyike a két kerékpárosnak, aki annakidején megtekintette a házat és környékét és megkérdezte, kaphatna-e és milyen áron egy hálószobát az emeleten, nappali tartózkodás céljára pedig az apátszobát a földszinten. Schweigestillné egyelőre még nem mondta meg az árat, amely utóbb étkezés-sel és kiszolgálással együtt nagyon mérsékeltnek bizonyult; mindenekelőtt azt állapította meg, melyikről van szó a két látogató közül, az íróról vagy a zenészlől, akkori benyomása érezhető felülvizsgálásával vett tudomásul, hogy a zenészlől és kívánsága ellen egyes-egyedül a vendég saját érdekében és saját szemszögéből emelt kifogásokat — egyébként még ezt is csak abban a formában, hogy kijelentette, hát hiszen neki kell legjobban tudnia, mi jó neki. Ők, Schweigestillék, úgymond, nem foglalkozásszerű lakáskiadók, hanem csak alkalomadtán, úgyszólván esetről-esetre fogadnak el bérlelőket és kosztosokat; ezt az urak már akkor rögtön megállapíthatták közléseiből, hogy viszont a beszélő ilyen alkalomnak és ilyen esetnek tekinthető-e, annak megítélését ő reá magára bízta. Bizony csendes és egyhangú élete lesz nála, de kezdetleges is, ami a kényelmességet illeti: fürdőszoba nincs, W. C. szintén nincs, ehelyett csak valami paraszti alkalmatosság a házon kívül és Schweigestillné csodálkozik, hogy egy, ha jól értette, még nem is harmincéves úr, aki művészi pályán van, falun akar letelepedni, messze minden helytől, ahol a kultúra lejátszódik. Azaz hogy »csodálkozás« nem is helyes szó, neki és férjének nem olyan a természete, hogy csodálkozzék, és ha talán éppen ezt keresi, mert meg kell adni, a legtöbb ember kelleténél többet csodálkozik, akkor csak jöjjön. De azért gondolja meg, különösen azért, mert férje, Max és ő maga súlyt vet arra, hogy az ilyen viszony ne

puszta szeszélyből fakadjon és rövid kísérlet után felmondás legyen belőle, hanem hogy eleve bizonyos tartósság szándéka forogjon fenn, net wahr, gellen's ja? stb.

Allandóra jön, válaszolta Adrian és a dolgot már régesrég megfontolta. A reá várakozó életformát magában megvizsgálta, jónak találta és elfogadta. A bérösszegbe, havi százhusz márkába belemegy. A hálószoza kiválasztását az asszonyra bízta és örül az apátszobának. Három nap múlva beköltözik.

Igy is történt. Adrian a városban való rövid tartózkodását arra használta fel, hogy megállapodjék egy neki ajánlott (azt hiszem, Kretzschmartól ajánlott) másolóval, a Zapfenstösser-zenekar egy Griepenkerl nevű fagottistájával, aki ezzel a mellékfoglalkozásával némi pénzt keresett és a »Love's Labour Lost« partitúrájának egy-részt már az ő kezében hagyta. Egészen nem készült el Palestrinában művével, még a két utolsó felvonást hangszerelte és nem volt egészen tisztában a szonátaszerű nyitánnyal sem, melynek eredeti elképzelését nagyban megváltoztatta a frappáns, az operától magától egészen idegen, az ismétlésben és a befejező allegróban oly szellemes szerepet játszó melléktéma bevezetése, amellet sok munkája volt az előadás- és tempojelek bejegyzésével is, amelyeknek megadását komponálás közben több hosszú darabon át elmulasztotta. Egyebekben előttem világos volt, hogy olaszországi tartózkodásának vége nem véletlenül nem esett egybe a mű befejezésével. Még ha tudatosan törekedett volna is erre az egyidejűségre, titkos szándéka ellene dolgozott. Sokkal inkább a semper idem és a körülményektől való függetlenülés embere volt, semhogy kíváncsnak vélte volna, az élet egyik színváltozásakor lezártan hozni magával a korábbi helyzetben elvég-zetteket. A belső folyamatosság miatt jobb, így mondta magának, ha az új viszonyokba a régebbiekhez tartozó foglalatosság maradékát hozza magával és bensőleg újat csak akkor vesz tervbe, ha a külsőleg új már megszokottá vált.

Sohasem nehéz poggyászával, amelyhez egy a partitúrát tartalmazó aktatáska mellett a gumikád tartozott, amely már Olaszországban a fürdőt helyettesítette neki, a starnbergi pályaudvarról utazott rendeltetési helyére egy olyan személyvonaton, amely nemcsak Waldshutban áll meg, hanem tíz perccel később Pfeifferingben is. Két, könyvekkel és használati tárgyakkal tele ládáját a poggyászkocsira bízta. Október vége felé járt, az idő még száraz, de már kemény és komor volt. Hulltak a levelek. A Schweigestill-ház fia, Gereon, ugyanaz a kevésbé barátságos és nyers beszédű, de dolgában nyilván biztos fiatal gazdaember, aki az új trágyaszórógépet bevezette, a kis állomás előtt várta a vendéget egy magasülésű, keményrúgójú char à banc bakján és miközben a hordár berakta a kezibőröndöket, az ostorszíjjal a kocsi elébe fogott két izmos pejlo hátán játszott. Ut-

közben nem sok szót váltottak. A fáktól koronázott Római-buckát és a Kapocs-tó szürke tükrét Adrian már a vonatból viszontlátta; tekintete most közről nyugodott ezeken a jelenségeken. Csakhamar láthatóvá vált a Schweigestill-ház kolostori barokkjá; az udvar nyílt négyszögében a kocsí ívet írt le az útjában álló öreg szilfa körül, amelynek levelei már jórészt a fát körülfogó kerek padon feküdtek.

Schweigestillné és leánya Clementine, egy barnaszemű falusi leányzó tisztes paraszti viseletben a papi címerű házkapu előtt állott. Üdvözlő szavaikat elnyelte a láncos kutya ugatása, amely izgalmaiban tálaiba lépett és szalmával kibélelt kunyhóját majdnem kirántotta helyéről. Hiába kiáltott rá az anya, leánya, valamint a poggyász leszedésénél segédkező trágyáslábú szolgáló (Waltpurgis), hogy »Na, na, Kaschperl, nyughass!« (a »sei stat!« kifejezésben a csak tájnyelvi megmaradt ófelnémet státi a közép-felnémetben státe lett, majd »stet« és jelentése ez: nyugodt, mozgatlan). A kutya tovább dühöngött, és Adrian, miután egy darabig mosolyogva nézte, odament hozzá. »Suso, Suso«, mondta, fel sem emelve hangját némileg ámult, intő hangsúllyal és lám: bizonyára csak a csitítóan zümmögő hang hatása alatt az állat szinte átmenet nélkül megnyugodott és hagyta, hogy bővítlője kinyujtsa kezét és szelíden megsimogassa régi harapásoktól forradásos koponyáját, miközben sárga szemével nagykomolyan nézett fel rá.

— Mersze az van, meg kell adni! — mondta Else asszony, mikor Adrian visszatért a kapuhoz. — Legtöbben szepegnek a csahostól és ha úgy viselkedik, mint az imént, nem is lehet senkitől rossz néven venni. A fiatal tanító, aki régebben a faluból jött a gyerekekhez — de hát az aztán nyim-nyám alak is volt — váltig mondta: »Nem állhatom ezt a kutyát, Schweigestillné!«

— Úgy, úgy! — nevetett Adrian bólogatva és bementek a házba, a kapadohányos levegőbe, fel az emeletre, ahol az asszony bevezette a vendéget a fehér dohosszagú folyosón át a neki szánt szobába a tarka sifonérral, a púposra vetett ággyal. Hogy kedvesse nekik, még egy zöld karosszéket is tettek be a szobába, amely előtt a fenyőfadeszkás padlón rongyszőnyeg feküdt. Gereon és Waltpurgis odatették a kézi bőrdöket.

Már itt és a lépcsőn visszamenet elkezdődtek a tárgyalások a vendég kiszolgálásáról és életrendjéről, majd lenn az apátszobában, ebben a jellegzetesen régimódi szobában, amelyet Adrian magában már rég birtokába vett, folytatódtak és rögzítődtek: a nagy korsó forró víz reggel, az erős kávé a hálósobában, az étkezések órája — mert hogy azokon a családdal együtt vegyen részt, nem várták el tőle, nagyon korán is lettek volna neki; félkettőkor és hatkor fognak neki külön teríteni, legjobb lesz, ha a nagyszobában elől (a paraszt-

szobában, ahol a Nike és a zongora volt), amely különben is rendelkezésre áll, mikor csak akarja, jelentette ki Schweigestillné. Könnyű ételeket ígért neki, tejet, tojást, pirított kenyeret, főzeléklevéseket, jó vörös beefsteaket parajjal délre, utána egy kis tojásfelfűjtat almalekvárral, szóval csupa tápláló dolgot, ami mégis jó a finnyás gyomornak, tehát az övének is az lesz.

— A gyomor, tisztelt úr, többnyire nem is a gyomor, hanem a fej, a szegény megkínzott fej, annak van akkora hatása a gyomorra, még ha nincs is annak semmi baja, mint a tengeribetegségnél látjuk meg a migrénnél... — Ja úgy, migrénje sokszor van, mégpedig súlyos? Mindjárt gondolta! Bizony hogy már az imént gondolta, mikor olyan figyelmesen megvizsgálta a hálószobában a redőnyöket és az elsötétítési lehetőségeket; mert a sötétség, a sötétben fekvés, az éjszaka, ahol a szemet semmi fény nem éri, csak ez kell, míg tart a baj, hozzá pedig jó erős tea, sok citrommal savanyítva. Schweigestillné tudott egyet-mást a migrénről, illetve ő maga nem ismerte, de férje, Max régebben időről-időre szenvedett benne; idővel aztán megszűnt a nyavalya. A vendég mentegetődzéséről e fogyatékosága miatt és hogy magával úgyszólván vissza-visszaeső beteget csempészett a házba, hallani sem akart, csak ezt mondta rá: »Ugyan menjen!« Valami effélét, vélte, úgyis gondolt, mert ha az ilyen ember onnan, ahol a kultúra lejátsszódik, Pfeifferingbe húzódik vissza, bizonyára megvan rá az oka és nyilván mégis csak olyan esetről van szó, amely megértést kíván, gellen's, Herr Leverkühn? Itt pedig a megértés otthon van, ha a kultúra nem is. És amit a derék asszony még elmondott.

Közte és Adrian között akkor álltukban és sétáltukban olyan megállapodások jöttek létre, amelyek talán, talán mindkettőjük számára váratlanul, tizenkilenc évre elrendezték Adrian külső életét. Elhivatták a falu asztalosát, hogy az apátszobában az ajtó két oldalán kimérje a férőhelyet az Adrian könyveinek való polcokhoz, de ne magasabban a régi faburkolatnál a bőrtapéta alatt; ugyan-csak mindjárt megállapodtak a viaszgyertya-csonkos csillár villanyra való átszerelésében. Történt még idő folyamán egy és más változás a szobával, melynek az volt a rendeltetése, hogy annyi, a nyilvános tudomásvételtől és csodálattól többé-kevésbé visszatartott mestermű megszületésének legyen tanuja. Csakhamar egy télen fölöttébb szükséges, csaknem az egész felületet elfedő szőnyeg takarta a korhadt deszkapadlót és az íróasztal előtt álló Savonarola-szék mellett az egyetlen ülőalkalmatosságul szolgáló saroklócához már néhány nap múlva minden Adriannak visszatetsző cifraság nélküli, nagyon mély, szürke bársonnyal bevont, Münchenben, Bernheimernél vásárolt olvasó- és nyugvószék került, egy dícséretes darab, amely a hozzátolható lábballóval, egy párnás zsámollyal együtt inkább meg-

érdemelte a »chaiselongue« nevet, mint a szokásos dívány és tulajdonosának két évtizeden át jó szolgálatokat tett.

A Maximilian-téri áruházban beszerzetteket (a szőnyeget és széket) részben annak megértetésére említtem, hogy a várossal való közlekedést kényelmessé tette a bőséges vonatösszeköttetés többek között gyorsvonaton is, amelyen az út egy óráig sem tartott. Adrian tehát, mint Schweigestillné kijelentése gyaníthatatná, Pfeifferingben való letelepedésével mégsem ásta el magát a magányban és szakadt el egészen a »kulturális élettől«. Még ha esti programja volt is, akadémiai hangverseny vagy a Zapfenstösser-zenekar hangversenye, operaelőadás vagy társaság — ez is előfordult —, tizenegy órakor vonat állott rendelkezésére az éjszakai hazatérésre. Ilyenkor persze nem számíthatott arra, hogy Schweigestillék kocsija várja az állomáson; ezekben az esetekben egy waldshuti fuvarozóval kellett megállapodnia, de különben is szeretett tiszta téli éjszakákon a hó mentében elgyalogolni a szunnyadó Schweigestill-tanyára, miközben az ilyen későn már láncáról leoldott Kaschperlnek vagy Susonak messziről jelt tudott adni, hogy zajt ne csapjon. Ezt egy csavarral áthangolható fémsípplal tette, amelynek legfelső hangjai olyan szélsőségesen magas rezgésszámúak voltak, hogy az emberi fül még a közelből is alig hallotta meg. Viszont a kutya egészen más természetű dobhártyájára nagyon erősen és bámu atosan nagy távolságból hatottak, és Kaschperl mukkanás és pissenés nélkül megállott, ha a titokzatos, senki mástól meg nem hallott hang az éjszakán át eljutott hozzá.

Részben kíváncsiság, de részben barátom hűvösen elzárkózott, sőt gőgösen félénk lényének vonzóereje is okozta, hogy megfordítva csakhamar a városból is érkezett egy-egy látogató refugiumába. Nem vitatom el Schildknapptól azt az elsőséget, amelyet valóban élvezett: természetesen ő jött elsőnek, hogy megnézze, mit csinál Adrian a közösen kiókumlált helyen; és később, különösen nyáron gyakran nála töltötte a hét végét Pfeifferingben. Zink és Spengler kerékpáron jött, mert Adrian bevásárlás közben a városban ellátogatott Roddeékhez a Rambergstrassen és a festőbarátok a lányoktól hallottak hazatéréséről, tudták meg tartózkodási helyét. A Pfeifferingi látogatás kezdeményezője gyaníthatólag Spengler volt, mert Zinkből, aki festőnek tehetségesebb és mozgékonyabb volt amannál, de emberileg sokkal kevésbé finom, hiányzott az érzék Adrian lénye iránt és bizonyára csak mint elválaszthatatlan volt jelen — behízelgő osztrák modorával, a sűrű »kisztihand«-dal és hamis »jékámos« elámulással mindenben, amit adtak neki, de alapjában ellenségesen. Bohóckodásai, a mókás hatások, melyeket hosszú orrával, egymáshoz közel fekvő, a nőket nevetségesen hipnotizáló szemeivel ért el, viszont Adriant hagyták hidegen, akármilyen hálás fogékonytságot

tanúsított különben a kómikum iránt. Mert ez megsínyli a hiúságot, amellet pedig a faunszerű Zinknek az az unalmassá váló szokása volt, hogy beszélgetés közben lesett minden szóra, nem foghat-e rá valamilyen nemi kétértelműséget, hogy aztán abba akaszkodjék bele. Ez a mánia, mint Zink jól láthatta, nem szolgált éppen nagy elragadtatására Adriannak.

Spengler az ilyen epizódok közben vidám mekegéssel, arcán a gödröcskével hunyorgatva nevetett. A nemi dolgok irodalmi értelemben mulattatták; szexus és szellem összefüggött nála — ami önmagában nem hamis. Műveltsége (mint tudjuk), kifinomodottság, szellem és kritika iránti érzéke a nemi szférához való akcidentális és balesetes viszonyában gyökeredzett, a testi rögzítődésben ahhoz, ami merő póruljárás és vérmérsékletére, szenvedélyességére ebben az irányban egyébként semmiképpen sem volt jellemző. Mosolyogva csevegett, annak a ma oly mélyen elsüllyedt esztétikai kultúrkorszaknak modorában, művészeti eseményekről, irodalmi és bibliofil jelenségekről, beszámolt müncheni pletykákról és nagyon tréfásan időzött annál a történetnél, hogy a weimari nagyherceg és Richard Voss színpadi költő, mikor együtt utaztak az Abruzzókban, igazi rablóbanda támadását élték át — amit minden bizonnyal Voss maga rendezett. Adriannak okos kedvességeket mondott Brentano-dalairól, amelyeket megvett és zongorán tanulmányozott. Ekkor tette azt a kijelentést, hogy ezekkel a dalokkal foglalkozni határozott és szinte már veszélyes *elkényeztetést* jelent: utánuk nem egyhamar tetszik az embernek már más ebből a fajtából. Még több egészen jót mondott az *elkényeztetésről* — mint amely elsősorban a nagyot igénylő művészt magát érinti és számára válhatik veszélyessé. Mert minden maga mögött hagyott művel magának teszi az életet nehezzé, végül pedig valósággal lehetetlenné, hiszen önmaga *elkényeztetése* a rendkívüli és minden másban való örömet elrontó dolgok által végül is menthetetlenül belehajtja a dezintegrációba, a megcsinálhatatlanba, a már nem elérhetőbe. A nagytehetségű ember problémája az, hogy a folyton fokozódó *elkényeztetettség* és az elhatalmasodó finnyáság ellenére mégis a megcsinálhatóság határain belül maradjon.

Ilyen okos volt Spengler — csupán specifikus rögzítettség alapján, mint hunyorgatása és mekegése elárulta. Utánuk Jeanette Scheurl és Rudi Schwerdtfeger jöttek teára, hogy megnézzék, hogyan lakik Adrian.

Jeanette és Schwerdtfeger néha együtt muzsikáltak, az öreg Mme. Scheurl előtt is, de külön is, így hát megegyeztek a pfeifferingi útban, miközben Rudolf vette magára a telefonbejelentés gondját. Hogy az eszme is az övé volt-e vagy Jeanette-től indult ki, kérdéses maradt. Még Adrian jelenlétében is vitáztak róla és egymás nyakába varrták az érdemet az iránta tanúsított figyelmességért.

Jeanette furesa impulzivitása az ő szerzősége mellett szól; de az ötlet másrészt Rudi bámulatós bizalmaskodásával is jól egybe-
 vágott. Úgy látszik, az volt a véleménye, hogy két évvel azelőtt
 tegeződött Adriannal, holott csak egészen alkalmaskorosan, karnevál
 idején fordult elő ez a megszólítás, akkor is csak egészen egyoldalúan,
 a Rudi részéről. Most jószívvel folytatni akarta és — egyébként
 minden érzékenykedés nélkül — csak akkor tett le róla, mikor
 Adrian már másod- vagy harmadízben vonakodott azt viszonzni.
 Jeanette leplezetlen derűsége bizalmaskodásának e veresége láttán
 egyáltalában nem érintette. Nyoma sem látszott a zavarnak kék
 szemeiben, melyek olyan tolakodó naivsággal tudtak turkálni annak
 szemében, aki valami okost, tudóst, vagy műveltet mondott. Még
 ma is sokszor gondolkozom Schwerdtfeger-ről és teszem fel magamnak
 a kérdést, hogy igazában mennyire értette meg Adrian magányát
 s ezzel az ilyen egyedüllét szükségét, elcsábíthatóságát és mennyire
 kívánta ezen a ponton érvényesíteni megnyerő vagy, hogy nyersen
 fejezzem ki magam, lábról levevő tehetségét. Kétségtelenül arra
 született, hogy megnyerje és meghódítsa az embereket, de félek,
 igazságtalan lennék hozzá, ha csak erről az oldaláról nézném. Jó fiú
 is volt és művész, és hogy Adrian és ő később valóban tegezte és
 keresztneven szólította egymást, abban nem Schwerdtfeger tetszeni
 vágyásának hitvány sikerét látom, inkább arra vezetném vissza,
 hogy őszintén érezte a rendkívüli ember értékét, valóban csüggett
 rajta és ebből merítette azt az elképesztő visszautasíthatatlanságot,
 amely végül mégis csak győzelmet — egyébként végtelen győzelmet
 — aratott a melancholia hidegségén. De régi hibás szokásom szerint
 újra elébe-vágok a dolgoknak.

Nagy kalapjában, melynek karimájáról finom fátyol feszült
 orra hegyéig, Jeanette Scheurl Mozartot játszott Schweigestillék
 parasztszalonjának zongoráján, és Rudi Schwerdtfeger a nevetség-
 sességig örvendetes ügyességgel füttyült hozzá: ezt később Roddeék-
 nál és Schlaginhausenéknél is hallottam és elbeszéltettem vele, hogyan
 kezdte kifejleszteni ezt a technikát már kisfiú korában, mielőtt
 hegedülni tanult volna és hogyan gyakorolta magát jártában-keltében
 a hallott zenedarabok tiszta utánafüttyülésében, később pedig hogyan
 alakította tovább ezt a szerzett tehetséget. Igazán fényes volt —
 kabaréba való képesség, amely szinte jobban imponált hegedű-
 játéknál és amelyre különösen szerencsés szervi rátermettséggel
 rendelkezett. A kantiléna szerfölött kellemes volt, inkább hegedű-
 mint fuvolajellegű, az előadásmód mesteri és a kis hangok a stacca-
 toban mint a kötöttségben üdítő precizitással jöttek, soha vagy
 majdnem soha nem mondva csütörtököt. Egyszerű remek volt,
 és a suszterinasságnak, amely ettől a technikától mégis elválaszt-
 hatatlan, a művészileg komolyan veendővel való társulása külön

derültséget váltott ki. Mindenki önkéntelenül nevetett és tapsolt, és Schwerdtfeger is kamaszosan nevetett, miközben kabátját helyrerándította vállán és szája szögletét kurta fintorba vonta.

Ezek voltak tehát Adrian első vendégei Pfeifferingben. Aztán kisvártatva én is jöttem és mellette jártam vasárnaponként a tó körül, mentem fel a Római-buckára. Már csak az Olaszországból való visszatérése utáni telet töltöttem tőle távol; 1913 húsvétján megkaptam állásomat a freisingi gimnáziumban, amit elősegített családom katolikus hite. Elhagytam Kaisersaschernt és asszonyostul, gyerekes-tül az Isar partjára költöztem, erre a tiszteletreméltó helyre és sok-százados püspöki székhelyre, ahol, kényelmes összeköttetésben a fővárossal, tehát barátommal is, néhány háborús hónap kivételével egész életemet eltöltöttem és szerető megrendüléssel néztem végig az övének tragédiáját.

XXVII.

Griepenkerl fagottista a »Love's Labour Lost« partitúrájának leírásával igen dícséretes munkát végzett. Jóformán az első szavak, amelyeket Adrian viszontlátásunkkor nekem mondott, a másolat szinte tökéletes hibátlanságáról és efölötti örömről szólnak. Egy levelet is mutatott, amelyet Griepenkerl intézett hozzá aprólékos munkája közben és amelyben intelligensn kifejezésre jutott aggódónak mondható lelkesedése fáradozása tárgyáért. Nem mondhatja el, jelentette a szerzőnek, mennyire lebilincseli a mű merészségével, eszméinek újszerűségével. Nem győzi eléggé csodálni a felépítés finomságát, a ritmikus mozgékonyt, a hangszerelés technikáját, amely a gyakran komplikált hangszövedéket teljesen világossá teszi, mindenekelőtt pedig a komponáló képzeletet, amely egy adott valami sokszoros változatban való idomításában nyilatkozik meg; például a szép s ugyanakkor félig komikus zene, amely Rosaline alakjához tartozik vagy inkább Biron kétségbeesett érzését fejezi ki iránta, az utolsó felvonás háromrészes bourréejének középső darabjában, az ó-francia táncformának ebben az elmés megújításában a szó legmagasabb értelmében szellemesnek és fordulatossnak nevezhető. Hozzátette: ez a bourrée nem kevésbé jellemző a társadalmi kötöttség játékosan archaikus elemére, amely annyira elbájolón, de kihívóan is elűt a mű »modern«, szabad és annál is szabadabb, lázadó, még a tonális kötöttséget is megvető részeitől: kénytelen attól tartani, hogy a partitúrának ezek a vidékei minden idegenszerűségükkel és zendülő eretnkségükkel együtt szinte hozzáférhetőbbek lesznek a befogadás számára a jámbor és szigorú részleteknél. Itt gyakran megmerevedő, inkább gondolati mint művészi hangjegyekben való elmél-

kedés található, egy zeneileg már alig hatásos hangmozaik, amely inkább olvasásra, mint hallásra szántnak látszik — stb.

Nevettünk.

— Csak arról a hallásról ne hallanék! — mondta Adrian. — Véleményem szerint teljesen elegendő, ha valamit *egyszer* hallottak, akkor, mikor a komponista kigondolta.

Kisvártatva hozzátette:

— Mintha az emberek valaha is hallanák, amit a komponista hallott. Zenét szerezni annyi, mint egy angyalokórust a Zapfenstösserzenekarra bízni előadás céljából. Én egyébként az angyalokórusokat módfelett elmélkedőknek tartom.

A magam részéről nem adtam igazat Gripenkerlnek abban, hogy élesen megkülönböztette a mű »archaikus« és »modern« elemeit. A kettő egymásba folyik és átjárja egymást, mondtam, és ő ráhagyta, de kevés hajlandóságot mutatott arra, hogy az elkészültekről vitatkozzon, hanem mint elintézeteket és tovább nem érdekeseket maga mögött hagyta. Az olyasmit is rábízta, hogy mit kezdjünk vele, hova küldjük, kinek nyujtsuk be. Csak az érdekelte, hogy Wendell Kretzschmar lássa a partitúrát. Elküldte neki Lübeckbe, ahol a dadogó még működött, és ez az operát ott valóban színrehozta egy év múlva, már a háború kitörése után; olyan német átdolgozásban, amelyben nekem nem volt részem — azzal az eredménnyel, hogy előadás közben a közönség kétharmad része elhagyta a színházat — mint az hat évvel előbb Münchenben Debussy »Pelléas és Mélisande«-ja bemutatójánál is állítólag megtörtént. Csak kétszer adták elő, és a mű egyelőre nem jutott túl a Trave-parti Hansa-városon. A helyi kritika is csaknem egyhangúan csatlakozott a laikus hallgatóság ítéletéhez és csúfolódott a »decimáló zenén«, amelyet Kretzschmar úrfelkarolt. Csak a »Lübischer Börsen-Kurier« hasábjain írt egy öreg, azóta kétségtelenül régen meghalt Jimmerthal nevű zenetanár kritikai eltévelyedésről, amelyet az idő helyesbíteni fog és fura ó-frank fogalmazásban kijelentette, hogy az opera mély muzsikájú jövősi mű, amelynek szerzője csúfolódó ugyan, de »istenszívű ember«. Ez a megkapó fordulat, amelyet soha azelőtt nem hallottam vagy olvastam és amely azóta sem került szemem elé, a legkülönösebb hatást tette rám és ahogyan a tudós figurát, aki használta, sohasem felejtettem el, azt hiszem, érdemül fogja betudni az utókor is, amelyet tanúként idézett pettyhűdt és tompa kritikájú tollforgató társai ellen.

Adrian abban az időben, mikor Freisingbe jöttem, néhány német és idegen nyelvű, t. i. angol dal és ének megzenésítésével volt elfoglalva. Mindenekelőtt William Blakehez tért vissza és ennek a kedvesszerzőjének egyik nagyon különös költeményét, a »Silent, silent night« kezdetűt tette át hangokra, azt a négy egyrímű háromsoros strófából álló verset, amelynek utolsó szakasza eléggé meghökkentően így hangzik:

»But an honest joy
Does itself destroy
For a harlot coy«.

Ezeknek a titokzatosan megbotránkoztató verseknek a komponista nagyon szimpla harmóniákat adott, amelyek az egész hangnyelvéhez viszonyítva — »hamisabbnak«, széttépettebbnek, kísértetiesebbnek hatottak a legmerészebb feszültségeknél, valóban a hármas összecsendülés szörnyűvé válásának élményét adták. — »Silent, silent night« zongorára és énekhangra íródott. Ezzel szemben Keats két himnuszát, a nyolcszakaszos »Ode to a nightingale«-t és »A mélabúhoz« szóló rövidebbet vonósnégyes kísérettel látta el Adrian, amely természetesen a kíséret hagyományos fogalmát messze maga mögött és maga alatt hagyta. Mert igazában a variációk egy szerföltött művészies formájáról volt szó, amelyben az énekhang és a négy hangszer egyetlen hangja sem témátlan. Szakadatlanul a legszorosabb kapcsolat uralkodik itt a szólamok között, úgyhogy a viszony nem a dalam és kíséret között, hanem a legszigorúbb értelemben a folytonosan váltakozó fő- és mellékszólamok között áll fenn.

Remek darabok ezek — és a nyelv hibájából máig szinte némák maradtak. Mosolyra indítóan érdekes volt számomra az a mély kifejezés, amellyel a komponista a »Nightingale«-ben belemegy a déli élet édességének vágyába, ahogyan azt az »immortal bird« éneke ébreszti fel a költő lelkében — holott Adrian Olaszországban schasem tanúsított sok lelkes hálát a napos világ vígaszaiért, amely elfelejteti az emberekkel — »The weariness, the fever, and the fret — Here where men sit and hear each other groan«. A zeneileg legbecsesebb és legművészebb kétségtelenül az álom szétfoslása és tovalibbenése legvégül, ez az

»Adieu! the fancy cannot cheat so well
As she is fame'd to do, deceiving elf.
Adieu! adieu! thy plaintive anthem fades
—————
Fled is that music: — Do I wake or sleep?«

Jól megérttem a kihívást, amely ezeknek az ódáknak vázaszerű szépségéből indult ki, hogy a zene koszorúzza meg őket: nem hogy tökéletesebbé tegye, — mert hiszen tökéletesek — hanem hogy büszke, bánatos bájukat erősebben artikulálja és plasztikusabban kidomborítsa, részletei drága pillanatának teljesebb tartamot adjanak, mint az a kilehelt szóznak megadatott: a sűrített képszerűség olyan pillanatainak, mint a »Mélabú« harmadik szakaszában a »sovrain shrine« említése, amellyel a lefátyolozott bánat az elragadtatás templomában

bír — és amelyet persze senki sem lát, csak az, akinek merész nyelve a gyönyör szőlőszemét gyöngye ínyén fel tudja pattantani, ami egyszerűen ragyogó és a zenének alig hagy már mondani valót. Meglehet, a zene csak úgy kerülheti el, hogy ártson neki, hogy lassítva vele mondja a szavakat. Gyakran hallottam, hogy egy költeménynek nem szabad túl jónak lenni, ha jó dal akar lenni belőle. A zene sokkal jobban rátermett arra a feladatra, hogy a közepszerűt bearanyozza. Így a virtuóz színészek is legfényesebben rossz darabokban érvényesülnek. De Adrian viszonya a művészethez sokkal büszkébb és kritikusabb volt, semhogy kedve lett volna, világosságát a sötétben ragyogtatni. Szellemileg valóban nagyra kellett becsülnie azt, ami zeneszerzői képességéhez szólt, és így az a német vers is, amelynek teremtő módon átadta magát, a legmagasabb fokon állott, ha nem is rendelkezett Keats lírájának intellektuális kitűnőségével. Ezt az irodalmi magasrangúságot itt valami monumentálisabb helyettesítette, a vallásos-himnikus dicséret magasra hangolt, zúgó pátosza, amely a felség és szelídség hívásával és festésével még többet adott a zene alá, még őszintébben jött elébe a brit alkotás görög nemességénél.

Klopstock ódája volt ez, »A tavaszi ünnep«, a híres ének a »korosón maradt csöppről«, amelyet Leverkühn kis szövegrövidítésekkel baritonra, orgonára és vonós zenekarra komponált. Ez a megrázó alkotás az első német világháború alatt és néhány évvel utána német zenei központokban és Svájcban is bátor és az új zenéhez vonzódó karmesterek jóvoltából egy kisebbség lelkes helyeslésével és természetesen alattomosan kicsinyes ellentmondások közepette színre került és nagyban hozzájárult ahhoz, hogy legkésőbb a huszas években az ezoterikus hír dicsőfénye kezdte körülfontni barátom nevét. Mégis hadd mondjam meg: bármilyen mélyen is megindított, ha igazában nem lepett is meg a vallásos érzésnek ez a kitörése, amely a hatás olcsó eszközeitől való tartózkodás által csak még tisztábbnak és jámborabbnak hatott (semmi hárfapengetés, pedig a szöveg szinte követeli; semmi nagydob az Úr mennydörgésének visszaadására); bármennyire szívemig hatoltak is a dicsének bizonyos, korántsem elhasznált hangfestéssel elért szépségei vagy nagyszerű igazságai, mint a fekete felhő nyomasztóan lassú vonulása, a mennydörgés kétszeres »Jehova!«-kiáltása, mikor »gőzöl a letiport erdő« (hatalmas részlet!) az orgona magas regisztereinek új és átszellemült összecsengése a vonósokkal a darab végén, ahol az istenség már nem a viharban, hanem a csendes zizegésben jön és alatta »meghajlik a béke íve« — mégis a művet akkor nem értettem meg igazi lelki értelmé szerint, nem értettem meg legtitkosabb kínját és szándékát, aggodalmát, amely a dicséretben malasztot keres. Hiszen nem ismertem az okmányt, amelyet most már olvasóm is ismernek, a köves teremben lefolyt »párbeszéd« leírását. Csak feltételesem mondhattam volna el

magamról, hogy »a partner in your sorrow's mysteries« vagyok, mint az »Ode on Melancholy« egy helyén áll : csak egy már gyermekkorunkból származó, lelki üdvéért való határozatlan aggodalom jogán, nem mert valóban tudtam, mi van vele. Csak későbbben értettem meg a »Tavaszi ünnep« kompozícióját mint Istenhez szóló sürgető engesztelő áldozatot, mint az attritio cordis művét, amely, mint borzadva gyanítom, ama kötéséhez ragaszkodó látogató fenyegetései alatt jött létre.

De még más értelemben sem fogtam fel akkor ennek a Klopstock költeményén alapuló szerzeménynek személyes és szellemi hátterét. Kapcsolatba kellett volna hoznom azokkal a beszélgetésekkel, melyeket akkortájt folytattam vele vagy helyesebben folytatott velem ő, miközben nagy élénkséggel és nagy érdeklődéssel mesélt nekem olyan tanulmányokról és utazásokról, amelyek kíváncsiságomtól, tudományos fogékonyságom fajtájától mindig egészen távolestek : a természetről és világegyetemről való tudásának izgalmas gazdagodásáról, amellyel engem nagyon is apjára és annak okos rögeszméjére emlékeztetett, hogy »az elementumokról spekuláljon«.

A »Tavaszi ünnep« szerzőjéről ugyanis nem állott a költőnek az a kijelentése, hogy nem akarja »magát minden világok óceánjába vetni« és csak a »korsón maradt csöpp« körül, a föld körül akar lebegni és imádni. Ugyan ő csak azért vetette magát a mérhetetlenbe, amelyet az asztrofizika tudománya megmérni igyekszik, hogy olyan méretekhez, számokhoz, mennyiségi rendekhez jusson el, amelyekhez az emberi szellemnek már nincs viszonya és melyek belevesznek az elméletibe és elvontba, a teljesen érzékelhetetlenbe, hogy ne mondjam értelmetlenbe. Egyébként nem szabad elfelejtenem, hogy a kezdet mégis a »csöpp« körüli lebegés volt, amely csöpp eléggé megérdemli ezt a nevet, hiszen túlnyomóan vízből, tengervízből áll és a nagy teremtés közben ugyancsak »a Mindenható kezéből csurrant ki«, hogy a kezdet, mondom, mégis az ő és rejtett mélységei fürkészése volt ; mert Adrian elsőnek a tengerfenék csodáiról, az élet eszeveszettségéről mesélt nekem odalenn, ahová nem hat nap-sugár — és pedig különös, csodálatos módon mesélt, amely egyszerre szórakoztatott és megzavart, a közvetlen szemlélet és személyes ottlét stílusában.

Mindezekről a dolgokról természetesen csak olvasott, könyveket szerzett be róluk és ezzel táplálta képzeletét ; de akár mert annyira belemérült, oly tisztán hatalmába kerítette ezeket a képeket, akár valamilyen más szeszélyből, azt koholta, hogy ő maga szállt oda le, és pedig a Bermuda-szigetek vidékén, néhány tengeri mérföldre St. Georgtól keletre és ott egy kísérijétől mutattatta meg magának a tengerfenék mesészerűségeit. Ez a kísérije szerint egy Capercailzie nevű amerikai tudós volt, és vele új mélységi rekordot állított fel.

Nagyon élénken emlékszem erre a beszélgetésre. Egy Pfeifferingben töltött hétutón élveztem az egyszerű estebéd után, amelyet Clementine Schweigestill a nagy zongoraszobában szolgált fel. A szigorú öltözetű leány aztán mindegyikünknek egy félliteres agyagkorsó sört hozott az apátszobába, s így üldögéltünk ott Zechbauer-szivarokat füstölve, könnyűket és jókat. Suso, a kutya, azaz hogy Kaschperl ebben az órában már nem volt láncon és szabadon csatangolt az udvaron.

Szóval ekkor tetszelgett Adrian azzal a tréfával, hogy fölöttébb szemléletesen elmondja nekem, hogyan szállt le Capercaillie úrral egy mindössze 1.20 m átmérőjű gömbalakú buvárgondolában, amely mintegy stratoszféra-léggömb módjára volt berendezve és hogyan süllyesztette magát vele a kísérő hajó darujának segítségével az itt hihetetlenül mély tengerbe. Izgalmasnál is több volt — legalább is neki, de mentorjának, illetve cicerónéjának, akitől kierőszakolta ezt az élményt, már nem, őt hidegebben hagyta az ügy, mert ez nem első leszállása volt. Helyzetük a két tonna súlyú üreges gömb szűk belsejében igazán csöppet sem volt kényelmes, de ezért házikójuk tökéletes megbízhatóságának tudata kárpótolta őket: szerkezete teljesen vízhatlan volt, hatalmas nyomásnak is ellenálló és nagy oxigénkészlettel volt felszerelve, távbeszélővel, erős áramú reflektorokkal és kvarcablakokkal minden oldalra nyíló kilátással. Egészében három óránál valamivel tovább időztek benne a tenger színe alatt, s ez az idő szinte elrepült, hála a képeknek és bepillantásoknak, melyek osztályrészükül jutottak egy olyan világba, amelynek csendes, bolondos idegensége a miénkkel való született érintkezésnélküliségevel volt igazolható és bizonyos mértékig magyarázható.

Mindazonáltal különös, a szívet kissé elállító pillanat volt, mikor egy reggel kilenc óra tájban bezárult mögöttük a négyszáz font súlyú páncélajtó és ők lefelé lebegtek a hajóról, majd belemerültek a nedves elembe. Kezdetben a kristálytisza, naptól átvilágított víz vette őket körül. De »korsón maradt csöppünk« belsejének ez az átvilágítása a felülről jövő fénytől csak mintegy 57 méterig terjed lefelé; aztán minden megszűnik, helyesebben egy új, vonatkozás nélküli és többé nem otthonos világ kezdődik, amelybe Adrian vezetőjével e mélység csaknem tizennégyszereséig, kereken 2500 lábnyira hatolt be és ott mintegy félórát időzött, szinte minden pillanatban gondolva arra, hogy hajlékukra 500.000 tonnányi nyomás nehezedik.

Lefelé haladtukban a víz lassanként szürke színt öltött — tehát annak a sötétségnek színét, amely még némi bátorkodó fénnel keveredett. Ez nem egykönnyen mondott le a további behatolásról, hiszen lényege és akarata, hogy világítson, és ezt a végsőig tette is, amennyiben a kifáradás és visszamaradás legközelebbi útszakaszát még színesebbé tette az előzőnél: kovarcablakaikon keresztül az

utasok most nehezen leírható kékfeketességbe néztek ki, amely még leginkább egy déli szélről tisztára söpört ég peremének derengéséhez hasonlítható. Utóbb persze és pedig már sokkal azelőtt, hogy a mélységmérő 750 és 765 métert mutatott, teljes feketeség uralkodott köröskörül, az interstelláris tér örökidők óta a leggyöngébb napsugártól sem elért sötétsége, az örökké csendes és szűzi éj, amely most kénytelen volt belenyugodni abba, hogy egy, a felső világból hozott erőszakos és nem kozmikus eredetű mesterséges fény világítsa át és tegye láthatóvá.

Adrian a megismerésnek arról az ingeréről beszélt, amelyet az szerzett neki, hogy a sohasem látottat, nem láthatót, meglátásra nem számított tekintet elé tárja. Az indiszkrécio, sőt vétkeesség ezzel kapcsolatos érzését nem csitította le és egyenlített ki egészen a tudomány pátosza, amely jogot formálhat ahhoz, hogy olyan messzire hatoljon, mint az okosságának megadatott. Nagyon is világos volt, hogy a hihetetlen, részint borzalmas, részint nevetséges rendkívüliségek, amelyekre a természet és élet itt vetemedett, a formák és arculatok, amelyek a földfeletti világról látszólag már alig tartottak rokonságot és mintha egy más bolygóról valók lettek volna, a rejtettség, az örök sötétségbe burkoltság gögijének termékei voltak. Egy emberi világűr-repülőgép megérkezése a Marsra vagy mondjuk inkább a Merkurnak a naptól örökre elfordult felére nem kelthetett volna nagyobb feltűnést ezeknek a »közeli« égitesteknek esetleges lakói között, mint Capercailzie bűvárharangjának megjelenése keltett ideleinn. A népszerű kíváncsiság, amellyel a mélység kusza teremtményei tolongtak a vendégek háza körül, leírhatatlan volt — és leírhatatlan szerves világ rejtett hóbortos torzképeinek, a rabló szájaknak, szemérmetlen fogazatoknak, teleszkopszemeknek, papírhajó-halaknak, felfelé dülledt szemű ezüstbaliáknak, két méterig nyúló hajóorr- és uszálylábúaknak tömkelege is, amely kavargó villanással elsuhant a gondola ablakai előtt. Még az akarattalanul az árban lebegő, sokkarú nyálkaszőrnyeken, díszbomlaszokon, polipokon és skyphomeduzákon is mintha görcsösen vibráló izgalom vett volna erőt.

Meglehet egyébként, hogy a mélynek ezek a bennszülöttjei a hozzájuk leszállott fényszóró vendéget sajátmaguk egy túldimenzionált alfájának tekintették, mert közülük is a legtöbben tudták azt, amit ő tudott, tudniillik saját erejükből világítani. A látogatók, így beszélte el Adrian, csak azért olthatták el dinamófényüket, hogy más különös színjáték táruljon eléjük. Mert a tenger sötétjét ekkor keringő és száguldó lidércfények világították meg, a halak önvilágítása, amellyel közülük sokan rendelkeztek, és pedig oly módon, hogy némelyek egész testükön foszfocreszkáltak, mások pedig legalább egy világító szervvel, villanylámpával voltak felszerelve, amelyekkel

gyaníthatóan nemcsak útjukat világították meg az örök éjszakában, hanem zsákmányt is csalogattak magukhoz vagy szerelmi jeleket adtak. Néhány nagyobb valóban olyan intenzív fehér fényt sugárzott maga elébe, hogy a megfigyelők szeme elvakult tőle. Néhányuknak csőformában kiálló nyeles szemei azonban valószínűleg arra valók, hogy már lehetőleg messziről észrevegyék a leghalványabb figyelmeztető vagy csalogató csillogást.

A tudósító sajnálta, hogy gondolni sem lehetett a mélység e lárváinak, legalább a legismertebbeknek megfogására és felhozására. Ehhez mindenképp előtt olyan készülék kellett volna, amely testük számára a feljövétel közben megtartsa a roppant atmoszféranyomást. Azt a nyomást, amelyet megszoktak és melyhez alkalmazkodtak — ugyanazt, amely végiggondolásra szorongató módon a gondola falaira nehezedett. Az állatok ezt a nyomást szöveteiknek és testük üregeinek ugyanilyen magasságú belső feszültségével egyenlítették ki, úgyhogy annak csökkenése esetén feltétlenül szétpukkantak volna. Némelyikükkel, sajnos, már a felülről jött járművel való találkozás közben megtörtént ez — például egy különösen nagy, hússzínű és szinte nemes alkatú vízilény a gondolával való gyöngye összeütközésre ezer darabra hullott szét...

Igy mesélt Adrian szivarozás közben, egészen olyan szellemben, mintha ő maga leszállt volna és mindezt megmutattatta volna magának — és ezt a tréfás előadásmódot csupán félmosollyal olyan következetesen vitte végig, hogy nevetésem és csodálkozásom közben kénytelen voltam kissé ámulva is nézni reá. Mosolygása nyilván az évődő szórakozás kifejezése is volt, mert bizonyára érezte, hogy némi ellenállás van bennem közlései ellen. Hiszen jól ismerte ellen-szenvig menő érdektelenségemet a természetes dolgok kényeskedéseivel és titkolódzásaival, egyáltalán a »természettel« szemben, úgy-szintén a nyelvi humánium köréhez való ragaszkodásomat. Nyilván nem utolsó sorban ennek tudása csábította arra, hogy ezen az estén egyre jobban nekem essen felfedezéseivel vagy, ahogyan tette, a szörnyűséges emberenkívüliség területein gyűjtött tapasztalataival és hogy engem magával rántva mégis belevesse magát »minden világok óceánjába.«

Az átmenetet ehhez megkönnyítették neki megelőző leírásai. A tenger mélyének gróteszkül idegenszerű élete, amelynek látszólag már semmi köze sem volt bolygónkhoz, bekapcsolódási pontnak kínálkozott. Egy második Klopstock fordulata volt a »korsón maradt csöppről«, amely fordulatot ámuló alázatában nagyon jól igazolta nemcsak a földnek, hanem egész bolygórendszerünknek, tehát a napnak és hét csatlósának egészen mellékesen félreeső és a tárgy esekélyisége miatt a nagyranéző tekintet számára szinte felfedezhetetlen helye a Tejút nyüzsgésében, amelyhez ez a rendszer tartozik,

Thomas Mann: Dr. Faustus

HORVÁTH KÁROLY
könyv- és papírkereskedő
Budapest, VIII. Baross-u. 91.

a »mi« tejútunkénak — hogy a sokmillió többiről is itt még hallgassunk. A »mi« szó bizonyos intimitást kölcsönöz annak az elképzelhetlenségnek, amelyre vonatkozik, szinte már komikusan kitágítja a honosság fogalmát az észbontóan kiterjedetre, melynek szerényen, de biztosan letelepedett polgáraiul érezhetjük magunkat. Ebben a biztonságban, ebben a mélységesen benső biztonságban, mintha a természetnek a szférikus iránti vonzalma fejeződne ki — és ez volt a harmadik pont, amelyhez Adrian kozmikus fejtegetéseit fűzte: ezekhez részben az a különös tapasztalat juttatta el, hogy egy üres gömbben tartózkodott, a Capercailzie-féle mélytengeri gondolában, ahol állítása szerint néhány órát töltött. Ebből azt tanulta meg, hogy valamennyien mindig egy üres gömbben élünk, mert a galaktikus térrel, amelyben valahol félre egy parányi helyet utaltak ki nekünk, így áll a dolog:

Alakja körülbelül olyan, mint egy lapos zsebkóráté, tehát kerek és vastagsága sokkal kisebb területénél — nem mérhetetlen, de persze roppant forgó korongja a csillagok, csillagesoportok, csillagseregek, egymás körül elliptikus pályát leíró iker csillagok, ködfoltok, világító ködök, gyűrűalakú ködök, ködcsillagok stb. sűrített tömegeinek. Ez a korong azonban csak ahhoz a síma körlaphoz hasonlít, amely akkor keletkezik, ha közepén elvágunk egy narancsot, mert köröskörül más csillagok páráköpenyegé zárja be, amely ismét nem nevezhető mérhetetlennek, de hatványozottan óriásinak mondható és melynek tereiben, túlnyomóan üres tereiben az adott tárgyak úgy vannak elosztva, hogy az egész építmény egy gömböt alkot. Mélyen ennek az esztelenül tágas üres gömbnek belsejében tehát, a sűrített világnyiüzség korongjához tartozóan, létezik egészen mellékesen, nehezen feltelálhatóan és említésre alig érdemes módon az az állócsillag, amely körül nagyobb és kisebb társaival együtt a föld és holdacsakája kering. »A Nap«, amely a határozott névelőt oly kevésbé érdemli meg, egy felületén 6000 fok meleg, szerény másfél millió kilométer átmérőjű gázgömb, a galaktikus belső lap középpontjától ugyanolyan messze van, amilyen széles ez, tehát 30.000 fényévnire.

Általános műveltségem megengedte, hogy a »fényév« szóval valamelyes fogalmat kösse össze. Természetesen térbeli fogalom és azt az utat jelzi, amelyet a fény egy egész földi esztendő alatt megtesz — a maga sajátos sebességével, amelyről volt némi határozatlan elgondolásom, Adrian azonban pontosan tudta fejből, hogy 297.600 kilométer másodpercenként. Ily módon egy fényév jócskán 9.5 trillió kilométerre rúg, naprendszerünk excentricitása tehát ennek harmincezerszeresére teendő, míg a galaktikus gömb egész átmérője nem kevesebb kétszázezer fényévnél.

Nem, nem volt mérhetetlen, de ez volt a mértéke. Mit mondhatunk az ilyen támadásról az emberi ész ellen? Beismerem,

olyan a természetem, hogy a realizálhatatlanul túlímponáló csak lemondó, de kissé megvető vállvonogatást vált ki belőlem. A nagyság csodálata, a lelkesedés érte, a lenyűgözöttség tőle kétségtelenül lelki élvezet, de csak megfoghatóan földi és emberi viszonyok között lehetséges. A piramisok nagyok, a Mont Blanc és a Szent Péter-templom belseje nagy, ha ugyan nem akarjuk a nagyság jelzőjét egyáltalában inkább az erkölcsi és szellemi világnak, a szív és gondolat magasztosságának fenntartani. A kozmikus teremtés adatai pusztán értelmünk elbódító bombázása két tucat nullából álló üstökösfarokkal ellátott számokkal, amelyek úgy tesznek, mintha volna még bármi közülük mértékhez és észhez. Nincs ebben a szörnyűségben semmi, ami a magamfajtajú emberhez jószág, szépség, nagyság alakjában szólna és sohasem fogom megérteni a hozsanna-hangulatot, amelybe bizonyos lelkeket az úgynevezett »isteni alkotás«, amennyiben egyetemes fizika, belesodor. Nevezhetjük-e egyáltalán isteni alkotásnak azt a mutatványt, amelyre éppúgy mondhatjuk azt, hogy »Hát igen«, mint azt, hogy »Hozsánna«? Én inkább az elsőt, mint a másodikat tartom helyes válasznak az egyes vagy akár a hetes után álló két tucat nullára, mert ez már nem különbség és semmi okát nem látom annak, hogy rajongva porba omoljak a kvinkvillió előtt.

Jellemző volt az is, hogy a fennkölt kedélyű költő, Klopstock a lelkes hódolat kifejezése és felkeltése céljából a földre, a korszóhoz tapadó csöppre szorítkozott és a kvinkvilliókat mellőzte. Himnuszának megzenésítője, Adrian barátom, mint mondtam, ezekben éldeleggett; de nem volna igazam, ha azt a benyomást kelteném, hogy akármilyen meghatottsággal vagy hangsúllyal tette ezt. Az a mód, mellyel ezeket az eszeveszettségeket kezelte, hideg és hanyag volt és érződött rajta a leplezetlen ellenszenvem fölötti szórakozás, de bizonyos tudós beavatottság is ezekbe a viszonyokba, tehát az a folytatatólagos fikció, mintha ismereteit nem kéz alatt, olvasmányokból, hanem személyes közvetítésből, tanításból, szemléltetésből, tapasztalásból merítette volna, mondjuk fennnevezett mentorának, Capercailzie professzornak útján, aki, mint kisült, nemcsak a tenger mélyének éjszakájában, hanem a csillagok között is járt vele... Félig-meddig úgy tett, mintha tőle tudta volna meg, és pedig többé-kevésbé szemléletes módon, hogy a fizikai világegyetem — a szó átfogó, a legtávolabbt is magába ölelő értelmében véve — sem végesnek, sem végtelennek nem nevezhető, mert hiszen mindkét kifejezés valami statikust fejez ki, míg a valódi tényállás keresztül-kasul dinamikus és a kozmosz, legalább is régóta, pontosabban 1.900 millió év óta az örült *tágulás*, más szóval az explozió állapotában van. E fölött semmi kétséget nem hagy a fény piros eltolódása, a számos tejútrendszerrel hozzánk jutó fényé, amelyek távolságát még valamennyire ismerjük — e fény színének

a spektrum vörös szélé felé annál erősebb elváltozása, minél nagyobb távolságban vannak tőlünk ezek a ködfoltok. Nyilvánvaló, hogy elfelé törekszenek tőlünk és a legmesszibb, 150 millió fényévnire fekvő komplexusoknál ennek az eltávolodásnak gyorsasága egyenlő azzal, amelyet a radioaktív anyagok alfarészecskéi kifejtene, tehát 25.000 kilométerrel másodpercenként, amely sebességgel szemben egy kilótt gránát repeszeinek röpte csigatempó. Ha tehát valamennyi tejútrendszer a legtúlzottabb időmértékben rohan el egymástól, az »explozió« szó talán éppen hogy, de valószínűleg már egyáltalában nem is elég arra, hogy a világmodell állapotát és tágulásának módját megjelölje. Ez valamikor statikus és egyszerűen egymilliárd fényév átmérőjű lehetett. Ahogyan a dolgok ma állanak, tágulásról ugyan lehet szó, de akármilyen állandó kiterjedésről, »végesről« vagy »végtelenről« nem. Ugy látszott, Capercailzie csak arról biztosíthatta a kérdezőt, hogy valamennyi egyáltalában létező tejútképződmény összege százmilliárdos mennyiség és ebből csak egy csekély millió érhető el mai távcsöveinkkel.

Igy Adrian, pőfékelve és mosolyogva. Lelkére beszéltem és követeltem tőle, ismerje be, hogy ez az egész semmibe vesző számbabona korántsem keltheti bennünk Isten magasztosságának érzését, nem adhat nekünk semminő erkölcsi emelkedettséget. Inkább az egész ördögi mókának fest.

— Valld be — mondtam —, hogy a fizikai alkotásnak ezek az elképzelhetetlenségei vallásosan egyáltalában nem produktívak. Milyen tisztelet és a kedélynek mely tiszteletből származó megtisztulása eredhet egy mérhetetlen garaboncásságnak, mint az explodáló világ-egyetemnek képzetéből? Éppenséggel semmilyen. Jámorság, tisztelet, lelki tisztesség, vallásosság csak az emberen felül és az ember által, a földiségre és emberségre való szorítkozásban lehetséges. Ennek gyümölcse kell, hogy legyen, lehet és lesz egy vallásosan színezett humanizmus, melyet az ember transzcendens titkának érzése határoz meg, az a büszke tudat, hogy nem pusztán biológiai lény, hanem lényének döntő részével egy szellemi világhoz tartozik, hogy megadatott neki az abszolutum, a valóság, a szabadság, az igazságosság gondolata, hogy köteleességévé tétetett a tökéleteshez való közeledés. Ebben a pátozban, ebben a kötelezettségben, ebben a tiszteletben, amellyel az ember önmaga iránt viselkedik, benne van Isten, de százmilliárd tejútban nem tudom Őt megtalálni.

— Akkor ellene vagy a műveknek — felelte — és a fizikai természetnek, amelyből az ember származik és vele szellemi mivolta is, amely végül a kozmosz más helyein is megtalálható még. A fizikai teremtes, ez a téged bosszantóan óriási világmutatvány, kétségtelesenül előfeltétele az erkölcsinek, amely nélkül nem volna talaja és lehet, hogy a jó a rossz virágának volna nevezhető — une fleur du mal.

A homo Dei, akiről te beszélsz, végül is — vagy nem végül is, bocsánatot kérek, hanem mindenekelőtt — a rút természet egy darabja, a potenciális átszellemülés nem éppen bőkezűen mért mennyiségevel. Egyebekben szórakoztató látvány, mennyire hajlik humanizmusod, és nyilván minden humanizmus, a középkorian geocentrikushoz — alighanem szükségszerűen. A humanizmust közkeletűen tudománypártolónak tartják, de nem lehet az, mert nem lehet a tudomány tárgyait ördögi műnek minősíteni vagy benne magában ilyent látni. Ez középkor. A középkor geocentrikus és anthropocentrikus volt. Az egyház, amelyben tovább él, tiltakozott az emberi szellem asztrológiai felismerései ellen, kiáltozta és eltiltotta őket az ember tisztetelére, humanitásból ragaszkodott a tudatlansághoz. Látod, humanizmusod maga a középkor. Terméke kaisersascherni templomtorony-kozmológia, amely asztrológiára, a plánéták állásának, a konstellációnak és szerencsés vagy megrontó jóslatainak megfigyelésére vezet — igen természetesen és joggal; mert a testek intim egymástól való függése az olyan szorosan együvé tartozó kozmikus zugsorozatban, amilyen a mi naprendszerünk, akárcsak kölcsönös bensőséges szomszédi vonatkozásuk magától értetődő.

— Asztrológiai konjunkturáról egyszer már beszéltünk — vettem közbe. — Régen volt, a Tehenes-tó körül sétálgattunk és zenéről beszélgettünk. Te akkor a konstellációt védted.

— Most is védem — válaszolta. — Az asztrológikus korok nagyon sokat tudtak. Olyan dolgokat tudtak vagy sejtettek, amelyekre ma a legkitágultabb tudomány újra rájön. Hogy a betegségek, kórok, járványok a csillagok állásával függenek össze, ama korok számára intuitív bizonyosság volt. Ma már vagyunk annyira, hogy vitatkozhatunk róla, vajjon a csírák, baktériumok, szervek, amelyek például influenza-járványt idéznek elő a földön, nem más bolygókról, a Marsról. Jupiterről vagy Vénusról származnak-e.

És elmondta erre, hogy egy kaliforniai tudós állítólag élő baktériumokat talált bezárva néhány millió éves meteorkövekbe. Ennek lehetetlenségét nem lehet rábizonyítani, mert kétségtelen, hogy a csírák, élő sejtek olyan hideg fokokat bírnak ki, amelyek az abszolút fagyponthoz, a minus 273 Celsiushoz, az interplanetáris tér hőmérsékletéhez legalább is közel vannak. A ragályos betegségek, olyan kórok, mint a pestis, a fekete halál, valószínűleg nem erről a földről valók, hiszen szinte egészen bizonyos, hogy az élet maga is egyáltalában nem a földön keletkezett, hanem kívülről került ide. Ő legjobb forrásból tudja, hogy szomszédos csillagokról ered, amelyek annak hasonlóképpen kedvezőbb, sok methant és ammoniákat tartalmazó légkörbe vannak burkolva, így a Jupiter, Mars és Vénus. Ezekről vagy ezek egyikéről, a választást rám bízta, jutott az élet valamikor kozmikus lövegek közvetítésével vagy egyszerűen sugárnyomással

erre a mi meglehetősen terméketlen és ártatlan bolygónkra. A nekem oly kedves humanista homo Dei, az életnek ez a koronája tehát minden szellemi elkötelezettségével együtt alkalmasint egy szomszéd csillag mocsárgáz-termékenységének produktuma...

— A rossz virága — ismételtem bólogatva.

— Amely rendesen rosszban is virágzik — tette hozzá.

Igy kötődött velem, nemcsak jóakarató világszemlélettemmel, hanem azáltal is, hogy beszélgetés közben bogaras szeszéllyel mindig fenntartotta a maga valamilyen egészen külön, személyes, közvetlen informáltságának látszatát és az ég és föld dolgairól. Nem tudtam, de kitalálhattam volna, hogy mindezzel egy mű volt a célja, a kozmikus zene, amelyet akkor az új dalok epizódja után, fejében forgatott. Az a bámulatos egyteteles szimfónia vagy zenekari fantázia volt ez, amelyet 1913 utolsó és 1914 első hónapjaiban dolgozott ki és melynek »A Mindenség csodái« címet adta — nagyon az én kívánságom és javaslatom ellenére. Engem ugyanis meghökkentett ennek a címnek frivolitása és a »Symphonia cosmologica« elnevezést ajánlottam. Adrian azonban nevetve ragaszkodott a másik álpatetikusan ironikus címhez, amely a beavatottat, meg kell adni, jobban előkészíti a mérhetetlenség ábrázolásának ízig-vérig bizzar és groteszk, noha gyakran szigorúan ünnepélyes, matematikusan szertartásos módon groteszk jellegére. A »Tavaszi ünnep« szelleméhez, amely viszont bizonyos értelemben ismét előkészület volt erre, tehát az alázatos dicsőítés szelleméhez ennek a zenének semmi köze, és ha a zenei kézírás bizonyos egyéni jegyei nem vallanának ugyanarra a szerzőre, el sem hinné az ember, hogy egyazon lélek hozta létre mind a kettőt. A mintegy harminc percig tartó zenei világkép lényege és veleje a gúny — olyan gúny, amely a beszélgetés közben kifejezett véleményemet, hogy a mértéktelennel és emberen kívülivel való foglalkozás a jámborságnak nem ad tápot, nagyon is igazolja; luciferi csúfondárosság, travesztálóan kópés dicsének ez, amely mintha nemcsak a világépület rettenetes óraszerkezete, hanem még a közeg ellen is irányulna, amelyben az tükröződik, sőt ismétlődik: a zene, a hangok kozmosza ellen. Ezért nem kevésbé hozzá is járult ahhoz, hogy barátom művészi törekvésére a virtuóz művészietlen érzület, a káromlás, a nihilista bűn szemrehányását zúdítsa.

De elég ebből ennyi, A legközelebbi két fejezetet bizonyos társadalmi tapasztalatoknak szándékozom szentelni, amelyekben azon az 1913/14-es év- és korfordulón, a háború kitörése előtti utolsó müncheni farsangon Adrian Leverkühnnel osztoztam.

XXVIII.

Hogy Schweigestillék bérlője nem egészen temetkezett Kaschperl-Susotól őrzött kolostori magányába, hanem, ha szórványosan és tartózkodással is, némi városi társaséletet is folytatott, mondtam már. Kedvesnek és megnyugtatónak, ugyan mindebben a korai elindulás állandó és mindenkinek ismert szüksége, a 11-órás vonathoz való kötöttség látszott számára. Roddeéknél találkoztunk a Rambergstrassén, ahol jóbarátságba kerültem az ottani körrel, Knöterichékkel, Kranich doktorral, Zinkkel és Spenglerrel, Schwerdtfegerrel, a hegedűssel és füttyművésszel, továbbá Schlaginhaufenéknél, nemkülönbön Schildknapp kiadójánál, Radburchnál a Fürstenstrassén és Bullinger (egyébként rajnai eredetű) papírgyáros elegáns bel-etage-lakásán; ahová ugyancsak Rüdiger vezetett be bennünket.

Roddeéknél, akárcsak Schlaginhaufenék oszlopos szalonjában szívesen hallották *viola d'amore*-játékomat, lévén ez a legfőbb társaságbeli teljesítmény, amely tőlem, az egyszerű és társalgásban sohasem nagyon élénk pedagógustól telhetett. A Rambergstrassén az asztmatikus Kranich doktor és Baptist Spengler buzdított: az egyik numizmatikai és régészeti érdeklődésből (szeretett elbeszélgetni velem a maga szépen tagolt és világos fogalmazású nyelvén a *viola*-család történelmi formáiról), a másik általános rokonszenvből a nem mindennapi, sőt rendkívüli iránt. Figyelemmel kellett azonban lennem ebben a házban Konrad Knöterich vágyára, hogy prüsszögve hallassa magát a csellón, valamint a kis közönség egyébként jogos vonzódására Schwerdtfeger megnyerő hegedűjátékához. Annál inkább hízelgett hiúságomnak (nem is tagadom), hogy a sokkal tágabbkörű és magasabb állású kör, melyet dr. Schlaginhaufenné szül. von Plausig maga és svábos beszédű, amellettl fölöttébb nagyothalló férje köré gyűjtött, élénk érdeklődéssel fordult mégis mindig műkedvelői játékom felé és csaknem mindig kényszerített, hogy hangszeremet vigyem magammal a Briennerstrassére s ott a társaságot egy XVII. századból való *chaconne* vagy *sarabande*, egy XVIII. századbéli *«plaisir d'amour»* előadásával örvendeztessem meg vagy a Händellel barátkozó Ariosti egyik szonátáját, esetleg egy *viola di bordonéra* írott, de *viola d'amorén* is jól előadható Haydn-darabot játsszam el nekik.

A felszólítás erre nem mindig Jeanette Scheurltól indult ki, hanem a főintendástól, Riedeser kegyelmes úrtól is, aki a régi hangszert és régi muzsikát természetesen nem tudós régészeti hajlamból pártolta, mint Kranich, hanem merőben konzervatív érzületből. Ez vitathatatlanul nagy különbség. Ez az udvari ember, egykori lovasezredes, akit egyesegyedül azért vezényeltek mostani helyére, mert tudták róla, hogy zongorázik egy kicsit (hány évszázaddal érezzük ma magunk mögött azt az időt, mikor valaki főintendáns lett, mert nemes volt

és zongorázott egy keveset!) — szóval Riedesel báró minden régiben és történelmiben védősáncot látott az újkori és forradalmi ellen, amolyan feudális polémiát, és támogatta ebben az érületében, holott igazában semmit sem értett belőle. Mert ahogyan az újat és fiataalt nem értheti meg, aki nincs otthon a hagyományokban, a régi iránti szeretet is mesterkéltséggel és meddő maradvánnyá marad, ha elzárkózik az új elől, amely történelmi szükségszerűséggel abból támadt. Így becsülte és protegálta Riedesel a balettet és pedig azért, mert »kecses«. A »kecses« szó nála konzervatív-polémikus varázsige volt a modern lázadás ellen. Az orosz-francia balett művészi hagyományvilágától, melynek képviselői például Csajkovszkij, Ravel és Stravinszkij, sejtelve sem volt és távol estek tőle az olyan eszmék, amelyeket az utolsónak említett orosz zenész mondott ki utóbb a klasszikus balettről: hogy mint a mértéktartó tervszerűség diadala a csapongó érzésen, a rendé a véletlenben, mint az apollóian tudatos cselekvés mintája: paradigmája a művészetnek. Előtte ebben az összefüggésben inkább egyszerűen túllszoknyácskák lebegtek, lábujjhegyen való tipegés és »kecsesen« a fej fölé hajlított karok — a páholyok »ideálshoz« ragaszkodó, minden csúnyán problematikus tilalmazó udvari társasága és a földszint fegyelmezett polgári közönsége előtt.

Schlaginhausenéknél persze sok Wagnert is adtak elő, mert hiszen Tanya Orlanda, egy hatalmas nő és Harald Kjöjelund hőstenor, egy csiptetős és érceshangú, már kövér férfi gyakran volt ott vendég. De Wagner művét, amely nélkül az ő udvari színháza sem állhatott volna fenn, Riedesel kegyelmes úr, minden hangossága és hevesége ellenére többé-kevésbé bevonta a feudális »kecsesség« körébe és annál készségesebb tisztelettel viseltetett iránta, mert már volt újabb, azon túlmenő, ami elutasítható és ami ellen Wagner konzervatíván kijátszható volt. Így még az is előfordult, hogy a kegyelmes úr maga kísérté zongorán az énekeseket, ami ezeknek hízelgett, jól lehet zongoratudása a kivonattal nem igen tudott megbirkózni és nem egyszer veszélyeztette a hatást. Nekem semmiképpen sem volt ínyemre, ha Kjöjelund kamaraénekes Siegfried véget nem érő és eléggé bárgyú kovácműhely-dalait harsogta, hogy a szalon érzékenyebb dísz tárgyai, a vázák és dísz poharak izgatottan rezegtek és vacogtak hozzá. De megvallom, hogy a megrendülésnek olyan heroikus női hang hallattára, amilyen Orlandáé volt akkor, nehezen álllok ellent. Az alak súlyossága, az organum ereje, a drámai hangsúly gyakorlottsága, az organum nagy felindultságú királyi asszonylélek illuzióját kelti bennünk és például Isolda »A szerelmet nem ismeréd?«-jének előadása után az önkívületnek addig az énekéig, hogy »E fáklya élttem fénye volna bár, kacagva, bátran kioltanám« (miközben az énekesnő a színpadi cselekvést karjának energikusan leseprő mozdulatával markírozta) nem sok híja volt, hogy könnyel szemeimben

leboruljak a tetszéssel elhalmozott, diadalmasan mosolygó hősnő előtt. Egyébként ezúttal Adrian vállalkozott arra, hogy kísérje, és ő is mosolygott, mikor a zongoraszékről felállt és tekintete sirásig megindult arcomra esett.

Ilyen benyomások közepette az ember szeret maga is valamivel hozzájárulni a társaság művészi szórakozásához, ezért meghatott, mikor Riedesel kegyelmes úr, akit a karcsúlábú elegáns háziasszony nyomban támogatott, délnémet színezetű, de a katonatiszti hangtól megkeményített nyelven arra buzdított, hogy ismételjem el Milandre (1770) andantéját és menüettjét, amelyet nemrégiben egyszer már előadtam itt héthúros hangszeremen. Milyen gyöngye az ember! Hálát éreztem iránta, egészen elfelejtettem ellenszenvenemet sima és üres, sőt elpusztíthatatlan szemtelenségtől mintegy fénylő arisztokrata ábrázata, gömbölyű borotvált arca előtt kipedert szőke bajusza és a fehérés szemöldöktől árnyalt arcba csipetett monoklija ellen. Adrian szemében, jól tudtam, ennek a lovagnak alakja úgyszólván minden értékelésen, minden gyűlöleten és megvetésen, sőt minden nevetségen túl volt; vállrándításra sem méltatta és valójában én is ugyanígy éreztem. De az olyan pillanatokban, mikor ajándékozó aktivitásra szólított fel, hogy a társaság az arriváltan forradalmiból valamilyan »keccsessel« ocsúdjon fel, kénytelen voltam jóindulatot, érezni iránta.

Nagyon különös, részben kínos és részben komikus volt viszont ha Riedesel konzervativizmusa olyanvalakibe botlott bele, akinél nem annyira a »még« mint a »már megint« jött számba, egy forradalom utáni és ellenforradalmi konzervativizmus, fondorkodás a polgári liberális értékmegállapítások ellen a másik oldalról, nem azelőttől, hanem azutánról. Az ilyen a régi és komplikálatlan konzervativizmust egyaránt buzdító és elképesztő találkozásokra a korszellem kimondott alkalmat nyújtott, és Schlaginhaufenné becsvágyból lehetőleg tarkán összeállított szalonjában is volt ilyen alkalom: és pedig Dr. Chaim Breisacher magántudós személye, egy lenyűgöző csúnyaságú, nagymértékben fajtiszta és szellemileg haladott, sőt vakmerő típus jóvoltából, aki itt nyilván bizonyos kaján gyönyörűséggel az erjesztő idegen test szerepét játszotta. A háziasszony védelmébe vette dialektikus beszédképességét, amelynek egyébként erősen pfalzi színezete volt és paradoxonkedvelését, amely a hölgyeket arra indította, hogy álszemérmes ujjongással csapják össze kezüket. Ami őt magát illeti, nyilván sznobizmusa tette, hogy jól érezte magát ebben a körben, a mellett, hogy szükségét érezte, hogy az elegáns együgyűséget elképessze olyan gondolatokkal, amelyek az irodalmi törzsasztalnál valószínűleg kevesebb feltűnést keltettek volna. Jómagam nem szívelhettem, mindig entellektüel áskálódót láttam benne és meggyőződésem volt, hogy Adriannak is ellenszenves, noha előttem nem

egészen világos okokból sohasem cseréltük ki nézeteinket Breisacherről. De éles szimatát a kor szellemi áramlatai, orrát a legújabb felfogások iránt sohasem tagadtam és sok ilyent legeslegelőször az ő személyén és szalonbeli csevegésén keresztül ismertem meg.

Polihisztor volt, aki az égvilágon mindenről tudott beszélni, kultúrfilozófus, akinek érzülete azonban annyiban a kultúra *ellen* irányult, amennyiben annak egész történelmében állítólag nem látott egyebet a hanyatlás folyamatánál. A legfitymálóbb szó szájából a »haladás« szó volt, ezt megsemmisítően tudta kimondani és az ember érezte, hogy a haladás ellen forduló konzervatív gúnyt tartotta e társaságban való tartózkodása igazi jogcímének, szalonképessége jegyének. Volt benne szellem, de nem nagyon megnyerő volt, ahogyan a festészet átmenetét a primitív egysíkúságból a perspektivikus ábrázolásába kifigurázta. A perspektivikus szemcsalás elutasítását a régebbi művészet által tehetetlenségnek, pipogyaságnak, szóval suta primitivizmusnak tartani és éppenséggel szánakozó vállrándítással venni tudomásul: ez volt szerinte az ostoba újkori nyegleség netovábbja. Elutasítás, lemondás, kevésre becsülés nem jelent képtelenséget, tanulatlanságot, szegénységi bizonyítványt. De hiszen az illúzió a legalacsonyabbrendű, a csőcseléknek leginkább tetsző művészeti elv és róla semmit sem akarni tudni egyszerűen az emelkedett ízlés jele! Sajnos, a tudni nem akarás képessége bizonyos dolgokról, ez a bölcsességhez igen közel álló, sőt annak egyrészét alkotó képesség fogytán van és az ordenáré szeleburdiság a haladás nevét vette fel.

A született von Plausig-lány szalonjában jelenlevőkre valahogyan otthonosan hatottak ezek a nézetek, de azt hiszem, még inkább érezték, hogy Breisacher nem egészen hivatott azok tolmácsolására, mint hogy ők nem hivatottak arra, hogy tapsoljanak hozzá.

Hasonló a helyzet, mondotta ő, a zene átmenetével a monodiából a többszólamúságba, a harmóniába, amelyet úgy szeretnek kulturális haladásnak tekinteni, holott éppen a barbárság vívmánya.

— Szóval... pardon... a barbárságé? — károgott Riedesel úr, aki megszokta, hogy a barbárságban egy, noha csak kevésbé kompromittáló formáját lássa a konzervativizmusnak.

— Úgy van, kegyelmes uram. A többszólamú zene, tehát a kvint és kvart összehangzásokból álló ének eredete távol fekszik a zenei civilizáció centrumától, Rómától, ahol a szép hang és kultusza otthon voltak; a durvatorokú északon keresendő és nyilván a durvatorokúság bizonyos kompenzálása lehetett. Angliában és Franciaországban keresendő, nevezetesen a vad Britanniában, amely meg éppen elsőnek vette fel a tercet a harmóniába. Az úgynevezett továbbfejlődés, a komplikálódás, a haladás tehát néha a barbárság teljesítménye. Nem firtatom, hogy ez utóbbi dicséretet érdemel-e ezért...

Világos és nyilvánvaló volt, hogy a kegyelmes urat és az egész társaságot bolonddá tartja, miközben egyúttal konzervatívságával akar kegyeikbe furakodni. Láthatóan nem érezte magát jól, míg valaki még tudta, mit gondoljon. A polifon vokális zene, a haladó barbárságnak ez a találmánya, természetszerűleg mindjárt tárgyává lett konzervatív pártfogásának, mihelyt végbement a történelmi áttérés a harmónikus-akkordikus elvre és ezzel a legutóbbi két évszázad instrumentális zenéjére. Most ez volt a hanyatlás, tudniillik az ellenpont nagy és egyedül igazi művészetének hanyatlása, a számok szent és hideg játékáé, amelynek szerencsésen még semmi köze nem volt az érzések prostitúciójához és a bűnös dinamikához; és ehhez a hanyatláshoz tartozik szőröstül-bőröstül a nagy eisenachi Bach is, akit Goethe méltán harmónikusnak nevezett. Nem lehet valaki a temperált zongora feltalálója, *tehát* azé a lehetőség, hogy minden hangot többértelműen fogjon fel és enharmónikusan csereberéljen, *tehát* az újabb harmónikus modulációs romantikáé, anélkül, hogy kiérdemelje a kemény elnevezést, amelyet a weimari hozzáértő adott neki. Harmónikus kontrapunktika? Az nincs. A régi és valódi, különböző szólamok összecsendülésének érzett polifónia meglágyítása, ellágyítása és meghamisítása, átértelmezése a harmónikusba és akkordszerűbe már a 16. században elkezdődött és olyan emberek, mint Palestrina, a két Gabrieli és a derék helybeli Orlando di Lasso már szégyenletesen résztvettek benne. Ezek az urak a vokális polifon művészet fogalmát »emberileg« legközelebb hozzák hozzánk, ó igen, és ezért tűnnek előttünk e stílus legnagyobb mestereinek. Pedig ez egyszerűen csak onnan van, hogy nagyrészt már merőben akkordikus zeneszerzési módban tetszelegtek maguknak és a polyphon stílus kezelésének náluk található módját már siralmasan meglágyította a harmónikus egybehangzásra, a konszonancia és disszonancia viszonyára való tekintet.

Miközben mindenki csodálkozott és derült és térdét csapkodta, Adrian szemét kerestem e bosszantó beszédek közben; de ő nem mutatta nekem tekintetét. Ami Riedeselt illeti, teljes zavarodottság látszott rajta.

— Pardon — mondta — bocsásson meg . . . Bach, Palestrina . . .

Ezeket a neveket szemében a konzervatív tekintély nimbusza vette körül és most egyszerre a modern bomlasztás területére utalódtak. Rokonszenvet érzett — és egyúttal olyan kellemetlen megilletődést, hogy még monokliját is kivette szeméből, ami az értelem utolsó derengésétől is megfosztotta arcát. Akkor sem érezte jobban magát, mikor Breisacher kultúrkritikai perorálása beleesett az ötestamentumba, *tehát* saját személyes eredetének köre, a zsidó törzs vagy nép és ennek szellemi története felé fordult és itt is fölöttébb kétértelmű, sőt parlagi és amellet kaján konzervativizmusról tett bizony-

ságot. Ahogyan ő elmondta, a hanyatlás, elbutulás és a régivel és valódival való minden kapcsolat elvesztése itt olyan korán és olyan tiszteletreméltó helyen kezdődött, mint azt senki sem álmodta volna. Én csak annyit mondhatok, hogy egészében örülni komikus volt. Az ő szemében olyan minden keresztény előtt tiszteletreméltó bibliai személyiségek, mint Dávid és Salamon király, valamint a próféták a jó Istenről való fecsegésükkel már lezüllött képviselői voltak egy elkopott késői theológiának, amelynek Jahve népisten régi és igazi héber valóságáról sejtelve sem volt már és a ritusokban, amelyekkel az igazi népiség korában ennek a nemzeti Istennek szolgáltak, helyesebben testi jelenlétre kényszerítették, már csak »őskori talányt« látott. Főleg a »böles« Salamonra acsarkodott és úgy kifigurázta, hogy az urak fütytyentettek és a hölgyek ámuló ujjongást hallattak.

— Pardon! — mondta Riedesel úr. — Én enyhén szólva... Salamon király a maga nagyszerűségében... Maga is bizonyára...

— Nem, kegyelmes uram, én bizonyára nem — válaszolt a Breisacher. — Ez az ember erotikus élvezetektől enervált esztéta volt és vallási értelemben haladó szellemű tökfilkó, aki típusa a visszafejlődésnek a jelenvaló és ható nemzeti Isten, a metafizikus népi erő e foglalatának kultuszától egy elvont és általánosan emberi Isten hirdetésére, tehát a népi vallástól az egyetemes vallásra. Ennek bizonyítékául csak a botrányos beszédet kell elolvasnunk, amelyet az első templom felépítése után tartott, mikor ezt kérdezte: »Lakhat-e Isten az emberek között a földön?« — mintha Izrael egész és egyetlen feladata nem abban állana, hogy Istennek hajlékot, sátrat teremtsen és minden eszközzel gondoskodjék állandó jelenlétéről. De Salamon nem átallja ezt szavalni: »Az egek nem tartanak Téged, mily kevésbé tarthat tehát a ház, amelyet én építettem!« Ez fecsegés és a vég kezdete, tehát az elfajzott Isten-gondolaté a zsoltárköltőknél, akik Istent már teljesen száműzik az égbe és akik állandóan az egekben lakozó Istenről énekelnek, holott Mózes öt könyve az eget mint az istenség lakóhelyét még egyáltalában nem ismeri. Ott Elohim tűzoszlopként jár a nép előtt, ott a nép között akar lakni, a nép között akar járni és *vágó-asztalt* akart magának — hogy elkerüljük az »oltár« késői vékony és humanista kifejezését. Nem hihetetlen-e hogy egy zsoltárénekes ezt kérdezteti Istennel: »Vajjon a bikák húsát eszem-e és a bakok vérért iszom-e én?« Ilyesmit Isten szájába adni már egyszerűen hallatlan, az impertinens felvilágosodás csapása a Pentateuchos arcába, amely az áldozatot kifejezetten »kenyérnek« tehát Jahve valóságos táplálékának jelenti ki. Ettől a kérdéstől, de már Böles Salamon szólásmondásaitól is csak egy lépés Maimonidesig, a középkor állítólag legnagyobb rabbijáig, aki valójában aristotelesi asszimiláns és képes arra, hogy az áldozatot, mint a nép pogány ősztöneinek tett isteni engedményt »értelmezzék«, ha, ha!

Látjuk, a vér- és kövéráldozat, amely] egykor sózva és ingerlő szagostókkal fűszerezve az Istent táplálta, testet csinált neki, jelenlétre kényszerítette, a zsoltárköltő számára már csak »szimbolum« (még ma is hallom a leírhatatlan megvetés hangsúlyát, amellyel dr. Breisacher ezt a szót kimondta) — most már nem az állatot vágják le, hanem akármilyen hihetetlen, a hálát és alázatot. »Aki hálát vág le«, mondják most, »engem tisztel meg.« És egy másik helyen: »Isten levágott áldozata a bűnbánó szív.« Röviden ez mind régen nem a nép és a vér és a vallásos valóság már, csak humánus lötyty...

Kóistolót adtam Breisacher ókonzervatív kifakadásaiból. Mulattató és visszataszító volt. Unos-untig elismételte, hogy az igazi ritus, a reális és semmiképen sem elvontan egyetemes, tehát nem is »mindenható« és »mindenütt jelenvaló« népi Isten kultusza mágikus technika volt, testileg nem veszélytelen dinamikus művelet, amely közben könnyen előfordulhattak balesetek, végzetes rövidzáratok, hibák és balfogások következtében. Áron fiai meghaltak, mert »idegen fajú tüzet« hoztak. Ez amolyan technikai baleset volt, egy hiba okozati következménye. Egy Úsza nevű ember meggondolatlanul hozzányúlt a szekrényhez, az úgynevezett frigyládához, mikor szállítás közben le akart csúszni a szekérről és nyomban holtan rogyott össze. Ez szintén transzcendentális-dinamikus elsülés volt, oka pedig hanyagság és pedig a túlságosan sokat hárfázó Dávid király hanyagsága, aki tudniillik már szintén semmit sem értett az egészről és fűszerteusi módra szekéren szállíttatta a szekrényt, ahelyett, hogy a Pentateuchos nagyon is megokolt szabványai szerint hordozó rudakon vitette volna. Dávid tudniillik már nem kevésbé eltávolodott eredetétől és elbutult, hogy ne mondjam eldurvult, mint Salamon. A népszámlálás dinamikus veszélyeiről például semmit sem tudott már és ennek megrendezésével súlyos biológiai csapást, járványt, tömeghalált idézett elő, a metafizikai népi erők előrelátható visszahatásaként. Mert igazi nép egyszerűen nem viselhetette el ezt a mechanizáló lajstromozást, a dinamikus egésznek egyforma egyedekbe való számozó felbontását...

Breisachernek csak kapóra jött, hogy egy hölgy közbevetette, nem is hitte volna, hogy a népszámlálás ekkora bűn.

— Bűn?? — válaszolta túlzottan kérdő hangon. — Nem, egy valódi nép valódi vallásában az olyan bágyadt teológiai fogalmak, mint »bűn« és »büntetés« már csak etikusi oksági összefüggésükben egyáltalában nem is fordulnak elő. Amiről itt szó van, a hiba és az üzemi baleset kauzalitása. A vallásnak és etikának csak annyi köze van egymáshoz, hogy az utóbbi az előbbinek lesüllyedését jelenti. Minden morális a rituálisnak »tisztán szellemi« félreértése volt. Van valami Istentől elrugaszkodottabb a »tisztá szellemiségnél«? A jellem nélküli világvallásokra várt, hogy az »imából«, sit venia verbo, kol-

dulás, kegyelmi kérvény, »Te jóságos Isten«, »Isten irgalmazz!« »Segíts« és »Adj« és »Légy oly jó« legyen. Vagyis az úgynevezett ima...

— Pardon! — mondta Riedesel ezúttal igazi nyomatékkal. — Mindent megengedek, de az »Imára!« vezényszó nekem mindig...

— Az ima — fejezte be dr. Breisacher kérlelhetetlenül — vulgarizált és racionalisztikusan elhigított késői formája valami nagyon energikusnak, aktívnek és erősnek: a mágikus idézésnek, az istenkényszerítésnek.

A bárót komolyan sajnáltam. Hogy úri konzervativizmusát így letromfolja az atavizmus félelmetesen okos kijátszása, a maradásnak ez a radikalizmusa, amelyben már semmi úri nem volt, inkább valami forradalmi, ami minden liberalizmusnál bomlasztóbban hatott az emberre, közben azonban mintegy csúfolódásból, dicséretesen konzervatív színezete volt, szíve legmélyéig megzavarhatta — elgondoltam, hogy biztosan álmatlan éjszakát fog neki okozni, de itt talán elvettem a súlykot együttérzésemben. Amellett Breisacher beszédében egyáltalán nem volt minden rendjén; könnyű lett volna ellementondani neki, például rámutatni arra, hogy az áldozat szellemi lebecsülése nemcsak a prófétáknál, hanem már a Pentateuchosban magában megtalálható, ott, ahol Mózes az áldozatot kerületés nélkül mellékesnek jelenti ki és csak az Isten iránti engedelmségnek, parancsai megtartásának tulajdonít jelentőséget. De a gyöngédebb érzésű ember nem szeret zavarni; ellenére van, hogy logikai vagy történelmi ellenutalásokkal betörjön egy kidolgozott gondolat-sorba, mert még a szellemellenesben is tiszteli és kíméli a szellemet. Ma már látnivaló, hogy civilizációnk hibát követett el, mikor túlságosan nagylelkűen gyakorolta ezt a kíméletet és respektust — holott a másik oldalon póré nyegleséggel és a legeltökéltebb türelmetlenséggel volt dolga.

Mindezekre a körülményekre már akkor gondoltam, mikor mindjárt e feljegyzések elején azzal a kijelentéssel korlátoztam zsidóbarátságom bevallását, hogy bosszantó példányaira is bukkantam ennek a fajtának, miközben Breisacher magántudós neve korán kicsúszott tollamból. De rossznéven vehető-e egyébként a zsidó szellemtől, ha az eljövendő, az új iránti éleshallású fogékonysága a legfurfangosabb helyzetben is beigazolódik, mikor az avantgardizmus egybeesik a reakcióssal? Annyi bizonyos, hogy az antihumanitásnak azt az új világot, amelyről gyanutlanságomban akkor még semmit sem tudtam, Schlaginhaufenéknél éppen ezen a Breisacheren keresztül éreztem meg legelőször.

XXIX.

München 1914-es farsangja, az ünneptől kipirult arcok Háromkirályok és Hamvazószerda közötti léha és fraternizáló hetei, tele nyilvános és magánszórakozásokkal, amelyeken én, a még fiatal freisingi gimnáziumi tanár egymagamban vagy Adrian társaságában vettem részt, élénk, vagy inkább azt mondanám, végzettől terhes emlékezetemben maradtak. Hiszen ez volt az utolsó farsang a négyéves háború kitörése előtt, amely történelmi tekintetünk előtt most egy korrá folyik össze napjaink borzalmával; az úgynevezett első világháború előtt, amely az Isar-parti város esztétikai ártatlanságának, dionysosi jólétének, ha szabad magamat így kifejeznem, egyszerűsége mindenkorra véget vetett. Mert ez volt az az idő is, mikor bizonyos egyéni sorsváltozások ismeretségi körünkben szemem előtt éleződtek ki és vezettek, a többi emberektől természetesen szinte észrevétlenül, olyan katasztrófákhoz, amelyekről ezeken a lapokon meg kell emlékezni, mert részben közelről érintették hőszám, Adrian Leverkühn életét és sorsát, sőt közülük egyikbe beavatott tudásom szerint titokzatosan haláltokozó módon cselekvőleg is belebonyolódott.

Nem Clarissa Rodde sorsára gondolok itt, ennek a büszke és gúnyos, a síri dolgokkal játszó hirtelenszöke lánynak sorsára, aki akkor még közöttünk volt, anyjánál élt és résztvett a karneváli szórakozásokon, de már készült arra, hogy elhagyja a várost és második hősnőként egyik vidéki színházhoz szerződjön. A szerződést tanára, az udvari színház apaszínésze szerezte meg neki. A lépés szerencsétlennek bizonyult, de színházi mentorát, egy Seiler nevű tapasztalt férfiút semmi felelősség nem terhel érte. Ez egy napon levelet írt Rodde szenátornénak, közölve vele, hogy tanítványa ugyan rendkívül intelligens és tele van lelkesedéssel a színház iránt, de természetes tehetsége nem elegendő ahhoz, hogy sikeres színészi pályát biztosítson neki; hiányzik belőle minden drámai művészség legkezdetlegesebb alapja, a komédiás-ösztön, az amit veleszületett színészi hajlamnak neveznek, és lelkiismerete parancsára kénytelen óvni attól, hogy a megkezdett úton tovább haladjon. Ez azonban Clarissa részéről könnyes válságra, kétségbeesett kitörésre vezetett, amelyet anyja nagyon szívére vett, és Seiler udvari színészt, aki a levéllel fedezte magát, rávették, hogy fejezze be az oktatást és összekötéseivel segítse hozzá a fiatal leányt, hogy kezdő állásban elindulhasson.

Huszonnégy éve immár, hogy Clarissa szánandó sorsa betelt, és időrendi sorban be fogok számolni róla. Itt gyöngéd és fájdalmas, a multat és a szenvedést kultiváló nénjének, Inesnek sorsára gondolok — és a szegény Rudi Schwerdtfegerére, amelyre rémülten gondol-

tam, mikor az imént nem mulaszthattam el, hogy a magányos Adrian Leverkühnnnek e dolgokba való belekeveredéséről előzetesen ejtsek egy szót. Ilyen előzetes utalásokat az olvasó már megszokhatott tőlem és kérem, ne vegye írói fegyelmezetlenségnek és kuszaságnak. Az igazság egyszerűen az, hogy bizonyos dolgokat, amelyeket ekkor meg ekkor kell majd elbeszélnem, messziről félelemmel és aggodalommal, sőt iszonyattal veszek szemügyre, hogy nyomasztóan állanak előttem és súlyukat igyekszem azáltal elosztani, hogy célzás-képen és természetesen csak nekem magamnak érthetően idő előtt megemlítem őket — félig-meddig előre felvillantom. Ezzel mintegy megkönnyítem magamnak későbbi közlésüket, elveszem tőlük a borzadály fullánkját, feloldom szörnyűségüket. Ennyit »hibás« előadási technikám mentségére és bajaim megértésére. — Hogy Adrian a fejlemények kezdetétől, amelyekről itt szó van, egészen távol állott, ügyet sem vetett rájuk és bizonyos fokig csak én tereltem rájuk a figyelmét, akinek társadalmi kíváncsisága vagy mondhatnám emberi részvétele nagyobb volt, külön mondanom sem kell. A következőkről van szó.

Mint már előbb jeleztem, a két Rodde-nővér, Clarissa és Ines, nem élt különös összhangban anyjukkal, a szenátornéval és nem ritkán tanújelét adták annak, hogy szalonjuk, gyökértelenné lett, jóllehet a patriciusi polgáriaság maradványaival berendezett életformájuk szelíd, enyhén buja félbohémisége idegeikre megy. Mindketten különböző irányban kifelé igyekeztek ebből a felemás állapotból: a büszke Clarissa egy határozott művészi életbe, amelyhez azonban, mint mestere egy idő múlva kénytelen volt megállapítani, nem volt igazi vérbeli hajlama; a finom melancholiájú és lelke mélyén az élettől féltő Ines ellenben vissza a biztosított polgári létforma oltalmába, lelki védelmébe, amelyhez az út egy tisztes, lehetőleg szerelemből, de ha nem, Isten nevében akár szerelem nélkül kötött házasságon át vezetett. Ines, természetesen anyja érzelmes helyeslésével, erre az útra lépett — és ugyanúgy fiaskót vallott rajta, mint húga a magáén. Tragikusan bebizonyosodott, hogy ez az eszményi cél sem személyesen nem illett hozzá, sem a mindent megváltoztató és aláásó korszak nem engedte meg többé teljesülését.

Akkoriban bizonyos dr. Helmut Institoris közeledett hozzá, esztétikus, műtörténész és magántanár, aki a Technológián, miközben fényképeket adatott körül a teremben, a széptan elméletéről és a reneszánsz építészetéről tartott előadásokat de alapos kilátása volt arra, hogy előbb-utóbb meghívják az egyetemre és nyilvános rendes tanár, az Akadémia tagja stb. lesz, különösen ha, mint tehetős würzburgi családból való agglegény és jelentős örökség várományosa, külső tekintélyét egy társadalmilag élénk ház alapítá-

sával emeli. Házasulandó volt s közben nem kellett a választott leány anyagi viszonyaival törődnie — ellenkezőleg, azokhoz a férfiakhoz tartozott, akik a házasságban a gazdasági gyeplőt maguk akarják kezükben tartani és feleségüket függőségben kívánják tudni maguktól.

Ez nem vall éppen erőérzetre és Institoris valóban nem is volt erős férfi — ami meglátszott azon az esztétikai csodálaton is, amellyel minden erős és kíméletlenül kibontakozó iránt viseltetett. Hosszúkoponyájú szőke ember volt, eléggé kicsi és nagyon elegáns, síma, elválasztott, kissé zsírozott hajjal. Szájára könnyedén lógott le szőke bajusza, és arany szemüvege mögött kék szeme olyan gyöngéd, nemes kifejezéssel nézett, amely nehezen érthetővé — vagy talán éppen nagyon is érthetővé — tette, hogy tisztelt minden brutalitást, de persze csak akkor, ha szép volt. Az azokban az évtizedekben kitenyészett típushoz tartozott, amely, mint Baptist Spengler egyszer találóan mondta, »miközben a tudóvész az arecsontján tüzel, állandóan ezt kiabálja : hogy ez az élet milyen erős és szép !«

Institoris ugyan nem kiabált, hanem halkán és selypítve beszélt még akkor is, mikor az olasz reneszánszot olyan kornak jelentette ki, amely »vértől és szépségtől gőzölgött«. És tudóvészes sem volt, legfeljebb zsenge fiatal korában esett át egy gyöngé tuberkulózison, mint csaknem mindenki. De gyöngéd és ideges volt, a sympathicus kínoztta, a napfodadék, amelyből annyi aggodás és korai halálsejtelen származik, és törzsvendég volt egy gazdag embereknek való meráni szanatóriumban. Minden bizonnyal azzal is kecségtette magát — és orvosai őt —, hogy az ápolt házaselet egyenletessége egészségét is erősíteni fogja.

1913—14 telén tehát olyan módon közeledett a mi Ines Roddénk-hez, amelyből kitalálható volt, hogy eljegyzés lesz belőle. Ez ugyan még huzamosabb ideig, a háború első szakaszáig váratott magára : aggodalom és lelkiismeretesség mindkét félt behatóbb és figyelmes vizsgálatára készítette annak, vajjon valóban egymásnak valóké-e. De valahányszor az ember a »párocskát«, akár a szenátorné szalonjában, ahová Institoris illendően bevezettette magát, akár nyilvános ünnepeken, gyakran külön egy intim sarokban egymás mellett látta, nyilván éppen ezt a kérdést vitatták meg egymás között kifejezetten vagy félszavakban és a megfigyelő emberbarát, aki érezte az elő- és próbaeljegyzést a levegőben, önkéntelenül kötelességének tartotta, hogy bensőleg részt vegyen ebben az eszmecserében.

Hogy Helmut éppen Inesre vetett szemet, azon csodálkozni lehetett, de az ember végül is egészen jól megértette. Ines nem volt reneszánsz nő, legkevésbé sem volt az lelki törekénységében, előkelő gyásztól elfátyolozott tekintetével, ferdén előretolt kis nyakával és gyöngé és múlt huncutságra csücsörített szájával. De hát ez a

Thomas Mann: Dr. Faustus

HORVÁTH KÁROLY
könyv- és papírkereskedő
Budapest, VIII. Baross-u. 91.

kérő a maga esztétikai eszményképével úgysem tudott volna élni; férfias fölénye végleg rövidséget szenvedett volna mellette — elég volt, ha az ember olyan telizengésű természet oldalára gondolta, amilyen Orlanda volt, hogy megszerezze magának ezt a humoros meggyőződést. Amellett Inesben egyáltalában nem hiányzott a női báj; nagyon érthető volt, hogy egy kereső férfi beleszeretett fekete hajába, kis gödrös kezeibe, előkelően rátartí fiatalságába. Nyilván az volt, akire Helmutnak szüksége volt. Körülményei vonzották a férfit: patriciusi eredete, amelyet hangsúlyozott, de mostani helyzete, talajtalansága, bizonyos mértékű deklasszáltága némileg lefokozta, úgyhogy túlsúlyával nem fenyegette a férfit, sőt ennek az az érzése lehetett, hogy felemeli, rehabilitálja őt, mikor magáévá teszi. Kissé mulatni vágyó özvegy anyja, félig szegénységben, színpadon működő hűg; többé-kevésbbé cigányos ismeretségi kör — ezek a viszonyok Helmutnak saját méltóságára való tekintettel meglehetősen tetszetek, különösen mert ezzel a kapcsolattal társadalmilag semmi hibát nem követett el, pályáját nem veszélyeztette és biztos lehetett abban, hogy a szenátornétól korrektül és szeretetteljesen fehérenmű-, talán még ezüstkeblengyével is ellátott Ines kifogástalanul reprezentáló háziasszony lesz mellette.

Igy láttam én a dolgokat Dr. Institoris szemszögéből. Ha a lány szemével próbáltam óráá nézni, az ügy vesztett helyénvalóságából. Képtelen voltam a mindenképen kicsinyes és magával bibelődő, bár finom és kitűnő műveltségű, de testileg teljesen úriatlan férfinak (egyébként tipegő járása is volt) minden képzeletem latbavetésével vonzóerőt tulajdonítani a másik nemre — pedig éreztem, hogy Ines, leányságának minden elszánt ridegsége ellenére, alapjában rá van szorulva az ilyen vonzóerőre. Ehhez járult a két ember filozófiai felfogása, elméleti élethangulata közötti különbség — amely szögesnek és példásnak volt nevezhető. A legrövidebb formulára visszavezetve, az esztétika és morál közötti ellentét volt az, amely amúgyis jórészt uralkodott annak a kornak kulturális dialektikáján és ebben a két fiatal emberben úgyszólván testet öltött: a hivalkodóan meg gondoláskéntküli »élet« iskolás glorifikálása és a mély és tudós szenvedés pesszimista tisztelete közötti ellentét. Azt lehet mondani, hogy teremtő forrásánál ez az ellentét személyi egységet alkotott és csak idők folyamán vált viszálykodón ketté. Dr. Institoris szőröstül-bőröstül — de hozzá kell tennem: jósaős Isten! — reneszansz ember volt, Ines Rodde pedig a legkimondottabban a pesszimista erkölcsiség gyermeke. Az olyan világ iránt, amely »vértől és szépségtől gőzölgött«, a legcekélyebb érzéke sem volt, ami pedig az »életet« illette, éppen az elől keresett védelmet egy szigorúan polgári, előkelő és gazdaságilag kipárnázott házasságban, amely lehetőleg minden lökést felfog. Ironia volt, hogy a férfi — vagy a hím —, aki látszólag

ezt a menedéket akarta neki biztosítani, annyira rajongott a szép elvetemültségért és az olasz méregkeverőkért.

Kételkedem benne, hogy a két ember világnézeti vitát folytatott volna, ha egyedül volt. Ilyenkor bizonyára közelebbi dolgokról beszélgettek és egyszerűen kipróbálták, hogyan lesz, ha eljegyzik egymást. A filozófia inkább a magasabb társaságbeli beszélgetés tárgya volt, mindenesetre emlékszem néhány alkalomra, mikor fel-fogásuk nagyobb körben, a pihenő- vagy borozó-asztal mellett, egy bálterem lugasában társalgásilag összeütközött: például mikor Institoris azt állította, hogy csak erős, brutális ösztönű emberek alkothatnak nagy műveket, Ines pedig tiltakozott ez ellen, azt hozván fel, hogy gyakran nagyon is keresztényi, lelkiismeretüktől görnyedt, a szenvedéstől kifinomult és az élet ellen komoran hangolt alkatok voltak, amelyekből a művészet nagy alkotásai kitermelődtek. Nekem ezek az ellentételek fölösnek és időhöz kötötnek látszottak, úgy éreztem, hogy egyáltalában nem vetnek számot a valósággal, tudniillik a vitalitás és gyöngeség ritkán sikerült és bizonyára mindig csak átmeneti egyensúlyával, amelyből a lángész nyilván áll. De hát itt az egyik fél azt képviselte, ami *volt*, tehát a csenevész életerőt, a másik pedig azt, amit *imádott*, tehát az erőt. Nem lehetett mást tenni, rájuk kellett hagyni mindent.

Egyszer, emlékszem, mikor így együtt ültünk (Knöterichék, Zink és Spengler, Schildknapp és kiadója, Radbruch is a társaságban volt) a barátságos vita nem is a szerelmesek között indult meg, mint most már hovatovább nevezhetők voltak, hanem szinte komikus módon, Institoris és Rudi Schwerdtfeger között, aki csinos vadászegény-jelmezében éppen mellettünk ült. Igazán nem tudom már pontosan, miről volt szó, de bizonyos, hogy a nézeteltérés Schwerdtfeger egy egészen ártatlan megjegyzéséből adódott, mely közben keveset vagy semmit sem gondolt. Annyit tudok, hogy az »érdemre« vonatkozott, a kiharcolt, kiverekedett, megfeszített akarattal és önuralommal véghezvitt tette, és Rudolf, aki mindezt szíve szerint dicsérte és értékesnek nevezte, semmiképpen sem tudta megérteni, mi jutott Institoris eszébe, hogy állítását megcáfolja és nem akar elismerni olyan érdemet, amelynek ára izzadtság. A szépség szempontjából, mondotta, nem az akarát dicséretes, hanem az adomány és érdem csak ebben fedezhető fel. Az erőfeszítés közönséges, előkelő és ezért érdemnek egyegyedül csak az nevezhető, ami ösztönből, önkéntelenül és könnyen történik. Persze a jó Rudi igazán nem volt hős és diadalmas és világeletében semmit sem tett, ami nem lett volna könnyű neki, mint például és elsősorban kitűnő hegedűjátéka. De amit a másik mondott, mégis szíve ellen való volt, és noha homályosan érezte, hogy itt valami »magasabb«, számára nem hozzáférhető dologról van szó, csak nem akart belenyugodni. Felháboro-

dottan biggyesztett ajakkal nézett Institoris arcába és kék szemét felváltva majd jobb- majd balképére szögezte.

— Ugyan, de hiszen ez képtelenség — mondta eléggé halkan és eléggé nyomottan, amiből kitűnt, hogy mégsem volt egészen biztos a dolgában. — Az érdem érdem, az adomány pedig nem az. Te mindig szépségről beszélsz, doktor, de hiszen, az nagyon szép, ha valaki megfeszíti az erejét és jobban csinál valamit, mint a természet megadta neki. Mit szólsz ehhez, Ines? — fordult segítséget kérőn a leányhoz, miközben kérdésében ismét teljes naivitása jutott kifejezésre, mert fogalma sem volt arról, hogy Ines Rodde ezekben a dolgokban elvből ellenkező álláspontot foglalt el, mint Helmut.

— Igazad van — válaszolta most, miközben finom pír öntötte el arcát. — Mindenestre igazat adok neked. Az adomány örvendetes, de az »érdem« szóban olyan csodálat rejlik, amely azt és általában az ösztönöst nem illeti meg

— Megkaptad! — kiáltotta Schwerdtfeger diadalmasan, és Institoris visszanevetett:

— Meg. Jó ajtón kopogtattál.

Volt azonban mindebben valami különös, aminek legalább futólagos érzése elől senki sem zárkózhatott el és amit Ines hamarjában el sem tűnő pirulása is tanusított. Egészen az ő vonalába esett, hogy kérőjének ebben és minden hasonló kérdésében nem adott igazat. De hogy az ifjú Rudolfnak igazat adjon, az már nem esett az ő vonalába. Hiszen Rudolf nem is sejtette, hogy van valami, amit immoralizmusnak hívnak, és bajos valakinek igazat adni, aki az ellentételt egyáltalában nem érti — legalább míg meg nem magyarázzák neki. Ines bíraskodásában, minden logikai természetessége és igazoltsága ellenére mégis volt valami megütközést keltő, és számomra ezt aláhúzta az a kacaj, amellyel Clarissa húga Schwerdtfeger meg nem érdemelt diadalát kísérte — ez a rövidállú büszke leány, akinek figyelmét biztosan nem kerülte el, ha a fölény a fölényvel semmiképpen össze nem függő okokból engedett méltóságából és aki éppoly biztosan azon a véleményen volt, hogy *semmit* sem enged vele méltóságából.

— No hát, — kiáltott — Rudolf, hopp, tessék megköszönni, állj fel kisfiú és hajolj meg! Hozz megmentődnek egy fagyaltot és kérd fel a legközelebbi keringőre!

Mindig így csinálták. Nagyon büszkén összetartott nejével, és valahányszor annak méltóságáról volt szó, azt mondta: »Hopp!« Institorisnak, a kérőnek is mindig azt mondta, hogy hopp, ha az valamiképpen lassúnak és nehéz felfogásúnak bizonyult a gálánsságban. Általában büszkeségből a fölény pártján volt, gondot viselt rá és nagyban csodálkozott, ha nem kapta meg rögtön, ami megillette. »Ha ez akar tőled valamit — mondta látszólag — akkor ugorj.« Jól emlékszem, hogy egyszer Schwerdtfegernek is azt mondta, hogy hopp,

Adrian miatt, aki egy Zapfenstösser-hangverseny ügyében valamilyen kívánságot nyilvánított (azt hiszem, jegyről volt szó Jeanette Scheurl részére), amelynek teljesítése ellen Schwerdfegernek egy és más kifogása volt. — Ugyan, Rudolf! Hopp! — kiáltotta. — Mi a csoda van magával? Más szaladjon maga helyett?

— Nem, arra nincs szükség — válaszolta ez. — Én igazán ... Csak ...

— Itt nincs »csak« — tromfolta le Clarissa félig humoros, félig komolyan büntető hangon. És Adrian is, Schwerdfeger is nevetett — ez utóbbi úgy, hogy szája szögletével és vállával bemutatta ismert kamaszfintorát és megígérte, hogy mindent rendbehoz.

Clarissa mintha afféle kérést látott volna Rudolfban, akinek az a dolga, hogy »ugorjon«; és ez valóban állandóan a legnaivabb és bizalmaskodón visszariaszthatatlan módon pályázott Adrian kegyére. Az igazi kérőről, arról, aki testvére kezét kérte, több ízben igyekezett megtudni véleményemet — amit egyébként szelídebben és félénkebben, mintegy rögtön újra visszarettenve és mint aki akarja is, nem is akarja hallani és tudni, Ines maga ugyancsak megtett. Mindkét nővérnek bizalma volt hozzám, más szóval: látszólag olyan értéket tulajdonítottak nekem, amely képessé és jogosulttá tesz mások értékelésére, amihez ugyan a bizalom teljessé tételére még bizonyos kívülállás, zavartalan semlegesség is tartozik. Az intimus szerepe mindig egyszerre jóleső és fájdalmas, hiszen az ember mindig csak azzal a feltévéssel játssza, hogy az ember maga nem jön számba. De mennyivel jobb mégis, mondogattam magamban, másokban bizalmat kelteni, mint szenvedélyeiket felgerjeszteni! Mennyivel jobb »jónak«, mint »szépnek« látszani szemükben!

»Jó ember« Ines Rodde szemében nyilván az olyan volt, akihez mások erkölcsi, nem pedig esztétikusan izgult viszonyban állanak. Innen hozzám való bizalma. Meg kell azonban mondanom, hogy magam a két nővért nem éppen egyformán szolgáltam ki és véleménynyilvánításmat Institorisról, a kérőről mégis kissé a kérdező személyéhez alkalmaztam. Ha Clarissával beszéltem, sokkal nyiltabb voltam, pszichológusi véleményt mondtam habozó (egyébként nem is egyoldalúan habozó) választásának indító okairól és nem riadtam vissza attól, hogy Clarissa beleegyezésével kissé eltréfálkozzam a »brutális ösztönöket« istenítő gyöngé legényről. Nem így, ha Ines maga kérdezett. Akkor tekintettel voltam olyan érzésekre, amelyeket pro forma feltételeztem nála, ha nem is hittem igazán bennük, tehát inkább azokra az észokokra voltam tekintettel, amelyekből előreláthatólag hozzá fog majd menni a férfihez, és tartózkodó becsüléssel beszéltem szolid tulajdonságairól, tudásáról, emberi tisztaságáról, kitűnő kilátásairól. Kényes feladat volt, hogy szavaimnak kellő melegséget adjak, de azért mégsem túlságosan sokat, mert egyforma

felelősségnek éreztem, ha a lányt kételyeiben megerősítem és elveszem kedvét a biztosított otthontól, amelyre vágyott, és ha rábeszélem arra, hogy e kételyekkel szemben odamenjen; sőt, időnként különleges okból a rábeszélést még nagyobb felelősségnek éreztem a lebeszélésnél.

Ines ugyanis többnyire nem soká érte be azzal, hogy Helmut Institorisról való véleményemet hallja és továbbment bizalmában, mintegy általánosította, amennyiben körünk más tagjairól is hallani akarta ítéletemet, így Zinkről és Spenglerrel vagy, hogy még egy példát mondjak, Schwerdtfegerről. Azt akarta tudni, hogyan vélekedem hegedűjátékáról, jelleméről, hogy becsülöm-e és milyen mértékben és hogy ennek a becsülésnek milyen komoly vagy humoros színezete van. Legjobb tudásom szerint válaszoltam neki, tőlem telhető igazságossággal éppúgy, ahogyan ezeken a lapokon beszéltem Rudolfról; Ines pedig figyelmesen meghallgatott, hogy aztán barátilag feltételes ítéleteimet saját megjegyzéseivel egészítse ki. Ezeket viszont én helyeselhettem, noha részben meg is hökkentettek nyomatékosságukkal: a szenvedő nyomatékosság egy fajtájával, amely ugyan a lány jellemét, bizalmatlanságtól elfátyolozott életlátását tekintve, nem volt meglepő, de erre a tárgyra vonatkoztatva mégis volt benne valami különös.

Pedig végül nem is volt csoda, hogy ő, aki a vonzó fiatalembert annyival régebben ismerte nálam, és hűgához hasonlóan amolyan testvéri viszonyban állott vele, közelebből megnézte őt nálam és bizalmasan pontosabbakat tudott róla mondani. Olyan ember, akiben semmi rossz hajlam nincs, mondotta (nem ezt a szót használta, hanem valami gyöngébbet, de világos volt, hogy ezt gondolja), tiszta ember — innen bizalmaskodása, mert a tisztaság bizalmaskodó. (Megható szó Ines szájából, aki maga semmiképpen nem volt bizalmas, csak éppen kivételesen hozzám.) Nem iszik — csak mindig enyhén cukrozott teát tejszín nélkül, igaz, hogy ezt háromszor naponta, — és nem dohányzik — legfeljebb csak egészen alkalmilag és a megszokás minden kényszerétől teljesen függetlenül. Minden ilyen férfikábító helyét (azt hiszem, jól emlékszem rá, hogy így fejezte ki magát), szóval e narkotikumok helyét nála a flört foglalja el, melynek persze nagyon is hódol és amelyre született — nem szerelemre és barátságra, mert ez a kettő természeténél fogva és mintegy a keze alatt flörtté válik. Könnyű fickó? Igen és nem. Mindenesetre nem a lapos közönségesség értelmében. Elég, ha együtt látja az ember például Bullinger gyárossal, aki olyan módfelett el van telve saját gazdagságától és csúfondárosan azt szokta dúdolni, hogy :

Vidám szív és ifjú vér
Pénznél, kincsnél többet ér,

csak hogy az embereket még irigyebbé tegye pénzére — ha az ember hajlandó észrevenni a különbséget. De hogy valaki mindig tudja és állandóan érezze saját értékét, azt Rudolf nehezé teszi neki kedveségével, kacérságával, társaságbeli piperkőcségével, egyáltalán azzal, hogy akkora kedvét találja a társaságban, ami pedig valójában szörnyű. Nem találok-e, kérdezte Ines, hogy ez az egész hangoskodó és cifra művészvilág errefelé, például a cicomás biedermeier-ünnepség a Cococello-klubban, amelyen a multkor résztvettünk, kínzó ellentétben áll az élet szomorúságával és gyanús voltával. Nem ismerem-e én is a borzadályt attól a szellemi ürességtől és tartalmatlanságtól, amely egy átlagos »meghíváson« uralkodik, rikitó ellentétben az azzal kapcsolatos lázas felindulással a bor, a zene és az emberek közötti kapcsolatok rejtett áramlata következtében. Sokszor szemellátható, hogyan társalog valaki valakivel a társas érintkezési formák gépies magatartásával, közben pedig egészen másutt jár az esze, egy másik személynél, akit megfigyel... És e mellé a szintér hanyatlása, a fokozatos dérangement, egy szalon feloldódott és tisztátalan képe a »meghívás« vége felé. Ő bevallja, hogy az ilyen esték után sokszor egy óra hosszat sír ágyában...

Igy beszélt még tovább jobbadán általános keserűséggel és kritikával és úgy látszott, mintha Rudolfról megfeledkezett volna. De mikor visszatért reá, nem igen volt kétség benne, hogy közben sem ment ki a fejéből. Mikor társaságbeli piperkőcségéről beszélt, úgymond, valami egészen ártatlan dologra gondol, amin nevetni lehet, de néha-néha mégis elbúsítja az embert. Így társaságban mindig utolsónak jön, mert szükségét érzi annak, hogy várjanak rá, mindig a többiek órá. Aztán számot vet a versennyel, a társaságbeli féltékenységgel, mikor elbeszéli, hogy tegnap itt meg itt volt, Lange-wiescheéknél, vagy hogy hívják ezeket a barátait, vagy Rollwagenéknél, ahol az a két »rassig« leány van. (Ha ezt a szót csak hallom is, átfut rajtam a hideg.) De ő ezt mentegetően, megnyugtatóan említi, mintegy ebben az értelemben: »Egyszer már ott is újra mutatnom kellett magam« — holott az ember biztosra veheti, hogy ott is úgy beszélt, mint itt, mert mindenkit igyekszik abba az ábrándban ringatni, hogy legszívesebben vele van, mintha ez mindenkinek rendkívül fontos volna. De abban a meggyőződésben, hogy ezzel mindenkinek szívbéli örömet okoz, van valami ragályos. Öt órakor jön teára és azt mondja, megígérte, hogy fél hat és hat óra közt valahol másutt lesz, Langewiescheéknél vagy Rollwagenéknél, ami pedig nem is igaz. Aztán félhétig marad, annak jeléül, hogy szívesebben van itt, nem tud innen elmenni és amazok csak várjanak — és e közben olyan biztos abban, hogy az ember ennek örül, hogy az ember esetleg tényleg örül neki.

Nevettünk, de én tartózkodással, mert szempillái között borút láttam. Hozzá még úgy beszélt, mintha szükségesnek tartaná —

vagy valóban annak tartotta? — hogy óvjon Schwerdtfeger szeretetreméltóságától, illetve attól, hogy túlságosan sok jelentőséget tulajdonítsak neki. Nincs mögötte semmi. Ines véletlenül egyszer kissé távolabbról szóról-szóra hallotta, hogyan szólított fel valakit, akiről pedig Ines biztosan tudja, hogy teljesen közömbös neki, hogy maradjon még a társasággal, miközben olyan kedves és bizalmas tájszólási fordulatokat használt, hogy: »Gehn'S, san'S, fesch, bleiben'S da!« s ezáltal az ilyen biztatások részéről, mint Inesszel már előfordult és velem is előfordulhat, Ines szemében egyszersmindenkorra elveszítették értéküket.

Röviden, bevallotta, hogy fájdalmas bizalmatlansággal viselkedik Rudolf komolyságával, baráti kijelentéseivel és figyelmességeivel szemben; például, ha az ember beteg és Rudolf eljön, hogy törődjön vele. Mindez, mint még tapasztalni fogom magam is, csak »nettségből« történik és mert illendőnek, társasági szempontból helyesnek találja, nem mélyebb okokból; igazán kár volna komolyan venni. Igazi ízléstelenségekre is el lehet az ember készülni nála, így például a förtelmes fölkiáltásra: »Olyan sokan boldogtalanok már!« Ines ezt saját fülével hallotta tőle. Valaki tréfásan óvta attól, hogy egy leányt, de lehet, hogy férjes nőről volt szó, ne tegyen szerencsétlenné, ő pedig valóban hetykén ezt felelte: »Ó, olyan sokan boldogtalanok már!« Az ember ennek hallatára csak ezt gondolhatta magában: »Isten mentsen meg mindenkit! Micsoda nevetséges szögyen, ha valaki azok közül való!«

Egyébként, ő, Ines, nem akar túlságosan kemény lenni — amint-hogy a »szögyen« szó használatával talán az volt. Ne értsem félre: bizonyos nemesebb alap Rudolf lényében nem vonható kétségbe. Társaságban néha egy halk válasszal, egyetlen csöndes és idegen tekintettel ki lehet rántani a lármás, közönséges hangulatból, úgy-szólván, meg lehet őt nyerni a komolyabb szellemnek. Ó, sokszor mintha valóban meg is nyerné az ember annak, amilyen rendkívül befolyásolható. Langewiescheék és Rollwagenék és ahogyan még hívják őket, ilyenkor nem többek neki árnyaknál és ködképeknél. De, persze, mielőtt más levegőt szív, más befolyás alá kerül, rögtön teljes elidegenedés, reménytelen eltávolodás lép a bizalom, az egymástmegértés helyére. Ezt aztán finom érzékével megérzi és bűnbánóan igyekszik jóvátenni. Komikusan megható, de hogy ismét megteremtse a régi kapcsolatot, ilyenkor rendszeren elismétel egy vagy több jó szót, amelyet az ember maga mondott egyszer, esetleg egy könyvből, amelyet az ember egy alkalommal idézett — annak jeléül, hogy nem felejtette el és otthon van a magasabb dolgok közt. Igazán megkönynyezni való. És végül ma esti búcsúzása — ebben is megmutatkozott a bűnbánatra és javulásra való készsége. Jön és elbúcsúzik olyan zamatos tájnyelvi fordulatokkal, amelyekre az ember elhúzza a

száját és amelyekre a fáradtság talán kissé szenvedően reagál. De miután körben kezét fog a többiekkel, még egyszer visszajön és egyszerűen és szívélyesen elköszön, amire, persze, már jobb a válasz. Így aztán jó lelépése van, mert erre sokat ad. Azon a két estélyen, amelyre azután még elmegy, valószínűleg ugyanígy csinálja...

Elég ennyi? Nem regény ez, amelynek megírásakor a szerző közvetetten, cselekményes ábrázolással tárja fel alakjai szívét. Mint életrajzi elbeszélőnek teljességgel jogom van arra, hogy a dolgokat közvetlenül nevükön nevezzem és egyszerűen lelki tényeket konstata-
ljalak, amelyeknek befolyásuk volt az általam ábrázolandó élettör-
ténetre. De a sajtósági kijelentések után, amelyeket emlékezetem éppen tollamra adott, egy úgyszólván specifikus intenzitásnak e megnyilatkozásai után a közlendő tényről aligha lehet kétsége vala-
kinek. Ines Rodde szerette a fiatal Schwerdtfegert és közben csak kettő volt kérdéses: először, hogy ő tudta-e, és másodszor, hogy eredetileg testvérien pajtási viszonya a hegedűshöz mikor, milyen időpontban öltötte fel ezt a forró és szenvedő jelleget.

Az első kérdésre igennel válaszoltam. Olyan olvasott, azt lehet mondani lélektanilag iskolázott és élményét költőileg ellenőrző leány-
nak, amilyen Ines volt, magától értetődően volt betekintése érzelmi kifejlődésébe — akármilyen meglepő, sőt hihetetlen is volt számára talán kezdetben ez a kifejlődés. A látszólagos naivitás, amellyel szívét előttem feltárta, semmit sem bizonyított tudatossága ellen, mert a mi együgyűségnek tűnt, részint a kényszerű közlési vágy kifejezése volt, részint pedig bizalom volt benne hozzám, sajtóságosan álcázott bizalom: mert bizonyos mértékben úgy tett, mintha eléggé együgyűnek tartana engem ahhoz, hogy semmitse vegyek észre, ami ugyancsak egy neme lett volna a bizalomnak; igazában azonban tudta, hogy nem kerüli el figyelmemet az igazság, és ezt óhajtotta is, mert megtisztelt azzal, hogy titkát jó helyen érezte nálam. Feltét-
lenül jó helyen is volt. Humánus és diszkrét együttérzésemben bizonyos lehetett, akármilyen nehezére esik is természetétől fogva egy férfinak, hogy beleélje magát egy nő lelkébe és gondolkodásmódjába, aki nemé-
nek valamelyik egyede iránt gyúlt lángra. Természetesen, könnyebb nekünk valamely férfinak egy női lény iránti érzéseit követni, — még ha az illető női lény nem is jelent nekünk semmit — mint beleélni magunkat a másik nem elragadtatásába a magunkénak egyik tagjá-
tól. Alapjában nem is »értjük« ezt, csak jólneveltségből, a természet-
törvény iránti objektív tiszteletből elfogadjuk — és a férfi maga-
tartása itt jóakaratóan türelmesebb szokott lenni a nőnél, aki rend-
szerint zöld szemekkel néz nőtársára, ha megtudja róla, hogy lángra lobbantotta egy férfi szívét, még akkor is, ha ez a szív neki magának egészen közömbös.

A megértéshez való baráti jószándék tehát nem hiányzott belőlem, ha a megértést a beleérzés értelmében eltorlaszolta is előlem a természet. Istenem, a kis Schwerdtfeger! Arcformájában végre is volt valami mopszliszerű, beszédében sok volt az inyhang és több volt benne a kölyökből, mint a férfiből — ha az ember megengedte is szemének szép kékségét, jó növést és megnyerő hegedülést és fütyülését, általános kedvessége mellett. Szóval hát, Ines Rodde szerette, nem vakon, de annál mélyebb gyötrődéssel; és magam bensőleg úgy viszonylottam ehhez, mint gúnyos, a másik nemmel szemben fölöttébb gógös Clarissa húga: én is szerettem volna azt mondani neki, hogy hopp! »Hopp, barátom, hogy gondolja ezt? Legyen szíves és ugorjon!«

Csakhogy ez az ugrás, még ha Rudolf elismerte volna is ezt a kötelezettségét, nem volt olyan egyszerű dolog. Mert ott volt Helmut Institoris, a vőlegénye vagy reménybeli vőlegénye, Institoris, a kérő — és ezzel újra eljutottam ahhoz a kérdéshez, mióta változott Ines testvéri viszonya Rudolffhoz szenvedélyessé. Emberi megsejtésem ezt súgta: akkor, mikor dr. Helmut úgy közeledett hozzá mint férfi a nőhöz és versengeni kezdett érte. Meg voltam és ma is meg vagyok győződve, hogy Ines sohasem szeretett volna bele Schwerdtfegerbe, ha Institoris, a kérő, nem lép be életébe. Ez akarta őt, de, úgyszólván, egy másik férfinak. Mert a mértékletes férfi udvarlásával és az ahhoz fűződő gondolatkapcsolódásokkal felébreszthette ugyan benne a nőt — ennyire telt belőle. De nem tudta azt saját számára felébreszteni, noha Ines szokokból kész volt arra, hogy kövesse — ennyire már nem telt. Hanem felébresztett nőisége azonmód egy másik férfi felé fordult, aki iránt tudata addig csak nyugalmasan féltestvéri érzelmeket ismert és akinek számára most egészen más érzelmek szabadultak fel benne. Szó sincs arról, hogy őt tartotta volna az igazinak, az arra érdemesnek. Hanem szerencsétlenséget kereső melancholiája rögzítődött arra, akitől viszolyogva hallotta: »Olyan sokan boldogtalanok már!«

És különös! Amennyire ellenére volt a ki nem elégitő vőlegény csodálata a szellemtelenül ösztönös »élet« iránt, valamit átvitt belőle a másik férfi iránti vonzalmába, úgyszólván, saját szellemi irányzatával szedte rá Institorist. Hiszen tudós bánata számára Rudolf valami a drága élethez hasonlót jelentett.

Institorisszal, a szépség pusztá magántanárával szemben Rudolf oldalán állott maga a művészet, a szenvedélyszító, az emberi dolgok felmagasztosítója. Mert a szeretett lényt természetesen emeli és az iránta való érzések érthető módon folyton új tápot merítenek abból, ha személyi benyomásához szinte mindig mámorító művészi benyomások kapcsolódnak. Ines alapján megvetette a szépségüzemet ebben az életvidor városban, amelybe a nagyobb erkölcsi szabadság anyai kívánsága plántálta át, de polgári elhelyezkedése miatt résztvett az

egyetlen nagy művészklubnak tekinthető társaság ünnepélyein, és éppen ez veszélyeztette azt a nyugalmat, amelyet keresett. Emlékezetem éles és félős képeket őrzött meg ebből az időből. Látom magunkat, Roddeéket, esetleg még Knöterichéket és jómagamat egy Csajkovszkij-szimfónia különösen fényes előadása után a Zapfenstösserteremben valahol lefelől állni a tömeg között és tapsolni. A karmester felállította a zenekart, hogy vele együtt fogadja a közönség köszönetét szép munkájukért. Schwerdtfeger nem messze állott balra a koncertmestertől (akinek helyét rövidesen átveendő volt), hóna alatt hangszerével hevülten és ragyogva a terem felé fordult és nem egészen megengedhető intimitással személyesen odabólintott hozzánk, miközben Ines, akire nehezemre esett volna nem vetni egy pillantást, ferdén előszegett fővel, kényszeredett hamisságra csucsorított szájával csökönyösen egy másik pontra nézett odafenn, a karmesterre vagy valahová annál is tovább, a hárfákra. Avagy: látom Rudolfot magát, ahogyan egy vendégszereplő művészkolléga csúcsteljesítményétől elragadtatva ott áll a már szinte kiürült terem előterében és buzgón tapsol fel a pódiumra, ahol az illető virtuóz hajlong. Két lépésnyire tőle a széttolt székek között ott áll Ines, aki ezen az az estén éppoly kevésbé került vele kapcsolatba, mint mi többiek, ránez és várja, hogy elégelje már meg, forduljon meg, vegye észre és üdvözlje őt. De az nem hagyja abba és nem veszi észre. Jobbanmondva szeme szögletéből mégis feléje néz, vagy ha ez túlzás: kék szemének tekintete nem irányul egészen zavartalanul az odafenn álló hősre, hanem igazában nem jutva el a szögletig, kissé oldalt húzódik arra felé, ahol Ines áll és vár, közben azonban nem szakítja félbe lelkes működését. Még néhány pillanat és Ines sápadtan, két szemöldöke közt haragos ráncsal, sarkonfordul és elsiet. Erre a férfi nyomban letesz arról, hogy még egyszer kitapsolja a művészt és utána megy. Az ajtóban utóléri. Az olyan arcot vág, amelyről hideg meglepetés olvasható le, hogy ez az úr itt, sőt egyáltalán a világban van, megtagadja tőle kezét, tekintetét, szavát és továbbsiet.

Belátom, hogy felvennem sem lett volna szabad ezeket a semmiségeket, megfigyelésemnek ezeket a morzsahulladékait. Nem könyvbe való, az olvasó szemében csacsiságoknak tűnhetnek, még rossz néven is veheti tőlem az efféle alkalmatlankodást. Tudja be legalább azt javamra, hogy magamba fojtok száz más hasonlót, ami szintén mintegy beleakadt együttérző emberbaráti látóképeségembe és a felhalmozódásából származó szerencsétlenség miatt többé nem emelhető ki emlékezetemből. Évek során át kísértem figyelemmel egy katasztrófa kifejlődését, amely persze a nagy emberi történelemben igen csekély szerepet játszott, és mindenki előtt mélyen hallgattam a látottakról és rettegettekről. Csak Adriannal beszéltem erről egyszer, mindjárt akkor az elején, Pfeifferingben — noha egészében kevés

kedvet, inkább némi aggodalmat éreztem, hogy vele, aki szerzetesi elkülönültségben élt minden szerelmi ügytől, effajta társadalmi eseményekről beszéljek. De mégis megtettem, elmondtam neki suba alatt, hogy Ines Rodde hiába áll Institorisszal való eljegyzése előtt, az én megfigyelésem szerint szörnyűségesen és halálosan szerelmes Rudi Schwerdtfegerbe.

Az apátszobában ültünk és sakkoztunk.

— Ezek ujságok! — mondta. — Alighanem azt akarod, hogy eltévesszem a lépést és elveszítsem ezt a bástyát itt?

Mosolygott, fejét rázta és hozzátette:

— Szegény lélek!

Majd, miközben tovább spekulált a lépésen, egy kis szünettel a két mondat között:

— Különben a fiúnak sem tréfa. Igyekezék épen megúszni a dolgot.

* * *

1914 első tikkasztó augusztusi napjaiban túlszűfolt vonatokon, nyüzsgő állomásokon át, melyek peronjait hosszú sorokban borította az otthagytott poggyász, ész nélkül utaztam Freisingből a thüringiai Naumburgba, hogy ott mint tartalékos viceőrmester haladéktalanul jelentkezsem ezredemnél.

Kitört a háború! Az Európa fölött régóta kavarodó végzet elszabadult és más alakban, kiszámított és begyakorolt dolgok szabályos lepergéseként rohogott át városainkon, tombolt mint rémület, felrázottság, bajból fakadt pátosz, sorsajzottság, előérzet és áldozatkészség az emberek fejében és szívében. Könnyen meg lehet, szívesen elhiszem, hogy másutt, ellenséges, sőt szövetséges országokban is a sorsnak ezt a rövidzárlatát sokkal inkább érezték katasztrófának és »grand malheur«-nek, mint azt elégszer hallottuk a harctéren francia nőktől, akik persze országukban, szobájukban és konyhájukban éltek át a háborút: »Ah, monsieur, la guerre quel grand malheur!« Nálunk Németországban, mi tűrés-tagadás, legeslegfőként felemelkedésnek hatott, történelmi felbuzdulásnak, örömteli elindulásnak, a hétköznapi levetkőzésének, szabadulásnak egy világszerte érzett tespedésből, mely már nem tarthatott tovább, lelkes jövőbevetett hitnek, hívó szózatnak a köteleességhez és férfiassághoz, egyszóval, heroikus dári-dónak. Freisingi felső osztályosainak tüzelt bele az arcuk és ragyogott a szemük. A fiatalos harci készség és kalandvágy humorosan keveredett náluk a gyorsan letehető hadérettségi előnyeivel. Rohantak a sorozóirodába, és én örültem, hogy nem kell előttük a sutban ülöt játszanom.

Különben sem tagadom, hogy teljességgel résztvettem a népies felbuzdulásban, amelyet az imént igyekeztem jellemezni, ha mámor-

szerűsége idegen is volt természetemtől és enyhén riasztó hatást tett rám. Lelkiismeretem — a szót itt személyfölötti értelemben használok — nem volt egészen tiszta. Az ilyen háborús »mozgósításban« akármilyen acélosan bösz és ízig-vérig kötelező is kívülről, mindig van valami a vad vakációk beköszöntéséből, a voltaképeni kötelelenségek odadobásából, az iskolakerülésből, a zabolát nem kedvelő ösztönök nekirugaszkodásából — túl sok van benne mindebből ahhoz, hogy a magamfajtajú higgadt ember egészen vele mehetne; és az ilyen személyes vérmérsékleti ellenállásokhoz erkölcsi kételyek társulnak, hogy a nemzet valóban jól végezte-e dolgát eddig, hogy ez a szilaj elragadtatás önmagától igazában megengedett-e. Itt azonban az áldozatkészség, a halálraszántáság motívuma lép fel, amely sok mindenben átsegít és úgyszólván az utolsó szó, amely ellen semmit sem lehet mondani. Ha a háborút több-kevesebb világossággal általános csapásnak érezzük, amelyben az egyén, akárcsak az egyes nép kész helyt állani a kor hibáiért és bűneiért, amelyekben az övé is benne foglaltatnak, ha olyan áldozatot látunk benne, amely az emberi gyarlóság leküzdésével együtt egy új, magasabbrendű élet kiharcolását teszi lehetővé, akkor a köznapi erkölcsöt legyűri és elnémulásra kényszeríti a rendkívüli. Azt sem szabad elfelejtenem, hogy akkor viszonylag tiszta szívvel indultunk a háborúba és nem volt az az érzésünk, hogy előzőleg otthon úgy végeztük a dolgunkat, hogy belső viselkedésünk elkerülhetetlenül logikus következménye csak a véres világkatasztrófa lehetett. Fájdalom, ez volt a helyzet öt évvel ezelőtt, de most harminc éve még nem. Jog és törvény, Habeas corpus, szabadság és emberi méltóság tűrhető tiszteletben állott az országban. Igaz, ama teljesen katonátlan, mindenre inkább mint a háborúra rátermett császári táncos komédiás handabandázása kínos volt minden művelt embernek, és a kultúrához való állásfoglalása elmaradt tökfilkőé volt. De ez utóbbira gyakorolt befolyása üres rendszabályozó gesztusokban merült ki. A kultúra szabad volt, tekintélyes színvonalon állott és régtől fogva hozzászokott teljes függetlenségéhez az állami hatalomtól, így hát ifjú viselői éppen ebben a most kitört nagy népháborúban eszközét láthatták egy olyan életforma elérésének, amelyben az állam és a kultúra összeforranának. Természetesen itt, mint nálunk mindig, sajátságos elfogultság uralkodott, fölöttébb naív egoizmus, amely nem sokat törődik vele, sőt egészen magától értetődőnek tartja, hogy a német kialakulási folyamatok (és mi mindig kialakulóban vagyunk) rajtunk kívül egy egész, már készebb és katasztrófa-dinamikáért egyáltalában nem esengő világnak is véérébe kerülnek. Tőlünk ezt rossz néven veszik és nem egészen igaztalanul; mert erkölcsi szemmel nézve egy népnek, hogy közösségi élete magasabb formáját elérje, ha már vérre van hozzá szüksége, nem a külső, hanem a polgárháborút kellene eszközül választania.

Ez azonban módfelett ellenünk van, míg viszont édes-keveset bántuk, sőt, ellenkezőleg pompásnak találtuk, hogy nemzeti egyesülésünk — hozzá még részleges, kompromisszumos egyesülésünk — három súlyos háború árán sikerült. Nagy hatalom már jóideje voltunk, megszoktuk ezt az állapotot és nem voltunk tőle olyan boldogok, mint vártuk. Az az érzés, hogy nem tett bennünket rokonszenyesebbé, sőt a világhoz való viszonyunkat nemhogy megjavította volna, inkább rontotta, bevallottan vagy be nem vallottan mélyen ott volt lelkünkben. Új áttörés látszott esedékesnek: a domináló világhatalomhoz való áttörés, amelyet erkölcsös házi munkával persze nem érhetünk el. Háborúnak kellett tehát jönnie, szükség esetén az egész világ ellen, hogy mindenkit meggyőzzünk és megnyerjünk, így határozta el ezt a »sors« (milyen igazán »német« ez a szó, milyen kereszténységelőtti őshang, tragikusan mitológiai-zenedrámai motívum!) és ennek indultunk neki akkora lelkesedéssel (csak mi lelkesedéssel) eltelve attól a bizonyosságtól, hogy eljött Németország korfordulója, hogy a történelem rajtunk tartja kezét, hogy Spanyolország, Franciaország, Anglia után ránk került a sor, hogy rányomjuk bélyegünket a világra és azt vezessük; hogy a huszadik század a miénk és a mintegy százhusz évvel előbb beköszöntött polgári kor elmúltával a világunk a németiség jegyében, tehát egy még nem egészen végigdefiniált katonai szocializmus jegyében kell megújodnia.

Ez az elgondolás, hogy ne mondjam gondolat, uralkodott a fejekben jól összeférve azzal a másikkal, hogy a háborút ránk kényszerítették, hogy a szent szükség szólit bennünket a, persze, jól előkészített és begyakorolt fegyverekbe, amelyeknek kitűnőségében azért mindig lehetett némi titkos kísértés azok felhasználására — együtt azzal a félelemmel, hogy mindenfelől eláraszthatnának bennünket, amitől csak a magunk iszonyatos ereje óvhat meg, más szóval az a lehetőség, hogy a háborút nyomban mások földjére vigyük. Támadás és védekezés a mi esetünkben egyet jelentett, együtt adta meg a csapás, az elhivatottság, a nagy óra, a szent szükség pátozát. Hiába tartottak bennünket a többi népek törvény- és békerontóknak, az élet elviselhetetlen ellenségeinek, nekünk megvolt az eszközünk arra, hogy addig üssük fejbe a világot, míg más véleménye lesz rólunk és nemcsak csodál, hanem szeret is bennünket.

Ne gondolja valaki, hogy tréfálok! Erre semmi okom, mindenekelőtt mert egyáltalában nem állíthatom, hogy kívülállottam az általános elragadtatáson. Becsületesen osztottam benne, még ha természetes tudósi higgadságom visszatartott is minden hajrázó hangosságtól, sőt bizonyos halk kritikai megfontolások tudattalanul megrezcentek bennem, és némi kényelmetlenséggel töltött el időnként, hogy ugyanazt gondolom és érzem, amit a többiek gondolnak és érznek. A magunkfajtájú embernek mindig kételyei vannak, hogy amit

mindenki gondol, helyes-e. Másfelől a magasabb egyénnek nagy élvezetet szerez, hogy egyszer — és hollett volna ilyen egyszer, ha nem itt és ekkor? — szőröstül-bőröstül elmerülhet az általánosban.

Két napig tartózkodtam Münchenben, hogy itt-ott elbúcsúzzam és egyet-mást kiegészítsek felszerelésemből. A város komor ünnepestésséggel forrott, de dühöngő és pánikszerű rohamokban is, mikor például olyan kósza hírek járták, hogy megmérgezték a vízvezetékeket, vagy ha a tömegben állítólag szerb kémet fedeztek fel. Nehogy ilyennek tartsák és tévedésből agyonverjék, dr. Breisacher, akivel a Ludwigstrassén találkoztam, számos fekete-fehér-vörös kokárdával és zászlócskával tűzte tele mellét. A hadiállapotot, a legfőbb hatalom átruházását a polgári hatóságról a katonaira, egy proklamációt kibocsátó tábornokra, szélteben bizakodó borzongással fogadták. Megnyugtató érzés volt, hogy a királyi ház tagjai mellett, akik hadvezéri minőségben főhadiszállásukra utaztak, arravaló vezérkari főnökök lesznek és nem követhetnek el felséges baklövést. Így hát derűs népszerűség kísérte őket. Láttam a kaszárnyák kapuin kivonuló ezredeket virágcsokrokkal a puskák csövén, mellettük nőkkel, akik zsebkendőt tartottak az orruk alá, miközben egy hirtelenében összeesődült civil közönség kiáltozott feléjük és a hősökké előléptetett parasztfiúk büszkeséggel és szegyenlőséggel mosolyogtak. Láttam egy fiatal tisztet, aki harctéri felszerelésében állott egy villamoskocsi hátsó perronján és visszafelé fordított arccal, nyilván fiatal életére gondolva, meredt maga elé és önmagába — de aztán hirtelen összeszedte magát és jeges mosollyal nézett maga köré, hogy nem figyelte-e meg valaki.

Ismét örömmel töltött el, hogy ugyanabban a helyzetben lehetek, mint ő és nem kell kuksolnom azok háta mögött, akik az országot védik. Alapjában, legalább egyelőre, az egyetlen voltam ismeretségi körünkből, aki kiment: hiszen elég erősek és szaporák voltunk ahhoz, hogy megengedjük magunknak a válogatottságot, a kulturális érdekek szem előtt tartását, sokak nélkülözhetetlenségének elismerését és azt, hogy csak a korban és férfiasságban igazán arravalót dobjuk előre. Szinte valamennyiünkönél egyszerre kiderült valamilyen egészségbeli fogyatékoság, amelyről jóformán alig tudtunk, de mely most felmentéssel járt. Knöterich, a sugamber könnyedén tuberkulotikus volt. Zink festőművész számárköhögésszerű asztmarohamokban szenvedett, amelyek elintézésére vissza szokott húzódni a társaságtól; barátja, Baptist Spengler pedig tudvalevőleg váltakozva betegeskedett minden ízében. Az évekre még fiatal Bullinger gyáros mint iparos nélkülözhetetlennek látszott otthon; és a Zäpfenstösser-zenekar sokkal fontosabb elem volt a főváros művészi életében, semhogy tagjait, tehát Rudi Schwerdtfegert is ne mentették volna fel a hadiszolgálat alól. Egyebekben ez alkalommal futó csodálkozással vették

tudomásul, hogy Rudi valamikor műtéten ment át, amely egyik veséjébe került. Most hirtelen azt hallottuk, hogy mindössze egy vesével él – de láthatólag egészen jól – és a nők csakhamar megelégedtek a dologról.

Folytathatnám és még sok esetét mondhatnám el a kedvhiánynak, protekciónak, tapintatos megkímélésnek azoknak a körökben, amelyek Schlaginhaufenék házában és a Scheurl-hölgyeknél a Botanikai Kert közelében megfordultak. Nem hiányzott itt az elvi ellenszenv e háborúval, akárcsak már az előbbivel szemben, de a Rheinbund- emlékek, a franciabarátság, a katolikus poroszgyűlölet és más hasonló érzelmek sem. Jeanette Scheurl mélységesen szerencsétlen és mindig síró kedvében volt. Az ellentét brutális fellobbanása a két nemzet között, amelyekhez tartozott, Francia- és Németország között, amelyeknek pedig, véleménye szerint, ki kellene egészíteniük egymást, ahelyett hogy verekednének, egészen elkeserítette. »J'en ai assez jusqu'à la fin de mes jours !« fakadt ki haragos zokogással. Eltérő érzéseim ellenére sem tagadtam meg tőle a művelt részvétet.

Hogy búcsút vegyek Adriantól, akinek személyes érintetlensége ebben az egész ügyben számomra a legtermészetesebb dolog volt a világon, kiutaztam Pfeifferingbe, ahol a ház fiának, Gereonnak nyomban több lóval be kellett rukkolnia jelentkezési helyén. Rüdiger Schildknappot találtam ott, aki egyelőre még szabadon töltötte a weekendet barátunknál. A tengerészetnél szolgált és később még behívták, de néhány hónap múlva újra elbocsátották. De talán velem magammal nem ugyanez történt? Már itt megjegyzem, hogy csak alig egy évig, az 1915-ös argonnesi harcokig maradtam a harctéren, aztán hazaküldtek a vaskereszttel, amelyet csak kényelmetlenségek elviselésével és egy tifuszos fertőzés felszedésével érdemeltem ki.

Ennyit előljáróban. Rüdigernek a háborúról való véleményét éppúgy Anglia iránti csodálattal teljes viszonya határozta meg, mint Jeanette véleményét francia vére. A brit hadüzenet döntően az inába szállott és rendkívül mogorvává tette. Nézete szerint sohasem lett volna szabad ezt a Belgiumba való szerződésellenes bevonulással kiprovokálni. Francia- és Oroszország — hát ezekkel szükség esetén még összemérhettük erőnket. De Anglia ! Ez iszonyú könnyelműség volt. Ehhez képest zsémbes realista hajlandóságában nem is látott a háborúban egyebet pocsoljánál, büznél, szörnyű amputációknál, nemi kicsapongásoknál és eltetvesedésnél és alaposan kicsúfolta az ideológiai tárcaírást, amely ebből a rútságból nagyidőket csinált. Adrian nem szólt ellene, magam pedig, noha részese voltam a mélyebb megindulásnak, készséggel megengedtem, hogy kijelentéseiben némi igazság jut szóhoz.

Hármasban vacsoráztunk a nagy Nike-szobában és a bennünket szívélyesen kiszolgáló Clementine Schweigestill sürgése-forgása eszembe

juttatta, hogy megkérdezzem Adriant, hogyan érzi magát Ursula húga Langensalzban. Házassága a legboldogabb volt, és egészségileg is nagyon jól kilábolt egy tüdőbántalomból, egy könnyű csúcsburultból, amelyet három gyors egymásutánban 1911-ben, 1912-ben és 1913-ban bekövetkezett szüléstől kapott. Rosa, Ezechiél és Raimund voltak azok a Schneideweid-sarjadékok, akik akkor látták meg a napvilágot. Az elbűvölő Nepomuk eljövele akkor, mikor ott együtt ültünk, még kilenc évig váratott magára.

Étkezés közben és utána az apát-szobában sok szó folyt politikai és erkölcsi dolgokról, a nemzeti jellemvonások ilyen történelmi pillanatokban bekövetkező mítikus kiütkezéséről, amelyről bizonyos megilletődéssel beszéltem, hogy a háború drasztikusan empirikus szemléleti módját, amelyet Schildknapp az egyedül megokoltnak tartott, kissé ellensúlyozzam; így Németország jellegszerepéről is, a Belgium ellen elkövetett bűnről, amely annyira emlékeztetett Nagy Frigyes erőszakos eljárására a formailag semleges Szászország ellen, a világ emiatti harsány lármájára, bölcselkedő birodalmi kancellárunk beszédére elmélikedő bűnvallomásával, az »ínségben nincs tilos« népiesen lefordíthatatlan mondásával, a működésben levő életakarással szemben egy régi jogi okmány Isten előtt is képviselhető lebecsülésével. Rüdiger tehetett róla, hogy ez nevetésre fakasztott bennünket; mert elfogadta ugyan némileg megilletődött beállításmat, de ezt az egész kedélydús brutalitást, méltóságteljes töredelmet és minden rémségre való jámbor készséget a régesrég kidolgozott stratégiai tervet erkölcsi költészet áruházjába öltöztető spekuláns kicsúfolásával még komikusabb színben tüntette fel, mint féktelenül erényes üvöltözését annak a világnak, amely, persze, régen tudott már erről a száraz haditervről; és mivel láttam, hogy házigazdánk ezt szereti legjobban és hálás, ha nevethet, magam is szívesen vettem részt a derűtségben, annak megjegyzésével, hogy a tragikum és komikum egy fán teremnek és a színpadi világítás megváltoztatása elég ahhoz, hogy ebből az és abból ez legyen.

Bennem megvált az érzék és érzés Németország ínsége, erkölcsi elszigeteltsége és általános kiátkozottsága iránt, amely, mint akkor láttam, csak az általános félelem kifejezése volt erejétől és hadikészültség terén szerzett előnyétől (amely erőről és előnyről ugyan elismertem, hogy csak durva vigasz nagy kiközösítettségünkért) és nem engedtem, hogy ezt a hazafias felbuzdulásomat, amelynek megokolása nehezebb volt a többiekénél, elrontsák a jellembeliek kigúnyolásával, és fel-alá járva a szobában, kifejezést adtam ezeknek az érzéseimnek, miközben Schildknapp a nagy székből Shag-pipáját szívta és Adrian, ahogyan éppen jött, mélyített lapú ó-német munkasztala és az arra helyezett író- és olvasóállvány előtt állott. Mert különös módon ő is, akár csak Holbein Erasmusa, ferde lapon írt. Az asztalon néhány

könyv feküdt: egy kis kötet Kleist, amelyben az olvasójegy a bábkorról szóló tanulmányánál volt betéve, továbbá az elmaradhatatlan Shakespeare-szonettek és még egy kötet ennek a költőnek darabjaival — ezek közé tartozott az »Amit akartok«, aztán a »Sok hűhó semmiért« és ha nem tévedek, »A két veronai ifjú« is. Az állványon azonban akkori munkája feküdt, összefüzetlen lapok, tervek, elkezdett dolgok, jegyzetek, vázlatok az előhaladás különböző stádiumaiban: gyakran csak a hegedűszólam vagy a fafuvósok felső sora volt kitöltve és egészen lent a basszusok menete, közben azonban még üres fehérség volt; máshol már látható volt a harmonikus összefüggés és az instrumentális csoportosítás a többi zenekari szólamok jelzésével is, és két ajka közt a cigarettával úgy lépett oda, hogy bele nézzen, ahogyan a sakkjátékos mustrálja a kockás táblán egy játszma állását, amelyre a zeneszerzés úgylis annyira emlékeztet. Együttlétünk olyan fesztelen volt, hogy mintha egyedül volna, még ceruzát is vett, hogy valahol tetszése szerint bevezessen egy klarinét- vagy kürtalakzatot.

Nem sok közelebbit tudtunk arról, ami akkor foglalkoztatta, mikor kozmikus zenéje megjelent a Schott Fiai cégnél Mainzban ugyanazokkal a feltételekkel, mint annakelőtte a Brentano-dalok. Egy sorozat drámai groteszkről volt szó, amelyek tárgyait, mint hailottuk, a »Gesta Romanorum« régi mese- és adomagyűjteményéből vette és amelyekkel úgy kísérletezett, hogy igazában nem is tudta, lesz-e belőle valami és meg fogja-e tartani. Annyi bizonyos, hogy alakításukat nem emberekre, hanem bábukra akarta bízni. (Ezért Kleist!) Ami a »Mindenség csodáját« illeti, az ünnepélyesen hetyke mű éppen külföldi bemutatás előtt állott, amely most a háború kitörése miatt vízbe esett. Vacsora közben beszéltünk róla. A »Felsült szerelmesek« lübecki előadásai minden sikertelenségük ellenére, a Brentano-dalok pusztá világrajóttával együtt suba alatt mégis hatásosak voltak és kezdtek Adrian nevének a művészet felső berkeiben bizonyos ezoterikus, bárha kísérletező jelentőségű csengést szerezni — persze Németországban alig, Münchenben pedig még kevésbbé, hanem más, fogékonyabb helyeken. Néhány héttel azelőtt levelet kapott Monteux úrtól, a párizsi orosz balett igazgatójától és a Colonnezenekar volt tagjától, amelyben ez a kísérlet-kedvelő dirigens azt a szándékát közölte, hogy a »Mindenség csodáit« a »Felsült szerelmesek« néhány zenekari számával együtt hangversenyszerű előadásban a közönség elé viszi. A Théâtre des Champs-Élysées színpadát szemelte ki erre a célra és meghívta Adriant, hogy jöjjön Párizsba, maga tanítsa be és vezényelje műveit. Meg sem kérdeztük barátunktól, hogy más körülmények között elfogadta volna-e a meghívást. Mindenesetre a körülmények most úgy alakultak, hogy a dologról tovább nem lehetett szó.

Még szemem előtt van, hogyan járkálok a faburkolatos öreg szoba deszkáin a terebélyes csillár alatt, a veretes faliszekrény, a szögletben álló pad lapos bőrvánkosa és a mély ablaknyílás között és hogyan szavalok Németországról, inkább magamnak és legfeljebb még Schildknappnak, mint Adriannak, akitől nem vártam semmi figyelmet. Mivel megszoktam a tanítást és a szónoklást, némi belső felmelegedéssel nem vagyok rossz szónok, szeretem is a saját hangomat hallani és bizonyos örömöm telik benne, hogy a szó szívesen áll szolgálatomra. Nem minden élénk taglejtés nélkül rábízta Rüdigerre, hogy szavaimat is azok közé a háborús tárcák közé számítsa, amelyek miatt úgy bosszankodott; de véleményem szerint mégis természetesen megengedhetőnek kell tartanunk valamelyes lelki részvételt abban a megható vonásokban igazán nem szűkölködő — jellemalakban, amilyenné a történelmi óra a különben oly sokformájú német lelket tette, és végső elemzésben az *áttörés* pszichológiája az, amiről itt szó van.

— Olyan népnél, mint a mienk — adtam elő — a lelki mindig az elsődleges és a voltaképeni motívum; a politikai cselekvés csak másodrendű, reflex, kifejezés, eszköz. Végsőleg a világhatalomhoz való áttörés, amelyre a sors most szólít bennünket, a világ felé való áttörés ebből a mi magányunkból, amelynek szenvedően tudatában vagyunk és amelyet a birodalmi válás óta sem tudott megszüntetni a világgazdaságba való legrobusztusabb belefoglalás sem. Késérő csak az, hogy a hadjárat empirikus képét veszi fel az, ami igazában vágy, szomszédosítás az egyesülés után...

— »Éljen a tisztelt tudomány!« — vágott itt közbe Adrian félhangon és rövid nevetéssel. Közben fel sem nézett kottalapjaiból.

Megállottam és ránéztem, jöllehet ő még mindig nem törődött velem.

— Amihez — válaszoltam — véleményed szerint még az is hozzátehető kiegészítésül: »Belőled sem lesz semmi ám«.

— Helyesebben talán: »Ebből nem lesz semmi«. Ne haragudj, de ez az oratio nagyon elevenen emlékeztetett a szalmában való beszélgetéseinkre, amelyeket valamikor régen folytattunk — hogy is hívták azokat a fiúkat? Azt veszem észre, hogy kezdenek kiesni a fejemből a régi nevek. (Huszonkilenc éves volt, mikor ezt mondta.) Deutschmeyer? Dungersleben?

— A tömzsi Deutschlinre gondolsz — mondtam — és egy másikra, akinek Dungersheim volt a neve. Egy Hubmeyer és egy von Teutleben is volt köztünk. Neveket sohasem tudtál különösebben megjegyezni. Jó, igyekvő fiúk voltak.

— Meghiszem azt! Gondold csak el, az egyik Schappeler névre hallgatott, aztán meg volt ott valami társadalomgyógyász is. Mit szólna hozzá? Igazában te fakultás szerint nem is tartoztál oda. De még

ma is szinte hallom őket, mikor így beszélsz. Szalmazás — amivel csak azt akarom mondani, hogy aki diák, az diák is marad. Az egyetem örök ifjúságot és virgoncságot ad.

— Te az ő fakultásukra jártál — mondtam, — de alapjában te hospitáltál inkább, mint én. Ez magától értetődik, Adri. Én csak diák voltam, és abban igazad lehet, hogy az is maradtam. De hisz az csak jó, ha az egyetem ifjúságot ad, más szóval megőrzi bennünk a hűséget a szellemhez, a szabad gondolathoz, a brutális történés magasabbrendű értelmezéséhez...

— Hűségről van itt szó? — kérdezte ő. — Megértettem, hogy Kaisersaschern világváros szeretne lenni. Ebben nem sok a hűség.

— Ugyan kérlek — kiáltottam — semmi effélét nem értettél meg és nagyon jól érted, mire gondolok, mikor a világ felé való német áttörésről beszélek.

— Nem sokat használna — válaszolta — ha megérteném, mert legalábbis egyelőre a brutális történés csak még tökéletesebbé fogja tenni el- és bezártságunkat, akármilyen messze elkalandoztok is ti harcosok Európában. Hiszen látod: nem mehetek Párizsba. Ti mentek oda helyettem. Ugyis jó! Köztünk szólva: én úgyse mentem volna. Zavarból segítetek ki vele...

— A háború rövid lesz — mondtam levert hangon, mert szavai fájdalmasan érintettek. — Semmiképen sem tarthat soká. A gyors áttörésért egy hibával fizetünk, kevallott hibával, amelyet, ígérjük, jóvá teszünk. Magunkra kell vennünk...

— És méltósággal fogjátok viselni — vágott közbe. — Németországnak széles vállalai vannak. És ugyan ki tagadja, hogy egy ilyen igazándi áttörés megéri azt, amit a nyafka világ gonoszítottak hív! Remélhetőleg nem tételezed fel, hogy nincs nagy véleményem arról az eszméről, amellyel a szalmában operálni méltóztatol. Alapjában csak egy probléma van a világon és annak ez a neve. Hogy törjünk át? Hogy jussunk a szabadba? Hogy pattantjuk fel a gubót és leszünk pillangók? Az egész helyzeten ez a kérdés uralkodik. Itt is — mondta és az asztalon fekvő Kleist-kötet piros fedelével babrált — áttörésről van szó, ebben a kitűnő tanulmányban a bábokról, és itt az áttörés neve éppenséggel »a világtörténelem utolsó fejezete«. Pedig csak esztetikáról van szó, a kellemről, a szabad kecsességről, amely fenn van tartva a bábnak és az Istennek, más szóval a tudattalannak vagy egy végtelen tudatnak, míg minden nulla és végtelenség közötti reflexió megöli a kellemet. A tudatnak, jelenti ki ez az író, a végtelennel kellett átmennie, hogy újra megtalálható legyen a kellem, és Ádámnak másodszor is ennie kell a tudás fájáról, hogy visszaessék az ártatlanság állapotába.

— Igazán örülök — kiáltottam, — hogy éppen most olvastad ezt! Remek gondolat van benne és nagyon igazad van, ha belevonod

az áttörés eszmekörébe. De ne mondd azt, hogy »csak az esztetikáról van szó«, ne mondd azt, hogy »csak« ! Nagyon is nincs igazuk azoknak, akik az esztetikában szűk és elkülönített részletterületét látják az emberinek. Annál sokkal több, alapjában minden a maga megnyerő vagy visszahökkenítő hatásával, ahogyan a »kellem« szónak is a legtágabb értelme van a költőnél. Esztetikai megváltottság vagy megváltatlanság, ez a sors, ez dönt a boldogságról vagy boldogtalanságról, a földön való társas otthonlétről vagy az áldatlan, bár büszke egyedülmaradásról, és aki sohasem tanult filozófiát, az is tudja, hogy rút az, amit gyűlölünk. Az áttörés vágya a rútságban való kötöttségből és lenyűgözöttségből — hiába mondd, hogy alomszalmát csépelek, érzem, mindig éreztem és minden durva látszat ellen síkra szállok érte, hogy ez katexochen német, mélységesen német, úgyszólván definíciója a németiségnek, ennek a lelkeségnek, amelyet fenyeget minden begubózottság, magány, vidéki istenhátamögöttség, neurotikus összegubancolódás, titkos satanizmus...

Hirtelen elhallgattam. Rámnézett, és azt hiszem, arca egészen elszíntelenedett. A tekintet, amelyet rámvetett, az a tekintet volt, az a bizonyos, amely szerencsétlenné tett, szinte mindegy, hogy ellem vagy más ellen irányult-e : néma, fátyolos, a sértésig hidegen eltávolodó, és mindjárt nyomon követte a zártajkú, gúnyosan rebbenő orrcimpájú mosoly — és az elfordulás. Elment az asztaltól, nem Schildknapp felé, hanem az ablaküregbe, amelynek faburkolátán eligazított egy ott függő szentképet. Rüdiger valami olyasfélét mondott, hogy ilyen felfogás mellett gratulálni kell nekem, hogy mindjárt berukkolhatok és pedig lovon. Berukkolni, úgymond, csak lovon volna szabad vagy sehogy. És megveregette az elképzelt ló nyakát. Nevettünk, és búcsúnk, mikor az állomásra kellett mennem, könnyű és derűs volt. Jó, hogy nem volt érzélgős, mert ez igazán nem lett volna helyén. Hanem Adrian tekintetét magammal vittem a háborúba — meglehet, hogy ez és csak látszólag a kiütéses tifusz volt az, ami olyan hamar visszahozott haza, hozzá.

XXXI.

»Ti mentek oda helyettem«, mondta Adrian. És nem mentünk oda ! Valljam-e be, hogy suttyomban, a történelmi szemszögön kívül mély, bensőségesen személyes szégyenkezést éreztem miatta ? Heteken át rátartian tömör, a diadalmámort hideg magátólértetődőségbe öltöztető, affektáltan lapidáris győzelmi híreket küldöttünk haza. Lüttich régen elesett, a lotharingiai ütközetet megnyertük, a rég kidolgozott mesterterv szerint öt hadsereggel felkanyarodtunk a Maas tulsó partjára, bevettük Brüsszelt és Namurt, győztünk Charleroi

és Longwy mellett, megnyertünk egy második ütközetsorozatot Sedannal, Rethelnél, Saint-Quentinél és megszállottuk Rheimst. Előrenyomulásunk gyorsasága magával sodró volt és mint valaha álmodtuk, a hadisten kegye, a sors igenlése mintegy szárnyakon röpített bennünket. A mindettől elválaszthatatlan pusztítás szilárd elviselése férfiasságunk feladata, a hősiességünkől megkövetelt legfőbb teljesítmény volt. Feltűnő könnyűséggel és világossággal idézem még ma is emlékembe egy szikár gall asszony képét egy magaslaton, amelyet ütegünk megkerült és melynek lábánál egy szétlőtt falu maradványai füstölögtek. »Én vagyok az utolsó!« kiáltott felénk tragikus taglejtéssel, amilyenre német nő nem lett volna képes. »Je suis la dernière!« és felemelt ököllel üvöltötte az átkot fejünkre, háromszor ismételte: »Méchants! Méchants! Méchants!«

Máshová néztünk. Nekünk győznünk kellett, és ez volt a győzelem nehéz mestersége. Hogy pejlovamon rosszul éreztem magam és a ponyva alatti nedves éjszakáktól csúnya köhögés és szaggyatás kínozta, némi megnyugtatómra szolgált.

A győzelem szárnyain repülve, még sok falut lőttünk szét. Aztán jött valami érthetetlen, látszólag értelmetlen: a visszavonulási parancs. Hogyan is foghattuk volna fel? Mi a Hausen-féle hadseregcsoporthoz tartoztunk, amely Châlons-sur-Marne-től délre teljes erővel nyomult Párizs felé, akárcsak Kluck csoportja odébb. Nem vettük észre, hogy a franciák valahol ötnapos ütközet után benyomták Bülow jobb szárnyát — ami elég volt egy nagybátyja jóvoltából e rangra emelt főparancsnok aggódo lelkiismeretességének ahhoz, hogy az egészet visszavezényelje. Még egyszer átmertünk ugyanazokon a falvakon, amelyeket füstölögve hagytunk magunk mögött, a domb mellett is, amelyen a tragikus asszony állott. Nem volt már ott.

A szárnyak rászedtek bennünket, A sors nem akarta. A háború nem volt egy iramban megnyerhető — akárcsak az otthoniak, mi sem értettük, mit jelentett ez. Nem értettük a világ frenetikus ujjongását a marnei ütközet kimenetele fölött és hogy ezzel a rövid háborúból, amelyhez boldogulásunk fűződött, számunkra elviselhetetlen hosszú háború lett. Vereségünk már csak idő kérdése volt és azé, hogy a többieknek mennyibe fog kerülni — nyugodtan letehetjük volna a fegyvert és vezetőinket azonnali békére kényszeríthettük volna, ha felfogtuk volna, mi történt; de azok közül is csak egyik-másik sejtette titokban. Hiszen még azt is alig érték fel, hogy a lokalizálható háború kora elmúlt és minden hadjárat, amelyre kényszerültnék hitük magunkat, szükségképen világégés lesz. Ez utóbbiban rendelkezünk a belső vonal, a harci hit, a nagy felkészültség és egy szilárdan megalapozott, erős tekintélyű állam előnyeivel, ezekből tevődött össze a villámszerűen gyors győzelem esélye. Ha ezt elszalasztottuk

— már pedig írva állott, hogy el kellett szalasztanunk — akármit vittünk is véghez a következő években, ügyünk elvben és előre elvesztett — ezúttal úgy, mint legközelebb és mindig.

De nem tudtuk. Csak az idő kínozza belénk az igazságot, és a háború, ez a rothadó, szétmálló, döglődő, noha időről-időre csalóka, a remény megújító félgőzelmekben fellobbanó háború, a háború, amelyről én is azt mondtam, hogy csak rövidnek *szabad* lennie, négy álló esztendeig tartott. Idézzem-e fel itt részletesen az elzsibbadást és elsikkadást, erőink és anyagi javaink elhasználódását, az élet elcsenevészését és megürülését, az élelmiszerek megritkulását, az erkölcsök ínség okozta hanyatlását, a lopási hajlamot, közben pedig egy felgazdagodott csőcselék otromba dözsölését? Joggal megszólhatnának érte, mert ezzel fegyvelmeztelenül elkalandoznék intimen életrajzírói feladatom határain túl. Elejétől keserű végéig átéltem az itt jelzetteket, mint szabadságos katona, végül pedig mint kiszuperált, aki visszatérhetett Freisingbe katedrájára. Hozzá Arras előtt, a május elejétől 1915 júliusának derekáig folyó erődharc második szakaszában a fertőtlenítés nyilván nem volt megfelelő: a fertőzés hetekre az elkülönített barakba vitt, aztán egy további hónapra egy sérült hősöknek berendezett üdülőotthonba a Taunusban, és végre nem berzenkedtem ama felfogás ellen, hogy eleget tettem hazafias kötelességemnek és jobb lesz, ha régi helyemen szolgálom a közoktatás folytonosságát.

Igy tettem tehát és újra férj és apa lehettem a szerény otthonban, amelynek falai és meghittnél meghittebb tárgyai, talán a bombák megsemmisítő hatásának kitéve, még ma is keretétül szolgálnak visszavonult és tartalmatlanná lett életemnek. Még egyszer kijelentem, nem kérdésből, hanem egyszerű megállapításként, hogy saját életemet, ha nem is hanyagoltam épen el, mindig csak mellékesen, félfigyellemmel, úgyszólván csak balkézzel folytattam és hogy tulajdonképeni érdeklődésem, figyelmem és gondom gyermekkori barátomé volt, akinek közelébe visszakerülhetnem akkora öröm volt számomra — ha ugyan alkalmazható az »öröm« szó arra a halk és hűvösen borzongó szorongásra, arra a fájdalmas viszonzatlanságra, amely az ő egyre fokozódó mértékben produktív magányából áradt. Őt »szemmel tartanom«, rendkívüli és rejtélyes életére vigyáznom: mintha mindig voltaképeni legsürgősebb feladata lett volna az én életemnek, ez adta meg igazi tartalmát, ezért beszéltem az imént mostani napjaim tartalmatlanságáról.

Otthonát — ahol furcsán ismétlődő, valahogyan nem egészen helyeslendő értelemben volt »otthon« — aránylag szerencsésen választotta meg: Istennek hála, a hanyatlás és az egyre rágesálóbb nélkülözések éveiben földesgazdájánál, Schweigestilléknél a kívánhatóságig tűrhetően el volt látva és ha nem is tudta és méltányolta való-

jában, szinte érintetlen maradt a lelket kimaró változásoktól, amelyek a vesztegzárral körülvett, elzárt, noha katonailag még mindig ki-kicsapó országra zúdultak. Mindezt magátólértetődőséggel és megjegyzés nélkül fogadta, mint valamit, ami tőle indult ki és természetében rejtett, amely természet megmozdíthatatlansága és a semper idemre való rendeltsége egyénien ellenállt a külső körülményeknek. Egyszerű étkezési szokásait Schweigestillék gazdasága mindenkor ki tudta elégíteni. Ehhez járult azonban, hogy már mindjárt a harc-térről való visszaérkezésemkor két női lény gondjaiban találtam, akik közeledtek hozzám és egymástól egészen függetlenül gondoskodó barátnőivé tolták fel magukat. Ez a két hölgy Meta Nakedey és Kunigunde Rosenstiel volt — az egyik zongoratanárnő, a másik aktív tártulajdonos egy béliületben, más szóval egy kolbászhej előállítására szolgáló üzemben. Csodálatos dolog: egy a nagy tömeg előtt egészen elrejtett ezoterikus korai hírnév, amilyen Leverkühn nevéhez kezdett kapcsolódni, beavatott körökben, műértő magaslatokon talált tudatszékelyet, mint annak például az említett párizsi meghívás is jele volt; ugyanakkor azonban visszfényt nyert szerényebb mélységű régiókban is, szegény lelkek szűkös kedélyében, akik valamely »magasabb törekvésnek« álcázott magány- vagy fájásérzékenyséjük folytán elkülönülnek a tömegtől és olyan rajongásból merítenek boldogságot, amelynek még teljes ritkaságbecse van. Hogy nőkről van szó és pedig pártalan nőkről, nem csodálható, hiszen az emberi nélkülözés forrásából minden bizonnyal a prófétai megérzés egy fajtája fakad, amelyet ez a satnya eredete korántsem foszt meg értékétől. Egyáltalában nem volt kérdéses, hogy a közvetlen személység ebben az esetben jelentős szerepet játszott, nagyobb minden szellemieknél, amelyek úgyszemint csak bizonytalan körvonalakban, egészen érzés- és sejtésszerűen találtak megértésre és értékelésre. De vajjon jogom van-e nekem, akiről elmondható, hogy szívemmel és eszemmel zsenge korom óta úgyszólván belegabalyodtam Adrian hűvös és rejtélyesen önmagába zárt életébe — van-e akár csak a legesekélyebb jogom is arra, hogy csúfolódom a bűvöleten, amely magányából, életformájának különlegességéből sugárzott ezekre a nőszemélyekre?

Meta Nakedey, ez a megszeppent, mindig piruló, a szegyénytől minden pillanatban elsüllyedő, harminc év körüli teremtes, aki beszéd közben, de még ha másra hallgatott is, görcsös barátságossággal hunyorgatott állandóan viselt csiptetője mögött és hozzá bólogatva ráncolgatta az orrát — szóval Meta egy nap, mikor Adrian a városban volt, egy villamos elülső perronján véletlenül mellé került és mikor ezt felfedezte, fejvesztett meneküléssel rebhent a zsúfolt kocsin át a hátulsó perronra, ahonnan azonban pár pillanatnyi erőgyűjtés után visszatért, hogy megszólítsa, nevén nevezze, pirulva

és elsápadva megvallja neki a magáét, egyetmást hozzátegyén saját körülményeiről és megmondja neki, hogy vallásos tisztelettel viselkedik zenéje iránt, amit Adrian köszönettel tudomásul vett. Innen eredt ez az ismeretség, amelyet létrejötte után Meta nem hagyott annyiban, hanem már néhány nappal utóbb Pfeifferingben virágcsokros hódoló látogatással folytatott és a továbbiakban is szorgalmasan ápolt — szabad, kölcsönös féltékenységtől sarkantyúzott vetélkedésben a Rosenstiel-lánnyal, aki viszont másképen fogott hozzá.

Csontos, Metával körülbelül egykorú zsidónő volt, makrancoskodó gyapjas hajjal, barna szemében ősi gyásszal amiatt, hogy Sion leányát elhurcolták és népe az eltévedt nyájhoz hasonlatos. Nyers hivatásában (mert a kolbászhéjgyártásban van valami határozottan nyers) mozgékony üzletasszony volt, ami nem mondott ellent annak az elégikus szokásnak, hogy beszéd közben minden mondatát egy »ach« indulatszóval vezesse be. »Ach igen«, »Ach nem«, »Ach higgye el«, »Ach, de hiszen ez természetes«, »Ach, holnap Nürnbergbe utazom«, mondta mély, pusztaián érdes, és panaszos hangon, és még ha azt kérdezték is tőle, hogy van, így felelt rá: »Ach, köszönöm, jól«. Nem így azonban, ha írt — amit módfelett szívesen tett. Mert Kunigunde nemcsak hogy nagyon muzikális volt, mint csaknem minden zsidó, hanem messzeágazó olvasmányok nélkül is sokkal tisztább és törődőbb viszonyt tartott fenn a német nyelvhez, mint a nemzeti átlag, sőt mint a legtöbb tudós, és Adriannal való ismeretségét, amelyet a maga jószántából mindig »barátságnak« nevezett (de vajjon idővel nem lett-e valóban valami ilyesmi?) egy kitűnő levéllel vezette be. Hosszú, formás, tartalmilag nem éppen bámulatba ejtő, de stílarisan egy régebbi humanista Németország legjobb mintái után fogalmazott tiszteletői levéllel, amelyet a címzett bizonyos meglepődéssel olvasott és amelyet irodalmi méltóságára való tekintettel semmiképpen sem lehetett szó nélkül hagyni. De így írt neki a továbbiakban is, tekintet nélkül számos személyes látogatására, gyakran Pfeifferingben is: kimerítően, nem nagyon tárgyszerűen, tartalmilag nem különösebben izgalmasan, de nyelvileg lelkiismeretesen, takarosan és olvashatóan — egyébként nem kézzel, hanem üzleti gépén, kereskedelmi &-jelekkel, olyan tiszteletről téve tanúságot, amelynek közelebbi meghatározására és megokolására vagy túlságosan szerény vagy képtelen volt — ez a tisztelet ugyanis egyszerűen ösztönös gyökerű, sokéves hűségben igazolódó tisztelet és ragaszkodás volt, amelyért a derék hölgy, egyéb kiválóságait nem is tekintve, komoly nagyrabecsülést érdemelt. Én legalább ezzel adóztam neki és igyekeztem ugyanezt a belső elismerést megadni a megszeppent Nackedey-lánynak is, jöllehet Adrian e női híveinek hódolatát és készségét az őt jellemző figyelmetlenséggel csak éppen hogy eltűrte. De

talán az én sorsom olyan nagyon különbözött az övéktől? Hogy iparkodtam irányukban a jóakarátuskodásra (míg ők primitív módon nem szívlelhettek és ha találkoztak, homlokráncoló tekintettel mérték végig egymást), becsületesre válik, hiszen bizonyos értelemben én is az ő szerzetükhöz tartoztam és okom lett volna arra, hogy saját Adrianhoz való viszonyom lefokozott és aggszűziesített ismétlődése ingerültté tegyen.

Szóval ezek a mindig tele kézzel érkező nők az éhezés éveiben a táplálkozás alapkellékeit illetően amúgyis jól ellátottnak minden elképzelhető zugkereskedelemben megkapható cikket elhoztak: cukrot, teát, kávé, csokoládét, süteményt, befőttet és cigarettasodráshoz való vágott dohányt, úgyhogy abból még nekem, Schildknappnak és a bizalmasságában tőle sohasem tágitó Rudi Schwerdtfegernek is juttatott és egymásközt gyakran áldva emlegettük a segedelmes nőket. Ami a dohányt és a cigarettát illeti, Adrian erről csak kényszerből mondott le, tehát olyan napokon, mikor a súlyos tengeribetegség módjára fellépő migrén elővette és elsötétített szobában az ágyat nyomta, ami kétszer-háromszor történt meg havonként, egyébként azonban nem lehetett el a szórakoztató izgatószer nélkül, amelyet csak meglehetősen későn, Lipcsében szokott meg, legkevésbé munka közben, amely mellett állítása szerint közbeiktatott sodrás és füstbelélegzés nélkül nem bírta volna ki olyan sokáig. A munkán azonban akkoriban, mikor én a polgári életbe visszatértem, erősen csüggött — benyomásom szerint nem annyira annak aktuális tárgya, tudniillik a Gesta-játékok miatt, vagy nemcsupán emiatt, hanem mert igyekezett letudni és készenállni géniusának újonnan jelentkező követeléseire számára. A látóhatáron, ebben biztos vagyok, már akkor, alkalmasint már a háború kitörése óta, amely az övéhez hasonló sejtelmes szellemnek természetesen mély hasadást és fordulót jelentett, egy új, zűrzavaros és alapokat romboló, vad kalandokkal és szenvedésekkel zsúfolt történelmi korszak beköszöntét — alkotó élete látóhatárán már akkor az »Apocalipsis cum figuris« állott, az a mű, amely életének szédítő lökést volt adandó és amely előtt — így látom a folyamatot legalább én — e genialis báb-groteszekkel töltötte a várakozásra rendelt időt.

Adriannak kezébe került az a régi könyv, amely a legtöbb középkori romantikus mítosz forrásának tekinthető, a legrégebbi keresztény mese- és legendagyűjtemény latinból készült fordítása. Schildknapp útján ismerte meg — tárgyilagosan elismerem az egyformaszemű kegyelenek ez érdemét. Sok estén együtt olvasták, és ami itt első sorban kielégülést talált, az Adrian komikum iránti érzéke volt, nevető hajlama, ez a könnyekig megnevettethetőség, amelynek az én kissé száraz természetem sohasem tudott igazán tápot adni, amint-hogy ebben bizonyos illetlenség is gátolta, amelyet félnék lelkiütem

az ő feszülten és aggodalmasan szeretett lényének ebben a derűs feloldódottságában látott. Az egyformaszemű Rüdiger bezzeg nem osztotta ezt az aggodalmamat, melyet egyébként én is megtartottam magamnak és amely nem akadályozhatott meg abban, hogy adódó alkalommal azért én is derekasan ki ne vegyem részemet az ilyen zabolátlan hangulatból. A sziléziain azonban világosan észrevehető volt a leghatározottabb elégtétel, mintha csak küldetést, megbízatást teljesítene, valahányszor sikerült Adriant könnyekig megneveltetnie, az élc- és mesekönyvvel pedig ezt kétségtelenül fölöttébb hálát érdemlő, termékeny következményekkel járó módon elérte.

Nagyon is elhiszem, hogy a Gesták a maguk történelmi tudománytalanságával, jámbor keresztény didaktikájukkal és morális naivitásukkal, szülők meggyilkolásából, házasságtörésből és komplikált vérfertőzésből összeszedett kazuisztikájukkal, kimutathatatlan római császáraikkal és azok roppantul őrzött, kiagyalt feltételekkel felkínált leányaival — nem tagadható, mondom, hogy mindezek a peckesen latinizáló és leírhatatlanul együgyű fordítói stílusban előadott mesék a Szentföldre zárandokoló lovagokról, parázna feleségekről, agyafurt kerítőnőkről és ördögi mágiára vetemedett papokról módfelett derűs hatást kelthetnek. A legnagyobb mértékben alkalmasak voltak arra, hogy Adrian parodisztikus érzékét izgassák, és az a gondolat, hogy a történetek közül többet tömör formában zeneileg feldolgozzon a bábszínház számára, velük való megismerkedése első napjától fogva foglalkoztatta. Ott van például a fenékgig erkölestelen, a Dekameron előjátékaként ható mese »A vénasszonyok istentelen ármányáról«, amelyben egy tiltott szenvedély szentség palástjába bujó cinkosnője módját ejti, hogyan vegyen rá egy nemes és a megszokottnál is tisztességesebb feleséget, akinek mitsem sejtő férje úton van, hogy vétekbe essék egy ifjúval, akit elepeszt érte a vágy. A boszorkány ugyanis két napon át éheztetett kutyájának mustároskenyeret ad enni, amitől az állat szeme erősen könnyezik. Ilyen állapotban magával viszi az erényes nőszemélyhez, és ez, mivel mindenki máshoz hasonlóan ő is szentnek tartja a banyát, nagy tisztelettel fogadja. Mikor azonban a hölgy meglátja a síró kutyát és csodálkozva kérdezősködik e jelenség oka felől, az öregasszony úgy tesz, mintha kerülné a kérdést, és csak nagy faggatásra vallja be aztán, hogy ez a kis szuka az ő valaha nagyon is erkölcsös leánya volt, aki kegyei megtagadásával halálba kergetett egy érte sóvárgó fiatalembert, amiért büntetésből ezt az alakot kellett felöltöztetnie és most természetesen folyton bűnbánó könnyeket ejt kutyasorsa miatt. E célzatos hazugságok közben a kerítőnő ugyancsak sír; a hölgy azonban megrémül, mikor saját esetének a póruljárt leányéhoz való hasonlóságára gondol és elmondja az öregasszonynak, hogy érte is szenved egy ifjú, mire ez komoly intelmeket intéz hozzá, hogy milyen

jóvátehetetlen kár lenne, ha ő is kutyává változnék és valóban azt a megbízatást kapja, hogy hozza el az epekedőt, Isten nevében csillapítsa vágyát, úgy hogy a pár az istentelen éle jóvoltából a legédesebb házasságtörést ünnepli.

Még mindig irigylem Rüdigert, hogy elsőnek olvashatta fel barátunknak ezt a történetet az apát-szobában, noha be kell ismer-nem, hogy ha én tettem volna ezt, a dolog mégsem lett volna ugyanaz. Egyébként a megszületendő műhöz való hozzájárulása erre az első elindításra szorítkozott. Mikor a mesék bábszínpadra való átdolgozásáról, párbeszédésítéséről volt szó, e kívánság elől idő hiányában vagy a már ismert makrancos szabadságszeretetből kitért, és Adrian, aki ezt nem vette tőle rossznéven, az én távollétemben úgy segített magán, hogy maga állított össze laza jeleneteket és hozzávetőleges beszélgetéseket, melyeket aztán ráérő időmben én öntöttem végleges, prózából és rímies versikékből elegyített formába. Adrian az énekeseknek, akik a szereplő báboknak hangjukat kölcsönzik, a hangszerek között utalta ki helyüket, a nagyon szűkös, hegedűből és kontrabasszusból, klarinétból, fagottból, trombitából és puzónból álló zenekarban, amelyhez még egy emberre való ütőszerszám és hangjáték járult, valamint egy beszélő, aki az oratorium testiséhez hasonlóan recitativo és elbeszélés formájában foglalja össze a cselekményt.

Legszerencsésebben beválik ez az áttört forma a sorozat ötödik, tulajdonképeni középponti darabjában, »A boldog Gergely pápa születéséről« szóló történetben, amely születés bűnös különlegességével a dolog még korántsincs elintézve, mert a hős borzalmas dolgai nemcsak hogy nem akadályozzák meg Krisztus helytartójává való végső felmagasztaltatását, hanem Isten csodálatos kegyéből erre külön is hivatottnak és kiszemeltnek mutatják. A bonyodalmak láncolata hosszú, és semmi szükség rá, hogy ezen a helyen elismételjem az árvaságra jutott királyi testvérpár történetét, akik közül a fiútestvér kelleténél jobban szereti a nőtestvért, úgyhogy magáról megfélekezve több mint érdekes állapotba ejti és egy kivételes szépségű fiúgyermek anyjává teszi. Ez a szó legrosszabb értelmében beltenyészetből született fiú áll az egész esemény középpontjában. Míg az apja a Szentföldre tett zarándokúttal igyekszik vezekelni és ott halálát leli, a gyermeket bizonytalan sorsa felé sodorja az élet. Mert a királyné, semmiesetre sem akarván ezt a szörnyűségben fogant gyermeket saját felelősségére megkereszteltetni, fejedelmi bölcsőjével együtt egy üres hordóba téteti és természetesen tájékoztató tábláskával, valamint a neveltetését fedező arannyal és ezüsttel rábízza a tenger hajaira, amelyek »a hatodik ünnepnapon« egy jámbor apát vezette kolostor közelébe viszik. Az apát rátalál, saját nevére Gergelynek kereszteli és olyan oktatásban részesítteti, amelynek igen szerencsés fogamatja van a testileg és értelmileg kivételesen tehet-

séges gyermeknél. Hogy ezenközben a bűnös anya az ország sajnálátára hogyan fogadja meg, hogy sohasem megy férjhez — és pedig nyilvánvalóan nemcsak mert magát megszenteltségtelenítettnek, a keresztény házasságra méltatlannak tekinti, hanem azért is, mert megőrzi kifogásolható hűségét elveszett testvére iránt; hogy egy erős külföldi fejedelem hogyan kéri kezét, de nem kapja meg, mire olyan haragra lobban, hogy sereggel ront a királyné országára és meg is hódítja az egyetlen megerősített város kivételével, ahova az visszavonul; hogy az ifjú Gergely, mikor származásának tudatára jut, hogyan szándékozik elzárándokolni a Szent Sírhoz, ehelyett azonban anyja városába vetődik, ahol értesül az uralkodónő szerencsétlenségéről, hozzá vezeteti magát és felajánlja szolgálatait neki, aki, mint a szöveg mondja, »jól megtekinti«, de nem ismeri fel; hogy hogyan öli meg aztán a feldühödött herceget, szabadítja fel az országot és már-már férje lesz az udvari nép tanácsára a megváltott királynénak; hogy ez hogyan szabódik ugyan kissé és kér magának egynapi — mindössze egynapi — gondolkodási időt, annak leteltével azonban fogadalma ellenére igent mond, úgyhogy az esküvőt az egész ország nagy tetszése és ujjongása közben megtartják és a mitsem sejtők ily módon halmozzák egyik szörnyűséget a másikra, amennyiben a bűnben fogant fiú anyjával fekszik a nászi ágyba — mindezt nem akarom kifejtteni. Csak a cselekmény indulati csúcspontjaira szeretnék még emlékeztetni, amelyek a báboperában oly furcsán csodálatos módon érvényesülnek. Így mikor mindjárt kezdetben a fiútestvér megkérdezi a nőtestvért, mitől olyan sápadt és »szemei mitől vesztettek el feketeségüket«, ez pedig így felel: »Nem csoda ez, mert imé teherben vagyok és ezért nagy töredelemben.« Vagy mikor a nő az istentelenül megismert férfi halálának hírére ebben a meglepő panaszban tör ki: »Oda reményem, oda minden erőm, egyetlen testvérem, lelkem fele!« Aztán pedig a hullát talpától fejbúbjáig csókokkal borítja, úgyhogy lovagjai, e túlzott bánat láttán kelletlenül, indítatva érzik magukat arra, hogy úrnőjüket erőszakkal szakítsák el a halottól. Vagy mikor ugyanő, értesülvén arról, hogy kivel él édes házasságban, így szól hozzát: »Ó én édes fiam, te vagy egyetlen gyermekem, te vagy férjem és uram, te vagy a magam és testvérem fia, ó édes gyermekem, és Uramisten, miért kellett nekem megszületnem!« Mert hiszen így van: az egykori magairta táblácskából, amelyet férjének egy rejtékszobájában megtalált, értesül róla, kivel osztja meg fekhelyét, szerencsére anélkül, hogy neki is szült volna még egy testvért és testvére még egy unokáját; és most ismét az előbbin a sor, hogy zarándokútra induljon, amit mezítláb nyomban meg is tesz. Eljut egy halászhoz, aki »idomainak finomságán« felismeri, hogy nem közönséges vándorral van dolga és megállapodik vele abban, hogy a legnagyobb egyedülét az egyetlen nekivaló. Tizenhat mérföldre kievez vele a tengerre,

egy hullámcsapdosta sziklához, és miután lábára béklyókat tétetett és ezek kulcsát a tengerbe dobatta, itt tölti Gergely a vezeklés tizenhét esztendejét, melyeknek végén döbbenetes, őt magát azonban látszólag alig meglepő felmagasztosulás várja. Rómában ugyanis meghal a pápa, és alig halt meg, egy hang szólal meg az égből: »Keresétek meg Isten emberét, Gregoriust, és őt tegyétek helytartómmá!« Erre hírnökök sietnek minden égtáj felé és betérnek ama halászhoz is, aki visszaemlékezik. Ugyanekkor halat fog, amelynek gyomrában megtalálja az egykor tengerbe dobott kulcsot. Ekkor kievez a hírnökökkel a vezeklősziklához, és felkiabálnak: »Ó Gregorius, ó Isten embere, szállj le hozzánk a kőről, mert Isten akarata, hogy téged tegyünk helytartójává a földön!« És mit válaszol nekik az? »Ha Istennek így tetszik«, mondja nyugodtan, »legyen meg az Ő akarata«. Hogy pedig Rómába érnek és a harangokat meg kellene kondítani, azok nem várnak, hanem maguktól megkondulnak — valamennyi harang saját jószántából megkondul, annak jeléül, hogy ilyen jámbor és épületes pápa még sohasem volt. Anyjához is eljut a szent férfiú híre, és miután ez elvégzi magában, hogy senkire sem bízhatja életét alkalmatosabban, mint erre a kiválasztottra, elindul Rómába, hogy meggyónjon a Szentatyának, aki gyónásának hallatára felismeri és így szól hozzá: »Ó én drága anyám, nővérem és feleségem. Ő én barátom. Az Ördög poklokra akart juttatni minket, de Isten nagyobb hatalma megakadályozta«. És kolostort épít anyjának, amelyben ez az apátinő hivatását tölti be, de csak kis ideig. Mert csakhamar mindkettőjüknek megadatik, hogy visszaadhassák lelküket Istennek.

Erre a túltengően bűnös, együgyű és malasztal teljes történetre halmozta tehát Adrian a zenei kifestés minden elmésségét és rémségét, minden gyermeki nyomatékosságát, fantasztikumát és ünnepélyességét, és erre a darabra vagy főként erre valóban ráillik az egykori lübecki professzornak az a furcsa jelzője, hogy »istenszívű«. Az emlék azért ötlük fel bennem, mert a »Gesták« tényleg mintegy visszamennek a »Love's Labour Lost« zenei stílusára, míg »A mindenség csodáinak« hangnyelve már inkább az »Apocalipsis«-éra, sőt már a »Faustus«-éra utal. Efféle előlegezések és föléberétegetődések az alkotó életben eléggé gyakoriak; viszont nagyon jól meg tudom magyarázni magamnak a művészi csábítást, amelyet ezek a tárgyak gyakoroltak barátomra: szellemi inger volt, amelyből nem hiányzott valamelyes kajánság és feloldó travesztia, mert alapja a kritikai visszahatás volt egy végéhez közeledő művészeti korszak dagályos patetikájára. A zenedráma a romantikus mondából, a középkor mítoszvilágából vette tárgyait és egyúttal jelezte, hogy csak az efféle tárgyak méltók a zenéhez, alkalmasak annak lényegéhez. Itt mintha ezt a szabályt követte volna a szerző, de fölöttebb destruktív módon, amennyiben az erkölcsi kenetesség helyét a bizarr, különösen erotikus téren is

mókás foglalta el, az eszközök minden felfuvalkodott pompája megszűnt és a cselekmény a már önmagában is groteszk bábszínpadon játszódik le. Leverkühn a Gesta-darabokkal való foglalkozása közben nagy buzgalommal tanulmányozta ennek a színpadnak különleges lehetőségét, és a visszavonultságának környezetül szolgáló nép katolikus-barokk színházkedvelése sok alkalmat is nyújtott neki erre. A közeli Waldshutban volt egy droguista, aki bábokat faragott és öltöztetett fel, és Adrian többször meglátogatta ezt az embert. Mittenwaldba is el-elment, az Isar-folyó felső völgyében fekvő hegedűgyártó községbe, ahol a patikusnak ugyanez volt a kedvtelése és felesége, valamint ügyes fiai segítségével Pucci és Christian Winter nyomán bábjátékokat rendezett a helységben, amelyek nagyszámú helybeli és idegen közönséget vonzottak. Leverkühn látta ezeket és, mint észrevettem, irodalmilag tanulmányozta a jávaiak nagyon művészi kézibábu- és árnyékfigura-játékait.

Vidáman izgatott estéket éltünk át, mikor a mélyablakú Nike-teremben a régi asztali zongorán eljátszotta nekünk, nekem, Schildknappnak és Rudi Schwerdtfegernek, aki nem mulasztotta el, hogy időnként szintén ott legyen, amit újonnan írt furesa partitúráiban, ahol a harmónikusabbban legzsarnokibbat, ritmikusan leglabirintikusabbat a legeggyűgyűbbre, és ugyanesak a zenei gyermektrombita stílusának egyfajtaját a tárgyilag legtávolesőbbre alkalmazta. A királyné viszontlátása a most már szent emberrel, akit testvérének szült és hitvesi szerelemmel ölelt, olyan könnyeket csalt szemünkbe, amilyenek még sohasem nedvesítették őket, egészen különleges vegyülékét a nevetésnek és fantasztikus meghatódásnak; és Schwerdtfeger fékevesztett bizalmasságában felhasználta a pillanat szabadságát, amennyiben egy »Hát ezt remekül csináltad!« kiáltással átölelte Adriant és fejét a magáéhoz szorította. Láttam, hogy Rüdiger amúgyis keserű szája rosszallásra biggyed, és magam sem állhattam ellent annak, hogy azt mormoljam: »Elég!« és kinyujtsam kezemet, hogy a zabolátlan, tisztelettudásról megfélemedezett fiatalembert visszahúzzam.

Ennek aztán némi fáradságába kerülhetett, hogy kövesse a társalgást, amely az apát-szobában a bizalmas előadáshoz kapcsolódott. Szó volt benne a leghaladottabb elem egyesüléséről a népiessel, a művészet és hozzáférhetőség, a magas és alacsony közötti szakadék megszüntetéséről, mint azt bizonyos értelemben egyszer már irodalmilag és zeneileg elérte a romantika — mire aztán ismét minden addiginál mélyebb elszakadás és elidegenedés lett a művészet sorsa a jó és könnyű, a méltósággteljes és szórakoztató, a haladó és általánososan élvezhető között. Szentimentalizmus volt-e, hogy a zene — ez a mindenre példa — növekvő tudatossággal igyekezett kilépni tiszteletreméltó elszigeteltségéből, közösségre találni úgy,

hogy ne legyen közönséges, és olyan nyelven beszélni, amelyet a zeneileg képzetlenek is megértettek, ahogyan a Farkasvermet, a Szűzi koszorút és Wagnert megértették? Ennek a célnak mindenestre nem érzélgősség volt az eszköze, hanem sokkal inkább az ironia, a gúny, amely a levegő megtisztítására a romantika, a pátosz és próféta-skodás, a hangmámor és irodalom ellen összeesküdött az objektívvel és elementárisal, vagy mondjuk magának a zenének mint az idő szervezésének újonnan való felfedezésével. Módfeltett kényes vállalkozás! Mert milyen kézenfekvő volt itt a hamis primitívség, tehát újra csak romantika. A szellem magaslatán maradni; az európai zenei fejlődés legátrostáltabb eredményeit maguktól értetődőségekbe oldani fel, hogy mindenki felfogja az újat; urukká lenni úgy, hogy elfogulatlanul szabad építőanyagként használjuk fel és éreztessük az epigonizmus ellentétévé átformált hagyományt; a mesterséget, amilyen felfokozott volt, mégis minden feltűnőségtől megfosztani és az ellenpont és a hangszerelés minden művészetét eltüntetni és beleolvasztani az egyszerűség hatásába, amely egyáltalában nem együgyűség, hanem libegő értelmi mesterkéletlenség — ez látszott a művészet feladatának, kívánalmának.

Túlnyomóan Adrian beszélt, mi többiek csak itt-ott segédkezünk neki. A beszélgetés előtti bemutatótól izgultan, kipirult arccal és felhevült tekintettel beszélt, kissé lázasan, egyébként nem ömlő szóáradattal, hanem a szavakat inkább csak odadobva, de mégis annyi mozgással, hogy úgy éreztem, soha nem láttam még sem négy szemközt, sem Rüdiger jelenlétében ilyen ékesszólóan kilépni magából. Schildknapp kételyeinek adott kifejezést a zene elromantikálásában. Szerinte ez mélyebben és lényegbevágóbban kapcsolódik a romantikához, semhogy súlyos természetes értécsökkenés nélkül valaha is megtagadhatná. Mire Adrian:

— Szívesen igazat adok önnek, ha romantikán azt az érzelmi melegséget érti, amelyet a zene ma a technikai szellemiség szolgálatában megtagad. Ez valóban önmehtagadás. De amire azt mondtuk, hogy a komplikáltnak egyszerűvé tisztulása, alapjában ugyanaz, mint a vitalitás és az érzelmi erő visszanyerése. Ha ez lehetséges volna — akinek sikerülne a . . . hogy mondanád te? — fordult hozzám és önmagának válaszolt — úgy mondanád, hogy *áttörés*. Akinek tehát sikerülne az *áttörés* a szellemi hidegségből az új érzés egy vakmerő világába, azt joggal nevezhetnénk a művészet megváltójának. Ez a megváltás — folytatta ideges vállrándítással — romantikus szó, amellettt harmónikusoknak való szó is, a harmónikus zene kadencia-kedvelőihez méltó szó. Nem komikus-e, hogy a zene egy ideig a megváltás eszközének érezte magát, holott magának is, mint minden művészetnek, szüksége van a megváltásra abból az ünnepélyes elszigeteltségből, amely a kulturális emancipáció, a kultúra valláspót-

lékká való emelésének gyümölcse volt — az egyedüllettől egy »közönségnek« nevezett művelt felsőbb réteggel, amely nemsokára már nem lesz, amely már most sincs, úgyhogy a művészet hovatovább egészen egyedül, a kihalásig egyedül marad, hacsak nem találja meg az utat a »néphez« vagyis hogy minden romantika nélkül mondjam : az emberekhez?

Ezt egy szuszra mondta és kérdezte, félhangon és társalgási modorban, de egy kis rejtett reszketéssel hangjában, amelyet csak akkor értettünk meg igazán, mikor befejezte :

— Higgye el nekem, a művészet egész élethangulata meg fog változni, és pedig a derűs szerénység irányában — ez elkerülhetetlen és szerencse. Sok melancholikus nagyravágyás le fog róla hullani és új ártatlanságra, sőt ártalmatlanságra fog szert tenni. A jövő ismét szolgálonőjét fogja látni benne és ő magában egy közönségnek, amely a »műveltségnek« sokkal többet fog magában foglalni és kultúrája nem lesz, hanem talán maga lesz az. Csak bajosan képzelhetjük el magunknak, pedig ez mégis lesz és ez lesz a természetes : a szenvedés nélküli, lelkileg egészséges, nem ünnepélyes és nem szomorúan bizalmas művészet, olyan művészet, amely tebarátságban van az emberiséggel...

Elhallgatott, és mi hárman megrendülten hallgattunk. Fájdalmas és lélekemelő egyszerre, mikor a magány a közönségről, a megközelíthetetlenség a bizalomról beszél. Minden megilletődésem ellenére lelkem mélyén elégedetlen voltam kijelentéseivel, valósággal vele is. Amit mondott, nem illett hozzá, büszkeségéhez, gőgjéhez, ha úgy akarják, amelyet szerettem és amelyre a művészetnek joga van. A művészet szellem, és a szellemnek egyáltalában nem kell kötelezettséget éreznie a társadalommal, a közösséggel szemben — sőt véleményem szerint szabadsága és nemessége érdekében nem is szabad. Az a művészet, amely »a nép közé vegyül«, a tömeg, a kisember szükségleteit, a nyárspolgáriságot magáévá teszi, inségbe jut, ha pedig köteletségévé teszik ezt, például az állam részéről, ha csak olyan művészetet tűrnek meg, amelyet a kisember megért, ez a legcsúnyább kispolgáriság, minden szellem meggyilkolása. A szellem, ez meggyőződése, legmerészebb, legféltelenebb, a tömegtől legtávolibb nekirugaszkodásai, kutatásai és kísérletei közben is biztos lehet abban, hogy valamilyen nagyon közvetett módon az embernek, idővel még az emberiségnek is szolgál.

Kétségtelenül ez volt Adrian természetes felfogása. De szeretete megtagadni, és alighanem nagyon tévedtem, mikor ebben gőgjének megtagadását láttam. Valószínűleg inkább nyájassági kísérlet volt — a legvégtetesebb gőg kedvéért. Csak ne lett volna hangjában az a remegés, mikor a művészet megváltási szükségletéről, az emberiiséggel való tebarátságról beszélt — az a megindultság, amelytől min-

denek ellenére abba a kísértésbe estem, hogy titokban megszorít-sam a kezét. De letettem róla és inkább Rudi Schwerdtfegeren tartottam aggódó szemem, hogy talán csak nem akarja még egyszer átölelni.

XXXII.

Ines Rodde egybekelése dr. Helmut Institoris professzorral a háború első szakaszában ment végre, mikor az ország még jó, reménykedő állapotban leledzett és én magam még a harctéren voltam, 1915 tavaszán, minden polgári velejárójával együtt, polgári és egyházi esküvővel, esküvői bankettel a »Négy évszakhoz« címzett hotelben és az ifjú pár ezt követő elutazásával Drezdába és a Szász Svájcba — hosszú kölcsönös vizsgálat befejezéséül, amely nyilván arra az eredményre vezetett, hogy a két ember jól illik egymáshoz. Az olvasó érezni fogja az iróniát, amelyet, egyébként igazán rosszindulat nélkül, a »nyilván« szócskába rejtek; mert valójában ilyen eredmény adódott vagy már elejétől fogva megvolt, és a két ember viszonyában fejlődésről nem lehetett szó, mióta Helmut először közeledett a szenátorlányhoz. Ami kétfelől az ügy mellett szólott, az eljegyzés és házasságkötés pillanatában sem szólott jobban és kevésbbé mellette, mint akkor mindjárt, új körülmény pedig nem merült fel. De forma szerint mégis eleget tettek a klasszikus intelemnek: »Vizsgálja meg, ki szent frigyet köt«, és a vizsgálatnak már hosszadalmas-sága is végül pozitív megoldást látszott követelni — amihez még a kapcsolódás bizonyos háború-előidézte szükséglete járult: ez mindjárt kezdetben sok függő viszonyt gyorsabban megérlelt. Ines kedvező válaszát azonban, amelyre lelki — vagy mondjam azt, hogy anyagi, tehát úgyszólván praktikus — okokból kezdettől fogva többé-kevésbbé kész volt, nagyban befolyásolta még az a körülmény is, hogy Clarissa az előző év végén elhagyta Münchent és elsőízben ment szerződésbe Aller-Cellébe, úgyszólván nővére tehát egyedül maradt volna anyjával, akinek bohém hajlamait, akármilyen szelídek voltak, helytelenítette.

Egyébként a szenátorné megilletődött örömmel látta gyermekének a polgári rendbe való beilleszkedését, amelynek érdekében szalonja fenntartásával, a házában folyó társasélettel anyailag dolgozott is. Közben ő is megtalálta számadását, szolgálatot tett vele szabaddabb »délnémet« életkedvének, amelynek volt némi kipótolni valója, és udvaroltatott hanyatló szépségének a házába meghívott férfiakkal, Knöterichhel, Kranichhal, Zinkkel és Spenglerrel, fiatal színi-növendékekkel stb. Sőt nem megyek messze, inkább csak éppen hogy a szükséges pontig megyek el, mikor azt mondom, hogy Rudi Schwerdt-

fegverrel is nagyon tréfás, az anya-fiú viszonyt évődőn travesztáló lábon állott és hogy a vele való érintkezésben különösen gyakran csendült fel a nála megszokott kecsesen turbékoló nevetés. De mindazok után, amit Ines belső életének hullámvásáiról fentebb jeleztem, sőt kimondtam, rábízhatom az olvasóra, hogy képzelje el magának a komplikált kelletlenséget, szégyent és haragot, amelyet e mórikálások keltettek benne. Előfordult jelenlétémben, hogy ilyen jelenet közben piruló arccal hagyta el anyja szalonját és vonult vissza szobájába, amelynek ajtaján, mint talán remélte és várta, egy negyedóra mulva bekopogott Rudolf, hogy a lány eltűnésének oka felől kérdezősködjön, amelyet bizonyára ismert, de amely természetesen nem volt megmondható — és hogy megmondja neki, mennyire hiányzik odaát, és minden hangon, a testvéri gyöngédség hangján is igyekezzék rábírní a visszatérésre. És nem nyugodott addig, míg ígéretet nem kapott arra, hogy ha nem is vele, azt már mégsem, de kisvártatva utána ismét visszamegy a társasághoz.

Bocsánat ennek az esetnek utólagos beiktatásáért, amely bevésődött emlékezetembe, viszont Rodde szenátornééből most, hogy Ines eljegyzése és házasságkötése valósággá vált, kedélyesen kirekesztődött. Nemcsak hogy minden előírás szerint intézte az esküvőt és jelentősebb készpénzhozomány híján méltó kelengyéről és ezüstről gondoskodott, sok régi időből származó bútordarabtól is megvált, bizonyos faragott ládáktól, egyik-másik aranyozott rácsos széktől, hogy hozzájáruljon az úri lakás berendezéséhez, amelyet a fiatal pár a Prinzenregentenstrassén, a második emeleten — az elülső szobák az Angol-kertre nyíltak — bérelt. Sőt mintegy bebizonyítandó önmagának és másoknak, hogy társaságkedvelése, a vidám esték szalonjában valóban csak leányai boldogulásának, elhelyezkedésének céljait szolgálták, határozott leköszönési óhajokat nyilvánított, azt a hajlandóságot, hogy visszavonul a világtól, abbahagyta a fogadásokat és már mintegy egy évvel Ines férjhezmenetele után felosztatta rambergstrassei háztartását, hogy özvegyi életét egészen más alapokra helyezze, vidékies alapokra, mert *Pfeifferingbe* költözött, ahol Adriantól szinte észrevétlenül a szabad téren a Schweigestilltanyával szemközti alacsony épületben vett ki lakást, előtte gesztenyefákkal, ahol azelőtt a waldshuti mocsár bánatos tájképeinek festője tanyázott.

Bámulatos volt ennek a szerény, stílusos zugnak vonzóereje minden disztíngvált lemondásra vagy sebzett emberi lélekre: az ember kénytelen volt ezt a vonzóerőt a tulajdonosok, kivált a szorgos háziasszony, Else Schweigestill jellemével és »megértő« képességével magyarázni, amelynek csodálatos tisztánlátással adta tanujelét Adriannal való alkalmi beszélgetésében, mikor is közölte vele, hogy a szenátorné odaát beköltözni szándékszik. »A dolog

igen eccerű» mondotta (felsőbajor tájszólásában az »einfach« szóból »einfach« lett, mert az n az utána következő f-hez hasonult) »eccerű és érthető, Leverkusén úr, mindjárt láttam. Megelégette a várost, az embereket és a társaságot, az urakat és hölgyeket, mert a kor szégyenlőssé teszi az embert. Persze ez különböző, vannak olyanok, akik nem törődnek vele, valahogyan beletörődnek, így is megvannak. Ezek éppen csak hogy igen ceremóniások és pajzánok lesznek idővel az ősz fürtjükkel a fülük fölött meg a többivel, és jócskán pikánsul, és amúgy sejtetően éreztetik a mostani méltóságukon keresztül, hogy mi mindent csintalankodtak valamikor — nem is hinné az ember, hogy a férfiakat ez gyakran mennyire vonzza. De hát vannak olyanok is, akiknél nem megy a dolog, hiába és mikor az arcuk lesóványszik és a nyakuk megfonnyad, no meg a foguk sem olyan nevetésre való már, hát szégyenkezni és búsulni kezdenek a tükörük előtt és félnek az emberek szemétől és hajtja őket valami, mint a szenvedő állapot, hogy elbujjanak. De ha a nyak meg a fogak is rendben vannak, akkor a haj csinálja a bajt. Ennél a hölgynél a haj az, mindjárt láttam. Különben még egészen jól festene, de a haja, tetszik tudni, az nagyon gyérül a homloka fölött, hogy a töve rossz már és hiába próbálkozik, semmi rendest nem tud már csinálni belőle ott elől a sütővassal, erre hát elkeseredik, mert tessék elhinni, bizony nagy keserűség ez, és hát lemond a világról és ideköltözik Schweigstillékhez, hiszen egészen eccerű.«

Igy Schweigstill anyó, akinek szorosra húzott, ezüstbe csavarodott haja közepén látni engedte a fehér fejbőr egy sávját. Adriant, mint mondtam, nem nagyon érintette az új lakó beköltözése odaát, aki, mikor először látogatta meg a tanyát, a háziasszonnyal bevezettette magát hozzá rövid látogatásra, de aztán Adrian munkás nyugalma kimélve, annak tartózkodását hasonlóval viszonzta és csak egyszer, mindjárt az elején hívta meg magához teára — abba a néhány egyszerűen meszelt, alacsony földszinti szobába a gesztenyefák mögött, amely eléggé furcsán túl volt zsufolva berendezése polgárian elegáns maradványaival, gyertyatartókkal, tűzött karosszékekkel, a nehézkeretes »Aranyszarvval«, a brokáttal leterített zongorával. Ettől fogva, ha a faluban vagy dülölkön találkoztak, csak barátságos üdvözlést váltottak, esetleg néhány percig elbeszélgettek az ország sanyarú helyzetéről, a növekvő élelmiszerínségről a városokban, amelyet itt sokkal kevésbé érzett az ember, úgyhogy a szenátorné visszavonultsága gyakorlati igazolásra és látszólag valamelyes előrelátó szándékosságra tett szert, mikor lehetővé tette neki, hogy leányait, sőt még házának régebbi barátjait is, mint Knöterichet, Pfeifferingből élelemmel, tojással, vajjal, kolbásszal és liszttel lássa el. Ezeket a csemagokat és küldeményeket a legszűkösebb években valósággal hivatásává tette.

Knöterichéket a most már gazdag, ranghoz jutott és az étellel szemben kipárnázott Ines Rodde, az éremgyűjtő dr. Kranich, Schildknapp, Rudi Schwerdtfeger és jómagam mellett — Zink, Spengler, valamint a leendő színművészek hada, Clarissa volt kollégái nem tartoztak ide — átvette anyja egykori szalonvendégeinek kis csoportjából a maga és férje saját társaskörébe, amelyet egyetemi elemekkel, mindkét főiskola idősebb és fiatalabb magántanáraival és azok hölgyeivel egészített ki. Knöterichnével, az exotikusan spanyol külsejű Nataliával kimondottan barátságos, sőt bizalmas viszonyban volt, jöllehet a valóban bájos hölgynek az a kevés ellentmondással találkozó híre volt, hogy a morfium rabja — mely hiresztelést megfigyelésem szerint igazolta vonzóan beszédes szemcsillogása egy-egy társas összejövetel kezdetén, valamint alkalmi eltűnése, hogy ezt a lassanként ellankadó elevenséget felfrissítse. Hogy az annyira konzervatív méltóságra, patriciusi köztisztletre beállított Ines, aki még férjhez is csak azért ment, hogy ezeket a vágyait kitölthesse, szívesebben érintkezett Nataliával, mint férje kollégáinak megállapodott nejeivel, a német professzornék típusaival, hogy privátlátogatásokat is tett nála és kettesben fogadta, előttem csak még nyilvánvalóbbá tette lelkében a hasadást és hogy polgári otthonvágyának személyes jogsultsága és illendősége milyen kétes alapokon nyugodott.

Hogy férjét, ezt a kisszabású és a maga részéről esztetikai erőambíciókban hívalkodó széptantudóst nem szerette, előttem sohasem volt kétséges. Csak szándékolt, illendőségből való vonzalccsal viseltetett iránta és annyi bizonyos, hogy férje társadalmi helyzetét tökéletes előkelőséggel reprezentálta, a kifejezés ama bizonyos kedves és nehezen hozzáférhető pajzanságával finomodottan. A lelkiismeretesség, amellyel háztartását vezette, fogadásait előkészítette, inkább már kínzó pedanteriának volt nevezhető — holott a gazdasági körülmények éppen ekkor a polgári korrektség fenntartását évről-évre jobban megnehezítették. A ragyogó parketten perzsa szőnyegekkel díszített drága és szép lakás gondozásában két jólnevelt és comme il faut öltöztetett háztartási alkalmazott volt segítségére főként és keményített kötényszalagokkal; egyikük, a szobalány, komornai teendőket is végzett mellette. Szenvedélye volt, hogy ezt a Sophiet becsengesse. Folyton tette is, az úrias kiszolgálást élvezendő, és hogy bizonyosságot szerezzen arról a védelemről, és ápoltságról, amelyet házasságával vásárolt meg magának. Ugyanennek a Sophienek teendője volt számtalan kis és nagy bőröndjének csomagolása is, amelyeket magával vitt, ha Institorissal akár néhány napra is vidékre, Tegernseebe vagy Berchtesgadenbe utazott. A csomagoknak ez a garadája, amellyel aggódva gondozott fészkeből tett legkisebb kirándulásán is megterhelte magát, ugyancsak tünete volt az én szememben védelemre szorulásának és az élettől való félelmének.

A minden porszemtől megvédett nyolcszobás lakásról a Prinz-regentenstrassén még el kell mondanom egyetmást. Két szalonjával, amelyek közül az egyik, a meghittebben berendezett, nappali szobául szolgált, faragott tölgyfabutoros tágas ebédlőjével, bőrső kényelmű úri- és dohányzószobájával, a házastársak hálószobájával, amelynek kettős sárgapolituros körtéfafekhelye fölött mennyezetszerűségek lebegtek és amelynek női pipereasztalán nagyság szerint pontosan sorakoztak az üvegsék, az ezüst használati tárgyak — szóval a lakás mindezzel együtt a felbomló időbe még néhány évig belenyúló mintaképe volt a kulturált német polgárság otthonának, nem utolsósorban a »jó könyvek« révén, amelyek mindenütt, a nappaliban, a fogadó- és úri-szobában láthatók voltak és melyek beszerzésekor részint reprezentatív okokból, részint lelki kíméletből kerülték az izgatót és bomlasztót: gerince csupa szolid művelődési anyag volt, Leopold von Ranke történelemkönyvei, Gregorovius művei, művészettörténet, német és francia klasszikusok, szóval értékálló és konzerváló dolgok. Az évek folyamán a lakás még szebb, vagy legalább is teljesebb és színesebb lett; mert dr. Institoris barátságban volt a higgadtabb Glaspalast-irány egyik-másik müncheni művészevel (művészeti izlése a buján erőszakos dolgok minden elméleti igenlése ellenére fölöttébb szelíd volt), különösen pedig bizonyos Nottebohm nevű Hamburgból származó, nős, becsett arcú, hegyesszakállú és komikus egyénnel, aki tehetségesen és vidáman utánozta a színészeket, állatokat, hangszereket és professzorokat, oszlopa volt a most persze kihalóban levő karneváli ünnepeknek és nagy ügyességgel bírt az arcképfestők társadalmi befogásának technikájában, mint művész pedig, bízvást mondhatom, alacsonyabbrendűleként festészetet képviselt. Institoris, aki a mesterművekkel való tudományos érintkezéshez szokott, vagy nem tudott különbséget tenni ez és az ügyeskedő középszerűség között, vagy azt hitte, hogy megbízásaival a jóbarátságnak tartozik és nyilván nem is kívánt egyebet falaira, mint illedelmesen botránymentes és előkelően megnyugtató dolgokat és ebben kétségtelenül felesége is határozottan támogatta, ha nem is ízlésből, de érzületből. Ezért mindketten jó pénzért nagyon hasonló és semmitmondó arcképeket rendeltek maguknak Nottebohmtól, külön-külön és együtt, később pedig, mikor gyermekek jöttek, a ház tréfacsínálója Institorisék életnagyságú családi képére kapott megrendelést, amely bábszerű ábrázolmány tekintélyes felületére rengeteg fényesre nyalt olajfestéket pazarolt és mely gazdag keretben, felül és alul külön villamosvilágítással ellátva, a fogadószobát ékesítette.

Mikor gyermekek jöttek, mondtam. Mert jöttek gyermekek, és mekkora finomsággal gondozták és nevelték őket, milyen mondhatnám hősie megtagadásával a körülményeknek, amelyek a jópolgáriságnak egyre kevésbé kedveztek. Szinte annak a világnak

nevelték őket, amely volt, nem annak, amely lenni készült. Ines már 1915 végén kislánnyal ajándékozta meg férjét, Lukrécia volt a neve és sárgapolituros ágyban fogantatott megnyirbált mennyezet alatt, a pipereasztal üveglapján szimmetrikusan felsorakozott ezüst-neműek közelében, Ines pedig rögtön kijelentette, hogy tökéletesen jólnevelt fiatal lány lesz belőle, une jeune fille accomplie, ahogyan karlsruhei franciaságával kifejezte magát. Két évvel később ikrek következtek, újra lányok, akiket ugyanolyan korrekt házi szertartás keretében, virágkoszorús ezüst edényekben felhordott csokoládéval, portói borral és süteménnyel Annuska és Marika névre kereszteltek. Mindhárman fehér, kedves elkényeztetettséggel gügyögő, másris ruháscájukért aggódó, nyilván az anyai tökéletességi hóbort nyomása alatt álló és maguktól sajnálnivalóan elragadtatott mesterséges nővények és kis luxuslányok voltak, akik zsenge napjaikat finom selyemfüggönyös kosarakban töltötték. Ines nem maga táplálta őket, mert a házi orvos nem javallta, ezért egy még egészen a polgári pünkösdi ökör stílusában felcicomázott parasztnő, a dajka tolta ki őket legelőkelőbb szerkezetű alacsony gumikerekes kocsijaikban a Prinz-regentenstrasse hársfái alá sétálni. Később egy kisasszony, végzett óvónő viselt rájuk gondot. A világos szoba, ahol felnőttek, ahol ágyasok álltak és ahol Ines meglátogatta őket, mihelyt a háztartás teendői és a saját jólápoltságaért való gondok megengedték, a fal körül futó mesefrizével, ugyancsak meseszerű törpebutoraival, tarka linoleummal bevont padlójával és a jól elrendezett játékok, micimackók, kerekes barikák, paprikajanszik, Käthe Kruse-babák és vasutak tömkelegével a fali polcokon mintaképe volt az annak rendje és módja szerint való házi gyermekparadicsomnak.

Tegye-m-e hozzá vagy ismétlem, hogy ez a sok helyénvalóság egyáltalában nem volt helyén, hogy alapja mondvacsínált, sőt mondhatnám, hazug volt és nemcsak hogy kívülről egyre jobban kérdésessé vált, hanem az élesebben látó, részvétől élesített szemnek láthatóan belülről is mállatag volt és sem boldogítani nem tudott, sem szívből nem is hitt benne senki, de mégcsak nem is akarta igazán? Nekem ez az egész boldogságtökély mindig problémák tudatos tagadásának és átmázolásának tűnt; Ines fájdalomkultuszának különösen képen ellentmondott, és véleményem szerint ez az okos nő nem tudta elleplezni maga előtt azt, hogy az ideális polgári lugas, amellyé gyermekei életét finomkodta, annak a ténynek kifejezése és túlkompensálása volt, hogy nem szerette őket, hanem olyan frigy gyümölcseit látta bennük, amelybe rossz női lelkiismerettel ment bele és amelyben testi ellenkezéssel élt.

Hát Istenem, minden bizonnyal nem volt mámorító gyönyör egy nő számára, hogy Helmut Institörisszal aludjék! Ennyit én is értek a női álmokból és vágyakból és mindig kénytelen voltam úgy

képzelné a dolgot, hogy Ines gyermekeit csak kötelességszerű türéssel és úgyszólván félrefordult arccal foganta férjétől. Mert hogy ezéi voltak, abban mindhármuk hozzá való hasonlósága semmi kétséget nem hagyott. Ez a hasonlóság lényegesen felülmulta az anyai vonásokat, talán mert ez utóbbi olyan kevés részt vett lelkileg a fogantatásban. És semmiképen sem szeretném megbántani ennek a kis úrnak természetes becsületét. Bizenyára férfi volt a talpán, ha aprócska volt is, és Ines általa ismerte meg a gyönyört — a boldogságnélküli gyönyört, amelynek szegényes talaján szenvedélye felburjánozhatott.

Mert hiszen mondtam már, hogy Institoris, mikor Ines szüzességéért versengeni kezdett, igazában egy másik férfi javára tette ezt. Így aztán mint férj is csak elkalandozó vágyak felébresztője volt, olyan alapjában bántó félboldogság-élményé, amely kiegészítést, igazolást, elégtételt kívánt és a nő Rudi Schwerdtfeger miatti szenvedését, amely velem folytatott beszélgetéséből furcsán kihámozódott, szenvedéllyé hevítette. Tiszta dolog: mint a lánykérés tárgya bánatosan kezdett rá gondolni, mint felnyílt szemű asszony teljes tudattal, az érzés és vágy hiánytalan teljességével beleszeretett. És az sem lehet kétes, hogy a fiatalember akarva, nem akarva kénytelen volt engedelmeskedni ennek a szenvedőn és szellemi fölényrel felé tóduló érzésnek — szinte azt mondtam, »az lett volna csak a szép«, ha nem engedelmeskedett volna neki, miközben fülembé cseng a testvéri buzdítás: »Hopp, hát maga ugyan mit képzél, talán más ugorjon maga helyett!« Még egyszer, nem regényt írok és nem akarom az olvasóval elhitetni mindentudó szerzői betekintésem egy intím, a világ szemétől elrejtett fejlődés drámai fokozataiba. Annyi azonban bizonyos, hogy Rudolf sarokba szorítva, egészen önkéntelenül egy »Mit lehet itt tenni«-vel fogadott szót a büszke vezényszónak — közben azonban nagyon is el tudom képzelni, hogy flörtszenvédélye, egy egyre feszültebb és áthevültebb helyzet kezdetben ártatlan élvezete olyan kalandba sodorta, amely elől ki is térhetett volna, ha nem lett volna meg benne ez a hajlam, hogy a tűzzel játsszék.

Más szavakkal: a polgári feddhetetlenség leple alatt, amelynek oltalmába pedig olyan honvágytól betegen sóvárgott, Ines Institoris házasságtörő viszonyban élt egy lelki alkatára, sőt még magatartására is még fiús szívdöglesztővel, aki annyi kétséget és bánatot okozott neki, amennyit más esetekben egy könnyelmű nő okoz az őt komolyan szerető férfinak és akinek karjaiban a szeretetlen házasságtól felébredt érzékei kielégülést találtak. Évekig élt így, ha helyesen ítélem meg, egy mindössze néhány hónappal férjhezmenetele után kezdődő időponttól fogva az évtized végéig, és ha aztán már nem élt így, ennek oka csak az volt, hogy a fiú, akit minden erejével tartani igyekezett, visszahúzódott tőle. Miközben ugyanakkor a példás háziasszony és anya szerepét játszotta, Ines irányította a viszonyt, mesterkedett

és leplezett, és ez a mindennapos bűvészkedés és kettős élet, természetesen, megviselte idegeit és legnagyobb rémületére külsejének esendő kedvességét fenyegette — például úgy, hogy orra tövéen, két szőke szemöldöke között mintegy mániákus módon elmélyítette a két ráncot. Amellett akármennyi óvatossággal, ravaszsággal és mesteri diszkrécióval igyekszik is két ember az efféle tévelygéseket a társadalom szeme elől elrejtetni, ennek óhaja ugyanakkor mindkét részről sohasem egészen világos és töretlen: sem a férfinél, akinek, természetesen, hízeleg, ha jószerencsáját legalább gyanítják, sem még a nőnél sem, akinek büszkesége titokban éppen arra irányul, hogy tudják meg: nem kell beérnie férjének senkitől nem különösebben értékelt nyájasságaival. Ezért aligha tévedek abban a feltevésemben, hogy Ines Institoris félrelépéseinek ismerete müncheni körében meglehetősen elterjedt volt, noha én soha senkivel nem beszéltem róla, Adrian Leverkühnt kivéve. Sőt tovább megyek és számolok azzal a lehetőséggel, hogy Helmut maga is tudta az igazságot: e feltevés mellett szól a művelt jószág, fejcsóválóan sajnálkozó túrés és — békeszeretet bizonyos vegyülékének előfordulása, mert hiszen egyáltalában nem ritka eset, hogy a társaság a férjet tartja az egyetlen vaknak, míg ő azon a nézeten van, hogy rajta kívül senki sem tud semmit. Ezt egy idős ember jegyzi meg, aki belenézett az életbe.

Nem volt az a benyomásom, hogy Ines különösebben törődött akárki beavatottságával. Megtett minden tőle telhetőt, hogy ezt megakadályozza, de ez inkább csak a dekorum kedvéért történt — aki mindenáron tájékozva akart lenni, lehetett, ha őt nem zavarta vele. A szenvedély olyan elfoglalt magával szemben, hogy elképzelni sem tudja: lehet valaki, aki komolyan ellene van. Legalább is áll ez szerelmi dolgokról, ahol az érzés a világ minden jogát magának igényli és minden tiltottságban és megbotránkoztatóban egészen önkéntelenül megértésre számít. Hogyan tételezhette volna fel beavatatlanságomat Ines, ha különben egészen kifürkészhetetlennek tartotta volna is magát, ennyire minden további nélkül? Pedig úgyszólván korlátlanul ezt cselekedte, csak éppen egy határozott név nem hangzott el abban az esti beszélgetésben, amelyet — 1916 őszén lehetett — egymással folytattunk és amelyet nyilván ő kívánt. Adriantól eltérően, aki ha egy estét Münchenben töltött, mindig ragaszkodott ahhoz, hogy a tizenegyórás vonattal visszatérjen Pfeifferingbe, én Schwabingban, nem messze a Győzelmi Kapu mögött, a Hohenzollernsträssen béreltem magamnak szobácskát, hogy független legyek és adott esetben legyen szállásom a fővárosban. Így hát egy Institoriséknál eltöltött baráti vacsora után készséggel igent mondhattam, mikor férje támogatásával már az asztalnál megkért, hogy maradjak még társaságában, ha Helmut, aki az Allotria-klubban kártyázni szándékozott, elmegy. Kevéssel kilenc óra után valóban el is ment,

búcsúzásul kellemes csevegést kívánva. Aztán kettősben ültünk, háziasszony és vendég, a mindennapos nappaliban, amely párnás kosárbutorokkal volt berendezve és ahol Ines egy szobrászbarátjátuktól alabástromból mintázott mellszobra állt egy oszlopos talapzaton — nagyon hasonlóan, nagyon pikánsan, jóval az életnagyságon alul, de rendkívül élethűen nehéz hajával, fátyolos szemével, finom, ferdén előretolt nyakával, nehezen hozzáférhető pajkosságra csúcsorított szájával.

És én ismét a meghitt, a »jó«, indulatokat nem gerjesztő ember voltam, szemben az ingereknek azzal a világával, amelynek megtestesülését Ines bizonyára abban a fiúban látta, akiről mindenáron beszélni akart velem. Maga megmondta: a dolgok, a megtörténők, az átéltek, boldogság, szerelem és szenvedés nem kapják meg, ami megilleti őket, ha némák maradnak, csak élvezzük vagy elszenvedjük őket. Éjszaka, csöndben nem elegendők maguknak. Minél titkosabbak, annál inkább szükség van a harmadikra, a bizalmasra, a jóra, akihez, akivel beszélhet az ember róluk — ez pedig én voltam. Beláttam és vállaltam szerepemet.

Helmut távozása után egy darabig, mintegy amíg hallótávvolban volt, közömbös dolgokról beszéltünk. Hirtelen, szinte rajtaütés-szerűen ezt mondta:

— Serenus, megszid, megvet, elvet engem?

Értelmetlen dolog lett volna, ha értetlenséget színlelek.

— Dehogyan is, Ines — válaszoltam. — Isten mentsen! Mindig szívemre vettem azt a mondást, hogy »A bösszü enyém, én vagyok a megtorló.« Tudom, Ő már a botlásba beleadja a büntetést és egészen átítatja vele, úgyhogy egyik nem választható el a másiktól és boldogság és bűnhődés egy és ugyanaz. Ön biztosan nagyon szenved. Itt ülnék-e, ha erkölcsbírói hajlamaim volnának? Hogy *félttem* magát, nem tagadom. De még ezt is megtartottam volna magamnak, ha nem kérdezi, hogy megszidom-e.

— Mi a szenvedés, mi a félelem és a megalázó veszély — mondta ő — az egyetlen édes, nélkülözhetetlen diadalhoz képest, amely nélkül nem akarnánk élni: hogy a léhát, az elcsuszamlót, a világiast, a lelket megbízhatatlan kedvességével gyöttrőt, akinek azonban mégis igazi emberi értéke van, rögzítsük ehhez a komoly értékéhez, piperkőcséget komolyságra kényszerítsük, bírjuk a csapodárt és végre, végre, nemcsak egyszer, hanem igazolásul és biztosítékképpen sohasem elégszer abban az állapotban lássuk, amely értékét megilleti, az odaadás, a mélyen felsóhajtó szenvedély állapotában!

Nem mondom, hogy a nő pontosan ezeket a szavakat használta, de megközelítőleg egészen így fejezte ki magát. Persze, olvasott is volt és hozzászózott, hogy belső életét ne némán élje, hanem boncolgassa és leánykorában még versírással is próbálkozott. Szavaiban

művelt precízió volt és valami abból a merészségből, amely mindig előáll, valahányszor a nyelv arra törekszik, hogy az érzést és életet komolyan elérje és magában feloldja, csak magában juttassa igazi élethez. Ez nem mindennapos óhaj, hanem az indulat szülötte és ennyiben az indulat és a szellem rokonok, de ennyiben megkapó is a szellem. Mikor tovább beszélt, csak ritkán félfüllel hallgatva arra, amit itt-ott közbevettem, szavai, őszintén megmondom, olyan érzéki gyönyörrel telítődtek, hogy átalom őket itt egyenes beszédben közölni. A szájalom, titoktartás és emberi tisztelet akadályoz meg benne, de meglehet, az a nyárspolgári aggodalmam is, hogy az olvasóra ne kényszerítsek rá kínos dolgokat. Sokszor ismételte magát, attól a vágytól indítatva, hogy a már elmondottakat, amik érzése szerint még nem kapták meg az őket megillető formát, szabatosabban kifejezze. És közben mindig az érték és érzéki szenvedély különös azonosításáról volt szó, arról a furesán mámoros rögeszméről, hogy a belső érték csak a gyönyörben teljesülhet be, valósulhat meg, a gyönyörben, amely nyilván komolyságban egyforma volt az »értékkel«, és hogy a legnagyobbfokú és egyúttal legnélkülözhetetlenebb boldogság, ha *őt* erre rábírná. Egyszerűen leírhatatlan, hogy a forró és nehéztérű, egyébként biztosítatlan elégtételnek milyen hangsúlyát vette fel szájában az *érték* és *gyönyör* fogalmainak ez az összekeverése, hogy közben a gyönyör mennyire a legmélyebb komolyság elemének tűnt fel, félelmetes ellentétben a »társaság« gyűlölt elemével, amelynek az érték kacér játékosággal eladja magát, amely leplének, a szeretetreméltóságnak koboldos, áruló eleme és amelytől el kell választani, el kell szakítani, hogy egyedül, egyesegyedül, a szó legvégső értelmében egyedül bírhasa az ember. A szeretetreméltóság szerelemmé szelidítése a döntő dolog; ugyanakkor azonban elvontabbakról is van szó, valamiről, amiben az elgondolt és az érzéki félelmetesen egybeforr: arról az eszméről, hogy a társaságbeli ünnep léhasága és az élet szomorú gyanússága közötti ellentmondás megszűnik karjaiban, a miatta való szenvedés a legédesebb bosszúhoz jut egy ölelésben.

Abból, amit magam közbevettem, már csak alig emlékszem egy és másra, egy kérdésre azonban igen, amelynek az lehetett a célja, hogy a tárgy erotikus túlbecsülésére utaljon és megtudja, hogyan lehetséges ez. Emlékszem, kíméletesen megpendítettem, hogy talán mégsem a legvitálisabban gyönyörű, nem a legtökéletesebb és legáhítnivalóbb az, amihez a szenvedély ez esetben kapaszkodik: hogy a hadiszolgálatra való alkalmasság eldöntésekor egy fiziológiai működési hiba, egy szervi hiányosság került napvilágra. A válasz olyasféléképen hangzott, hogy ez a fogyatékoság a szeretetreméltóságot csak közelebb hozza a szenvedő szellemhez, hogy nélküle ez utóbbinak semmi reménye nem volna és hogy éppen ez az, ami a csapodárságot

egyáltalában hozzáférhetővé tette a fájdalom kiáltása számára ; sőt továbbmenve és igen jellemzően : hogy az életnek ebből esetleg eredhető megrövidülése a bírás vágyának inkább vigaszt, megnyugtatót és biztosítékot jelent, mint lehangelődést . . . Egyebekben újra jelentkeztek annak a beszélgetésnek összes különösképen szorongató részletei, amelyben bódultságát első ízben fedte fel előttem, csak éppen most szinte kárörvendő elégtételben oldódtak fel : hiába árulja el mostmár azzal a csitítgató megjegyzéssel, hogy már újra el kellett mennie Langewiescheékhoz vagy Rollwagenékhoz (akiket Ines maga nem is ismert), hiába árulja el, hogy azoknál a népeknél ugyanúgy beszél és azt mondja, egyszer már nála, Inesnél is mutatkoznia kell — mindehhez már csak diadalmi gondolatok fűződnek. A Rollwagen-lányok »rassig« szépsége nem okoz már rémületet és kint, ha szája az övéhez tapad és nincs már méreg a közömbös emberekhez intézett kérdésben, hogy ugyan legyenek olyan »nettek« és ne menjenek el. A szörnyűséges »úgyis olyan sokan boldogtalanok már!« — egy sóhajtás még ebből a szóból is kirántotta a gyalázat tövisét. Ezt a nőt nyilván az a gondolat töltötte el, hogy ő ugyan a tudás és szenvedés világához tartozik, egyúttal azonban *asszony* is és asszonyiségében megvan az eszköze ahhoz, hogy magához ragadja az életet és boldogságot, szívével fölébe kerekedjen a gőgnek. Igaz, régebben egy pillantás, egy komoly szó elgondolkoztatta egy pillanatra a bolondságot, meg tudta nyerni magának átmenetileg, képes volt rávenni arra, hogy haszontalan búcsúját, még egyszer visszatérve, csöndessel és komollyal tegye jóvá. Most ezek a futólagos nyereségek szilárd alapot nyertek a birtoklásban, az egyesülésben — amennyire birtoklás és egyesülés lehetséges a kettősségben, amennyire egy árnyékba vont asszonyiség képes volt biztosítani. Ines bizalmatlansággal viseltetett iránta, amennyiben utalt hitetlenségére a szeretett férfi hűségét illetően. »Serenus«, mondta, »nem lehet másként, tudom, el fog hagyni.« És láttam, hogy két szemöldöke között a ráncok töprengően elmélyültek. »De akkor jaj neki ! Jaj nekem !« tette hozzá tompán és én kénytelen voltam visszagondolni Adrian szavára, mikor először beszéltem neki a viszonyról : »Igyekeznie kell, hogy ép bőrrel megússza !«

Számomra a beszélgetés valóságos áldozat volt. Két óra hosszat tartott és sok önmehtagadás, emberi rokonszenv, baráti jóakarat kellett hozzá, hogy kiálljam. Ines mintha szintén tudatában lett volna ennek, de különösképpen azt kell mondanom, hogy háláját a neki szentelt türelemért, időért, idegerőért számomra félreismertetetlenül komplikálta bizonyos rosszindulatú elégtétel, szinte káröröm, amely elárulta magát egy alkalmi talányos mosolyában és amelyre még ma sem tudok úgy visszagondolni, hogy ne csodálkozzam magamon és kitarásomon. Tényleg addig ültünk együtt,

míg csak Institoris vissza nem tért az »Allotriából«, ahol a társaságabeli urakkal tarokkozott. Valami zavart kitalálás suhant át arcán, mikor még együtt talált bennünket. Megköszönte nekem a kedves helyettesítést és én üdvözlése után már nem ültem vissza. Kezet csókoltam a háziasszonynak és alaposan elszontyolodva, félig bosszúsan, félig szánakozó megrendüléssel mentem a kihalt utcákon szállásomra.

XXXIII.

Az az idő, amelyről írok, nekünk németeknek az államösszeomlás időszaka volt, a kapitulációé, a kimerültség okozta lázadásé és az idegenek kezébe való menthetetlen kiszolgáltatottságé. Az az idő, amikor írok, amikor csendes elvonultságban jobb híján papírra vetem ezeket az emlékezéseket, borzalmasan dagadt hassal olyan nemzeti katasztrófát hord ölében, amelyhez mérten az akkori vere-ség mérsékelt balszerencsének, egy elhibázott vállalkozás értelmes felszámolásának tűnik fel. Egy csúnya vég azért még mindig valami más, normálisabb, mint egy megtorló ítélet, amely mostanság lebeg fölöttünk, ahogyan hajdanta zúdult Sodomára és Gomorára és ahogyan akkor, elsőízben még nem idéztük fejünkre.

Hogy az ítélet közeledik, hogy már régen feltartóztathatatlanra lett — nem tudom elhinni, hogy valaki még mindig a legkevésbé is kételkedjék benne. Monsignore Hinterpförtner és én minden bizonytal nem állunk már egyedül a borzasztó és egyúttal — Isten legyen velünk! — titkon felemelő megismeréssel. Hogy továbbra is hallgatás veszi körül, külön kísérteties tény. Mert ha már az félelmetes dolog, ha egy nagy tömeg elvakult között néhány tisztánlátó kénytelen lezárt ajkakkal élni, úgy érzem, a szörnyűség netovábbja, mikor tulajdonképpen már mindenki tudja, amit tudnia kell, de mindenki hallgatásba merevedik, miközben egyik ember a másik bujkáló vagy riadtan meredő szeméről olvassa le az igazat.

Miközben napról napra híven, csendes, de állandósult izgalomban igyekeztem eleget tenni életrajzírói feladatomban, méltó alakot adni a bensőségesnek és személyesnek, hagytam, hogy künn történjék, ami történt és ami ahhoz az időhöz tartozik, amikor írok. Franciaország lehetőségként már régen elismert előzőnlése megtörtént, és ebben az első, vagy egyáltalában új rangú, tökéletes körültekintéssel előkészített technikai-katonai teljesítményben annál kevésbé akadályozhattuk meg az ellenséget, mert nem kockáztathattuk meg, hogy elhárító erőinket a partraszállás egyetlen pontjára tömörítsük, hiszen nem tudhattuk, hogy ez a pont nem csupán egyik-e a többi közül és nem várhatók-e további támadások ki-

találhatatlan helyeken. Hasztalan és ártalmas a gyanú: ez volt az. És a partra tett csapatok, tankok, lövegek és mindenféle hadiszerek száma csakhamar nagyobb volt, semhogy újra a tengerbe vethettük volna. Cherbourg, amelynek kikötőjét a német mérnökök művészete hihetőleg alaposan használhatatlanná tette, a vezénylőtábornoknak, valamint a tengernagynak a Führerhez intézett hősies szikratáviratai után kapitulált, és már napok óta tombol az ütközet, amelynek tárgya Caën normandiai város. Ez a harc, ha aggodalmunk jól látja, tulajdonképen már a francia főváros felé akarja megnyitni az utat, ama Párizs felé, amelynek az új rend az európai Luna-park és örömtanya szerepét szánta és ahol most, államrendőrségünknek és francia munkatársainak egyesült erejétől már-már alig fékezetten, vakmerően felüti fejét az ellenállás.

Igen, sok minden történt, ami belejátszott magányos munkámba anélkül, hogy észrevettem volna! Nem sok nappal a bámulatos normandiai partraszállás után történt, hogy a nyugati hadszíntér porondján megjelent a Führertől már ismételten benső örömmel jelzett új megtörő fegyverünk, a robotbomba, ez a bámulatos harci-eszköz, amelyhez hasonlót csak a szent szükség sugallhat a feltaláló géniusznak, a rombolásnak ezek a legénységnélküli szárnyas követői, amelyek a francia partról nagyszámban kilőve, robbantva hullnak le Dél-Angliára, és ha minden látszat nem csal, rövid idő alatt igazi szerencsétlenségévé lettek az ellenségnek. Vajjon alkalmasak lesznek-e arra, hogy a legfontosabbnak elejét vegyék? A sors nem akarta, hogy a szükséges berendezések idejekorán elkészüljenek és a repülő lövegek zavarhassák, megakadályozhassák az inváziót. Közben Perugia bevételét olvassuk, amely, köztünk legyen mondva, középúton fekszik Róma és Firenze között. Sőt már azt a stratégiai tervet is rebesgetik, hogy egyáltalában kiűrítjük az Appenini-félszigetet — talán hogy csapatokat szabadítsunk fel a bénító védekező harcra keleten, ahová azonban katonáink semmi áron nem óhajtanak menni. Ott orosz támadó hullám hömpölyög előre, amely elárasztotta Vitebszket és most már Minszket fenyegeti, a fehérorosz fővárost, amelynek eleste után, mint suttozó szolgálatunk állítja, keleten sem lenne többé megállás.

Nem lenne megállás! Lelkem, ne gondold végig! Ne merd felmérni, hogy mit jelentene, ha végletes, igazán egyszeri módon borzalmas helyzetünkben felszakadnának a gátak — amint hogy már felszakadóban is vannak — és semminő támaszunk nem volna többé a mérhetetlen gyűlölet ellen, amelyet köröskörül felgerjesztettünk magunk ellen a népek között! Városainknak a levegőből való szétrombolása által ugyan Németország is régen hadszíntér lett már, a gondolat azonban, hogy a szó tulajdonképeni értelmében azzá lehetne, még mindig megfoghatatlan és megengedhetetlen számunkra,

és propagandánk különös módon *óvja* az ellenséget földünknek, a szent német földnek megsértésétől, ettől az iszonyú gáztettől... A szent német föld! Mintha bizony volna még rajta valami szent, mintha a jogsértések tömkelege régen nem szentségtelenítette volna meg minden talpalatnyi helyét és nem állana erkölcsileg ugyanúgy, mint ténylegesen nyitva az erőszaknak, a megtorló indulatnak. Csak jöjjön! Nincs már más remélni, akarni, kívánni valónk. Az angolszászokkal kötendő béke, a felkínálkozás, hogy a szarmata áradat ellen egyedül viseljük tovább a harcot, a követelés, hogy a feltétel nélküli megadás parancsából engedjenek valamit, szóval tárgyaljanak és pedig kivel? — nem egyéb szemforgató ostobaságnál, egy rezsím kívánságánál, amely nem akarja belátni, látszólag még ma sem érti, hogy pálcát törtek felette, hogy el kell tűnnie, azzal az átokkal a fején, hogy maga elviselhetetlen lévén a világnak, bennünket, Németországot, a Birodalmat — sőt továbbmegyek, a németiséget, mindent, ami német, elviselhetetlenné tett a világ számára.

Ez hát életrajzírói ténykedésem háttére ebben a pillanatban. Azt hiszem, ismét tartoztam az olvasónak ezek rövid felvázolásával. Ami magának elbeszélésemnek háttérét illeti abban az időpontban, amelyhez elvittem, e fejezet bevezetésében azzal a fordulattal jeleztem, hogy »az idegenek kezében«. Borzalmas, ha az ember idegenek kezébe jut, ezt a mondatot és keserű igazságát gyakran átgondoltam és átszenvedtem az összeomlás és megadás ama napjaiban; mert német ember lévén, az egyetemes színezet ellenére, amely a világhoz való viszonyomat a katolikus hagyományokkal festi át, eleven érzékem van a nemzeti sajátosság, országom jellegzetes különvalósága, úgyszólván ideája iránt, ahogyan az emberinek fénytöréseként annak más, kétségtelenül ugyanolyan jogos változataival szemben megáll és csak bizonyos külső tekintély mellett, egy fennálló állam oltalmában állhat meg. A döntő katonai vereség újszerűen irtózatossá tette ennek az ideának a legyűrésében van, fizikai megcáfolásában egy mindenekelőtt szintén nyelvhez kötött idegen ideológia által, az ennek való teljesen kiszolgáltatottságában, noha attól, éppen mert idegen, nyilván semmi jó sem várható a magunk lényege számára. Ebben a riasztó élményben volt részük a franciáknak régebben, mikor szószólóik, a győztes feltételeinek enyhítésére törekedve, nagy jelentőséget tulajdonítottak csapataink Párizsba való bevonulásának és az ezzel járó dicsőségnak, a gloire-nak, amire a német államférfi azt válaszolta nekik, hogy a gloire szó, vagy annak akármilyen megfelelője nem fordul elő szótárunkban. 1870-ben ijedten halkított hangon szó esett erről a francia Kamarában. Az emberek rémülten igyekeztek tisztázni magukban, mit jelent az, hogy olyan ellenség kényétől-kedvétől függenek, akinek fogalomvilága nem tudja, mi a gloire...

Gyakran gondoltam erre, mikor a jakobinusian puritán erényzsargon, amely már négy évig az »egyetértők« háborús propagandájának anyagát adta, a győzelem érvényes nyelvén lett. Azt is beigazolvam, hogy a kapitulációtól nincs már messze a teljes leköszönés és az az ajánlat, hogy a győztes kegyeskedjék az elesett ország igazgatását a maga elgondolása szerint maga átvenni, mert az a maga részéről nem tudja, mihez kezdjen. Ilyen érzéseket Franciaország negyvennyolc évvel előbb ismert és ma már nekünk sem voltak idegenek. De visszautasítják őket. Az elesett továbbra is kénytelen valahogyan magáról gondoskodni, és a kívülről való pórázfogás célja csak annak megakadályozása, hogy a forradalom, amely a régi hatóságok kimúlta után előálló vákuumot kitölti, ne csapjon olyan végletbe, hogy egyúttal már a győzteseknél is veszélyeztesse a polgári rendet. Így anno 1918 a blokád fenntartása a fegyverletétel után is arra szolgált a nyugati hatalmaknak, hogy ellenőrizzék a német forradalmat, polgári demokratikus sínen tartsák és megakadályozzák orosz proletárisággá való elfajulását. A győzedelmes burzsoá imperializmus nem győzött bennünket eléggé óvni az »anarchiától«, határozottan elutasítani minden tárgyalást munkás- és katonatanácsokkal és más efféle testületekkel, biztosítani bennünket arról, hogy csak egy szolid Németországgal kötnek békét, csak ez fog enni kapni. Akkor volt kormányunk szót is fogadott ennek az atyai utasításnak, a nemzetgyűléssel tartott a proletárdiktatúra ellen és engedelmesen visszautasította a szovjetek ajánlatait, még akkor is, ha gabonaszállításról volt szó. Nekem, ha szabad hozzá tennem, nem legnagyobb örömömre. Mint mérsékelt férfiú és a műveltség neveltje, természetes iszonnal viseltetem ugyan a radikális forradalommal és az alsóbb osztály diktatúrájával szemben, amelyet születésemmel fogva nem igen tudok másképpen elképzelni, mint az anarchia és csőcselékuralom, szóval a kultúra szétrombolásának formájában. Ha azonban eszembe jut az a groteszk anekdota, hogyan járta végig az európai civilizációnak a nagytőkétől megfizetett két megmentője, a német és az olasz, a firenzei Uffizit, ahova igazán nem voltak való, miközben az egyik arról biztosította a másikat, hogy ez a sok »gyönyörű művészeti kincs« tehát mind a bolsevizmus pusztításának esett volna áldozatul, ha az ég ezt kettőjük felmagasztalásával nem előzte volna meg — akkor a csőcselékuralomról való nézeteim újszerűen átidomulnak és az alsóbb osztály uralma előtttem, a német polgár előtt, eszményi állapotnak tűnik fel az immár lehetségessé vált összehasonlításban a *sőpredékuralommal*. Tudtommal a bolsevizmus sohasem rombolt szét művészeti alkotásokat. Ez sokkal inkább azok hatáskörébe esett, akik azt állították, hogy a bolsevizmustól véde-
nek bennünket. Hiszen nem sok híja volt, hogy minden szellemiség eltiprásában talált gyönyörűségüknek — ennek az úgynevezett

csőcselékuralomtól mindenképen távoleső gyönyörűségnek — e lapok hőisének, Adrian Leverkühnnek művei is áldozatul esznek. Vagy győzelmük és a történelemtől kapott teljhatalom, hogy a világot a maguk ocsmány tetszése szerint rendezzék be, nem megfosztotta volna-e Leverkühn műveit is életüktől és halhatatlanságuktól?

Huszonhat évvel ezelőtt a szónokló burzsoá és a »forradalom fia« öntelt erénysvadája elleni ellenszenv erősebbnek bizonyult szívemben a rendetlenségtől való félelemnél és azt kívántatta velem, amit az bezzeg nem kívánt: megvert országom legszorosabb közeledését szenvedő testvéréhez, Oroszországhoz — miközben kész voltam vállalni, sőt helyeselni a szociális átalakulásokat, amelyek ebből a szövetségből adódtak volna. Az orosz forradalom megrendített, és elveinek történelmi fölénye azoknak a hatalmaknak elveivel szemben, akik lábukat nyakunkra tették, az én szememben nem tűrt kétséget.

Azóta a történelem megtanított arra, hogy akkori legyőzőinket, akik a keleti forradalommal való szövetségben legközelebb ismét azok lesznek, más szemmel nézzem. Igaz: a polgári demokrácia bizonyos rétegei érettnak látszottak és látszanak ma arra, amit a sőpredék uralmának neveztem, késznek a vele való társulásra, csak-hogy előjogaik életét meghosszabbítsák. Mégis olyan vezérei támadtak, akik, akárcsak én, a humanizmus fia, ebben az uralomban a legvégsőt látták, ami az emberiségre rázúdítható volt és rábírták világukat arra, hogy életre-halálra megküzdjön vele. Nem lehetünk eléggé hálásak azért érte ezeknek az embereknek, mert ez azt bizonyítja, hogy a nyugati államok demokráciája, akármennyire túlhaladta is intézményeiket az idő, akármennyire csökönysen ellentáll is a szabadságról való fogalmuk az újnak és szükségesnek, lényegileg mégis az emberi haladás, a társadalom tökéletesítésére célzó jóakarát vonalán fekszik és természeténél fogva képes még a megújulásra, a megjavulásra, a megifjodásra, az életnek megfelelőbb állapotokba való átmenetre.

Mindezt széljegyzetként. Amire itt életrajzilag emlékeztetni akarok, az a monarchikus katonai állam tekintélyének a közeledő vereség idején már előhaladott és vele befejeződő elvesztése, annak az államnak, amely oly sokáig volt életformánk és élet szokásunk, összemomlása, leköszönése és a diszkurzív lazulás és spekulatív szabadság tartós nélkülözésből, fokozódó valutaromlásból adódó állapota, bizonyos siralmas és meg nem érdemelt felhatalmazás polgári önállóságra, egy fegyelmével oly soká egybeforrasztott államépítmény széthullása gazdátlanlanná lett alattvalók vitatkozó csoportjává. Nem különösen jóleső látvány ez és a »kínos« szóból semmit sem kell levonni, ha jellemezni akarom azokat a benyomásokat, amelyeket bizonyos, akkor létrejött »szellemi munkások tanácsainak« és más efféléknek müncheni szállók termeiben tartott gyűlésein mint merőben

passzív és megfigyelésekre szorítkozó résztvevő szerezttem. Ha regényíró volnék, plasztikusan bemutathatnék az olvasónak egy ilyen ülést, melyen például egy szépíró nem minden kedvesség nélkül, sőt szibarita és gödröcskés módon beszélt a »forradalom és emberszeretet« témájáról s ezzel szabad, nagyon is szabad diffuzus és konfuzus vitát provokált, amely vitán a legritkább, éppen csak ilyen alkalmakkor pillanatnyilag felbukkanó típusok vettek részt, paprikajanesik, maniakusok, kísértetek, kaján ármánykodók és zugfilozófusok — mondom, saját gyötrelmes emlékezésemből leírhatnék egy ilyen elszomorító és áldatlan tanácsgyűlést. Beszéltek itt az emberszeretet mellett és ellen, a tiszték mellett és ellen, a nép mellett és ellen. Egy kislány verset mondott fel; egy csukaszürkét csak nagynehezen akadályoztak meg abban, hogy folytassa egy kézirat felolvasását, amely azzal a felszólítással kezdődött, hogy »Kedves polgárok és polgárnők!« és kétségtelenül az egész éjszakán át tartott volna; egy gonosz jelölt irgalmatlanul leszámolt valamennyi előtte szólóval, de azért nem méltatta a gyűlést saját pozitív véleményének kifejtésére — és így tovább. Az otromba közbeszólásokban tetszelgő hallgatóság viselkedése turbulens volt, gyermekes és durva, a vezetés tehetetlen, a levegő szörnyű és az eredmény a semminél is kevesebb. Az ember körülnézett és ismételten azt kérdezte magától, hogy ő-e az egyetlen, aki szenved és a végén már örült, hogy kijuthatott a nyílt utcára, ahol a villamosközlekedés már órák óta megszűnt és valamiféle, bizonyára értelmetlen lövések dördültek el a téli éjszakában.

Leverkühn, akinek beszámoltam ezekről a benyomásokról, akkor nagyon szenvedő állapotban volt, olyan módon beteg, hogy abban volt némi lealázó kínlódás, izzó harapófogóval való csípetés és kíntatás, jöllehet életét nem kellett közvetlenül félteni, de ez az élet láthatóan olyan mélypontra jutott, hogy már csak egyik napról a másikra vonszolta, éppen hogy tengette. Egy legszigorúbb diétával sem fékezhető gyomorhaj kezdődött el nála, igen heves fejfájással, többnaposan és pár nap múlva visszatérően, órákig, sőt napokig tartó hányással éhomra, és ez a valóban méltatlan zaklató és lealacsonyító nyomorúság egy-egy roham végén nagy elbágyadásba és tartós nagy fényérzékenységre ment át. Szó sem lehet arról, hogy a bánalom netán lelki okokra, az idők kínzó tapasztalataira, az ország vereségére és annak zavaros mellékkörülményeire lett volna visszavezethető. Kolostori-falusi magányában, a várostól messze, ezek a dolgok alig érték el hozzá, ámbár mindig lépést tartott velük, ha nem is az újságokból, mert azokat nem olvasta, hanem résztvevő és higgadt apolónője, Else Schweigestill asszony jóvoltából. Az események, melyek persze a belátó embert nem hirtelen megrázkódtatásként, hanem régen várt dolgok teljesüléseként érték, egy vállrándítást is alig idéztek elő nála és kísérleteimre, hogy a szerencsétlenségnek esetleg benne-

rejlő előnyeire rámutassak, csak olyanféle kifakadásokkal felelt, amilyenekben a háború elején telt kedvem — s itt arra a hidegen hitetlen »éljen a tisztelt tudomány«-ra gondolok, amellyel akkor válaszolt nekem.

És mégis! Akármilyen kevésbé volt lehetséges egészsége lecsökkenését kedélyi kapcsolatba hoznom a hazát ért szerencsétlenséggel — hajlamomat, hogy egyiket tárgyi összefüggésben, jelképes párhuzamban lássam a másikkal, ezt a hajlamomat, amelyet nyilván csak az egyidejűség ténye sugallhatott, nem tudta legyőzni a külső dolgoktól való távolállása, noha én óvatosan magamnak tartottam ezt a gondolatomat és jól vigyáztam, hogy még célzásszerűen se említsem előtte.

Orvost nem hívatott Adrian, mert gyöngélkedésében alighanem valami természetéhez tartozót, éppen csak az örökölt migrén akut fokozódását látta. Schweigestillné ragaszkodott végül is ahhoz, hogy hozassák el a waldshuti körorvost, Kürbis doktort, ugyanazt, aki valamikor a bayreuthi kisasszonynak segédkezett a szülésnél. A jó ember nem akart tudni migrénről, mert a gyakran tűrhetetlen fejfájás nem egyoldalú volt, mint migrénnél lenni szokott, hanem vájkáló fájdalomban jelentkezett a két szemgolyóban és fölötte, de a doktor egyébként is csak kísérőtünetet látott benne. Diagnózisa, egyébként fenntartással, gyomorfekélyféle volt és miközben a páciens előkészítette esetleges vérzésre, amely azonban nem következett be, belsőleg beveendő pokolköldatot rendelt neki. Mivel ez nem használt, erős adag kininre tért át, kétszer naponta, és ez valóban átmeneti enyhülést hozott. Kétheti időközökben azonban a súlyos tengeribetegséghez nagyon hasonló rohamok két teljes napon át megismétlődtek, és Kürbis betegségmegállapítása csakhamar ingadozni kezdett vagy más értelemben igazolódott: barátom bajában most teljes bizonyossággal idült gyomorhurutot vélte felfedezni jelentős és pedig jobboldali gyomortágulással, olyan vértolulások kíséretében, amelyek a fej vérrel való ellátását károsan befolyásolták. Karlsbadi keserűsőt rendelt tehát és olyan étrendet, amelyet a lehetőleg csekély térfogat szempontja írt elő, úgyhogy az étlap úgyszólván csak gyöngye húst tartalmazott és minden folyadékot, levest, de főzeléket, lisztes ételt és kenyeret is eltiltott. Ez egyúttal a borzasztóan heves savképződés ellen is irányult, amelyben Adrian szenvedett és amelyet Kürbis legalább is részben hajlandó volt ideges okoknak tulajdonítani, tehát központi hatásnak, tehát az agynak, amely itt elsőízben kezdett szerepelni diagnosztikus elmélkedéseiben. Minthogy a gyomortágulás rendbejött, de a fejfájás és a sűrű rosszullétek azért nem szűntek meg, mindinkább az agyra tolta át a bántalmakat és ebben megerősítette a betegnek az a sürgető kívánsága, hogy kíméljék meg minden világosságtól: még ha ágyon kívül volt is, félnapokat az egészen el-

sötétített szobában töltött, mert egyetlen napos délelőtt elég volt idegeinek olyan mértékű kifárasztásához, hogy valósággal szomjazott a sötétségre és jötevő elemként élvezte. Magam is több nappali órát töltöttem el vele csevegve az apát-szobában, amely el volt sötétítve, hogy a bútorok körvonalai és egy halvány külső fény a falon csak hosszabb megszokás után volt megkülönböztethető.

Ebben az időben a rendelt kezelési mód tömlőkből és reggelenként a fej hideg leöntéséből állott és ez jobban használt az előbbieknél, de csak mint csillapítószer, amelynek enyhítő hatása nem tette lehetővé, hogy gyógyulásról beszéljünk: az aggasztó állapot nem szűnt meg, a rohamok időközönként visszatértek és az elgyötört beteg kijelentette, hogy nagyon jól elviselné őket, ha nem volna a közben folyton tartó szüntelen fájdalom és nyomás fejében és szemein, fejetetejétől lábahegyéig, az a nehezen leírható bénulásszerű közérzet, amely mintha a beszélőszervekre is ránehezedett volna, úgyhogy a paciens beszédében, akár tudatában volt, akár nem, néha volt valami vontatott és az ajkak lomha használata folytán valami hiányos tagoltság. Inkább azt hiszem, hogy nem ügyelt rá, mert egyáltalában nem akadályoztatta magát tőle a beszédben; másfelől azonban néha az a benyomásom volt, hogy a gátlást egyenesen felhasználta és tet-szelgett benne, hogy bizonyos nem egészen kiképzett, csak félig meg-értetésre való módon, mintegy álmában beszélve, olyan dolgokat mondjon, amelyekre a közlésnek azt a módját alkalmasnak vélte. Így beszélt nekem a kis sellőről Andersen meséjében, amelyet rend-kívül szeretett és csodált, nem utolsó sorban a valóban kitűnő leírást a tengeri boszorkány undok birodalmáról a forgatagos örvények mögött, a poliperdőben, ahová a vágyódó gyermek elmerészkedett, hogy halfarka helyett emberi lábakra és a feketeszemű királyfi sze-relme által — neki magának »legmélyebb tengerké« volt a szeme — talán az emberekhez hasonlóan halhatatlan lélekre tegyen szert. Adrian játszott a hasonlattal a metszően éles fájdalmak között, amelyeket a néma szépség kész volt elviselni a fehér járószerzámaival tett minden lépésnél és aközött, amit ő maga volt kénytelen szakadatlanul kiállani, elnevezte húgának a keserűségben és egyébként is afféle családias és humorosan reális kritikával illette viselkedését, makacsságát, érzelgős vágyát a kétlábú emberi világ után.

— Mindjárt a tenger fenekére jutott márványszobor kultuszával kezdődik a baj — mondotta —, a fiúval, aki nyilván Thorwaldsen-től való és akiben tilalmas gyönyörűsége telik. Nagyanyjának el kellett volna vennie tőle a jószágot, nem pedig megengedni, hogy a kicsike még rózsapiros szomorúfűzfát is ültessen a kék homokba. Kiskorában sokat elnéztek neki, aztán persze már nehezen zabolázható a vágy a hiszterikusan túlbecsült belső világ és a »halhatatlan lélek« után. Halhatatlan lélek, ugyan minek? Egészen balga óhaj! Sokkal

megnyugtatóbb az a tudat, hogy valaki halála után hab lesz a tengeren, mint az a kicsikét természeténél fogva megilleti. Valamirevaló sellő ezt az üresfejű királyfit, aki nem tudja megbecsülni őt és szeme láttára vesz feleségül egy másik lányt, saját kastélya márványlépcsőin elcsábította, a vízbe húzta és gyöngéden belefojtotta volna, nem pedig a királyfi butaságától tette volna függővé sorsát, mint ez. Valószínűleg sokkal szenvedélyesebben is szeretne volna veleszületett halfarkával, mint a sajgó emberi lábakkal...

És bizonyára csak tréfásnak mondható tárgyilagossággal, de összeráncolt szemöldökkel, közben csak félig érthetően, vonakodva mozgó ajkakkal beszélt a sellőalak esztetikai előnyeiről a villaszerű emberivel szemben, a vonalak csábjáról, amellyel a női test derékban símapikkelyes, erős és mozgékony, jól kormányzott száguldásra való halfarokba olvad. Közben tagadott minden szörnyszerűt, ami különben az emberi és állati test mitológiai kombinációihoz tapad, és úgy tett, mintha nem engedné meg, hogy a mitológiai fikció fogalma itt egyáltalában helyénvaló: a sellő tökéletes és mindenképen megnyerő szerves valóság, szépség és szükségszerűség, mint az nagyon jól látható a kis hableány keservesen szánalmas és deklasszált állapotából, miután lábakat vásárolt magának, amiért senki sem hálás neki — mindez kétségtelen darabja a természetnek, amellyel a természet adós maradt — ha ugyan adós maradt, amit ő nem hisz, sőt másképp tud, stb.

Még ma is hallom, ahogy így beszél vagy morog, sötét tréfálkozásal, amire tréfálkozva feleltem, miközben szívemben, mint rendesen, egy kis aggodalom volt és néma csodálat a jókedvért, amelyet a nyilván rajta fekvő nyomásból is meríteni tudott. Ez késztetett arra, hogy helyeseljem a dr. Kürbistől akkor kötelességszerűen javallottak elutasítását: magasabb orvosi tekintély megkérdezését ajánlotta vagy tartotta megfontolandónak, Adrian azonban kitért a dolog elől, tudni sem akart róla. Először is, mondotta, teljes bizalma van Kürbishez, azonkívül pedig meggyőződése, hogy többé-kevésbé egyedül, saját erejéből és természetéből folyóan le fogja gyűrni a bajt. Az énérzésemnek is ez felelt meg. Még inkább hajlottam volna egy kis környezetváltozáshoz, gyógyhelyen való tartózkodáshoz, amit a doktor ugyancsak indítványozott, de, mint előrelátható volt, nem tudta páciensét rábeszélni. Túlságosan csüggött a ház és udvar, a templomtorony, tó és domb céltudatosan választott és megszokott életkeretén, túlságosan a maga régies dolgozószobáján, bársonyszékén ahhoz, hogy csak a gondolat is foglalkoztatta volna, mi lenne, ha mindezt akár csak négy hétre is egy fürdőhelyi élet table d'hôte-tal, sétánnyal és zenekarral egybekötött borzalmaival cserélné fel. Mindenekelőtt a Schweigestillnére való tekintettel mentegődött, akit nem szeretne megbántani azzal, hogy valamilyen

mindenkinek való külső ápolást többre becsül az övéénél — holott ebben, Schweigestill anyó megértésében, nyugalmas, emberségesen hozzáértő ápolásában mindennél inkább otthon érzi magát. Valóban vitatható volt, hol érezte volna magát jobban, mint nála, aki most, a legújabb rendeléshez képest, minden négy órában enni adott neki : 8 órakor egy tojást, kakaót és kétszersültet, 12 órakor egy kis beef-steaket vagy karajt, 4 órakor levest, húst és egy kis főzeléket, 8 órakor hideg pecsenyét és teát. Ez az étrend jóhatású volt. A nagy étkezések emésztéssel járó láza elmaradt.

A Nackedej-lány és Kunigunde Rosenstiel felváltva látogatott el Pfeifferingbe. Virágot hoztak, befőtten, fodormentacukrot és amit az uralkodó szükség még megengedett. Nem mindig, sőt csak ritkán mehettek be, ami azonban egyiküket sem szontyolította el. Kunigunde elutasítás esetén különösen jó fogalmazású, a legtisztább és legméltóságteljesebb német nyelven megszövegezett levelekkel kárpótolta magát. A Nackedej-lánynak persze nem volt meg ez a vigasza.

Az egyformaszemű Rüdiger Schildknappot szívesen tudtam barátunknál. Jelenléte olyan megnyugtatóan, olyan vidámítóan hatott rá, — báresak többször lenne benne része ! Ám Adrian betegsége azoknak a komoly eseteknek egyike volt, amelyek Rüdiger készségét megbénították — hiszen tudjuk, hogy sürgető óhajtottsága makrancossá tette és takarékoskodásra készítette önmagával. Mentésekben, helyesebben lehetőségekben ennek a sajátos lelki-alkatnak racionalizálására nem volt hiány : irodalmi kenyérkeresetébe, ebbe a fordítói kinszenvedésbe befogva, valóban nehezen szabadulhatott, amellet saját egészsége is megsínylette a rossz élelmezési viszonyokat ; gyakoribb bélhurutok sanyargatták, és ha Pfeifferingben megjelent — mert egyszer-kétszer azért mégis csak eljött —, flanell haskötőt viselt, hozzá még guttaperchával borított nedves pakolást is — s mindez a kesernyés komikum és angolszász jöke forrása volt számára, de Adriant is mulattatta, aki senkivel nem tudott olyan jól felemelkedni a testi kínok fölé, a tréfa és nevetés szabad magasságába, mint Rüdigerrel.

Persze Rodde szenátorné is át-átjött időnként polgári bútorokkal túlszűfolt menedékhelyéről, hogy Schweigestillnétől érdeklődjön Adrian hogylétéről, ha már őt magát nem láthatta. Ha fogadta vagy ha a szabadban találkoztak, leányairól mesélt neki úgy, hogy nevetés közben ajkát elülső fogainak egy hiányossága fölé zárta ; mert homlokfürtjei mellett ezzel is csak bajai voltak, amelyek miatt menekült az emberektől. Clarissa, mint közölte, nagyon szerette művészi hivatását és gyakorlásának örömet nem engedte elrontani magának a közönség bizonyos fokú hidegségétől, a kritika akadémikuskodásaitól és egyik-másik rendező ripók kegyetlenségétől, aki azzal igyekezett

hangulatát megmérgezni, hogy a kulisszák mögül rákiáltott : »Tempó, tempó!«, mikor éppen egy magánjelenetet készült nagy élvezettel végigjátszani. Cellei indító szerződése lejárt, és a legközelebbi nem vitte éppen feljebb : most drámai szendéket játszott a távoli kelet-poros Elbingben, de kilátása volt arra, hogy a Birodalom nyugati részébe szerződhet, és pedig Pforzheimba, ahonnan végre is már nem olyan nehéz az ugrás a karlsruhei vagy stuttgarti színpadra. Ezen a pályán csak az a fontos, hogy az ember ne rekedjen vidéken, hanem idejekorán megvesse lábát valamelyik nagy tartományi színháznál vagy kulturális jelentőségű fővárosi magánszínpadon. Clarissa remélte, hogy érvényesülni fog. De leveleiből, legalább is a nővérehez írottakból, kiderült, hogy sikerei inkább személyi, azaz erotikus, mint művészi természetűek voltak. Sok ostromnak látta magát kitéve, amelyeknek gúnyos hidegséggel való visszautasítása felemész-tette energiájának egyrészét. Inesnek, ha nem is anyjának közvetlenül beszámolt arról, hogy egy gazdag áruháztulajdonos, egyebekben jól konzervált aggastyán, szeretőjévé akarta tenni és fényes lakást, kocsit és ruhákat ígért neki — amivel a rendező szentelen »Tempó, tempó!« kiáltásainak könnyen elejét vehette és a kritikát is jobb belátásra bírhatta volna. De ahhoz túlságosan büszke volt, hogy életét erre az alapra helyezze. Őt személyisége érdekelte, nem személye ; a nagy szatócs kosarat kapott és Clarissa új harcra indult Elbingben.

Müncheni leányáról, Institorisnéről kevésbbé részletesen beszélt a szenátorné : az ő élete kevésbbé látszott mozgalmasnak és kockázatosnak, felületesen nézve normálisabb és biztosítottabb folyása volt, már pedig Roddené nyilvánvalóan felületesen akarta nézni, más szóval boldognak tüntette fel Ines házasságát, amihez minden-esetre jó adag kedélyes felületesség kellett. Az ikrek éppen akkoriban jöttek világra, és a szenátorné egyszerű megilletődéssel beszélt az eseményről, a három dédelgetett nyulacskáról és Hófehérkéről, akiket időnként meglátogatott ideális gyermekszobájukban. Nyomatékosan és büszkén dicsérte idősebb leányának hajthatatlanságát, amellyel a mostoha körülmények ellenére megvédte háztartása feddhetetlenségét. Nem volt tisztán megállapítható, vajon valóban nem tudott-e arról, amit a verebek is csiripeltek, tudniillik a Schwerdt-feger-ügyről, vagy csak tettette. Adrian, mint az olvasó tudja, tőlem értesült ezekről a dolgokról. Egy nap még Rudolf önvallomását is hallhatta róla — különösképpen.

Barátunk akut betegsége közben a hegedűs nagyon résztvevőnek, hűségesnek és ragaszkodónak mutatkozott, sőt mintha csak fel akarta volna használni az alkalmat, hogy megmutassa, mennyire súlyt vet jóakarátára, vonzalmára — mi több : az én benyomásom az volt, hogy azt hitte, kötelessége Adrian szenvedő,

legyöngült és az ő véleménye szerint nyilván bizonyos mértékben gyámoltalan állapotát arra használni, hogy egész elpusztíthatatlan és sok személyes kedvességgel támogatott bizalmaskodásának latbavetésével legyőzze Adrian merevségét, ironikus elutasítását, amely őt többé-kevésbé komoly okokból sértette vagy fájt neki, vagy hiúságát bántotta, vagy valamilyen valóságos érzését sebezte meg — Isten tudja, mi volt itt a helyzet! Ha az ember Rudolf flörtölő természetéről beszél — amint hogy beszélnem kell róla, — könnyen abba a veszélybe kerül, hogy kelleténél többet mond egy szóval. De kelleténél kevesebbet mondani sem helyes, és nekem a magam részéről ez a természet, annak megnyilatkozásai mindig teljességgel naiv, gyermekes, sőt manószerű démoniságnak tünnek fel, amelyek visszfénye olykor mintha rámnevetett volna annyira csinos kék szeméből.

Elég az hozzá, hogy Schwerdtfeger, mint mondtam, buzgón törődött Adrian betegségével. Gyakran érdeklődött Schweigestill-nénél telefonon hogyléte felől és felkínálta látogatását, mihelyt az némileg is elviselhető és szórakozásképen kellemes lesz. Egyszer-egyszer a javulás napjain aztán el is jöhetett, a legmegnyerőbb örömet tanúsította a vizontlátás fölött és látogatása elején kétszer is tegezni kezdte Adriant, csak mikor az nem viszonzta, igazította magát helyre harmadszorra és érte be a keresztnévvel és a magázással. Mintegy vigaszképen és kísérletezően alkalomadtán Adrian is keresztnévén szólította, ha nem is a bizalmas becéző, Schwerdtfegernél általában szokásos formában, hanem a teljes keresztnéven Rudolfnak, de aztán mindjárt letett róla. Egyébként gratulált neki a szép sikerekhez, amelyeket a hegedűs legutóbb aratott. Nürnbergben saját hangversenyt adott és nevezetesen a Bach-féle E-dur-partita (csak hegedűszólamra) kitűnő tolmácsolásával feltűnést keltett a közönség és a sajtó körében. Ennek következménye az volt, hogy mint szolista lépett fel az Odeonban, a müncheni akadémiai hangversenyek egyikén, ahol becsületes, lágy és tökéletes technikájú Tartini-tolmácsolása rendkívüli tetszést aratott. Kis hangját elnézték neki. Helyette zenei (és személyi) kárpótlással szolgálhatott. Felemelkedése a Zapfenstösserzenekar hangversenymesteri polcára, amelynek addigi birtokosa visszalépett, hogy ezentúl csak tanítással foglalkozzék, ifjúsága ellenére — és még sokkal fiatalabbnak látszott, mint amilyen volt, csodálatos módon még fiatalabbnak, mint vele való megismerkedésem idején — ez a felemelkedés most már elintézett dolog volt.

Mindamellett Rudit láthatóan nyomták magánéletének bizonyos körülményei — Ines Institorissal való viszonya, amelyről Adrianak négy szemközt bizalmasan nyilatkozott. Egyébként ez a »négy szemközt« nem egészen helyes vagy nem egészen kielégítő kifejezés, mert a beszélgetés az elsötétített szobában ment végbe és a két ember

egyáltalában nem vagy csak árnyékszerűen látta egymást — ami Schwerdtfegernek vallomásaiban kétségtelenül bátorításul és könnyítésül szolgált. Ugyanis rendkívül világos, kéken napos és hótól csillogó januári nap volt az 1919-es esztendőben, és Adrian rögtön Rudolf megérkezése után, alig üdvözlötték egymást odakünn a szabadban, olyan heves fejfájást kapott, hogy arra kérte vendégét, ossza meg vele a kipróbáltan jóhatású kímélő sötétséget legalább egy darabig. Így hát a Nike-termet, ahol kezdetben tartózkodtak, az apátszobára cserélték és spalettákkal és függönyökkel oly teljesen elzárták a fénytől, hogy olyan volt, amilyennek én ismertem: a szemet először teljes éj takarta, aztán hozzávetőleg kezdte megkülönböztetni a bútorok helyét és észre tudta venni a külső fény gyöngén átszivárgó derengését, egy halvány világosságot a falakon. Adrian bársonyszékéből ismételten mentegette magát a sötétben a lehetetlen kívánságért, de Schwerdtfegernek, aki az íróasztal előtt álló Savonarola-széket foglalta el, semmi kifogása sem volt ez ellen a dolog ellen. Tompított, sőt halk hangon beszélgettek, részint mert Adrian állapota ezt kívánta, részint mert az ember a sötétben önkéntelenül leereszti a hangját. Sőt a sötétség bizonyos hajlamot idéz elő az elnémulásra, a beszélgetés abbahagyására is, de Schwerdtfeger drezdai civilizáltsága és társadalmi iskolázottsága nem tűrt szünetet, folyékonyan csevegte át a holtponthoz, minden bizonytalanság ellenére, amelyben a beszélgető fél reakcióját illetőleg szoktunk lenni a sötétségben. Érintették a kalandos politikai helyzetet, a birodalmi fővárosban folyó harcokat, majd rátértek a legújabb zenére, és Rudolf igen tisztán elfütyült valamit Falla »Spanyol kertek éjszakái«-ból és Debussy fuvolára, hegedűre és hárfára írt szonátájából. A bourréet is elfütyülte a »Love's Labour Lost«-ból pontosan a helyes hangnemben, mindjárt utána pedig a síró kutyus komikus témáját »Az istentelen ármányról« szóló bábjátékból, noha nem igen ítéltette meg, hogy Adriannak ezzel örömet okoz-e vagy sem. Végül sóhajtott és azt mondta, hogy igazán nincs fütyülhetnékje, inkább nagyon is nehéz a szíve, vagy ha nem nehéz, legalább is mogorva, bosszús, türelmetlen, tanácstalanul gondterhelt, tehát mégis nehéz. Hogy miért? Erre természetesen nem könnyű válaszolni és még csak nem is nagyon illendő, legfeljebb barátok között, ahol a diszkréció parancsa nem esik olyan nagyon latba, az az úri előírás, hogy az ember nőügyeket tartson meg magának, mint azt szokta is tenni, hiszen nem fecsegő természetű. De azért mégsem csak ficsúr, nagyon téved, aki nem lát benne ennél többet, csak felületes élvhajhászt és szeladont, ami szörnyűség. Ő ember és művész, az úri diszkrécióra pedig fütyül — ennyiben valóban fütyülhetnékje van — de hiszen az, akihez beszél, bizonyára ugyanúgy tud mindent, mint mindenki más. Egyszóval Ines Roddéról van szó, helyesebben Institorisnéről és az ő hozzá való viszonyáról, amelyről

nem tehet. »Nem tehetek róla, Adrian, hidd el — higgye el nekem! Nem én csábítottam el őt, hanem ő engem és a kis Institoris felszarvazása, hogy ezt a buta kifejezést használjam, kizárólag az ő műve, nem az enyém. Mit tehet valaki, ha egy nő úgy kapaszkodik belé, mint a vízbefúló és mindenáron kedvesének akarja? Ott hagyja felsőruháját a kezében és menekül? Nem, az ember ma már nem teszi ezt, hanem itt megint vannak úri kötelességek, amelyek elől nem lehet kitérni, hát még ha hozzávesszük, hogy a nő csinos, ha kissé fatális és szenvedő módon is.« De hiszen ő is fatális és szenvedő, agyondolgozott és gyakran bánatos művész, nem afféle mitugrász vagy derüs lélek vagy amilyennek mások látják. Ines mindenféleképpen látja, egészen hibásan és ez ferde viszonyt teremt, mintha ugyan az ilyen viszony nem volna már önmagában is elég ferde azokkal az ostoba helyzetekkel, amelyeket állandóan előidézik és azzal, hogy minden tekintetben óvatosságra kényszeríti az embert. Ines mindezen könnyebben túlteszi magát abból az egyszerű okból, hogy szenvedélyesen szerelmes — ő ezt annál is inkább megmondhatja, mert Ines hamis elképzelések alapján teszi ezt. Ő hátrányban van, ő nem szerelmes: »Sohasem szerettem, nyiltan bevallom; mindig csak testvéries és pajtási érzelmekkel viseltettem iránta és hogy így belebonyolódtam vele és ez a buta viszony, amelybe két kézzel kapaszkodik, így elhúzódik, részemről csak az úri kötelesség kérdése volt«. Ehhez azonban bizalmasan a következőt kell hozzáfűznie: Van abban valami rút, sőt lealacsonyító, mikor a szenvedély, a valósággal kétségbeesett szenvedély a nő oldalán van, míg a férfi csak úri kötelességének tesz eleget. Ez valahogyan visszájára fordítja a birtoklási viszonyt és a nő ellenszenves túlsúlyára vezet a szerelemben, úgyhogy azt kell mondania, Ines úgy bánik az ő személyével, testével, ahogy igazában és helyesen a férfi bánik egy nővel — amihez még hozzájárul a nő beteges és göresös, de egészen jogosulatlan féltékenysége, hogy egyedül az övé legyen: ez pedig valóban jogosulatlan, mert neki éppen elég ez a nő, egyébként belőle és szorongatásából is elege van, és láthatatlan beszélgető társa nem is képzei, milyen balzsam számára éppen e körülmények között egy magas színvonalú és tőle magától nagyratartott ember közelsége, kisugárzása, a vele való eszmecsere. Többnyire hamisan ítélik meg őt: sokkal szívesebben folytat komoly, őt felemelő és előbbre vivő beszélgetést az ilyen férfival, mint fekszik nők mellett; sőt ha saját magát kell jellemeznie, alapos vizsgálat után úgy érzi, hogy leghelyesebben plátói természetnek nevezhetné magát.

És Rudi egyszerre, mintegy a mondottak szemléltetése céljából a hegedűversenyműről kezdett beszélni, amelyet úgy szeretne, ha Adrian megírna neki, de az ő testére szabva, lehetőleg a kizárólagos előadási jog engedélyezésével, ez az álma! »Önemelésekre

kell nekem, Adrian, tökéletesedésemre, javulásomra, bizonyos mértékben a többi ügyektől való megtisztulásomra is. Szavamra, így van, soha még ennél komolyabban nem gondoltam egy dolgot, egy szükségletet. És a versenymű, amelyet öntől szeretnék kapni, csak legtöményebb, mondhatnám szimbolikus kifejezése ennek a szükségletnek. Remekül csinálná, sokkal jobban, mint Delius és Prokofjev — egy hallatlanul egyszerű és énekelhető első témával a fő-tételben, amely a kadencia után újra megszólal — ez mindig a legjobb pillanat a klasszikus hegedűversenyben, ha a szóló-akrobatika után megint felhangzik az első téma. De azért nem kell, hogy így csinálja, egyáltalában nem kell kadenciát csinálnia, ez csak szokvány, döntsön csak halomra minden konvenciót és még a tételes beosztást is — nem kell még az sem, hogy tételek legyenek benne, felőlem az allegro molto közepén is állhatna, igazi ördögitrilla, ahol úgy zsonglirozol a ritmussal, ahogyan csak ön tud, és az adagio a végén jöhetne mint megdicsőülés — az egész nem lehetne eléggé hagyományellenes, és én mindenesetre úgy adnám, hogy az embereknek könnyelábadna a szeme. Úgy magamba olvasztanám, hogy álmomban is eljártsszam, ha kell, és minden hangjeggyével úgy babusgatnám mint egy anya, mert az anyja lennék, ön pedig az apja — olyan volna nekünk, mint egy plátói gyermek — hát igen, ez a mi versenyművünk, ez beteljesedése volna mindannak, amit én plátóin értek. — Így Schwerdtfeger akkor. Többízben pártját fogtam már ezeken a lapokon és ma is, mikor mindezt elvonultatom magam előtt, szelid érzés fog el iránta, mert tragikus vége bizonyos mértékben megveszteget. De az olvasó most már jobban meg fog érteni bizonyos kifejezéseket, amelyeket reá alkalmaztam, azt a »manószzerű naivitást« vagy akár »gyermeki démoniságot«, amelyet mint lényegében levőt jeleztem. Adrian helyében — de természetesen ostobaság, hogy az ő helyébe képzelem magam — sok mindent nem túrtam volna abból, amit Rudolf kijelentett. Határozottan visszaélés volt a sötét-séggel. Nemcsak hogy ismételtén túlságosan messze ment nyíltságában Ineshez való viszonyát illetően — más irányban is túlságosan messze ment, bűnösen és manószzerűen messze — a sötétség csábítására, mondanám, ha a csábítás fogalma itt helyénvalónak látszanék és nem inkább a bizalmasság kihívó merényletéről lehetne beszélni a magány ellen.

Valóban ez a helyes szó Rudi Schwerdtfeger viszonyára Adrian Leverkühnhöz. A merénylet több évig váratott magára és bizonyos elszomorító sikert nem lehetett belőle elvitatni: idővel beigazolódott a magány védtelensége az ilyen rábeszéléssel szemben, igaz, hogy a rábeszélő szerencsétlenségére.

Nemcsak a »kis sellő« hasogató fájdalmaival hasonlította össze Leverkühn a maga kínjait egészsége mélypontján: beszélgetéseink közben még egy másik, figyelemreméltóan szemléletes képet alkalmazott rá, amely később eszembe jutott, mikor néhány hónappal ezután, 1919 tavaszán, a betegség nyomása mindegy varázsütésre lehullott róla és szelleme főnix módjára a legmagasabb szabadságra és a gáttalan, hogy ne mondjam gátlástalan, mindenesetre feltartóztatathatatlan és zuhatagos, szinte lélegzetelállító alkotás csodálatos erejéig emelkedett — közben azonban éppen ez a kép árulta el nekem, hogy a kétféle állapot, a depresszív és az emelkedett, belsőleg nem volt élesen elhatárolva, nem vált el egymástól összefüggéstelenül, hanem emez amabban készült elő és bizonyos mértékben már benne is volt — ahogyan megfordítva, az egészség és teremtés akkor kitörő korszaka korántsem volt a nyugodt elégedettség szakasza, hanem a maga nemében ugyancsak a sanyargatottságé, a fájdalmas üzőttségé és szorongatottságé... Ó, milyen rosszul írok! A vágy, hogy mindent egyszerre megmondjak, kiárasztja mondataimat, elsodorja őket a gondolattól, amelynek rögzítésére elkezdtem őket és ennek következtében továbbkalandozás közben mintha szem elől veszteném. Helyesen teszem, hogy a kritikát kiveszem az olvasó szájából. De gondolataimnak ez a torlódása és elkallódása az izgalomtól van, amelybe a visszaemlékezés ragad az itt tárgyalt időre, a német tekintélyállam összeomlása utáni időre a maga mélyreható diszkurzív lazulásával, amely az én gondolkodásomat is elkapta sodrával és higgadt világnézetemet olyan ujdonságokkal özönlötte el, melyek feldolgozása nem volt számára könnyű. Az az érzés, hogy olyan korszak ér itt véget, amely nemcsak a tizenkilencedik századot foglalja magában, hanem visszanyúlik a középkor végéig, a skolasztikus kötöttségek szétrobbanásáig, az egyén emancipációjáig, a szabadság megszületéséig, olyan korszak, amelyet valójában tágabb szellemi hazám korszakának tekinthettem, egyszóval a polgári humanizmus korszaka — az az érzés, mondom, hogy mindennek üttött az órája, bekövetkezik az élet átfordulása és a világ egy új, még névtelen csillag jegyébe készül lépni — ez a legnagyobb felfigyelésre készítő érzés ugyan nem a háború végének terméke volt, hanem már kitörésének, tizen-négy évvel a századforduló után, és alapjául szolgált a megrázkódtatásnak, a sorsdöbbenetnek, amelyet a magamfajta emberek akkor átéltek. Nem csoda tehát, hogy a bomlasztó vereség kiélezte ezt az érzést, és egyúttal az sem csoda, hogy Németországban, ebben az elbukott országban határozottabban uralkodott a kedélyeken, mint a győztes népeknél, amelyeknek átlagos lelkiállapota éppen a győzelem következtében sokkal konzervatívabb volt. Ők bezzeg

nem érezték a háborút olyan mély és szétválasztó történelmi hasadásnak, amilyenek előttünk tűnt fel, hanem szerencsésen végződött zavart láttak benne, amelynek végeztével az élet ismét visszatérhetett abba a kerékvágásába, amelyből kizökkent. Irigyeltem őket érte. Különösen irigyeltem Franciaországot az igazolásért és tanúságért, amelyet tartogatóan polgári szellemi alkata legalább is látszólag a győzelemtől kapott; a klasszikusan racionálisban való otthonosság érzéséért, amelyet a győzelemből meríthetett. Minden bizonynyal jobban és otthonabban érezhettem volna magam akkoriban a Rajnán túl, mint nálunk, ahol a már mondottakhoz képest sok új, zavaró és aggasztó elem hatolt világnézetembe, amellyel azonban lelkiismeretileg le kellett számolnom — és itt a kusza vitaestékre gondolok annak a bizonyos Sixtus Kridwiss nevű embernek schwabingi lakásán, akivel Schlaginhaufenék szalonjában ismerkedtem meg és akire mindjárt visszatérek, itt csak annyit bocsátva előre, hogy a nála lejátszódott összejövetelek és szellemi tanácskozások, amelyeken merő lelkiismeretességből gyakrabban részt vettem, nem kevésbé megerőltettek — miközben ugyanakkor egész mélyen felajzott és gyakran rémült lelkemmel baráti közelségből tanúja voltam egy mű megszületésének, amelyben nem hiányoztak bizonyos merész és prófétikus vonatkozások ama vitákkal, amely azokat magasabb, teremtő síkon igazolta és megvalósította... Ha még hozzáteszem, hogy mindezek mellett tanári tisztemnek is eleget kellett tennem és családfői kötelességeimet is óvnom kellett az elhanyagolástól, meg fogják érteni a túlszigázást, amelyre akkor kényszerültem és amely a kalóriaszegény táplálkozással együtt testsúlyomat nem kevéssel csökkentette.

Ezt is csak a gyors, veszélyes idők jellemzésére mondom és semmiképen sem azért, hogy az olvasó figyelmét a magam jelentéktelen személyére irányítsam, amelyet mindig csak ez emlékiratok háttérében illet meg hely. Afölötti sajnálkozásomnak, hogy közlési izgalmam itt-ott kénytelen a gondolati csapongás benyomását keltetni, kifejezést adtam már. Ez a benyomás azonban téves, mert igenis kitartok elgondolt szándékaim mellett és nem felejtettem el, hogy egy második megkapó és sokatmondó hasonlatot akartam idézni, amelyet Adrian a kis habléányon kívül legkínzóbb fájdalmai idején használt.

— Hogy hogyan érzem magam? — mondta akkor. — Körülbelül úgy mint János vértanú az olajos üstben. Eléggé pontosan így kell magadnak elképzelned. Jámbor tűrődelemmel gubbasztok a puttyban, amely alatt vígan ropog egy derék embertől kézfújatóval lelkiismeretesen szított rőzsetűz; és a császári felség szeme előtt, aki egészen közletről szemléli az ügyet — tudod, Nero császár az, egy pompázatos pasa olasz brokáttal a hátán — a herezsebes és

libegő kabátú pribék nyeles merőkanállal önti nyakamra a forró olajat, amelyben ájtatosan ülök. Szakértelemmel öntöznék meg, mint egy peccsenyét, pokolra való peccsenyét, igazi látványosság, és téged is meghívtak, hogy keveredj az őszintén érdeklődő nézők közé a sorompók mögött, az előljárósági urak és a részben turbános, részben hozzá még jó ó-német sapkás-kalapos meghívott közönség közé. Becsületes purgerek — és szemlélődő hangulatuk az alabárdosok oltalma alatt áll. Egyik a másiknak mutogatja, mi egy pokolraváló sorsa. Két ujjuk az arcukon van, kettő az orruk alatt, egy pocakos felemeli kezét, mintha azt akarná mondani: »Isten óvjon mindenkit!« A nők arcán együgyű áhitat. Látod? Mind szorosan együtt vagyunk, a szín meghitten ki van töltve figurákkal. Nero úr kis kutyája is eljött, hogy egy tenyérnyi folt se maradjon üresen. Haragos pincsi-pofája van. A háttérben láthatók Kaisersaschern tornyai, tetőerkélyei és házfedelei...

Persze Nürnberget kellett volna mondania. Mert amit leírt, ugyanazzal a meghitt szemléletességgel leírt, mint a habléány testének a halfarokba való átmenetét, úgyhogy már régen felismertem, mielőtt leírásával elkészült volna, Dürer Apokalipszis-fametszet-sorozatának első lapja. Hogyne gondoltam volna vissza erre a hasonlatra, amelyet akkor furesán kényszeredettnek találtam és amely mégis rögtön bizonyos sejtelmekkel töltött el, mikor később lassan feltárult előttem Adrian terve, a Mű, amelyet úgy gyúrt le, hogy közben az gyúrta le őt és amelynek megalkotására kínos senyvedése közben gyűlt fel benne az erő? Nem volt-e igazam, mikor azt mondtam, hogy a művész depresszív és termékenységbe lendült állapota, a betegség és egészség között semmiképen sem éles a határ? Hanem hogy a betegségben, mintegy annak oltalma alatt, az egészség elemei dolgoznak és a betegség elemei a génuszt elindítóan folynak bele az egészségbe? Így van és nem másképen, ezt a belátásomat egy olyan barátságnak köszönhetem, amely sok bánatot és rémületet okozott nekem, de mindig büszkeséggel töltött is el: a lángész az életerőnek egy betegségben mély tapasztalatú, belőle termelő és általa teremő formája.

Az apokaliptikus oratórium gondolata, az azzal való titkos foglalkozás tehát messze visszanyúlik egy olyan időbe, mikor Adrian életereje látszólag teljesen kimerült, és a hevesség és gyorsaság, amellyel utóbb néhány hónap alatt papírra vetette, mindig azt a képzetet keltette bennem, mintha akkori nyomorúságos állapota a rejték- és búvóhely egy fajtája lett volna, amelybe természete visszahúzódott, hogy senkitől meg nem lesve, gyanúba nem fogva, kikapcsolódott, egészséges életünktől fájdalmasan elkülönített rejtettségben olyan terveket tápláljon és fejlesszen ki, amelyekre a közönséges jó közérzet egyáltalában nem adja meg a kalandos bátor-

ságot és amelyeket úgyszólván letről kell rabolni, felragadni és napvilágra hozni. Hogy szándéka csak lassanként, látogatásról látogatásra világosodott meg előttem, azt már mondtam. Irt, felvázolt, gyűjtött, tanulmányozott és kombinált; ez nem maradhatott előttem titokban, belső elégtétellel vettem észre. Tapogatódzó kérdezősködések még hetekig félig játékos, félig borzongató titkukat félénken és bosszúsan őrző titkolódzásba és elutasításba ütköztek, összehúzott szemöldökű nevetésbe, olyan kiszólásokba, hogy: »Ne légy kotnyeles és őrizd meg tisztán kis lelkedet!« Vagy: »Még mindig nagyon is idejében fogod megtudni, kedvesem.« Vagy világosabban és kissé vallomásra készebben: »Igen, szent borzalmak főnek itt. Úgy látszik, a theológiai virust nem olyan könnyen veti ki véréből az ember. Váratlanul viharos recidivák vannak.«

A célzás megerősített bizonyos sejtelmeket, melyek olvasmányai megfigyelésekor támadtak bennem. Dolgozóasztalán egy furcsa ócska könyvet találtam: a Paulus-látomásnak egy a 13. századból származó francia verses átültetését, amelynek görög szövege a 4. századból való. Arra a kérdésemre, hogy honnan került hozzá, ezt felelte:

— A Rosenstiel-lány szerezte meg nekem. Nem ez az első kuriózum, amit felhajtott. Szemfüles nőszemély. Nem kerülte el figyelmét, hogy érdeklődöm olyan emberek iránt, akik »leszállottak«. Úgy értem: leszállottak a pokolba. Ez családi kapcsolatot teremt egymástól olyan messze eső alakok között, mint Paulus és Vergilius Aeneasa. Emlékszel, hogy Dante testvériesen együtt említi őket, ezt a kettőt, aki odalenn volt?

Emlékeztem. — Sajnos — mondtam — a te filia hospitalisod nem olvashatja ezt fel neked.

— Nem — nevetett ő — az ó-franciára már csak saját szememet kell használnom.

Ugyanis olyankor, mikor szemeit *nem* használhatta, mikor a fájdalom kifejezése fölöttük és mélyükben lehetetlenné tette nekik az olvasást, Clementine Schweigestill olvasott fel neki gyakran és pedig olyan dolgokat, amelyek a barátságos falusi leány szájából eléggé különösen, de azért valamelyest illően hangzottak. Magam is gyakran találtam a kedves gyermeket Adriannál az apát-szobában, miközben a bernheimi székben nyugvónak a maga részéről igen egyenes háttal ülve az íróasztal előtti Savonarola-széken, meghatóan nehézkes és peckesen felnémet népiskolai hangsúllyal Magdeburgi Mechthild révületes élményeit olvasta fel egy rozsdafoltos kötetből, amely alkalmasint ugyancsak a leleményes Rosenstiel-lány által került a házhoz. Én csöndesen a szögletbe ültem a sarokpadra és még egy darabig ámulva hallgattam ezt a szentesen messzi és kontárkodóan excentrikus előadást.

Igy tudtam meg, hogy gyakrabban ez történt. Parasztosan szemérmes öltözetében, amely lelkészi felügyeletről tanúskodott, olivazöld pamutszövetből való kabátkájában, amelynek magasra-zárt, kis, szorosan egymás mellett álló fémgombokkal ellátott, a fiatalos keblet ellaposító dereka hegyes csúcsban esett a szélesen berakott és bokáig érő szoknyára és amelyhez egyetlen díszül a nyakbodor alatt régi ezüstpénzekből álló láncot viselt, ült a barnaszemű hajadon a szenvedő mellett és litániázó iskolásleány hangsúlyával olyan művekből olvasott fel neki, amelyek ellen bizonyára a plébános úrnak sem lett volna kifogása: a korai keresztény és középkori víziós irodalomból és túlvilági elmélkedésekből. Olykor-olykor Schweigestill anyó is bedugta fejét az ajtón, hogy lánya után nézzen, akit bizonyosan a ház táján is használhatott volna, de barátságos helyesléssel bólintott oda és újra visszahúzódott. Vagy maga is leült tíz percre az ajtó mellé egy székre, hogy odahallgasson, aztán nesztelenül újra eltűnt. Ha nem Mechthild révületeit recitálta Clementina, akkor Bingeni Hildegardról olvasott. Ha pedig róla sem, akkor a tudós Beda Venerabilis barát »*Historia Ecclesiastica gentis Anglorum*«-ának német fordítása volt soron, ez a mű, amelyben jó adag kelta túlvilági fantázia, az első ír-angolszász keresztény korból származó látomás-élmény maradt reánk. Ez az egész eksztatikus, végítéletet hirdető, az örök bűnhődéstől való félelmet pedagógikusan tápláló irodalma a kereszténység előtti és korai keresztény eschatológiáknak rendkívül tömény, visszatérő motívumoktól telített hagyománykört alkot, amelybe Adrian azért zárkózott be, hogy ráhangolja magát egy műre, amely annak minden elemét egy gyűjtőpontba gyűjti, késői művészi szintézisbe fogja össze fenyegetően és kérlelhetetlen megbízásból a kinyilatkoztatás tükrét tartja az emberiség szeme elé, hogy abban lássa, ami immár közel van.

»A vég jó, jó a vég, feltámad fölötted és íme, jó. Immáron felkel és read szakad, földnek lakója.« Ezek a szavak, amelyeket Leverkühn testisével, a Tanuval, az Elbeszélővel kísérteties, fekvő idegenharmóniakon nyugvó tiszta kvart- és szűkített kvintmelódiákban adat hírül és amelyek utóbb szövegül szolgálnak annak a merészen archaikus responsoriumnak, amely két négyyszólamú, egymással szemben mozgó kórusban felejtethetetlenül ismétli őket — ezek a szavak egyáltalában nem János Jelenéseiből valók, más rétegből származnak, a babilóniai fogság próféciájából, Ezékiel látomásaiból és lamentációiból, amelyekből egyébként a titokzatos patmosi írás Nero korából a legkülönösebb módon függő viszonyban van. Így a »könyv elnyelése«, amelyet Albert Dürer is merészen egyik fametszete tárgyává tett, szinte szó szerinti Ezékieltől való, kivéve azt a részletet, hogy az (vagy a »levél« amelyben panasz és sirám vagyon írva) az engedelmesen evő szájának mézédés ízű. Így a nagy Parázna is, az állaton

lévő asszony, akinek ábrázolásakor a nürnbergi mulatságosan segített magán, amennyiben egy velencei kurtizán magával hozott arckép-tanulmányát használta fel hozzá, nagyon messzemenően és egészen rokonfordulatokban előre megtalálható Ezékielnél. Valóban van egy apokaliptikus kultúra, amely az eksztatikusokhoz bizonyos fokig kész látomásokat és élményeket juttat el — akármennyire lélektani furcsaság hatását teszi, hogy valaki mások egykori lázát kapja meg és önállóan, kölcsönképen és sablon szerint révüljön el. Pedig mégis ez a tényállás, és itt azzal a megállapítással kapcsolatban mutatok rá, hogy Leverkühn maga hasonlíthatatlan chorálisában szövegileg korántsem támaszkodik csak János Jelenéseire, hanem belevitte művébe úgyszólván az egész látnoki hagyományt, amelyről beszéltem, úgyhogy végreredményképen új és saját Apokalipszist ad, mintegy a vég valamennyi megjövendölésének foglalát. Az »Apocalipsis cum figuris« cím Dürer iránti hódolat és nyilván a látomásszerűen megvalósítót akarja hangsúlyozni, hozzá pedig azt a grafikus aprólékost, a tér fantasztikusan exakt részletekkel való sűrű telítettségét, amely mindkét műben közös. De arról szó sem lehet, hogy Adrian roppant freskója a nürnbergi festő tizenöt ábráját programszerűen követné. Félelmetesen művészi zenéjéhez ugyan sok szavát használta fel a titokzatos okmányoknak, amely amaszt is megihlette, de kitágította a zenei, a kari, recitatív és dallami lehetőségek körét, amennyiben sokat vont bele szerzeményébe a zsoltároskönyv sötét, komor részeiből, így azt a szívbeható felajdulást, hogy »Mert lelkem telve siralommal és életem közel van a pokolhoz«, amellet pedig az Apokryphok legkifejezőbb rémségeit és kijelentéseit is, továbbá bizonyos ma kimondatlanul célzatosaknak ható töredékeket Jeremiás Siralmaiból, valamint még messzebb eső dolgokat, ami mind hozzájárul ahhoz, hogy előidézze a másik világ feltárulkozásának, a leszámolás bekövetkezésének összbenyomását, azét a pokolra szállását, amelyben a korai, sámáni fejlődési fokok, valamint az ókor és a kereszténység másvilági elképzelései Dantéig látomásszerű feldolgozást kaptak. Dante költeményéből sok van Leverkühn hangfestményében, de még több abból a duzzadó testekkel túlszűfolt falból, amelyen az angyalok itt a Világvége harsonáiba fujnak, amott Charon sajkája üríti ki rakományát, a halottak feltámadnak, a szentek adorálnak, démoni álcák a kígyóövezte Minos intésére várnak, a bujahúsú elkárhozott pedig, a fertő vigyorgó fiaitól átnyalábolva, cipelve, húzva, szörnyű leszállását végzi, miközben egyik szemét eltakarja kezével és a másikkal iszonyodva mered az örök borzalomba, tőle nem messze azonban a kegyelem két bűnös lelkét még estéből felfelé von az üdvösségbe — egyszóval, az Utolsó Ítélet csoport- és színfelépítéséből.

Bocsássák meg a műveltség emberének, aki mégis csak vagyok, hogy úgy próbált beszélni egy hozzá szorongatóan közelálló műről, hogy adott és neki jól ismert kulturális alkotásokkal helyezi párhuzamba. Annak a megnyugtatósnak céljait szolgálja ez, amelyre még ma is szükségem van, mikor erről beszélek, ahogyan szükségem volt rá abban az időben, mikor riadtan, bámulva, szorongva és büszkén voltam tanúja keletkezésének. Ez az élmény ugyan kijárt megteremtője iránt érzett szerető vonzalmamnak, valójában azonban túlment lelki lehetőségeimen, úgyhogy a reszketésig megviselt. A titkolódzás és elutasítás első időszaka után ugyanis csakhamar megengedte gyermekkori barátjának, hogy hozzáférközhessen munkájához, úgyhogy minden Pfeifferingban tett látogatásomkor — és természetesen, tőlem telhetőleg gyakran voltam ott, csaknem minden szombaton és vasárnap — a keletkezőben levő mű újabb részleteivel ismerkedhettem meg, esetről-esetre néha hihetetlen terjedelmű hozzáadásokkal és penzumokkal, úgyhogy, kivált ha a létrehozás szigorú törvényekkel szabályozott szellemi és technikai bonyolultságát is számbavette, a polgárián mértéktartó és higgadt munkafolyamathoz szokott embert vacogó rémület foghatta el. Mi több, megvallom, hogy a műtől való együgyű, mondhatnám állati félelmemhez talán legtöbbször hozzájárult a mindenképpen megdöbbentő gyorsaság, amellyel létrejött — lényegében ötödél hónap, tehát annyi idő alatt, amennyit mechanikus írásbeli részének, pusztá *leírásának* engedélyezett volna az ember.

Ez az ember akkor nyilvánvalóan és bevallottan a semmiképpen sem csak boldogító, hanem szolgamódra hajszoló ihlet magasfeszültségében élt, amelyben egy problémának, az őt mindig lenyűgöző kompozíciós *feladatnak* felvillanása és felvetődése egy volt megvilágosodásszerű megoldásával és amely alig hagyott neki annyi időt, hogy tollal vagy írónnal kövesse az egymást kergető eszméket, amelyek nem hagyták nyugton, rabszolgájukká tették. A még csak kevés-szel azelőtt oly esendő beteg tíz órát és még többet dolgozott naponta, csak rövid déli szünettel szakítva félbe a munkát és itt-ott egy sétával a szabadban, a Kapocs-teknő körül, fel a Sion-dombra — amely mohó kirándulásokban több volt a menekülési kísérlet, mint az üdülés és amelyek közben rohanó, majd újra elakadó léptein látható volt, hogy csak nyughatatlansága öltött bennük más alakot. Sok vasárnap estén, amelyet társaságában töltöttem, jól láttam, mily kevésbé volt ura magának, mily kevésbé volt képes a kikapcsolódás mellett megmaradni, amelyet a köznapi vagy mindenesetre közömbös tárgyakról való beszélgetésben szántszándékkal keresett. Látom, ahogy hirtelen felegyenesedik ernyedt helyzetéből, tekintete merev és vigyázó lesz, ajkai szétválnak és arcába számomra kelletlen, roham-szerű pír szökik. Mi volt ez? Egyik a melódikus megvilágosodások

közül, amelyeknek akkor, szinte azt mondanám, prédája volt és amelyekkel olyan hatalmak álltak adott szavuknak, amelyekről én nem akarok tudni — egyik plasztikájában hatalmas téma felbukkanása lelkében, amelyekben az apokaliptikus mű bővelkedik és amelyek benne mindig rögtön meghidegítően mesteri kézre találnak, s ez úgyszólván, kantárszáron fogja, sorokba tördeli, a kompozíció építőköveinek használja fel őket? Látom, ahogyan azt mormolja, hogy »Beszélj tovább! Beszélj csak tovább!«, miközben asztalához lép, felkapja a zenekari vázlatot, úgyhogy közben egy-egy hevesen továbbfordított lap alul be is szakadhat, és olyan firtorral, amelynek kifejezési összetételét nem próbálom minősíteni, de mely az én szememben arcának okos és büszke szépségét eltorzítja, odatekint, ahol talán a négy lovastól menekülő, bukdácsoló, elbukó, paták alá tiport emberiség rémkórusa születik, a borzadályos, a gúnyosan mekegő fagottra bízott »madárjaj« kiáltása rögzítődik, vagy talán az antifónikus váltogató ének illeszkedik egybe, amely mindjárt első hallásra annyira szívembe markolt — a kemény karfuga Jeremiás szavaihoz:

»Miért zugalódnak hát a földön élők imígyen?
 Ám zugalódjék minden bűne ellen!
 És vizsgáljuk és fürkésszük mivoltunkat
 És térjünk meg az Urhoz!

Vétkezénk, igen vétkezénk
 És engedetlenek voltunk;
 Ezért méltán nem kiméltél bennünket;
 Hanem kiöntötted reánk haragodat
 És üldöztél és könyörület nélkül megfojtottál.

Mocsokká és rondasággá tettél minket
 a népek között.«

Fugának nevezem a darabot és fugális hatást is tesz, de a téma nem ismétlődik becsülettel, hanem az egésznek kifejlődésével fejlődik ki ez maga is, úgyhogy feloldódik és úgyszólván, ad absurdum vivődik a stílus, amelynek a művész látszólag aláveti magát, de ez nem történik visszautalás nélkül a Bach előtti idő bizonyos canzonéinek és ricercatáinak archaikus fuga-formájára, amelyekben a fuga-forma nem mindig egyértelműleg definiált és rögzített.

Ide meg odapillantott, felkapta a hangjegytollat, újra félredobta, ezt dünnyögte: »Jó, hát holnap« és még mindig kipirult homlokkal tért vissza hozzám. De én tudtam vagy féltem attól, hogy nem fogja tartani a holnap ígértét, hanem elválásunk után munkához ül és megcsinálja majd, ami beszélgetés közben olyan hivatlanul reátört

— hogy aztán két luminátablettával adja meg álmának azt a mélységet, amelynek rövidségét kellett kárpótolni és pitymallatkor újra hozzálasson. Idézte is:

»Fel hát, zsoltár és hárfa!
Korán kell ébren lennem.«

Mert abban a félelemben élt, hogy idő előtt elmúlik tőle a megvilágosodásnak az az állapota, amellyel meg volt áldva vagy verve, és valóban, röviddel a mű befejezése előtt, e félelmetes befejezés előtt, amely egész bátorságát követelte és a romantikus megváltászenétől oly annyira távol, kérlelhetetlenül igazolja az egésznek teológiai értelemben negatív kegyelemnélküliségét — mondom, éppen a fúvós e szertelenül sokszólamú, legtágabb fekvésben hömpölygő hangjainak rögzítése előtt, amelyek a reménytelen elsüllyedésre tárulkozott szakadék benyomását keltik, három hétre visszazuhan az előbbi fájdalmas rosszullet állapotába, olyan lelkiállapotba, amelyben saját szavai szerint még emlékezetét is elvesztette annak, hogy mi a zeneszerzés és hogyan csinálják. Ez elmúlt, 1919 augusztusának elején ismét dolgozott, és mielőtt ez a tikkasztó napokban dús hónap végetért volna, minden elkészült. Az az ötödfél hónap, amelyet a mű keletkezési idejéül jelöltem meg, az aléltsági szünet kezdetéig számít. Ezt és a befejezés munkáját is számítva, eléggé csodálatra méltóan hat hónap kellett neki az Apokalipszis vázlatos formában való leírásához.

XXXIV. (Folytatás).

De hát ez minden mondanivalóm halhatatlan barátom ezerszeresen gyűlölt és ellenzéssel mellőzött, de ugyanakkor már százszorosán szeretett és felmagasztalt művéről? Dehogy. Sok minden van még a szívemen, de már eleve feltettem magamban, hogy azokat a tulajdonságokat és jellemvonásokat, amelyek által a mű — mondanom sem kell, csodálattal teljes módon, — rámnehezedett és elriasztott, helyesebben aggodalmasan *érdekelt* — mondom, eleve feltettem magamban, hogy mindezt azokkal az absztrakt követelésekkel összefüggésben jellemzem, melyeknek a röviden már érintett vitákon Sixtus Kridwiss úr lakásán voltam kitéve. Hiszen ezeknek az estéknek újszerű eredményei idézték elő az Adrian magányos művében való részvétel mellett azt a lelki túleröltetésemet, amelyben akkor éltem és amely tényleg testsúlyom jó tizennégy fontjába került.

Kridwiss, grafikus, könyvdíszító művész és keletázsiai színes fametszetek és kerámiák gyűjtője, amely szakmáról egyik és másik kulturális egyesület meghívására a Birodalom különböző városaiban,

sőt külföldön is tudós és okos előadásokat tartott, kis, semilyen korú, erősen rajna-hesseni kiejtésű és szokatlan szellemi elevenségű úr volt, aki megállapítható érületi kötöttség nélkül, pusztán kíváncsiságból figyelte a kor áramlatait és sok mindent, ami róluk fülébe jutott, »szonytatónan fontosnak« jelentett ki. Minden erejével azon volt, hogy a schwabingi Martiusstrassén lévő lakását, amelynek fogadószobáját bájos kínai (a Szung-korból származó!) színes és tuszrajzok díszítették, találkozóhelyévé tegye a vezető vagy legalább is beavatott és a szellemi életben résztvevő fejeknek, ahány csak volt ilyen München szép városának falai között és diszkurzív férfi estélyeket rendezett ott, intim kerekasztal-üléseket mindössze nyolc-tíz résztvevővel, amelyekre vacsora után, úgy 9 órakerkezték az emberek és amelyek anélkül, hogy a házigazdának a vendéglátás sok pénzébe került volna, egészen a fesztelen együttlétet, az eszmecserét célozták. Ez utóbbi egyébként nem mindig őrizte meg szellemi magasfeszültségét, gyakran belecsúszott a kedélyesen mindennapi csevegésbe, már csak abból az okból is, mert Kridwiss társaságbeli hajlamai és kötelezettségei következtében a résztvevők szellemi színvonala azért mégis kissé egyenetlen volt. Így az üléseken a Hessen-Nassauai nagyhercegi ház két Münchenben tanuló tagja is részt vett, barátságos fiatalemberek, akiket a házigazda bizonyos lelkesedéssel a »szép hercegeknek« nevezett és akiknek jelenlétére ha egyebért nem, már csak azért is tekintettel kellett lennünk beszélgetés közben, mert annyiival fiatalabbak voltak nálunk. Ezzel nem azt mondom, hogy zavartak bennünket. Gyakran rájuk sem ügyelve folyt a magasabb társalgás, miközben ők szerényen mosolyogtak vagy komolyan bámuló hallgatók voltak. Idegesítőbb volt számomra személyesen annak az olvasó előtt már ismert dr. Chaim Breisacher nevű paradoxon-vadásznak jelenléte, akit, mint már régebben bevallottam, nem szenvedhettem, akinek elmeéle és szimatja azonban ilyen alkalmakkor nélkülözhetetlennek látszott. Ugyancsak bosszantott az is, hogy Bullinger gyáros szintén a meghívottak között volt, holott őt csak mint virilistát illette meg az a jog, hogy harsányan beleszóljon a súlyos kulturális kérdésekről szóló vitákba.

De továbbmegyek és bevallom, hogy igazában a kerekasztal egyik tagját sem szívelhettem túlságosan, egyik iránt sem viseltetem zavartalan bizalommal — kivéve például Helmut Institorist, aki ebben a körben is hospitált és akihez feleségén keresztül baráti kapcsolatok fűztek — csak persze az ő személye meg más természetű aggódó eszmetársításokat ébresztett. Egyébként kérdezhető, mi kifogásom lehetett dr. Unruhe, Egon Unruhe, egy bölcselkedő őssallatkutató ellen, aki műveiben a mélyrétegek és kövületek tudományát igen szellemesen kötötte össze ősrégi mondai kincsek igazolásával és tudományos verifikálásával, úgyhogy tanában, ebben ha akarják

szublimált darwinizmusban, minden való és igaz lett, amiben komolyan hinni a fejlett emberiség már régesrég megszűnt. Igen, honnan volt bizalmatlanságom e nagytudományú és gondolkodásban igen igyekvő emberrel szemben? Vagy Georg Vogler professzorral, az irodalomtörténéssel szemben, aki nagy érdeklődést keltő német irodalomtörténetet írt a törzsi hovátartozóság szempontjából, amelyben tehát az író nemcsak úgy egyszerűen mint író és egyetemesen nevelődött szellemet, hanem mint reális, konkrét, sajátlagos, róla tanúskodó és viszonttanúsított szűkebb, fatornyos hazája vérségi és táji kötöttségű hamisítatlan termékét tárgyalta és értékelte? Hiszen mindez nagyon derék, férfias, szolid és kritikai szempontból becsülendő volt. Gilgen Holzschuher műtörténész és Dürer-kutató, szintén a meghívottak egyike, hasonlóan nehezen igazolható módon nem volt ínyemre; és még teljesebben állott ez a gyakrabban jelenlevő Daniel Zur Höhe költőről, egy ragadozó madár-arcélú, paposan zárt fekete ruhába öltözött szikár harmincasról, akinek kalapácsoló beszédmódja így valahogyan hangzott: »Na ja, na ja, nem rossz, nahát persze, ezt el lehet mondani«, miközben folytonosan idegesen és állhatatosan kopogott talpizmával a földön. Szerette karját keresztbe fonni mellén vagy egyik kezét napoleoniasan mellébe rejteni, és költői álmainak tárgya egy véres hadjáratokon a tiszta szellemnek alávetett, attól rémületben és szigorú fegyelemben tartott világ volt, ahogyan azt hiszem egyetlen, már a háború előtt pergamentpapíron megjelent művében, a »Proklamációk«-ban leírta, a tobzódó terrorizmusnak ebben a lírai-szónoki kitörésében, amelytől nem lehetett elvitatni a hatalmas szóbeli kifejezőkészséget. Ezeknek a proklamációknak kibocsátója egy Christus imperator maximus nevezetű lény volt, egy parancsoló energia, amely halálrakész csapatokat toborzott a földgömb meghódítására, napiparancsszerű üzeneteket küldözött, kéjelgően kérlelhetetlen feltételeket szabott, szegénységet és szűzességet hirdetett és nem győzte ismételni a kérdés és határnélküli engedelmeség dübörgő, ököllel lecsapó követelését. »Katonák!« így zárult a költemény, »átadom nektek szabad rablásra — a világot!«

Mindez »szép« volt és nagyon erősen »szépnek« érezte önmagát; szép volt a maga kegyetlenül és feltétlenül szép módján, abban a szemtelenül kapcsolat nélküli, élcés és felelőtlen értelemben, ahogyan költők engedik meg maguknak — a legkihívóbb esztetikai elrugaszkodás, amellyel valaha találkoztam. Helmut Institorisnak persze nagyon tetszett, de a szerző és műve egyébként is komoly tekintélynek örvendett, és mindkettőjükkel szemben való ellenszenvem nem volt olyan egészen magabiztos, mert kiváló oka részben általános ingerültségem is volt a Kridwiss-féle kör és annak elbizakodott kultúrkritikai megállapításai miatt, amelyeknek tudomásulvételére azonban valaminő szellemi kötelességérzet késztetett.

Meg fogom kísérlni, hogy lehetőleg tömören vázoljam ezeknek az eredményeknek a lényegét, amelyeket házigazdánk sok joggal »szonytatónak fontosnak« talált és melyeket Daniel Zur Höhe a maga stereotíp »Na ja, na ja, nem rossz, nahát persze, ezt el lehet mondani«-jával kísért, noha nem éppen a világnak Christus imperator maximus keményen felesketett szoldateszkája által való kirablásában csúcsosodtak. Ez természetesen csak szimbolikus költészet volt, míg viszont a konferencia célja a szociológiai valóság áttekintése volt, a meglevőnek és elkövetkezendőnek megállapítása, aminek ugyan szintén volt némi köze Daniel képzelgéseinek aszketikusan szép rémségeihez. Hiszen fentebb már magam önként jeleztem, hogy látszólag szilárd életértékeknek a háborúban történt megrázkódtatása és szétrombolása főként a legyőzött országokban, melyek ezáltal szellemileg valamennyire előbbre tartottak a többiekénél, igen élen érezhető volt. Erősen érezték és tárgyilagosan megállapították a szörnyű értékvesztést, amelyet az egyén a maga mívoltában a háborús történések folytán szenvedett, a nemtörődömséget, amellyel manapság az élet az egyes emberen átgázol és amely ennek megfelelően ki is fejeződött a szenvedésével és pusztulásával szemben érzett általános közönytől az emberek lelkében. Ez a nemtörődömség, ez a közömbösség az egyes lény sorsával szemben úgy tűnhetett fel, mintha az éppen átélt négyéves vérnász tenyésztette volna ki; de ez csak látszat volt: mint sok más tekintetben, a háború itt is csak befejezte, világosabbá és drasztikus tapasztalati tényé tette azt, ami már régen útban volt, alapjául szolgált egy új életérzésnek. Mivel azonban ez nem dícséret vagy gáncs kérdése volt, hanem a tárgyilagos észrevétel és megállapítás, és mivel a valóság szenvedélyes megismerésében csupán a megismerés kedvéért mindig van valamelyes helyeslés — hogyan ne kapcsolódott volna az ilyen vizsgálódásokhoz egy sokoldalú, sőt átfogó bírálata a polgári hagyománynak, értvén ezen a műveltség, felvilágosodás, humanitás értékeit, olyan álmokat, mint a népek felemelését a tudományos művelődés útján? Hogy a műveltség, az oktatás, a tudomány emberei gyakorolták ezt a bírálatot, és pedig derűsen, nem ritkán tetszelgően szellemvidám nevetés közben, a dolognak még külön bizsergetően nyugtalanító vagy akár könnyedén perverz ingert adott; és mindehhez mondanom sem kell, hogy a nekünk németeknek a vereség által kijutott államformát, az ölünkbe hullott szabadságot, egyszóval a demokratikus köztársaságot egy pillanatra sem ismerték el a felderengő új komolyan veendő kereténél, hanem egyhangú magátólértetődéssel mint mulandót, a tényállás szempontjából eleve jelentéktelen valamit, sőt mint rossz tréfát rázták le magukról.

Gyakran idézték, amit Tocqueville (Alexis de) mondott, hogy a forradalomból mint közös forrásból két folyó eredt: az egyik az

emberek számára szabad berendezésekre, a másik a korlátlan hatalom számára. A »szabad berendezésekben« a Kridwissnéi társalgó urak közül egyik sem hitt már, hiszen az igazság szerintük már önmagában is ellentmond magának, amennyiben önmaga fenntartására arra kényszerül, hogy a szabadságot, tudniillik ellenfelejét korlátozza, tehát önmagát megszüntesse. Ez a sorsa, ha ugyan az emberi jogok szabadságpátosztát nem dobjuk eleve sutba, amire a kor sokkal több hajlamot mutat, mint arra, hogy előbb még belemenjen abba a dialektikus folyamatba, amely a szabadságból pártja diktatúráját csinálja meg. Ugyis mindennek diktatura, erőszak a vége, mert azzal, hogy a francia forradalom szétzúzta a hagyományos állami és társadalmi formákat, olyan kor virradt ránk, amely tudatosan vagy nem, bevallottan vagy nem, despotikus kényuralom felé halad a nivellált, atomizált, kapcsolat nélküli és az egyénhez hasonlóan tehetetlen tömegek fölött.

— Nagyon is! Nagyon is! Na persze, ezt el lehet mondani! — jelentette ki Zur Höhe és izgatottan dobbantott lábával. Hát persze, hogy el lehet mondani, csak éppen érzésem szerint, mivel végre is egy közelgő barbárság leírásáról volt szó, kissé több félelemmel és iszonnal kellett volna elmondani, nem pedig azzal a derűs elégtétellel, amelyről a legjobb esetben még csak azt lehetett remélni, hogy a dolgok megismeréséből és nem a dolgokból magukból fakadnak. Hadd adjak egy szemléletes képet erről a számomra nyomasztó derűről. Senki sem fog csodálkozni azon, hogy ennek a kultúrkritikai élcsepattinak társalgásában Sorelnak egy hét évvel a háború előtt megjelent könyve, a »Réflexions sur la violence« jelentős szerepet játszott. Kérlelhetetlen háború — és anarchia — jóslata, Európáról mint a háborús kataklizmák talajáról adott jellemzése, az az elmélete, hogy a földrészt népei mindig csak egy eszmében egyesülhetnek: a háborúskodásban — mindez jogot adott arra, hogy a korszak könyvének nevezzék. De még jobban feljogosított rá az a belátása és kijelentése, hogy a tömegek korában a parlamenti vita teljesen alkalmatlannak kell, hogy bizonyuljon a politikai akaratkialakítás céljára, hogy ennek helyére a jövőben a tömegek mítikus fikciókkal való ellátása lép májd, amely fikciók kezdetleges harci jelszavak, tehát arra való, hogy a politikai energiákat felszabadítsák, aktivizálják. Valóban ez volt a könyv rikító és riasztó próféciaja, hogy ezentúl népszerű vagy inkább tömegszerű mítoszok lesznek a politikai mozgás hajtóerői: mesék, ábrándképek, agyrémek, amelyeknek nem kell, hogy közülük legyen a valósághoz, észhez és tudományhoz, mégis teremthők lehetnek, megszabhatják az életet és a történelmet s ily módon dinamikus realitásoknak bizonyulhatnak. Látható, hogy a könyv nem hiába kapta fenyegető címét, mert úgy beszélt az erőszakról, mint az igazság diadalmas ellentétéről. Azt a meggyőződést keltette olvasó-

jában, hogy az igazságnak jócskán, sőt egészen ugyanaz lesz a sorsa, mint az egyénnek, tehát a leértékelődés. Gúnyos szakadékot nyitott igazság és erő, igazság és élet, igazság és közösség között. Implicite tudtul adta, hogy emez mindenképen előnyben részesítendő amazzal szemben, hogy amannak ez a célja és hogy aki a közösségben részesülni akar, annak készen kell lennie tetemes levonásokra az igazságból és tudományosságából, a sacrificium intellectusra.

És most képzeljék el (itt térek át a »szemléletes képre«, amelyet kilátásba helyeztem), hogyan élvezték ezek az urak, maguk is tudományos, tanult emberek, főiskolai tanárok, Vogler, Unruhe, Holzschuher, Institoris és hozzá Breisacher, azt a tényállást, amely engem annyira elrémitett és amelyet ők már vagy befejezettnak vagy szükségszerűen eljövendőnek tekintettek. Megengedték maguknak azt a tréfát, hogy képzeletben lejátsszanak egy törvényszéki tárgyalást, amelyen a politikai hajtóerőt, a polgári társadalmi rend szétzüllesztésének célját szolgáló tömegmítoszok közül egyik állott a vita központjában, főképviselőinek a »hazugság« és »hamisítás« vádjá ellen kellett védekezniük, és közben a felek, vádló és vádlott nem annyira birokra keltek, mint egymást a legnevettségesebben elhibázták és egymás mellé beszéltek. A groteszk ebben a tudományos tanúságoknak az a hatalmas tömege volt, amelyet felhasználtak, hogy a humbugot humbugnak, a valóság botrányos megsértésének mutassák ki, holott a dinamikus történetteremtő fikcióhoz, az úgynevezett hamisításhoz, más szóval a közösségalkotó hithez erről az oldalról egyáltalában nem lehetett hozzáférni és védelmezői annál gúnysabban fölényes képet vágtak, minél szorgosabban igyekeztek őket egészen idegen és számukra irreleváns síkon, tudniillik a tudomány, a tisztességes objektív igazság síkján megcáfolni. Istenem, a tudomány, az igazság! Ennek a felkiáltásnak a szelleme uralkodott a csevegők drámai ecsetelésén. Nem győztek mulatni a kritika és észkétségbeesett rohamán a számukra érinthetetlen, teljességgel megsebezhetetlen hit ellen és egyesült erővel a komikus tehetetlenség olyan világításába tudták helyezni a tudományt, hogy még a »szép hercegek« is remekül szórakoztak a maguk gyermekes módján. A vidám kerekasztal nem habozott, hogy az igazságszolgáltatás, amelynek az utolsó szót kellett kimondania, az ítéletet kellett meghoznia, ugyanazt az önmegtagadást tételjeze fel, amelyet maga gyakorolt. Az igazságszolgáltatás, amely a nép érzésén akart alapulni és nem akarta magát elszigetelni a közösségtől, nem engedhette meg magának, hogy az elméleti, közösségellenes úgynevezett igazság szempontját a magáévá tegye; modernnek és ugyanakkor a legmodernebb értelembe hazafiasnak kellett bizonyulnia, mikor a félelmetes falsumot elismerte, apostolait felmentette és a tudományt leforrázva küldte haza.

Na persze, persze, hát hogylene, ezt el lehetett mondani. Topp, topp.

Noha gyomorüregemben rossz érzés volt, nem lehettem ünneprontó és nem mutathattam ki ellenérzéseimet, hanem kénytelen voltam tőlem telhetőleg résztvenni az általános derűtségben, annál is inkább, mert hiszen ez nem minden további nélküli helyeslést, hanem legalább egyelőre még csak a meglevőknek vagy eljövendőknél nevéteően szellemvidám megismerését jelentette. Egyszer azért (»nem lehetnénk egy percre komolyak«) azt indítványoztam, fontoljuk meg, nem járna-e el helyesebben a gondolkodó, ha mégúgy szívén fekszenek is a közösség bajai, ha mégis az igazságot és nem a közösséget tűzné ki célul maga elé, hiszen ennek közvetve és hosszabb lejáratra jobban szolgálunk az igazsággal, akár a keserű igazsággal is, mint az olyan gondolkodással, amely az igazság rovására akar neki szolgálni, valójában azonban ezzel a megtagadással a valódi közösség alapjait belülről a legaggasztóbban szétrombolja. De életemben még sohasem tettem olyan megjegyzést, amely teljesebben és visszhangtalanabban esett volna az asztal alá ennél. Azt is megengedem, hogy tapintatlan volt, mert nem illett bele a szellemi hangulatba és egy természetesen ismert, nagyon is ismert, az ízléstelenségig ismert idealizmus sugallta, amely az újat csak zavarta. Sokkal jobban tettem, amikor az izgult kerekasztallal együtt ezt az újat vizsgáltam és vettem szemügyre és ahelyett, hogy meddő, igazában nagyon unalmas ellenzékiiséggel fordultam vele szembe, elgondolásaimat beleillesztettem a vita menetébe és annak keretében képet alkottam magamnak az eljövendő, kéz alatt már keletkezőben levő világról — akármilyen érzésem volt is közben a gyomorüregemben.

Ó-új, forradalmian visszaeső világ volt ez a világ, amelyben az egyén eszméjéhez kötött értékek, tehát mondjuk az igazság, szabadság, jog, ész teljesen elgyöngült és sutba került vagy legalább is az utolsó századokbelitől egészen különböző értelmet kapott, amennyiben kiragadták a sápadt elmélet birodalmából és vérbő relativizálással a hatalom, a tekintély, a hitbeli diktatura sokkal magasabb fórumára vonatkoztatták — nem afféle reakciós, tegnapi vagy tegnapelőtti módon, hanem úgy, hogy az az emberiség ujságos visszahelyezésével volt egyenlő teokratikusan középkori viszonyok és feltételek közé. Ez olyan kevésbé volt reakciós, amilyen kevésbé lehet visszamenésnek nyilvánítani egy gömbön megtett utat, amely természetesen körül, azaz visszafelé vezet. Ez volt az: hátrálás és haladás, régi és új, mult és jövő egy lett és a politikai jobboldaliság mindinkább egybeesett a baloldalisággal. A kutatás feltevésnélkülisége, a szabad gondolat korántsem a haladást képviselte, hanem az elmaradottság és unalom világához tartozott. A gondolat megkapta azt a szabadságot, hogy igazolja az erőszakot, ahogyan hétszáz évvel

előbb szabad volt az észnek a hitet magyarázni, a dogmát bizonyítani : errevaló volt vagy volt leendő a gondolkodás és ma is errevaló volt a gondolat. A kutatásnak *persze* voltak feltevései — még hogy voltak-e! Ilyenek voltak az erőszak, a közösség tekintélye és pedig akkora magátólértetődőséggel, hogy a tudománynak eszébe sem jutott a szabadság netaláni hiánya. Szubjektíve teljesen szabad is volt — egy objektív kötöttségen belül, amelyet beidegzettség és természetessége következtében senki sem érzett béklyónak. Aki világossá akarta tenni maga előtt, mi készül, és szabadulni akart a balga félelemtől ezzel kapcsolatban, csak arra kellett gondolnia, hogy bizonyos feltevések és megszentelt feltételek feltétlensége sohasem volt akadály a képzeletnek és a gondolat egyéni merészségének. Ellenkezőleg : éppen mert a szellemi egyöntetűség és zártság a középkori ember számára az egyház jóvoltából eleve tökéletesen magától értetődő adottság volt, sokkal inkább a fantázia embere lehetett az individualista kor polgáránál, a részletekben annál biztosabban és aggálytalanabban átadhatta magát személyes képzelőerejének.

Úgy van, a hatalom szilárd talajt adott az ember lába alá, antiabsztrakt volt és nagyon jól tettem, ha Kridwiss barátaival való együttlétemkor elképzelttem, hogyan fogja az ó-új az életet egyik és másik téren módszeresen megváltoztatni. A pedagógus például tudta, hogy az elemi oktatásban már ma megvan az a hajlam, hogy eltérjen a betűk, a különálló hangok elsődleges tanulásától és a szótanulás módszeréhez folyamodjék, az írást a dolgok konkrét szemléletéhez kapcsolja. Ez bizonyos tekintetben eltérést jelentett az elvont egyetemes, nyelviileg nem kötött betűírástól, úgyszólván visszatérést az ősnépek szóírásához. Titokban ezt gondoltam : mire még egyáltalában a szavak, mire az írás, mire a nyelv? A radikális tárgylagosság megmaradhatna a dolgoknál, csupán ezeknél. És visszaemlékeztem Swift egy szatírájára, ahol reformvágó tudósok elhatározzák, hogy a tudó kímélése és a frázisok elkerülése céljából a szót és beszédet egyáltalában eltörlik és csak maguknak a dolgoknak felmutatásával társalognak, amelyeket *persze* a kölcsönös megértés érdekében lehetőleg hiánytalanul a hátukon kell majd magukkal hordaniuk. Az elbeszélés igen mulatságos és még inkább azzá teszi, hogy az újítás ellen a nők, a csöcselék és az írástudatlanok lázadnak fel, ezek ragaszkodnak ahhoz, hogy szavakban fecsegenek. Nos, hát, itt a vitázó felek nem tettek saját szakállukra olyan messzemenő indítványokat, mint Swift tudósai. Inkább távolálló megfigyelők képét öltötték fel és »iszonytatóan fontos« jelenségeként azt az általános és már világosan megmutatkozó készséget vették szemügyre, hogy azonn módon elejtsék a kultúra úgynevezett vívmányait egy szükségesnek és korszerűnek érzett egyszerűsítés kedvéért, amelyet az ember, ha úgy tetszett, szándékolt visszabarbárosodásnak minő-

síthetett. Higgyek a fülemnek? Nevetnem kellett, közben azonban a szó szoros értelmében megboroztam, mikor az urak ebben az összefüggésben hirtelen a fogászatról és egészen tárgyiasan az Adrian és magam zenekritikai szimbólumáról, a »halott fogról« kezdtek beszélni! Valóban azt hiszem, jócskán kivörösödtem a nevetéstől, mikor a társaság szellemvidám derűvel fejtegette a fogorvosoknak azt a növekvő hajlamát, hogy az elhalt idegű fogakat rövid úton kihúzzák, mert eljutottak ahhoz a felfogáshoz, hogy fertőző idegen testeknek tekintsék — a 19. század gyökérkezelési technikájának hosszú, fáradságos és a raffináltságig menő fejlődése után. És vigyázat — különösen dr. Breisacher tette ezt az éleselméjű, általános helyesséssel fogadott megjegyzést: a higiénikus szempont itt többé-kevésbé az elejtés, feladás, letérés és egyszerűsítés elsődlegesen meglevő törekvésének racionalizálásaként fogható fel — a higiénikus megokolásoknál minden ideológiai gyanú helyénvaló. Kétségtelenül hajlandók voltak arra is, hogy nép- és fajhigiénéi alapon megokoltnak tartsák a betegek nagyobbbszabású elintézését is, életképtelenek és hülyék megölését, ha majd egy napon erre térnek rá, holott valójában — ezt nem is tagadták, sőt nagyon is hangsúlyozták — sokkal mélyebb elhatározásokról van szó, minden humánus elpuhultság elvetéséről, amely a polgári kor műve, az emberiség ösztönös felkészüléséről kemény és sötét, a humanitást kicsúfoló időkre, emberöltőig tartó háborúkra és forradalmakra, amelyek messze visszavisznek a középkor keresztény civilizációja mögé és inkább az annak keletkezése előtti, az ókori kultúra összeomlása utáni komor korszakot idézik vissza...

XXXIV. (Befejezés)

Meg fogják érteni, hogy valaki az ilyen ujdonságok feldolgozása közben tizennégy fontot veszíthet súlyából? Bizonyosan nem vesztettem volna ennyit, ha nem hittem volna a Kridwissnél megtartott ülések eredményeiben és abban a meggyőződésben lettem volna, hogy ezek az urak badarságokat fecsegnek. Ez azonban egyáltalában nem volt a véleményem. Sőt egy pillanatig sem titkoltam el magam előtt, hogy elismerésreméltó érzékenységgel tartották ujjukat a kor érverésén és annak alapján jövendöltek. Csak éppen — hadd ismétljem — végtelenül hálás lettem és tizennégy font helyett alighanem csak hetet fogytam volna, ha ők maguk kissé jobban megrémülnek megállapításuktól és valamelyes erkölcsi kritikát szegeznek velem szembe. Mondhatták volna: »Igen sajnálatosan úgy látszik, mintha a dolgok ebben és ebben az irányban mennének. Ennélfogva be kell avatkoznunk, óvnunk kell mindenkit az elkövetkezőktől és meg kell

tennünk minden telhetőt, hogy elkövetkezésüket megakadályozzuk. »De amit úgyszólván mondtak, az ez volt: »Mindez elkövetkezik és ha itt lesz, bennünket a helyzet magaslatán talál. Érdekes, sőt jó is, egyszerűen azért, mert ez az elkövetkező és felismerése teljesítménynek is, szórakozásnak is beillik. Nem a mi dolgunk, hogy valamit tegyünk is ellene.« — Így ezek a tudósok egymás közt. A felismerés öröme azonban szélhámosság volt; rokonszenveztek azzal, amit felismertek és amit e rokonszenv nélkül alkalmasint fel sem ismertek volna, ez volt az igazság és ez okozta bosszúságból és izgalomból származó súlyvesztésemet.

Csak hogy amit itt mondok, mindaz nem áll. Csupán a Kridwiss-féle körben tett köteleességszerű látogatásaim és a készakarva átélt megpróbáltatások magukban nem idézték volna elő lefogyásomat sem tizenégy fonttal, sem annak felével. Sohasem vettem volna szívemre a kerekasztal melletti dumát ebben a mértékben, ha nem szenvtelenül intellektuális kommentárjául szolgált volna egy forró művészi és baráti élménynek — egy baráti műalkotás keletkezésének, amellyel alkotóján át voltam baráti kapcsolatban, nem önmagában véve, ezt nem állíthatom, ehhez tulságosan sok rám idegenül és aggasztóan ható tulajdonsága volt annak a szemem előtt formálódó műnek, amely lázas gyorsasággal készült a nagyon is hazai falusi elvonultságban és ugyanakkor sajátos összhangban, szellemi párhuzamban állott a Kridwissnél hallottakkal.

Nem tűzték-e napirendre ott a kerekasztalnál minden hagyomány bírálatát, amely a sokáig sérthetetlennek vélt életértékek szétzúzásának eredménye volt és nem hangzott-e el kifejezetten az a megjegyzés, — nem tudom már kinek részéről, hogy Breisacher volt-e, Unruhe vagy Holzschuher? — hogy ennek a bírálatnak szükségképpen a hagyományos művészeti formák és műfajok ellen kell fordulnia, például az esztetikus színház ellen, amely a polgári élet körében áll és a műveltség ügye? Nos hát, szemem előtt játszódott le a drámai forma epikussal való felváltása, változott át a zenedráma oratóriummal, az opera-dráma opera-kantátéval — és pedig olyan szellemben, olyan alapul szolgáló érzülettel, amely igen pontosan egybehangzott a Martiusstrasse vitakozóinak kárhóztató ítéletével az egyén és minden egyéniség helyzetéről a világban: olyan érzülettel, akarom mondani, amelyet a lélektani dolgok nem érdekeltek már, hanem tárgyilagosságra törekedett, olyan nyelvre, amely az abszolútumot, a kötöttséget és a kötelezettséget fejezte ki és ennél fogva nagy szeretettel vette magára a szigorú praeklasszikus forma jámbor bilincsét. Adrian munkájának feszült megfigyelése közben, gyakran kellett a korai engrammára gondolnom, amit kisfiú korunkban tanítója, a bőbeszédű dadogó vésett elménkbe: a »harmónikus alanyiság« és »polifónikus tárgyiasság« ellentétére. A gömb-körűli

utat, amelyről a Kridwissnél folytatott gyötrelmesen okos beszélgetések közben szó volt, ezt az utat, amelyben a hátrálás és a haladás, a régi és új, a múlt és jövő egy lett — itt megvalósulva láttam az újságos visszanyúlásban Bach és Händel már harmonikus művészetén túl a valódi többszólamúság mélységes multjába.

Megőriztem egy levelet, amelyet Adrian abban az időben írt hozzám Pfeifferingből Freisingbe, kellősközepéből a munkának a dicsőítő éneken, melynek éléneklője a »nagy sereg, mely megszámlálhatatlan sokaságban minden pogányokból és népekből és nyelvekből összeseregletten áll a Szék és a Bárány előtt.« (1. Dürer hetedik lapját) — ebben a levélben látogatásomat kéri és az aláírás »Perotinus Magnus.« Sokatmondó tréfa és öngúnnnyal tele játékos azonosítás; mert ez a Perotinus a 12. században a Notre Dame egyházi zenéjének vezetője volt, olyan énekmester, akinek zeneszerzői utasításai a polifónia továbbfejlődéséhez vezettek. Engem ez a mókás aláírás igen erősen emlékeztetett Richard Wagnerére, aki a »Parsifal« idején egy levél alatt azt a címet biggyesztette nevéhez, hogy »egyházi főtanácsos.« A nem-művész számára fogas kérdés, milyen komolyan veszi a művész azt, ami feltehetőleg és látszólag a legizgalmasabban komoly dolog számára; hogy közben milyen komolyan veszi önmagát és mennyi játékoság, tréfa, magasabbrendű komédia van a dologban. Ha a kérdés nem volna jogos, hogyan aggathatott volna magára a zenei színpad nagymestere legünnepélyesebb áhítatú művével kapcsolatban ilyen gúnynevet? Adrian aláírásának láttán nagyon ehhez hasonló érzésem volt, sőt kérdezősködésem, aggályom és féltelmem ezen is túlment és szívem mélyén titokban egyenesen munkája jogosultságát feszegette, időbeli jogát arra a szférára, amelybe bele-mélyedt és melynek újjáteremtésén a legszűlsőbb, legfejlettebb eszközökkel dolgozott; röviden, egy olyan esztetizálást szerető és aggodalmaskodó gyanújában állott, amely a legkínzóbb kételynek szolgáltatva ki barátomnak azt a kijelentését, hogy a polgári kultúra leváltásra következő ellentéte *nem* a barbárság, hanem a közösség.

Itt nem tarthat velem lépést, aki nem élte át saját lelkében az esztetizálást és barbárságot összebarátkoztató eszteticizmust, a barbárság e szálláscsinálóját úgy, mint én — aki persze ezt a sanyarú szükségletet nem magamból merítve éltem át, hanem egy drága és nagy veszélyben forgó művészi szellem iránti barátságom jóvoltából. A kultikus zene megújítása profán korban veszélyekkel jár. Mert hiszen ugyebár egyházi célokat szolgált, annakelőtte azonban kevésbé civilizált, kuruzslói funkciója volt: olyan időkben tudniillik, mikor a túlvilági szolgálat sáfárja, a pap, még kuruzsló és mágus volt. Tagadható-e, hogy ez kultúraelőtti, barbár állapota volt a kultusznak — és érthető-e vagy sem, hogy a kultikus túlértett kultúrájú, az atomizálódásból közösségre vágyó megújítása olyan eszközökhöz nyúlt, amelyek

nemcsak egyházi erkölcsösödésének stádiumából valók, hanem a kezdetlegesség stádiumából is? Hiszen éppen ezzel függnek össze közvetlenül azok a roppant nehézségek, amelyekkel Leverkühn Apokalipszisének minden betanulása és előadása jár. Olyan együttesek vannak itt, amelyek szavalókórusok alakjában kezdődnek és csak fokonként, a legkülönösebb átmeneteken keresztül lesznek vokális zenévé; tehát kórusok, amelyek a különböző fokú suttogás, osztott beszéd, félénklés minden árnyalatán át jutnak el a legpolifónabb énekhez — olyan hangzatoktól kísérve, amelyek pusztá zörejnek, mágikus-fanatikus-négeres dobolásnak és gong-döngésnek indulnak és elérkeznek a legmagasabb zenéhez. Hányszor érte ezt a fenyegetésekkel telt művet, amely a legrejtettebb dolgokat igyekszik zeneileg feltárni, az emberben rejlő állatot éppúgy, mint legmagasztosabb rezdüléseit, hányszor érte ezt a művet a véres barbárság, de ugyanakkor a vértelen intellektualitás szemrehányása! Azt mondom, hogy érte; mert az az ideája, hogy úgyszólván a zene élettörténetét, zeneelőtti, mágikus-ritmikus elemi állapotától legkomplicáltabb tökéletességéig, magába fogadja, talán nemcsak részeiben, hanem egészében kiszolgáltatja ennek a szemrehányásnak.

Hadd idézzek egy példát, amely mindig különösen hatott humánus aggodalmaskodásomra és mindig céltáblája volt az ellenséges kritika csúfolódásának és gyűlöletének. Hanem előbből kell kezdenem: mindnyájan tudjuk, hogy a zeneművészet első teendője, legkorábbi vívmánya a hang denaturálása volt, az őseredetien-ősemberien bizonyára több skálán át üvöltő ének egy fokon való rögzítése és a hangrendszer kioldása a kaoszából. Minden bizonynyal és magától értetődően a hangok szabályozó mértékrendje előfeltétele és első önmegnyilatkozása volt annak, amit mi zenén értünk. Úgyszólván naturalista atavizmus, zeneelőtti időkből származó barbár esökevényként megrekedt ezen a fokon a sikló hang, a glisszandó — egy mélyenfekvő kulturális okokból a legnagyobb óvatossággal kezelendő eszköz, amelyből mindig hajlandó voltam kihallani valami kultúra-, sőt humanitásellenes démoniságot. Amire itt gondolok, az a siklóhang természetesen nem mondom, hogy előnyben részesítése, de mégis fölöttébb gyakori használata Leverkühnnél, legalábbis ebben a művében, az Apokalipszisben, amelynek rettenetes képei mindenestre módfelett csábító és egyúttal törvényesítő okot adnak e nyers eszköz felhasználására. Milyen szörnyű hatásuk ott, ahol az oltár négy hangja elrendeli a négy gyilkoló angyal elszabadítását, hogy lovat és lovat, császárt és pápát és az emberiség egyharmadát lekaszálják, az itt témául szolgáló harsona-glisszandók — a hangszer hét rendjének vagy fekvésének ez a megsemmisítő végigszágulása! Az üvöltés mint téma — mely borzalom! És micsoda akusztikus pánikot árasztanak az ismételten előírt üstdob-glisszandók, ez a hanghatás, amelyet

a gépdobnak — itt pergés közben működtetett — különböző skálákra való beállíthatósága tesz lehetővé. A hatás a legnagyobb mértékben kísérteties. De a legvelőtrázóbb a glisszandónak az emberi hangra való alkalmazása, amely pedig a hangrend és a skálakon áthúzott üvöltés ósállapotából való kiszabadulás első tárgya volt — tehát a visszatérés ebbe az ósállapotba, ahogyan az »Apocalipsis« kórusa azt a hetedik pecsét megoldásánál, a nap elfeketedésénél, a hold elvérzésénél, a hajók felborulásánál a kiáltó emberek szerepében szörnyűségesen végrehajtja.

Nagyon kérem, legyen szabad itt egy szót beiktatnom a kar alkalmazásáról barátom művében, a vokális testnek erről a soha ki nem próbált fellazításáról csoportosan elosztott és összefonódó egymáselleniségre, drámai párbeszédességre és külön kiáltásokra, amelyeknek ugyan van klasszikusan távoli példaképük a Máté-passio »barrabam!« válaszütésében. Az »Apocalipsis« lemond a zenekari közjátékokról; viszont a kórus nem egyszer kimondottan és bámulatosan zenekari jelleget ölt: így azokban a korális variációkban, amelyek az eget megtöltő 144.000 kiválasztott dicsénekét tolmácsolják, miközben a karszerűség éppen csak abban áll, hogy mind a négy hang állandóan ugyanabban a ritmusban fut le, miközben a zenekar a leggazdagabb ellentétes ritmusokat adja hozzá és állítja vele szembe. Ennek a darabnak (és nem egyedül ennek a darabnak) szélsőségesen polifón keménységei sok gúnyt és gyűlöletet váltottak ki. De hát ez már nincsen másként, el kell fogadnunk, én legalább kész bámulattal fogadom el: az egész művön uralkodik a paradoxon (ha ugyan paradoxon), hogy a disszonancia benne minden magasztos, komoly, jámbor és szellemi kifejezésére szolgál, míg a harmonikus és tonális a pokol világának, ebben az összefüggésben tehát a banalitás és a közhely világának van fenntartva.

De valami mást akartam mondani. Rá akartam mutatni a különös hangzatszerűsére, amely gyakran megvan az »Apocalipsis« vokális és instrumentális része között. A kórus és a zenekar nem állanak egymással élesen szemben, mint az emberi és a dologi, hanem feloldódnak egymásba: a kórus instrumentálizált, a zenekar vokalizált — olyan mértékben és olyan eredménnyel, hogy az ember és dolog közötti határ valóban eltolódottnak látszik, ami a művészi egységességnek bizonyára használ, mert hiszen — legalább az én érzésem szerint — van benne valami szorongató, veszedelmes, gonosz is. Hogy rámutassak néhány részletre: a babiloni ringyó, az állaton ülő asszony szava, azé, akivel a föld királyai paráználkodtak, különösen meglepő módon a legkecsesebb koloraturszopránban íródott és virtuóz futamai néha tökéletesen fuvolaszerű hatással olvadnak bele a zenekar hangjába. Másfelől a különböző módon tompított trombitából groteszk vox humana lesz, úgyszintén a szaxofonból, amely több kis töredék-

zenekarban játszik szerepet, amelyek az ördögi éneket, a fertő fiainak trágár táncdalait kísérik. Adrian gúnyos utánzóképesége, amely mélyen lényének szomorúságában gyökeredzik, itt a legkülönbözőbb zenei stílusok paródiájában érvényesül, amelyekben a pokol otromba kérékedése tobzódik: a francia impresszionizmus nevetségessé tett hangzataiban, polgári szalonzenében, Csajkovszkijban, music hallban, synkopékban, a jazz ritmikus cigánykerekeiben — mindez tarkán villódzó körhintaként megy körbe-körbe a főzenekar alapnyelve fölött, amely komolyan, sötéten, zord, radikális szigorral tartja a mű szellemi rangját.

Tovább! Annyi van még a szívemen barátom még alig feltárt hagyatékával kapcsolatban és úgy érzem, legjobb lesz, ha megjegyzéseimet a továbbiakban is egy olyan kifogás szemszögéből teszem meg, amelynek megmagyarázhatóságát megengedem, de inkább leharapnám a nyelvemet, semhogy jogosultságát elismerném. Ez a barbárság kifogása. A legrégibbnek a legújabbal való egyesítése adott rá okot, amely annyira jellemzi a művet, de korántsem önkényes, hanem a dolgok természetében rejlő: azt mondanám, hogy alapja a világ görbülete, amely a legkésőbbiben visszaidézi a legkorábbit. Így a régi zene nem ismerte a ritmust, amilyenek a későbbi muzsika felfogta. Az éneket a nyelv törvényei szerint metrizálták, nem ütemszerűen és periodikusan tagolt időmértékben haladt, hanem a szabad recitálás szellemének engedelmeskedett. És mi van a mi zenénk, a legifjabb zene ritmusával? Nem közelítették-e ezt is a beszéd lejtéséhez? Nem oldódik-e fel a kölesönös túlmozgékonytságban? Már Beethovennél találhatók olyan szabad ritmusú részek, amelyek megsejtetik az eljövendőket. Leverkusnnél nem hiányzik más, mint hogy az ütembeosztást magát is feladja. Ezt ironikusan konzervatív módon nem teszi. De a szimmetriára való tekintet nélkül, csupán a nyelvi akcentushoz illeszkedve, a ritmus tényleg ütemről ütemre változik. Engrammákról beszéltem. Vannak olyanok, amelyek az elme számára észrevételének lehetnek, de a lélekben tovább hatnak és a tudatküszöb alól éreztetik döntő befolyásukat. Nos hát, annak a furcsa tengerentúli szerzetnek alakja és diktátori tudatlanságú zenei ténykedése, akiről ifjúkorunkban mesélt nekünk egy másik furcsa szerzet, Adrian tanítója és akiről barátom hazamenet olyan gőgös elismeréssel nyilatkozott — ennek a Johann Conrad Beisselnek a története is ilyen engramma volt. Miért tettessem, mintha nem gondoltam volna már régesrégén többször is az énekművészet szigorú iskolamesterére és újrakezdőjére a tengerentúli Ephrathában? Együgyű merészségű pedagógiája és Leverkusnn minden zenei tanultság, technika, szellemiség végső határáig hajtott műve között egy világ van. És mégis számomra, a barátilag beavatott számára az úr- és szolgálhangok és a zenei himnuszrecitálás feltalálójának szelleme ott kísért benne.

Thomas Mann: Dr. Faustus

HORVÁTH KÁROLY²²

könyv- és papírkereskedő

Budapest, VIII. Baross-u. 91.

Hozzjárulok-e ezzel az intim megjegyzéssel a nekem annyira fájó kifogás magyarázatához, úgy próbálván megmagyarázni, hogy a legesekélyebb engedményt sem teszem neki? A barbárság kifogását értem. Sokkal inkább a jeges érintésű tömegmodernségbizorvos jelentkezésével van dolga ebben a vallásos látomásról szóló műben, amely a theologiai elemet szinte csak ítéletnek és rémségnek ismeri — a stream-line jelentkezésével, hogy erre az inzultáló szóra vetemedjem. Vegyék például a testist, a szörnyű történet tanúját és elmondóját, aki mint »én János« leírja a szakadék oroszlan-, borjú-, ember- és sasfejú állatait — ezt a hagyományosan tenorhangra írott szerepet, melyet azonban itt szinte kasztráltan magas hang ad elő, amelynek hideg, tárgyilagos, riporterkes kukorékolása félelmetes ellentétben áll katasztrófális közlései tartalmával. Mikor az »Apocalipsis« 1926-ban a »Modern Zenebarátok Társaságának« hangversenyén Majna-Frankfurtban első és egyelőre utolsó előadását érte meg (Klemperer vezénylete alatt), ezt a rendkívül nehéz szólamot mesteri módon énekelte egy Erbe nevű euruch-típusú tenorista, akinek velőig ható hírmondása valóban úgy hangzott, mint a »legújabb jelentés a világvégéről.« Ez teljesen hozzáillett a mű szelleméhez, amelyet az énekes rendkívül intelligensen fogott fel. Vagy vegyék a technika vívmányainak egy másik példáját a szörnyűségek közepette, azokat az (oratóriumban található!) hangszóróhatásokat, amelyeket a komponista különböző helyeken előírt és melyek különben soha el nem ért tér-akusztikai fokozásokat tesznek lehetővé oly módon, hogy az erősítés ezt az előtérbe hozza, miközben amaz mint távoli kórus, távoli zenekar visszahúzódik. Tegyük még egyszer emellé a persze nagyon szórványos, pusztán infernalis célokra felhasznált jazz-hangzatokat és nem fogják tőlem rossz néven venni, hogy a »stream-lined« metsző megjelölését alkalmaztam egy műre, amelynek szellemi és lelki alaphangulatában több köze van »Kaisersaschernhez«, mint az érzület modern szabásához és amelynek lényegét — merész kifejezéssel — kirobbanó régiségnek mondarám.

Lélektelenség! Jól tudom, alapjában erre gondolnak azok, akik Adrian alkotása ellen a »barbárság« szót hangoztatják. Meghallgatták-e valaha, akár olvasó szemmel is, az »Apocalipsis« bizonyos lírai részleteit — vagy mondjam-e csak, mozzanatait? Olyan kamarazenekartól kísért ének-részleteket, amelyek nálam keményebb szívű embernek is könnyet csalnának szemébe, mert mintha esdeklő kérések volnának egy lélekért? Bocsássák meg nekem a bizonyos értelemben levegőbe irányított polémiát, de én abban látok barbárságot, ember-telenséget, ha valaki ezt a lélekért való epedést — a kis habléány epedő vágyát — nevezi lélektelenségnek!

Megindult védekezéssel from le ezt — és másféle megindultság vesz rajtam erőt: a visszaemlékezés a nevetés pandaemoniumára,

a pokoli hahotára, amely rövid, de borzalmas befejezésül szolgál az »Apocalipsis« első részének. Gyűlölöm, szeretem és félek tőle, mert — nézzék el nekem ezt a túlságosan személyes »mert«-et! — mindig féltem Adrian nevető hajlamától, amelynek Rüdiger Schildknapptól eltérően, mindig csak rosszul tudtam szekundálni — és ugyanezt a félelmet, ugyanezt a riadt és aggódó gyámoltalanságot érzem a Gyeheña ez ötven ütemen átseprő, egyetlen hang vihogásával kezdődő és rohamosan terjedő, a kórust és a zenekart elkapó, ritmikus felborulások és kontrakarirozások között szörnyűséges tutti-fortissimóvá duzzadó, túlcsonduló szardonikus gaudiuma közben, a pokol gúny- és diadalkacájának e kurjongatásból, csaholásból, rikácsolásból, mekegésből, nyafogásból, üvöltésből és nyihogásból borzalmasan elegyített sortüze közben. Önmagában véve annyira utálok ezt az egész műben elfoglalt helye által még külön kiemelkedő epizódot, a pokoli röhejnek ezt a szélvészét, hogy aligha vettem volna erőt magamon és említettem volna itt, ha másrészt viszont, összefüggésben, nem tárta volna fel nekem szívét dermesztően a zene legmélyebb titkát, amely az azonosság titka.

Mert a pokoli kacajnak az első rész végén pandántja van az elejétől végéig csodálatos gyermekkórusban, amely rész-zenekar kíséretével nyomban megnyitja a másodikat — a kozmikus szférák zenéjének ebben a jeges, tiszta, üvegszerűen átlátszó, fanyar disszonanciájú, de ugyanakkor mondhatnám megfoghatatlanul földöntúli és idegen, a szívet reménytelen sóvárgással eltöltő kedvességű zengésében. És ez a makacskodókat is lefegyverző, megkapó, elragadó darab zenei szubstanciáját tekintve, mindenki számára, akinek füle van, hogy halljon és szeme, hogy lásson, megint csak az ördögi röhej! Adrian Leverkühn mindenütt nagy az egyenlő egyenlőtlenítésében. Ismerjük, hogyan tud egy fuga-témát már az első feleletnél ütemileg úgy módosítani, hogy szigorúan megtartott tematikája ellenére sem ismerhető fel benne az ismétlődés. Itt is ugyanez van — de seholsem olyan mélyen, titkosan és hatalmasan, mint itt. Minden szó, amelyben felcsendül az »odaát«, a misztikus értelmű átváltozás, tehát az át-lényegülés eszméje, a transzformáció, a transzfiguráció, itt pontosan megtalálható. Az imént hallott szörnyűség ugyan a leírhatatlan gyermekkórusban egészen más fekvésbe vivődött át, teljesen át-hangszerelődött és átritmizálódott ugyan, de a zümmögő sajgó szféra- és angyalzengésben nincs *egyetlen hangjeggy*, amelynek pontos megfelelője a pokoli hahotában is ne fordulna elő.

Ez Adrian Leverkühn egészen. Ez egészen az a zene, amelyet képvisel, és az egybehangzás mélyértelmű, a titokzatosságba emelt kiszámítottság. Ilyennek mutatja nekem zenéjét a fájdalmasan kitüntető barátság, noha a magam egyszerű természete szerint talán örömet láttam volna benne valami mást.

Az új számjegy olyan fejezet tetején áll, amely egy barátom életkörén belül lejátszódott gyászetról számol be, egy emberi katasztrófáról — de hát Istenem, melyik itt leírt mondatot, melyik szót nem zúgja körül a katasztrófa szele, amely mindannyiunk lélekzenivaló levegője lett? Melyik nem reszket át titokban, mint leírója keze is oly fölöttébb gyakran, annak a katasztrófának rezgéseitől, amely felé elbeszélésem halad, egyszersmind pedig attól a másiktól, amelynek jegyében ma áll a világ, legalább is a humánus, a polgári világ?

Itt olyan bensőségesen emberi, a külvilágtól alig észrevett katasztrófáról van szó, amelynek beteljesedéséhez sok minden jött össze: férfiúi aljasság, női gyöngeség, női büszkeség és hivatásbeli sikertelenség. Most huszonkét esztendeje, hogy Clarissa Rodde, a színésznő, az ugyancsak láthatóan veszélybejutott Ines húga, tönkrement: 1921/22 téli évadjának leteltével Pfeifferingben, anyja házában, de erre nem sok tekintettel, sietve és eltökélten öngyilkosságot követett el a méreggel, amelyet már régesrég tartogatott arra a pillanatra, mikor büszkesége már nem bírja majd az életet.

Hadd emlékezzem itt meg röviden azokról az eseményekről, melyek valamennyiünket megrendítő, de alapjában meg nem róható szörnyű tettehez vezettek, és a körülményekről, melyek között azt végrehajtotta. Jeleztem már, hogy müncheni tanárának aggodalmait és intelmei nagyon is helyénvalóknak bizonyultak, és Clarissa művészi pályája évek során át még mindig nem akart a vidék mélységéből magasabb, tekintélyesen méltóságteljesebb fokra emelkedni. A keletporoszországi Elbingből a badeni Pforzheimba ment — más szóval nem igen, vagy csak nagyon kevésbé haladt előre; a Birodalom nagyobb színházai nem törődtek vele; nem volt sikere vagy igazi sikere abból az egyszerű, de az érdekelt számára mégis oly nehezen megfogható okból, hogy természetes tehetsége nem tartott lépést becsvágyával, tudását és akarását valódi színészi vér nem tette hatásossá és nem nyerte meg neki a színpadon a vonakodó tömeg agyát és szívét. Hiba volt a primitívségben — amely mégis minden művészetben, a komédiáséban pedig minden bizonnyal döntő — akár tisztességére válik ez a kijelentés a művészetnek és kiváltképpen a komédiásságnak, akár nem.

Más is hozzájárult ahhoz, hogy Clarissa élete összekuszálódjon. Mint azt már régebben sajnálkozva vettem észre, nem tett eléggé különbséget színpad és élet között; színésznő volt és talán éppen mert nem volt igazán az, a színházon kívül is hangsúlyozta a színésznőt: e művészet fizikailag személyes jellege arra bírta, hogy polgári személyét arckozmetikával, kitömött frizurákkal és túlzottan dekoratív kalapokkal díszítse fel, amely teljesen szükségtelen és félreértésen

alapuló öndíszletezés a barátságos érzületű emberekre kínosan, a polgáriakra kihívóan és a hímvágyra bátorítóan hatott — egészen tévesen és minden szándék ellenére, mert Clarissa a leggúnyosabban elutasító, leghűvösebb, legszemérmesebb, legelőkelőbb teremtés volt — még ha az irónikus dőlőnek ez a páncélja védőképződmény volt is asszonyi vágyai ellen, amelyek viszont igazi hűgává tették Ines Institorisnak, Rudi Schwerdtfeger kedvesének — vagy ci-devant kedvesének.

Mindenesetre a jól konzervált hatvanéves férfi után, aki szeretőjévé akarta tenni, még sok kevésbbé szolid szándékú ifjú dicstelenül póruljárt nála, egyik-másik nyilvánosan ítélkező is, aki hasznos lehetett volna számára, de vereségeért, természetesen, Clarissa teljesítményének gúnyos lecsepülésével állt bosszút. Am akkor végre őt is utólérte a végzet és csúfosan megszegyenítette orrfintorgatását: »csúfosan«, mondom, mert leányságának legyőzője semmiképpen nem volt méltó diadalára és maga Clarissa sem tekintette arra a legkevesbbé sem méltónak: egy áldémoni hegyesszakállú szoknyavadász, kulisszahabitué és vidéki vívór, aki Pforzheimban az ügyvéd és bűnügyi védő foglalkozását folytatta és hódításához nem volt más eszköze olesó embermegvető svádájánál, finom fehérműjénél és sok fekete szőrnél a kezén. Az ő rutinjának esett áldozatul egy este játék után, alighanem boros hangulatban a töviskes, de alapjában tapasztalatlan és védtelen szűz önmagának legnagyobb haragjára, viharos önmegvetésére, mert a csábító egy pillanatra ugyan el tudta ragadni érzékeit, de semmit sem érzett iránta a gyűlöleten kívül, melyet diadala keltett benne és amelyben volt szívének némi csodálkozása azon, hogy ez a férfi képes volt őt, Clarissa Roddét megejteni. Ettől kezdve következetesen, hozzá még gúnyosan, megtagadta magát vágyától és csak attól félt folyton, hátha elhíreszteli az emberek között, hogy szeretője volt, amivel ez az úr nagyobb nyomaték kedvéért már akkor fenyegetődzött.

Közben a gyötrött, csalódott, megalázott nő előtt megváltó emberi és polgári kilátások nyíltak. Egy fiatal elszász nagyiparos ajánlotta fel neki őket, aki néha üzletileg Strassburgból Pforzheimba jött, egy nagyobb társaságban megismerkedett vele és halálosan beleszeretett a szépalakú és gúnyoros szókeségbe. Hogy Clarissa akkor nem állott egyáltalában szerződés nélkül, hanem másodízben, ha kevésbé hálás epizód szerepekre is, a pforzheimi városi színházhoz szerződhetett, egy idősebb dramaturg rokonszenvének és ajánlásának köszönhetette, aki maga is irodalommal foglalkozó ember léteke ugyan aligha hitt Clarissa színésznői hívatottságában, de becsülte általános szellemi és emberi színvonalát, amely oly jelentősen és gyakran oly zavaróan fölötte állott a komédiás nép között megszoktnak. Talán, ki tudja, még szerette is és csak túlságosan sok volt

benne a csalódás és a lemondás ahhoz, hogy felbátorodjék csöndes vonzalmára.

Az új színházi évad kezdetén tehát Clarissa találkozott a fiatal-emberrel, aki megígérte, hogy kiváltja elhibázott hivatásából és cserébe békésen biztosított, sőt jómódú életet kínál neki mint nejének idegen, de a nő származásához polgárian közelálló körben. Félreismerhetetlen reménykedéssel, hálálkodással, sőt gyöngédséggel (amely a hála gyümölcse volt) tudósította nővérét, de még anyját is Henri ajánlatáról és az ellenállásokról is, amelyekbe annak szándéka otthon egyelőre még ütközik. A választottjával körülbelül egykorú házifü — nyilván elkényeztetett házifü — anyjának kedvence, apjának munkatársa az üzletben, melegen képviselte otthon ezeket a kívánságokat, bizonyára nem kevés akaraterővel is, mely utóbbiból azonban több kellett volna, hogy gyorsan legyőzze polgári clarjának előítéletét a színésznő, a csavargónő ellen, aki ráadásul még »boche« is volt. Henriben sok megértés volt aziránt, hogy övéi aggódtak finomságáért és tisztaságáért, és félték attól, hogy elkótyavetélhetné magát. Hogy Clarissa nőülvétele egyáltalában nem ezt jelentette, nem volt velük könnyen megértethető. Erre a célra legjobbnak az kínálkozott, ha személyesen bevezeti az apai házba, vizsgálat céljából bemutatja szerető szüleinek, féltékeny testvéreinek és bíráló nagyrénjének. Ennek a bemutatkozásnak megengedésén és elrendezésén aztán hetekig dolgozott és szabályszerű levelekben és ismételt pforzheimi tartózkodások során értesítette a kedvest haladásáról.

Clarissa biztos volt győzelmében. Társadalmi egyenrangúsága, melyet csak az elhagyni szándékolt hivatás homályosított el, személyes találkozás esetén majd csak nyilvánvaló lesz Henri aggódó pereputtya előtt. Leveleiben és egy müncheni látogatás alkalmából élőszóval előlegezte magának a hivatalos eljegyzést és a jövőt, amely felé halad. Ez a jövő egészen másnak mutatkozott, mint a gyökértelenné lett, szellemi és művészi törekvésű patriciusleány megálmodta, de a révpart volt, a boldogság, — polgári boldogság — mely előtte nyilván elfogadhatóbbnak tűnt az idegenszerűség varázsa, az átplántálódásra választott életkeret nemzeti újszerűsége által: sokat gondolt jövőendő gyermekei francia gügyögésére.

Ekkor multjának kísértete, ez az ostoba, semmitmondó és semmirevaló, de szentelen és könyörtelen kísértet reményei ellen támadt és cinikusan semmivé tette őket, sarokba szorította és halálba kergette a szegény teremtetést. Az a jogvégzett csirkefogó, akié egy gyöngé órájában lett, zsarolni kezdte egyszeri diadalával. Henri hozzátartozói és maga Henri értesülni fognak vele való viszonyáról, ha nem hajlandó ismét neki adni magát. Mindaz, amit később megtudtunk, arra vall, hogy kétségbeesett jelenetek játszódhattak le a gyilkos és áldozata között. Hiába könyörgött a lány, — végül már térden is —

hogy kímélje, adja vissza a szabadságát, ne kényszerítse rá, hogy élete békességét árulással fizesse meg a férfi ellen, aki szereti és akinek szerelmét viszonzza. Éppen ez a vallomás sarkalta kegyetlenségre a szörnyeteget. Nem titkolta, hogy Clarissa, ha most neki adja magát, csak pillanatnyilag, csak egyelőre kap érte nyugalmat, vásárolja meg tőle a strassburgi utazást, az eljegyzést. Szabadságát sohasem fogja megkapni tőle, tetszése szerint újra meg újra kényszeríteni fogja arra, hogy mutassa ki háláját hallgatásáért, amellyel nyomban felhagy, ha a nő megtagadja tőle háláját. Kénytelen lesz házasságtörő életet folytatni — ez lesz a méltó büntetés filiszterségeért, azért, amit ez az ember polgári életbe való gyáva elbujásnak nevezett. Ha nem megy tovább, ha férjescskéje az ő segítségével nélkül is rájön a turpisságra, még mindig ott van neki a mindent elintéző szer, amelyet régesrégől fogva a halálfejes könyvben, ebben a dekoratív könyvben őriz. Nem hiába érezte magát a hippokratesi gyógy-szer büszke tulajdona által az élet fölött állónak, nem hiába szegezte vele szembe temetői gúnyját — ezt a gúnyt, amely jobban illett hozzá az élettel való burzsoá békekötésénél, amelyre készülödni akart.

Véleményem szerint a fickó a kicsikart kéjen kívül kimondottan életére tört. Infámis hiúságát ingerelte, hogy egy asszonyi hulla legyen útján; óhajtotta, hogy egy emberi lény, ha nem is éppen érte, legalább miatta vesszen és pusztuljon el. Ő, hogy Clarissa kénytelen volt megtenni neki ezt a szívességet! Ahogyan a dolgok állottak, kénytelen volt vele, ezt belátom, mindnyájunknak be kellett látnunk. Még egyszer teljesítette kívánságát, hogy egyelőre békesség legyen, és ezzel még inkább kezében volt, mint valaha. Alighanem arra számított, hogy ha a család egyszer befogadja, ha felesége lesz Henri-nek, majd csak talál rá (hozzá egy idegen állam területének oltalma alatt) utat és módot, hogy dacoljon a zsarolóval. De erre nem került rá a sor. Kínzója nyilván eltökélte, hogy nem hagyja eljutni a házassághoz. Egy névtelen levél, amelyben Clarissa szeretőjéről harmadik személyben volt szó, megtette a magáét a strassburgi családnál is, Henrinél magánál is. Eljutatta hozzá a szöveget — hogy igazolja magát, ha lehet. Kísérőleveléből iránta érzett szerelmének nem derült ki különösen megrendíthetetlen hitbeli erőssége.

Clarissa Pfeifferingban kapta meg az ajánlott küldeményt, ahol a pforzheimi színházi éved végeztével néhány hétre anyja házában a gesztenyefák mögött vendégeskedett. Kora délután volt. A szerátorné látta, hogy gyermeke gyors léptekkel tér haza a sétáról, amelyre ebédután egymagában ment. A ház kis verandáján Clarissa futólagos, zavaros és vak mosolygással sietett mellette szobájába, amelynek kulcsát gyorsan és erőlesen fordította meg a zárlatban. Saját szomszédos hálósobájából az öreg hölgy kisvártatva azt

hallotta, hogy leánya a mosdónál torkát öblíti — ma már tudjuk, hogy ez a már sebek húsítására történt, amelyeket a szörnyű sav okozott szápadlásán. Aztán csend lett, ijesztően hosszú csend, majd húsz perc múlva a szenátorné bekopogott Clarissához és nevéen szólította. Akármilyen sürgősen ismételte ezt, nem jött válasz. A homloka fölött jól már el nem rendezhető hajú és foghíjas anya rémülten szaladt a főépületbe és fojtott szavakkal értesítette Schweigestillné. Ez a sokat tapasztalt nő követte egy béressel, aki a két nő ismételt hívása és kopogtatása után feltörte a zárt ajtót. Clarisse nyitott szemekkel feküdt a díványon az ágy lábánál, ezen a hetvenes vagy nyolcvanas évekből való hát- és oldaltámlás bútordarabon, amelyet a Rambergstrasséról ismertem és amelyre hirtelen rárogyhatott, mikor gurgulázás közben meglepte a halál.

— Itt bizony már nincs mit tenni, kedves szenátorné — mondta ujjával az arcán és fejét rázva Schweigestillné a félig kiegyenesedve elterült test láttán. Nekem ez a nagyon is meggyőző látvány csak késő este jutott ki, mikor a háziasszony telefonhívására odasiettem Freisingből, a nyöszörgő anyát mint házának régi barátja megilletődve és vigasztalóan karomba zártam és vele, Else Schweigestillel és az ugyancsak odaérkezett Adriannal a halott mellett álltam. Clarissa szép kezén és arcán sötétkéék vértódulási foltok mutatták a gyors fulladásos halált, a légzési központ hirtelen megbénulását egy akkora adag ciánsavtól, amellyel egy század katonát meg lehetett volna ölni. Az asztalon kiürítve, felsrófolt alsó résszel állott az a bronztartály, a Hippokrates görög betűkkel írott nevével ellátott könyv, amelyen a halálfej nyugodott. Mellette egy vőlegényéhez intézett, ceruzával hevenyészve megírott papírlap ezzel a szöveggel:

»Je t'aime. Une fois je t'ai trompé, mais je t'aime.«

A fiatalember eljött a temetésre, amelynek rendezése az én feladatam lett. Vigasztalan volt, vagy helyesebben »désolé«, ami bizonyára tévesen kevésbé komolynak, kissé szólásmondásszerűbbnek hat. Nem kételkedem fájdalmában, amellyel felkiáltott:

— Ah, monsieur, eléggé szerettem ahhoz, hogy megbocsássak neki! Minden jóra fordulhatott volna. Et maintenant — comme ça!

Igen, »comme ça«! Valóban minden másképen lehetett volna, ha nem lett volna olyan bágyatag házifiú és Clarissának megbízhatóbb támasza lett volna.

Aznap éjjel Adrian, Schweigestillné és én, miközben a szenátorné mély gyászban ült gyermeke megmerevedett teteménél, megszövegetük a Clarissa legközelebbi hozzátartozóitól aláírandó gyászjelentést, amelynek kíméletes egyértelműséget kellett adnunk. Abban a fogalmazásban egyeztünk meg, amely szerint az elhunyt súlyos, gyógyíthatatlan bánat után költözött el a világból. Ezt olvasta a müncheni esperes, akihez elmentem, hogy kieszközöljem nála a sze-

nátornétól sürgetően óhajtott egyházi temetést. Nem túlságosan diplomatikusan fogtam hozzá, amennyiben naiv őszinteséggel eleve beismertem, hogy Clarissa inkább választotta a halált a tisztességtelen életnél, amiről azonban a lelkes, igazi lutheránus típusú robusztus pap, hallani sem akart. Bevallom, eltartott egy ideig, míg megértettem, hogy az egyház ugyan egyfelől nem óhajlja magát mellőzöttnek tudni, de nem hajlandó a kifejezett, akármilyen tisztességes öngyilkosságot beszentelni — szóval, hogy az izmos férfiú nem akart egyebet, mint hogy hazudjam. Így hát szinte nevetséges hirtelenséggel beadtam a derekam, kijelentettem, hogy az egész ügy tisztázatlan, megengedtem a baleset, az üvegcsere lehetőségét, sőt valószínűségét, és ezzel elértem, hogy a nyakas pap, akinek szent cége nevében mégis hízelgett, hogy ekkora súlyt vetnek részvételére, késznek nyilatkozott arra, hogy elvégezze a szertartást.

Ez a müncheni erdei temetőben ment végbe Roddeék baráti körének teljes számú részvételével. Még Rudi Schwerdtfeger, még Zink és Spengler, sőt Schildknapp sem hiányzott. A gyász őszinte volt, mert mindenki szerette a szegény durcás, büszke Clarissát. Anyja helyett, aki nem mutatkozott, a sűrű gyászfátyolos Ines Institoris fogadta ferdén előrenyújtott kis nyakával és enyhe méltósággal a részvétnyilatkozatokat. Akaratlanul kénytelen voltam húga életbeli próbálkozásának tragikus kimenetelében rossz előjelet látni az ő sorsát illetően is. Egyébként vele való beszélgetésem közben az a benyomásom volt, hogy inkább irigyelte Clarissát, mint gyászolta. Férjének viszonyai egyre jobban megsínylették a bizonyos köröktől akart és előidézett valutáromlást. A fényűzés mellvédje, ez az oltalom az élettől, fenyegetően tünedezett el rettegő szeme elől és már az is kérdésessé vált, hogy tartani tudják-e majd az Angolkert mellett levő drága lakást. Ami Rudi Schwerdtfergert illeti, megadta ugyan Clarissának, jó leánypajtásának az utolsó tisztességet, de lehetőleg gyorsan elment a temetőből — miután a legközelebbi gyászolóknak olyan formában fejezte ki részvételét, amelynek szűkösségére figyelmeztettem Adriant.

Ines először látta viszont kedvesét, mióta az felbontotta a viszonyt — félek, némileg brutálisan, mert hogy »nettül« tegye, nem igen volt lehetséges, tekintettel a kétségbeesett szívósságra, amellyel Ines hozzá ragaszkodott. Amint húga sírjánál állott aprócska férje mellett, elhagyott nőnek tűnt és gyaníthatólag borzalmasan szerencsétlen volt. De mintegy vigasztalásul és pótlásul egy kis nőtársaság tömörült köré, amelynek tagjai részben inkább miatta, mint Clarissa tiszteletére vettek itt részt a gyászünnepségen. Ehhez a kis és tömör csoporthoz, szövetséghez, baráti klubhoz, vagy hogy mondjam, tartozott az exotikus Natalia Knöterich, ő lévén Ines legközelebbi bizalmasa; de odatartozott egy férjétől elvált erdélyi román írónő is,

néhány vígjáték szerzője és egy schwabingi bohém-szalonné tulajdonosnője, továbbá Rosa Zwitscher udvari színésznő, egy gyakran ideges intenzitású előadóművész — és még egy-két női alak, akinek jellemzése itt fölösleges, különösen mert nem mindegyikről tudom biztosan, hogy aktív tagja volt-e a szövetségnek.

A pép, amely összetartotta őket — az olvasó előkészülhetett erre a közlésre — a morfium volt, ez a szerfölött erős kötőanyag; mert nemcsak hogy a tagok félelmetes együttérzéssel segítettek ki egymást a boldogító és vészthozó méreggel, hanem erkölcsileg is szomorú, de egyúttal gyöngéd, sőt kölcsönös becsülésen alapuló szolidaritás állt fenn ugyanannak a szenvedélynek és gyöngeségnek rabszolgái között, és a mi esetünkben a bűnözőket még egy határozott filozófia vagy maxima is összekapcsolta, amely Ines Institoristól indult ki és melyet saját igazolására mind az öt-hat barátnő is helyeselt. Ines ugyanis azt hirdette, — magam is hallottam alkalomadtán tőle — hogy a fájdalom méltatlan az emberhez, hogy szenvedni gyalázat. De még a testi fájdalom vagy lelki bánat előidézte konkrét és különös megaláztatástól eltekintve is, a pusztán lét, az állati létezés méltatlan béklyó és alacsony kölönc, és mindenképen nemes és büszke dolog, az emberi jog és a szellemi jogosultság aktusa, ha valaki ezt a terhet úgyszólván leemeli magáról, megszabadul tőle, szabadságot, könnyedséget, mintegy testetlen jóérzést nyer azáltal, hogy testét ellátja azzal az áldott anyaggal, mely ily módon emancipálja a szenvedéstől.

Hogy ez a filozófia a bágyasztó szokás erkölcsileg és testileg vésszes következményeit ugyancsak vállalta, nyilván nemességéhez tartozott, és valószínűleg a közös korai romlás tudata volt az, ami a társnőket ekkora gyöngédségre, sőt szerelmes vonzalomra hangolta egymás iránt. Nem minden ellenkezés nélkül láttam szemük elragadtatót felragyogását, meghatott ölekezéseiket és csókolódzásait, ha társaságban találkoztak. Mi több, bevallom belső türelmetlenségemet ez öndiszipenzálással szemben — bizonyos csodálkozással vallom be, mert különben semmiképpen nem szeretek az erénycsősz és hajszálhasogató szerepében tetszelegni. Talán az a bizonyos édeskés őszintétlenség, amelyre a szenvedély vezet, vagy amely eleve hozzátartozik, tölt el ezzel a legyűrhetetlen ellenszennvvel. De rossznéven vettem Inestől gyermekeivel szemben tanúsított kíméletlen közönyét is, amelyet a rossz szokásnak való behódolása bizonyított és mely ennek megfelelően minden majomszeretetét is megcáfolta a fehér luxuslányok iránt. Röviden, lelkem mélyéig kiábrándultam ebből a nőből, mióta tudtam és láttam, mit enged meg magának, és ő nagyon is észrevette, hogy szívemben elejtettem, és olyan mosollyal nyugtázta ezt a megállapítást, amely torz és huncut kaján-ságával arra a korábbira emlékeztetett, amelyet akkor láttam tőle,

mikor két óra hosszat zsebelte be emberi részvétemet szerelmi fájdalmai és vágyai iránt.

Nem, kevés ok volt arra, hogy mulasson, mert nyomorúságos dolog volt ahogyan kivetkőzött méltóságából. Valószínűleg nagyobb dózisokat vett, amelyek nem jóérzést idéztek benne elő, hanem olyan állapotba taszították, amelyben mutatkoznia sem lehetett. A már említett Zwitscher a szer hatása alatt genialisabban játszott, Natalia Knöterich pedig társasági vonzóerejét fokozta vele. De a szegény Inessel ismételten előfordult, hogy félig eszméletlenül jelent meg az étkezésen és üveges szemmel és rezgő fejjel ült legidősebb lánya és kicsinyes-kínosan feszengő férje mellé a még mindig előkelő, kristálytól csillogó asztalhoz. Ehhez még egyet fűzök hozzá: Ines néhány évvel utóbb főbenjáró bűncselekményt követett el, amely általános iszonyt keltett és polgári életének végét vetett. De akármennyire elborzadtam is a szörnyű tettől, régi barátságából mégis szinte büszke, nem, határozottan büszke voltam arra, hogy esetszerűen maradt anyai ereje és vad elszántsága, hogy elkövesse.

XXXVI.

Ó, Németország, tönkremegy és én reményeidre gondolok! Azokat a reményeket értem, amelyeket keltettél (pedig talán nem is osztottál), amelyeket előbbi, aránylag még enyhe összeomlásod, a császárság levételése után a világ beléd vetett és amelyeket elrugaszkodott viselkedésed ellenére, nyomorod teljességgel megveszekedett, elkeseredett és vadul demonstratív »felpuffasztása«, az ittasan égbekapaszkodó valutainfláció ellenére néhány éven át bizonyos fokig igazolni látszottál.

Igaz, az akkori fantasztikus világot kicsúfoló és a világ megrémítésére szánt csúfságban már sok volt 1933 óta, sőt 1939 óta tanúsított magatartásunk monstuózus hihetetlenségéből, excentrikusságából, nyilvánvaló lehetetlenségéből, gonosz sansculottizmusából. De a milliárdos részegség, a mizériának ez a dagálya egy nap mégis csak véget ért, gazdasági életünk elrusnyult arcába visszatért az ész kifejezése és ügylátszott, mintha felderengene nekünk németeknek a szellemi felocsudás, a békében és szabadságban való társadalmi haladás, a gyámság alól kinőtt és jövőt akaró kulturális iparkodás, a normális világhoz való érzés- és gondolkodásbeli jószándékú hozzáidomulás korszaka. Kétségtelenül minden veleszületett gyengesége és önmagával szemben érzett ellenszenv ellenére ez volt a német köztársaság értelme, reménye — és itt ismét arra a reményre gondolok, amelyet az idögenekben ébresztett. Kísérlet volt, nem is egészen kilátástalan kísérlet (Bismarck balsikerű kísérlete és egye-

sítési bűvészmutatványa óta a második) Németország normalizálására az európaizálás vagy mondjuk »demokratizálás«, a népek társaséletébe való szellemi bevonás értelmében. Ki tagadná, hogy a többi országokban sok jóakarattal hittek ennek a folyamatnak lehetőségében — és ki vitatná, hogy itt magunk között Németországban, a paraszti csökönység kivételével, országszerte valóban megállapítható volt a reménykedő haladás ebben az irányban?

A század huszas éveiről beszélek, főként természetesen azok második feléről, amely a kulturális gyújtópont komoly áttolódását hozta magával Németországban és amelyre mégis nagy fokban jellemző volt, hogy mint már említettem, ekkor ment végbe Adrian Leverkühn apokaliptikus oratóriumának első előadása, pontosabban első teljes előadása. Ez, noha színhelye Frankfurt volt, a Birodalom egyik legjóakaratóbb, legnyilteszübb jellegű városa, magától értetődően nem történt haragos ellentmondás nélkül, anélkül, hogy el ne hangzott volna a művészet kicsúfolásának, a nihilizmusnak, a zenei elvetemültségnek, vagy hogy az akkor legközkeletűbb káromlást ideiktassam, a »kultúrholsevizmusnak« elkeseredett szemrehányása. De a műnek és az előadásához szükséges merészségnek intelligens, a szóval bánni tudó védői akadtak, és ez a szép bátorság, amely világ és szabadság iránti rokonszenvével 1927 ráján érte el tetőpontját, a különösen Münchenben otthonos nacionalista-wagneri-romantikus reakciónak ez az ellentéte, már az évtized első felében is mindenképpen eleme volt közéletünknek — és itt olyan kulturális eseményekre gondolok, mint a huszas weimari zenészünnepségre és a következő évben Donaueschingenben rendezett első zenei ünnepre. Mindkét alkalommal — sajnos, a szerző távollétében — egy meglehetősen fogékony, mondhatnám művészileg »köz társasági« érzelmű közönség előtt az új szellemi és zenei magatartás egyéb példáin kívül eljátszották Leverkühn műveit is: WeimARBAN a Kozmikus Szimfóniát Brunó Walter ritmikusan kiváltképpen megbízható vezényletével, a badeni ünnepi székhelyen pedig Hans Platner híres bábszínházával kapcsolatban a »Gesta Romanorum« mind az öt darabját. Az élmény olyan volt, hogy soha addig nem tapasztalt módon ide-oda sodorta a lelket jámbor megilletődöttség és nevetés között.

De utalni akarok arra is, milyen részük volt német művészeknek és műértőknek a »Modern Zenebarátok Nemzetközi Társasága« megalakításában huszonkettőben, és hogy ennek a szövetségnek előadásain két évvel utóbb Prágában, már Adrian »Apocalipsis cum figuris«-ának korális és instrumentális töredékei is felcsendültek egy minden zenekedvelő országból érkezett híres vendégekkel sűrűn tarkított hallgatóság előtt. A mű már akkor megjelent nyomtatásban és pedig nem Schottnál Mainzban, mint Leverkühn korábbi munkái,

hanem a bécsi »Universal-Edition« keretében, amelynek még fiatal, alig harmincéves, de Közép-Európa zenei életében befolyásos szerepet játszó igazgatója, dr. Edelmann egy napon, és pedig olyan időpontban, mikor az »Apocalipsis« még készen sem volt (a betegségbe való visszaesés előidézte félbeszakítás heteiben), meglepetésszerűen felbukkant Peifferingben, hogy Schweigestillék vendégének felajánlja kiadói szolgálatait. A látogatás kimondott összefüggésben volt egy Adrian munkásságáról szóló cikkel, amely kevéssel azelőtt jelent meg a »Hajnal« című radikálisan haladó bécsi zenei folyóiratban és Fehér Dezső magyar zenetudós és kultúrfilozófus tollából származott. Fehér akkora bensőséggel nyilatkozott ennek a kultúrvilág előtt általa feltárt zenének intellektuális magasságáról és vallásos mondanivalójáról, büszkeségéről és kétségbeeséséről, bűnös, ihlettségig fokozott okosságáról, amelyet még megerősített bevallott szégyenkezése amiatt, hogy cihkíró nem magától fedezte fel ezt a rendkívül érdekes és megkapó jelenséget, nem a maga belső ösztönzéséből bukkant rá, hanem kívülről kellett felé irányítani, illetve, mint ő mondta, felülről, egy minden tanultságnál magasabb szférából, a szeretet és hit, egyszerűen az örök nőiség szférájából. Röviden, a cikk, amely tárgyhöz eléggé illően elegyítette az analitikus elemet a líraival, ha elmosódó körvonalakban is, de sejteni engedte egy szenzitív, sokattudó és tudásáért tevékenyen agitáló nő alakját, aki tulajdonképeni sugalmazója volt. Minthogy azonban dr. Edelmann látogatásáról bebizonyosodott, hogy indítéka a bécsi cikk volt, azt lehetett mondani, hogy közvetve ez a látogatás is ama gyöngéd, háttérben maradó energia és szeretet ténykedéséből fakadt.

Csak közvetve? Nem vagyok benne egészen bizonyos. Lehetőségesnek tartom, hogy a fiatal zene-üzletemberhez is ugyanabból a »szférából« érkeztek közvetlen ösztönzések, javaslatok, utasítások, és ebben a feltevésemben megerősít az, hogy ez az úr többet tudott, mint amennyit a kissé titkolódzó cikk elárulni hajlandó volt: hogy tudta a nevet és meg is nevezte — nem rögtön, nem a legelején, hanem a beszélgetés folyamán, annak vége felé. Miután csaknem elutasításban részesült, de ügyesen mégis keresztülvitte, hogy bebocsássák, felvilágosításokat kért Leverkushtől mostani munkásságáról, hallott az oratóriumról — első ízben? kétlem! — és elérte, hogy Adrian, noha az összeesésig rossz állapotban volt, a Nike-teremben hosszabb részleteket játszott el neki kéziratából, mire Edelmann a művet ott a helyszínen megvásárolta az »Edition« számára: a szerződés másnap jött meg a müncheni »Bayerischer Hof«-szállóból. De mielőtt elment, a francia eredetű bécsi megszólítással megkérdezte Adriantól: — Ismeri a mester Tolnaynét?

Olyan alakot szándékozom itt bevezetni elbeszélésembbe, aminőt regényíró még sohasem mutatott be olvasóinak, mert a *láthatatlanság*

nyilvánvaló ellentmondásban áll a művészi alkotás, tehát a regényírás feltételeivel is. Tolnayné pedig láthatatlan alak. Nem állíthatom az olvasó elé, a legcsekélyebbet sem mondhatom el külsejéről, mert nem láttam és sohasem kaptam róla leírást, mert egyetlen ismerősöm sem látta soha. Nyitva hagytam a kérdést, hogy dr. Edelmann, vagy akár a »Hajnal«-nak az a munkatársa, aki földije volt, dicsekedhetett-e ismeretségével. Ami Adriant illeti, ő a bécsi vendég kérdésére mindenestre nemmel válaszolt. Nem ismeri a hölgyet, mondotta, de a maga részéről nem is kérdezte meg, ki az, úgyhogy Edelmann is elállott attól, hogy magyarázattal szolgáljon, csak ennyit felelt:

— Annyi bizonyos, hogy nincs a mesternek nagyobb tisztelője. A nem-ismerést nyilván olyan feltételes és titoktartásba burkolt igazságnak fogta fel, amilyen volt is. Adrian azért válaszolhatott úgy ahogyan válaszolt, mert a magyar arisztokráta nőhöz való viszonyából hiányzott a személyes találkozás és — hadd tegyem hozzá — kétoldali csendes megállapodás értelmében azután is mindig hiányzott. Hogy huzamosabb idő óta levélbeli érintkezés állott fenn, olyan levelezés, melynek során a hölgyről bebizonyult, hogy Adrian művének legokosabb és legalaposabb ismerője és vallója, hozzá pedig gondos barátnő és tanácsadó, feltétlen kiszolgálója Adrian életének, aki viszont a maga részéről a magánytól kitelhető közlékenység és bizalom végső határáig elment — más kérdés. Beszéltem már azokról a hiányt szenvedő női lelkekről, akik önzetlen odaadásukkal szerény helyet hódítottak maguknak e férfi bizonyára halhatatlan életében. Ime a harmadik közülük, ez az egészen más fajtájú, önzetlenségben amaz egyszerűbbek mögött nemcsak hogy el nem maradó, hanem őket felülmúló minden közvetlen közledésről való aszketikus lemondásával, a rejtettségnek, tartózkodásnak, nem-háborgatásnak azzal a törhetetlen betartásával, amelynek alapja nem lehetett félszeg félelem, hiszen nagyvilági nőről volt szó, aki a pfeifferingi remete szemében valóban a világot képviselte — a világot, ahogyan ő szerette, szükségelte, elviselte, a távolságot tartó, intelligens kíméletből közeledni nem akaró világot...

Elmondom erről a ritka lényről, amit tudok. Tolnayné gazdag özvegy volt, aki gyermektelenül maradt úri, de kicsapongó, egyébként nem szenvedélyeiben tönkrement, hanem futtatáson szerencsétlenül járt férje után, mint tulajdonosnője egy budapesti palotának, egy hatalmas, néhány órányira a fővárostól délre, Székesfehérvár közelében, a Balaton és Duna között fekvő hitbizománynak, továbbá egy kastélyszerű villának a már említett tó partján. A birtok, a tizen-nyolcadik századból származó pompás, kényelmesen átalakított udvarházával, roppant búzamezőkön kívül kiterjedt cukorrépaültetvényeket foglalt magában, amelyek termését saját finomítóüzemekben dolgozták fel. Valamennyi lakóhely, a városi ház, kastély és nyári

villa közül a tulajdonosnő egyiket sem használta huzamosabb ideig. Túlnyomórészt, mondhatni mindig utazgatott, miközben otthonait, amelyeken nyilvánvalóan nem csüggött, amelyekből a nyugtalanság, vagy kínos emlékezősek űzték el, gondnokok és házmesterek oltalmára bízta. Párizsban, Nápolyban, Egyiptomban és az Engadinben élt, egyik helyről a másikra kísértetve magát egy komornától, egy férfi alkalmazottól, aki a szálláscsináló vagy útímarsall teendőit intézte, és egy csupán az ő rendelkezésére álló orvostól, ami kényes egészségre engedett következtetni.

Ez azonban látszólag nem gátolta mozgékonyását, és ez utóbbi ösztönön, sejtelmén, megérző tudáson, — Isten tudja — titokzatos beleélésen és lelki rokonságon alapuló lelkeségével együtt meglepő felbukkanásokra vezetett. Kiderült, hogy ez a nő mindenütt ott volt és feltűnés nélkül elvegyült a hallgatóságban, ahol valakinek volt annyi bátorsága, hogy előadjon valamit Adrian szerzeményei közül: Lübeckben (a kicsúfolt operabemutató), Zürichben, Weimarban, Prágában. Hogy Münchenben, tehát Adrian lakóhelyének közvetlen közelében hányszor tartózkodott jelentkezés nélkül, nem tudnám megmondani. De hogy Pfeifferinget is ismerte, alkalomadtán és kézalatt napvilágra került: titokban tudomást szerzett Adrian életkeretéről, legközelebbi környezetéről, ha nem csalódom, még az apátszoba ablaka alatt is állott — aztán észrevétlenül újra elment. Ez eléggé megkapó, de még különösebben hat rám és még inkább felkelti bennem a zarándokút képzetét, hogy, mint ugyancsak sokkal azután és többé-kevésbé véletlenül kitűnt, Kaisersaschernbe is elutazott, ismerte Oberweiler falut és magát a Buchel-tanyát is, tehát tudott az — engem mindenkor kissé szorongató — párhuzamosságról, amely Adrian gyermekkorának színtere és későbbi környezete között fennállt.

Elfelejtettem említeni, hogy nem hagyta ki a szabin hegyek között fekvő Palestrina helységet sem, néhány hétig időzött a Manardi-házban és a jelek szerint gyorsan és melegen összebarátkozott Signora Manardival. Ha részben németül, részben franciául írott levelekben megemlékezett a háziasszonyról, a »Manardi anyó«, »mère Manardie« nevet adta neki. Ugyanezzel a szóval jelölte meg Schweigstillnét, akit, mint közléseiből kiderült, úgy látott, hogy az őt nem láthatta és nem figyelhette meg. És ő maga? Úgy gondolta-e, hogy ezekhez az anyai alakokhoz csatlakozik és nővéreinek hívja őket? Mely név illette meg őt — Leverkühn Adrianhoz való viszonyában? Melyiket kívánta, igényelte magának? A védőangyalét, az Egeriáét, a szellem-szerelmesét? Az első levelet, melyet (Brüsszelből) hozzá intézett, hódoló ajándék kísért, olyan *gyűrű*, amilyent még sohasem láttam, ha ez nem is jelent sokat, mert e sorok írója valóban kevésbé tájékozott a világ kincseinek tekintetében. Számomra felbecsülhetetlen értékű és elragadó szépségű ékszer volt. A cizellált karika maga

régi renaissance munka volt, a kő pedig nagy felületekben csiszolt gyönyörű példány, világoszöld urali smaragd, gyönyörű darab. Az embernek az lehetett az érzése, hogy a gyűrű valaha egy egyház-fejedelem kezét díszítette — a rajta levő pogány felírás nem cáfolta meg ezt az elgondolást. A kemény nemes-berillbe ugyanis, annak felső csiszolt lapjába a legfinomabb görög betűkkel két verssor volt belevésve, amelyek valahogyan így volnának visszaadhatók :

»Mily remegés suhan át Phoebus sűrűlombu babérján !
Reng az egész templom ! Távozz, avatatlan, e helyről !«

Nem esett nehezemre, hogy ezeket a verseket felfedezzem Kallimachos Apollóhoz írott himnuszának kezdősoraiban. Ezek a sorok szent borzadállyal írják le az isten szentélyében való megjelenésének jeleit. Az írás, amilyen apró volt, megőrizte teljes élességét. Kissé elmosódottabbnak látszott az alatta bevéssett vignetta-szerű jelvény, amelyről inkább csak nagyítóval volt megállapítható, hogy szárnyas kígyószemű szörny, amelynek kiöltött nyelve jól kiformált nyíl alakját mutatta. Engem ez a mithológiai rém a chrysei Philoktetes lőtt vagy mart sebére emlékeztetett, aztán a névre, amelyet Aischylos ad egy helyen a nyílnak : »sziszegő szárnyas kígyó«, de még arra a kapcsolatra is, amely Phoebus lövedékei és a napsugár között áll fenn.

Tanúsíthatom, hogy Adrian gyermek módjára örült a jelentős, hozzá idegen, de együttérző távolból érkezett ajándéknak, gondolkodás nélkül elfogadta és mások előtt ugyan nem mutatkozott vele, de ezt a szokást, mondhatnám rítust vette fel, hogy a munka óráiban ujjaára húzza : az »Apocalipsis« komponálása közben, tudom, végig balkezén viselte az ékszer. Meggondolta-e, hogy a gyűrű a kötöttség, a bilincs, sőt a szolgaság jelképe? Ezen nyilván nem sokat töprengett, hanem a láthatatlan láncnak ebben a becses szemében, amelyet komponálás közben ujjaára húzott, nem látott egyebet, mint magányának kapcsolatát a világgal — amely számára arculatlan, személyileg alig meghatározott volt és melynek egyéni vonásaival nyilván még kevesebbet törődött nálam. Van ennek a nőnek külsőjében valami, kérdeztem magamtól én, amiből megmagyarázható Adrianhoz való viszonyának alapelve, a láthatatlanság, a kerülés, a soha össze nem találkozás? Lehet, hogy csúnya, sánta, torz, valamilyen bőrbajtól elkínzott volt. Nem tételezem fel, hogy így volt, inkább azt hiszem, hogy esetleges fogyatkozása lelki természetű lehetett és ez idézte elő megértését a kíméletre szorulás minden fajtája iránt. De a másik fél aztán nem is próbált soha e törvény ellen véteni, hanem hallgatólagosan beletörődött, hogy viszonyuk rendeltetése a tiszta szellemiségben való szigorú megmaradás.

Nem szívesen használom a »tisztá szellemiség« banális fordulatát. Van benne valami színtelen és erőtlen, ami kevéssé illik e távoli, rejtett odaadás és gondoskodás tagadhatatlan gyakorlati elevenességéhez. Igen komoly zenei és általános európai műveltség adott a másik oldalon merőben tárgyi gerincet a levelezésnek, amely az apokaliptikus műre való előkészület és annak leírása közben folyt. A mű szövegbeli felépítéséhez odaátrol javaslatok, nehezen hozzáférhető anyag érkezett barátomhoz — aminthogy utólag kitűnt, hogy a Paulus-látomás ófrancia verses fordítása is a »világból« jutott el hozzá. Ez a világ, ha kerülő utakon és közvetítő személyeken keresztül is, erélyesen tevékenykedett szolgálatában. Ő kezdeményezte a szellemes cikket a »Hajnal« című folyóiratban, az egyetlen helyen, ahol akkor csodálattal lehetett adózni Leverkühn zenéjének. Hogy az Universal-Edition biztosította magának a készülő oratóriumot, az ő sugalmazásának volt tulajdonítható. A 21-es évben Platner bábszínházának a névtelenségéből, anélkül hogy az adomány forrása kiderült volna, jelentős eszközöket bocsátott rendelkezésre a »Gesta« donaueschingeni költséges és zeneileg tökéletes előadására.

Ragaszkodni szeretnék ehhez a szóhoz és a hozzátartozó átfogó gesztushoz, ehhez a »rendelkezésre bocsátáshoz«. Adrian nem kételkedhetett benne, hogy rendelkezésére áll, amit magányának nagyvilági női tisztelője tehet — az a gazdagság, amely világosan érezhető módon a kritikus lelkiismeret szempontjából tehetetel volt a hölgynek, noha enélkül nem ismerte az életet és nem is tudott volna élni. Hogy a lehető legtöbbet áldozza belőle a gényusz oltárán, amennyit csak felkínálni mert, leplezetlen óhaja volt, és ha Adrian akarja, máról holnapra egész életstílusát az ékszer mintájára megváltoztathatta volna, melynek pompájában csak az apátszoba négy fala látta. Ezt ő is ugyanolyan jól tudta, mint én. Mondanom sem kell, hogy egyetlen pillanatig sem foglalkozott komolyan ezzel a lehetőséggel. Eltérően tőlem, akinek számára mindig volt valami mámorító annak elgondolásában, hogy roppant vagyon fekszik a lábai előtt, csak utána kell nyúlnia, hogy fejedelmi életet biztosítson magának, soha ezt a gondolatot nem engedte magához közel. Mégis egyszer, mikor kivételesen elhagyta Pfeifferinget és úton volt, futólagos kíséreltetéppen belekóstolt abba a szinte királyi életformába, melyet önkéntelenül kénytelen voltam tartósan kívánni neki.

Ennek most húsz éve, és a dolog akkor történt, mikor eleget tett Tolnayné asszony állandó, egyszersmindenkorra érvényes meghívásának, hogy tetszése szerinti ideig tartózkodjék a hölgy valamelyik birtokán, amikor az nincs ott. Ez 1924 tavaszán volt Bécsben, ahol Rudi Schwerdtfeger az Ehrbar-teremben egy úgynevezett »Hajnal-est« keretében nagy — nem utolsó sorban neki magának is szóló — sikerrel eljátszotta a számára végre megírt hegedűver-

Thomas Mann: Dr. Faustus

HÖRVÁTH KÁROLY
23
könyv- és papírkereskedő
Budapest, VIII. Baross-u. 91.

senyt. Ha azt mondom, hogy »nem utolsó sorban«, ezt úgy értem, hogy »mindenekelőtt«, mert az érdeklődés bizonyos összpontosítása az interpretáló művészetére egyenesen egyik szándéka a műnek, amely a zenei kézírás minden félreismerhetetlensége ellenére nem tartozik Leverkühn legnagyobb és leghatalmasabb teljesítményeihez, hanem, legalább is részleteiben, némi lekötözött, nyájas, helyesebben talán leereszkedett jellege van, amely engem egy azóta már elnémult szájából elhangzott korai jövődőlésre emlékeztetett. — Adrian a darab végeztével nem is volt hajlandó a nagy rokonszenvvel tapsoló közönség előtt megjelenni és mire keresték, már el is hagyta a házat. Mi, az est rendezői, az örömtől sugárzó Rudi és én a Herrengasse-i kis szálló vendéglőjében találtunk rá később, ahol szobája volt, míg Schwertfeger úgy érezte, tartozik magának azzal, hogy a Ring egyik hoteljében szálljon meg.

Az ünneplés rövid volt, mert Adriannak fájt a feje. De életének ez a pillanatnyi fellazulása megérteti velem, miért határozta el másnap, hogy nem tér vissza rögtön a Schweigstill-házba, hanem nagyvilági barátnőjének megszerzi azt az örömet, hogy meglátogatja magyarországi birtokán. A hölgy távollétének feltétele fennállott, hiszen ő — láthatatlanul — Bécsben tartózkodott. Adrian közvetlenül a birtokon jelentette be magát rövid időre táviratilag, mire feltevésem szerint sürgős üzenetek repültek ide-oda a birtok és egy bécsi szálló között. Adrian elindult, és kísérője, sajnos, nem én voltam, aki a hangversenyre is csak nagynehezen tudtam elszabadulni hivatali teendőimtől, de ezúttal nem is az egyforma szemű Rüdiger Schildknapp volt, aki Bécsig sem fáradt el, de nem is lett volna meg hozzá az anyagi lehetősége. Hanem igen érthetően Rudi Schwerdtfeger kísérte el, aki ráért a kirándulásra és ott volt a helyszínen, akivel éppen szerencsés művészi együttműködés történt és akinek fáradhatatlan bizalmasságát általában éppen abban az időben siker koronázta — végzetes siker.

Szóval, Adrian, akit mint úttjáról visszatért gazdát fogadtak, az ő társaságában töltött tizenkét napot az előkelő pompájú Tolnay kastély házatáján, XVIII. századbeli termeiben és szobáiban, valamint kocsizásokon a fejedelmi nagyságú birtokon keresztül-kasul és a Balaton derűs partjaira, alázatos, részben török szolgasereg gondjaira bízva és haszonélvezőjeként az ötnyelvű könyvtárnak, két remek zongorának a zeneterem pódiumán, egy háziorgonának és mindenfajta fényűzésnek. Mint utóbb elmondta nekem, az uradalomhoz tartozó falut a látogatók a legmélyebb szegénység állapotában, teljességgel archaikus, forradalomelőtti életszínvonalon találták. Vezetőjük, a jószágigazgató maga, résztvevő fejcsóválással megemlékezésreméltó érdekességként közölte velük, hogy a falu lakói csak évenként egyszer esznek húst és még faggyúgyertyával sem

világítanak, hanem valóban a tyúkokkal fekszenek le. E megszegyénítő viszonyok közepette, melyekkel szemben a szokás és a tudatlanság érzéketlenné tette az embereket, például a falu utcáján található leírhatatlan szenny és a viskókban uralkodó teljes higiénhiány elleni küzdelem nyilván olyan forradalmi cselekedet lett volna, amelyre egyes ember, főként pedig nő nem vállalkozhatott. De gyanítható, hogy a falu látványa is egyik oka volt annak, hogy Adrian rejtett barátnőjének elment a kedve a birtokán való tartózkodástól.

Egyebekben barátom szigorú életének e némileg excentrikus epizódjáról nem is adhatok többet ennél a változatos leírásnál. Nem én voltam mellette és nem is lehettem volna, még ha felszólít is rá. Schwerdtfeger volt ott, ő számolhatna be róla. De ő halott.

XXXVII.

Jobban tenném, ha néhány előbbihez hasonlóan ennek a fejezetnek sem adnám meg a külön számot, hanem az előző folytatásának, még teljességgel hozzátartozónak jelölném meg. Az lenne a helyes, ha nagyobb elkülönítés nélkül folytatnám, mert itt még mindig a »világ« felírású fejezet tart, ahol halhatatlan barátom viszonyáról vagy viszonytalanságáról van szó a világhoz — amely ugyan itt minden titokzatos diszkrécióról lemond és immár nem sűrűfátylas védő istennő és értékes szimbólumok küldője képében jelenik meg, hanem egy naivul tolakodó, magányt nem respektáló, felületesen megnyerő s számomra mégis kimondottan vonzó típusban, Saul Fitelberg úrban, ebben a nemzetközi zeneiparúzóban és hangversenyvállalkozóban, aki egy szép későnyári napon, mikor éppen ott voltam, tehát egy szombat délután (mivel nőmnek születésnapja volt, vasárnap reggel készültem hazautazni) ellátogatott Pfeifferingbe és vagy egy óráig nevetségesen jól elszórakoztatott bennünket, Adriant és engem, majd dolga végezetlenül ugyan, — amennyiben elintézendő dolgokról és ajánlatokról volt szó, — de érzékenykedés nélkül távozott.

1923-ban volt — nem lehet azt mondani, hogy az illető úr nagyon korán kelt fel. De azért a prágai és a frankfurti előadásokat nem várta be, ezek még egy nem távoli jövőben voltak esedékesek. De Weimar már megtörtént, Donaueschingen szintén — egészen mellőzve Leverkusén ifjúkori műveinek svájci előadásait — és valami bámulatos prófétai ösztön már nem kellett annak megsejtéséhez, hogy itt valami felbecsülendő, propagálható van. Sőt, már az »Apocalipsis« is megjelent nyomtatásban, és nagyon is lehetségesnek tartom, hogy monsieur Saulnak módjában állott a mű tanulmányozása. Egyszóval hát

megszímatolt valamit, szeretett volna bekapcsolódni, világhírességet csinálni, napvilágra hozni egy lángészt, manageri minőségben bemutatni a nagyvilági társaság kíváncsiságának, amelyben mozgott. Ennek bevezetése volt a célja látogatásának az alkotó szenvedés menedék helyére. — Az eset így játszódott le :

Kora délután érkeztem Pfeifferingbe és teázás után, tehát kevés-sel négy után a mezőn tett sétánkról hazajövet Adrian és én nagy csodálkozásunkra egy autót láttunk állani az udvaron, a szílfá mellett — nem valami közönséges bérautót, hanem inkább privátkül-sejű járművet, amilyent vezetővel együtt órákra és napokra szokott bérelni az ember nagyobb taxivállalatoktól. A vezető valóban régi, urasági színezetű öltözetében cigarettázva állott kocsija mellett és mikor elhaladtunk mellette, széles mosollyal emelte le ellenzős sap-káját, alighanem a furcsa vendég tréfáira gondolva, akit elhozott hoz-zánk. A ház kapujában Schweigestillné lépett elénk névjeggyel a kezében és ijedten tompított hangon beszélve. Egy »nagyvilági úr« van itt, közölte velünk és ez a hozzá még suttogva kiejtett szó, mint hirtelen megjelölése egy még csak az imént bebocsátott embernek, furán kísérteties és szibillai hatást tett rám. Talán további magyará-zatául szolgált az igényes meghatározásnak, hogy Else asszony a várakozót mindjárt ezt követőleg »kelekótyának« nevezte. Neki azt mondta, hogy »ser madám«, aztán meg hogy »petite Maman«, Clemen-tinenek pedig megcsipkedte az arcát. A kislányt addig is, míg a nagy-világi úr el nem megy, szobájába csukta. El mégsem küldhette a ven-déget, ha már autóval idejött Münchenből. A nagy nappaliban vár.

Elgondolkodva nyújtottuk át egymásnak a névjegyet, amely minden megkívánható felvilágosítást megadott tulajdonosáról. »Saul Fitelberg. Arrangements musicaux. Représentant de nombreux ar-tistes prominents.« Örültem, hogy ott vagyok és fedezhetem Ad-rian. Nem szívesen gondoltam arra, hogy egyedül lehetne kiszol-gáltatva ennek a »reprezentánsnak«. Indultunk a Nike-terem felé.

Fitelberg már az ajtó közelében állott, és noha Adrian előre engedett, a jövevény egész figyelme rögtön ráirányult : miután szarukeretes pápaszemén át futólag rámpillantott, még kövér felső-testét is oldalt hajlította, hogy mögöttem szemügyre vegye azt, akinek kedvéért egy kétórás autótúts költségébe verte magát. Termé-szetesen nem nagy mesterség megkülönböztetni a lángész eljegyzett-jét egy szerény gimnáziumi tanártól ; de a férfi gyors tájékozódó-képességében, a biztonságban, amellyel elsőnek való belépésem elle-nére felismerte mellékes voltomat és mindjárt a keresetthez fordult, mégis volt valami meggyőző.

— Cher maître — kezdte mosolygó szájjal, kemény kiejtéssel, de módfelett folyékonyan csevegő hangon — comme je suis heureux, comme je suis ému de vous trouver ! Même pour un homme gâté,

endurei comme moi, c'est toujours une expérience touchante de rencontrer un grand homme. — Enchanté, monsieur le professeur, — tette hozzá mellékesen, és miközben Adrian bemutatott, hanyagul kezét nyújtotta, aztán rögtön a helyes címhez fordult.

— Vous maudirez l'intrus, cher Monsieur Leverkühn — mondta, miközben a nevet a harmadik szótagon hangsúlyozta, mintha úgy írnák, hogy Le Vercune. — Mais pour moi, étant une fois a Munich, c'était tout à fait impossible de manquer . . . Oh, de hiszen németül is beszélek — szakította félbe magát ugyanazzal a nagyon kellemes csengésű kemény hangképzéssel. — Nem jól, nem mintaszerűen, de a megértéshez elegendően. Du reste, je suis convaincu, hogy ön tökéletes francia — Verlaine költeményeire szerzett kompozíciói a legjobb bizonyíték rá. Mais après tout, német földön vagyunk — és milyen német, milyen otthonos, milyen jellegzetes földön! El vagyok ragadtatva ettől az idilltől, amelybe ön, maître, bölcsességében bezárkózott . . . Mais oui, certainement, ülünk le, merci, mille fois merci!

Mintegy negyvenéves kövér ember volt, nem pocakos, de kövér, puha tagokkal, fehér párnás kezekkel, simára borotvált, teltképű, tokás, és élesrajzú íves szemöldökei alatt vidám mandulaszemé mediterrán olvatagsággal nézett át a szarukeretes üvegen. Gyér haja, de jó fehér fogai voltak, amelyeket mindig látni lehetett, mert mindig mosolygott. Nyári eleganciával volt felöltözve derékbaszabott kékesíkos flanellruhájában, amelyhez vászonból és sárga bőrből készült cipőt viselt. A megjelölést, amellyel Schweigstill anyó illetve, derűsen igazolta modorának kényelmes fesztelensége, ez az üdítő könnyedség, amely nemcsak gyors, kissé elmosódó, mindig nagyon magasan, néha diszkantban induló beszédét, hanem egész magatartását jellemezte és némi ellentétben állott hájas egyéniségével, míg másfelől meg összhangban is volt vele. Üdítőnek nevezem ezt a vérébe átment könnyedséget, mert valóban azt a kómikusan vigasztaló érzést keltette fel az emberben, hogy egészen szükségtelenül komolyan vesszük az életet. Mindig mintha azt mondta volna: »No de hát miért ne? Mi van benne? Semmi jelentősége! Fő a jókedv!« És az ember önkénytelenül azon volt, hogy ossza vele ezt a felfogását.

Hogy buta ember semmiképen sem volt afelől nem hagyhat kétséget, amit az általa elmondottakból még ma is friss emlékezetből közlök itt. Leghelyesebb lesz, ha átadom a szót neki magának, mert amit Adrian vagy én itt-ott feleltünk vagy közbeszóltunk, alig játszott szerepet. A masszív hosszú asztal végén foglaltunk helyet, amely a nagy parasztszoba fő berendezési tárgya volt: Adrian és én egymás mellett, a vendég velünk szemközt. Ez nem sokáig hallgatta el óhajait, szándékát, kertelés nélkül rátért a tárgyra.

— Maître — mondta — teljesen megértem, hogy ragaszkodik ehhez a stílusos magányhoz, amelyet tartózkodási helyeül válasz-

tott — óh, mindent láttam, a dombot, a tavat, a helységet, et puis, cette maison pleine de dignité avec son hôtesse maternelle et vigoureuse. Madame Schweige-still! Mais ça veut dire: »Je sais me taire. Silence, silence!« Comme c'est charmant! Mióta él már itt? Tíz éve? Megszakítás nélkül? Majdnem megszakítás nélkül? C'est étonnant! Óh, nagyon érthető! Pedig én, figurez-vous, azért jöttem, hogy elcsábítsam, rávegyem az ideiglenes hűtlenségre, köpenyegemben átrepítsem a légen és megmutassam önnek e világ birodalmait és azok nagyszerűségeit, mi több, lábai elé rakjam... Bocsássa meg fellengzős beszédemet! Valóban ridiculement exagéré, különösen ami a »nagyszerűségeket« illeti. Hát erről éppen nincs szó — nem olyan izgalmasak ezek a nagyszerűségek — ezt én mondom, pedig kisemberektől származom, nagyon szerény, hogy ne mondjam misz viszonyok közül jövök, tudniillik a lengyelországi Ljublinból, igazán egész kis zsidó szülőktől — én ugyanis zsidó vagyok: Fitelberg kimondottan misz lengyel-német zsidó név, csak éppen én az avantgardista kultúra egyik tekintélyes előharcosának, sőt állíthatom nagy művészek barátjának nevét csináltam belőle. C'est la vérité pure, simple et irréfutable. Ennek oka az, hogy zsenge fiatalságom óta magasabbra törek, szellemi és szórakoztató dolgokra, főképp azonban arra az újságra, amely ma még botrányos, bár tiszteletreméltóan és jövővel bírón botrányos, de holnap a legjobban megfizetett valami lesz, a nagy divat, a művészet. A qui le dis-je? Au commencement était le scandale.

— Istennek hála, a misz Ljublin messze mögöttem maradt! Több, mint húsz éve élek már Párisban — képzelje, egyszer egy egész éven át filozófiai előadásokat is hallgattam a Sorbonne-on. De à la longue untatott. Nem mintha a filozófia is nem lehetne botrányos. Dehogyan nem. Nekem azonban túlságosan elvont. Aztán meg az a homályos érzésem van, hogy metafizikát inkább Németországban kellene tanulni. Ebben nagyrabecsült vizavim, a professzor úr, alkalmasint igazat ad nekem... Legközelebb már egy kis exkluzív boulevard-színházat vezettem, un creux, une petite caverne száz személy számára, nommé »Théâtre des fourberies gracieuses«. Hát nem elbűvölő cím? Sajnos, a dolog gazdaságilag tarthatatlan volt. Az a kevés hely olyan drága volt, hogy kénytelenek voltunk valamennyit elajándékozni. Elégge megbotránkoztatók voltunk, je vous assure, de hozzá high-brow is, mint az angolok mondják. James Joyce, Picasso, Ezra Pound és a Duchesse de Clermont-Tonnère nem kifizetődő közönség. En un mot, a Fourberies gracieuses rövid szezón után kénytelen volt becsukni, de számomra a kísérlet nem volt haszontalan, mert mégis csak kapcsolatba hozott a párisi művészeti élet nagyságaival, festőkkel, zenészekkel, költőkkel — Párisban, azt még ezen a helyen is bízvást elmondhatom, ma az

élő világ érverése lüktet — azonkívül, igazgatói minőségemben, megnyílt előttem több arisztokrata szalon, ahol ezek a művészek megfordultak...

— Talán csodálkozni fognak. Talán azt fogják mondani: »Hogy csinálta ezt? Hogy vitte annyira ez a kis vidéki lengyel zsidó, hogy ilyen válogatott körökben, a *crème de la crème* között forogjon?« Ah, uraim, nincs ennél könnyebb! Az ember hamar megtanulja, hogy szmoking-nyakkendőt kössön, hogy a legteljesebb fesztelenséggel lépjen egy szalonba, még ha néhány lépcsőt lefelé is kell menni, távoltartva magától még a gondolatát is annak, hogy esetleg nem tudhatná, mit kezdjen a karjával. Azután már csak mindig azt kell mondani, hogy »Madame«. »Ah, Madame, oh, Madame, que pensez-vous Madame, on me dit, Madame, que vous êtes fanatique de musique?« Ez jóformán minden. Roppantul túlbecsülik távolról ezeket a dolgokat.

— Enfin, a Fourberies által szerzett összeköttetésem hasznomra váltak és még megsokszorozódtak is, mikor megnyitottam modern zeneszerzemények előadásának rendezésére szolgáló irodámat. A legjobb az volt, hogy megtaláltam önmagam, mert ahogyan itt látnak, impresszárió vagyok, ízig-vérig és szükségképpen az — ez az örömöm és büszkeségem, *j'y trouve ma satisfaction et met délices*, ha a tehetséget, a zsenit, az érdekes személyiséget bemutatathatom, verhetem érte a dobot, fellelkesíthetem érte a társaságot, vagy ha már nem lelkesíthetem fel, felizgathatom vele — mert ez az, amire áhítozik, et nous nous rencontrons dans ce désir — a társadalom azt akarja, hogy felizgassák, provokálják, pro és kontra táborokra szakítsák, semmiért sem olyan hálás, mint a szórakoztató tumultusért, qui fournit le sujet az ujságkarikaturáknak és a végetnemérő fecsegésnek — Párizsban a hír útja a hírhedtségen át vezet — az igazi premier az, mikor egy este mindenki felugrik a helyéről és a többség ezt üvölti: »Insulte! Imputence! Bouffonnerie ignominieuse!«, miközben hathét initié, Erik Satie, néhány szürrealista, Virgil Thomson, ezt kiáltja a páholyokból: »Quelle précision! Quel esprit! C'est divin! C'est suprême! Bravo! Bravo!«

— Félek, megijesztem önöket, messieurs — ha maître Le Vercune-t nem is, talán a professzor urat. De először is sietek hozzátenni, hogy soha még az ilyen hangversenyestet nem kellett igazán idő előtt abbahagyni — ezt igazában még a legfelháborodottabbak sem akarják, ellenkezőleg, azt óhajtják, hogy még többször felháborodhassanak; ebben áll az élvezet, amelyet az este szerez nekik, egyébként pedig csodálatosképpen a hozzáértők kis száma fölényes tekintélyt élvez. Másodszor azonban egyáltalában nem állítom, hogy minden haladóbb jellegű előadásnak az a lefolyása, mint itt jeleztem. Elegendő hírlapi előkészítés, a butaság megfelelő előzetes

megfélemlítése esetén garantálhatom a mindenképpen méltóságteljes lefolyást és éppen ha az azelőtt ellenséges nemzetek valamely tagját prezentáljuk, németet például, számíthatunk a közönség tökéletesen udvarias viselkedésére . . .

— Éppen ez az az egészséges spekuláció, amelyen javaslatom, meghívásom alapszik. Egy német, un boche qui par son génie appartient au monde et qui marche a la tête du progrès musical! Ez manapság szélsőségesen pikáns kihívása a kíváncsiságnak és az előítélet-nélküliségnek, a sznobságnak, a közönség jó nevelésének — annál pikánsabb, minél kevésbé tagadja meg az illető művész nemzeti jellegét, németiségét, minél több alkalmat ad arra a felkiáltásra, hogy »Ah, ç'est bien allemand, par exemple!« Mert ezt megteszik, cher Maître, pourquoi pas le dire? Lépten-nyomon alkalmat ad rá, nem annyira elinduláskor, mikor cette »Phosphorescence de la mer« és a komikus operája íródott, hanem később minden műben jobban és jobban. Most bizonyára azt gondolja, hogy dühös fegyelmeztetésére gondolok, et que vous enchaînez votre art dans un système de règles inexorables et néo-classiques, mikor arra kényszeríti, hogy ezekben a vashilincsekben ha nem is kecsesen, legalább szellemmel és merészen mozogjon. De ha ezt értem is, egyúttal többre is gondolok ennél, amikor az ön qualité d'Allemandjáról beszélek — hogyis mondjam csak? — bizonyos szöglezetességre gondolok, ritmikus nehézkességre, mozdulatlanságra, grossieretére, ami mind csupa ősnémet dolog — en effet, entre nous, még Bachnál is megtalálható. Rossznéven veszi ezt a kritikámat? Non, j'en suis sûr! Ehhez ön túlságosan nagy. A témái szinte kivétel nélkül páros értékekből állnak, felekből, negyedekből, nyolcadokból; szinkopálódnak és összekötődnek ugyan, de mégis megmaradnak egy sokszor gépszerűen dolgozó dobogó, kalapáló mozgékonyság és eleganciahiány fokán. C'est »boche« dans un degré fascinant. Ne higgyék, hogy megszólom! Egyszerűen énormément caractéristique, és a nemzetközi hangversenysorozatban, amelyet előkészíték, ez a hang teljesen nélkülözhetetlen . . .

— Látja, kitárom varázsköpenyegem. Elviszem Párizsba, Brüsszelbe, Antwerpenbe, Velencébe, Kopenhágába. A legfeszültebb érdeklődéssel fogják fogadni, rendelkezésére bocsátom a legjobb zenekarokat és szólistákat. Vezényelni fogja a »Phosphorescence«-ot, a »Love's Labour Lost« számait, a Symphonie Cosmologique-ot. Zongorán kíséri francia és angol költők szövegére szerzett dalait, és mindenki el lesz ragadtatva, hogy egy német, egy tegnapi ellenség ekkora nagyszívűséget tanusít szövegei megválasztásában — ce cosmopolitisme généreux et versatile! Barátnóm Mme Maja de Strozzi-Pečić, horvát nő, ezidőszerint talán a két félgömb legszebb szopránja megtiszteltetésnek fogja tartani, ha énekelheti ezeket a dolgokat. Keats himnuszainak instrumentális részére leszerződtem

a genfi Flonzaley-négyest vagy a brüsszeli »Pro Arte«-kvartettet. Mindennek a legjavát — meg van elégedve?

— Mit hallok, hogy nem vezényel? Nem? És zongorista sem akar lenni? Nem hajlandó dalait kísélni? Értem. Cher Maître, je vous comprends à demi mot! Nem az az ember, aki már kész dolgokkal bibelődik. Önnek egy mű megcsinálása a mű előadása, az ön számára elintéződött azzal, hogy megírta. Nem játssza, nem is vezényli, mert akkor rögtön megváltoztatná, variánsokban és variációkban oldaná fel, továbbfejlesztené és talán elrontaná. Mennyire megértem! Mais c'est dommage, pourtant. A hangversenyek ezáltal határozottan vesztenek személyes varázsukból. Ah, bah, majd segítünk magunkon! Keresünk magunknak egy-két világhírű chef d'orchestre-t a tolmácsolásra — nem soká kell keresnünk! Mme de Strozzi-Pečić állandó kísézője átveszi a dalok accompagnementjét és ha ön, maître, csak eljön, csak ott van és megmutatja magát a közönségnek, nem veszítünk semmit, sőt mindent nyerünk.

— Hanem ez már feltétel — ah non! Nem elég, hogy megengedi művei előadását in absentia! Az ön személyes megjelenése elengedhetetlen, particulièrement à Paris, ahol a zenei hírnév három-négy szalonban csinálódik. Mibe kerül önnek, ha néhányszor elmondja: »Tout le monde sait, Madame, que vôtre jugement musical est infaillible!« Semmibe sem kerül, és rengeteg öröme lesz belőle. Mint társadalmi események rendezvényeim rögtön Djailev úr orosz balett-bemutatói után következnek — ha ugyan utánuk következnek. Minden este meg lesz hívva. Általában nincsen nehezebb, mint bejutni az előkelő párizsi társaságba. Viszont egy művész számára mi sem könnyebb ennél — még ha csak előstádiumában van is a hírnévnek, a botrányos hírességnek. A kíváncsiság minden sorompót ledönt, minden exkluzivitást félrelök...

— De mit beszélek annyit az előkelő társaságról és kíváncsiságáról! Hiszen látom, hogy nem sikerült vele felcsigáznom kíváncsiságát, cher maître. Hogyan is sikerülne? Komolyan még csak meg sem kíséreltem. Mi köze önnek az előkelő társasághoz? Entre nous — mi közöm neked hozzá? Üzletileg — egy és más. De bensőleg? Ennyi sem. Ez a milieu, ez a Pfeiffering és az együttlét önnel, maître, nekevessé járul hozzá ahhoz, hogy tudatossá tegye bennem a közömbösséget, a lebecsülést, amellyel ezzel a léha és felületes világgal szemben viseltetem. Dites-moi donc: nem a Saale melletti Kaisersaschernből való? Micsoda komoly, tekintélyes származás! Hát az én szülőhelyem bizony Ljublin — szintén méltósággteljes ősi hely, ahonnan az ember egy kis sévérítét hoz magával alapul, un état d'âme solennel et un peu gauche... Ah, én vagyok az utolsó, aki dicsérni akarja önnek az elegáns társaságot. De Párizsban alkalma lesz, hogy a legérdekesebb, legbuzdítóbb ismeretségeket kösse Apollótól való test-

vérei, pályatársaival és pairjeivel, festőkkel, írókkal, balettesillagokkal, de főként zenészekkel. A művészi kísérlet európai tapasztalatú nagyjai valamennyien barátaim és készek arra, hogy önnek is barátai legyenek. Jean Cocteau, a költő, Massine, a táncmester, Manuel de Falla, a komponista, Les Six, az új muzsika hat nagysága — a melegség és affront ez egész emelkedett és szórakoztató köre csak önre vár, hozzá tartozhatik, mihelyt akar...

— Lehetséges az, hogy ez ellen is némi ellenállást olvasok ki arcából? Hanem itt aztán, cher maître, valóban nem helyénvaló a tartózkodás, az embarras — akármi is az oka az ilyen izoláló érzéseknek. Távoláll tőlem, hogy ezeket firtassam, nekem teljesen elég az a tiszteletteljes és mondhatnám művelt feltevés, hogy léteznek. Ez a Pfeiffering, ce refuge étrange et érémitique — e mögött bizonyosan valami különösen érdekes lelki ügy van. De én nem kérdezem, minden lehetőséget mérlegelek, valamennyit, még a legtávolabbt is őszintén számbaveszem. Eh bien, hát aztán? Oka lehet-e ez az embarrasnak a határtalan előítéletnélküliség szférájával szemben — amely előítéletnélküliségnek a maga részéről ugyancsak alapos okai vannak? Oh, la, la! Az ilyen ízlést meghatározó lángelmék és világi művészetkorifeusok köre csupa demi-fou excentrique-ből, morbid lelkekből és a bűn szemenszedett nyomorékaiból szokott összetevődni. Az impresszárió, c'est une espèce d'infirmier, voilà.

— És most láthatja, milyen rosszul viszem a saját ügyemet, dans quelle manière tout à fait maladroite! Csak az az egy szől mellettem, hogy észreveszem. Miközben bátorítani akarok, ingerlem büszkeségét és látó szemmel önmagam ellen dolgozom. Mert természetesen tisztában vagyok azzal, hogy a magaszőrű ember — de nem is volna szabad magaszőrűekről beszélnem, csak egyedül önről — hogy tehát ön a maga létezését, a maga destinjét valami egyszerűnek tekinti és túlságosan szentnek ahhoz, hogy másokkal összeboronáljam. Ön nem akar tudni a többi destinéekről, hanem csak a sajátmagáéről, mint egyetlenről — tudom és értem. Utál minden általánosításban, besorozásban, csoportba osztásban rejlő lekicsinylést. Ragaszkodik az egyéni eset összehasonlíthatatlanságához. Az egyéni magány dolyfőnek hódol, amelyben lehet némi szükségszerűség. »Élünk-e akkor, ha mások élnek?« Valahol olvastam ezt a kérdést, nem tudom biztosan hol, de határozottan igen prominens helyen. Kifejezetten vagy elhallgatva, valamennyien ezt kérdezik, pusztán udvariasságból és inkább csak látszat kedvéért vesznek egymásról tudomást — ha ugyan tudomást vesznek. Wolf, Brahms és Bruckner évekig ugyanabban a városban élt, Bécsben, de az egész idő alatt kölcsönösen kerülték egymást és amennyire én látom, egyik sem találkozott soha a másikkal. De pénible is lett volna, amilyen véleményük volt egymásról. Ezeknek a véleményeknek gyökere nem a kritikus kolle-

gialitás volt, hanem a letagadás, az anéentissement, hogy mindegyik egyedül maradjon. Brahms a lehető legkevesebbre tartotta Bruckner szimfóniáit; formátlan óriáskígyóknak nevezte őket. Fordítva, Bruckner nagyon kevésre taksálta Brahmsot. A D-moll-hangverseny első témáját igen jónak találta, de megállapította, hogy Brahms soha ezzel megközelítőleg egyenrangút nem szerzett. Maguk nem akarnak egymásról tudni. Wolf szemében Brahms volt le dernier ennui. Olvasta valaha Bruckner hetedikjéről írt kritikáját a bécsi »Salonblatt«-ban? Sok minden olvasható itt a kritizált jelentőségéről általában. »Inteligenciahiányt« vetett a szemére — avec quelque raison, mert Bruckner tényleg az volt, amit egyszerű gyermekleg léleknek neveznek, fejbúbjáig benne a maga fenséges generálbasszus-zenéjében, de az európai műveltség dolgaiban a legteljesebb idióta. Ha pedig Wolf bizonyos levélbeli kijelentéseit nézzük Dosztojevszkijről, qui sont simplement stupéfiants, az ember a saját szellemi alkata felől kételkedik. Már be sem fejezett operájának, a »Manuel Venegas«-nak bizonyos dr. Hörnestől származó szövegéről azt mondotta, hogy csodálatos, shakespearei, minden költészet netovábbja és ízléstelenül dühbe gurult, ha barátai kételkedni mertek ebben. Egyébként nemcsak hogy férfikarra szánt himnuszt komponált »A hazának«, meg a német császárnak is akarta ajánlani. Mit szól ehhez? A közvetlen kérévnyt elutasították. Tout cela est un peu embarrassant, n'est-ce pas? Une confusion tragique.

— Tragique, messieurs. Így nevezem, mert véleményem szerint a világ szerencsétlenségének alapja a szellem egységességének hiánya, a butaság, az értetlenség, amely annak szféráit elválasztja egymástól. Wagner leszólta kora festői impresszionizmusát, mázolásnak mondta — ezen a téren valóban szigorúan konzervatív volt. Közben a saját összhang-élményeinek rengeteg közülük van az impresszionizmushoz, ahhoz vezetnek, disszonanciáikkal gyakran már az impresszionizmuson túlmutatnak. A párizsi mázolókkal szemben Tizianra hivatkozott, hogy az az igazi. A la bonne heure. Művészi ízlésben azonban inkább Piloty és Makart, a dekoratív csokor feltalálója között állott, Tizian pedig inkább a Lenbach ügye volt, aki a maga részéről annyit értett Wagnerből, hogy a Parsifalt tingli-tanglinak nevezte — és pedig a mester szemébe. Ah, ah, comme c'est mélancholique, tout ça!

— Uraim, szörnyen elkalandoztam. De ezt úgy értem, hogy szándékomtól kalandoztam el. Lássák fecsegésemben annak a ténynek kifejezését, hogy elállottam attól a tervtől, amely idehozott! Meggyőződtem arról, hogy keresztülvihetetlen. Ön, maître, nem fog felszállani varázsköpenyemre. Nem fogom végigvinni a világon mint managerje. Ön elutasítja és ez számomra nagyobb csalódás lehetne, mint amilyen valóban. Sincèrement, kérdezem magamtól, hogy egyáltalában az-e. Pfeifferingbe az ember talán praktikus célból

jön — de ez mindig és szükségképpen másodrendű jelentőségű. Az ember, még ha impresszárió is, elsősorban azért jön, pour saluer un grand homme. Tárgyi kudarc nem csökkentheti ezt az örömet, pláne ha a csalódás fenekén jócskán van pozitív elégtétel is. Így van ez, cher maître, az ön hozzáférhetetlensége nekem egyebek között elégtételül is szolgál és pedig a megértésnél, a rokonszenvről fogva, amellyel önkéntelenül viseltetem ön iránt. Mert ezt teszem, saját érdekem ellenére, de mégis — mondhatnám, mint ember, ha ez nem volna túlságosan bő kategória, jobb lesz speciálisan megmondanom.

— Ön nyilván nem is tudja, maître, milyen német önben ez a répugnance, amely, ha megengedi, hogy en psychologue beszéljek, jellegzetesen gögből és alacsonyrendűségi érzésekből tevődik össze, megvetésből és félelemből — azt mondanám, hogy a komolyság ressentimentja a világ szalonjával szemben. Nos hát, én, mint tudja, zsidó vagyok — Fitelberg eklatánsan zsidó név. Nekem véremlen van az Ótestamentum és ez nem kevésbé komoly dolog, mint a németiség — alapjában kevés hajlamot ad az embernek a valse brillante körei iránt. Az ugyan német babona, hogy odakünn csak valse brillante van és komolyság csak Németországban. Mégis az ember zsidó létére alapjában szkeptikusan érez a világgal szemben, a németiség javára, megkockáztatva természetesen, hogy vonzalmáért rúgást kap cserébe. Hiszen német, az mindenekelőtt népiest jelent — és ki hinné el egy zsidónak a népiességet? Nemcsak hogy nem hiszik el neki — hanem jól fejbe is kólintják, ha tolakodásában megpróbálkozik vele. Nekünk zsidóknak minden félénivalónk megvan a német jellemtől, qui est essentiellement anti-sémitique — ami persze elég ok nekünk arra, hogy ahhoz a világhoz tartsuk magunkat, amelynek szórakozásokat és szenzációkat rendezünk, de ez még nem jelenti azt, hogy léhák vagyunk vagy a fejünkre estünk. Nagyon is jól ismerjük a különbséget Gounod Faustja és a Goetheé között, még ha franciául beszélünk, akkor is...

— Uram, mindezt csak a lemondás mondatja velem, üzletileg már elintéztük a dolgot, már nem is vagyok itt, kezemben a kilincs, hiszen régen fel is álltunk már, most csak csevegek, pour prendre congé. Gounod Faustja, uraim, ki akarná itt fintorgatni az orrát? Én nem és mint örömmel látom, önök sem. Igazi gyöngy — une Marguérite, tele a legelbűvölőbb zenei ötletekkel. Laissez-moi, laissez-moi contempler — elragadó! Massenet is elragadó, lui aussi. Különösen angyali lehetett mint pedagógus — mint a Conservatoire professzora, ismerünk róla kis történetkéket. Növendégeit mindjárt az elején saját kompozíciókra akarta buzdítani, még ha nem is volt annyi technikai tudásuk, hogy hibátlanul leírjanak egy hangsort. Humánus ugye? Nem német dolog, de humánus. Egyszer egy suhanc jött hozzá frissen szerzett dallal — frissen és némi tehetségről tanus-

kodóan. »Tiens!« mondta Massanet. »Ez igazán nagyon csinos. Idehallgass, biztosan van egy kedves kis barátnőd. Játssz el ezt neki, neki biztosan tetszeni fog, minden más majd csak meglesz.« Bizonytalan, hogyan értette ezt a »minden mást«, alighanem úgy, hogy minden lehetséges, ami a szerelmet és a művészetet illeti. Vannak önnek is tanítványai, maître? Nekik bizonyára nem lenne olyan jó soruk. De önnek már eleve sincs. Brucknernek volt. Kezdetől fogva úgy birkózott a zenével és szent nehézségeivel, mint Jákob az angyallal és ugyanezt megkívánta tanítványaitól is. Évekig kellett gyakorolniuk a szent mesterséget, az összhangzat és a szigorú hangkötés alap-elemeit, mielőtt megengedte nekik, hogy elénekeljenek egy dalt és kedves kis barátnőkhöz ennek a zenepedagógiának a legcsekélyebb viszonya sem volt. Az ember egyszerű, gyermeked kedély lehet, de a zene a legmagasabb fokú megismerések titokzatos kinyilatkoztatása számára, istentisztelet, a zenei oktatás pedig papi elhivatás...

— Comme c'est respectable! Pas précisément humaine, mais extrêmement respectable. Hogyan ne vonzódnánk a németiséghez mi zsidók papinép létünkre, még ha párizsi szalonokban arszlázkodunk is, és hogyan védekeznénk az ellen, hogy iróniára hangoljon a világgal és a kis barátnőnek való zenével szemben? A népiesség a mi számunkra pogromra kihívó szemtelenség lenne. Mi nemzetközilek vagyunk — de németbarátok is, mint más senki a világon, már csak azért is, mert akarva-nemakarva észre kell vennünk a rokonságot a németiség és a zsidóság szerepe között a földön. Une analogie frappante! Egyformán gyűlöltek, megvetettek, félnek tőlük és irigylik őket, egyformán idegenkednek tőlük és ők mástól. Sokat beszélnek a nacionalizmus koráról. Pedig valójában csak két nacionalizmus van, a német és a zsidó, valamennyi többié csak gyermekjáték hozzá képest — ahogyan Anatole France sült franciasága igazi mondenség, ha a német magányhoz hasonlítjuk — és a zsidó kiválasztottsági göghöz... France — nacionalista nom de guerre. Német író nem nevezhetné magát úgy, hogy »Deutschland«, így legfeljebb hadihajót hívnak. Kénytelen volna beérni azzal, hogy Deutsch — ezzel pedig zsidó nevet adna magának — oh, la, la!

— Hanem uraim, ez már igazán a kilincs, már künn is vagyok. Csak egyet hadd mondjak még. A németek rábízhatnák a zsidókra, hogy németbarátok legyenek. A nacionalizmusukkal, a gögjükkal, az összehasonlíthatatlansági hóbortjukkal, minden besorozás és egyenlősítés elleni gyűlöletükkel, azzal a vonakodásukkal, hogy bevezetessék magukat a világba és társadalmi kapcsolatot találjanak, szerencsétlenségbe fogják dönteni magukat, igazi zsidó szerencsétlenségbe, je vous le jure. A németek jól tennék, ha megengednék a zsidónak, hogy ő legyen a médiateur közöttük és a társaság között, a manager, az impresszárió, a németiség vállalkozója — igazán arravaló

ember, nem volna szabad kitenni a szűrét, nemzetközi is, német-barát is... Mais c'est en vain. Et c'est très dommage! Mit beszélek még? Már rég nem vagyok itt. Cher Maître, j'étais enchanté. J'ai manqué ma mission, de el vagyok ragadtatva. Mes respects, monsieur le professeur. Vous m'avez assisté trop peu, mais je ne vous en veux pas. Mille choses à Madame Schweige-still. Adieu, adieu...

XXXVIII.

Olvasóim már tudják, hogy Adrian teljesítette RudiSchwerdtfeger éveken át csökönyösen táplált és kifejezett óhaját és írt egy testére szabott hegedűversenyt, személyesen neki is ajánlotta a ragyogó, a hegedűjátékos szempontjából rendkívül hálás darabot, sőt el is kísérte a bécsi bemutatóra. Kellő helyen rá fogok térni arra, hogy néhány hónappal utóbb, tehát 1924 végén a berni és zürichi előadásokon is jelen volt. Előbb azonban szeretnék a legkomolyabb összefüggésben visszatérni a talán szeleburdi, engem talán meg sem illető jellemzésre, amelyet fentebb adtam erről a szerzeményről, abban az értelemben, hogy a zenei magatartás bizonyos lekötözöen virtuóz hangversenyjátékos engedékenységgel kissé kiesik Leverkühn kérlelhetetlenül radikális és engedményeket nem ismerő művei keretéből. Kénytelen vagyok azt hinni, hogy az utókor ennek az »ítéletemnek« — Istenem, hogy utálok a szót! — igazat fog adni, és amit itt teszek, nem egyéb, mint hogy lelki magyarázatokat adok egy jelenségről, melyhez különben nem lenne kulcsa.

Valami különös van ezzel a darabbal: háromtétéles, de nincs előjegyzése, mégis, ha szabad így kifejeznem magam, három tonalitás van beleépítve, B-dúr, C-dúr és D-dúr, amelyek közül, mint a zenész láthatja, a D-dúr amolyan másodfokú domináns, a B-dúr szubdomináns, míg a C-dúr pontosan a középen van. E hangnemek között a legművészibben játszik a mű, úgyhogy igen sokáig egyik sem kap erőre, hanem mindegyiket csak a hangzatok közötti arányok jelzik. Tág komplexusokon át mindhárom fölé rétegződik valami más, míg végre, igaz, hogy diadalmas, minden hangversenyközönséget felvillanyozó módon nyíltan színt vall a C-dúr. Van itt az első tételben, amelynek felírása »andante amoroso« és állandóan a gúny határán tartott édességgel és gyöngédséggel van tele, egy vezérakkord, amelyben az én fülem franciaságot érez: c-g-e-b-d-fisz-á, amely össze-csendülés, fölötte a hegedű magas f-jével, mint látható, a három fő hangnem tonikus hármashangzatait tartalmazza magában. Benne van úgyszólván a mű lelke, de benne van e tétel főtémájának lelke is, amely a harmadikban, ebben a tarka variációsorban, ismét visszatér. Ennek a maga nemében csodálatos melódikus találtnak, ennek

a zúgó, nagy ívben kilendülő, észvesztő kantilénának van valami étalage-szerű pompája, sehhez olyan melanicholia járul, amelyből nem hiányzik az előadó szíve szerint való tetszetősség. A kitalálás jellegzetes bővülete a bizonyos tetőfokig eljutott melodikus vonal váratlan és gyöngéden hangsúlyozott önfelfokozása egy további hangfokkal, amelyről aztán a legnagyobb ízléssel, talán túlságosan is sok ízléssel vezetve árad vissza és csendül ki. Olyan már testileg ható, főt és vállat elvevő, a »mennyeit« súroló szépségmegnyilatkozás ez, amelyre csak a zene képes, más művészet nem. És éppen ennek a témának tutti-felmagasztalása a variációs tétel utolsó részében hozza a nyílt C-dúrba való kitörést. Az élat előtt a merész nekifutás egy fajtája következik drámai parlando-jelleggel — világos visszaemlékezés a primhegedű recitativójára Beethoven A-moll kvartettjének utolsó tételében — csak ott éppen a nagyszerű frázis után valami más következik, mint dallamos fesztivitás, amelyben a magával ragadó paródiája egészen komolyan gondolt és ezért valahogyan megszégyenítő hatású szenvedély lesz.

Tudom, hogy Leverkühn, mielőtt a darabot szerezte, alaposan tanulmányozta a hegedűkezelést Bériotnál, Vieuxtempsnál és Wieniawskinál, és félig respektussal, félig karikaturisztikusan felhasználja — egyébként olyan igényeket támasztva az előadó technikájával szemben, különösen a módfelett zabolátlan és virtuóz középtételben, a Tartini Ördögtrilla-szonátájából vett idézetet is tartalmazó scherzoban, hogy a jó Rudinak minden erejét meg kellett feszítenie, ha eleget akart tenni a követeléseknek. Valahányszor elkészült ezzel a feladattal, verejték gyöngyözött fürtösen felfelé igyekvő szőke haja alatt és csinos búzavirágkék szemének fehérjét vörös erezet hálózta be. De persze mennyi kárpótlással, persze mennyi a szó felfokozott értelmében vett »flört«-alkalommal szolgált neki ez a mű, amelyet én a mester szemébe »a szalonzene apoteózisának« neveztem, előre tudva, hogy a megjelölést nem veszi tőlem rosszneven, hanem mosollyal fogadja.

Nem tudok erre a hibrid termékre gondolni anélkül, hogy eszembe ne jusson egy beszélgetés, amelynek színhelye Bullinger gyáros lakása volt a müncheni Widenmayerstrassén: az általa épített előkelő bérház első emeletén, amelynek ablakai előtt jól szabályozott medrében az Isar végezte romlatlan hegyi zajlását. A gazdag úriemberről hét órakor mintegy tizenötteritikes diner volt: iskolázott személyzete segítségével és kényes modorú, férjhezmenni óhajtó házvezető hölgye felügyelete alatt vendégszerető házat vitt, és társasága többnyire a pénz- és üzletvilág embereiből verbuválódott. De mint tudjuk, szeretett hetvenkedve beleavatkozni a szellemi életbe, és kényelmes helyiségeiben olyan estélyek is voltak, amelyeken művészi és tudományos elemek találkoztak — senki sem látott

okot rá, bevallom, én sem, hogy megvesse fogadásainak kulináris kellemességeit és az elegáns keretet, amelyet szalonjai adtak a szellemet felpezsdítő társalgásnak.

Ezúttal Jeanette Scheurl volt jelen, Knöterich úr és neje, Schildknapp, Rudi Schwerdtfeger, Zink és Spengler, az éremgyűjtő Kranich, Radbruch kiadó és felesége, Zwitscher színésznő, a bukovinai vígjáték-író, névszerint Binder-Majoresku, aztán én és kedves nőm; de Adrian is eljött nagy rábeszélésre, amelyben rajtam kívül Schildknapp és Schwerdtfeger is buzgólkodott. Nem kutatom, kinek kérése volt döntő és semmiképen sem kecsegtetem magam azzal, hogy az enyém volt az. Mivel Jeanette mellett ült az asztalnál, akinek közelsége mindig jó hatást tett rá és mivel egyébként is meghitt arcok vették körül, úgy látszott, hogy nem bánta meg engedékenységet, hanem ottidőzése három órája alatt kitűnően érezte magát, miközben ezúttal is csendes derűvel figyeltem, milyen önkéntelen, észszerűen csak egészen keveseknél megokolt előzékenységgel és többé-kevésbé félnék tiszteletadással bántak társaságban a még csak harminckilencéves Adriannal. Mondom, ez a jelenség derűre hangolt — de ugyanakkor szorongatóan aggódó módon szívembe is markolt, hiszen e magatartás oka a leírhatatlan idegenségnek és magánynak az a légköre volt, amely növekvő mértékben — ezekben az években egyre érezhetőbben és eltávolítóbban — vette körül és az emberrel valósággal olyasmit éreztetett, mintha olyan országból jönne, ahol kivülről senki sem él.

Ezen az estén, mint mondtam, igen kedélyes és beszédes volt, amit részben Bullinger angosturával fűszerezett pezsgős koktélnak és csodálatos pfalzijának is tulajdonítok. Spenglerrel társalgott, aki már nagyon rossz bőrben volt — bántalmi szívére mentek — és valamennyiünkkel együtt nevetett Leo Zink bohóckodásán, aki az asztalnál visszadőlve, óriás damaszt-asztalkendőjével mint egy lepedővel egészen groteszk orráig betakarta magát és békésen összefonta kezét a kendő fölött. Még jobban felderítette az a talpraesettség, amellyel a tréfacsináló az olajban műkedvelősködő Bullinger egy csendéletének bemutatása közben, hogy kibujjon az ítéletmondás alól és minket többieket is megmentsen tőle, a jószándékú festményt minden oldalról megnézegette, miközben a legkülönbözőbben értelmezhető »Jezzus!» kiáltásokat hallatott, közben pedig egyszer meg is fordította. Egyébként ez a bámuló és semmire sem kötelező felkiáltásokban való ömlengés ugyancsak az alapjában nem kellemetlen ember technikájához tartozott, hogy ily módon részt vehessen olyan beszélgetésekben, amelyek fölötté voltak festői és farsangozó látókörének, és egy darabig az esztétikai-erkölcsi problémakört érintő társalgás közben is gyakorolta, amilyenre itt most gondolok.

Ez a társalgás azokhoz a gépi-zenei szórakozásokhoz kapcsolódott, amelyekkel a házigazda kedveskedett nekünk a kávé után, miközben tovább dohányoztunk és likőröztünk. A gramofonlemez akkoriban kezdte meg szerencsés fejlődését, és Bullinger költséges szekrénykészülékével sok élvezetes darabot játszatott el nekünk: először, emlékszem, Gounod Faustjának jól játszott keringőjét, amely ellen Baptist Spenglernek csak az a kifogása volt, hogy mezei néptáncdallamnak határozottan túlságosan elegáns és szalonba való. Megegyeztünk abban, hogy ez a stílus sokkal helyénvalóbb Berlioz Fantasztikus Szimfóniájának bájos báli muzsikájában és kértük ezt a darabot. A lemez nem volt meg. Ehelyett Schwerdtfeger csálhatatlan szájjal elfütyölte a dallamot, hegedű hangszínben, tisztán és kitűnően, és nevetett a tapson, miközben a maga módján ruhájába húzta vállát és szája egyik szögletét fintorogva lefelé húzta. A franciával való összehasonlításul aztán bécsi hangot kértek, Lannert és az ifjabb Johann Strausst, és vendéglátó gazdánk készségesen állt szolgálatunkra fundusából, mígnem egyik hölgy — pontosan tudom még, hogy Radbruchné volt az, a kiadó felesége — felvetette a kérdést, nem untatjuk-e ezekkel a léhaságokkal a körünkben időző nagy zeneszerzőt. Aggódo helyeslések hangzottak, melyekre Adrian ámulva figyelt fel, mert nem fogta fel a kérdést. Mikor megismételték, élénken tiltakozott. Az Isten szerelmére, dehogy is, félreértés van a dologban. Senki sem élvezheti jobban ezeket a maguk nemében mesteri dolgokat nála.

— Lebecsülik zenei nevelésemet — mondta. — Zsenge fiatal-koromban volt egy tanárom (és szép, finom és mély mosolyával rám pillantott), egy a világ minden zöngéjével teletömött és attól túlcserdülő entuziaszta, aki túlságosan szerelmes volt minden, de minden rendszeres zajba, hogysem akármilyen fennhéjázást, akármilyen rá-tartiságot lehetett volna tanulni tőle zenei dolgokban. Ez az ember nagyon jól tudta, mi a magas és szigorú. De a zene számára zene volt, hacsak az volt, és Goethének azzal a mondásával, hogy »A művészet a nehéz és jóval foglalkozik«, azt szögezte szembe, hogy a könnyű is nehéz, mihelyt jó, az pedig éppúgy lehet, mint a nehéz. Ebből rám is ragadt valami, átvettem tőle. Igaz ugyan, mindig úgy értettem, hogy a nehéznek és jónak a kisujjunkban kell lenni, ha így akarunk hozzányúlni a könnyűhöz.

A szobában nagy csönd támadt. Alapjában azt mondta, hogy egyedül csak neki van joga arra, hogy örülni a felajánlott kedvességeknek. Igyekeztek nem így érteni, de gyanították, hogy ő így gondolta. Schildknapp és én egymásra néztünk. Dr. Kranich azt dűnyögte, hogy »hm«. Jeanette csendesen jegyezte meg: »Magnifique!« Leo Zink a tőle megszokott bután elképedt, igazában kaján »Jeszszust«, hallatta. »Igazi Adrian Leverkühn!« kiáltotta Schwerdtfeger

a sok vieille cure-től, de nemcsak attól kipirult arccal. Tudtam, hogy titokban sértve érzi magát.

— Nincs meg véletlenül a gyűjteményében — folytatta Adrian — Saint-Saens Sámsonjából Delila Desz-dúr áriája? — A kérdést Bullingerhez intézte, akinek nagy elégtételül szolgált, hogy visszakiált-hatja :

— Nekem? Nekem ne volna meg? Kedvesem, maga minden-féléket gondol rólam ! Itt van — és biztosíthatom felőle, igazán nem »véletlenül« !

Mire Adrian :

— Nagyon jó. Azért jutott eszembe, mert Kretzschmar, ez volt a tanárom, tudja, orgonista, igazi fuga-ember, sajátosságosan szenvedélyes viszonyban állott ehhez a darabhoz, igazi gyöngéje volt. Melékesen nevetni is tudott rajta, de ez semmit sem vont le csodálatából, amely talán csak a példaszerűségnek szólt. Silentium.

A tű a lemezbe kapott. Bullinger fölé bocsátotta a súlyos fedelet, a hangrácson át büszke mezzoszoprán áradt, nem sokat törődve a jó kiejtéssel : érteni lehetett még azt, hogy »mon coeur s'ouvre à ta voix« azután már alig valamit, de a sajnos kissé nyöszörgő zenekartól kísért ének csodálatos volt melegségében, gyöngédségében, sötét boldogság-panaszában, akárcsak a dallam, amely tudvalevőleg az ária két egyforma felépítésű strófájában csak középen bontakozik ki egész szépségében és teljesíti be azt kábítóan, különösen másodszorra, mikor a most már mégis egészen zengő zene élvezetesen magával sodorja a buja énekvonalat és annak befejező alakját bánatosan gyöngéd utójátékban ismétli.

Mindenki megindult volt. Az egyik hölgy hímmzett díszkeszkenőjével szemét nyomkodta. »Hülyén szép !« mondta Bullinger, egy esztéták között már régebben kedvelt szólásmondás felhasználásával, amely a szépség rajongó ítéletét nyers hozzáértéssel józanította. Azt lehetett mondani, hogy itt egészen pontos és a szó szoros értelmében helyénvaló volt, és nyilván ez volt az, ami Adriant felderítette.

— No látja ! — kiáltotta nevetve. — Most már megérti, hogyan imádkozhatja egy komoly ember ezt a számot. Nem szellemi szépség ugyan, hanem példaszerűen érzéki. De hát végül is az érzékitől sem félni nem kell, sem szégyenkezni miatta.

— De talán igen — hallatta szavát dr. Kranich, az éremgyűjtemény igazgatója. Úgy beszélt, mint mindig, rendkívül világosan, szilárdan, tiszta tagoltsággal és értelmesen, noha asztmától sipoló lélekzéssel. — A művészetben talán igen. Ezen a téren az embernek valóban mástól sem szabad és kell félnie, mint a csak érzékitől és csak miatta kell szégyenkeznie, mert az a közönséges, a költő meghatározása szerint : »Közönséges minden, ami nem a szellemhez szól és nem kelt fel mást, mint érzéki érdeklődést.«

— Nemes mondás — válaszolta Adrian. — Az ember jól teszi, ha egy darabig továbbzsongatja magában, mielőtt a legcsekélyebb ellenvetést teszi.

— És mi az ön ellenvetése? — tudakolta a tudós.

Adrian vállrándítása és szájmozdulata körülbelül ezt fejezte ki: »A tényekről nem tehetek«, mielőtt ezt mondta:

— Az idealizmus figyelmen kívül hagyja, hogy a szellemhez nemcsak a szellemiség szól, hanem az érzéki szépség animális bánata is a legmélyebben megragadhatja. Még a frivolitásnak is nem egyszer hódolt már. Végére Philine is csak egy kis ringyó, de Wilhelm Meister, aki nem áll távol szerzőjétől, olyan tisztelettel adózik neki, amely az érzéki ártatlanság közönségességének nyílt tagadása.

— A kétértelműség iránti nyájasság és türelem — felette a numizmatikus — sohasem számított példaadó vonásnak nagy olimposink jellemében. Egyebekben a kultúrára veszélyesnek mondható, ha a szellem szemet huny a közönséges érzékiség fölött vagy éppenséggel kacsingat rá.

— A veszélyességről nyilván különböző véleményen vagyunk.

— Nevezzen talán mindjárt nyúlshívűnek!

— Isten ments! A félelem és gáncs lovagja azért még nem gyáva, csak épp lovag. Amiért én lándzsát törnék, bizonyos nagyvonalúság a művészi erkölcsiség kérdéseiben. Úgy látom, készségesebben adják meg vagy adományozzák maguknak más művészetekben, mint a zenében. Ez lehet nagyon megtisztelő ez utóbbira nézve, de aggályosan megszükiti életkorét. Ugyan mi marad az egész csengés-bongásból, ha a legszigorúbb szellemi-erkölcsi mértéket alkalmazzuk rá? Néhány tiszta kísértet Bachtól. Talán egyáltalában semmi hallható nem marad belőle.

A szolga whiskyt, sört és szódavizet hozott óriás tálcán.

— Ki rontaná el a tréfát? — mondta Kranich még, és jutalmul Bullinger dörgedelmes bravóval vállára csapott. Számomra és alkalmasint még egyik-mások vendég számára a szóváltás gyorsan felszikkasztó párviadal volt a tiszta erkölcsű középszerűség és a szellem mélységesen szenvedő tapasztaltsága között. De itt nemcsak azért iktattam be ezt a társalgási jelenetet, mert erősen érzem vonatkozásait arra a hangversenydarabra, amelyen Adrian akkoriban dolgozott, hanem azért is, mert akkor mindjárt feltolult bennem kapcsolódása annak a fiatalembernek személyéhez, akinek nyakas unszolására íródott és akinek számára több vonatkozásban sikert jelentett.

Alighanem sorsom, hogy csak pedánsul és száraz elmélkedéssel tudok beszélni általában arról a tüneményről, amelyet Adrian egyszer velem való beszélgetése közben az én és nem-én viszonyának bámulatos és mindig kissé természetellenes eltolódásaként írt le —

a szerelem tüneményéről. Általában a titok tiszteletének és ráadásul még a személyes tiszteletnek gátlásai járulnak hozzá, hogy számat betapasszák vagy legalábbis szűkszavúvá tegyenek, mikor ennek a már önmagában félig csodálatos, az egyén lezártágával ellentétben álló jelenségeknek ez esetben oly démoni cikázású változatáról van szó. Mégis hadd érzékeltessem kissé, hogy sajátos klasszikus filológiából merített tudósvoltom — tehát egy olyan tulajdonság, amely különben inkább az étellel szemben való elbutításra alkalmas — tette lehetővé, hogy ebben az ügyben egyáltalán lássak és megértsek valamit.

Nem szenvedhet kétséget és emberi belenyugvással közlendő, hogy a fáradhatatlan, semmitől vissza nem riadó bizalmasság végül is győzött a legesőkönycsebb magányon — olyan győzelemmel, amelynek a felek poláris — hangsúlyozom a szót : poláris — különbözősége, a köztük levő szellemi távolság miatt csak egy meghatározott jellege lehetett és aki akarta, manó módjára mindig ilyen módon akarta. Előttém teljesen világos, hogy Schwerdtfeger flörtölő természetére számára a magánynak e bizalmassággal való legyőzése tudatosan vagy tudattalanul kezdettől fogva ilyen különös szándékú és színezetű volt — amivel nem mondom azt, hogy nemesebb indítékok híján volt. Ellenkezőleg : az érte vetélkedő egészen komolyan gondolta a dolgot, ha arról beszélt, hogy milyen szükséges neki természet kiegészítésére Adrian barátsága, hogy az hogyan viszi előre, emeli, javítja ; csak eléggé logikátlan volt ahhoz, hogy e barátság meghódítására a flört veleszületett eszközeit használja — hogy aztán bántva érezze magát, ha a szomorú vonzalom, melyet ébresztett, nem tagadta meg az erotikus irónia sajátosságait.

Mindebben nekem az volt a legérdekesebb és legmegkapóbb, hogy szemmel láthattam, mennyire nem vette észre a meghódított, hogy bűvölet rabja, hanem magának tulajdonította a kezdeményezést, mely pedig teljességgel a másik oldalon volt ; hogy milyen fantasztikus elcsodálkozással fogadta látszólag azt az őszintén nemtörődöm beleegyezést és előzékenységet, amelyet pedig inkább a csábítás neve illetett volna meg. Mi több, még beszélt is a mélabú és az érzés által való megtéveszthetetlenség, megzavarhatatlanság csodájáról, és alig kételkedem benne, hogy ez az «elcsodálkozás» visszanyult addig a már távoli estéig, mikor Schwerdtfeger megjelent szobájában, hogy visszatérésre bírja a nélküle unalmas társaságba. És mégis ebben az úgynevezett csodában valóban mindig a szegény Rudi ismételten megdicsért, művészien szabad és tisztességes jellemi tulajdonságai játszottak közre. Fennmaradt egy levél, amelyet Adrian a Bullingernél végbement esti összejövetel ideje táján írt Schwerdtfegerhez és amelyet ez természetesen megsemmisíthetett volna, de részben kegyeletből, részben bizonyára győzelmi jelként

megőrzött. Nem óhajtok belőle idézni, csak megemlítem, hogy emberi dokumentumnak tartom, mely úgy hat, mint egy seb feltárása és melynek fájdalmas leplezetlenségében az író nagy merészséget láthatott. Nem volt az. De mégis szép volt, ahogyan megmutatkozott, hogy nem volt az. Rögtön, sürgősen, minden kínzó késedelem nélkül következett akkor a címzett egy látogatása Pfeifferingben, a kimagyarázkodás, a legkomolyabb hálálkodás — egyszerű, merész és őszintén tapintatos magatartás nyilvánult meg, mely mindenképen vigyázott arra, hogy minden megszegyenyítésnek elejét vegye... Ezt dicsérnem kell, nem zárkozhatom el előle. És a helyeslés egy nemével gyanítom, hogy ez az alkalom hozta meg a döntést a hegedűverseny kidolgozásáról és ajánlásáról.

Ez vitte Adriant Bécsbe. Majd Rudi Schwerdtfegerrel együtt a magyarországi birtokra. Mikor onnan visszatértek, Rudolf azt az előjogot élvezte, amely eddig a közös gyermekkor címén egyesegyedül nekem járt ki: ő és Adrian tegeződött.

XXXIX.

Szegény Rudi! Csak rövid volt gyermekes démoniságod diadala, mert egy mélyebb, végzetesebb erejű démonia áramkörébe kapott, amely gyorsan megtörte, megemésztette, semmivé tette. Boldogtalan »te«! Sem a kékszemű jelentéktelenséget nem illette meg, amely elnyerte, sem az, aki ennyire leereszkedett, nem mondhatott le arról, hogy bosszút álljon a — meglehet — boldogító lealacsonyodásért, amely ezáltal részévé lett. A bosszú önkéntelen, gyors, hideg tekintetű és titokzatos volt. Elmondom, elmondom.

1924 utolsó napjaiban Bernben és Zürichben újból előadták a sikeres hegedűversenyt a svájci »Kamarazenenek« két estéjén, melynek karmestere, Paul Sacher úr nagyon kellemes feltételekkel hívta meg Schwerdtfegert, kifejezve egyúttal azt az óhaját is, hogy a komponista személyes jelenlétével hangsúlyozza az előadások fontosságát. Adrian vonakodott, de Rudolf értett a kéréshez és a még fiatal tegezésnek elég ereje volt ahhoz, hogy útját egyengesse az elkövetkezendőknek.

A német klasszikusokat és akkori oroszokat magában foglaló műsor középső számaként eljátszott versenydarab, hála a szólista mindent latbavető odaadásának, ismét bebizonyította szellemi és lebilincselő tulajdonságait mindkét városban, a berni Konzervatórium termében és a zürichi zeneteremben. A kritika rámutatott a stílus, sőt a színvonal bizonyos egyenetlenségeire és a közönség is kissé tartózkodóbb volt a bécsinél, de nemcsak az előadó művészeket részesítette élénk ovációkban, hanem mindkét estén ragaszkodott a

szerző megjelenéséhez is, aki tolmácsolójának megtette azt a szíves-séget, hogy kéz a kézben vele ismételten megköszönje a tapsot. Ezt a kétszeresen egyszeri eseményt, a magány személyes magakiszolgáltatottságát a tömegnek elmulasztottam. Nem vehettem benne részt. A második alkalommal, Zürichben jelen volt Jeanette Scheurl beszélt el nekem, aki éppen ott tartózkodott és abban a magánháznál is találkozott Adriannal, ahol ez és Schwerdtfeger megszállott.

Ez a ház a Mythenstrassén volt, egy Reiff nevű gazdag, gyermektelen és művészetkedvelő, már éltelkorú házaspár otthona a tó közelében. A házaspárnak régtől fogva öröme telt benne, hogy jelesebb átutazó művészeknek ápolott szállást és kellemes társaságot nyújtson. A férfinak, egy üzletétől visszavonult egykori selyemnagyiparosnak és ízig-vérig régi svájci demokratának félszeme üvegből volt, ami bizonyos merevséget adott szakállas vonásainak. Ám ez a benyomás csalt, mert Reiff úr kedvelője volt a liberális vidámságnak és semmit sem szeretett jobban, mint ha a színházi hölgyekkel, hősnőkkel vagy szubrettekkel enyeleghetett szalonjában. Amellett fogadásain néha csellón is játszott nem ügyetlenül, s ilyenkor a Birodalomból származó és régebben az éneklést gyakorló felesége kísérté zongorán. A nőben nem volt meg férje humora, de energikus polgári gazdasszony volt, aki teljesen osztotta férjével azt az örömet, hogy híres embereket láthatott vendégül és helyiségeit átengedhette a művészek gondtalan szellemének. Öltözőjében egész asztal volt tele európai hírességek ajánlással ellátott fényképeivel, akik mind azt tanúsították, hogy hálás adósai Reiffék vendégszeretetének.

A házaspár már akkor meghívta Schwerdtfegert, mikor neve még meg sem jelent a lapokban, mert mint bőkezű mecénás, az öreg nagyiparos korábban tudott mindenki másnál a küszöbön álló zenei eseményekről; és mihelyt Adrian jöveteléről értesültek, rögtön rá is kiterjesztették a meghívást. A lakás tágas volt, bőséges helylyel vendégek számára és a Bernből érkezők valóban már ott a helyszínen találták Jeanette Scheurlt, aki évenként egyszer mindjárt néhány hétre barátságosan betelepedett oda. De a vacsorán, amely a hangverseny után az odavalók kis körét egyesítette Reiffék ebédlőjében, Adrian mégsem mellette ült.

Az asztalfőn a házigazda foglalt helyet, aki csodálatosan csiszolt pohárból kortyolgatott egy alkoholmentes italt és merev arccal tréfálkozott a városi színház drámai szopránjával, egy hatalmas nővel, aki az este folyamán sokszor ütött keblére összeszorított ököllel. Még egy tagja volt ott az Operának, a hősbariton, egy balti születésű nagy, dörgedelmesen, de intelligensen beszélő férfi. Továbbá természetesen a hangversenyeszt rendezője, Sacher karmester, aztán dr. Andreae, a zeneterem állandó dirigense és a »Neue Zürcher Zeitung« kitűnő zenekritikusa, dr. Schuh — ezek mind hölgyeikkel. Az asztal

másik végén ült vidoran Reiffné Adrian és Schwerdtfeger között, akiknek további szomszédnői balról és jobbról egy fiatal svájci francia dolgozó nő, Mlle. Godeau és ennek nagynénje voltak, jószándékú, csaknem oroszosan ható idős, bajszos hölgy, akinek Marie (ez volt Godeau kisasszony keresztnéve) a »ma tante« vagy »Isabeau néni« nevet adta és aki a jelek szerint mint társalkodónő, házvezetőnő, udvarhölgy élt unokahuga mellett.

Hivatott vagyok arra, hogy ez utóbbinak képét megrajzoljam, mert szemem kevésbé utóbb alapos okokból sokáig pihent rajta szorgos figyelemmel. Ha valaha a »rokonszenves« szó nélkülözhetetlen volt valaki jellemzéséhez, bizonyára az ennek a fiatal nőnek leírásához, aki tetőtől talpig, minden vonásával, minden szavával, mosolyával, lényének minden megnyilatkozásával megvalósította ennek a szónak nyugodalmasan fellengzőtlen esztétikai és morális értelmét. Csak azt bocsátom előre, hogy a világ legszebb fekete szempárját mondhatta magáénak, — olyan feketét mint a zsett, a szurok, az érett szeder, nem túlságosan nagy, de nyílt, sötétségükben világos és tiszta nézésű szemeket, olyan szemöldökök alatt, amelyeknek finom, árnyos rajza éppúgy nem ismerte a kozmetikát, mint a szelíd ajkak mérsékelt életés pirossága. Nem volt ezen a lányon semmi mesterkéltség, semmi utánarajzó, aláfestő, színező csinálmány. Az a természetesen tárgyilagos kellem, amellyel sötétbarna, nyakán nehezedő, fülét szabadonhagyó haja hátrahullt homlokából és finom halántékáról, kezeinek jellegét is megadta, ezeknek az értelmesen szép, semmiképpen sem nagyon kicsi, de karcsú és vékonycsontú kezeknek, melyeknek csuklóját egyszerűen fonta körül a fehér selyemblúz kezelője. Ugyanígy fogta körül a sima gallér nyakát, amely karcsú és oszlopszerű kerekdedséggel, valóban mintha faragták volna, emelkedett ki belőle, elefántcsont arcának kedvesen keskenyedő oválisával és finom, formás, feltűnően élénken nyitott cimpájú orrocskájával. Nem éppen gyakori mosolya és még ritkább nevetése, mellyel mindig a szinte átlátszó halántékrész bizonyos meghatározó erőfeszítése járt, sűrű és egyenletes növéssű fogak zománcát tárta fel.

Meg fogják érteni, hogy szeretettel és igyekezettel akarom felidézni egy nő képét, akivel Adrian rövid ideig házasságra akart lépni. Elsőízben én is abban a fehérselyem estélyi blúzban láttam Mariet, amely sötét típusát nyilván mindenesetre valamelyes tudatossággal emelte ki, később azonban túlnyomóan egy hozzá még inkább illő egyszerű sötét shottish hétköznapi és utazó ruhában lakkövvvel és gyöngyházgombokkal, de egy efölé felvett térdigérő munkaköpenyben is, amelyet akkor öltött magára, mikor rajztábláján fekete és színes ironnal dolgozott. Marie ugyanis rajzoló volt — Reiffné erről már előre tájékoztatta Adriant — tervező művésznő, aki kisebb párizsi opera- és operettszínházak, a »Gaité Lyrique«, a régi »Théâtre du

Trianon» számára figurínákat, jelmezeket, díszleteket gondolt és dolgozott ki, amelyek aztán mintául szolgáltak a szabóknak és díszletfestőknek. Ebben a foglalatosságban élt a Genfi-tó melletti Nyonból származó leány tante Isabeauval az Ile de Paris-beli lakásának apró helyiségeiben. De rátermettségének, találékonyságának, jelmeztörténeti szakértelmének és finom ízlésének híre növekedőben volt és zürichi tartózkodásának nemcsak hivatásbeli okai voltak, hanem jobboldali asztalszomszédjának azt is elbeszélte, hogy néhány hét múlva Münchenbe jön, amelynek színháza egy modern stílusú vígjáték kiállításával akarja megbízni.

Adrian megosztotta figyelmét közötté és a háziasszony között, míg vele szemben a fáradt, de boldog Rudi tréfálkozott a »nénivel«, aki nevéttében nagyon könnyen ontott jóindulatú könnyeket és gyakran hajlott oda unokahúgához, hogy nedves arccal és elcsukló hangon elismételjen neki egyetmást szomszédja mondásaiból, amelyeket véleménye szerint amannak feltétlenül hallania kellett. Marie ilyenkor barátságosan intett felé, nyilván örülve annak, hogy a néni ilyen jól szórakozik és tekintete egy kis hálás elismeréssel nyugodott e derű előidézőjén, aki mindenképpen azon volt, hogy az öreg hölgy kedvét tréfái elismérlésével még egyszer és újra felszítsa. Godeau kisasszony Adriannal, tudakozódásainak engedve, a maga párizsi tevékenységéről beszélt, a francia balett és az opera legújabb termékeiről, amelyeket Adrian csak részben ismert, Poulenc, Auric, Rieti műveiről. Lelkesen eltársalogtak Ravel »Daphnis és Chloe«-járól, Debussy »Jeux«-jéről, Scarlatti zenéjéről a Goldoni féle »Víg asszonyok«-hoz, Cimarosa »Titkos házasság«-áról és Chabrier »Hiányos nevelés«-éről. E darabok közül egyik-másikhoz Marie új kiállítást tervezett és néhány színpadi megoldást étlapján szemléltetett vázlatos ceruzavonásokkal. Saul Fitelberget jól ismerte — hát hogyne! Ezen a ponton felcsillant fogainak zománca és jókedvű nevetése kedves erőfeszítésre bírta halántékát. Németsége folyékony volt, egészen kis, bájosan idegenszerű hangszílyal, hangszíne meleg és megnyerő, igazi énekhang, kétségtelenül »hanganyag«, vagy hogy pontos legyen: fekvésre és színre nemcsak hogy hasonlított Elsbeth Leverkusn hangjához, hanem az ember, ha hallgatta, néha valóban azt hihette, hogy Adrian anyját hallja.

Az ilyen elvégre mégis tizenöttagú társaság az asztali rend felbomlása után eltérő csoportokat szokott formálni, hogy az érintkezést variálja. Adrian a vacsora után alig váltott Marie Godeauval egy szót. Sacher, Andreae és Schuh urak, valamint Jeanette Scheurl lekötötték zürichi és müncheni zenei dolgokról való társalgásukkal, míg a párizsi hölgyek az operaénekesekkel, a vendéglátó házaspárral és Schwerdtfegerrel a drága sèvres-i porcellánnal terített asztal mellett ültek és ámulva látták, hogyan üríti Reiff úr egyik csésze erős kávé

a másik után, amit mint tempós svájci szóval kijelentette, orvosi tanácsra szív működése erősítésére és a könnyebb elalvás kedvéért tett. A három szállóvendég rögtön a kívülről jöttek eltávozása után visszavonult. Mlle Godeau még több napig nagynénjével lakott az Eden au Lac szállóban. Mikor Schwerdtfeger, aki másnap reggel akart visszatérni Adriannal Münchenbe, búcsúzáskor nagyon élénken kifejezést adott annak a reményének, hogy ott újra találkozik a hölgyekkel, Marie egy pillanatig várt, míg Adrian is megismételte az óhajt, aztán barátságosan igent mondott.

1925 első hetei már elmúltak, mikor az újságban olvastam, hogy barátom vonzó zürichi vacsora-szomszédnője megérkezett fővárosunkba és hogy — nem véletlenül, mert Adrian elmondta nekem, hogy ő ajánlotta neki a címet — nagynénjével ugyanabban a schwabingi pensióban szállt meg, ahol Olaszországból jövet Adrian is lakott néhány napig — a Gisella-pensióban. A hírt a színház röpítette világgá, hogy közönségének érdeklődését a küszöbön álló bemutató iránt növelje, és mindjárt utána megerősítette Schlaginhausenék meghívása, hogy a legközelebbi szombat estét töltsük az ismert tervező művésznővel együtt náluk.

Nem írhatom le a feszültséget, amellyel ezt az együttlétet vártam. A várakozás, kíváncsiság, öröm és szorongás mély izgalommá vegyültek bennem. Miért? Nem — vagy nemesak — mert Adrian a svájci művészi utazásról visszatérve, egyebek között Marievel való találkozásról is beszélt nekem és olyan képet festett a leányról, amely nyugodt megállapítás formájában hangjának anyjával való hasonlóságát is magában foglalta, de különben is rögtön felfigyelésre bírt. Bizonyosan nem volt elragadtatott arckép, amelyet adott, ellenkezőleg, szavai csendesek és futólagosak voltak, arca beszéd közben mozdulatlan és a szoba másik végébe tekintő. De hogy az ismeretség hatást tett rá, már abból is kiderült, hogy pontosan ismerte a leány vezeték- és keresztnévét — említettem, hogy nagyobb társaságban ritkán tudta annak nevét, akivel beszélt — és beszámolója határozottan túlment a pusztá megemlítésen.

De még valami járult ehhez, ami szívemet különös örömmel és kétséggel dobogtatta meg. Pfeifferingben tett legközelebbi látogatásomkor ugyanis Adrian olyan értelmű megjegyzéseket tett, hogy talán nemsokára búcsút mond itt a kapufélfának, esetleg változások lesznek külső életében; a visszavonultságnak alighanem csakhamar vége lesz, mert az a szándéka, hogy véget vessen neki stb. — röviden, olyan megjegyzéseket, amelyek nem voltak másként értelmezhetők, mint hogy házasodni készül. Volt annyi bátorságom, hogy megkérdezzem tőle, nem egy társaságbeli véletlennel függnek-e össze

ezek a célzásai, amelyet zürichi tartózkodása hozott magával, ő pedig így felelt:

— Mi gátolhatna benne, hogy találgass? Egyébként ez a szűk kamara itt nem erre való színtér. Ha nem tévedek, egyszer a hazai Sion-hegyen szerencsétlenül efféle közlésekkel. A Római-buckára kellett volna felmennünk ehhez a társalgáshoz.

Képzeljék elképedésemet!

— Kedvesem — mondtam —, de hisz ez szenzációs és megindító!

Azt tanácsolta, hogy tartsam féken indulataimat. Végre is a közeledő negyven év eléggé intő jel számára, hogy ne késsen el a csatlakozásról. Ne kérdezzem tovább, majd meglátom. Nem titkoltam magam előtt afölötti örömet, hogy szándéka a Schwerdtfegerhez való lidérces kötöttség feloldását jelenti és örömet fogtam fel ezt a célt szolgáló tudatos eszköznek. Hogy a hegedűs és füttyös a maga részéről hogyan fog szembenállni ezzel, mellékes kérdés volt, amely nem nagyon nyugtalanított, hiszen ő már elérte kamaszos becsvágya célját és megkapta a versenydarabját. Diadala után, azt gondoltam, kész lesz arra, hogy ismét észszerűbb helyet foglaljon el Adrian Leverkühn életében. Csak az a különös mód ütött szöveget a fejembe, ahogyan Adrian beszélt szándékáról, mintha annak megvalósítása csupán az ő akaratától függne és mintha a leány beleegyezésénél kisebb gondja is nagyobb volna. S én mennyire kész voltam igazat adni annak az önértetének, hogy csak választania, csak választását kimondania kell! És mégis valami kis kétség motoszkált bennem ennek a hitnek naivsága miatt, mert magányossága és idegensége kifejezésének tűnt fel előttem, amely szinte auraként vette körül és akaratlanul kételyeket támasztott bennem, vajjon alkalmas-e ez az ember arra, hogy nő szerelmét megnyerje. Ha őszinte akartam lenni magamhoz, még abban is kételkedtem, hogy alapjában ő maga hisz ebben a lehetőségben és küzdenem kellett azzal az érzéssel, hogy csak szántszándékkal úgy mutatta, mintha a siker magától értetődne. Hogy választottjának egyelőre volt-e akár sejtelve is a hozzáfűzött gondolatokról és szándékokról, homályban maradt.

Homályban maradt előttem még az után a Brienerstrassei este után is, amelyen megismerkedtem Marie Godeauval. Hogy mennyire tetszett nekem, kiki láthatja a leírásból, amelyet fentebb adtam róla. Nemcsak tekintetének szelíd éjszakája, amelyről tudtam, milyen érzékenyen reagált rá Adrian, nemcsak bájos mosolygása, dallamos hangja nyerte meg tetszésem, hanem lényének barátságos és intelligens fekezettése is, az önállóan kenyérkereső nő minden gögicsélő nősténységen felülemelkedő tárgyilagossága, határozottsága, sőt rá-tartisága. Boldoggá tett az a gondolat, hogy Adrian élettársa lesz és nagyon is jól megértettem azt az érzést, melyet benne ébresztett. Nem a magányát annyira riasztó »világ« lépett-e elé itt — az is,

amit művészi és zenei szempontból »világnak«, németiségen kívülségnek lehetett nevezni — komoly, de barátságos, bizalomkeltő, kiengesztelést ígérő, egyesülésre bátorító alakban? Nem a maga zenei teológiával és matematikai számbúvészzel telített oratóriumos világából szerette-e ezt a lányt? Bennem reménykedő izgalmat keltett, hogy egyazon falak között láthatom ezt a két embert, noha csak átmenetileg láttam őket személyes érintkezésben. Mikor egyszer a társaság hullámozása véletlenül egy csoportba hozott össze bennünket, Mariet, Adriant, engem és még egy negyediket, szinte rögtön eltávoztam, azt remélve, hogy a negyediknek is lesz annyi esze és rögtön dolgára megy.

Schlaginhausenék estélye nem vacsora volt, hanem kilencórai fogadás frissítő büffével az oszlopos szalon melletti ebédlőben. A társaság képe a háború óta lényegesen megváltozott. Nem volt többé Riedesel báró, hogy pártját fogja mindennek, ami »kecses«; a zongorázó huszár régen eltűnt a történelem süllyesztőjében, és nem volt már Schiller unokája sem, Gleichen-Russwurm úr, mert egy hőbortos leleményességgel kitalált, de félresikerült csalási kísérlet, amelyet rábizonyítottak, kiűzte a világból és félig-meddig önkéntes fogollyá tette alsó-bajorországi birtokán. A dolog szinte hihetetlen volt. A báró állítólag egy jól csomagolt és igen magasan értékén felül bebiztosított ékszert küldött egy külföldi ékszerésznek — aki, mikor a csomag hozzáérkezett, nem talált benne egyebet egy döglött egéرنél. Ez az egér tehetségtelenül teljesítette a feladótól neki szánt feladatot. Ez nyilván úgy gondolta, hogy a rácsáló majd átrágja magát a burkolaton és odébbáll, olybá tüntetve fel a dolgot, mintha a drágaság az Isten tudja, hogyan keletkezett lyukon át kiesett és veszendőbe ment volna, mely esetben a biztosítási összeget ki kellett volna fizetni. Ehelyett az állat kimúlt, de nem osinálta meg a kijáratot, amely a soha oda nem tett nyaklánc elkallódását megmagyarázta volna — és a kópéság kitalálója a legneveltségesebben pellengérré került. Lehet, hogy egy művelődéstörténeti könyvből szedte az egészet és olvasmányainak áldozata lett. De talán csak általánosságban a kor normális zavarodottsága tehetett ötletéről.

Mindenesetre háziasszonyunknak, a született von Plausignak sok mindenről le kellett mondania és eszményét, a születési arisztokrácia és a művészvilág kapcsolatát szinte kénytelen volt elejteni. Elmúlt időkre emlékeztetett egyik-másik egykori udvarhölgy jelenléte aki Jeanette Scheurillal franciául beszélt. Egyébként a színház csillagai mellett egyik-másik katolikus néppárti, sőt egy neves szociáldemokrata parlamenti képviselő is volt látható és az új állam néhány magasabb és magas funkcionáriusa, akik között még mindig akadtak előkelő családból való emberek, így egy szerfölött jovialis és mindenre kész Herr von Stengel — de már bizonyos a »liberalisztikus« köztársaságtól

tevékenyen iszonyodó elemek is, akiknek merész jegyekkel homlokukra volt írva az a szándékuk, hogy bosszút állnak a német gyalázatért és az az önérzetük, hogy egy eljövendő világot képviselnek.

Az igazság az, hogy valamely megfigyelő többet láthatott volna engem Marie Godeau és jó nagynénikéje társaságában, mint Adriant, aki pedig kétségtelenül miattuk jött és mindjárt kezdetben látható örömmel üdvözölte is őket, de aztán túlnyomórészt kedves Jeanette-jével és a szociáldemokrata képviselővel társalgott, aki komolyan hozzáértő Bach-tisztelő volt. Az én rögzítődésemet, a tárgy kellemességéről nem is szólva, mindenki érthetőnek fogja találni azok után, amiket Adrian közölt velem bizalmasan. Rudi Schwerdtfeger szintén velünk volt. Isabeau néni nagy elragadtatással látta viszont. Mint Zürichben, itt is gyakran megneveztette, Mariet pedig megmosolyogtatta, de nem akadályozott meg egy higgadt beszélgetést, amely párizsi és müncheni művészeti események körül forgott, de az európai politikát, a német-francia kapcsolatokat is súrolta és amelyben egészen a vége felé, már búcsúzóban és állva, Adrian is részt vett néhány pillanatig. Mindig el kellett érnie a Waldshutba menő tizenegyes vonatot és az estélyen való részvétele mindössze alig másfél óráig tartott. Mi többiek kissé tovább maradtunk.

Ez, mint már mondtam, egy szombat este volt. Néhány nappal utóbb, csütörtökön, telefonon hallottam róla.

XL.

Freisingban hívott fel, hogy, mint mondta, egy szívességet kérjen tőlem. (Hangja tompa és kissé monoton volt, fejfájásra engedett következtetni.) Az az érzése, úgymond, hogy a Gisella-pensióbeli hölgyeket München nevében kissé kalauzolni kellene. Azt tervezi, hogy kirándulást ajánl fel nekik a környékre, amit a szép téli idő úgysis kívánatosná tesz. Nem vindikálja magának az ötlet szerzőségét, Schwerdtfegertől indult ki. Ő azonban magáévá tette és meggondolta. Füssen jön számba és Neu-Schwanstein. De talán még jobb lenne Ober-Ammergau és onnan egy szánkóút Ettal kolostorába, amelyet személyesen szeret, a linderhofi kastély érintésével, mert ez mégis csak érdekesség és látnivaló. Hogy én mit szólok hozzá.

Jónak és helyesnek találtam magát a gondolatot is, Ettalt is mint kirándulóhelyet.

— Persze ti is velünk jöttök — mondta —, te és a feleséged. Egy szombaton lesz — úgy tudom, szombaton nincs órád ebben a félévben — hát mondjuk holnaputánhoz egy hétre, hacsak nem lesz túlságosan nagy locs-pocs. Schildknappot is értesítettem már róla.

Szenvedélyes barátja az ilyesminek és sítalpakon hozzá fogja magát kötni a szánkóhoz.

Élénken helyesltem mindent,

Most már csak arra kér, hogy értsem meg a következőket, folytatta. A terv, mint már mondta, eredetileg Schwerdtfeger-től indul ki, de méltányolni fogom neki, Adriannak, azt a kívánságát, hogy a Gisella-pensióbelieknek ne legyen ez a benyomásuk. Nem szeretné, ha Rudolf szólítaná fel őket ott, hanem bizonyos súlyt vet arra, hogy maga tegye ezt — ha másrészt nem is túlságosan közvetlenül. Hogy legyek olyan jó és üssem nyélbe a dolgot számára — és pedig úgy, hogy legközelebbi pfeifferingi látogatásom előtt, tehát holnapután felkeresem a városban a hölgyeket és bizonyos értelemben az ő küldönceként, noha csak célzasképen ilyen minőségben, közlöm velük a meghívást.

— Ezzel a baráti szolgálattal most nagyon leköteleznél — fejezte be különös merevséggel.

Viszontkérdéseket akartam volna tenni, de lenyeltem őket és egyszerűen megígérttem, hogy óhaja szerint fogok eljárni, biztosítván őt arról, hogy a magam és mindannyiunk nevében örülök a vállalkozásnak. Valóban örültem is. Már előbb komolyan kérdeztem magamtól, hogyan segíthetném elő szándékait, melyekbe beavatott, hogyan indíthatnám el a dolgokat. Kevéssé tanácsosnak láttam, hogy a további alkalmakat a választott leánnyal való együttlétre átengedjem a jószerecsének. A körülmények ennek nem adtak éppen túlságosan bő teret. Rendezkedő segítségre, kezdeményezésre volt szükség s ez most itt volt. Valóban Schwerdtfeger fejében fogant-e meg — vagy Adrian csak ráfogta, mert szégyelte a szerelmes szerepét, akinek természetét és élethangulatát meghazudtolóan egyszerre társas szánkó-kirándulásokon jár az esze. Ezt tényleg annyira méltóságán alulinak éreztem, hogy kívántam, bár mondott volna igazat, mikor a hegedűst tette felelőssé az ötletért — közben azonban azt a kérdést sem tudtam egészen elfojtani magamban, hogy ennek a manószzerű platónikusnak tulajdonképen mi érdeke van a dologban.

Viszontkérdések? Igazában csak egy ilyen volt: hogy tudniillik Adrian, ha tudomására kívánta hozni Marienak, hogy látni iparkodik, miért nem fordult hát közvetlenül hozzá, miért nem hívta fel, sőt utazott Münchenbe, kereste fel a hölgyeket és adta elő indítványát. Akkor még nem tudtam, hogy itt szándékosságról volt szó, ideáról, bizonyos értelemben előzetes gyakorlatról valami későbbihez, arról a hajlandóságról, hogy kedveséhez — így kell neveznem a lányt — mást küldjön, mást tegyen meg szószólójává nála. Egyelőre én voltam az, akire rábízta üzenetét és én készséggel tettem eleget megbízatásomnak. Akkor történt, hogy Mariet abban a fehér, gallértalan shottish blúza fölé felvett munkaköpenyében találtam, amely úgy

illett hozzá. Éppen rajztáblája, egy vastag, rézsut állított deszkalap előtt ült, amelyre villanylámpa volt rácsavarva és amely mellől üdvözlésemre felemelkedett. Vagy húsz percig ültünk együtt a hölgyek kis bérelt lakószobájában. Mindketten határozottan fogékonynak mutatkoztak az irányukban tanúsított figyelmesség iránt és nagy örömmel fogadták a kirándulás tervét, amelyről csak azt mondtam, hogy nem én találtam ki — miután érzékeltettem, hogy útban vagyok Leverkühn barátomhoz. Kijelentették, hogy ilyen lovagias kalauzolás nélkül talán sohasem láttak volna semmit München híres környékéből, a bajor Alpesekből. A találkozás és elutazás napjában és órájában is megállapodtunk. Kielégítő jelentést vihettem Adriannak és pontosan beszámoltam neki, beleszöve dícséretemet is a munkaköpenyben talált Marie előnyös jelenségéről. Adrian ezekkel az — amennyire én hallottam — ironia nélkül mondott szavakkal köszönte meg fáradozásomat:

— Látod, mégis csak van abban valami jó, ha az embernek megbízható barátai vannak.

A passiójátékok falujába a vasútvonal, amely nagyrészt ugyanaz, mint a Garmisch-Partenkirchenbe vivő és csak a végén ágazik el, Waldshuton és Pfeifferingen át vezetett. Adrian az út felén lakott, így hát csak mi, többiek, Schwerdtfeger, Schildknapp, a párizsi vendégek, feleségem és én találkoztunk a megállapított napon tíz óra tájt a vonathoz a müncheni főpályaudvaron. Egyelőre barátom nélkül tettük meg az út első óráját a még sík, fagyott vidéken át. Ezt az órát megrövidítette a szendvicsekből és a Helenemtől előkészített tirolai vörösből álló reggeli, melynek folyamán sokat nevettünk Schildknappnak azon a humorosan kimutatott buzgalmán, hogy valahogyan rövideget ne szenvedjen. »De most már«, mondotta, »Knappi is hadd kapjon valamit!« (Így nevezte magát angoloskodva és általánosságban is így hívták.) Természetes, leplezetlen és tréfásan aláhúzott étvágya ellenállhatatlanul komikus volt. »Hu, be remek ízed van!« nyögte szikrázó szemmel, miközben egy nyelven kenyeret rágesált. Amellett tréfái félreismerhetetlenül elsősorban Mlle. Godeaunak szóltak, aki természetesen neki is ugyanúgy tetszett, mint valamennyiünknek. Nagyon előnyösen festett olivaszínű, keskeny barna prémcsíkokkal szegélyezett téli kosztümjében és érzelmeimnek bizonyos hajlékonyságával — egyszerűen, mert tudtam, mi van soron — újra meg újra elbűvölten néztem fekete szemét, a szurokszínű s azért mégis derűs csillogást a szempillák sötétjében.

Mikor Adrian, akit a társaság a vállalkozószellemű emberek kiáradó jókedvével üdvözölt, Waldshutban felszállott hozzánk, különös ijedelem döbönt belém — ha ugyan fedi érzéseimet ez a szó. Mindenesetre volt benne egy kis megdöbbenés. Csak most vált bennem ugyanis tudatossá, hogy a vonatnak azon a részén, amelyet elfoglaltunk,

tehát szűk helyen — ha nem is volt fülke, hanem egy végigjárható másodosztályú kocsni nyitott rekesze — a fekete, a kék és az egyforma szemek, a vonzás és közöny, izgalom és egykedvűség együtt voltak az ő szemei előtt és együtt kellett maradniuk az egész kirándulás alatt, melynek napja ilyenformán úgyszólván ennek a konstellációnak a jegyében állott, talán rendeltetésszerűen, úgyhogy a beavatott felismerhette benne a nap voltaképeni eszméjét.

Természetesen és helyesen következett be, hogy Adrian csatlakozása után a táj odakünn jelentősebbé kezdett válni és ha egyelőre a távolból is, havas hegyvidék nézegetett be hozzánk. Schildknapp kitűnt azzal, hogy ezt és am azt a hegyfalat, amely megkülönböztethető volt, nevén tudta nevezni. A bajor Alpések nem mutathatnak felséges gigászokat emelkedéseik között, de azért mégis tiszta hólepelbe burkolt, merészen és komolyan tornyosuló, erdei szakadék és tágas tér között váltakozó téli pompába robogtunk. Amellett az ég felhős volt, fagyos, továbbhavasásra hajló és aztán is csak estefelé tisztult ki. Figyelmünket mégis leginkább a külső képek vonták magukra, még a beszélgetés közben is, amelyet Marie a Zürichben közösen átéltekre, a zeneteremben lefolyt estre, a hegedűversenyre terelt. Megfigyeltem Adriant, mikor vele társalgott. Vele szemben foglalt helyet, míg ő Schildknapp és Schwerdtfeger között ült, a nagynénike pedig jóindulatú csevegéssel Helenevel és velem foglalkozott. Világosan láttam, hogyan kellett őrizkednie az indiszkréciótól, ha a lány arcára és szemébe nézett. Rudolf a maga kék szemével nézte ezt az elrévülést, ezt a feleszmélést, elfordulást. Nem volt valami vigasztaló és kárpótló abban, ahogyan Adrian annyi nyomatékkal dicsérte a hegedűst a leány előtt? Mivel szerényen tartózkodott attól, hogy a zenéről véleményt mondjon, csak az előadásról volt szó és Adrian hangsúlyozottan kijelentette, a szólista jelenléte nem akadályozhatja meg abban, hogy játékát mesterinek, tökéletesnek, egyszerűen felülmulhatatlannak nevezze — amihez még néhány nagyon meleg sőt magasztaló szót fűzött Rudi művészi fejlődéséről általában és kétségtelenül nagy jövőjéről.

Az ünnepelt úgy tett, mintha nem bírná ezt hallani, közbekiáltotta, hogy »Na, na!« és »Ne izélj már!«, azt bizonygatva, hogy a mester szörnyűségesen túloz, de azért vörös volt a gyönyörűségtől. Kétségtelenül kedvére való volt, hogy Marie előtt úgy kidicsérik, de félreismerhetetlenül örült annak is, hogy a dicséret ebből a szájból jön és hálája Adrian kifejezőmódjának megcsodálásában nyilatkozott meg. Mlle. Godeau hallott és olvasott már az »Apocalipsis« öredékes prágai előadásáról és érdeklődött a mű felől. Adrian elhárította.

— Ne beszéljünk — mondta — ezekről a jámbor bűnökről! Rudit ez fellelkesítette.

— Jámbor bűnök! — ismételte ujjongva. — Hallották ezt? Hogy beszél! Hogy tudja a szavakat használni! Nagyszerű ez a mi mesterünk!

Közben szokása szerint megszorította Adrian térdét. Azok közé tartozott, akik mindig hozzányúlnak valamihez, megérintik, megfogják, ha felsőkar, ha könyök, ha váll. Még nálam is ezt tette és a nőknél szintén, akik többnyire nem vették tőle rossznéven.

Oberammergauban kis társaságunk keresztül-kasul sétált az ápolts helységen, amelynek ideális, gazdag faragású oromzatos és erkélyes parasztházai a tanítványok, az Üdvözítő és az Istenanya hajlékai. Átmenetileg, miközben barátaim a közeli Kálvária-hegyre is felmentek, elváltam tőlük, hogy felkeressek egy ismerős fuvarozót és szánkót rendeljek. A többi hattal aztán ebédnél találkoztam újra egy vendéglőben, amelynek kis asztaloktól körülvett, alulról megvilágítható üvegéből készült táncparkettje volt és idényben, az ünnepi játékok alatt minden bizonnyal zsúfolt találkozóhelye lehetett az idegeneknek. Most meglehetősen örömeinkre szinte üres volt: kívülünk még csak két társaság étkezett a táncterttől távolabb álló asztaloknál, egy gyöngélkedő külsejű úr diakonisszaruhás ápolónőjével az egyiknél és egy téli sportolókból álló csoport a másiknál. Lapos dobogón egy kis öttagú zenekar játszott a vendégeknek szalondarabokat, melyek közben a művészek a hosszú szünetekben senkinek sem kárára nagyokat pihentek. Amit nyujtottak, ostoba volt és még azt is sután és rosszul nyujtották, úgyhogy a rántott csirke után Rudi Schwerdtfeger nem bírta tovább és elhatározta, hogy mint a mesében áll, felragyogtatja csillagát. Elvette a hegedűstől hangszerét és miután kissé ide-oda forgatta kezében és megállapította eredetét, nagy garral rögtönözni kezdett rajta, miközben a mieink felcsattanó nevetésére néhány fogást szőtt bele, az »ó« hegedűversenye kadenciájából. A zenészek nyitva felejtették a szájukat. Aztán a zongoristától, egy fáradtszemű ifjútól, aki bizonyára nagyobb dolgokról álmodott, mint hogy itt gyakorolja mesterségét, megkérdezte, tudja-e kísérni Dvorak »Humoreszkjét«, majd a mérsékeltén jó hegedűn olyan hetykén és ragyogóan eljátszotta a cifrázásokban, bájos csuszamokban és csinos duplafogásokban gazdag elbűvölő darabot, hogy hangos tapsot kapott érte mindenkitől, aki a helyiségben volt, tőlünk, a szomszéd asztaloktól, az elképedt muzsikusoktól, sőt még a két pincértől is.

Alapjában véve szokványos tréfa volt, mint Schildknapp féltékenységből oda is súgta nekem, de azért mégis drámai és bájos, egyszóval egészen Rudi Schwerdtfeger stílusában »nett«. Tovább maradtunk, mint szándékunkban volt, végül már egészen egyedül a kávé és az enciánpálinka mellett, még táncoltunk is egyet az üvegparketten: Schildknapp és Schwerdtfeger felváltva lépkedtek rajta Godeau kisasszonnyal és az én jó Helenemmel is Isten tudja, milyen

ritus szerint, három önmegtartóztató jóindulatú pillantásaitól kísérve. Künn már várt a szánkó, egy tágas kétfogatú, jól ellátva szőrmés takarókkal. Mivel én a kocsis melletti helyet választottam magamnak és Schildknapp megvalósította azt a szándékát, hogy sítalpakon huzassa magát (a fuvaros hozott magával néhányat), a többi öt kényelmetlenség nélkül elfért a jármű belsejében. Ez volt a napi program legszerencsésebben kitervelt része, ha nem tekintjük, hogy Rüdiger utólag pórul járt férfias ötletével. A jeges szélfúvásban állva, zökkenőkön átdobálva és hóval beporozottan altesti hűlést szerzett be magának, a szokott elgyöngítő bélhurutot, amely öt napra ágyhoz szögezte. De ez csak későbbben kiderülő baleset volt. Ahogyan én magam fölöttébb becsülöm a melegen bebugyolált siklást tompított csöngetyűszó mellett a tiszta, erős, fagyos levegőben, úgy a többiek is mind élvezni látszottak a helyzetet. Hogy Adriant szemtől-szembe hátam mögött tudtam Marieval, kíváncsiságtól, örömtől, gondoktól és belső vágyaktól pezsdített szívdobogást idézett elő nálam.

Linderhof, II. Lajos kis rokokókastélya felséges szépségű erdei és hegyi magányban fekszik. Királyi emberkerülő nem találhatott volna magának mesészerűbb menedéket. Persze minden emelkedettség mellett, melyre a hely varázsa hangol, az ízlés, amelyben a világtól menekülő király lankadatlan építőkedve — a királysága felmagasztosítására törő vágnak ez a kifejezése — testet öltött, mint csak a zavar gyümölcse. Megállottunk, egy várnagy vezetésével átmentünk a túlhalmozott pompájú kabinetteken, amelyek a képzelet házának »lakószobáiul« szolgáltak s ahol a kedélybeteg töltötte csak felsége eszméjétől betelt napjait, játszatott magának Bülowval, hallgatta Kainz elbűvölő hangját. Fejedelmikastélyokban rendesen a trónterem a legnagyobb helyiség. Itt nincsen ilyen, helyette van a hálószoza, amelynek méretei a nappali szobák kicsiségéhez mérten hatalmasak és melynek ünnepélyesen emelt, túlzott szélességével rövidnek ható parádés ágya mellett, mintha ravatal volna, aranyos karos gyertyatartók állanak.

Tisztességes érdeklődéssel, talán titkos fejcsóválással is vettünk szemügyre mindent és tisztulni kezdő ég alatt folytattuk utunkat Ettalba, amely Benedek-rendi apátságával és a hozzátartozó barokk templommal jó építészeti hírre tett szert. Emlékszem, hogy továbbutazásunk közben s aztán a szent helyekkel rézsut szemben lévő tiszta vezetésű szállóban, ahol ebédeltünk, a beszélgetés állandóan a mint mondani szokás »szerencsétlen« (tulajdonképpen miért szerencsétlen?) király személye körül forgott, akinek excentrikus életkörével éppen érintkezésbe kerültünk. A vitát csak a templom megtekintése szakította félbe. Lenyegében Rudi Schwerdtfeger és jómagam között folyó szóváltás volt Lajos úgynevezett elmebajáról, uralkodásra való képtelenségéről, trónfosztásáról és gyámság alá helyezéséről. Mindezt én Rudi legnagyobb csodálkozására megokolatlannak

és brutális filiszterségnek, egyébként pedig a politika és az utódlási érdek művének jelentettem ki.

Rudi ugyanis síkraszállt azért a nem annyira népszerű, mint burzsoá és hivatalosan hirdetett felfogásért, hogy a király, mint ő kifejezte, »sült bolond« és az elmeegógyásznak és tébolydai ápolónak való kiszolgáltatása, épelméjű régens hivatalba lépése feltétlen szükségyszerűség volt az ország számára — és egyáltalában nem értette, hogy lehet ennek csak ellentmondani is. Mint szokása volt ilyen esetekben, t. i. ha túlságosan új volt neki egy álláspont, felháborodottan biggyesztette száját és kék szemét felváltva jobb- és balszemembe szúrta, miközben beszéltem. Meg kell mondanom és bizonyos meglepődéssel észleltem, hogy a tárgy ékesszólóvá tett, noha azelőtt alig foglalkoztatott. Úgy találtam azonban, hogy csöndben határozott véleményyt alakítottam ki magamban róla. A téboly, ezt fejtettem ki, nagyon ingatag fogalom, amelyet a nyárspolgár túlságosan tetszése szerint, kétes kritériumok alapján használ. Az ilyen nagyon hamar önmaga és saját közönségessége tőszomszédságában vonja meg az értelmes viselkedés határát és ami azon túlmege, az neki bolondság. Viszont a királyi életforma, szuverén és hódolattal körülvett, kritikától és felelősségtől nagyon messzemenően felmentett lévén, méltóságának kifejtésében olyan stílusra jogosult, amely a leggazdagabb magánembernek is tilos, olyan teret nyújt viselője fantasztikus hajlamainak, ideges szükségleteinek és utálkozásainak, meghökkentő szenvedélyeinek és vágyainak, hogy annak büszke és teljes kihasználása könnyen keltheti a téboly látszatát. Melyik halandó engedhetné meg magának e színvonal alatt, hogy a legpazarabb tájak kiválogatott pontjain arany egyedülvalóságokat teremtsen magának, mint Lajos tette! Ezek a kastélyok, igaz, a királyi emberkerülés emlékművei. De ha fajtánk átlagos tulajdonságait mérlegelve nem jogos az emberkerülést általában az elmeháborodottság tünetének venni — miért engedjük meg ezt éppen akkor, mikor ez az emberkerülés királyi formák között nyilatkozik meg?

De hiszen hat tanult és arra hivatott elmeorvos megállapította a király teljes elmebaját és szükségesnek jelentette ki internálását!

Az illeszkedő tudósok ezt éppen azért tették, mert hivatottak voltak rá és akkor is megtették volna, ha sohasem látják Lajost, sohasem »vizsgálják meg« a maguk módszerével, soha egyetlen szót nem beszélnek vele. Igaz ugyan, hogy egyetlen beszélgetés vele zenéről vagy költészetről meggyőzte volna ezeket a nyárspolgárokat örültségéről. Szakvéleményük alapján a kétségtelenül szabályon kívül álló, de azért korántsem kótyagos embertől megvonták az önmagával való rendelkezést, elmeegógyászati pácienssé alacsonyították le, lecsavart kilincső és rácsos ablakú tóparti kastélyba zárták. Hogy ezt nem tudta elviselni, hanem a szabadságot vagy a halált kereste és közben orvosi

porkolábját magával rántotta a halálba, méltóságérzete mellett szól és nem az elmebetegség diagnózisa mellett. Nem szól emellett környezete magatartása sem, amely a harc készségig csüggett rajta, de nem szól mellette a falusi nép rajongó szeretete sem a »Kini« iránt. Ezek a parasztok, ha éjszaka egymagában, bundájába takartan, fáklyafényben, fullajtáros arany szánkóján látták hegyeiken átutazni, nem őrlöttet, hanem nyers, de álmódzó szívük szerint való királyt láttak benne és ha sikerült volna neki átúsznia a tavat, mint az nyilván szándéka volt, odaát vasvillával és cséphadaróval védték volna meg az orvostudomány és a politika ellen.

Node hát, mondta Rudolf, tékozlása mégis kimondottan beteges és tovább elviselhetetlen volt és az uralkodásra való képtelensége egyszerűen ahhoz való kedve hiányából következett: már csak álmodta azt, hogy király, de vonakodott királyi hatalmát észszerű normák szerint gyakorolni és így egy állam sem lehet meg.

Ugyan, Rudolf, mindez badarság. Akármelyik normálisan megtermett miniszterelnök elkormányoz egy modern szövetséges államot, még ha a király túlságosan érzékeny is ahhoz, hogy az ő és miniszter-társai arcát elviselje. Bajorhon nem ment volna tönkre akkor sem, ha Lajosnak megengedték volna magányos kedvteléseit és egy király tékozlása semmit sem jelent, nem egyéb szólásmondásnál, szélhá-mosságnál, ürügynél. Hiszen a pénz az országban maradt és a mesebeli építkezéseken a kőfaragók és aranyozók híztak. Egyébként a kastélyok a beléptidíjakkól, amelyeket két világ romantikus kíváncsiságától szednek be megtekintésükért, régesrég busásan kifizetődtek. Mi magunk is hozzájárultunk ma ahhoz, hogy az örültséget jó üzletté tegyük...

— Nem értem magát, Rudolf — kiáltottam. — Kidülld a szeme a csodálkozástól ezen a védőbeszédén, pedig nekem volna jogom, hogy csodálkozzam magán és ne értsem meg, hogy éppen maga... úgy értem, a művész, szóval éppen maga... — Szavakat kerestem, hogy miért kell nekem csodálkoznom rajta, de nem találtam. De az is belezavart svádámba, hogy az egész idő alatt az volt az érzésem, nem illet meg engem, hogy Adrian jelenlétében így vigyem a szót. Neki kellett volna beszélnie — és mégis jobb volt, hogy én beszéltem, mert kínozott az aggodalom, hogy képes lehetne rá és igazat adna Schwerdtfegernek. Ezt meg kellett előzőnöm, azért beszéltem helyette, érte, az ő igazi szellemében, és Marie Godeau nyilván így is fogta fel közbelépésemet és az ő szócsovét látta bennem, aki ennek a napnak érdekében eljárta nála. Mert míg én nekibuzdultam, többször nézett Adrian felé, mint rám — mintha csak őt hallgatná és nem engem — akinek heveskedése persze kissé fel is vidámította Adrian arcát, egy talányos mosollyal, amely igazán nem olyan volt, hogy helyettesítő szerepemben feltétlenül megerősített volna.

— Mi az igazság — mondta végül. És Rüdiger Schildknapp gyorsan segítségére sietett azzal az állítással, hogy az igazságnak többféle oldala van és hogy az ilyen esetben az orvosi és naturalista oldal ugyan talán nem a legfelsőbbrendű, de nem is utasítható el, mint egészen érvénytelen. A naturalista igazságszemléletben, tette hozzá, csodálatosképen a sekélyesség keveredik a melancholiával — ami nem akar támadás lenni »a mi Rudolfunk« ellen, mert hiszen ő nem is melancholikus, de jellemzésül szolgálhat egy egész korszaknak, a tizenkilencedik századnak, amely határozottan hajlott a sekélyes búskomorságra. Adrian felnevetett — természetesen nem meglepetésében. Jelenlétében mindig az volt az ember érzése, hogy minden körülötte elhangzó gondolatot és szempontot magába gyűjtött és miközben ironikusan hallgat, kiki egyéni mivoltára bízta, hogy kijelentse és megvédje őket. Kifejezésre jutott az a remény, hogy a fiatal huszadik század majd csak kialakít egy emelkedettebb és szellemileg derűsebb élethangulatot. Miközben szakadozottan tárgyalták azt a kérdést, hogy van-e vagy nincs-e ennek jele, szétforgácsolódott és elfáradt a beszélgetés. Általában érvényesült a fáradság a sok mozgásban és a téli hegyi levegőn töltött óra után. A menetrend is megtette a magáét, hívták a kocsist és a fényes csillagokkal kipettyezett ég alatt a szán elvitt bennünket a kis állomásra, amelynek perronján megvártuk a müncheni vonatot.

A hazautazás meglehetősen csendes volt, már csak az elszenderedett nénikére való tekintettel is. Schildknapp olykor halkított hangon társalgott unokahúgával; én Schwerdtfegerrel folytatott beszélgetésem során igyekeztem megbizonyosodni arról, hogy nem vettem semmit rossznéven, Adrian pedig mindennapos dolgok felől kérdezte Helenet. Mindenki várakozása ellenére és csendes, csaknem derűs megilletődésemre nem hagyott el bennünket Waldshutban, hanem ragaszkodott ahhoz, hogy vendégeinket, a párizsi hölgyeket visszaviszi Münchenbe és hazakíséri. Mi többiek a főpályaudvaron elbúcsúztunk tőlük és tőle és mentünk a magunk útjára, miközben ő a nagynénit és húgát bérkocsin schwabingi penziójuk elé vitte — és ez a lovagias cselekedete az én szememben azt az értelmet nyerte, hogy a nap legeslegvégét már csupán a fekete szempár társaságában töltötte.

Csak a megszokott tizenegyórás vonat vitte vissza szerény magányába, ahol már messziről értesítette jöveteléről extramagas sípjával az éberen kóborló Kaschperl-Susot.

XLI.

Résztvevő olvasóim és barátaim — folytatom. Németország fölött összezsap a vész, városaink omladécai között hullákon hízott patkányok tanyáznak, az orosz ágyúk Berlin felé dühörognak, az angol-

szászok rajnai átkelése gyerekjáték volt, mintha saját az ellenségével egyesített akarattunk tette volna azzá, a vég közeledik, jön a vég, dereng már és reád zúdul, te lakója e földnek — de én folytatom. Ami mindössze két nappal a leírt, számomra emlékezetes kirándulás után Adrian és Rudolf Schwerdtfeger között lejátszódott és ahogyan lejátszódott — én tudom, még ha tízszer is megteszik azt az ellenvetést, hogy nem tudhatom, hiszen »nem voltam ott«. Nem, nem voltam ott. De ma lelki tény, hogy ott voltam, mert aki egy történetet úgy él át és újra át meg át, mint én ezt, azt vele való félelmetes intimitása legrejtettebb fázisainak is szem- és fültanújává avatja.

Adrian telefonon magához hívta magyarországi útítársát Pfeifferingbe. Megkérte, hogy jöjjön mielőbb, mert az ügy, amelyet meg kell beszélnie vele, sürgős. Rudolf mindig rögtön jött. A hívás tíz órakor reggel történt — Adrian munkaideje alatt, ami már önmagában is különös eset — és már délután négy órakor ott volt a hegedűs. Hozzá még este a Zapfenstösser-zenekar bérleti hangversenyén kellett játszania, amire Adrian nem is gondolt.

— Parancsoltál — kérdezte Rudolf —, mi baj?

— Mindjárt — válaszolta Adrian. — Itt vagy, egyelőre ez a fő. Örülök, hogy látlak, még jobban, mint rendszeren. Tartsd ezt emlékezetedben!

— Ez egész mondanivalódnak — felelte Rudolf meglepően csinos fordulattal — arany háttérre fog adni.

Adrian sétát ajánlott, menetközben jobban lehet beszélni. Schwerdtfeger örömmel egyezett bele és csak azt sajnálta, hogy nincs sok ideje, mert a hatórás vonatnál újra a pályaudvaron kell lennie, hogy dolgát el ne mulassza. Adrian a homlokára ütött és bocsánatot kért feledékenységéért. Talán érthetőbbnek fogja találni, ha meghallgatta.

Eljött az olvadás. A hó, ahol oldalra volt lapátolva, szivárgott és csorgott és az utak pocsétásak kezdtek lenni. A két barát sárcipőt viselt. Rudolf le sem vetette rövid bekecsét, Adrian pedig öves teveszőrköpenyét vette fel. A Kapocs-tó irányában és partja mentén haladtak. Adrian a mai műsor felől kérdezősködött. Már megint Brahms első szonátája mint pièce de résistance? Már megint a »Tizedik szimfónia?« »Örülj neki, az adagióban hízelgő mondanivalóid vannak.« Aztán elbeszélte, hogy kislány korában a zongorán, mikor még nem is tudott semmit Brahmsról, az utolsó tétel telivér romantikájú kürt-témájával szinte azonos motívumot gondolt ki, igaz, hogy a tizenhatod utáni pontozott nyolcaddal való ritmikus trükk nélkül, de dallamilag egészen ugyanabban a szellemben.

— Érdekes — mondta Schwerdtfeger.

No és a szombati kirándulás? Hogy Rudolf jól mulatott-e. Hogy a többi résztvevőkről is feltételezi-e ugyanezt.

— Nem folyhatott volna le nettebbül — jelentette ki Rudolf Bizonyos benne, hogy valamennyien örömmel emlékeznek vissza arra a napra, talán csak Schildknappot kivéve, aki kelleténél többet vett magára és betegesen fekszik. »Mindig túlságosan becsvágyó hölgytársaságban.« Egyébként neki, Rudolfnak, nincs oka a részvételre, mert Rüdiger meglehetősen impertinens volt hozzá.

— Tudja, hogy érted a tréfát.

— Értem is. De nem lett volna szabad ugratnia, amikor már Serenus úgy ellátta a bajomat a királyhűségével.

— Tanár. Hagyni kell, hogy magyarázzon és korigáljon.

— Vörös tintával igen. Ebben a pillanatban mind a ketten fölöttébb közömbösek nekem — mikor itt vagyok és te akarsz valamit mondani nekem.

— Nagyon jó. És ha már a kirándulásról beszélünk, tulajdonképpen már benne vagyunk az ügyben — abban az ügyben, amelyben most nagy hálára kötelezhetnél.

— Téged? Igen?

— Mondd, mi a véleményed Marie Godeauról?

— A Godeau-lányról? Mindenkinék tetszik! Bizonyára neked is?

— Tetszés, az nem egészen a helyes szó rá. Bevallom neked, már Zürich óta komolyan foglalkoztatott, nehéz vele való találkozásomat pusztán epizódnak felfognom és nehezen elviselhető számomra a gondolat, hogy legközelebb újra elmegy és talán nem is látom többé viszont. Úgy érzem, mintha mindig látnom kellene, látnom és magam mellett tudnom.

Schwerdtfeger megállott és előbb egyik, aztán másik szemébe nézett az így beszélőnek.

— Igazán? — mondta, újra elindulva és lehorgasztva fejét.

— Így van — erősítette meg Adrian. — Bizonyos vagyok benne, hogy nem haragszol a bizalomért, amellyel megajándékozlak. Ez a bizalom éppen abban áll, hogy én is biztosra veszem a tiédet.

— Biztosra veheted! — mormogta Rudolf.

Majd ismét Adrian:

— Nézz mindent emberi módon! Jócskán benne vagyok a férfikorban, negyven vagyok éppen. Te, aki barátom vagy, kívánhatod-e, hogy hátralevő életemet ebben a cellában töltsen? Mondom, végy embernek, akivel megtörténhetik, hogy kissé megszeppen az elmulasztottaktól, az elkéséstől és vágyini kezd egy melegebb otthonra, egy a szó legteljesebb értelmében hozzávaló élettársra, egyszóval szelidebb, emberibb légkörre — nemcsak kényelemszeretetből, hogy puhábbra vessék az ágát, hanem mindenekelőtt mert sok jót és nagyot vár tőle munkakedve és -ereje, megalkotandó művei emberi tartalma szempontjából.

Schwerdtfeger néhány lépésnyit hallgatott. Aztán fojtottan kijelentette:

— Négyyszer mondtad azt, hogy »ember« és »emberi.« Megszámloltam. Én is őszinte akarok lenni: valami összeszorul bennem, mikor ezt a szót használod, mikor magadra vonatkoztatva használod. Olyan hihetetlenül oda nem valóan és — igen, megszegyenítően hangzik a szádból. Bocsáss meg, hogy ezt mondom! Eddig nem volt emberi a zenéd? Ha nem, akkor talán ennek az emberietlenségnek köszöni nagyságát. Bocsásd meg az eddigi megjegyzést! Nem szeretnék emberileg ihletett művet hallani tőled.

— Nem? Olyan nagyon nem szeretnél? Holott már háromszor játszottál egyet a közönség előtt? És ajánlást kértél rá magadhoz? Tudom, nem az a szándékod, hogy kegyetlen dolgokat mondj nekem. De nem találsz kegyetlenségnek, hogy tudomásomra adod: csak emberietlenségből vagyok, ami vagyok és az emberiség nem illik hozzám? Kegyetlenségnek és figyelmetlenségnek — aminthogy a kegyetlenség mindig figyelmetlenségből ered? Hogy nekem az emberiséghez semmi közöm, nem szabad, hogy közöm legyen, azt az mondja nekem, aki bámulatos türelemmel nyert meg az emberinek és térített meg a tegezéshez, az, akinél életemben először emberi melegséget találtam.

— Úgy látszik, csak ideiglenes kisegítő volt.

— És ha az lett volna? Ha az emberi dolgok gyakorlásáról lett volna szó, annak megelőző lépcsőfokáról, amely azzal, hogy az, semmit sem vesz el saját értékéből? Volt az életemben valaki, akinek bátor helytállása — szinte azt mondhatni, legyőzte a halált; aki felszabadította bennem az emberit, megtanított a boldogságra. Talán semmit sem fognak róla tudni, nem írják meg egy életrajzomban sem, de csorbítja-e ez érdemét, csökkentheti-e a tiszteletet, amely titokban megilleti?

— Nagyon hízelgően tudod forgatni a dolgokat számomra.

— Nem forgatom őket, olyanoknak mutatom be, amilyenek.

— Igazában nem rólam van szó, hanem Marie Godeauról. Hogy mindig lásd, hogy mindig magad mellett tudd, mint mondom, feleségül kellene venned.

— Ez a kívánságom, a reményem.

— Oh! Tud ő ezekről a gondolataidról?

— Félek, hogy nem. Félek, nem rendelkezem olyan kifejezési eszközökkel, hogy érzelmeimet és kívánságaimat megértessem vele — különösen mások társaságában, akik előtt mégis feszélyezne, ha az udvarlót és szeladont játszanám.

— Miért nem látogatod meg?

— Mert ellenemre van, hogy közvetlenül rohanjam meg olyan vallomásokkal és ajánlatokkal, amelyekre gyámoltalanságomnál

fogva valószínűleg még legkevesbbé sem számít. Az ő szemében még egyszerűen az érdekes remete vagyok. Félek elképedésétől és a — lehet, hogy elhamarkodott — elutasító választól, amely belőle származhatnék.

— Miért nem írsz neki?

— Mert ezzel alkalmasint még jobban zavarba hoznám. Válaszolniia kellene és nem tudom, a toll embere-e. Mennyi fáradságába kerülne, hogy kíméljen, ha nemet kell mondania nekem! És nekem hogy fájna a fáradságos kímélet! Félek az ilyen levélváltás elvontságától is — úgy tűnik fel nekem, hogy veszélyes lehetne boldogságomra. Nem kedvemre való gondolat, hogy Marie egymagában, saját felelősségére, személyes benyomásoktól — szinte azt mondanám, minden személyes pressziótól — befolyásolatlanul írásban felel egy írásra. Látod, félek a közvetlen támadástól és a postai úttól is félek.

— Hát akkor melyik utat látod?

— Mondtam már, hogy nagy jót tehetnél velem ebben a nehéz ügyben. Téged szeretnélek elküldeni hozzá.

— Engem?

— Téged, Rudi. Olyan értelmetlennek találnád, ha fáradozásaidat értem — kedvem volna azt mondani, hogy lelki üdvösségemért — amely fáradozásokról az utókor talán nem is tud majd, de talán tud — betetőznéd azzal, hogy vállalkozol közvetítőnek, tolmácsnak köztem és az élet között, szószólónak a boldogságnál! Ez olyan gondolatom, olyan ötletem, amilyen komponálás közben villan fel az emberben. Mindig eleve fel kell tételezni, hogy az ilyen ötlet nem teljesen új. Mi is volna hangjegy szerint töviről-hegyire új! De úgy, ahogyan itt adódik, ezen a helyen, ebben az összefüggésben és ebben a megvilágításban a már létezett mégis új, úgyszólván élettelenül új, eredeti és egyszeri lehet.

— Az újság legkisebb gondom. Amit mondasz, eléggé új ahhoz, hogy elképesszen. Ha jól értelek, azt akarod, hogy én legyek a kérőd Marienál, én kérjem meg a kezét te helyetted?

— Jólértettél — és nem is igen magyarázhattad félre. Hogy ilyen könnyen megértesz, a dolog természetességét igazolja.

— Úgy találod? És miért nem küldöd Serenus barátodat?

— Nyilván ki akarod figurázni Serenus barátomat. Alighanem mulattató gondolat neked Serenus barátom mint szerelmi hírvivő. Éppen az imént beszéltünk a személyes benyomásokról, amelyeknek a lány elhatározása közben lehetőleg ne legyen híján. Ne csodálkozz, hogy azzal kecsegtetem magam, szívesebben hallgat a te szavaidra, mint egy annyira merev kőrre.

— A tréfálkozásra, Adri, semmi kedvem, már csak azért sem, mert természetesen megindít és némileg ünnepélyes hangulatba ejt, hogy ilyen szerepet szántál nekem életemben, még az utókor előtt is.

Zeitblomot azért kérdeztem, mert már annyival régebben barátod.

— Igen, régebben.

— Hát jó, csak régebben. De nem gondolod, hogy ez a »csak« éppen hogy megkönnyítené feladatát, alkalmasabbá tehetné rá?

— Tudod mit, hátha végre elhallgatnánk róla? Hiába, az én szememben szerelmi ügyekhez neki semmi köze. Veled és nem vele közöltem a dolgot, te tudsz most már mindent, előtted nyitottam fel, mint valaha mondták, szívem könyvének legtitkosabb lapjait. Ha most a lányhoz mégy, hagyd, hogy ő is olvasson benne, mesélj neki rólam, mondj rólam jókat, áruld el neki óvatosan iránta való érzéseimet, egész életre szóló kívánságaimat, melyek azokkal egyek! Puhatsz ki finoman és derűsen, azon a te nett módodon, hogy — hát igen, hogy tudna-e engem szeretni! Megteszed? Nem kell, hogy határozott igent hozz tőle, dehogy. Egy kevéske remény elég missziód befejezéséül. Ha csak annyit hozol tőle nekem, hogy nincs kimondottan ellenére, nem riasztó számára a gondolat, hogy életét megossza velem — akkor eljött az én óráim, akkor én magam fogok beszélni vele és nénikéjével.

Balkézt elhagyták már a Római buckát és a mögötte elterülő kis fenyőerdőn át haladtak, amelynek ágairól csepegett az olvadó hó. Aztán a falu szélén befordultak a visszafelé vivő úton. Egyik-másik zsellér és paraszt, akivel találkoztak, nevén nevezve üdvözölte Schweigestillék sokéves vendégét. Rudolf, miután egy darabig hallgattak, újra megszólalt:

— Hogy könnyű lesz neked jókat mondani rólad, bizonyára elhiszed. Annál is inkább, Adri, mert te is olyan jókat mondtál rólam előtte. De egészen őszinte akarok lenni hozzád — olyan őszinte, mint te hozzám. Mikor megkérdeztél, mi a véleményem Marie Godeauról, hamar kész voltam a válasszal, hogy mindenkinek tetszik. Megvallom, ebben a válaszban több van, mint egyszeri hallásra gondolná az ember. Sohasem vallottam volna ezt be neked, ha, mint régies költőiséggel kifejezted, nem engedtéél volna olvasni szíved könyvében.

— Láthatod, mennyire feszülten várom vallomásodat.

— Tulajdonképen hallottad is már. A kicsike, azaz hogy te nem szereted ezt a kifejezést, szóval a leány, Marie, nekem sem közömbös — és ha azt mondom, hogy nem közömbös, ezzel viszont még nem mondtam meg az igazat igazán. A lány a legnettebb és legkedvesebb, azt hiszem, amivel nőben valaha találkoztam. Már Zürichben, ahol játszottam — téged játszottalak és meleg és fogékony voltam — vonzódtam hozzá. Itt pedig — tudod, a kirándulást én javasoltam és közben, ezt nem tudod, szintén beszéltem vele, teáztam vele és Isabeau nénivel a Gisella-penzióban, iszonyú kedvesen eltársalogtunk... Ismétlem, Adri, hogy csak mai beszélgetésünk kapcsán, csak kölcsönös őszinteségünk kedvéért beszélek erről.

Leverkühn csak kisvártatva szólalt meg. Aztán különösen és többértelműen ingadozó hangon mondta:

— Nem, erről nem tudtam. Sem érzelmeidről, sem a teázásról. Nevetséges módon elfelejtettem, hogy te is húsból-vérből vagy és nem vagy aszbesztbe bugyolálva a kedvesség és szépség csábjai ellen. Szóval szereted vagy mondjuk, szerelmes vagy belé. De most hadd kérdezzek tőled valamit. Úgy áll a dolog, hogy szándékaink keresztezik egymást, hogy feleségül akartad kérni?

Schwerdtfeger mintha gondolkozott volna. Ezt mondta:

— Nem, erre még nem gondoltam.

— Nem? Hát csak úgy egyszerűen el akartad csábítani?

— Hogy beszélhetsz így, Adrian! Ne beszélj így! Nem, erre sem gondoltam.

— Akkor hát hadd mondjam meg neked, vallomásod, nyílt és lekötőző vallomásod inkább alkalmas arra, hogy rábírd a kéresemhez való még erősebb ragaszkodásra, mint hogy elállásra késztesse tőle.

— Hogy érted ezt?

— Többféleképpen értem. Azért szemeltelek ki erre a szerelmi szolgálatra, mert itt sokkal inkább elememben vagy, mint mondjuk Serenus Zeitblom. Mert belőled árad valami, ami benne hiányzik és amit vágyaim és reményeim szempontjából kedvezőnek ítélek. Ezt mindenképen. Hanem ezenfelül most még érzelmeimben is osztozol bizonyos mértékben, közben azonban biztosítasz arról, hogy nem osztozol szándékaimban. Saját érzésedet fogod elmondani — a magam és szándékom érdekében. Egyszerűen nem tudok elképzelni hivatottabb, kívánatosabb kérőt.

— Hát ha ebben a megvilágításban látod.

— Ne hidd, hogy csak ebben látom! Az áldozat szempontjából is látom és te valóban követelheted, hogy így lássam. Követeld csak! Követeld teljes nyomatékkal! Mert ez azt jelenti, hogy elismered az áldozatot áldozatnak és meg akarod hozni. Meghozod lelkedben annak a szerepnek, amelyet életemben játszol, az érdem betetőzéseként amelyet emberiségem körül szereztél és amely a világnak talán titok marad majd, talán nem.

Rudolf így felelt:

— Jó, elmegyek és legjobb tudásom szerint fogom képviselni ügyedet.

— A kézszorítást érte — mondta Adrian — búcsúzáskor megkapod.

Visszaérkeztek és Schwerdtfegernek még maradt annyi ideje, hogy a Nike-teremben egy kis uzsonnát elköltsön barátjával. Gereon Schweigstill befogott neki, de Rudolf kérése ellenére, hogy ne in-

kommodálja magát, Adrian is helyet foglalt vele a keményrúgójú kis kocsiában, hogy az állomásra vigye.

— Nem, ez így dukál. Ezúttal egészen különösen így dukál — jelentette ki.

A vonat berobogott, lassan, hogy Pfeifferingben megálljon és a leeresztett ablakon keresztül kezét szorítottak.

— Egy szót se többet — mondta Adrian. — Csináld jól. Csináld nettül!

Felemelte karját, mielőtt elindult. Soha többé nem látta viszont a vonatban ülőt. Csak még egy levelet kapott tőle, amelyre nem volt hajlandó válaszolni.

XLII.

Mikor legközelebb nála voltam, tíz-tizenegy nappal később, ez a levél már kezében volt, és közölte velem azt a szilárd elhatározását, hogy hallgat róla. Sápadtak látszott és olyan ember benyomását tette, akit nehéz csapás ért — különösen azáltal hatott így, hogy az eddiginél is feltűnőbben mutatkozott az a persze már korábban is megfigyelt hajlandósága, hogy járás közben fejét és felsőtestét kissé oldalt csüggesztette. De teljesen nyugodt volt vagy annak mutatta magát, sőt hidegnek, és szinte mintha szükségét érezte volna annak, hogy bocsánatot kérjen tőlem ezért a vállvonogató, az ellene elkövetett árulást foghegyről vevő nyugalomért.

— Gondolom, — mondta — nem vártál tőlem erkölcsi felháborodást vagy dühkitöréseket. Hűtlen barát. No és? A világ folyása nem igen tud felháborítani. Keserű ugyan a dolog és kérdezhetné az ember, kiben bízzék még, ha a jobbkeze a melle ellen fordul. De hát mit akarsz? Ilyenek a barátok most. Megmarad nekem a szégyen — és a belátás, hogy verést érdemlek.

Tudni akartam, mi szégyelnivalója van.

— Bárgyú viselkedésem, — válaszolta — amely élénken emlékeztet az iskolás fiúéra, aki örömeiben megmutatja a talált madárfészket egy másiknak — az pedig megy és ellopja előle.

Mi mást mondhattam volna, mint hogy:

— Ne akarj a bizalomból bünt és szégyent csinálni. Ezek a tolvajnál találhatók.

Bárcsak több meggyőző erővel léphettem volna fel önvádja ellen! De szívemben kénytelen voltam igazat adni neki, mert magatartását, azt az egész elrendezést a közbenjárással, az éppen Rudolfról bízott közbenjárással és leánykéréssel keresettnek, mesterkéltnek, elhibázottnak éreztem és csak arra kellett gondolnom, hogy én küldtem volna valamikor Helenemhez, ahelyett, hogy saját nyelvemet használtam,

egy jóképű barátomat, hogy az tárja fel előtte szívemet — és nyomban világossá vált előttem eljárásának egész rejtélyes abszurditása. De miért szítoztam volna megbánását — ha ugyan megbánás szólt szavaiból, arcából? Egyszerre vesztette el barátját és kedvesét a maga hibájából, ezt kellett mondanom — hacsak, hacsak *én* egészen bizonyos lehettem volna abban, hogy itt a tudattalan balfogás értelmében vett hibáról volt szó, fatális meggondolatlanságról! Hacsak nem lopódzott volna töprengésem közé minduntalan az a gyanú, hogy Adrian többé-kevésbé előre látta, mi fog történni és minden akarata szerint történt! Vajjon komolyan feltételezhető volt-e róla az a gondolat, hogy a lánykéresnél felhasználja azt, ami Rudolfból »áradt«, ennek az embernek tagadhatatlan erotikus vonzóerejét? Elhihető volt róla, hogy reményeit reá alapozza? Néha az a feltevés kerekedett felül bennem, hogy miközben úgy tett, mintha a másiktól kívánna áldozatot, a maga számára választotta a legnagyobb áldozatot — hogy szándékosan össze akarta hozni, ami szeretetreméltóságánál fogva együvé tartozott, hogy maga lemondón visszahúzódjon magányába. De az a gondolat inkább vallott rám, mint rá. Magamnak és iránta érzett tiszteletemnek tetszett volna, ha a látszólagos hiba, az állítólag elkövetett úgynevezett butaság alapja ilyen lágy, ilyen fájdalmasan jóságos indítók! Az események utóbb szembeállítottak a valósággal, amely keményebb, hidegebb, kegyetlenebb volt, semhogy jóindulatom kibírta, semhogy jeges borzalomba ne dermedtem volna tőle — azzal a bebizonyítatlan, néma, csak dermedt tekintetében megmutatkozó igazsággal, amely maradjon kimondatlan, mert nem vagyok az az ember, aki szavakat tud neki adni.

Bizonyos vagyok abban, hogy Schwerdtfeger saját véleménye szerint a legjobb, legkorrektebb elhatározásokkal ment Marie Godeauhoz. De ugyanilyen bizonyos, hogy ezek az elhatározások kezdettől fogva nem álltak a legerősebb lábon, hanem belülről veszélyeztetettek, lazulásra, bomlásra, átalakulásra készek voltak. Amit Adrian kötött szívére személyének jelentőségéről barátja élete és emberisége szempontjából, nem maradt hízog és serkentő hatás nélkül hiúságára és a dolgok fölötte álló értelmezőjétől átvette azt a gondolatot, hogy mostani küldetése ebből a jelentőségéből folyik. De a féltékeny sértődöttség a meghódított barát állhatatlansága miatt és amiatt, hogy már csak eszközül és közegül akarta használni, semlegesítette ezeket a befolyásokat és azt hiszem, hogy titokban *szabadnak* érezte magát, más szóval mentnek attól a kötelezettségtől, hogy hűséggel viszonyozza a sokat kívánó hűtlenséget. Ez meglehetősen világos előttem. És az is világos, hogy a szerelmi követség egy másik emberért kísértő cselekedet — különösen a flört olyan fanatikusának, akinek erkölcsére bizonyára már az a tudat is lazítóan hatott, hogy flörtől vagy a flörttel rokon vállalkozásról van szó.

Kételkedik-e valaki abban, hogy ugyanúgy szó szerint el tudnám ismételni, ami Rudolf és Marie között lejátszódott, mint a pfeifferingi beszélgetést? Kételkedik valaki, hogy »ott voltam«? Nem hiszem. De azt sem hiszem, hogy a folyamat további részletezését akárki megkívná vagy akárcsak óhajtana is.

Végzetes és első tekintetre — nem nekem, de másoknak — derűs eredménye, ezzel a feltevésessel mindenki egyet fog érteni, nemcsak egy beszélgetés gyümölcse volt. Kellott hozzá egy második is, melyre Rudolfot az a mód készítette, ahogyan Marie az első után elköszönt tőle. A penzióbeli lakás kis tornácára lépve, Isabeau nénivel találkozott. Húga felől kérdezősködött és kérte, hogy legyen szabad négy szemközt néhány szót váltania vele egy harmadik személy érdekében. Az öreg hölgy olyan mosollyal utasította a lakó- és dolgozószobába, amelynek fufangossága elárulta hitetlenségét a harmadik személyre vonatkozó közlést illetően. Belépett Mariehoz, aki barátságosan és egyszersmind meglepetten üdvözölte és indult, hogy értesítse nagynénjét, amit Rudolf a lány növekvő, mindenestre derűs hangsúlyú bámulatára fölöslegesnek jelentett ki. A néni tud ittlétéről és meg fog jelenni, mihelyt ők ketten megbeszéltek egy nagyon fontos, nagyon komoly és szép ügyet. Mit felelt erre? Bizonyára valami tréfásan köznapit. »Hát erre aztán már igazán kíváncsi vagyok« vagy effélet. Kéri Schwerdtfeger urat, helyezkedjék kényelembe és fogjon hozzá előadásához.

Az odaült hozzá, a lány rajztáblája mellé húzott székre. Senki sem állíthatja, hogy megszegte szavát. Tartotta, becsületesen eleget tett neki. Adrianról beszélt, jelentőségéről, nagyságáról, amelyre a közönség csak lassanként eszmél rá, a maga, Rudolf, csodálatáról és odaadásáról a rendkívüli férfi iránt. Zürichről beszélt, a Schlaginhausenéknél történt találkozásról, a hegyek között töltött napról. Megvallotta a lánynak, hogy barátja szereti őt — hogy csinálják ezt? Hogy vallja meg valaki egy nőnek egy más férfi szerelmét? Odahajlik hozzá? A szemébe néz? Kérően megfogja kezét, amelyről kijelenti, hogy szeretné egy harmadik ember kezébe tenni? Nem tudom. Nekem csak egy kirándulásra szóló meghívást kellett közvetítenem, nem házassági ajánlatot. Én csak azt tudom, hogy Marie hirtelen visszahúzta kezét akár a férfiéből, akár csak saját öléből, ahol hanyagul feküdt; hogy arcának déli sápadtságán futó pír ömlött el és a nevetés eltűnt szeme sötétjéből. Nem fogta fel, amit Rudolf mondott, igazán nem volt benne bizonyos, hogy felfogja-e. Megkérdezte, jól érti-e a dolgot, hogy Rudolf dr. Leverkühn úr számára kéri meg. Igen, volt a válasz. Ezt teszi kötelességből, barátságból. Erre kérte Adrian gyöngédségből, ő pedig úgy érezte, hogy nem szabad visszautasítania. A lány érezhetően hűvös, érezhetően gúnyos válasza, hogy ez nagyon szép tőle, nem volt alkalmas zavara csökkentésére. Helyze-

tének és szerepének fonáksága csak most vált benne igazán tudatossá és belekeveredett ebbe az az aggodalom, hogy lehet ebben Marie szempontjából is valami sértő. A lány magatartása, egészen meghökkenő magatartása egyszerre megdöbbsentette és titokban megörvendeztette. Hogy a magát igazolja, némi dadogással még egy darabig próbálkozott. Marie nem tudja, milyen nehéz visszautasítani olyan ember kérését, amilyen Adrian. Amellett bizonyos mértékben felelősnek is érzi magát azért a fordulatért, amelyet Adrian életében jelent ez az érzés, hiszen ő volt az, aki rávette a svájci utazásra és ily módon előidézte a vele, Marieval való találkozást. Csodálatosképen a hegedűverseny ajánlása neki szól, de végeredményképen eszköz volt ahhoz, hogy a komponista megláthassa a lányt. Arra kéri, értse meg, hogy ez a felelősségérzet jelentősen hozzájárult készségéhez, amellyel Adrian kívánságának eleget tett.

Itt újabb rövid visszahúzása következett a kéznek, melyet kérés közben megragadni igyekezett. A leány válasza a következő volt. Úgy szólt, hogy kár a további fáradtságért, igazán nem fontos, hogy megértést találjon nála a Rudolf vállalta szerep. Sajnálja, hogy meg kell hiúsítania a fiú baráti reményeit, de noha természetesen nem maradt reá hatástalan megbízójának egyénisége, a tiszteletnek, mellyel iránta viseltetik, semmi köze olyan érzésekhez, melyek alapjául szolgálhatnának az annyi ékesszólással javasolt kapcsolatnak. A dr. Leverkühnnel való ismeretség tisztesség és öröm volt neki, sajnos azonban, olyan választ kénytelen most adni, mely minden további találkozást kínoossága miatt lehetetlenné tesz. Öszintén sajnálja, de olybá kell vennie, hogy a dolgoknak ez a változása a teljesíthetetlen kívánságok közvetítőjét és szószólóját is érinti. A történetek után jobb és könnyebb, ha nem látják egymást viszont. Most tehát barátságos búcsút vesz tőle: »Adieu, monsieur!«

— Marie! — kérlelte Rudolf. De az csak csodálkozásának adott kifejezést, hogy ismeri keresztnevét és megismételte a búcsúszót, melynek hanglejtése világosan a fülemben van: »Adieu, monsieur!«

Elment tehát — kívülről, mint akit leforráztak, bensőleg azonban szinte ujjongó örömmel. Adrian házassági tervéről bebizonyult, hogy ostobaság és a leány rossz néven vette Rudolftól, hogy előterjesztésére hajlandó volt — elbűvölően érzékeny volt ez iránt. Látogatásának eredményét nem sietett közölni Adriannal — viszont nagyon örült, hogy tisztázta magát előtte azzal a becsületes vallomással, hogy Marie bája őt sem hagyja hidegen. Azt tette, hogy leült és írt egy kimerítő levelet, amelyben tudtul adta a Godeau-lánynak, hogy az »adieu, monsieur«-vel sem élni, sem meghalni nem tud, viszont kell tehát látnia, hogy élhessen vagy meghalhasson illetve, hogy feltehesse neki a kérdést, melyet már ezúttal egész lelkéből hozzá intéz: igazán nem érti-e meg, hogy valaki egy másik ember

iránti tiszteletből feláldozhatja saját érzelmeit és áthághat rajtuk oly módon, hogy a másik óhajainak önzetlen ügyvédjévé szegődik. Nem érti-e meg továbbá, hogy az elfojtott, hűségéből zabolázott érzések szabadon, sőt diadalmasan törnek fel, mihelyt bebizonyosodik, hogy a másiknak amúgy sincs kilátása a meghallgattatásra? Bocsnatot kér az árulásért, amelyet nem követett el, csak önmaga ellen. Most sem bánta meg, de mindennél boldogabbá teszi, hogy most már senkin nem követ el árulást, ha megmondja neki, hogy — szereti.

Igy valahogyan. Nem is ügyetlenül. A flört gyönyörűsége szárnyat adott neki és mikor levelét írta, azt hiszem, nem is volt pontos tudatában annak, hogy Adrian nevében való leánykérése után a szerelmi vallomás továbbra is a házassági ajánlathoz kapcsolódik, amely magától nem jutott volna flörtön járó eszébe. A levelet Isabeau néni olvasta fel Marienek, aki nem akarta átvenni. Rudolf nem kapott rá választ. De mikor mindössze két nap múltán a Gisella-penzió szobalányával bejelentette magát a nagynéninél, nem utasították el. Marie a városban volt. Az öreg hölgy pajzán szemrehányással elárulta, hogy Rudolf legutóbbi látogatása után sirt egy verset a keblén. Ami nézetem szerint kitalálás. Maga a néni is hangsúlyozta unokahúga büszkeségét. Mélyérzésű, de büszke leány. Nem biztathatja Rudolfot azzal, hogy feltétlenül alkalma lesz újabb beszélgetésre. Annyit azonban mondhat, hogy mindenképpen igyekezni fog Mariet meggyőzni a fiú eljárásának becsületességéről.

Újabb két nap múlva megint ott volt. Mme. Ferblantier — így hívták a nagynénit elhalt férje után — bement hűgához. Jó darab ideig maradt, de végül mégis jött és bátorító szemhunyorítással belépésre szólította fel. Rudolfnál természetesen virág volt.

Mit mondjak még? Öreg és szomorú vagyok ahhoz, hogy aprólékosan leírjak egy jelenetet, amelynek részletei nem is érdekelhetnek senkit. Rudolf megismételte Adrian leánykérését — ezúttal a maga nevében, noha a csélesap fiú úgy volt férjnek való, mint én Don Juannak. De fölösleges, hogy gondolatokat fűzzünk egy frigy jövőjéhez és boldogságra való kilátásaihoz, melynek úgysem adatott jövő, mert az erőszakos végzet hamar semmivé tette. Marie szeretni merészelte a »kishangú« szívdöglesztőt, akinek művészi értéke és biztos boldogulása felől komoly oldalról oly meleg biztosítékokat kapott. Képesnek érezte magát arra, hogy megtartsa, lekösse, megszelídítse a vadócot, átengedte neki kezét, elfogadta csókját és nem telt huszonegy órába, máris egész ismeretségi körükben elterjedt a derűs hír, hogy Rudi rabságba esett, hogy Schwerdtfeger hangversenymester és Marie Godeau jegyesek. Kiegészítésképpen azt is mondták, hogy felbontja a szerződését a Zapfenstösser-zenekarral, Párizsban megesküszik és szolgálatait egy új, éppen alakulóban levő zenei testület, az »Orchestre Symphonique« rendelkezésére bocsátja.

Ott kétségtelenül szívesen látták és ugyanilyen kétségtelen, hogy az elbocsátási tárgyalások Münchenben, ahol nem igen akarták elereszteni, csak lassan haladtak. Mindazonáltal a legközelebbi Zapfenstösser-hangversenyen való közreműködését — az elsőt azóta, hogy Pfeifferingből az utolsó pillanatban érkezett meg — búcsúelőadásnak fogták fel. Mivel pedig a karnagy, dr. Edschmidt, éppen erre az estére különösen közönséget vonzó Berlioz—Wagner-programmot választott, egész München eljött, mint mondani szokás. Számos ismert arc nézett ki a sorokból és ha felállottam, sokfelé kellett köszöngennem: Schlaginhaufenéknak és fogadóestéik állandó vendégeinek, Radbruchéknak és Schildknappnak, Jeanette Scheurlnak, Zwitscher, valamint Binder-Majoresku ónagyságának és még sok másnak, aki bizonyára mind nem utolsó sorban azzal az óhajjal jött, hogy Rudi Schwerdtfegert mint véglegényt lássa balra elől a kottatartó előtt. Egyébként menyasszonya nem volt jelen — hír szerint már visszautazott Párizsba. Ines Institoris felé is meghajoltam. Egyedül volt, azaz hogy Knöterichék társaságában, férje nélkül, aki nem értett a zenéhez és az estét alighanem az »Allotriá«-ban töltötte. A nő eléggé hátul ült a teremben, egyszerűségében már szinte szegényes ruhában, nyakát ferdén előretolva, felemelt szemöldökkel, fatális pajzanságra csucsorított szájjal, és mikor így viszonzta köszöntésemet, nem tudtam szabadulni a bosszantó benyomástól: talán még mindig afölötti kaján diadalában mosolyog, hogy nappalijában olyan kitűnően kizsákmányolta türelmemet és részvéteimet.

Ami Schwerdtfegert illeti, az egész este folyamán alig nézett a teremre, mert tudta, hány kíváncsi tekintettel találkozni. Olyankor, mikor megtehetette volna, hangszerét hangolta vagy kótáit lapozta. A műsor zárószáma a Mesterdalnokok szélesen és vidáman eljátszott előjátéka volt és az amúgyis felesattanó taps még észrevehetően erősbödött, mikor Ferdinand Edschmidt felállította a zenekart és köszönetkép kezét nyújtott hangversenymesterének. Én, mikor ez a jelenet lejátszódott, már odafenn voltam a középső folyosón, aggódva felöltömmel, melyet még a ruhatári csődület kezdete előtt kivettem. Szándékom az volt, hogy az utat haza, helyesebben schwabingi szállásomra, legalább részben gyalog teszem meg. A hangversenyépület előtt összetalálkoztam egy úrral a Kridwiss-féle körből, Gilgen Holzschuher professzorral, a Dürer-kutatóval, aki szintén a teremből jött. Beszélgetést kezdett velem, amely az ő részéről a ma esti műsor bírálatával indult: Berlioznak és Wagnernek, az olasz virtuóznak és német mesternek ez az összehozása ízléstelenség, amelyet leplezetlenül politikai célzata is van. Túlságosan a német-francia megértés és pacifizmus jegyében áll, aminthogy ez az Edschmidt közismerten köztársasági érzelmű és nemzeti szempontból megbízhatatlan is. Őt egész este zavarta ez a gondolat. Sajnos, ma minden politika,

nincs már szellemi tisztaság. Ennek helyreállítására mindenekelőtt az kellene, hogy a nagy zenekarok élén kétségbevonhatatlanul német érzelmű emberek álljanak.

Nem mondtam meg neki, hogy hiszen éppen ő politizálja a dolgokat és hogy a »német« szó ma korántsem egyértelmű a szellemi tisztasággal, hanem pártjelszó. Csak arra mutattam rá, hogy a Wagner nemzetközileg szívesen hallgatott zenéjében is jókora adag virtuozság van, olasz vagy nem olasz — aztán előzékenyen másra tereltem a szót, amennyiben egy nemrég a »Kunst und Künstler« című művészeti folyóiratban a gótikus építészet arányproblémáiról megjelent cikkéről kezdtem beszélni. Róla mondott bókjaim egészen boldoggá, puhává, politikamentessé és jókedvűvé tették s én felhasználtam ezt a javult állapotát arra, hogy elváljak tőle és a jobbfelé vezető útra térjek, míg ő balra ment.

Csakhamar elértem a felső Türkenstrasse felől a Ludwigstrassét és továbbhaladtam a csendes (persze már évek óta teljesen aszfaltozott) Monumental-Chaussee baloldalán a Diadalkapu felé. Az este felhős és nagyon enyhe volt, télikabátom idővel kissé nehéz lett és megállottam a Theresienstrasse villamosmegállójánál, hogy a schwa-bingi vonalak valamelyik kocsijára várjak. Nem tudom, miért tartott szokatlanul soká, míg jött egy. Előfordulnak a közlekedésben fennakadások, késedelmek. Végül is a nekem nagyon alkalmas 10-es vonal egy kocsija közeledett. Ma is előttem van, amint a Feldherrnhalle felől jön. Ezek a bajor-kék müncheni villamoskocsik valóban igen nehéz alkotmányok és akár ezért, akár alapépítményeik különleges tulajdonságai miatt jókora lármát csapnak. Folytonos villamos tűz cikázott a kerekek alatt és még erősebben fenn az érintkező rúdnál, ahonnan a hideg lángok sisteregve egész szikrafalkákban röppentek szerte.

A kocsii megállott s én az elülső perronról, ahol felszállottam, befelé igyekeztem. Mindjárt a tolóajtónál, beléptemtől balra találtam egy üres helyet, melyet egy kiszálló éppen elhagyhatott. A villamos tele volt, sőt a hátulsó ajtónál két úr állott a folyosón a szíjakba fogódzva. Az utasok nagyrésze hazatérő hangversenylátogató lehetett. Közöttük, a pad közepén velem szemben ült Schwerdtfeger, térde között felállított hegedűtokjával. Bizonyára látta, hogy bejöttem, de elkerülte tekintetemet. Felöltője alatt fehér nyaksál volt, amely befedte nyakkendőjét, de kalapot szokása szerint nem viselt. Csinos és fiatalos jelenség volt fürtösen felfelé igyekvő szőke hajával és a végzett munkától kipirult arcával, melynek ez a tiszteletreméltó hevülete kék szemét még kissé bedagadtnak is mutatta. De ez is ugyanolyan jól állt neki, mint könnyedén csucsorított ajka, mellyel oly mesterien tudott fütyülni. Nem vagyok gyors megfigyelő, így hát csak lassanként állapítottam meg, hogy rajta kívül még más ismerősök

is vannak a kocsiban. Üdvözöltük egymást dr. Kranichhal, akinek ülése Schwerdtfeger oldalán, de tőle távol, a hátulsó ajtónál volt. Meglepetésemre egy alkalmi előrehajlás közben észrevettem Ines Institorist, aki ugyanazon az oldalon ült, mint én, de több ülésnyire tőlem, a pad közepe táján, Schwerdtfegerrel rézsut szemben. Meglepetésemre, mondom, mert hiszen nem errefelé lakott. De mivel, ismét néhány ülésnyivel odébb megláttam barátnőjét, Binder-Majoresku asszonyt is, aki messze künn Schwabingban lakott, a »Nagy Fogadóson« is túl, úgy spekuláltam, hogy Ines nála szándékozik teaezni ma este.

Most azonban már megértettem, miért fordította csinos fejét Schwerdtfeger többnyire jobbfelé, úgyhogy én csak kissé tompa profilját láthattam. Nemcsak a nyilván Adrian alteregójának nézett embert igyekezett észre nem venni és magamban szemrehányást tettem neki, miért kellett éppen ezzel a villamossal utaznia — valószínűleg igaztalanul, mert hiszen nem tudhattam, hogy Inessel egyszerre szállt-e be. Lehet, hogy ez utóbbi, akárcsak én, utána érkezett vagy ha nem így volt, láttára már mégsem oldhatott kereket.

Elmentünk az egyetem előtt és a kalauz posztócsizmájában éppen előttem állott, hogy átvegye hatosomat és kezembe nyomja a szakaszjegyet, mikor megtörtént a hihetetlen és mint minden egészen váratlan dolog, az első pillanatban érthetetlen eset. A kocsiban lövöldözés kezdődött, lapos, éles, visszhangos durranások, egyik a másik után, három, négy, öt, vad, fülsiketítő gyorsasággal és szemközt Schwerdtfeger, hegedűtokjával kezében, előbb vállára, majd ölébe hanyatlott a mellette ülő hölgynek, aki, mint a tőle balkézt ülők is, riadtan hajlott félre, miközben a kocsi megtelt általános zúrzavarral, inkább meneküléssel és sikoltozó pánikkal, mint a helyzetet felismerő beavatkozással, elől pedig a kocsivezető, Isten tudja, miért, egyfolytában szinte bomlottan berregtette csengőjét — talán, hogy rendőrt hívjon. Persze egy sem volt elérhető közelben. A megállított kocsiban csaknem életveszélyes tolongás támadt, mert sok utas le akart szállni, mások pedig kíváncsian vagy tettekre készen befelé igyekeztek a perrenokról. A két úr, aki a folyosón állott, velem együtt Inesre vetette magát — természetesen későn. A revolvert nem kellett »kicsavarnunk kezéből«, mert leejtette, helyesebben eldobta és pedig áldozata felé. Arca fehér volt, mint egy papírlap, pofacsontjain élesen körülhatárolt égővörös foltokkal. Szemét lecsukta és tébolyultan, csücsörített szájjal mosolygott.

Lefogták két karját és én odarohantam Rudolffhoz, akit az egészen megürült padra fektettek. A másikon vérezve és eszméletlenül fekvő a hölgy, akire ráesett és akit, mint utóbb kiderült, egy ártalmatlan golyó karján súrolt. Rudolf mellett több ember állott, köztük dr. Kranich, aki kezét fogta.

— Micsoda iszonyatos, meggondolatlan, esztelen cselekedet! — mondta sápadt arccal, világos, akadémiusan tagolt, de asztmás hangján miközben az »iszonyatos« szót, mint színpadon is gyakran hallható, két sz-szel ejtette ki. Soha nem sajnálta még ennyire, tette hozzá, hogy nem orvos, csak numizmatikus és ebben a pillanatban valóban a világ leghaszontalanabb tudományának tűnt fel előttem az éremtan, még haszontalanabbnak a filológiánál, ami semmiképen sem tartható fenn. Tény, hogy egy orvos sem volt ott, egyetlenegy sem a sok hangversenylátogató között, pedig az orvosok rendszerint zenekedvelők, már csak azért is, mert annyi köztük a zsidó. Fölébehajoltam Rudolfnak. Még volt benne élet, de szörnyű lövések érték. Félszeme alatt vérző belövés volt. Más golyók, mint kiderült, nyakába, tüdejébe, szívkoszorújébe hatoltak. Felemelte fejét és mondani próbált valamit, de nyomban véres buborékok jöttek ajkai közül, melyek szelíd duzzadtsága egyszerre meghatóan szépnak tűnt fel előttem, szeme kifordult és feje koppanva visszahullott a fára.

Nem mondhatom el, milyen keserű szánalom nyilalt szívembe szinte lenyűgöző erővel. Azt éreztem, hogy valamiképen mindig szerettem ezt az embert és meg kell vallanom, hogy részvétem iránta sokkal bensőségesebb volt, mint a boldogtalan esettségekben bizonyára sajnálatraméltó nő iránt, akit szenvedése és a szenvedést elzsongító, erkölesrontó szenvedélye tett hajlamossá utálatos tettére. Kijelentettem, hogy mindkettőjüknek jó ismerőse vagyok és azt ajánlottam, hogy vigyék a súlyos sebesültet az egyetemre, ahonnan a pedellus majd telefonálhat a mentőknek, a rendőrségnek és ahol tudtommal egy kis segélyhely is van. Rendelkeztem, hogy a tettet is vigyék oda.

Mindez megtörtént. Egy készséges szemüveges fiatalemberrel kettesben kivittük szegény Rudolfot a kocsiból, amely mögött már két-három más villamos vesztegelt. Ezek egyikéből végre mégis kisietett egy orvos műszertáskájával és meglehetősen fölöslegesen irányította a szállítást. Az orvos, egy fiatalabb ember, aki mindenkinek bemutatkozott, megkísérelte az elsősegélynyújtást, mikor az eszméletlen Rudolfot rátettük egy díványra. A mentőautó meglepően gyorsan megérkezett. Rudolf, mint az orvos mindjárt a vizsgálat után sajnálatosan valószínűnek jelentette ki, a városi kórházba való kiszállítása közben halt meg.

Én a magam részéről a később érkező rendőrtisztviselőkhöz és most már görcsösen zokogó foglyához csatlakoztam, hogy ez utóbbi körülményeit tudtára adjam a hatóság emberének és az elmeorvosi klinika való beszállítását javaslom. Ezt azonban aznap éjszakára már nem teljesítették.

A templomokban éjfél után ütött, mikor elhagytam a hivatalt és autót keresve, elindultam egy még hátralevő sanyarú útra: a Prinz-

regentenstrassera vivőre. Kötelességemnek éreztem, hogy a kis férjet tőlem telhetőleg kíméletesen értesítsem a történetekről. Mikorra előkerült egy jármű, már nem volt érdemes felhasználni. A kaput zárva találtam, de csengetésemre kigyúlt a lépcsőházban a villany és Institoris maga jött le — hogy felesége helyett engem találjon a kapu előtt. Volt egy sajátos módja, ahogyan száját levegő után kapva kinyitotta, közben pedig alsóajkát szorosan fogához húzta.

— Hát ez mi? — dadogta. — Maga az? Mi hozza ... Valamit ...

A lépcsőn alig mondtam valamit. Fenn a férfi nappalijában, ahol Ines szívszorító vallomásait hallgattam végig, néhány bevezető szó után elmondtam neki, amit magam láttam. Miután addig állott, mikor befejeztem beszámolómat, hirtelen leült egy fonott székre, de aztán már a régóta nyomasztóan fenyegető légkörben élt ember nyugalmat tanusította.

— Így kellett hát történnie — mondta. És világosan kivehető volt, hogy csak arra várt szorongva, hogyan fog megtörténni.

— Odamegyek — jelentette ki és újra felállott. — Remélem, megengedik ott (a rendőrség fogdáját értette), hogy beszéljek vele.

Aznap éjszakára nem sok sikerrel biztathattam, de ő erőtlen hangon megjegyezte, kötelessége, hogy megkísérelje, magára kapta felöltőjét és elsietett a lakásból.

Mikor magamra maradtam a szobában, ahol Ines mellszobra előkelően és fatálisan nézett rám talapzatáról, gondolataim ott jártak, ahol az utolsó órákban, elhihetik nekem, gyakran időztek már. Az volt az érzésem, hogy még egy fájdalmas közlés terhe hárul rám. De egy sajátságos merevség, amely tagjaimon urrá lett és még arcizmaimat is megbénította, megakadályozott abban, hogy leemeljem a telefonhallgatót és kérjem, hogy kössenek össze Pfeifferinggel. Nem igaz, leemeltem, lecsüggesztve tartottam kezemben és tompítottan és tengeralattian hallottam a vezetékekben a kisasszony jelentkezését. De egy már beteges túlszigázottságomból támadt elgondolás, hogy egészen haszontalanul riasztom fel éjnek idején a Schweigestillházat, mert *semmi szükség* arra, hogy Adriannak elmondjam élményeim, sőt ezzel valahogyan nevetségessé tenném magam, meghiusította szándékomat és visszatettem a hallgatót tartójára.

XLIII.

Történetem vége felé siet — de minden más is. Minden a vég felé vágat és rohan, a világ a vég jegyében áll — abban áll legalább nekünk németeknek, akiknek ezeréves története, miután ez az eredmény megeáfolta, ad absurdum vitte, áldatlanul elhibázottnak, tévútnak mutatta ki, a semmibe, a kétségbeesésbe, pél-

dátlan csődbe, mennydörgő lángoktól körültáncolt pokolra szállásba torkollik. Ha igaz az, amit a német mondás állít, hogy minden igaz célra vivő út minden egyes szakasza is jó, be kell vallanunk, hogy az az út, amely ebbe a kárhozatba vezetett, — és a szót itt legszigorúbb, legvallásosabb értelmében használom — mindvégig kárhozatos volt, minden ponton és fordulónál, ha még oly keserűen esik is a szeretetnek, hogy beletörődjék ebbe a logikába. A kárhozatoság elkerülhetetlen elismerése nem egyértelmű a szeretet megtagadásával. Magam, a szerény német férfi és tudós, sokat szerettem, ami német, sőt jelentéktelen, de elragadtatásra és odaadásra képes életemet is a szeretetnek, a gyakran megriadt, mindig féltő, de örökké hűséges szeretetnek szenteltem egy jelentős német emberség és művészség iránt, amelynek titokzatos vétkessége és szörnyű bűsűje nem vehet erőt ezen a szereteten, mert ki tudja, ez a szeretet nem a malaszt visszénye-e.

Visszahúzódva, a végzetre várva, melynek beteljesültén túlra nem tud gondolni az ember, itt élek freisingi cellámban és kerülöm, hogy lássam ezt a mi szörnyűségesen csúffá tett Münchenünket, a ledöntött szobrokat, az üres szemgödreikből néző homlokzatokat, melyek elállják a mögöttük ásító semmit, de mintha hajlandók volnának azt nyilvánvalóvá tenni, mikor a kövezetet már belepő romokat gyarapítják. Szívem összefacsarodik a szájalomtól fiaim balga lelkülete iránt, akik a nép zömével együtt hittek, ujjongtak, áldoztak és harcoltak és most már régen a hozzájuk hasonló milliókkal együtt düledt szemmel ízelelik a kijózanodást, amelynek rendeltetése, hogy végső tanácsalansággá, mindent magába fogó kétségbeeséssé váljék. Hozzám, aki hitükben hinni, boldogságukban osztozni nem tudtam, lelki nyomoruk nem fogja őket közelebb hozni. Még ezt is fel fogják róni nekem — mintha a dolgok másként következtek volna be, ha én is velük álmodom elvetemült álmukat. Isten irgalmazzon nekik. Egyedül vagyok öreg Helenemmel, aki testi jólétemről gondoskodik és akinek időnként felolvasok néhány, egyszerű lelkének felfogható fejezetet ebből az írásműből, melynek bevégezésén e pusztulás közepette minden erőmmel dolgozom.

A vég jövődőlése, az »Apocalipsis cum figuris« harsányan és hatalmasan Majna-Frankfurtban csendült fel 1926 februárjában, mintegy egy évvel a borzasztó események után, amelyekről beszámoltam, és részben az ezekből benne maradt levertséggel függhetett össze, hogy Adrian nem tudta magát rászánni megszokott tartózkodása feladására és nem volt jelen a valóban szenzációs, jóllehet sok kaján közbekiáltástól és bárgyú nevetéstől kísért eseménynél. Sohasem hallotta a művet, fanyar és büszke élete két nagy alkotása közül az elsőt — amit ugyan mindazok után, amiket a »hallásról« szokott mondani, nem kell éppen túlságosan sajnálnunk.

Kívülem, aki az utazásra szabaddá tudtam tenni magam, ismerőseink közül csak a kedves Jeanette Scheurl ment el csekély anyagi eszközei ellenére Frankfurtba, hogy aztán az ő nagyon személyes, franciából és bajorból kevert nyelvén beszámoljon róla Pfeifferingben barátunknak. Különösen szívesen látta magánál akkoriban az elegáns parasztnőt: jelenléte valamiképpen jótékony és megnyugtató hatást tett rá, oltalmazó erő volt, és valóban láttam, mikor az apátszoba egy szögletében *kéz a kézben* ült vele, hallgatva és mintegy otthonosan. Ez a kéz a kézben nem vallott rá. Olyan változás volt, amelyet megilletődve, sőt örömmel, de ugyanakkor nem minden aggodalom nélkül észleltem.

Az egyforma szemű Rüdiger Schildknappot is jobban szerette akkoriban maga körül látni, mint valaha. Ez ugyan régi szokása szerint fukarkodott magával; de ha mégis eljött, ez a toprongyos gentleman mindig kész volt nagy gyaloglásokra a szabadban, amelyeket Adrian szeretett, különösen ha nem tudott dolgozni és amelyeket Rüdiger keserű és groteszk komikummal fűszerezett. Szegény volt, mint a templom egere és éppen akkor sok baja volt elhanyagolt és romló fogaival és folyton hűtlen fogorvosokról beszélt, akik úgy tettek, mintha barátságából kezelnék, de aztán egyszerre teljesíthetetlen követeléseket támasztottak. Törlesztési rendszereket és elmulasztott határidőket emlegetett, melyek után kénytelen volt ismét más segítőhöz folyamodni, annak tudatában, hogy soha nem fogja kielégíteni tudni és akarni, és más efféléket. Nagy kínok között hatalmas hidat nyomtak rá néhány megmaradt sajgó gyökerére, amelyek rövidesen inogni kezdtek a súly alatt, úgyhogy előrelátható volt az egész építmény gyászos összeomlása, aminek következményei csak új, soha ki nem egyenlíthető adósságok lehettek. »Most — omlik — össze«, jósolta síri hangon, de semmi kifogása nem volt az ellen, ha Adrian jóízűt nevetett egész nyomorúságán, hanem mintha csak ez lett volna a célja, ő is hasát fogta a boyos nevetéstől.

Akasztófahumoros társasága akkoriban nagyon kapóra jött remeténknek és én, aki sajnálatomra nem tudtam neki komikummal szolgálni, tőlem telhetőleg igyekeztem megszerezni neki ezt a társaságot, amennyiben a többnyire berzenkedő Rüdigert buzdítottam, hogy látogasson el Pfeifferingbe. Adrian élete ugyanis ebben az egész évben híján volt a munkának: mint hozzámintézett leveleiből kitűnt, módfelett kínzó, megalázó és aggasztó ötlettelenség és szellemi gémberedettség vett rajta erőt és volt, legalább is így mondta ő maga nekem, frankfurti lemondásának is egyik főoka. Lehetetlen, hogy már elkészült dologgal foglalkozzék olyan állapotban, mikor képtelen jobbat csinálni. A mult csak akkor elviselhető, ha az ember fölötte állónak érzi magát és nem kénytelen a mostani tehetetlenség tudatával bárgyún megbámulni. »Sutának, majdnem butának« írta

le lelkiállapotát Freisingba küldött leveleiben, »kutyaéletnek« és »elviselhetetlenül idillikus, emlékezés nélküli növényi létezésnek«, amelynek ócsárlása az egyetlen nyomorúságos becsületmentés és amely rá tudná venni arra, hogy új háborút, forradalmat vagy más efféle külső zenebonát kívánjon, csak hogy kikászolódjon ebből az eltompultságból. A komponálásról a szó szoros értelmében a legcsekélyebb elgondolása sincs már, még csak halványan sem emlékszik, hogy csinálják, és biztosan hiszi, hogy soha többé nem ír le egy hangjegyet. »A pokol legyen hozzám irgalmas!«, »Imádkozz szegény lelkemért!« — ilyen fordulatok ismétlődtek ezekben az írásokban, amelyek, ha sok bánattal töltöttek is el, egyúttal fel is emeltek, mert arról biztosítottak, hogy hiába, mégis csak én, az ifjúkori pajtás lehettem ezeknek a vallomásoknak letéteményese, senki más a világon.

Válaszaiban arra való hivatkozással igyekeztem vigasztalni, hogy nehéz az embernek mindenkor állapotán túlgondolnia, mert mindig hajlamos arra, hogy azt érzelmileg, minden ész ellenére, maradandó sorsának tekintse és képtelen arra, hogy úgyszólván a legközelebbi sarokig ellásson — ami rossz helyzetekről még inkább áll, mint szerencsésekről. Az ő ernyedtségét is nagyon jól megmagyarázzák a csak nemrég elszenvedett kegyetlen csalódások. És voltam olyan gyöngé és »költői«, hogy szellemi meddőségét a »téli szenderbe sülyedt földhöz« hasonlítsam, amelynek méhében titkon tovább zsendül az új csírázásra készülő élet. De magam is éreztem, hogy ez a megokolatlanul jóindulatú kép rosszul illet élete végletes voltára, az alkotó elszabadulás és vezeklő bénultság váltakozására, amely uralkodott rajta. Egyébként alkotóereje tespedésével inkább kíséretként, mint előidéző okul egészségének újabb mélypontja járt: súlyos migrénrohamok száműzték a sötétségbe, gyomor-, légső- és garathurut gyötörte felváltva különösen 1926 telén és önmagában is elég lett volna arra, hogy lehetetlenné tegye a frankfurti utat — ahogyan egy másik emberileg még sürgősebb utat is minden ellentmondás kizárásával, kézzelfoghatóan és az orvos kategórikus kijelentése szerint lehetetlenné tett számára. Ugyanis szinte egy napon, — akármilyen különös — ennek az évnek a végén halálozott el Max Schweigestill és Jonathan Leverkühn, mindkettő hetvenöt éves korában — Adrian sokéves felsőbajorországi vendégotthonának apja és feje és saját apja odafönt a Buchel-tanyán. Az anyai sürgöny, amely a »spekulátor« békés elhunytáról értesítette, a más tájszólású, de ugyancsak csöndben elgondolkozva pipázó ravatalánál találta, aki a gazdaság terhet már régen mindinkább örökösének és fiának, Goreonnak engedte át, ahogyan amaz alighanem Georg fiának engedte át és most végleg ráhagyta örökül. Adrian biztos lehetett abban, hogy Elisabeth Leverkühn ezt az elköltözést ugyan-

azzal a csendes megnyugvással fogadta, ugyanazzal az értelmes beletörődéssel az emberi sorsba, mint Schweigestill anyó. Arra, hogy Szász-Thüringiába utazzék a temetésre, akkori állapotában gondolni sem lehetett. De noha azon a vasárnapon lázas volt és nagyon gyengének érezte magát, a doktor intelme ellenére ragaszkodott ahhoz, hogy a pfeifferingi falusi templomban résztvegyen házigazdájának az egész környékről nagyszámban látogatott temetési szertartásán. Én is megadtam az elhúnytnak a végtisztességet azzal az érzéssel, hogy egyúttal a másiknak is megadom, és együtt tértünk vissza ketten a Schweigestill-házba, miközben sajátosan hatott ránk az a különben oly kevésbé csodálható megállapítás, hogy az öreg eltűnése ellenére pipája csípős szaga a lakószobába nyitott ablakán át, de még a folyosó falait is mélyen átítatva, ezentúl is változatlanul megtöltötte a levegőt.

— Ez eltart — mondta Adrian. — Jó darabig, talán amíg a ház áll. A Buchel-tanyán is eltart. Azt az időt, amíg eltartunk, kicsit kevesebbet, kicsit többet, azt nevezik halhatatlanságnak.

Karácsony után volt — az ünnepet a két apa, félig már elfordultan, félig már elidegenülten minden földitől, övéi között töltötte még. Ahogyan most a napok hosszabbodtak, már az új esztendő elején szemelláthatóan javult Adrian hogyléte, a kínzóan lenyűgöző betegség-sorozat megszakadt, lelkileg látszólag fölébe kerekedett az életről szőtt tervei meghiusulásának és az azzal járó sokféle megrázó veszteségnek, szelleme talpraállott — most már alkalmasint azon kellett lennie, hogy megfontoltságát védje a reázúduló gondolatok viharában és ez az 1927-es esztendő a kamarazenei bőség- és csodatermelés éve: ekkor keletkezett először a három vonósra, három fafűvőre és zongorára szerzett ensemble-zene, ez a mondhatnám csapongó darab a maga hosszú fantáziáló témáival, amelyek sokszerű feldolgozásban és feloldásban fordulnak elő, de sohasem térnek vissza nyíltan. Hogy szeretem a viharosan előretörő vágyat, amely jellegét megadja, hangzati romantikáját — holott a legszigorúbb modern eszközökkel van kidolgozva — tematikusan ugyan, de olyan erős változatokkal, hogy voltaképeni »reprizek« nincsenek benne. Kifejezetten »fantázia« az első tétel felírása, a második hatalmas fokozódásban felledülő adagio, a harmadik pedig könnyen, szinte játékosan induló finále, amely ellenpontilag fokozódón sűrűsödik és egyúttal mindinkább a tragikus komolyság jellegét ölti magára, hogy sötét, gyászindulószerű epilógban csendüljön ki. A zongora sohasem harmónikus töltelékhangszer, szólama szolisztikus, mint egy zongorahangversenyben — ebben nyilván még a hegedűverseny stílusa hat tovább. Talán legjobban csodálom azonban a hangzatkombináció problémájának mesteri megoldást. A fűvósok sohasem harsogják túl a vonósokat, hanem mindig teret hagynak számukra és váltakoznak velük, csak

kevés helyen egyesülnek tuttvá a vonósok és fúvósok. És hogy összefoglaljam benyomásomat: mintha egy szilárd és meghitt kimenetel folyton távolabbi régiókba csalná az embert — minden másképp következik be, mint várnók. »Nem szonátát akartam írni,« — mondta Adrian, — »hanem regényt«.

Ez a zenei »prózára« való törekvés a vonósnégyesben éri el tetőpontját, Leverkühn talán legezoterikusabb művében, amely az ensemble-darab után nyomban következett. Ha a kamarazene máshol a tematikus-motivikus munka szabadjára bocsátása, itt valósággal provokálóan kerüli ki a szerző. Egyáltalában nincsenek motivikus összefüggések, kifejtések, variációk és ismétlések; látszólag egészen kötetlenül folyton valami új következik, amit a hang vagy hangzat hasonlósága fog össze, vagy talán még ennél is inkább a kontrasztok. Hagyományos formáknak nyoma sincs. Mintha csak a mester ebben a látszólag anarchikus darabban mély lélekzetet venne a Faust-kantátéhoz, ehhez a legkötöttebb művéhez. A kvartettben csupán saját fülére bízta magát, az ötlet belső logikájára. Amellett a többszólamúság a végletekig felfokozódik és minden szólam minden pillanatban egészen önálló. Az egészet egymástól világosan elhatárolt tempók tagolják, noha a részek megszakítás nélkül játszandók végig. Az első, a moderato felírású, mélyen elgondolkozó, szellemileg megfeszített beszélgetéshez hasonlít, a négy hangszer egymásközi tanácskozásához, komoly és csendesmenetű eszmeeseréhez, szinte dinamikus változatosság nélkül. Majd egy mintegy delíriumban suttogott presto-rész következik, melyet mind a négy hangszer lehalkítottan játszik, utána pedig egy rövidebbre fogott lassú tétel, amelyben mindvégig a brácsa a főszólam hordozója, a többi hangszer pedig közbeszólásokkal kíséri, úgyhogy a hallgató énekesjelenetre gondolhat. Végül az »allegro con fuoco«-ban a polifónia hosszított vonalakban éli ki magát. Nem ismerek izgalmasabbat a befejezésnél, ahol mintha négyfelől lángok csapdosnának: a futamok és trillák e kombinációja azt a hatást kelti, mintha egész zenekart hallanánk. Minden hangszer széles fekvéseinek és legkitűnőbb hangzatilehetőségeinek kihasználása valóban olyan szonoritást ad itt, amely szétfeszíti a kamarazene megszokott kereteit és nem kétkedem, hogy a kritika az egész kvartettel azt a kifogást fogja szembeszögezni, hogy álcázott zenekari mű. De nem lesz igaza. A partitúra tanulmányozása arra tanít, hogy a vonósnégyes-szerzés legszubtilisabb tapasztalatai érvényesülnek benne. Igaz, Adrian ismételten hangoztatta azt a nézetét, hogy a kamarazene és zenekari stílus régi határai tarthatatlanok és a szín emancipációja óta mindkettő egymásba folyik. A kétfajtaságra, a vegyítésre és elcserélésre való hajlam, ahogyan azt már a vokálisnak és instrumentálisnak az »Apokalipsis«-ban található kezelése mutatja, mindenesetre növekvőben volt nála. »A filozófiai előadásokon«, mondotta, »azt tanultam, hogy

a határok megvonása már azok áthágását jelenti. Mindig eszerint jártam is el. «Itt a hegeli Kant-kritikára gondolt és kijelentése mutatja, mennyire meghatározta alkotását szellemisége — és a korai, engrammok.

Hát még a hegedűre, violára és violoncellóra frott trió, amely alig játszható, technikailag valóban legfeljebb csak három virtuóz birkózhat meg vele! Ez a trió éppúgy bámulatba ejt konstruktív furorjával, a benne megnyilatkozó agymunkával, mint a sohasem sejtett hangkeveréssel, amelyet a hallhatatlanra vágyó fül és egy páratlan kombinatorikus fantázia csal ki a három hangszerből. »Lehetetlen, de hálás«, így jellemezte Adrian egyszer jókedvében a darabot, melynek leírását már az ensemble-zene keletkezésekor megkezdte és melyet a kvartett munkájának terhe alatt hordott és alakított ki magában, bármennyire is azt hihetnők, hogy ez a mű egymagában sokáig és végsőkéig felemésztette volna bárki organizáló erejét. Hiszen olyan túltengő tömkelege van benne a rádöbbenéseknek, követeléseknek, teljesüléseknek és új feladatok legyűrésére való elhivatásoknak, olyan torlódása a problémáknak, melyek megoldásaikkal együtt zúdultak rá — »ez az éjszaka«, mondta Adrian, »nem lesz sötét a villámlástól«.

— Kissé kevésbé szelíd és vacogó megvilágítás — tette hozzá. — De hát mit tehetek, magam vacogok, pokolian üstökön kaptak és úgy száguldanak velem, hogy egész tetemem reszket belé. Az ötletek, kedves barátom, rabiátus népség, forró a képük és kényelmetlenül forróvá teszik az ember képét is. Valaki, aki benső barátja egy humanistának, mindig takarosan különbséget tehetne boldogság és gyötrellem közt . . . — És kijelentette, gyakran nem tudja, hogy a békés tehetetlenség, amelyben még nemrégén élt, nem volt-e kíváncsabb állapot mostani megkínózottságánál.

Megróttam hálátlanságáért. Ámulva, szememben örömkönnyekkel és egyszersmind titkon szerető rémülettel olvastam és hallottam hétről-hétre, amit — éspedig — exaktul tiszta, sőt tetszetős vonásokkal, amelyek a legkisebb kapkodást sem árulták el — papírra vetett, amit, mint ő mondta, »szelleme és fajdkakasa« sugallt és csikart ki tőle. Együltében vagy inkább álltában írta le a három darabot, melyek közül egy is elég lett volna ahhoz, hogy emlékezetessé tegye keletkezése évét és valóban még ugyanaznap látott hozzá a trió leírásához, amelyen a kvartett utolsónak komponált »lento«-ját befejezte. »Úgy megy«, írta nekem, mikor egyszer két hétig nem mehettem hozzá, »mintha Krakóban tanultam volna« — mely szólás-mondást nem értettem meg mindjárt, de aztán eszembe jutott, hogy a 16. században éppen a krakkói egyetemen tanították nyilvánosan a mágiát.

Mindenkit biztosíthatok, hogy figyelmesen felneveltem kifejezőmódjának ezekre a stilizáltságaira, amelyeket ugyan mindig szeretett, de amelyek most az eddiginél is gyakrabban, vagy mondjam-e úgy,

hogy »gyakortábban« ütköztek ki leveleiben, sőt szóbeli előadásában is. Nemsokára világossá vált, hogy miért. Számomra az volt az első intelem, hogy egy nap íróasztalán egy kottalap ötlött szemembe, amelyre széles tollvonásokkal ezeket a szavakat írta :

»Mely szívbeli szomorúság arra indítá Doctor Faustust, hogy feljegyezné siralmát.«

Látta, hogy mit láttam és elkapta előlem a papírlapot, miközben ezt mondta : »Micsodás kelletlen szeleverdiséget űz itt bátyámuram !« Amit tervezett és magában, mindenki hozzájárulása nélkül végrehajtani szándékozott, még soká titokban tartotta előttem. De ettől a pillanattól fogva tudtam. Nem férhet hozzá kétség, hogy 1927, a kamarazene éve, egyúttal az az év is volt, amelyben »Doctor Faustus Siralma« megfogamzott. Akármilyen hihetetlennek hangzik is, miközben olyan bonyolultan nagy feladatokkal küszködött, hogy legyűrésük csak a legnagyobb, minden mást kizáró összpontosítás mellett képzelhető, szelleme egyúttal már előrenézve, próbálkozva, tapogatózva a második oratórium jegyében állott — ennek a szétmorzsoló siralomnak jegyében, amelynek komoly megkezdésétől egy egyformán kedves és szívettépő epizód egyelőre még elterelte.

XLIV.

Ursula Schneidewein, Adrian Langensalzában élő húga első három gyermekének évenként, 1911-ben, 12-ben és 13-ban egymásután következő megszülése után kissé gyöngélkedett a tüdejével és néhány hónapot a Harz egyik gyógyintézetében kellett töltenie. A csúshurut akkor kigyógyultnak látszott és a legkisebb gyermeke, Nepomuk jöttéig eltelt évtizedben Ursula ernyedetlenül tevékeny feleség és anya volt, noha a háború alatti és utáni ínséges évek nem engedték egészségét igazán kivirulni, gyakori hűlések kínozták, amelyek pusztá náthával kezdődtek, aztán rendesen lementek a tüdőcsövekbe és színe (noha jószándékúan vidám és figyelmes arca ezt folyton elfeledtette) ha nem is beteges, de finom és sápadozó maradt.

Az 1923-as terhesség inkább fokozni látszott, mint csökkenteni vitalitását. A szülés után azonban nehezen szedte össze magát és a lázas zavarok, amelyek tíz évvel előbb a gyógyintézetbe kényszerítették, ismét fellobbantak. Már akkor volt szó háziasszonyi tevékenységének ismételt megszakításáról különleges ápolás céljából, de határozott feltevésem szerint a lelki jóérzés, az anyai boldogság, a gyönyörködés kislíában, aki a világ legbékésebb, legbarátságosabb legszeretetre méltóbb, legkönnyebben kezelhető csecsemője volt, ismét eltüntette a tüneteket és a derék nő éveken át fáradhatatlanul kitarított — 1928 májusáig, mikor az öt éves Nepomuk igen heves kanyarón

esett át és a rendesnél is jobban szeretett gyermek éjt nappallá tevő ápolása súlyosan megterhelte erejét. Ő maga is betegségbe esett, amely után a hőmérsékleti ingadozások, a köhögési rohamok nem akartak megszűnni, úgyhogy a kezelőorvos kategorikusan ajánlotta az intézeti tartózkodást, amelyet hamis derűlátás nélkül előre egy félévre taksált.

Igy került Nepomuk Schneidewein Pfeifferingbe. Tizenhétéves Rosa nővére ugyanis, aki, akárcsak a nála egy évvel fiatalabb Ezechiél is, az optikus üzletben dolgozott (míg a tizenöt éves Raimund még iskolába járt) most egyszersmind az a természetes hivatás hárult, hogy anyja távollétében vezesse az apai háztartást és előreláthatóan nagyon elfoglalt volt ahhoz, hogy mindezek mellett még kisöccse felügyeletét is vállalja. Ursula tájékoztatta Adriant, megírta neki, hogy az orvos nagyon szerencsés megoldásnak látná, ha a lábadozó gyermek valamennyi időt a felsőbajorországi falusi levegőn tölthetne, és megkérte, nyerte meg háziasszonyát annak a gondolatnak, hogy megszabott ideig az anya vagy nagymama szerepét játssza a kicsikénél. Else Schweigestill, akit ráadásul Clementine is rábeszélte, örömet késznek nyilatkozott erre, mikor tehát június közepén Johannes Schneidewein elkísérte feleségét a Harz-hegységbe, ugyanabba a Suderode közelében lévő gyógyintézetbe, amely egyszer már jót tett neki, Rosa testvérkéjével délre utazott és elhozta nagybátyja második szülői házának ölébe.

A testvérek megérkezésekor nem voltam jelen a tanyán, de Adrian leírta nekem a jelenetet, hogyan állta körül a kisfiút az egész háznép, anya, a fiúörökös, s szolgálók és bérese, roppant elragadtatással, örömköbösen nevetve, és nem győzve gyönyörködni kedvességében. Persze különösen a nők s ezek közül is a paraszti szolgálók legfékezhetetlenebbül kijöttek a sodrúkból, kezüket tördelve hajlottak fölébe a kisfiúnak, mellégugoltak és Jézust, Máriát és Józsefet emlegették a szép kis úrfi láttán — nagy nővérkéje elnéző mosolygása közben, akin látható volt, hogy nem várt egyebet és hozzá volt szokva az általános rajongáshoz házuk legifjabb sarjáért.

Nepomuk vagy »Nepo«, ahogyan övéi hívták, vagy »Echo«, mint ő maga nevezte magát a mássalhangzók furcsa felcserélésével, alighogy gügyögni kezdett, egyszerű nyári, csak kevéssé városi öltözetben volt: rövidujjú fehér gyapjú ingzubbonykában, egészen rövid vászonnadrágban, meztelen lábán kitaposott bőrcipővel. Láttán mégis mindenki úgy érezte, mintha tündérkirályfit látna. Nem is annyira a karesú, formás lábszárú kis alak kecses tökélye, a hosszas vonalú ártatlanul kuszált szőke hajjal fedett fejecske leírhatatlan kedvessége, a minden gyermekiességük mellett valahogyan mégis kifejeletten késznek és érvényesnek látszó arcvonások, még csak nem is annyira a legvilágosabban kék hosszúpillájú szemek kimond-

hatatlanul édes és tiszta, amellett mély és incselkedő felnézése — nem is annyira ez idézte elő a meseszerűség, a drága kis és friss világból érkezettség benyomását. Hozzájárult mindehhez a gyermek viselkedése az őt körülvevő, nevető, egyszerre halk ujjongást és meghatódott sóhajokat hallató nagyok között, kacérságtól és varázsának tudatától természetesen nem egészen mentes mosolygása, válaszsáda és mutogatása, amelyben volt valami kedvesen oktató és hírhozó, kis torkának ezüst hangocskája és ennek a hangocskának beszéde, amely még gyermeki beszédhibákkal keveredetten az apjától örökölt és anyjától korán átvett tempós, kissé ünnepélyesen vontatott és fontoskodó svájci hanglejtést mutatta, recsegő r betűkkel és furcsa szünetekkel a szótagok között, amelyeket a kis ember gyermeknél sohasem látott módon magyarázó, de — mert gyakran nem illettek jól oda — két kis karjának és játékra termett kezének szavait inkább elmosó, még idegenebbé tevő, de módfelett bájos, bizonytalanul kifejező mozdulataival kísért.

Ez hát körülbelül Nepo Schneidewein — vagy mint példáját követve tüstént mindenki nevezte, »Echo« deírása, amennyire a gyámoltalan szó körülbelülisége közölheti valakivel, aki nem látta. Hány író sopánkodhatott már előttem a nyelv alkalmatlanságán arra, hogy láthatósághoz jusson, valóban pontos képet adjon az egyéniről! A szó dicséretre, dicsőségre való, megadatott neki, hogy bámuljon, csodálkozzék, áldjon és a tőle felkeltett érzéssel jellemezze a jelenséget, de nem hogy felidézze és visszaadja. Alkalmasint többet teszek kedves tárgyamért az ábrázolás kísérleténél, mikor bevallom, hogy még ma is, tizenhat év múltán, könny gyűl szemembe, ha rá gondolok, ami egyúttal valami szerfelett különös, nem egészen földi derűvel tölti el szívem.

A válaszok, melyeket bájos taglejtések között az anyját, utazását, a nagy München városában való tartózkodását érintő kérdésekre adott, mint említettem, kimondottan svájci hangsúlyúak voltak és hangocskájának ezüstcsengésében sok tájnyelviséget mutattak fel, így mikor házra azt mondta, hogy »Hüsli«, valami finomra azt, hogy »öppis Feins« és egy kevéske helyett azt, hogy »es blitzli.« Igen sok régies fordulatot is használt, így mikor közlendőre, mondanivalóra az ebben az értelemben úgyis elavult »Zeitung« szó helyett azt mondta, hogy »Ziting«. De ezt észrevehetően csak akkor mondta, mikor a cercle befejezését óhajtotta, mert ezután ilyen szavak jöttek méhikeajkáról:

— Echo nem véli illendőnek, hogy továbbad házon kívül maradjon. Úgy dukál, hogy bemenjen a Hüslibe és köszöntse a bácsikát.

Ezzel kis kezét nénye felé nyújtotta, hogy bevezesse. De ebben a pillanatban Adrian, aki pihent és közben elkészült, maga lépett ki az udvarra, hogy unokahúgát üdvözlje.

— Ez pedig, — mondta, miután köszöntötte a fiatal lányt és elbeszélgetett vele anyjához való hasonlóságáról — ez pedig a mi új lakótársunk?

Megfogta Nepumok kezét és hirtelen belemerüléssel nézett az azurmosollyal hozzá felvetett szembogarak édes fényébe.

— No, no — mondta csupán, miközben lassan bólintott a kísérő felé, aztán megint a gyereket nézte. Megindulása senki figyelmét nem kerülhette el, a gyermekét sem és nem hogy vakmerően hangzott volna, volt benne valami kíméletesen eltussoló, szívesen csitító, a dolgot egyszerűen és barátságosan értelmező, mikor Echo — s ez volt nagybátyjához intézett első szava — minden további nélkül megállapította:

— Ugye örülsz, hogy idejöttem?

Mindenki nevetett, Adrian is.

— Meghiszem azt! — felelte. — És remélem, te is örülsz, hogy minket valamennyiünket megismersz.

— Bizony ez vidámító találkozás — mondta a csodálatos kisiú.

A köröskörül állók újra felkacagtak volna, de Adrian fejét rázta feléjük és ujját szájára tette.

— Nem szabad — mondta halkán — nevetéssel megzavarni a kicsit. Ok sincs a nevetésre, mit gondol, anyó? — fordult Schweigestillnéhez.

— De bezzeg nincs! — válaszolta az túlzottan szilárd hangon és köténye csücskét szeméhez emelte.

— Hát akkor most bemegyünk — határozta el és újra megfogta Nepomuk kezét, hogy vezesse. — Bizonyára készítették vendégeinknek egy kis frissítőt.

Készítettek. A Nike-teremben kávéval vendégelték meg Rosa Schneideweint, a kicsit pedig tejjel és kaláccsal. Nagybátyja is ott ült velük az asztalnál és a csinosan és tisztán végzett étkezés közben a kisiút nézte. Közben el-elbeszélgetett unokahúgával, de csak félfüllel hallgatta, amit mondott, mert legfőbb foglalatossága az volt, hogy a tündérfiúcskát nézze és az is, hogy megindultságát leplezze és ne essék vele terhére — noha erre a gondosságra semmi szükség nem volt, mert Echo nyilván nem sokat törődött már a néma bámulattal és elbűvölt tekintetekkel. Különben is bűn lett volna elmulasztani szemének angyalian hálás pillantását, ha egy darab kalácsot vagy egy kis befőttet adtak neki.

Végre a kis ember kimondta azt a szótagot, hogy »volt.« Ez fejezte ki nála, mint néne megmagyarázta, hogy elég volt, nem kér többet, ezt a karonülő korából maradt rövidítést mindmáig megtartotta. »Volt!« mondta és mikor Schweigestill anyó vendégszeretetből még valamit rá akart tukmálni, egy kis fölényes okossággal jelentette ki:

— Echo már nem áhítja.

Kis öklével megdörzsölte szemét álmosága jeléül. Ágyba vitték és szendergése közben Adrian Rosa nénjével társalgott dolgozószobájában. Rosa csak harmadnapig maradt, langelszalzi kötelességei hazahívták. Mikor elment, Nepomuk elpityeredett, de aztán megígérte, hogy míg érte nem jön, mindig »kedves« lesz. Istenem, mintha nem tartotta volna meg szavát! Mintha egyáltalában képes lett volna arra, hogy ne tartsa meg! Valami boldogságot, valami állandó derűs és gyöngéd szívbeli meleget hozott magával nemcsak a tanyára, hanem a faluba, még Waldshut városába is — ahová csak Schweigestillék, a vele mutatkozni szerető anya és leánya, mindenhol ugyanarra az elragadtatásra számítva, magukkal vitték, hogy a gyógyszerésznél, a fűszeresnél, a vargánál varázslatos taglejtésekkel és oly kifejezően vontatott hangsúllyal felmondja versikéit az égő Paulinkáról, a Borzas Petiről vagy Jokliról, akin játszásból hazajövet annyi a mocok, hogy Kacsa néni és Gunár bácsi, de még a disznó is csak arról locsog. A pfeifferingi plébános, aki előtt összetett kezekkel — arcoskája elé tartva kis távolságban — elmondott egy imát, de egy különös régi imát, amely ezzel kezdődött: »Halál ellen gyógyír nincsen« — megindultságában csak annyit tudott mondani: »Oh te kis istenáldás!«, megsimogatta haját fehér papos kezével és mindjárt színes képet adott neki a Bárányról. A tanító is, mint utóbb mondta, »egészen másképp« érezte magát, mikor vele beszélt. Piacon és utcán minden harmadik ember azt tudakolta »Clementina kisasszonykától« vagy Schweigestill anyótól, mi pottyant ide nekik az égből. Elámulva mondogatták: »Ej, no! De hát ilyet!« Vagy ugyancsak nem nagyon különbözően a plébános úrtól: »Oh, te kis édes istenáldása!« És a nők többnyire hajlandóságot mutattak rá, hogy odatérdeljenek Nepomukhoz.

Mikor legközelebb ellátogattam a tanyára, megérkezése óta már két hét telt el; egészen odaszokott már és mindenütt a környéken ismerték. Először messziről láttam: Adrian mutatta meg nekem a ház sarkáról, ahogyan egymagában ült a hátsó konyhakertben a földön, az eper- és zöldségágyások közt, egyik lábacskáját kinyújtva, a másikat felhúzva, elválasztott hajfürtjeivel homlokában és láthatólag kissé távolságot tartó gyönyörűséggel nézegetett egy képeskönyvet, amelyet nagybátyja ajándékozott neki. Jobbkezevel a szélén, térdén tartotta a könyvet. Balkarja és kezecskéje azonban, amellyel fordított egy lapot, önkéntelenül megőrizte a lapozás mozdulatát és hihetetlen kecsességgel úgy maradt nyitott tenyérrel a könyv mellett a levegőben, hogy úgy éreztem, soha még ilyen elbűvölő gyermeket nem láttam (a magaméinak álrukban sem adatott meg, hogy ilyen látványt nyújtsanak a szemnek) és magamban azt gondoltam, ilyenformán forgathatják odafönn az angyalkák hallelujás könyvük lapjait.

Odamentünk, hogy megismerkedjem a kis csodaemberkével. Pedagógusi magatartást vettem fel, elszánva magam arra a megállapításra, hogy nincs itt semmi különös, de én legalább is nem mutatok meglepődést és nem fogok ömlengeni. E célból szigorú ráncokba vontam arcom, igyekeztem jó mély hangon beszélni és azzal az ismert nyersen vállveregető hanghordozással szóltam rá, hogy »No, fiacskám! Hát jók vagyunk-e?! Miben mesterkedünk?« — De miközben így fogtam hozzá, kimondhatatlanul nevetségesnek tűntem fel önmagam előtt, a legrosszabb pedig az volt a dologban, hogy ő is észrevette, szemmel láthatólag osztotta velem a jómagamban felülkerekedő érzést és miattam szégyenkezve horgasztotta le fejecskéjét, miközben száját lefelé húzta, mint aki nevetést nyom el, ami úgy kihozott a sodromból, hogy sokáig egyáltalában meg sem szólaltam.

Nem volt még abban a korban, mikor a kisfiú feláll a felnőttek előtt és meghajlik, és ha valakinek, neki bizonynyal kijártak a kis előjogok, a követelésnélküli áhitat, amely a földön még újat, félig idegent és tájékozatlant megilleti. Azt mondta, ülünk le és ezt meg is tettük, közrefogtuk a kis tündért a fűben és vele együtt nézegettük képeskönyvét, amely a boltban árult gyermekirodalmi művek közül még a legelfogadhatóbbak közül való volt, angol ízlésű ábrákkal, amolyan Kate Greenaway-stílusban és hozzá eléggé zökkenéstelen rímekkel, amelyeket Nepomuk (magam mindig így neveztem és nem Echonak, mert ezt együgyű módon költői kényeztetésnek tartottam) már szinte kivétel nélkül betéve tudott és »felolvasott« nekünk, miközben ujjacskáit egészen hibás helyen húzta végig a sorokon.

A csodálatos az, hogy még ma is betéve tudom ezeket a »költéményeket«, csak mert egyszer — vagy többször lett volna? — az ő hangocskáján és az ő meseszerű hangsúlyával hallottam. Milyen jól tudom még mindig a három kintornásról szólót, akik egyik utcá-sarkon találkoztak és akik közül egyik haragudott a másikra és egyik sem ment egy tapodtat sem tovább. Minden gyermeknek újra elmondhatnám, de igazán nem olyan jól, mint Echo, hogy mit kellett kiállaniuk a szomszédoknak ebben a zsvajban. Az éger koplalt mindahány, a patkány menekült! A vége pedig ez volt:

»Végighallgatta a zenét
Egy fiatal kutyus,
Beteg lett, mire hazaért
S azóta jaj be bús.«

Látni kellett a szomorú fejesóválást, amellyel a kicsike bánatosan halkított hangon közölte a kutyus rosszulletét. Vagy meg kellett figyelni a kecses grandezzát, amellyel két csodálatos kis uraság üdvözölte egymást versikéjében a tengerparton:

»Szép jóreggelt, uraság!
Rossz a fürdés mostanság.«

És pedig több okból: először, mert a víz ma oly igen nedves és csak 5 fok Réaumur, de meg azért is, mert »három svédországi vendég« érkezett.

»Kardhal, fűréshal meg cápa
Mind itt úszik igazába.«

Ezeket a bizalmas figyelmeztetéseket olyan mókásan adta elő és olyan tágranyitott szemmel számlálta elő a nárom nemkívánatos vendéget, olyan kedélyes ijedtségbe csapott át annak közlése közben, hogy itt a közelben uszkálnak, hogy mindaketten hangosan felneveltünk. Közben arcunkba nézett és huncut kíváncsisággal figyelte vidámságunkat — kivált nyilván az enyémet, mert látni akarta, feloldódik-e benne saját javamra izetlen nyerseségű és szárazságú pedagógusságom.

Hát Istenem, persze hogy feloldódott, az első ostoba kísérlet után nem estem többé vissza belé, legfeljebb mindig kemény hangon Nepomuknak szólítottam a gyermek- és tündérország kis hírnökét és csak akkor neveztem Echónak, ha nagybátyjával beszéltem róla, aki a nőkhöz hasonlóan felkapta ezt a nevet. Azért meg fogják érteni, hogy a bennem lakozó nevelő és tanító némi kis aggodalmat, nyugtalanságot, sőt zavart érzett ennyi imádandó kedvesség láttán, amelyen mégis erőt kellett, hogy vegyen az idő és melynek az volt a rendeltetése, hogy megérjen és földivé váljon. Rövid idő múlva a két szem mosolygó mennyei kékjének el kellett vesztenie máshonnan való ősi tisztaságát; a különösen kifejezett gyermekességű angyalarcocskának az enyhe bevágású állal, az elragadó szájjal, amely mosolygás közben, mikor látni engedte a csillogó tejfogakat, kissé teltebb lett, mint nyugvó állapotban és melynek szögletéhez a finom orrocskától két puhán kerekedő vonás húzódott és választotta el a száj- és állrészt a két kis orcától, előbb-utóbb többé-kevésbé fiú ábrázatává kellett válnia, akivel józanul és prózaian kell majd bánni és akinek nem lesz már oka rá, hogy azzal az iróniával fogadja az ilyen közeledést, amellyel Nepo figyelte pedagógusi nekirugaszkodásomat. És mégis volt valami, — és a tündérfi gúnyja mintha ennek tudását fejezte volna ki — ami képtelenné tette az embert arra, hogy hinni tudjon az időben és csúnya munkájában, hatalmában e gyönyörű jelenség fölött, és ez különös önmagában való zártsága volt, az az érvényessége, hogy ő a *gyermek* jelensége a földön, a fentről jötség és ismétlem, a kedves hírnökség érzése, amely láttán támadt és az észtl logikán kívüli, kereszteny voltunktól színesült álmokba ringatta.

A növekedés elkerülhetetlenségét nem tagadhatta, de belemenekült a mítikus időtlenség, az egyidejűség és egymásmellettiesség képzetkörébe, ahol az Úr férfialakja mond ellent a karján ülő gyermeknek, mert kisdéd is, mindig az és mindig a kereszt jelére emeli kis kezét az imádására jött szentek előtt.

Micsoda rajongás! fogják mondani. De nem tehetek egyebet, mint hogy beszámolok tapasztalatomról és beismerem a mélységes gyámoltalanságot, amelybe ennek a kisfiúnak könnyedén lebegő lényé mindig ejtett. Példát kellett volna vennem — és ezt meg is kíséreltem — Adrian viselkedéséről, aki nem volt tanár, hanem művész és úgy fogadta a dolgokat, ahogyan adódtak, láthatóan nem is gondolva változékonyságukra. Más szavakkal: a feltartóztatatlan jövődönék a jelen jellegét kölcsönözte, hitt a látottakban és ebben a hitben volt valami békesség és lelki nyugalom (így tűnt fel legalább nekem), úgyhogy még a legföldietlenebb kép sem tudta kihozni sodrából. Echo, a tündérkirályfi eljött — nos hát, bánjunk vele természetesen szerint és ne teketóriázzunk vele sokat. Úgy láttam, ez volt Adrian álláspontja. Annyi bizonyos, hogy eszébe sem jutottak olyan ráncolt homlokú trivialitások, mint hogy »Na kis fiam, hát jók vagyunk-e?« Másfelől azonban a »Te kis istenáldás!«-szerű ömlengéseket meg rábízta az egyszerű emberekre odakünn. Magatartásában a kicsikénél elmélázóan mosolygó vagy olykor komoly finomság volt, de semmi gügyögő babusgatás, még csak gyöngédség sem. Nem is láttam soha, hogy akárhogyan becézte volna a gyermeket vagy akár csak haját is megsimogatta volna. Igaz viszont, hogy szeretett kézenfogva sétálgatni vele a mezőn.

Persze, viselkedése nem akadályozhatott meg annak megállapításában, hogy az első naptól fogva gyöngéden szerette öcsikéjét, hogy annak megjelenése életében tündöklő korszakot nyitott. Egészen félreismerhetetlen volt, milyen mélyen, bensőségesen, boldogan foglalkoztatta a kisfiú édes, könnyű, szinte nyomtalanul suhanó s amellett méltóságteljesen régies szavakba öltözött tündéri varázsa, hogy mennyire kitöltötte napjait, jöllehet csak egy-egy óráig volt vele. A kicsike gondozása természetesen a nők dolga lett és mivel az anyának és leányának sok egyéb teendője volt, biztos helyen gyakran magára is hagyták. A kanyaróból erős aluszékonyság maradt vissza, mint az kis gyermekeknél előfordul és napközben, a nyugalomnak szánt délutáni órákon kívül is átengedte magát neki, akárhol volt. Ha rájött az álomosság, mindig azt mondta, hogy: »'szakát!«, mint ahogyan este lefekvéskor mondta, de egyebekben is ez volt a búcsúköszöntése: a nap minden szakában ezt mondta, ha ő vagy tőle valaki elment, »pá, pá« és »agyó« helyett is azt mondta, hogy »'szakát!« mintegy a »Volt!« megfelelőjéül, amivel mindig valami kapottat nyugtázott. Rendesen kezecskéjét is nyújtotta a »'szakát!« mellé,

mielőtt a fűben vagy a széken elaludt és előfordult, hogy a hátsó kertben egy keskeny, csak három összeszegezett deszkából álló kis lócán ülve találtam rá Adrianra, amint a lábainál alvó Echo fölött virrasztott. »Előtte kezét nyújtotta«, közölte velem, mikor felnézett és megismert. Mert közeledésemet nem vette észre.

Else és Clementine Schweigestill tudomásomra adta, hogy Nepomuk a legjobb, legalkalmazkodóbb, legkevesebb bosszúságot okozó gyermek, akit életükben láttak — ami egyébként a legkisebb koráról kapott hírekkel is megegyezett. Valóban hallottam néha sírni, ha megütötte magát, de sohasem nyafogni, nyűgösködni, bögni, mint rakoncátlan gyermekek szoktak. Az ilyesmi nála elképzelhetetlen volt. Rendreutasításokat, tilalmakat, például, hogy ne menjen alkalmatlan időben a béressel a lovakhoz, vagy Waltpurgissal a tehénistállóba, a leghatározottabb előzékenységgel fogadott és közben biztató szavakat mondott: »Picit később«, »Talán majd holnap«, nem annyira saját megnyugtatósára, mint azok vígasztalása céljából, akik bizonyára nem szívesen tagadtak meg tőle egy kívánságot. Még a tiltót is gyakran megsimogatta közben, mint aki ezt akarja mondani: »Ne vedd a szívedre! Legközelebb már nem kell rákényszerítened magadat és megengedheted majd nekem.«

Akkor is ez volt, ha nem volt szabad bemennie az apát-szobába bácsikájához. Hozzá nagyon vonzódott, már két héttel érkezése után is, mikor megismertem, nyilvánvaló volt, hogy egészen különösen csügg Adrianon és keresi társaságát, már csak azért is, mert ez volt számára a különös és érdekes, a nőké pedig a megszokott. De különben is hogyan ne vette volna észre, hogy ez az ember, anyja testvére, a pfeifferingi gazdák között különleges, tisztelt, sőt áhitattal nézett helyet foglal el! A többieknek ez az áhitata arra sarkallhatta gyermeki becsvágyát, hogy minél többet lehessen nagybátyjával. De nem lehet azt mondani, hogy Adrian korlátlanul engedett a kicsike óhajának. Gyakran egész nap nem látta, nem eresztette magához, mintha kerülné és eltíltaná magát a kétségtelenül kedves látványtól. Igaz, hogy máskor megint hosszú órákat töltött vele, kézenfogva vitte, mint már mondtam, olyan nagy sétákra, amilyeneket apró utitársától csak elvárhatott, megértő hallgatással vagy kevés beszélgetéssel járkált vele az Echo jöveteléről emlékezetes évszak nedves telítettségében, a barkóca és orgona, majd az útjukon nyíló jázmin illatában, vagy hagyta, hogy a könnyűlábú keskeny ösvényeken menjen előtte, a már sárgán kasza alá érő gabona falai között, amelynek bólogató kalászu szálai Nepomuk magasságában szöktek fel a tálajból.

»A televényből« mondhattam volna inkább, mert így mondta a kicsi, miközben örömének adott kifejezést, hogy az »és« ma éjjel »megocsudtatta« a televényt.

— Az és, Echo? — kérdezte nagybátyja, miközben gyermeknyelvként elfogadta a »megocsudtatni« ígét.

— Igen, az eső — erősítette meg utitársa kissé részletesebben és nem akart további fejtegetésekbe bocsátkozni.

— Gondold el, ocsudtató ésről beszél! — közölte velem Adrian legközelebb ámuló szemmel. — Nem furcsa?

Felvilágosíthattam barátomat arról, hogy az »és« eső helyett használt tájszó és az ocsudtatni ugyancsak hibátlan szóképzés.

— Igaz — bólintott Adrian némi elfogódott elismeréssel.

A városból, ha oda kellett utaznia, ajándékokat hozott a kisfiúnak: mindenféle állatokat, egy dobozából kiugró törpét, egy vasutat, amelyből, ha köralakú sínjen robogott, fény csapott fel, egy bűvészszekeányt, amelyben a legbecsesebb darab egy vörösborral telt pohár volt, amely nem ömlött ki, ha felfordították. Echo örült ugyan ezeknek az adományoknak, de csakhamar azt mondta, hogy »Volt!«, ha kijátszotta magát velük, és sokkal többre értékelte, ha bácsikája a magahasználta tárgyakat mutatta és magyarázta meg neki — mindig ugyanazokat és mindig újra, mert nagy a gyermekek állhatatossága és ismétlési vágya a szórakoztató dolgokban. Az elefántagyardból faragott papírvágókés a ferde tengelye körül forgó földgömb szétszakadt szárazföldjeivel, benyúló tengeröbleivel, különös alakzatú belvizeivel és téiesen kéklő óceánjaival, a hengerüveges ütőóra, amelynek súlyait csavarral kellett ismét felhúzni, ha leszál-lottak: ezek voltak a legfőbb különlegességek, amelyeket a kicsike szeretett szemügyre venni, ha karcsún és finoman belépett tulajdonosukhoz és kis hangján megkérdezte:

— Azért nézel olyan fancsalul, mert jövök?

— Nem, Echo, nem nézek különösebben fancsalul, de az órasúlyok még csak félig szálltak le.

Ez esetben esetleg a zenélő doboz után kíváncszott. Ez az én adományom volt, én hoztam neki a barna szekeánykét, amelynek szerkezetét alul kellett felhúzni. Akkor a kis fémszemölcsökkel fedett henger egy fésű hangolt fogait érintette forgás közben és eleinte sürgölődő kényességgel, aztán lassan elfáradva, három jól összehangolt kis biedermeier dallamot játszott, amelyeket Echo mindig ugyanazzal a lenyűgözöttséggel hallgatott végig, miközben szemében a szórakozás, az ámulás és a mélyrenéző elmélázás felejthetetlen módon keveredett.

Nagybátyja kéziratait, ezeket a vonalrendszer fölé szórt, kis zászlókkal vagy tollacskákkal díszített, ívekkel és gerendákkal összekötött üres és fekete runákat is szívesen nézegette és megmagyarázta magának, miről van szó ezekben a jelekben — köztünk legyen mondva, róla, és igazán szeretném tudni, hogy sejtésszerűen következtette-e ezt vagy szemében volt olvasható, hogy a mester magya-

rázataiból következettette. Valamennyiünk közül ennek a gyermeknek volt először »betekintése« a »Tempest« Ariel-dalainak partitúrávázlatába, amelyeken Leverkühn akkor titokban dolgozott: az első, a lidércesen szétszórt természeti hangokkal telített »Come unto these yellow sands« és a második, a végesvéig kedves »Where the bee sucks, there suck I« összekapcsolásával komponálta őket szopránra, celestára, szordinós hegedűre, oboára, egy tompított trombitára és a hárfa flageoletthangjaira, és valóban, aki ezeket az »édesen kísértő« hangokat hallja vagy olvasás közben csak lelkével hallgatja, a darab Ferdinándjával együtt megkérdézheti: »Vajjon, hol a zene? A légben? Vagy a földön?« Mert, aki egybeillesztette, pókhálófinom zizegő szövédékebe nemcsak Ariel — my dauntty Ariel — libegő, gyermeki búbájjal megzavaró könnyedségét szötte belé, hanem a dombok, patakok, ligetek tündéreinek egész világát, ahogyan Prospero leírása szerint apró kis mesterek és félbábuk módjára hancuroznak a holdfényben, összekunkorítják a juh eledelét, amelyet kerül és éjjéli gombákat sarjasztanak.

Echo mindig azokat a helyeket akarta látni a hangjegylapon, ahol a kutya úgy tesz, hogy »Bowgh, wowgh« és a kakas úgy, hogy »Cock-a-doodle-doo«. És Adrian mesélt neki hozzá a rossz Sycorax boszorkányról és kis szolgájáról, akit, mert finom szellem volt és ezért nem akart szótfogadni közönséges parancsainak, egy fenyőfa hasadékába szorított, amely kényszerhelyzetben tizenkét keserves évet töltött, míg a jó varázsló el nem jött és meg nem szabadította. Nepomuk tudni óhajtotta, milyen idős volt az apró szellem, mikor a fába szorult és milyen idős ezek szerint tizenkét év múlva, mikor megszabadult; de bácsikája azt mondta, hogy az apróságnak nem is volt kora, hanem fogsága előtt és után egyformán a levegő kecses gyermeke, ami Echo láthatóan kielégítette.

Más meséket is elbeszért neki az apát-szoba gazdája, amennyire emlékezett rájuk: a Garaboncás úrfiról, a Falada lóról és Rakoncáról, a szökdelő, nyögdelő Pacsirtamadárról és közben a kicsike persze a bácsi térdén akart ülni, oldalt, miközben néha kis karjával átfonta nyakát. »Hallom, hogy zúg a mese«, mondta néha, ha egy történetnek vége volt, de sokszor már előbb elaludt, fejét az elbeszélő mellén nyugtatva. Ilyenkor ez soká ült mozdulatlanul, állát könnyedén a szendergő hajára támasztva, míg valamelyik nő nem jött, hogy elvigye Echo.

Mint mondtam, Adrian olykor napokig távoltartotta magától a kisiút, akár mert dolga volt, akár mert a migrén csendet, sőt sötétséget parancsolt rá, vagy valamilyen más okból. De éppen olyan napokon, mikor nem látta Echo, szeretett esténként, ha a gyermeket már ágyba fektették, nesztelenül és majdnem észrevétlenül belépni hozzá, hogy ott legyen az esti imánál, amelyet az hátán fekvé, kezét

laposan összetéve mellén, egyik gondozónőjével vagy mindkettővel, Schweigestillnével és leányával mondott. Különös fohások voltak ezek, amelyeket szeme mennyei kékjét a plafon felé fordítva, szerfelett kifejezően recitált és egész csomót ilyen tudott, úgyhogy két egymást követő estén ritkán mondta el ugyanazt. Megjegyzendő, hogy a versekben sok volt a régies fordulat és sok kezdődött úgy, hogy »Ha ki«:

Ha ki Istent hűn szolgálja,
Istennél van s Isten nála.
Tőle várok oltalmat,
Ő ad nekem nyugalmat. Ámen.

Vagy:

Ha ki ember vétkes nagyon,
Istennél kegy még több nagyon.
Bűnöm bármi nagy lehet,
Isten kegye rám nevet. Ámen.

Vagy ezt az eleve elrendelés tanától érdekesen és félreismerhetetlenül áthotott imát:

Kiki, hol tud, jót tegyen,
Bűnben rögzött ne legyen.
Gyűjtsön az is jótetteket,
Ki pokolra rendeltetett.
Higgyük, hogy minden szerettünk
S mink is üdvre teremttünk. Ámen.

Aztán néha ezt is:

Hahogy reád is nap süt, Sátán,
Másképp ragyog a tiszták láttán.
Lelkem ne hordjon soha foltot,
Úgy rójjam le a halálzsoldot. Ámen.

Vagy végül:

Ha kinek másért száll imája,
Javát magának is munkálja.
Echo mindenki üdvét kéri,
Ekép az áldás őt is éri. Ámen.

Ezt a mondást magam is nagy meghatottsággal hallottam tőle, de nem hiszem, hogy ő észrevette volna jelenlétemet.

— Mit szólsz — kérdezte Adrian künn — ehhez a theológiai spekulációhoz? Mindjárt az egész teremtésért imádkozik, kifejezetten azért, hogy ő is beleértődjék. Talán a jámborok is tudják igazában, hogy maguknak tesznek jót, mikor másokért imádkoznak? Hiszen az önzetlenség megszűnt, mihelyt az ember észreveszi, hogy hasznos.

— Ennyiben igazad van — feleltem. — De ő a dolgot mégis önzetlenre fordítja, mert nemcsak magáért akar imádkozni, hanem valamennyiünkért.

— Igen, valamennyiünkért — mondta Adrian halkan.

— Egyébként úgy beszélünk róla, — folytattam — mintha megtalálta volna ki ezeket a dolgokat. Kérdezted már, honnan vette őket? Apjától vagy kitől?

A felelet ez volt:

— Nem, jobbnak látom, ha nem bolygatom ezt a kérdést és felteszem, hogy úgysem tudna rá felelni.

Úgy látszott, mintha Schweigestillné és lánya ugyanígy vélekednének. Tudtommal ők sem kérdezték a gyermeket soha, honnan vette esti imádságait. Tőlük tudom azokat, amelyeket nem magam hallottam messziről. Abban az időben mondtam el őket magamnak velük, mikor Nepomuk Schneidewein nem volt már közöttünk.

XLV.

Elvették tőlünk, a különösen búbajos lényt elvették erről a földről — óh Istenem, miért keresek enyhe szavakat a legérthetlenebb kegyetlenségre, amelynek valaha tanúja voltam és mely szívemet még ma is keserű vádra, sőt lázadásra csábítja? Borzalmas vadsággal és dühvel kapta el és ragadta magával egy betegség, amely már hosszabb idő óta nem fordult elő egyszer sem azon a vidéken, amelyről azonban az eset szörnyű hevesességétől egészen megdöbben jó Kürbis doktor azt mondta, hogy a kanyaróból vagy számarköhögésből kilábaló gyermekek hajlamosak rá.

A változott állapot első jelentkezéseit is beszámítva, az egész alig két hét alatt játszódtott le, de az első még senkivel — azt hiszem, senkivel — sem gyaníttatta a borzalmas kifejlést. Augusztus közepén volt és künn nagyban folyt az aratás kívülről hozott munkásokkal. Két hónapig volt Nepomuk a ház öröme. Egy nátha borússá tette szemének édes tisztaságát — bizonyára csak ez a terhes bánatalom vette el étvágyát is, tette rosszkedvűvé és okozta aluszékony-ságát, amelyre, mióta csak ismertük, mindig hajlott. Mindenre, amit kínáltak neki, azt mondta, hogy »Volt«, ételre, játékra, képnézésre, meshallgatásra. »Volt!« mondta fájdalmasan elhúzott arcocskával és elfordult. Nemsokára nagy fény- és hangérzékenység jelentkezett, az eddigi lehangeltságnál nyugtalanítóbban. Úgy látszott, hogy tűrhetetlennek érzi az udvarra begördülő szekerek zörgését, az emberek hangját. »Beszéljetez halkan!« kérte és hogy mintegy példát adjon, ő is sutogott. Még a kedvesen cincogó zenélő dobozt sem akarta hallani, gyötörtten rámondta rögtön, hogy »Volt, volt!«, sajátkezüleg állította el a szerkezetet, aztán keservesen sírt. Így menekült az udvarban és kertben ragyogó nyári verőfénytől, sietett be a szobába, ott görnyedten ült és szemét dörgölte. Nehéz

volt nézni, hogyan ment vigaszt keresőn egyik embertől, aki szerette, a másikhoz és hogyan fogta át nyakát, hogy csakhamar vizsgáztatás nélkül hagyjon ott mindenkit. Így kapaszkodott bele Schweigestill anyóba, Clementinebe, Waltpurgis szolgálóba és jött ugyanettől az ösztöntől hajtva többször nagybátyjához. Melléhez simult és szelíd szavára hallgatva nézett fel rá, gyöngén mosolygott is, de aztán egyre mélyebben és mélyebben lecsüggesztette fejét és azt rebegte, hogy »szakát!« — azzal lecsúszott talpára és imbolyogva kiment a szobából.

Jött az orvos, hogy megnézzze. Orrcseppeket adott neki és tónikus szert rendelt, de nem titkolta azt a gyanúját, hogy esetleg komolyabb betegség készül. Ezt az aggodalmát apát-szobai régi betegével is közölte.

— Úgy gondolja? — kérdezte Adrian elsápadva.

— Nem istenes ez a dolog — vélte a doktor.

— Nem istenes?!

Adrian olyan ijedt és csaknem ijesztő hangon ismételte meg a fordulatot, hogy Kürbisnek kétségei támadtak, nem lőtt-e túl a célon.

— Hát igen, abban az értelemben, ahogy mondtam — válaszolta. — Maga is jobb színben lehetne, tisztelt úr. Nyilván nagyon csüng a kisiúnn?

— Hogyne — jött a felelet. — Nagy felelősség, doktor. A gyermeket azért adták ide hozzánk falura, hogy megerősödjön...

— A kórkép, ha ugyan egyáltalában lehet ilyenről beszélni — viszonzá az orvos — pillanatnyilag nem ad okot kedvezőtlen diagnózisra. Holnap újra jövök.

Jött és most már túlságos bizonyossággal meg tudta határozni az esetet. Nepomuknak hirtelen, kitörésszerű hányása volt, és a jól-lehet csak közepes lázzal együtt fejfájás kezdődött, mely néhány órán belül nyilván tűrhetetlenné fokozódott. A gyermeket, mikor a doktor jött, már ágyba fektették, mindkét kezével fejcskáját fogta és olyan kiáltásokat hallatott, amelyek mindenki gyötrelmére, aki hallotta — és a házban mindenütt hallották — lélegzete fogytaig elnyúltak. Közben kis kezeit nyújtotta a körülötte állók felé és ezt kiabálta: »Segítsetek! Úgy fáj a fejem! Úgy fáj!« Aztán újabb vad ökröndözés rántotta fel, amelyből vonaglások közben rogyott vissza.

Kürbis megvizsgálta a gyermek szemeit, melyeknek pupillái egészen kicsire húzódtak össze és sandító hajlamot árultak el. Érverése meggyorsult. Izomösszehúzódnások és a nyakszirt kezdődő merevsége mutatkozott. Cerebrospinalis meningitis volt, agyhártyagyulladás — a jó ember kelletlenül vállá felé rándított fejjel mondta ki a nevet, talán abban a reményben, hogy nem lesznek tisztában a

szinte teljes tehetetlenséggel, amelyet tudománya kénytelen volt bevállalni e fatális helyzetben. Némi célzás volt erre abban az indítványában, hogy talán mégis jó volna a gyermek szüleit sürgönyileg értesíteni. Az anya jelenléte legalább is valószínűleg megnyugtatóan hat majd a kis paciensre. Továbbá belgyógyász bevonását kívánta a fővárosból, hogy megossza vele a felelősséget ezért a sajnos nem kevésbé komoly esetért. — Egyszerű ember vagyok — mondta. — Itt nagyobb tekintély igénybevétele ajánlatos. — Azt hiszem szomorú ironia volt szavaiban. Mindenesetre megbízott magában annyira, hogy rögtön végrehajtsa a lumbalpunkciót részben a diagnózis megerősítésére, de részben azért is, mert ez volt az egyetlen eszköz, amellyel a betegnek könnyebbé tehető a helyzete. A halvány, de tevékeny és az emberiséghez, mindenkör hű Schweigestillné meghajlítva tartotta a nyöszörgő gyermeket az ágyban, hogy annak álla és térde csaknem összeért és a széthúzó csigolyák között Kürbis a gerincvelő-csatornáig szűrt tőjével, hogy a folyadék cseppenként jött ki belőle. A tébolyító fejfájás majdnem nyomban alábbhagyott. Ha visszatérne — mondta a doktor (tudta, hogy már néhány óra múlva vissza kell térnie, mert a nyomásmentesség az agyventriculus folyadékának elvonása következtében csak ennyi ideig tart) — az obligát jégtömlőn kívül adják be neki a klóros orvosságot is, amelyet felírt és a járási székhelyről elhoztak.

Kimerült alvásából, amelybe a punkció után esett, újabb hányás, kis testének görcsös vonaglása és koponyarepesztő fájdalmak riasztották fel Nepomukot. Újra elkezdődött szívzaggató panaszkodása és éles kiáltása, az a típikus »hydrocephal kiáltás«, amely ellen csak az orvos szíve van valamelyest vértézve, éppen mert típusnak ismeri. A típikus hidegen hagy, csak az egyénileg megértett dolgok hoznak ki nyugalmunkból. Ez a tudomány higgadtsága. Vidéki tenítványát azonban nem akadályozta meg abban, hogy az először rendelt bróm- és klórkészítményekről csakhamar áttérjen a morfiúra, amely valamivel jobban hatott. Alkalmasint a házbéliek kedvéért — és itt főként egyikükre gondolok — és nemcsak a megkínzott gyermek iránti szánalomból határozta el magát rá. A folyadék-eltvételt csak huszonnégy óránként volt szabad megismételni és csak kettőre hozott tartósabb enyhülést. Hogy egy gyermek, ez a gyermek huszonkét óra hosszat felágaskodva kínlódjék, reszkető kezét szettegye és ezt rebegje: »Echo kedves lesz, Echo jó lesz!« Hozzáteszem, hogy azoknak, akik Nepomukot látták, talán egy melléktünet volt a legborzasztóbb. Két mennyei szemének az a fokozódó bandzsálító elfakulása, amelyet a nyakszirtmerevéddel járó szemizombénulás magyaráz. A legszörnyűbben eltorzította az édes arcot és különösen a fogcsikorgatással együtt, amelybe a sanyargatott gyermek csakhamar beleesett, a hibbantág benyomását keltette.

Másnap délután megérkezett a Gereon Schweigestilltől Waldshutban várt konzultáló tekintély Münchenből, Rothenbuch professzor. A Kürbistől ajánlottak közül Adrian hírneve miatt választotta. Szálas, társaságokban jártas, a királyság idején személyi nemességet nyert, keresett és drága orvos volt, aki szemét csukva tartotta, mintha folyton vizsgálna. Kifogásolta a morfiumot, mert a »még be sem állott« coma látszatát keltheti és csak kodeint engedélyezett. Látható volt, hogy mindeneke előtt az eset korrekt, egyik stádiumában sem elmosódó lefolyása érdekli. Egyebekben a vizsgálat után helybenhagyta őt nagy reverenciával kezelő falusi, kartársa rendelkezéseit: tehát a nappali fény elsötétítését, a lehűtött fej magasra fektetését, a kis paciens igen óvatos érintését, alkoholedörzsölésekkel való bőrápolást és koncentrált étkezést, melyet valószínűleg csővel kell majd bevezetni az orron át. Vigasztalásai, alighanem mert nem a gyermek szüleinek házába hívták, őszintén félreérthetetlenek voltak. Eseméleti zavarok, valódiak és nem idő előtt a morfiumtól előidézetek, nem sokáig fognak vártni magukra és hamar elmélyülnek. A gyermek akkor kevesebbet és végül már semmit sem fog szenvedni. Ezért nem szabad túlságosan törődni még a kirívó tünetekkel sem. Miután kedvességből sajátkezűleg eszközölte a második punkciót, méltósággal eltávozott és soha nem jött többet.

Én, miután Schweigestill anyó naponként telefonon értesített a siralmas eseményekről, csak a betegség kitörése utáni negyedik napon, szombaton tudtam Pfeifferingbe menni, mikor a coma már beállt. Dühöngő göresök közepette, amelyek a kis testet mintha kőpadra feszítették volna és szemeit felfelé fordították, a gyermek kiáltása elnémult és már csak a fogcsikorgatás maradt. Schweigestillné kialvatlanul és vörösre sírt szemekkel fogadott a kapuban és sürgetően azt ajánlotta, hogy rögtön menjek Adrianhoz. A szegény gyermeket ráérek megnézni, egyébként tegnap éjjel óta a szülők is vele vannak. Viszont a doktor úrnak nagyon szüksége van biztatásomra, nincs jó bőrben, bizalmasan azt is elárulhatja, hogy néha az az érzése van az embernek, mintha félrebeszélne.

Aggódva mentem hozzá. Munkasztalánál ült és beléptemkor csak futólag és mintegy fitymálólag pillantott fel. Ijesztő sápadtsága mellett az ő szeme is vörös volt, mint a ház minden lakójáé és zárt szájjal gépiesen valahol alsóajka belsejében oldalt mozgatta nyelvét ide-oda.

— Te vagy az, jó ember? — mondta, mikor hozzáléptem és kezemet vállára tettem. — Mit akarsz itt? Ez nem neked való hely. Vess legalább keresztet homloktól vállig, úgy, ahogy gyermekkorodban tanultad oltalmadra!

És mikor én néhány vigaszt és reményt adó szót mondtam:

— Tedd el magadnak — szakított félbe nyersen — a humanitárius frázisokat! Viszi már. Csak csinálná gyorsabban! Talán nem tudja gyorsabban csinálni a maga nyavalyás módján,

És felugrott, a falhoz támaszkodott és tarkóját a faburkolathoz nyomta.

— Vidd el, förtelem! — kiáltott velőmbé hasító hangon. — Vidd el, dög, de siess tőled telhetőleg, ha már ezt sem bírtad elviselni, lator! Azt hittem — fordult hirtelen halk bizalmassággal hozzám, előre lépett és olyan révedt tekintettel nézett rám, hogy sohasem fogom elfelejteni, — hogy ezt megengedi, ezt talán még meg, de nem, honnan vegye a kegyelmet ez a minden kegyelemből kicseppent! És éppen ezt kellett baromi dühében széttaposnia. Vidd, ocsmány — kiáltott fel és ismét visszalépett, mintha a keresztre menne. — Vedd a testét, azon van hatalmad! Az édes lelkét bezzeg békén kell hagynod és ez a te tehetetlenséged s nekem röhej, amivel ezredéveken át foglak kicsúfolni. Még ha ezer öröklét gördül is a magam és az ő helye közé, akkor is tudni fogom, hogy ott van, ahonnan téged kiakolbólitottak, te turha, és ez üdítő víz lesz a nyelvemnek és téged gúnyoló hozsanna az átok legfenekén!

Kezeibe rejtette arcát, megfordult és homlokát támasztotta a fának.

Mit mondhattam volna? Mit tehettem volna? Mit felelhettem volna ilyen szavakra? »Drágám, nagyon kérlek, nyugodj meg, hiszen magadon kívül vagy, a fájdalom esztelenségeket hitet el veled«, szoktuk mondani ilyenkor és talán a lelkiek iránti tiszteletből, különösen ha olyan emberről van szó, amilyen ez, nem gondolunk testi csillapítókra és csökkentőkre, még a házban található brómurálra sem.

Ésengő vigaszomra ismét csak ezt felelte:

— Tedd el magadnak, tedd el és vess keresztet! Odafönn megy végbe. Ne csak magadért vess keresztet, hanem értem is és az én bűnömért! Micsoda bűn, micsoda vétek, micsoda gáztett volt — és most megint az íróasztalnál ült, két bezárt keze közé hajtott fejjel, — hogy idehozattuk, hogy közelembe eresztettem, hogy látásában gyönyörködtem! Hiszen tudod, milyen finom anyagból vannak a gyermekek, oly nagyon könnyen fogékonyak mérges befolyások iránt...

De erre aztán már én kiáltottam fel és vágtam el szavát felháborodva:

— Elég, Adrian! — kiáltottam. — Mit bántod és gyötröd magad képtelen önvádakkal egy vak rendeltetés miatt, amely akárhol elérhette volna a kedves, talán ennek a földnek túlságosan kedves gyermeket! Szívünket szétmarcangolhatja, de nem szabad, hogy elvegye az eszünket. Te csak szépet és jót adtál neki...

Legyintett csupán. Jó órahosszat ültem nála és néha csendesen szóltam hozzá, és ő suttogva válaszolt, de alig értettem, hogy mit. Aztán azt mondtam, hogy meg akarom látogatni betegünket.

— Tedd azt — válaszolta és keményszívűen hozzátette :

— De nehogy úgy beszélj hozzá, mint akkoriban, hogy »No kisfiam, hát jók vagyunk-e?« és így tovább. Először is nem hallja, aztán meg általában a humanista ízlés ellen vétenél vele.

Menni akartam, de visszatartott azzal, hogy vezetéknévemen szólított: — »Zeitblom« — ami ugyancsak nagyon keményen hangzott. És mikor megfordultam, ezt mondta :

— Megvan — mondta. — *Nem szabad lennie.*

— Minek, Adrian, minek nem szabad lennie?

— A jónak és nemesnek — válaszolta — és amit emberinek mondanak, hiába jó és nemes. Amiért az emberek küzdöttek, amiért zsarnokok várait ostromolták és amit a beteltek ujjongva hirdettek, nem szabad lennie. Visszaveszik. Visszaveszem.

— Nem értelek egészen, kedvesem. Mit veszel vissza?

— A Kilencedik Szimfóniát — válaszolta. És aztán semmi sem következett, akárhogy vártam.

Zavarodottan és bánatosan mentem fel a végzetes szobába. Ott a betegszoba gyógyszeres, nyirkos és tisztán fanyar levegője csapott meg, hiába voltak az ablakok mind kinyitva. Mert a spalettákat egy rekesz kivételével behúzták. Nepomuk ágya körül többen állottak, akikkel kezet fogtam, miközben tekintetem mégis csak a haldokló gyermekre irányult. Oldalt feküdt, összegörbödve, könyökét és térdét felhúzza. Kivörösödött arccal egy mélyet lélezett, aztán soká kellett várni a legközelebbi lélekzetvételre. Szemei nem voltak egészen lecsukva, de pillája közt nem a szivárványhártya kékje látszott, hanem csak feketeség. Ezek a pupillák voltak, amelyek egyre nagyobbak lettek, ha különböző nagyságúak is és szinte elnyelték a színes szembogarát. De még az is jó volt, hogy csak tükröző feketeségük látszott. Hasadékában néha elfehéredett: ilyenkor kis karja jobban odaszorult a gyermek oldalára és a csikorgó görcs elhajlította a kis tagokat, szörnyű látványként, ha talán nem is szenvedett már tőle.

Anyja zokogott. Megszorítottam már előbb is megszorított kezét. Igen, itt volt Ursel, a Buchel-tanya barnaszemű leánya, Adrian húga, és a most harminckilencéves nő meggyötört vonásaiból számomra megindítóan néztek rám Jonathan Leverkühn ó-német apai vonásai, erősebben, mint valaha. Férje volt vele, akihez sürgöny ment és aki Suderodeból ment el érte: Johannes Schneidewein, ez a nagy, szép, egyszerű, szökeszakállú ember, akinek ugyanolyan kék szeme volt, mint Nepomuknak és az a tisztesen tempós beszédmódja, amelyet Ursula is hamar eltanult tőle és amelynek ritmusát Echo, a tündér hangjának csengéséből ismertük.

A szobában a fel- és alájárváló Schweigestillnén kívül ott volt még a gypjas Kunigunde Rosenstiel is, aki egy neki engedélyezett

látogatás alkalmával megismerte a kisfiút és szenvedélyesen gyászoló szívébe zárta. Akkoriban gépen, kevésbé finom cége levél-papírján és kereskedői &-jelekkel hosszú levelet írt Adriannak példás német nyelven benyomásairól. Most kivetette a Nackedeylányt a nyeregből és kieszközölte, hogy ő válthassa fel Schweigestilléket és végül Ursel Schneideweint a gyermek ápolásában, cserélte a jégtömlőt, lemosta alkohollal, igyekezett orvosságot és tápláló levét tölteni belé és csak vonakodva és ritkán engedte át helyét az ágy mellett másnak...

Schweigestillékkal, Adriannal, rokonaival és Kunigundeval szófukarul megvacsoráztunk, miközben egyik vagy másik nő gyakran felállt, hogy a beteg után nézzen. Vasárnap délelőtt már, akármilyen nehezemre esett, el kellett hagynom Pfeifferinget. Hétfőre még egész halom latin dolgozatot kellett kijavítanom. Ajkamon szelíd kívánságokkal búcsúztam el Adriantól és ahogyan elbocsátott, jobban kedvemre való volt, mint ahogy tegnap fogadott. Egy kis mosolyfélével mondta angolul:

— Then to the elements. Be free, and fare thou well!

Aztán gyorsan elfordult tőlem.

Nepomuk Schneidewein, Echo, a gyermek, Adrian utolsó szerelme már tizenkét órával azután kiszenvedett. A szülők magukkal vitték a kis koporsót haza.

XLVI.

Majdnem négy hétig nem írtam tovább ezeket a feljegyzéseket, mert először is bizonyos lelki kimerülés tartóztatott fel az előbbieken visszaidézettek után, de ugyanakkor a most egymást kergető, logikus lefolyásukban előrelátott, bizonyos tekintetben áhított és most mégis hitetlenkedő iszonyt keltő napi események, amelyeket boldogtalan népünk, nyomortól és rémülettől alétan, megértésre képtelenül, tompa fatalizmussal fogad fejére és amelyeknek az én régi gyásztól, régi borzadálytól fáradt lelkem is menthetetlenül prédája lett.

Már március vége óta — most a sorsdöntő 1945-ös év április 25-ét írjuk — ellenállásunk az ország nyugati részén láthatóan felbomlóban van. A nyilvános, de már félig felszabadult lapok beszámolnak az igazságról, az ellenséges rádiójelentésektől, menekültek elbeszéléseitől táplált híresztelés nem ismer cenzurát és a rohamosan elharapódzó katasztrófa egyes eseteit körülhordja a Birodalom attól még el nem nyelt, még fel nem szabadított vidékein, egészen az én cellámig. Nincs már megállás: az emberek megadják magukat és szétszaladnak. Szétzúzott és felőrölt városaink érett gyümölesként

hullanak le. Darmstadt, Würzburg, Frankfurt elesett, Mannheim és Kassel, még Münster is, már Lipcse is az ellenségnek engedelmeskedik. Egy napon az angolok Brémában álltak, az amerikaiak az északi frank földön. Nürnberg, az okatlan szíveket megdobogtató állami ünnepségek városa megadta magát. A rezsim nagyjai között, akik lubickoltak a hatalomban, gazdagságban és jogtalanságban, bíraskodón tombol az öngyilkosság.

Orosz hadtestek, amelyeknek Königsberg és Bécs bevétele lehetővé tette az Oderán való átkelés kierőszakolását, milliós hadseregként nyomultak a rommá lőtt, minden állami hivataltól kiürített birodalmi fővárosba, nehéz tűzésrégiükkel teljessé tették a levegőből már elvégzettekét és ez idő szerint a város központjához közelednek. A szörnyember, aki tavaly még megmentette életét, bár már csak eszelősen tengő-lengő életét néhány elkeseredett, végső javaink, jövőnk megőrzésére törekvő hazafi merénylete elől, megparancsolta katonáinak, hogy a Berlin elleni támadást vértengerbe fullasszák és minden tisztet löjjenek le, aki megadásról beszél. Ezt sok esetben követték is. Ugyanekkor különös, ugyancsak már nem egészen épelméjű németnyelvű rádiószózatok kóvályognak az éterben: olyanok, amelyek a lakosságot, de még a Titkos Államrendőrség poroszlóit is ártatlanul megrágalmazott emberekként ajánlják a győztesek jóindulatába és olyanok is, amelyek egy »Werwolf« névre keresztelt szabadság-mozgalomról adnak jelentéseket: őrzöngő fiúk szövetségéről, akik az erdőkben bujkálva és éjszakánként azokból előtörve már sok betolakodót vitézül meggyilkoltak s ezzel érdemeket szereztek hazájuk körül. Micsoda groteszk nyomorúság! Így folyamodnak mindvégig a durva meséhez, a mondák zordon üledékéhez a nép lelkében és ott meghitt visszhangra találunk.

Közben egy óceánon túlról jött tábornok elvonultatja Weimar lakosságát az ottani koncentrációs tábor krematóriumai előtt és kijelenti, — mondhatjuk-e, hogy jogtalanul jelenti ki? — hogy ezek a polgárok, akik látszólagos tisztességgel végezték dolgukat és igyekeztek semmit sem tudni, noha a szél az elégetett emberhús bűzét orrukba fújta, — hogy ezek bűnrészesei a most feltárt borzalmaknak, amelyeknek látására most rákényszerítik őket. Nézzék csak — én is velük nézem, lelkemben ott támolygok én is tompa vagy talán borzongó soraikban. Felnyílt a vastagfalú kínzópince, amivé egy semmirekellő, kezdettől fogva a nihilre felesküdt uralom tette Németországot és gyalázatunk pőrén fekszik a világ szeme előtt, az idegen bizottságok előtt, amelyeknek ezeket a hihetetlen képeket most mindenhol bemutatják és amelyek otthon beszámolnak róla: amit láttak, ocsmányságában mindent felülmul, amit az emberi képzelet magának kifesthet. Azt mondom: gyalázatunkat. Mert pusztá képzelődés-e, ha úgy érzem, hogy ez a megbecstelenítő kipellengérezés

minden németiséget, még a német szellemet, a német gondolatot, a német szót is érinti és mély kétségbevonhatóságba dönti? Beteges töredelem-e, ha felteszem magamnak a kérdést, hogyan merheti »Németország« a jövőben még akármilyen megjelenési formában igényelni, hogy emberi dolgokban kinyithassa a száját? Nevezzük általában az emberi természet sötét lehetőségeinek mindazt, ami itt napvilágra kerül — hiába, mégis csak német emberek tízezrei és száz-ezrei követték el azt, amitől az emberiség borzad, és minden, ami csak német módra élt, utálattá és a gonoszság példájává lett a világszemében. Hogyan tartozhatik valaki majd egy néphez, amelynek történelme ezt a szörnyű csődöt hordozta magában, egy önmagát elvesztett, lelkiileg kiégett néphez, amely bevallottan képtelen arra, hogy magát kormányozza és még a legjobbnak azt tartja, ha idegen hatalmak gyarmatává lesz; egy néphez, amely együvé zártan lesz kénytelen élni, mint a gettó zsidói, mert egy félelmetesen felgyülemlett gyűlölet nem fogja megengedni neki, hogy kijöjjön határai mögül — ez a mutatkozni nem méltó nép?

Átok, átok a megrontókra, akik egy eredetileg tisztességes, igazságosan érző, csak éppen túlságosan tanulékony, túlságosan elméletből élni szerető emberfajtát a gonoszság iskolájába vittek! Milyen jólesik az elátkozás, milyen jólesnék, ha szabad és feltételeket nem ismerő szívből törne fel! De a hazaszeretet, amely vakmerően azt állítaná, hogy a lihegő agóniájához most érkezett véres állam, amely lutheri szóval élve »nyakára vette« a mérhetetlen gaztetteket, amelynek üvöltő kikiáltásakor, az emberi jogot kitörölő megnyilatkozásai közben a boldogság szédülete ragadta magával a tömeget és amelynek rikító zászlói alatt ifjúságunk villogó szemmel, kirobbanó büszkeséggel és szilárd hittel menetelt — hogy ez az állam valami néptermészettüktől egészen idegen, rákényszerített és benne gyökértelen volt — az ilyen hazaszeretet nagylelkűnek tünnék ugyan előttem, de lelkiismeretesnek nem tartanám. Mert vajjon ez az uralom szavaiban és tetteiben nem csupán eltorzított, elcsőcselékesített, elocsmányított megvalósulása volt-e egy érzületnek és világszemléletnek, amelytől nem lehet elvitatni a jellembeli valódiságot és amelyet a keresztény és humánus ember nem tud iszony nélkül felfedezni nagyjaink, a németiség leghatalmasabb formátumú megtestesítőinek vonásaiban? Ezt kérdezem — és vajjon kellett-e többet kérdezek-e? Ó jaj, kérdésnél több az, hogy ez a megvert nép most éppen azért áll tébolyult tekintettel a nihil előtt, mert utolsó és végső kísérlete, hogy megtalálja a hozzávaló politikai formát, ilyen szörnyű kudarcba fullad.

* * *

Milyen sajtáságosan kapcsolódnak az idők — az, amelyben írok, az itt megírt életrajz teréül szolgálóval! Mert hősöm szellemi életé-

nek utolsó évei, a 29-es és 30-as esztendőik, házassági tervének meg-
hiúsulása után, barátja elvesztése és a hozzákerült csodálatos gyer-
mek elragadása után igazában már annak feltornyosulásához és el-
harapódzásához tartozik, ami utóbb az országot is elkapta és most
vérben és lángok között hull a pusztulásba.

Adrian Leverkühn számára ezek az évek a roppant, végsőkéig
izgult, szinte azt mondanám, hogy monstruózus, még a résztvevő
szemlélt is szédületébe rántó teremtő tevékenység évei voltak és
semmiképen sem tudtam elhárítani magamtól azt a benyomást,
mintha mindez díja és váltsága volna a boldog életről és a megenge-
dett szerelemről való kényszerű lemondásnak. Évekről beszélek, de
nincs igazam: azok egyrésze, az egyiknek második fele és a másik-
nak néhány hónapja elég volt ahhoz, hogy megérlelje művét, az utol-
sót és valóban történelmileg utolsót és legvégsőt: a »Doctor Faustus
siralma« című szimfónikus kantátét, amelynek terve, mint már el-
árultam, a Nepomuk Schneidewein Pfeifferingbe érkezése előtti
időbe nyúlik vissza és mely felé most szegényes szavaimmal for-
dulok.

Előbb azonban nem mulaszthatom el, hogy akkor negyven-
négyéves megalkotójának személyes állapotára, megjelenésére és
életmódjára is vessek egy tekintetet, ahogyan azokat mindig fe-
szült megfigyelésem látta. Ami itt először tollam alá kívánczik, az
a tény, amelyre ebben a könyvben már idejekorán előkészítettem az
olvasót: hogy arcát, amelyen, míg simára borotválta, az anyjához
való hasonlóság szembetűnő volt, rövid idő óta sötét, szürkébe csa-
varodó szakáll változtatta el, amolyan körszakáll, amelybe keskeny
bajusz csüngött le, és amely, ha arcát nem hagyta is szabadon, állán
mégis sokkal sűrűbb volt, de itt meg kétoldalt erősebb, mint középen,
tehát nem hegyes szakáll volt. A vonásainak e részleges eltakarásától
előidézett idegenszerűséget elnézte az ember, mert éppen a szakáll
azzal a növekvő hajlamával együtt, hogy fejét válla felé hajtsa, va-
lami átszellemülten szenvedő, sőt Krisztus-szerű jelleget adott ar-
cának. Képtelen voltam azt az arckifejezést nem szeretni és azt hit-
tem, annál is inkább megengedhetem magamnak, hogy vele rokon-
szenvezzek, mert nyilvánvalóan nem gyöngeségre mutatott, hanem
a legnagyobb tetterővel és jóléttel járt együtt, melynek elpusztítha-
tatlanságát barátom nem győzte dicsérni előttem. Ezt azon a lassí-
tott, néha habozó, néha kissé monoton hangon tette, amelyet újab-
ban állapítottam meg nála és szerettem a produktív meggondoltság,
az önuralom jelének felfogni a sugallatok sodró örvényébe. A testi kí-
nok, melyeknek oly soká volt áldozata, a gyomorhurutok, torokbántal-
mak és gyötrő migrénrohamok lehullottak róla, a napok, a munka
szabadsága biztosítótnak látszott, ő maga tökéletesnek, diadalmas-
nak jelentette ki egészségét és látnoki energiája, amellyel napról-

napra hozzálátott munkájához, engem büszkeséggel eltöltő és egyúttal mégis visszaesésektől féltő módon szeméből kiolvasható volt — szeméből, melyet azelőtt többnyire félig eltakart a felső szemhéj, amelynek hasadéka azonban most tágabbra, szinte túlzottan tágra nyílt, úgyhogy a szivárványhártya fölött is látható volt a fehér szemhártya egy sávja. Ebben lehetett valami fenyegető, kivált mert az ilymódon kitágult tekinteten valami merevség vagy azt mondhatnám, dermedtség volt észlelhető, melynek mivoltát soká találgattam, míg végre felismertem, hogy a nem teljesen kerek, kissé szabálytalanul hosszúra nyúlt és mindig egyforma nagyságú pupillák mozdulatlanságán alapult, mintha csak a világítás bármely változásától befolyásolhatatlanok volnának.

Bizonyos értelemben titkos és belső mozdulatlanságról beszélek itt, melynek észrevétele nagyon gondos megfigyelést kívánt. Ellen­tétben állott ezzel egy másik sokkal feltűnőbb és külsősegebb jelenség — a kedves Jeanette Scheurlnak is feltűnt és egy Adriannál tett látogatása után szükségtelenül figyelmeztetett is rá. Ez a merevség felvett szokása volt, hogy bizonyos pillanatokban, így gondolkodás közben, gyorsan ide-odamozgatta szemgolyóját, és pedig mindkét irányban eléggé erősen, tehát, mint mondani szokás, »forgott« a szeme és hihetőnek látszott, hogy sok ember megijedhetne tőle. Ezért, ha könnyűvé is tehettem magamnak — ahogyan, azt hiszem tettem is — a dolgot azzal, hogy ezeket a mondjuk excentrikus jelenségeket a Műnek tudtam be, amelynek roppant feszültségében élt — titokban mégis megkönnyebbülés volt számomra, hogy kívülem alig látta őt valaki — éppen mert attól tartottam, hogy az emberek megijednének. Valóban minden társasélet és minden a városban tett látogatás kikapcsolódott. A meghívásokat hű háziasszonya telefonon utasította vissza, vagy válasz nélkül maradtak. Még a határozott célú, kis müncheni bevásárló utak is elesetek és azt lehet mondani, hogy az utolsók azok voltak, amelyeket azért tett, hogy az elhalt gyermeknek játékokat szerezzen be. A ruhadarabok, amelyeket korábban viselt, ha emberek közé ment, estélyeken és nyilvános rendezvényeken vett részt, most használatlanul lógtak a szekrényben és ruházata a legháziasabb és legegyszerűbb volt — de nem a házikabát, amelyet soha, még reggel sem szeretett, csak ha éjszaka elhagyta ágyát és egy-két órát a széken töltött. Hanem egy bő, magasan zárt, darócszerű ujjas, amelyhez nem kellett nyakendő és amelyhez ugyancsak bő, vasalatlan, aprókockás nadrágot viselt, volt ebben az időben állandó ruházata és a megszokott és nélkülözhetetlen tüdőtagító sétákat is ebben végezte. Még külseje elhanyagolásáról is lehetett volna beszélni, ha ennek a benyomásnak nem veszi elejét megjelenésének természetes, szellemiségéből származó előkelősége.

De kinek a kedvéért is kényszerítette volna magát akármire? Láttam Jeanette Scheurlt, akivel bizonyos, a leány által megszerzett 17. századbéli zenedarabokat vett át (Jacobo Melani egy ciacconnéjére gondolok, amelyben a Tristán egy részlete szószerint előfordul), látta időnként Rüdiger Schildknappot is, az egyforma szeműt, akivel nevetgéltem, miközben én nem tudtam elzárkózni a fájdalmasan sivár gondolat elől, hogy most már csak az egyforma szemek maradtak, de a feketék és kékek eltűntek... Végül pedig engem is látott, ha hét végén elmentem hozzá — s ez volt minden. Amellett csak néhány óra hosszat volt szüksége úgyis társaságra, mert a vasárnapot sem hagyva ki (sohasem »szentelte meg«) napi nyolc órát dolgozott, és mivel ezek közé is még egy sötétben való délutáni pihenőt iktatott, pfeifferingi látogatásaimon sokat maradtam magamra. Mintha megbántam volna! Közelében voltam és közel a fájdalommal és borzongásokkal szeretett Mű keletkezéséhez, amely most már másfél évtizede fekszik halott, tiltott és titkolt kincsként és melynek feltámadását a megsemmisítő felszabadulás, amelyet elszenvedünk, talán meghozza majd. Voltak évek, mikor mi, a börtön gyermekei egy örömdalt, a »Fideliot«, a Kilencedik Szimfóniát álmodtuk meg magunknak Németország felszabadulása — önfelszabadítása — megünneplésére. Ma már csak ez lehet jó nekünk, csak ez szól majd lelkünkben: a pokol fiának panasza, a legszörnyűbb emberi és isteni panasz, amely, az alanyból kiindulva, de egyre jobban kiterjedve, mintegy a mindenséget megragadva, valaha felcsendült a földön.

Siralom, siralom! Olyan De profundis, amelyet szerető buzgalom páratlannak nevez. De vajon nincs-e mégis, alkotói szempontból, a zenetörténet és a személyi tökéletesség szempontjából nézve, valami ujjongás, valami nagy diadalmaskodás a törlesztés és kártérítés e szörnyűséges adományában? Nem jelenti-e azt az »áttörést«, amelyről egymás között, mikor a művészet sorsát, állását és pillanatnyi helyzetét mérlegeltük és fejtegettük, annyszor beszéltünk, mint problémáról, mint paradox lehetőségről — nem akarnám mondani, de pontosság kedvéért mégis azt mondom, hogy rekonstrukcióját a kifejezésnek, az érzés legmagasabb és legmélyebb felhasználásának a szellemiség és a formai szigor olyan fokán, melyet azért kellett elérni, hogy a kalkuláló hidegségnek ez az átcsapása expresszív lelki hangba és animális bizalommal felkínálkozó kedvességbe megvalósulhasson?

Kérdések formájába öltöztetem azt, ami nem több, mint leírása egy tényállásnak, aminek magyarázata a tárgyiasságban és a művészi formában egyaránt megtalálható. Mert a panasz — és itt a legfájdalmasabb ecce homo gesztusú szüntelen, kimeríthetetlen hangsúlyú panaszról van szó — ez a panasz maga a kifejezés, bizvást azt lehet mondani, hogy minden kifejezés igazában panasz, aminthogy a zene, mihelyt felfogja önmaga kifejezőmódját, modern története

kezetén panasz lesz, »lasciatemi morire«, Ariadne panasza, nimfák ajkán visszhangzó siralom. Nem hiába kapcsolódik a Faustus-kantáte stilisztikusan oly erősen és félreismerhetetlenül Monteverdihez és a 17. századhoz, amelynek zenéje — ugyancsak nem ok nélkül — az echo-hatást kedvelte, néha a modorosságig: az echo, az emberi hang mint természeti hang visszaadása és leleplezése, *hogy* természeti hang, lényegében panasz, a természet fájdalmas feljajdulása az ember miatt, egyedülletének kísértő híradása — ahogyan fordítva a nimfák panasza meg az echóval rokon. Leverkühn utolsó és legmagasabb alkotásában azonban a barokk e kedvenc dessinje gyakran kimondhatatlanul mélabús hatással kerül felhasználásra.

Az olyan óriás panaszmű, mint ez, szerintem szükségképpen expressz mű, a kifejezés műve, tehát ugyanannyira a felszabadulásé, mint a korai zene, amelyhez évszázadokon keresztül visszanyúl és amely a kifejezés felszabadítása akart lenni. Csak éppen a dialektikus folyamat, amellyel ennek a műnek fejlődési fokán az átesapás a legszigorúbb kötöttségből az indulat szabad nyelvébe, a szabadság megszületése a kötöttségből végbemegy, végtelenül komplikáltabbnak, végtelenül megdöbbentőbbnek és csodálatosabbnak tűnik fel logikájában, mint a madrigalisták korában. Visszautalom az olvasót itt arra a beszélgetésre, amelyet egy mártávoli napon, hugának a Bucheltanyán megült esküvője napján, a »Tehenesteknő« mellett sétálva folytattam Adriannal, mikor fejfájás közben kifejtette nekem elméletét a »szigorú tételről«, levezetve azt abból, ahogyan az »Ó drága lány, be rossz vagy« kezdetű dalban a dallamot és harmóniát egy öthangú alapmotívum, a »h e á e esz« határozza meg. Feltárta előttem egy olyan stílus vagy technika »bűvös négyzögét«, amely a legnagyobb sokféleséget is azonosan rögzített anyagokból fejleszti ki és amelyben már semmi témátlanság nincs, semmi, ami nem valami mindig egyforma változatának bizonyulna. Ez a stílus, ez a technika, hallottam akkor, nem enged meg olyan hangot, egyetlen olyan hangot sem, amelynek az egész mű felépítésében ne volna motívikus funkciója — szabad hangjeggy nincs többé.

És én, mikor Leverkühn apokaliptikus oratóriumáról igyekeztem képet adni, nem mutattam-e rá a legtisztább üdvösségnek a legnagyobb borzalommal való lényegi azonosságára, az angyali gyermekkar és a pokoli röhej belső mindegyiségére? Itt az azt észrevenni képesek misztikus rémületére borzadályos jelentésű formális utópia valósul meg, amely a Faust-kantátéban egyetemessé lesz, áthatja az egész művet és ha szabad így mondanom, hagyja, hogy a téma maradéktalanul feleméssze. Ez a roppant »lamento« (időtartama kb. öt negyedóra) igazában dinamika nélküli, fejlődéstelen, drámaiatlan, ahogyan a vízbe dobott kő nyomán egymás körül egyre szélesedőben képződő koncentrikus körök drámaiatlanok és mindig ugyanazok.

A panasz hatalmas variációiból álló mű — negatív ebben a minőségében a Kilencedik Szimfónia ujjongásváltozatokból alkotott fináléjához hasonlíthatóan — gyűrűben terjed, amely gyűrűk közül az egyik feltartóztathatatlanul vonja maga után a másikat: tételekben, nagy variációkban, amelyek a könyv szövegegységeinek vagy fejezeteinek felelnek meg és önmagukban ismét nem egyebek variációs sorozatoknál. De valamennyi mint témára a hangok egy rendkívül alakítható alapidomára nyúlik vissza, amelyet a szöveg egy meghatározott helye ad meg.

Olvasóm emlékezni fog, hogy a régi népkönyvben, amely a nagy varázsló életét és halálát beszéli el, és melynek fejezeteit Leverkühn néhány határozott fogással tételei alapjává szerkesztette össze, Doctor Faustus, mikor homokórája fogytán van, barátait és meghitt segédeit, »magistrókat, bakkalaureátusokat és egyéb deákokat« meghív a Wittemberg közelében levő Rimlich faluba, ott nap-hosszat bőkezűen megvendégeli őket, éjszakára még egy »Szent János poharat« is ürít velük, aztán töredelmes, de méltóságteljes beszédben tudtukra és értésükre adja sorsát és hogy annak beteljesülése immár küszöbön áll. Az »Oratio Fausti ad Studiosos« végén arra kéri őket, hogy tetemét, ha holtan és megfojtva találják, kegyesen temessék a földbe, mert úgymond, gonosz és jó keresztényként hal meg: jó, mert megbánta bűnét és szívében váltig irgalmat remél lelkének, de gonosz is, tudván, hogy szörnyűséges vég éri utól és testét az ördög akarja és fogja elnyerni. Ezek a szavak: »Mert gonosz és jó keresztényként halok meg« a variációs mű főtémája. Ha szótagjait megszámloljuk, tizenkettő az eredmény, és a kromatikus hangsor mind a tizenkét hangja adva van, minden elgondolható intervallum felhasználódik benne. Már rég megvan és hat zeneileg, mielőtt a maga helyén a szólót helyettesítő kóruscsoport — a »Faustus«-ban nincs szóló — szövegileg előadja, közepéig emelkedően, aztán Monteverdi lamentójának szellemében és hangjletésében esően. Mindennek ez van az alapján, ami itt felcsendül — helyesebben szinte hangnemként ez van minden mögött és idézi elő a legsokrétűbbek azonosságát — azt az azonosságot, amely a kristályos anygali kar és az »Apocalipsis« pokoli kurjongatása között van és most egyetemesen átfogóvá lett: végső szigorúságú formai alkotássá, amelyben többé már semmi témátlanság nincs, amelyben az anyag rendje totális lesz és amelyben egy fuga eszméje például értelmetlenné válik, éppen mert szabad hangjegy nincs már. Mégis csak egy magasabb cél szolgálatában áll, mert csodák csodája — és mélységes démoni élc! — éppen a forma maradéktalansága szabadítja fel a zenét mint nyelvet. Bizonyos durvább és hanganyagi értelemben a munka már bevégeződött, mikor a kompozíció még el sem kezdődött, s ez most egész kötetlenségében mozoghat, más szóval átengedheti magát a kifeje-

zésnek, amelyet a konstrukció határán túl vagy a maga legtökéletesebb szigorúságán belül nyer újra vissza. Faustus Siralmának alkotója az előre megszervezett anyagban gátlás nélkül, nem törődve a már előre megszabott konstrukcióval, átadhatja magát alanyiségének, és így ez a legszigorúbb műve, a végletekig vitt kiszámítottság műve egyúttal tökéletesen expresszív. Éppen a Monteverdihez és kora stílusához való visszanyúlás az, amit úgy neveztem, hogy »a kifejezés rekonstrukciója« — a kifejezése első és ősi jelentkezésében, a panaszként megjelenő kifejezése.

Amellett minden kifejezési eszköze felhasználódik annak az emancipációs kornak. Közülük az echo-hatást említettem már. Mindez különösen illik egy végesvégig variatív, úgyszólván álló műhöz, amelyben minden átalakítás maga már az előzőnek echója. Nincs hiány visszahangszerű folytatásokban, egy kapott téma zárófrázisának továbbvivő ismétlésében magasabb fekvésben. Orpheusi panaszhangok rezdülnek fel halkán, amelyek Faustust és Orpheust, az árnyvilág két idézőjét testvérekké teszik, abban az epizódban, ahol Faustus megidézi Helenát, ez pedig fiat fog szülni neki. Százával fordulnak elő célzások a madrigál hangjára és szellemére, és egy egész tétel, a barátok vigasztaló szavai az utolsó éjszakai toronkorrekt madrigál-formában íródtak.

De szerepel itt, szinte az összegezés értelmében, egyáltalán a zenének minden elgondolható kifejezőhordozó mozzanata, természetesen nem mechanikus utánzásban, visszanyúlás alakjában, hanem mint tudatos rendelkezés valamennyi kifejezési jelleggel, amely a zene történetében valamikor lecsapódott és itt alkímista lepárlási folyamathoz hasonlóan az érzésjelentés alaptípusaivá tisztul és kristályosodik ki. Itt a mélyről feltörő sóhaj olyan szavak közben mint: »Ah, Fauste, te vakmerő és érdemtelen szív, ah, ah, ész, szilajság, rettenthetetlenség és szabad akarát...« a retardáció gyakori használata, ha már csak ritmikus eszközként is, a dallam-kromatika, a meghökkent általános némaság egy frázis kezdete előtt, ismétlések, mint a »Lasciatemi«-ben, a szótagok megnyújtása, eső intervallumok, hanyatló deklamációk — gigantikus kontraszthatásokkal, mint az tragikus a capella és fokozhatatlan erejű kórus felcsendülésében Faust a zenekarilag nagy ballettzene és fantasztikus ritmusbeli sokféleségű ügetés formájában adott pokolra szállásában, ebben a pokoli vigasság orgiáját követő lélekzetelállító panaszkitörésben.

A pokolra-vitelnek ez a vad, tánc-furiosóban tartott gondolata legjobban még az »Apocalipsis cum figuris« szellemére emlékeztet — és legfeljebb még a szörnyű, nem átalom azt mondani, hogy cinikus korális scherzóra, ahol »a gonosz szellem a bánatos Faustust különös, gúnyos tréfaszóval és közmondásokkal sanyargatja, — mikor azt a borzasztóságot mondja neki, hogy »Tűrj hát, szenvedj és ne

beszélj, balsorsoddal mást megkímélj, Istennél nincs késő segély, sorsod betölti még ez éj.« Egyebekben azonban Leverkühn utolsó művében kevés a hasonlóság a harmincéves korában írottához. Tisztább stílusú emennél, egészében sötétebb tónusú és nincs benne paródia, nem konzervatívabb visszafordultságában, de szelídebb, dallamosabb, inkább ellenpont, mint sokszólamúság — amivel azt akarom mondani, hogy a mellékszólamok önállóságukban nagyobb figyelemmel vannak a főszólamra, amely gyakran hosszú dallamíveket ír le és melynek minden kifejlést magában rejtő magva éppen a tizenkét hangú »Mert gonosz és jó keresztényként halok meg«. Régen jeleztem már ezeken a lapokon, hogy a »Faustusban« az a bizonyos betűszimbólum is, az először tőlem észrevett Hetaera Esmeralda, a h, e, á, e, esz gyakran uralkodik a dallamon és összhangon, még pedig mindenütt, ahol a szerződésről és elkötelezésről, a vérrel írott okmányról csak szó van.

A Faust-kantáte elsősorban azokban a nagy zenekari közjátékokban különbözik az »Apocalipsis«-tól, amelyek néha csak általában mondják ki a mű viszonyát tárgyhóhoz, rámutatón, mint aki azt mondja, hogy »Ez így van«, néha azonban pokolraszállás iszonyú balettzenéjeként, a cselekmény egy részét is helyettesítik. Ennek a rémületes táncnak hangszerelése csupán fuvósokból áll és egy állandó kísérendszerből, amely két hárfából, cembalóból, zongorából, celestából, harangjátékból és ütőszerszámból tevődik össze és »continuo«-szerűen mindig visszatérve vonul át a művön. Egyes kórusrészeket csupán ez kísér. Más esetekben fuvósok, ismét másokban vonósok járulnak hozzá; vannak teljes zenekartól kísért részek is. Teljesen orchestraális a befejezés: szimfónikus adagio, amelybe lassanként átmegy a pokoli ügetés után hatalmasan felcsendülő panaszkar — mintegy az örömhöz intézett dal útjának fordítottja, a szimfónia vokális ujjongásba való átmenetének kongeniális negatívuma, a visszavétel...

Szegény nagy barátom! Hányszor emlékeztem vissza, ha hátrahagyott művét, pusztulásának ezt az annyi pusztulást látnokian előre felidéző művét lapozgattam, a fájdalmas szavakra, amelyeket a gyermek halálakor mondott nekem: hogy nem szabad lennie, hogy a jónak, az örömeinek, a reménynek nem szabad lennie, visszaveszik, vissza kell, hogy vegyék! Ez a »nem szabad lennie« szinte zenei utasítás vagy előírás módjára áll »Doctor Faustus Siralma« ének- és hangszertételei fölött, benne van minden ütemében és hangjában ennek a »gyászhoz szóló dalnak!« Nem kétes, hogy Beethoven Kilen-cedik Szimfóniájának ellenpárjául íródott, párjául a szó legszomorúbb értelmében. De nemcsak, hogy igen sokszor formálisan nemlegesre fordítja azt, visszaveszi a nemlegességbe, a vallásosság nemlegessége megvan benne — amivel semmiképpen sem azt akarom mondani,

hogy tagadása. Hogyan is lehetne az a mű, amely a Kisértőről, az elpártolásról, a kárhozatról szól, más, mint vallásos mű! Hanem úgy értem, hogy kifordítása, keserű és kevély értelmi kifordítása, mint azt legalább is én megtalálom például Doctor Faustus »baráti kérelmében« utolsó órájának társaihoz, hogy térjenek pihenőre, *aludjanak nyugodtan* és ne hederítsenek semmire. Alig hihető, hogy valaki a kantáte keretében ezt az utasítást mint a getsemani »Virrasszatok és imádkozzatok!« szándékolt fordítottját ne ismerje fel. Továbbá pedig: a búcsúzóinak barátaival üritett »Szent János pohara« merőben rituális színezetű, úgy hat, mint egy második Utolsó Vacsora. Ezzel azonban a megkísértés gondolatának visszajára fordítása kapcsolatos, oly módon, hogy Faustus kísértésként visszautasítja megmentése gondolatát, nemcsak a szerződéshez való formai hűségből és mert »már késő«, hanem mert a világ pozitívítását, amelynek megmenteni akarnák, istenességének hazugságát egész lelkéből megveti. Még sokkal világosabbá válik ez és sokkal erősebben kidomborodik a jó öreg orvossal és szomszédúrral lejátszódó jelenetben, aki magához hivatja Faustot, hogy kegyesen igyekvő térítési kísérlettel próbálkozzék nála és akit a kantáte világos szándékoltsággal a tévútra csábító vonásaival jellemez. Félreismerhetetlen az utalás Jézusnak a Sától való megkísértetésére, félreismerhetetlen, ahogyan a kevélyen elkeseredett »nem« után az apage a hamis és bágyatag istenpolgáriság ellen fordul.

De még egy másik, utolsó, valóban legutolsó értelemkifordításról kell megemlékezni, jószívvel megemlékezni. Ez az, ami a végtelen panasszal telt mű végén halkán, minden észnek fölötteállón érinti meg a lelket azzal a beszédes kimondatlansággal, amelyre csak a zene képes. A kantáte zenekari zárótételére gondolok, amelyben a kar elhal és amely úgy hangzik, mint Isten panasza világának elvesztéért, mint egy bánatos »Nem így akartam« a Teremtő ajkáról. Úgy érzem, hogy itt, a befejezésnél érkezik el a mű a gyász végső hangsúlyához, itt lett kifejezéssé a végső kétségbeesés és — nem akarom azt mondani, mert a mű engedménytelenségét, gyógyíthatatlan fájdalmát sérteném meg vele, ha azt mondanám, hogy utolsó hangjegyéig van benne más vigasz, mint az, ami a kifejezésben magában és a hanggá válásban van, tehát abban, hogy a teremtménynek egyáltalában hang adatott fájdalma elmondására. Nem, ebben a sötét hangkölteményben végig nincs sehol semmi vigasztalás, kiengesztelődés, megdicsőülés. De mi volna, ha annak a művészi paradoxonnak, hogy a totális konstrukcióból születik meg a kifejezés — a kifejezés mint panasz — az a vallási paradoxon felelne meg, hogy a legmélyebb vigasztalanságból mégis csak kicsírázik a remény, még ha csak egészen halk kérdés alakjában is? Ez a reménytelenségen túli remény lenne, a kétségbeesés transzcendenciája — nem ellene

elkövetett árulás, hanem az a csoda, amely túlmegy a hiten. Hallgassatok csak a befejezést, hallgassatok velem: egyik hangszercsoport a másik után lép háttérbe, és ami megmarad, amivel a mű kicsendül, egy cselló magas gé-je, az utolsó szó, a pianisszimo-szünjelekbe lassan belevesző elszálló hang. Aztán már semmi sincsen — csak hallgatás és éjjel. De az utórezgéseivel a hallgatásba akaszkodott hang, amely már nincs, amelyet már csak a lélek hall, és a gyász kicsengése volt, többé nem az, megváltoztatja értelmét, fényként áll az éjszakában.

XLVII.

»Virrasszatok!« Hiába fordította Adrian művében az Isten-ember keservének szavát Faustusnak arra a magányosan férfias-büszke szavára, hogy »Aludjatok nyugodtan és ne hederítsetek semmire!« — mégis megmarad az emberi, az ösztönös vágy, ha nem is segedelemre, hát embertársi közelségre, a kérés: »Ne hagyjatok el! Legyetek közelemben utolsó órámon!«

Ezért, mikor az 1930-ik esztendő szinte felére fogyott már, május havában Leverkusen különböző utakon társaságot hív magához Pfeifferingbe, valamennyi barátját és ismerősét, még olyanokat is, akiket kevésbé vagy egyáltalában nem ismer, egész csomó embert, mintegy harmincat, részint írott levelezőlapokon, részint általam, egyes meghívottakat ugyanakkor arra kérve, hogy közvetítsék a felszólítást másokhoz, míg viszont mások tárgyi kíváncsiságból maguk hívták meg magukat, azaz hogy általam vagy a szűkebb kör valamelyik más tagja által kérték bebocsátásukat. Adrian ugyanis lapjain tudatta, hogy új, éppen befejezett szimfónikus karművéről óhajt némi képet adni egy jóindulatú baráti gyülekezetnek a mű néhány jellemző részének zongorán való előadása által; ez pedig sok olyan embert is érdekelt, akit nem szándékozott meghívni, így pl. Tanya Orlanda heroinát és Kjöjelund tencrista urat, akik Schlaginhaufenék által vezettették be magukat, valamint Radbruch kiadót nejével, akik Schildknapp mögé rejtőztek. Sajátkezűleg meghívta egyébként Baptist Spenglert is, jóllehet ez, mint Adriannak voltaképpen tudnia kellett volna, már másfél hónap óta nem volt az élők sorában. A szellemes férfiú már negyvenedik és ötvenedik életéve között sajnálatos módon belehalt szívbajába.

Rám, be kell vallanom, nem hatott jól az egész rendezvény. Hogy miért, nehéz lenne megmondanom. Ennyi tőle nagyrészt bensőleg és külsőleg egyaránt távolálló ember összehívása remetéskedése színhelyére abból a célból, hogy legmagányosabb művébe beavassa őket, alapjában nem illett Adrianhoz; nem annyira önmagában véve nem volt kedvemre való, mint inkább mert tőle idegen eljárásnak éreztem — és önmagában véve is viszolyogtam tőle. Akármilyen okból is —

s azt hiszem, az okot már körülírtam —, de sokkal szívesebben tudtam őt refugiumában, ahol csak emberséges érzületű, hozzá tisztelettel ragaszkodó házigazdái látták és mi néhányan, Schildknapp, a kedves Jeanette, két nő híve, Rosenstiel és Nackedeý kisasszonyok és én magam — mint hogy most egy vegyes, hozzá nem szokott tömeg irányítsa tekintetét az ugyancsak világtól elszokott emberre. De mi mást tehettem, kénytelen voltam segédkezet nyújtani a tőle magától már messzemenőleg elindított, vállalkozáshoz, utasításait megfogadni és elintézni a telefonhívásokat. Senki sem mondott le, ellenkezőleg, mint már említettem, csak további kérések érkeztek részvételi engedélyért.

Nemcsak, hogy rossz szemmel néztem a tömegmeghívást, továbbmegyek vallomásomban és leírom azt is, hogy kísértést éreztem a személyes távolmaradásra. Ebben azonban meggátolt az az aggodalmas kötelességérzetem, hogy ha tetszik, ha nem, feltétlenül ott kell lennem és felügyelnem mindenre. Így hát azon a szombat délután Helenevel Münchenbe utaztam, ott pedig felszálltunk a Waldshut-Garmisch-i személyvonatra. A fülkében kívülünk Schildknapp, Jeanette Scheurl és Kunigunde Rosenstiel volt. A társaság többi része eloszlott a többi kocsikban, kivéve az egy Schlaginhaufen házaspárt, a svábo-san beszélő öreg járadékost, és a született von Plausigot, akik énekesbarátaikkal együtt autójukon tették meg az utat. Mivel ez már előttünk megérkezett, Pfeifferingbe jövetelünkkel jó szolgálatokat tett, amennyiben többször ide és oda ment a kis állomás és a Schweigestill-tanya között és csoportosan odaszállította a vendégeket, ha ugyan nem szívesebben gyalogoltak (a jó idő tartós volt, noha a látóhatáron halk vihar morajlott). Mert a pályaudvartól a házig való eljuttatásról nem történt gondoskodás. Schweigestillné, mikor Helene és én felkerestük a konyhában, ahol Clementine segítségével sebtében egy kis harapnivalót készített a nagyszámú társaságnak, kávé, felszeletelt vajaskenyeret és hús almabort, nem kis megdöbbenéssel jelentette ki, hogy Ágria egyetlen szóval sem készítette elő az invázióra.

Közben vége-hossza nem volt künn az öreg Suso vagy Kaschperl dühös ugatásának; a kutya láncát csörgetve ugrált kunyhója előtt és csak akkor nyugodott meg, mikor már nem jöttek új vendégek és valamennyien a Nike-teremben gyülekeztek, amelynek ülőalkalmatosságait a szolgáló és a béres a családi lakószobából, sőt a felső hálósobából behordott székekkel gyarapították.

A már megnevezetteken kívül találomra és emlékezetből megemlítem a jelenlevők közül a tehetős Bullingert, Leo Zink festőt, akit igazában sem Adrian, sem én nem szívelhetünk és akit ő alkalmasint az elhunyt Spenglerrel együtt hívott meg, Helmut Institorist, aki most amolyan özvegyféle volt, a tagoltan beszélő dr. Kranichot, Binder-Majoresku asszonyt, Knöterichéket, a beesett arcú tréfás arc-

képfestőt, Nottebohmot, akit Institoris hozott magával feleségéssel. Eljött még Sixtus Kridwiss és vitatkozó asztaltársasága, dr. Unruhe földtantudós, Vogler és Holzschuher professzorok, Daniel Zur Höhe költő nyakig gombolt fekete kabátjában és nagy bosszúságomra még a rabulisztikus Chaim Breisacher is. A szakmai zenét az operaénekeseken kívül Ferdinand Edschmid, a Zapfenstösser-zenekar karnagya képviselte. Tökéletes meglepetésemre és alkalmasint nemcsak az enyéimre, megjelent Gleichen-Russwurm báró is, aki tudtommal az egér-eset óta legelőször mutatkozott újra társaságban telt, de elegáns hitvesével, egy osztrák nővel. Kiderült, hogy Adrian már nyolc nappal előre meghívót küldött neki kastélyába és az oly különösen kompromittált Schiller-unoka alighanem nagyon örült a sajátos alkalomnak, hogy ismét felveheti a társas kapcsolatokat.

Most hát mindezek, kereken harmincan, mint mondtam, egyelőre várakozóan állodogálnak a nagy parasztszobában, ismerkednek egymással, kíváncsi nyilatkozatokat cserélnek. Látom Rüdiger Schildknappot elmaradhatatlan viseltes sportjelmezében, nőktől körülvéve, akik szép számmal voltak jelen. Hallom a drámai énekesek zengzetesen eluralkodó hangját, dr. Kranich asztmatikusan logikus beszédét, Bullinger hetvenkedéseit, Kridwiss nyilatkozatát, hogy ez az összefüggés és amivel kecsegtet, »viszonylatosan érdekes« és Zur Höhe helyeslését, aki talpával dobbanva teszi hozzá fanatikusan, hogy »úgy van, úgy van, ezt el lehet mondani!«. Gleichen bárónő körben járva folyamodott együttérzésért a képtelen balszerencsével, amely férjét és őt sújtotta. »Hiszen tudják, ez az ennui ért bennünket«, mondta itt-ott. Kezdetől fogva megfigyeltem, hogy sokan észre sem vették, mikor Adrian már régen a szobában volt, és úgy beszéltek, mintha még várnák, egyszerűen, mert nem ismerték fel. Háttal az ablaknak ült, most mindig viselt öltözetében a terem közepén a nehéz ovális asztalnál, ahol Saul Fitelberggel ültünk valamikor. De több vendég megkérdezte tőlem, ki az az úr, és eleinte csodálkozó felvilágosításomra a hirtelen megvilágosodás »ja úgy«-jával feleltek, aztán siettek üdvözölni házigazdájukat. Mennyire megváltozhatott szemem előtt, hogy ez megtörténhetett! A körszakáll bizonyára nagyban hozzájárult ehhez, és ezt meg is mondtam azoknak, akiknek csak nem fért a fejébe, hogy ő az. Széke mellett őrszem nőjára állott hosszabb ideig a gyapjas Rosenstiel-lány — és ez volt az oka annak, hogy Meta Nackedei lehetőleg távol a szoba egyik sarkában rejtőzködött. Kunigunde azonban volt olyan lojális, hogy egy idő múlva elhagyta őrhelyét, mire rögtön a másik hódoló lélek foglalta el. A nyitott zongora kottatartóján a fal mellett kinyitva feküdt »Doctor Faustus Sirlama«.

Mivel barátomat egyik-másik vendéggel való beszélgetése közben is szemmel tartottam, nem kerülte el figyelmemet az intés, amelyet

fejjel és szemöldökkel tett felém és amely azt mondta, hogy bírjam rá az egybegyülteket helyük elfoglalására. Ezt nyomban meg is tettem, amennyiben a legközelebbieket felkértem erre, a távolabb állóknak jelt adtam és még arra is rászántam magam, hogy tapsoljak, ilymódon teremtve csendet ahhoz a közlésemhez, hogy dr. Leverkühm szeretné megkezdeni előadását. Az ember érzi, mikor sápadtság futja el arcát; vonásainak valami ellélektelenedett hidegsége észrevéteti vele, és a verejtékcseppeknek is, amelyek ilyenkor ki szokták verni homlokát, megvan ugyanez a hidegségük. Két kezem, amelyet csak gyöngén, tartózkodva vertem össze, remegett, ahogyan ebben a pillanatban is remeg, mikor arra készülök, hogy leírjam a borzalmas emléket.

A közönség meglehetősen gyorsasággal fogadott szót. A nyugalom és rend hamar helyreállt. Úgy adódott, hogy az asztalnál az öreg Schlaginhaufenék ültek Adriannal, aztán Jeanette Scheurl, Schildknapp, feleségem és én. A többiek a szoba mindkét oldalán rendszertelenül voltak elosztva különféle bútordarabokon, festett faszéken, lószőrös karosszékeken, a diványon, néhány úr a falhoz is támaszkodott. Adrian egyelőre úgy sem tett, mintha felelni akarna az általános várakozásnak, az enyémnek is, és a zongorához akarna ülni, hogy játsszék. Összekulcsolt kezekkel ült, oldalt hajtott fejjel, szemeit maga elé, csak kissé felfelé irányítva, aztán a most már síri csendben, azzal a kissé egyhangú, olykor akadozó beszédmóddal, amelyet most már ismertem nála, az egybegyültekhez fordult — afféle üdvözlő beszéddel, mint eleinte gondoltam; és az elején valami olyasmi is volt. Nagy vonakodással tettem hozzá, hogy beszéd közben többször elszólta magát és — keserűségemre, még körömöt is tenyereembe fúrtam emiatt — a lapsus helyreigazítása címén újabbat követett el, úgy hogy később ezeket a tévedéseket egyszerűen figyelembe sem vette és elment mellettük. Egyébként nem kellett volna, hogy kifejezőmódjának mindenféle szabálytalanságai ennyire bántsanak, mert beszédét, mint azt írásban mindig szívesen tette, részben régies nyelven mondta el, itt pedig a hibák és a pontatlan mondatfűzés mindig kétes és nehezen eldönthető kérdés, mert milyen régóta kinőtt már nyelvünk a barbárság állapotából és rendeződött többé-kevésbé nyelvtanilag és helyesírásiilag!

Nagyon halkan és mormogva kezdte, úgyhogy a megszólítást csak egészen kevesen hallották, de nem is törődtek vele, ha ugyan nem vették szeszélyesen tréfás szóvirágnak, mert így valahogyan hangzott:

— Szerelmeset feleim és atyámfiak.

Ezután egy darabig hallgatott, mintha gondolkoznék, miközben arcát felkönyökölve kezére támasztotta. Ami ezután következett, ugyancsak szeszélyes bevezetésnek és vidámságra való buzdításnak fogták fel, és noha vonásainak mozdulatlansága, tekintetének fáradsága és sápadtsága ellentmondtak ennek, itt még előzékeny nevetés

futott át a termen, könnyedén orron keresztül, vagy a hölgyek kuncogása alakjában.

— Elsőben — mondta — köszönő szóval szállok kegyelmekhez kedvességetekért és barátságtokért, hogy arra érdemetlen létemre gyalogszerrel és kocsin eljövtek ide, minekutána e búvóhelyem egyedülvalóságából írtam és szólítottam és jeles hűségű famulusommal és szívbeli barátommal hívtam és szólítottam vala kegyelmeket, aki még gyakorta elmémbe idézi hajdanta való oskolába járásunkat, amikor együtt tanulánk Halle városában, amit azonban és hogy a dölly és csúfság miképen kezdődtek vala már amaz Univerzitáson, beszédem további során vagyok megjelentendő.

Közben sokan hunyorgatva néztek rám, míg én meghatottságomban mosolyogni sem tudtam, annyira nem vallott rá drága barátomra, hogy ekkora melegséggel emlékezett meg rólam. De legtöbben éppen azon mulattak legjobban, hogy könnyeket láttak szememben, és rossz érzéssel emlékszem rá, hogy Leo Zink hangosan belefújta zsebkendőjébe nagy, tőle magától sokat csúfolt orrát, hogy kifigurázza látható megilletődésemet, amiért jutalmazta is néhány kuncogás. Adrian nyilván nem vette észre.

— Most még előljáróban — folytatta — megbocsáttatást (kijavította magát és azt mondta: »bocsánatot«, de aztán megismételte: »megbocsáttatást«) kell kérnem kegyelmektől és hogy zokon és rossznéven ne vennék, hogy eme Praestigiator nevezetű ebünk, ki Susonak is mondatik, igaz neve azonban Praestigiator, olyannyira rakoncátlanokodik és fületekbe oly pokoli módon csahol és ugat vala, holottan kegyelmek kedvemért ennyi fáradságot és bajt vállaltak volna. Mindannyitoknak adnunk kellett volna egy túlon túl magas, csak az ebnek hallható sipocskát, melyből is már messziről megérti vala, hogy csak meghívott jóbarátok jönnének, hallani kívánczván, mit cselekedtem őrizete alatt és mit végeztem az esztendőkor során át.

A sipocskán néhányan ismét udvariasan nevettek, ha kissé megütődve is. De ő folytatta és ezt mondta:

— Hanem most baráti és keresztyéni kérésem az, hogy elmondandóimat ne fogadják kegyelmek rossz szível, hanem igen is jószándékkal, mert igaz lelkemből áhítom, hogy elhallgatás nélkül emberséges vallomást tegyek nektek, jó és ártalmatlan embereknek, ha nem is bűn nélkül valóknak, de csak mindközönségesen és elviselhetően bűnösöknek, kiket is ezért szűmből megvetek, de bensőségesen írigylek, most, mikor immár szemem előtt a homokóra, melynél fogva készen kell állanom, hogy az utolsó szemecskék leperegven a szűk közön, eljövend értem, kinek oly drágán elszerződtem véremmel, hogy testestül-lekeestül mindörökkön övé leendek és kezére és hatalmába jutok, hahogy az üveg megürültén portékája, az idő, elfogyatkozik majd.

Ezen a ponton itt-ott még orrukon át nevettek egyesek, de nyelvcséttintgetés is volt már némi fejrázással, mint aki tapintatlanságot tapasztal, és néhányan komoran kutató tekintettel kezdtek maguk elé nézni.

— Tudjátok meg ezek okáért — mondta az asztalnál ülő —, jó és jámbor feleim, kik is mértékletes bűnösségekkel Isten kegyelmében és hosszantűrésében részesedtek, mert nagysok ideig fojtám magamba, mostan azonban tovább nem akarom elhallgatni, hogy immáron huszonegyed évem óta vagyok hitestársa a Sátánnak és a veszedelem ösmeretében eltökélt szándokkal hívságosan és vakmerően, mivelhogy hírt-nevet akartam szerezni ez világon, erős szerződést és kötést tettem vele, azonképen hogy mindazok, melyeket huszonegy esztendőök során munkálkodtam és melyeket az emberek nagyméltán tekintenek vala bizalmatlansággal, csak az ő segedelmével állottak vala elő és ördögi művek, a méreg angyalától belémecsepegtetvék. Mert gondolám: ha ki tekézní akar, gurítania kell és bizony hogy az ördögöt kell barátságába fogadnia, ha ki nagy munkára adja fejét, nem használhatván erre senki mást, hogysen Őt.

Most kínosan felajzott csend uralkodott a teremben. Csak kevesen hallgatták a szavakat még nyugodtan, annál több felhúzott szemöldököt és arcot láttam, amelyekről leolvasható volt: mi lesz ebből és mi van itt? Ha csak egyszer mosolyog vagy hunyorít, hogy szavait művészi misztifikációnak jelezze, félig-meddig még minden rendben lett volna. De nem tette ezt, hanem sápadt komolysággal ült helyén. Néhányan kérdőleg néztek rám, hogy mire véljék a dolgot és vállalom-e érte a felelősséget. Meglehet, hogy be kellett volna avatkozznom és fel kellett volna oszlatnom a gyülekezetet — de milyen megokolással? Ez csak lealázó és kipellengérező lehetett volna és éreztem, hogy szabad folyást kell engednem a dolgoknak, remélve, hogy majd csak elkezd játszani művéből és szó helyett hangokat fogunk hallani tőle. Soha még nem éreztem jobban a semmit és mindent mondó zene előnyét a szó egyértelműsége fölött, sőt általában a művészet kötelezettségtől mentesítő oltalmát, az átalakítatlan vallomás kipellengérező nyersségével összehasonlítva. De hogy ezt félbeszakítsam, nemcsak tiszteletemnek mondott volna ellent, hanem egész lelkemmel kívántam tovább hallgatni, ha a velem együtt hallgatók között egészen kevesen voltak is, akik méltók voltak rá. Tartsatok csak ki és hallgassátok, mondtam gondolatban a többieknek, ha már meghívott benneteket, mint embertársait!

Az elgondolkozás egy kis szünete után barátom újra megszólalt:

— Ne higgyétek, szerelmes feleim és atyámiai, hogy ama kötés tételéhez erdei keresztútra lett volna szükség és rajzolt körökre és felhangon való idézésre, már Szent Tamás arra tanítván, hogy az elpártoláshoz nem kell megidéző szó, hanem elegendő akárminemű

cselekedet kimondott hódolás nélkül. Mert csupán csak egy pillangó vala és egy tarka lepke, Hetaera Esmeralda, aki is megejté engem az ő érintésével, a tejes boszorkány, hogy követném őtet a szürkélő lombos árnyékba, amelyet átlátszó meztelensége kedvel s ott mívelte, hogy elkapnám őtet, aki repültében szélnek eredt virágkehelyhez hasonlatos, elkapnám őtet és enyelegnék vele, jöllehet szóval intett tőle, és így esék meg velem. Mert mikoron megejtett volna, fogadtam tőle a szerelemben — ilyenképpen beavattattam és betölt az erős kötés.

Összerázkódtam, mert itt egy hang szólalt meg a hallgatóság soraiból — a papos öltözetű Daniel Zur Höhe költőé, aki talpával dobantott és pörölycsapások módjára rámondta:

— Ez szép. Van benne szépség. Nagyon jó, nagyon jó, ezt el lehet mondani!

Egyesek püsszegték és én is rosszállóan fordultam a beszélő felé, noha titokban hálás voltam neki szavaiért. Mert minden ostobaság nélkül megnyugtató és elismert szemszögbe helyezték a mondottakat, még pedig az esztétikai szemszögbe, amely hiába volt helytelen és számomra bosszantó, azért nekem magamnak is bizonyos megkönnyebbulést szerzett. Mert úgy éreztem, mintha egy megenyhült »Vagy úgy!« futott volna végig a társaságon és az egyik hölgy, Radbruch kiadó felesége, Zur Höhe szavaitól erre a kijelentésre bátorodott:

— Mintha verset hallana az ember.

De jaj, nem sokáig hitték ezt sem, a széplelkű felfogás, akár milyen kényelmesnek mutatkozott is, nem volt tartható, az itt hallottaknak nem volt közük Zur Höhe költő nyaktörő tréfáihoz engedelmességről, erőszakról, vérről és a világ kifosztásáról, ez csendes és sápadt komolyság volt, vallomás és igazság, amelynek meghallgatására végső lelki nyomorában hívta össze embertársait egy ember — ami ugyan esztelen bizalomból fakadó cselekedet volt; mert az embertársak nem olyanok és nem arra valók, hogy az ilyen igazságot másképpen fogadják, mint hideg borzadályal és azzal az ítélettel, melyet csakhamar egyhangúlag kimondtak róla, mikor tovább nem állt módjukban, hogy költészetnek tekintsék.

Semmi jele nem volt annak, hogy a közbeszólások egyáltalában eljutottak volna házigazdánkhoz. Ha szünetet tartott, tépelődése nyilvánta hozzáférhetlenné tette a megjegyzések számára.

— Figyelmezzetek — folytatta beszédét, — szerelmetes feleim és atyámiai, hogy Istentől elhagyatott és kétségbeesett ember vagyon elöttetek, akinek teteme nem megszentelt földbe való, jámbor keresztyének maradványai közé, hanemha döngyöző helyre, holottan az elhullott jószágot kaparják el. A ravatalon, előre megjelentem nektek, mindig arconfekve fogjátok látni és ha ötször is megfordítjátok, mindig újra visszaforduland. Mert már sokkal azelőtt, hogy a mérges pillangóval enyelegtem volna, döllyfel és büszkeséggel telt

lelkem útban volt a Sátán felé és meg vala írva, hogy zsenge koromtól fogva Ő hozzá törekednék, mert tudnotok kell, hogy az ember az üdvösségre vagy a poklokra teremtett és rendeltetett, én pedig a poklokra születék. Ezért adtam dölyfömnek mézet, mikor theológiát tanultam Halleban az Univerzitéson, nem Istenhez való kedvességből, hanem ama Másiknak miatta és Istenről való okulásom már kezdete volt ama szövetségnek és álorcázott igyekvés nem Istenhez, hanemha Hozzá, a nagy Religiosushoz. Úgyde, aki az Ördöghöz igyekszik, nem tarthatja azt fel és nem akadályozhatja semmi és a szent tudományok fakultásától csak kurta lépés vala Lipésébe és a zenéhez, hogy immár csak figurákkal és charac'erekkel foglalatostkodék és cum formis coniurationum és ahogyan az ördögidézés és vajákosság különb különb fajtái még neveztetnek.

— Item, elvetemedett szívem megrontott. Adatott nekem a Magasságostól szapora elme és jeles tehetségek, hogy élnék azokkal tisztességben és jóra valóan, bezzeg ám én igencsak éreztem: olyanok az idők, hogy jámbor és józan módon, jóra valóssággal nem szereshető Mű és a művészet nem lehet meg ördögi gyámolítás nélkül és üst alá rakott gye'hennatűz nélkül... Mert bezzeg, szerelmes feleim, megállá a művészet és fölöttébb megnehezédék és ennenmagát csúfolja ki, hogy minden megnehezédék és a szegény emberfia bizony eltévelyedék nagy nyomorúságában, lévén ebben az idők hibásak. Valaki azonban az Ördögöt vendégségbe hívja, hogy ezt meggyőzze és áttöréshez jusson, megfertézteti az lelkét és nyakába veszi az idők bűneit, melynek okából elkárhozik. Mert írva vagyon: Legyetek józanok és virrasszatok! Sokaknak azonban nem adatott ez, hanem ahelyett, hogy bölcsen figyelmeznének, mi szükség e földön, hogy jobb legyen és bölcsen törődnének azon, hogy az emberek között olyan rend teremtsék, amely a szép Műnek újra életalapot adna és tisztos beilleszkedést, az ember kirúg a hámból és megrészegeedik a pokol borában: ezek okából odaadja lelkét és ebek harmincadjára jut.

— Imígyen cselekedtem hát, szerelmes feleim és azt míveltem, hogy minden foglalatosságom és dolgom lön a nigromantia, carmina, incantatio, veneficiüm és ahogyan mindeme dolgok még neveztetnek. És hamarosan szót is értettem Vele, az undokkal, a hímdöggel a talián szobában, nagysok társalkodásom volt Vele és vajmi sokat elmonda nekem a pokol mibenlétéről, fundamentumáról és sub-stanciájáról. Időt is adott el nekem, huszonnégy végeláthatatlan esztendőket és kötést tett nekem ezen időre, nagy dolgokat fogadván és tüzet az üst alá, hogy képes lennék a Mű létrehozására, holott olyigen nehéz lön és fejem olyigen okos és gúnyos. Csak hogy ezeknek miatta hasító fájdalokat kellett szenvednem már életemben, valami-képpen a kis habléány szenvedett lábában, aki is húgom volt és szerelmes mátkám, Hyphialta nevezetű. Mert ezt adta nekem ágyamba

hálótársul, hogy vele paráználkodnám és mindinkább meg is szeretém, akár halfarokkal jött, akár lábszárral. Farokkal ám többször jött, mivel a fájdalmak, amelyek lábát késsel hasogatták, túltettek a gyönyörön és nekem nagy öröömre volt, hogy szép teste olyigen kedvesen végződött ama pikkelyes farokban. De még nagyobb volt gyönyörűségem tiszta emberi formájában és nagyobb lón elragadtatásom, hahogy asszonyi lábakkal közösködék velem.

E szavak után a hallgatóság között nyugtalanság támadt és indulás. Az öreg Schlaginhaufenék ugyanis felemelkedtek asztaluk mellől és nem nézve sem jobbra, sem balra, a férj halk léptekkel, könyökön fogva feleségét, a székek között kivezette az ajtón. Két perc sem telt bele, az udvaron már hallható volt autójuk motorjának zakatoló elindulása és tiszta sor volt, hogy a házaspár eltávozott.

Ez többeket aggasztott, mert így elestek a kocsitól, amelytől sokan azt várták, hogy majd visszaviszi őket a pályaudvarra. Mindazonáltal a vendégek között nem sok hajlam mutatkozott arra, hogy kövessék a példát. Mintegy lenyűgözve ültek és mikor künn a kocsi zaja elhalt, Zur Höhe megismételte ellentmondást nem tűrő kijelentését: »Szép! Igen, valóban szép!«

Én is éppen szólni készültem, hogy megkérjem barátomat, most már fejezze be a bevezetést és játsszon nekünk művéből, mikor a közben történeteket tudomásul sem véve, tovább beszélt:

— Ezeknek utána Hyphialta fogant az ő méhében és szüle nekem fiat, akin egész lelkemmel csüggöttem, szent és módfelett elbájoló fiúcskát, köztünk idegen és itt régi fajtájút. Mivelhogy azonban a gyermek húsból és vérből való volt és kikötetett vala, hogy nem engedtetik meg emberi lényt szeretnem, könyörület nélkül megölte a Gonosz és ennen szemeimet használta fel megrontására. Melyet tudnotok kell, hogy valaki lelke erősen gonoszságra indíttatott, annak tekintete mérges és rontó, kiváltképpen gyermekeknek. Ilyenképpen tehát ez az édes beszédű fiúcska elköltöze tőlem Augustus havában, holottan úgy véltem, e szeretet megengedett nekem. Valamiképpen már annakelőtte is gondolám, hogy Ördög szerzetese létemre szabad volna szeretnem húsból és vérben azt, ami nem asszonyi, de határtalan bizalommal törte magát tegezésemért, melyet is végül megadtam neki. Ezért volt szükség, hogy megöljem és kénytelenítetvén rá, elküldtem őt a halálba. Mert a Magisterulus észbe vévé, hogy szándékomban vagyok házassági nászt ülni és nagy haragra gerjede, mert a házasságban elpártolást látott magától és kiengesztelő furfangot. Ezek okából kénytelenítet, hogy éppen ezt a szándékomat felhasználván, szívtelenül ölném meg a bizalmaskodót és most és itt ímé meggyóntam mindnyájatoknak fületek hallatára, hogy bizony gyilkos is ül előttetek.

Ezen a ponton a vendégek egy további csoportja hagyta el a

helyiséget : a kis Helmut Institoris, aki néma tiltakozással, sápadtan és fogához húzott alsóajakkal felállott, valamint barátai, a sima Nottebohm festő nagyon polgári megjelenésű nagykeblű nejével, akinek közkeletű neve »Anyamell« volt. Ezek hárman szó nélkül távoztak el. Odakünn ellenben kevésbé hallgathattak, mert távozásuk után néhány pillanattal kötényben, szorosan lesimitott szürke hajával belépett Schweigestillné és összekulcsolt kézzel megállott az ajtó közelében. Hallgatta, amint Adrian folytatta :

— De akármilyen bűnös voltam is, barátaim, gyilkos és embereket gyűlölő, ördöggel bujálkodó, mindenek ellenére szorgosan munkálkodtam és sohasem nyugvólkodtam — (ismét, mintha meggondolta volna, kijavította a szót arra, hogy »nyugodtam«, majd mégis megmaradt a másik szó mellett) — és nem aluvék, hanem nagyban fáradoztam és nehezett alkottam, az apostol ígéje szerint : »Aki a nehezet keresi, annak nehéz leend.« Mert, ahogyan Isten nem műveltet velünk nagy dolgokat ennen törődésünk nélkül, azonképpen ama Másik sem. Csak a szellem szégyenét és csúfolódását és amik az időben elleneszegülnek a Műnek, azokat tartotta távol tőlem, minden egyebeket magamnak kellett tennem, jöllehet különös sugalmazásokra is. Mert gyakorta bukkant fel nálam egy kedves orgonahangszer avagy pozitív, hozzá pedig hárfa, lantok, hegedűk, harsonák, pásztorfurulyák, görbe kürtök és harántsípok, mindenegyük négy hangokkal, hogy az égben hittem volna lenni, ahogy nem tudom az ellenkezőjét. Ezekből sokat feljegyeztem. Gyakorta voltak nálam a szobában fiúk és leányok, akik hangjegylapokról motettet énekelének, különös huncutsággal mosolyogván közben és nézegetvén egymásra. Igen kellemetes gyermekek valának. Néha hajuk mintha forró levegőtől libegett volna, majd újfent lesimitották szépséges kezeikkel, melyekben gödröcskék voltak és rubintkövecskék rajtuk. Orrlikaikból pedig sokszor sárga giliszták tekerődtek elő, lesiklottak mellükhez és eltűntek.

Ezek a szavak ismét arra indítottak néhány hallgatót, hogy elhagyja a termet. Ezek Unruhe, Vogler és Holzschuher voltak, a három tudós, akik közül egyik, láttam, távozás közben mindkét kezefejét halántékára szorította. Sixtus Kridwiss azonban, akinél vitatkozni szoktak, felindult arccal helyén maradt, aminthogy a távozások után még mindig maradtak mintegy huszan, igaz, hogy ezek egyrésze is nyilván menekülésre készen talpon volt már. Leo Zink kaján várákozással magasra felhúzta szemöldökét és azt mondta, hogy »Jezzusom !«, mint azt mindig tette, ha egy más festő képéről kellett véleményét mondania. Leverkusht mintegy oltalmazón vette körül néhány nő : Kunigunde Rosenstiel, Meta Nackedej és Jeanette Scheurl. Ez a három. Else Schweigestill ott maradt az ajtónál.

Aztán ezt hallottuk :

Thomas Mann: Dr. Faustus

HORVÁTH KÁROLY
29
könyv- és papírkereskedő
Budapest, VIII. Baross-u. 91.

— A Gonosz tehát imígyen betölté ígérétét húsz és négy esztendőkön át, és minden az utolsóig elkészült, gyilkosság és bujálkodás közben fejezem be és talán kegyelemnek okából jó lesz, ami rosszaságból született, én nem tudom. Isten talán tekinteni fogja, hogy a nehezet kerestem és sok fáradozással munkálkodék és mindent kitarással elvégezék — nem mondhatom meg ezt és nincs bátorságom, hogy reményeljem. Nagyobb az én vétkem, hanem hogy megbocsátathassék és netovábbjáig vittem, mikor magamban olyanképpen okoskodék, hogy a töredelmes hitetlenség a kegyelem és megbocsátatás lehetőségében talán leginkább csábíthatná az örök jóságot, pedig bizony megértem, hogy az ilyen szemérmetlen számítás mindenképpen lehetetlenné teszi a könyörületet. Ám én erre támaszkodva tovább spekuláltam és kiszámítottam, hogy ez a mindennél nagyobb elvetemültség bizonyosan legnagyobb sarkantyúja a jóságnak, hogy ilyen módon megbizonyítsa végtelenségét. És így tovább és tovább, olyanképpen, hogy megátalkodottan vetélkedék a magasságbeli jósággal, hogy mi volna kimeríthetlenebb, az vagy az én spekulációm — ezekből láthatjátok, hogy elkárhoztam és nincs számomra könyörület, mert előre semmivé teszem spekulációmmal.

— Mivelhogy pedig most leperge az idő, akit egykor lelkemmel megvásároltam vala, imé magamhoz hivatlak benneteket végemnek eljövételével, szívemnek kedves atyámfiái, és nem titkolom előttek lelkielmúlásomat. Kérlek ezekért benneteket, gondolatok rám jószívvel és köszöntések testvéri köszöntéssel a többieket, akiknek elhívását netán elmulasztottam volna és ne nehezteljenek rám semmiért. Mindezeket tudatván és tanusítván, búcsúzásul játszom nektek egy keveset a műből, amelyet a Sátán kellemetes hangszeréről lestem el és amelyet részint a pajkos gyermekek énekeltek nekem.

Felállott, arca halásápadt volt.

— Ez az ember — hangzott fel a csendben dr. Kranich világos tagoltságú, noha asztmatikus hangja — ez az ember örült. Efelől már régen nem lehet kétség és nagyon sajnálatos, hogy társaságunkban nincs képviselve az elmeegógyászat tudománya. Én, a numizmatikus, teljességgel illetéktelennek érzem magam itt.

Azzal ő is kiment.

Leverkühn, akit a felsorolt nőkön kívül még Schildknapp, Helene és jómagam vettünk körül, odaült a barna zongorához és jobbkezeivel kisímitotta a partitúra lapjait. Láttuk, hogy könnyek folynak végig arcán és hullanak a billentyűkre, amelyeket azon nedvesen, erősen disszonáns akkordban ütött le. Hozzá kinyitotta száját, mintha énekelni akarna, de ajkai közül csak egy panaszhang tört elő, amely örökké fülemben fog maradni; a hangszerre hajolva, kitárta karjait, mintha át akarná ölelni, aztán hirtelen, mintha megtaszították volna, a székről oldalt a földre zuhant.

Schweigestillné, aki pedig messzebb állott, gyorsabban ott volt mellette, mint mi közeliék, akik, nem tudom, miért, egy pillanatilag haboztunk, hogy gondjainkba vegyük. Ő emelte fel az eszméletlen Adrian fejét és miközben felsőtestét anyai karjaiban tartotta, oldalt rákiáltott a még mindig a szobában bámészkodókra:

— Kotródjanak innen mind! Nincs magukban megértés, magukban városi emberekben, pedig ide megértés kell! Sokat beszélt az örök kegyelemről ez a szegény ember és nem tudom, jut-e neki belőle. De egy kis igazi emberi megértésből, higgyék el, abból mindenkinek jut!

UTÓIRAT.

Meglett. Egy görnyedt öregember, akit szinte összetörtek a kor rémségei, amelyben írt és azok, amelyek írásának tárgyául szolgáltak, tétova elégedettséggel néz a nagy megelevenített papírhalmazra, szorgalma gyümölcsére, ezeknek az emlékezésektől és egyidejű történéstől egyaránt túlszűfolt éveknek termékére. Elkészültem egy feladattal, amelyre a természettől nem kaptam elég képességet, amelyre nem születtem, de a szeretet, hűség és tanúságtétel tett hivatottá. Amit mindez megtehet, amit az odaadás elérhet, megtettem — ennnyivel be kell érnem.

Mikor elkezdtem ezeknek az emlékezeseknek, Adrian Leverkühn életrajzának leírását, sem a szerzőre, sem a hős művészi sajátosságára való tekintettel a legcsekélyebb kilátás sem volt nyilvános közzéttételre. Most, mikor a világrészt és nemcsak azt soká polipkarjaiban tartó államszörny orgiái elviharzottak, mikor matadorjai orvosaikkal megmérgeztetik, aztán benzinnel leöntetik és felgyújtják magukat, hogy igazán ne maradjon belőlük semmi — most, mondom, valóban gondolni lehetne szerény szolgálatnak szánt művem kiadására. De Németország ama gazfickó akaratából olyan egészen elpusztult, hogy nem merem remélni, egyhamar képes lesz akármilyen kulturális tevékenységre, akár egy könyv előállítására is, és valóban gondolkoztam már néha arról, milyen úton-módon juttathatnám ki ezeket a lapokat Amerika, hogy egyelőre az ottani emberiséghez jusson el angol fordításban. Az az érzésem, hogy halhatatlan barátomnak ez ellen aligha volna kifogása. Másfelől a tárgyi idegenkedés gondolatához, amely könyvem a civilizációnak abban a légkörében fogadná, hozzájárul az az aggódó feltevés, hogy angolra való fordítása legalább is némely tősgyökeresen német részletét illetően lehetetlennek bizonyulna.

Ugyancsak előrelátom az ürességnek azt az érzését, amely osztályrészem lesz, ha most néhány szóval beszámolok még a nagy zeneszerző életének legvégéről és egy utolsó tollvonással befejezem kéziratomat. Akármennyire felbolygatott és elcsigázott ez a munka,

hiányozni fog nekem, mert folytatólagos kötelességteljesítésként elfoglalt és átsegített olyan éveken, amelyeket pusztá semmittevással még sokkal nehezebb lett volna átvészelnem, és egyelőre hiába keresek olyan tevékenységet, amely a jövőben pótolhatná. Igaz: azok az okok, amelyek miatt tizenegy évvel ezelőtt megváltam tanári hivatásomtól, a történelem mennydörgésében összeomlanak. Németország szabad, amennyire egy megsemmisített és gyámság alá helyezett ország szabadnak mondható, és meglehet, hogy az iskolába való visszatérésemnek nemsokára semmi sem fog már útjában állani. Monsignore Hinterpförtner egyszer-másszor már figyelmeztetett erre. Vajjon újra szívére kötöm-e majd a humanista felsőosztályosoknak azt a kulturális gondolatot, amelyben az alvilág istenségeinek tisztelete az olymosi ész és világosság erkölcsi kultuszával egy vallásossággá olvad össze? De jaj, félek, ebben a vad évtizedben olyan nemzedék nőtt fel, amely az én nyelvemet éppoly kevésbé érti meg, mint én az övét, félek, hazám ifjúsága túlságosan idegen lett tőlem ahhoz, hogy még tanítója lehessenek — mi több: Németország maga, a boldogtalan, idegen, mindenképpen idegen lett számomra, éppen azért, hogy, nem kételkedve a szörnyű végben, tartózkodtam bűneitől, a magányba rejtőzködtem előlük. Nem kell-e feltennem magamnak a kérdést, hogy helyesen tettem-e? De viszont: tettem-e valóban? Egy fájdalomosan jelentős emberen csüggöttem haláláig és leírtam életét, amely mindvégig szeretetteljes gondot okozott nekem. Úgy érzem, ez a hűség kárpótlásul szolgálhat azért, hogy iszonyodva menekültem hazám bűnétől.

* * *

A kegyelet tiltja, hogy részletezzem, hogyan tért magához Adrian akkor tizenkétórás eszméletlenségéből, amelybe a bénulásos roham a zongora mellett döntötte. Nem is magához tért, hanem egy idegen én várta, amely már csak kiégett porhüvely volt személyiségének és amelynek ahhoz, akit Adrian Leverkühnek neveztek, alapjában semmi köze sem volt többé. Hiszen a »dementia« szó eredetileg nem is jelent egyebet, mint ezt az elterelődést saját énünktől, az önmagunktól való elidegenülést.

Elég annyit mondanom, hogy Pfeifferingben nem maradhatott. Rüdiger Schildknapp és én vállaltuk a nehéz kötelességet, hogy a dr. Kürbis csillapítószereivel utazásra képesse tett beteget Münchenbe vigyük dr. von Hösslin nymphenburgi zárt ideggyógyintézetébe. Három hónapot töltött itt Adrian. A tapasztalt szakember prognózisa rögtön fenntartás nélkül úgy hangzott, hogy olyan elmebajról van szó, amely csak progrediálhat. De éppen továbbfejlődése során csakhamar meg fognak szűnni a lehangosabb tünetek és szakszerű kezelés csendesebb, ha nem is reményre jogosító szakaszokba fogja

átvihetni a bajt. Ez a felvilágosítás Schildknappot és engem némi tanácskozás után arra bírta, hogy várjunk még egy keveset, mielőtt anyját, Elsbeth Leverkusnt értesítjük a Buchel-tanyán. Bizonyos volt, hogy a fia életében beállott katasztrófa hírére hozzásiet, és ha megnyugvás volt várható, mindenképpen emberséges dolognak tűnt, hogy megkíméljük a megrázó, sőt elviselhetetlen látványtól, amelyet gyermekének az intézeti ápolástól még nem enyhített állapota nyújtott.

Gyermekének! Mert az és semmivel sem több volt Adrian Leverkusn ismét, mikor az öregasszony egy napon — az esztendő ősze fordult — megérkezett Pfeifferingbe, hogy visszavigye fiát thüringiai szülőföldjére, gyermekora színhelyére, amellyel külső életkerete már rég oly különös párhuzamot mutatott. Gyámoltalan, önmagával tehetetlen gyermek, akiben férfikora merész röptéről semilyen emlék nem maradt már vagy csak nagyon sötét, mélyen elrejtett és elásott, aki, mint egykor régen anyja szoknyájába csimpaszkodott és akit ennek mint egykor régen, ápolnia, vezetnie, óvnia, »illetlenségekért« korholnia kellett vagy — lehetett. Gondolni sem lehet meghatóbbat és siralmasabbat, mint mikor egy elindulásától merészen és dacosan emancipált szellem, miután szédítő pályája a világ fölé ívelt, letörten visszatér az anyaisághoz. De az én félreérthetetlen benyomásokon alapuló meggyőződése az, hogy ez utóbbi, az anyaiság, minden szörnyűsége ellenére nem minden elégtétel, nem minden megelégedés nélkül veszi tudomásul ezt a hazatérést. Az anya szemében hősi fiának Ikarus-röpte, az oltalmából kinőtt fiú magasra szökő férfikalandja igazában bűnös és érthetetlen eltévelyedés, amelyből mindig titkos megbántódással hallja az »Asszony, mi dolgom veled!« elidegenedett szellemi szigorát, viszont a lezuhanat, megsemmisültet, a »szegény jó gyermeket« pedig mindent megbocsátóan fogadja vissza ölébe, miközben magában úgy vélekedik, hogy jobban tette volna, ha sohasem szakítja ki magát onnan.

Okaim vannak annak feltételezésére, hogy Adrian szellemi éjszakájának mélyén élt valami borzadály ettől a szelíd lealacsonyodástól, valami ösztönös berzenkedés, büszkeségének ez a végső maradványa, mielőtt a kimerült lélek számára nyilván még a szellemi leszerelésben is fellelhető kényelem zavaros élvezetével beletörődött. Az ösztönös lázadás és az anyjától való menekülés vágyát igazolja legalább részben az öngyilkossági kísérlet, amelyet akkor követett el, mikor tudtára adtuk, hogy Elsbeth Leverkusn értesült gyöngélkedéséről és úton van hozzá. Az eset így folyt le:

A Hössling-féle intézetben való háromhónapos kezelés után, miközben csak ritkán és mindig csak néhány percre láthattam barátomat, a megnyugvás — nem mondom, hogy a javulás, de a megnyugvás — olyan fokára érkeztünk, hogy az orvos beleegyezhetett a magánápolásba a csendes Pfeifferingben. E mellett anyagi okok is

szóltak. Így hát ismét a szokott környezet fogadta magába a beteget. Ott kezdetben túrnie kellett az ápoló felügyeletét, aki visszahozta. Magatartása azonban megokolta tette, hogy ezt a felügyeletet is visszavonják, és gondozása egyelőre most ismét egészen a tanyabeliek dolga lett, elsősorban Schweigestillnéé, aki, mióta Gereon dolgos menyecskét hozott a házba (míg Clementine a waldshuti állomásfőnök felesége lett) nyugalomban élt és elég szabad ideje volt ahhoz, hogy sokéves bérőljét, aki már régen amolyan tiszteletbeli fia lett, emberiességében részesítse. Az úgy bízott benne, mint senki másban. Ha kéz a kézben ülhetett vele az apát-szobában vagy a hátsó kertben, számára láthatóan ez volt a legkielegítőbb állapot. Akkor is így találtam, mikor először kerestem fel újból Pfeifferingben. Tekintetében, melyet jöttömkor felém fordított, volt valami forró és kőszá, de nagy bánatomra csakhamar komor bosszúság borította el. Talán felismerte bennem éber élete útítarsát, és kedve ellen való volt, hogy valami emlékeztesse rá. Mivel az öregasszony óvatos rábeszélésére, hogy ugyan válaszoljon nekem egy jó szót, arca még jobban, már-már fenyegetően elkomorodott, nem tehettem egyebet, szomorodott szívvel visszahúzódtam.

Hanem most már eljött az ideje, hogy megírjuk a levelet, amely anyját kiméletesen tudósítja a történetekről. Megírásának további halogatása az anya jogainak csorbitását jelentette volna és valóban egy napig sem várattat magára a sürgöny, amely jövetelét jelentette. Mint már mondtam, Adrian tudósították küszöbön álló érkezéséről, de nem volt megszerezhető a bizonyosság, hogy a hírt felfogta. Egy órával utóbb azonban, mikor azt hitték, hogy alszik, észrevétlenül kiosont a házból és Gereon egy béressel akkor érte utól, mikor a Kapocs-tónál már levetette magáról ruháját és nyakig belement a gyorsan mélyülő vízbe. Éppen eltűnőben volt, mikor a béres utánugrott és kihúzta a partra. Miközben visszavitték a tanyára, ismételtén panaszkodott a víz hidegségéről és hozzátette, nagyon nehéz az embernek belefojtani magát olyan tóba, amelyben gyakran fürdött és úszott. A Kapocs-tóban azonban sohasem tette ezt, hanem csak annak hazai másában, a Tehenes-teknőben, mikor még gyermek volt.

Szinte bizonyosságnak mondható gyanúm az, hogy meghiusított szökési kísérlete mögött még egy misztikus mentési gondolat is volt, amelyet a régebbi theológia, különösen a korai protestantizmus jól ismert: az a feltevés, hogy az ördögidéző legrosszabb esetben is megmentheti lelkét azzal, hogy »testét odadobja«. Adrian egyebek között valószínűleg ehhez a gondolathoz képest járt el, és hogy helyesen tették-e, mikor megakadályozták tette végrehajtásában, csak Isten a megmondhatója. Nem minden feltétlenül meggátolandó, csak mert örületben történik, és az életmentés kötelességének teljesítése ebben az esetben senki másnak nem állott érdekében, mint az anyának

— mert az anya kétségtelenül inkább akarja viszontlátni gyermekét magával tehetetlenül, mint holtan.

Jonathan Leverkühn barnaszemű, szorosan lesimitott fehérhajú özvegye tehát eljött, hogy eltévelyedett gyermekét visszavigye a gyermekkorba. A viszontlátáskor Adrian soká simult remegve a nő kebléhez, akit anyjának nevezett és tegezett, míg a másikat, az ittenit, aki távol tartotta magát, anyjának hívta és magázta, az pedig beszélt hozzá még mindig dallamos hangján, amelytől egész életében megtagadta az éneklést. Az északi Közép-Németországba való utazás közben azonban, amelyre szerencsére elkísérte a két utast az Adriannal ismerős müncheni betegápoló, minden felismerhető ok nélkül bekövetkezett a fiú nagy haragkitörése anyja ellen, egy senkitől sem várt dühroham, amely Leverkühnnét arra kényszerítette, hogy az út hátralévő részét, csaknem felét, egy másik fülkében tegye meg és a beteget hagyja magára az ápolóval.

Csak egyszer történt ilyesmi. Soha az eset nem ismétlődött meg. Már mikor Weissenfelsbe való megérkezésük után újra közeledett hozzá, Adrian a szeretet és öröm jelei között csatlakozott anyjához, aztán otthon lépten-nyomon követte és legszófogadóbb gyermeke volt annak, aki teljesen és csak édesanyjától kitelő odaadással szentelte magát ápolásának. A Buchel-tanyán, ahol ugyancsak évek óta egy fiatal asszony vezette a háztartást és már két serdülő unoka is volt, Adrian ugyanabban az emeleti szobában lakott, amelyet kis korában bátyjával osztott meg, és a szífla helyett most már megint az öreg juharfa ágai rezegtek ablaka alatt, amelyeknek csodálatos virágillata iránt születésének évszakában még fogékonyságot is mutatott. Sokat ült, mióta a tanyabeliek semmitől sem tartva hagyták, hogy elmélázzon, a fa árnyékában a kerek padon, ahol valamikor a környéki istállóleány gyakorolt kánonokat velünk gyermekekkel. Mozgásáról anyja gondoskodott, amennyiben karonfogva sétákat tett vele a csendes tájon át. Nem akadályozta meg benne, hogy szembejövőeknek kezét nyujtsa, miközben az így üdvözölt és Leverkühn elnézően bólintottak egymás felé.

A magam részéről 1935-ben láttam viszont a drága embert, mikor, már a tanítástól való visszavonulásom után, mint gyászoló gratuláns jelentkeztem a Buchel-tanyán ötvenedik születésnapján. Ott ült a virágzó hársfa alatt. Bevallom, reszketett a térdem, mikor virágescorral a kezemben anyja oldalán hozzáléptem. Mintha kisebb lett volna, de ezt talán csak a ferdén meggörnyedt tartás tette, amelyből fájdalmasan nyitott szájjal és tekintet nélküli szemmel emelte felém elkeskenyedett, a falusiasan egészséges bőrszín ellenére is ecce homo-arcát. Ha Pfeifferingben utóljára nem akart felismerni, most meg éppen kétségtelen volt, hogy megjelenésemhez az öregasszony néhány intelme ellenére, semilyen emléket nem kapcsolt már.

Abból, amit a nap jelentőségéről, jövőtelem okáról mondtam, szem-melláthatóan semmit sem értett. Csak a virág vonta magára talán egy pillanatig figyelmét, aztán azt sem vette többé észre.

1939-ben láttam még egyszer, Lengyelország legyőzése után, egy évvel halála előtt, amelyet nyolcvanéves anyja még megért. Akkor a lépcsőn vezetett fel szobájába, ahová azokkal a buzdító szavakkal lépett be, hogy »Jöjjön csak, úgysem veszi észre!«, miközben én mély megdöbbenéssel állottam meg az ajtóban. A szoba mélyén, egy kereveten, amelynek lábhoz eső vége volt felém fordítva, úgyhogy arcába nézhettem, feküdt egy könnyű gyapjutakaró alatt az, aki hajdan Adrian Leverkühn volt és akinek halhatatlan lényét most így hívják. A sápadt kezek, amelyeknek szenzitív formáját mindig szerettem, úgy feküdtek mellén, mint a középkori sírboltok alakjain látjuk. A közben továbbsszürkült szakáll még jobban megnyújtotta elkeskenyedett arcát, úgyhogy most feltűnően hasonlított Greco valamelyik nemeséhez. Micsoda csúfondáros játéka a természetnek, mondhatnók, hogy a legmagasabb átszellemültség képét tudja létrehozni ott, ahonnan a szellem elszállott! Adrián szemei mélyen ültek üregekben, szemöldöke dúsabb lett, alóla pedig a fantom kimondhatatlanul komoly, majdnem fenyegetően kutató tekintetet vetett rám, amelytől összerázkódtam, de mely már egy pillanat múlva szinte magába omlott, úgyhogy szemgolyói felfelé fordultak, félig eltűntek a szemhéjak alatt és ott kószán ide-oda jártak. Az anya smételt felszólításának, hogy ugyan lépjek már közelebb, nem tettem eleget és könnyezve elfordultam.

1940 augusztus 25-én ért el hozzám itt Freisingban a hír, hogy végleg kialudt az az élet, amely szeretetben, feszültségben, ijedtségben és büszkeségben a magam életének lényeges tartalmát adta. A kis oberweileri temető nyitott sírjánál a hozzátartozókon kívül Jeanette Scheurl, Rüdiger Schildknapp, Kunigunde Rosenstiel és Meta Nackedeý állott velem, továbbá egy felismerhetetlenül elfátyolozott idegen nő, aki, miközben a göröngyök a leeresztett koporsón kopogtak, ismét eltűnt.

Németország akkor hektikusan hevült arecal támolýgott sívár győzelmeinek csúcsán, arra készülve, hogy meghódítja a világot az egyetlen szerződés segítségével, amelyet megtartani szándékában volt és amelyet vérével írt alá. Ma démonoktól átkulsoltan, egyik szemét kezével takarva el, a másikkal pedig az iszonyatba meredve, kétségbeesésből kétségbeesésbe zuhan. Mikor fogja elérni a szakadék fenekét? Mikor hajnallik a végső reménytelenségből a hiten túli csoda, a remény fénye? Egy magányos ember kulcsolja össze kezét és szól: Isten igralmazzon szegény lelketeknek, barátom, hazám.

Vége.

UTÓSZÓ

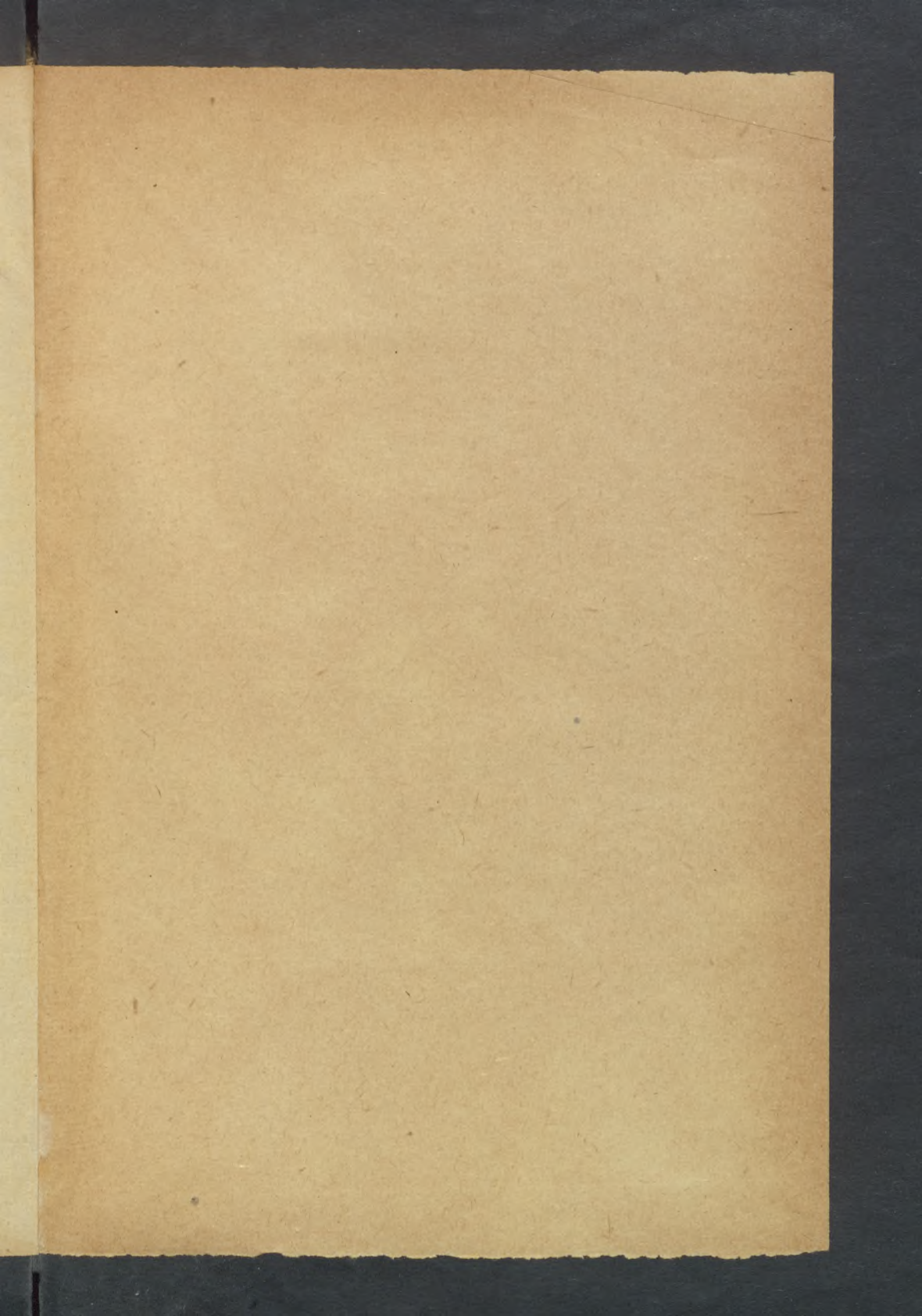
Azt hiszem, nem fölösleges az olvasóval közölnöm, hogy a XXII. fejezetben kifejtett zeneszerzési mód, a tizenkétfokú hangsoron alapuló technika, valójában egy élő zeneszerző és teoretikus, Arnold Schönberg szellemi tulajdona. Regényemben ezt a technikát egy adott eszmei összefüggésben átvittem egy kitalált személyre, a középpontjában álló tragikus hősré. A könyv zeneelméleti részei egyebekben is számos vonatkozásban a Schönberg-féle összhangzattanra épülnek.

Thomas Mann

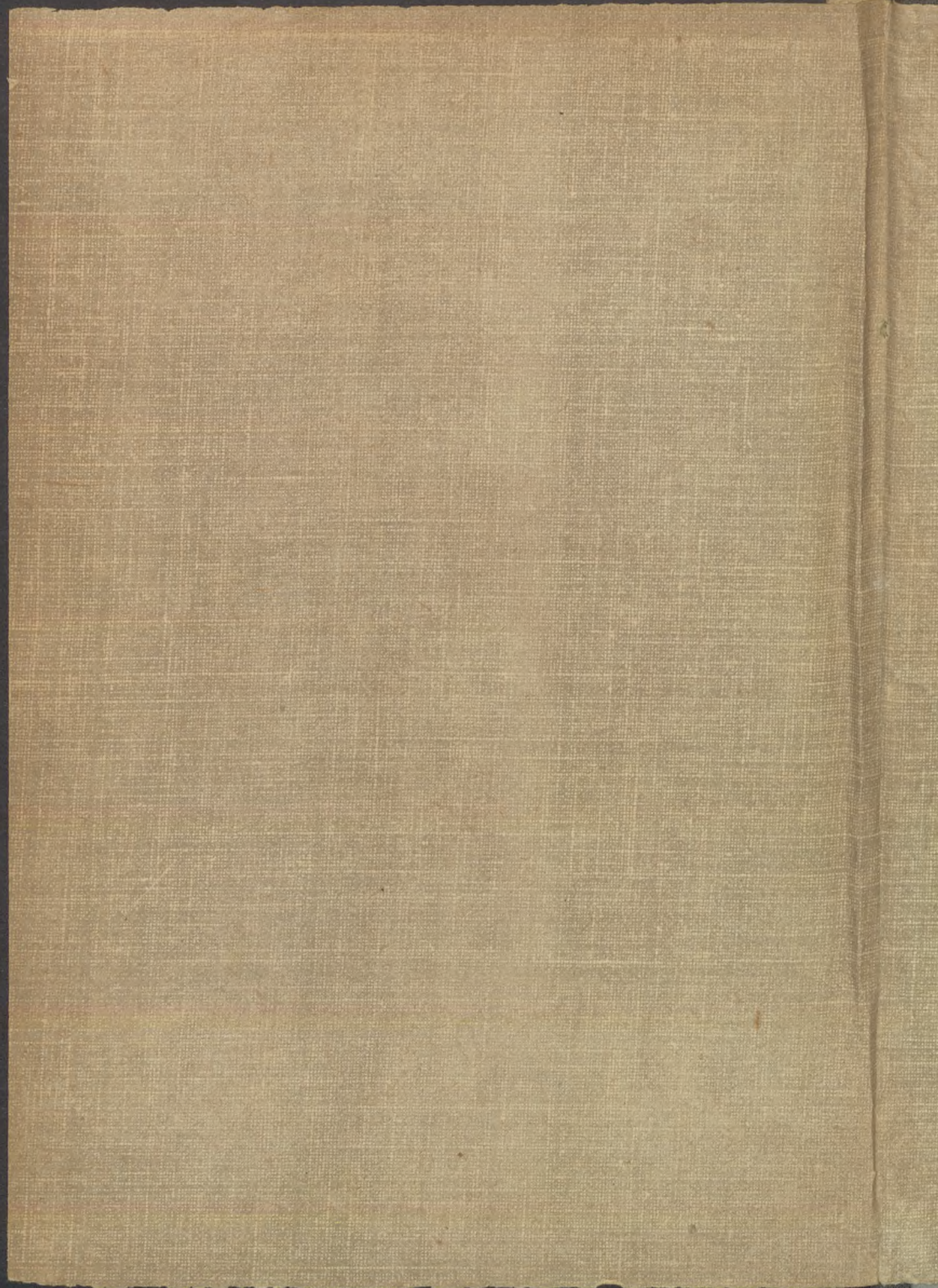

5037

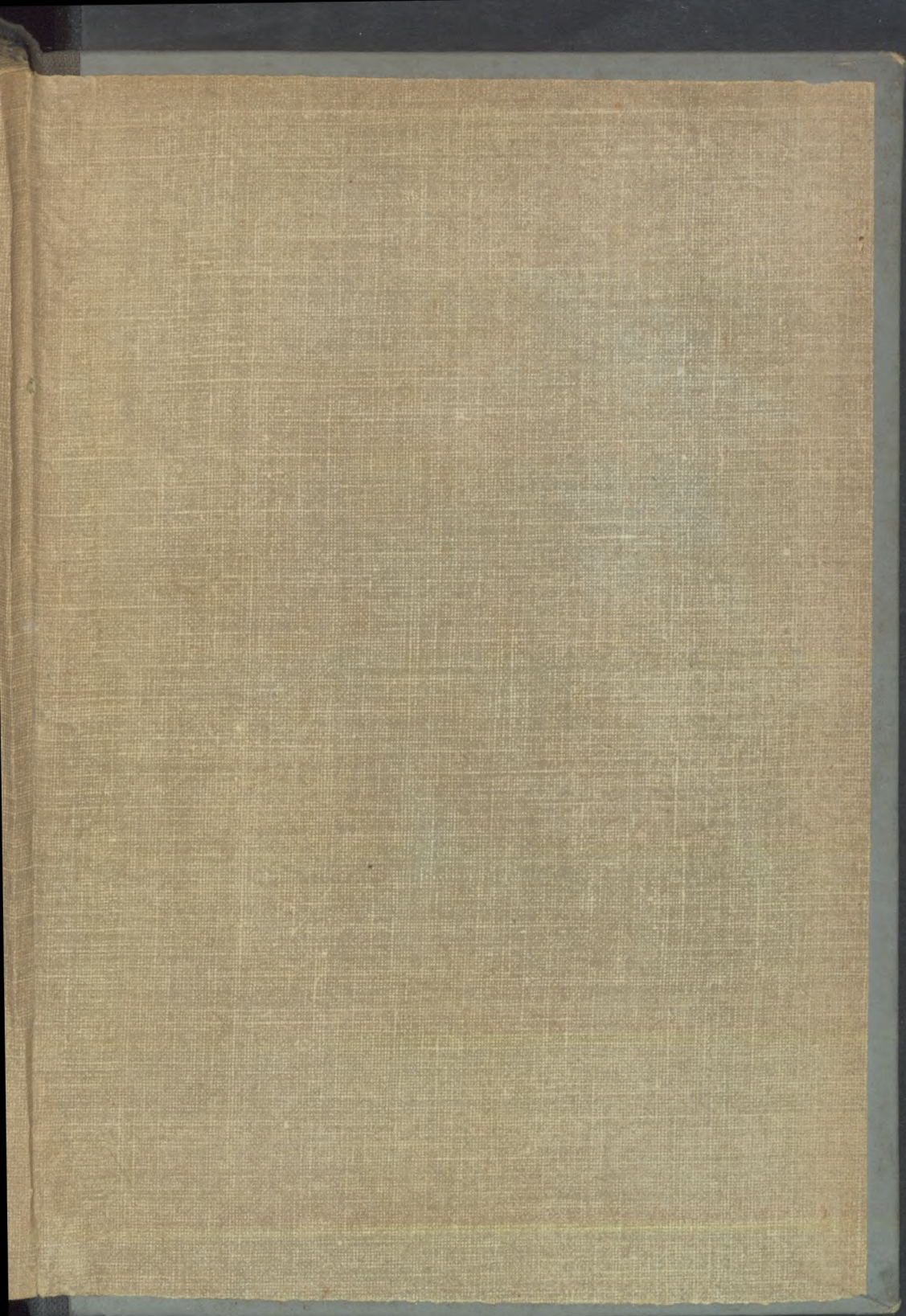

ÁRA: 48. FORINT

THOMAS MANN
DOCTOR
FAUSTUS